

Kulcsár Péter

Bonfini Magyar Történetének forrásai

Kandidátusi disszertáció

Szeged

1969

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEμία
KÖNYVTÁRA

Tartalom

Felhasznált irodalom	3
Források	4
Feldolgozások	24
A kérdés története	36
Az adatok származása	60
Földrajzi bevezető. (Az I. decas 1. könyve)	61
Az államalapítás előtti idők. (1B II--X.)	86
I. Istvántól Nagy Lajosig. (A II. decas)	169
Zsigmond és Hunyadi János kora. (3B I--VIII.)	227
Mátyás király. (3B IX--4B VIII.)	274
II. Ulászló uralkodása. (4B IX--5B V.)	362
A Magyar Történet keletkezése	401
A Corvina	402
A hagyomány	438
Kronológiai következtetések	469
A szerkesztet	480
A Magyar Történet forrásai. (Részletes kimutatás)	504
I. decas	507
II. decas	526
III. decas	542
IV. decas	552
V. decas	557
Megoldatlan részletek	558

FRYHASZNÁLT IRODALOM

A folyamatos olvasás megkönnyítése érdekében dolgozatunkban nem használunk lábjegyzetet, hanem a bibliográfiai hivatkozásokat is beleépítjük a szövegbe. Hogy ezek ne szabdálják szét az előadást, még abban az esetben is rövidítéssel élünk, ha a mű csak egy alkalommal kerül szóba. Ilyképpen az irodalomjegyzék csaknem minden önálló kiadványként megjelent, felhasznált művet magába foglal. A folyóiratcímeket nem rövidítettük.

Források

AA = Inscriptiones sacrosanctae vetustatis... Raymundo Fuggero Petrus Apianus mathematicus Ingolstadiensis et Bartholomeus Amantius poeta ded. Ingolstadii 1534.

Ábel: Adalékok = Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Közzéteszi Ábel Jenő. Bp. 1880.

Ábel: Olaszországi írók = Ábel Jenő: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Bp. 1890. Irodalomtörténeti Emlékek II.

Ábel—Hegedüs: Analecta nova = Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Ábel relictis... ed. ...Stephanus Hegedüs. Bp. 1903.

Acta Sanctorum Oct. X. = Acta sanctorum Octobris, commentariis et observationibus illustrata a J. van Hecke, B. Bossue, V. de Buck et E. Carpenter. Tom. X. Bruxellis 1861.

AB = Annales Einhardi. Kiadva: Annales regni Francorum ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses et Einhardi. Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae 1895. Scriptores Rerum Germanicarum in Usus Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis Separatim Editi.

- Aeneas Sylvius: Commentarii = Pii Secundi pontificis max. commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt, a r. d. Joanne Gebellino... compositi. Francofurti 1614.
- Al = Notulae anecdotae e chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterreichia dominantis, quam... Aloldus de Peklarn, serenissimi quondam Austriae marchionis Adalberti ab anno MXXXIV. usque ad annum MLVI. capellanus conscripsit, a fr. Ortilone... sub finem seculi XII. excerptae... adnotae. Ed. Chrysostomus Henthaler. Cremsii 1742.
- AM = Amiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt. Recensuit notisque selectis instruxit V. Gardthausen. Vol. I--II. Lipsiae 1874--1875. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.
- Andreas de Palatio = Andreas de Palatio: Litterae de clade Varnensi ad Ludovicum cardinalem datae. [Ed.] Antoni Prochaska. Lwów 1882.
- Angelus Politianus: Herodianus-ford. = Herodiani historiae de imperio post Marcum vel de suis temporibus... e graeco translatus Angelo Politiano interprete. Kiadva: Vitae caesarum et historia Romana. Basileae 1546. 314--382.
- Angelus de Tumulillis = Notabilia temporum di Angelo de Tumulillis de Sant'Elia. A cura di Costantino Corvisieri. Livorno 1890. Fonti per la Storia d'Italia pubblicate dall'Istituto Storico Italiano. Scrittori. Secolo XV. Roma 1890.
- Annali di Ragusa = Li annali della nobilissima republica di Ragusa, aggiuntovi nella fine un trattamento di moderni annali o veramente cronache (400--1606). Kiadva: Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina. Digessit Speratus Nodilo. Zagrabiae 1883. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Scriptores. Vol. I. 1--163.

Appianus = Appianus Alexandrinus: Historia Romana. Trad. in latinum Petrus Candidus Decembrius. Partes I--II. Venetiis, Bernardus Pictor et Erhardus Ratdolt, 1477.

Ar = Viti Arenspeckii... chronicon Austriacum. Kiadva: Pcs SRA I. 1165--1295.

ANF = Annales regni Francorum ab a. 741. usque ad a. 829. Kiadva: Annales regni Francorum... (Leirását ld. AB-nél.)

ASA = Abbreviatio Pii pont. max. supra decades Blondi ab inclinatione imperii usque ad tempora Iohannis Vicesimitercii pont. max. [Romae, Oliverius Servius,] 1481.

ASB = Aeneas Sylvii Piccolomini postea Pii II. papae historia Bohemica. Kiadva: Aeneas Sylvii Piccolomini postea Pii II. papae opera geographica et historica. Helmstadii 1699.

ASE = Aeneas Sylvii Pii II. pontificis maximi Europa sui temporis veras continens historias. Kiadva: Aeneas Sylvii Piccolomini Senensis, qui post adeptum pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, opera quae extant omnia. Basileae 1571.

ASG = Aeneas Sylvius: Historia Gothorum. Kiadva: Biga librorum rariorum, quorum I. Chorographia Austriae W. Lazii, II. Historia Gothica Aen. Sylvii, hucusque inedita et inter eius scripta nunquam commemorata. In lucem protulit... Rayn. Dullius. Francofurti et Lipsiae 1730.

ASH = Aeneas Sylvii Pii II. pontificis maximi historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio. Kiadva: Aeneas Sylvii Piccolomini... opera quae extant omnia. Basileae 1571.

ASV = Descriptio urbis Viennensis per poetam Aeneam Sylvium aedita. Epist. CLXV. Kiadva: Aeneas Sylvii Piccolomini... opera quae extant omnia. Basileae 1571. 718--720.

B = Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ed. I. Fő-

gel et B. Iványi et L. Juhász. Tom. I—IV:1. Lipsiae—Bp. 1936—1941. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.

BA = Antonii Bonfinis traductio in architecturam Antonii Verulini. Praefatio. Kiadva: Abel—Hegedüs: Analecta nova 52—63.

Bakócs-codex = Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493—6. évekről. Az eredeti kézirat a bécsi cs. és kir. levéltár tulajdona. Az Igolyi féle másolat után közli Kandra Kákos. Kiadva: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. II. köt. 3. füz. Eger 1887. 333—452.

Barabás: Székely oklevéltár = Barabás Samu: Székely oklevéltár 1219—1776. Bp. 1934. Magyar Történelmi Társ XXVIII.

BCA = Breve chronicon Austriacum stemma resque gestas veterum Austriae marchionum... authore Conrado de Wisenberg... abbate Mellicensi. Kiadva: Foz SRA I. 290—294.

Beatrix-okiratok = Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Gerevich Tibor és Jakubovich Emil közreműködésével közli Berzeviczy Albert. Bp. 1914. Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály. Okmánytárak XXXIX.

Bél: Adparatus = Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisivit... Matthias Bel. Posonii 1735.

Bél Károly András: Bonfini-kiad. = Antonii Bonfinii Asculani rerum Hungaricarum decades libris XLV. comprehensae. Editio septima. Recensuit et praefatus est Carolus Andreas Bel. Lipsiae 1771.

BF = Blondus Flavius: Historiarum ab inclinato Rom. imperio decades III. Kiadva: Blondi Flavii Forliviensis de Roma triumphante libri decem... Basileae 1531.

- BH = Ad Mathiam Ungariae Boemiaeque regem Antonii Bonfinis in translationem Homogenis^{5/}[[!]] praefatio. Kiadva: Abel--Hegedüs: *Analecta nova* 47--52.
- Blf = Blondus Flavius: Italia illustrata. Kiadva: Elondi Flavii Forlivionensis de Roma triumphante libri decem... Basileae 1531. 293--422.
- Bongarsius RRS = Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici. Francofurti 1600.
- BPh = Ad divum Matthiam Ungariae, Bohemiae Austriaeque regem, principem invictissimum Antonii Bonfinis traductio in Philostratum Lemnium sophistam praestantissimum. Praefatio. Kiadva: Kollar: *Analecta Vind.* II. 813--828.
- Brassicanus: Salvianus de providentia = D. Salviani Massyliensis episcopi de vero iudicio et providentia dei... libri VIII. Ed. Johannes Alexander Brassicanus. Basileae 1530.
- Brenner: Bonfini-kiad. = Antonii Bonfinii rerum Ungaricarum decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriensis Transsylvani in lucem aeditae, antehoc nunquam excusae. Basileae 1543.
- BSy = Antonius Bonfinis: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Ed. Stephanus Apró. Ep. 1943. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.
- Calanus = Iuvenci Coeli Calani Balmatae Attila, post Venetan et Ingolstadiensem editionem tertius recognitus et notis uberrimis illustratus. Kiadva: Bél: *Adparatus* 89--154.
- Carbo = Iodovici Carbonis dialogus de laudibus rebusque gestis r. Matthiae. Kiadva: Abel: *Olaszországí írók* 185--215.
- CAu = Auctoris incerti chronicon Austriacum ab anno primo aereae Christi ad annum ejusdem MDLXXXIX. Kiadva: Pos SRA I. 548--567.

CeV = Philippi Callimachi Experientis historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislauum Poloniae et Hungariae regem. Ed. Saturninus Kwiatkowski. Kiadva: MNH VI. 19--162.

CCB = Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. v. Bertold Bretholz. Berlin 1923. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova series. Tom. II.

CCN = Chronicon Claustro-Neoburgense ab anno aereae Christianae CCKVIII. ad annum ejusdem MCCCXLVIII. Kiadva: Ppz SRA I. 436--492.

Ce = Aelius Lampridius Cervinus: Oratio funebris in regem Mathiam. Kiadva: Hegedüs: Analecta recentiora 47--67.

CG = Tristamus Caracciolus: Genealogia Caroli Primi regis Neapolis. Kiadva: Muratori HIS XXII. 107--112.

Chmel: Actenstücke I--II. = Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I. Aus Archiven und Bibliotheken gesammelt und mitgetheilt von Joseph Chmel. Bde I--II. Wien 1854--1855. Monumenta Habsburgica. Abt. I. Bde I--II.

Chronica Parmensis = Chronica Parmensis a sec. XI. ad exitum sec. XIV. Accedunt varia quae spectant ad historiam patriae civilem et ecclesiasticam. Parmae 1858. Monumenta Historica ad Provincias Parmensem et Placentinam Pertinentia.

CMN = Chronicon monasterii Mellicensis. Kiadva: Ppz SRA I. 166--288.

Confirmatio = Confirmatio iurium, consuetudinum et libertatum regni ac conditiones suscepti regiminis Vladislai regis. Kiadva: Corpus juris Hungarici I. 472--481.

Corpus juris Hungarici I. = Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000--1526. évi törvények. Bp. 1899.

- Cortesius = Alexander Cortesius: De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis. Ed. Josephus Fögel. Lipsiae 1934. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.
- CR = Q. Curti Rufi historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt. Iterum recensuit Edmundus Hedicke. Ed. maior. Lipsiae 1908. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.
- CrS = Chronicon Siculum incerti authoris ab anno 340. ad annum 1396. in forma diary ex inedito codice Ottoboniano Vaticano cura et studio Josephi de Blasiis. Neapoli 1887. Societa Napoletana di Storia Patria. Monumenti storici. Ser. I. Cronache.
- Dandolo = Andreas Danduli ducis Venetiarum chronica per extensum descripta aa. 46--1280. A cura di Ester Pastorello. Bologna 6. n. Rerum Italicarum Scriptores XII:1. 1--327. Es: Andreas Danduli ducis Venetiarum chronica brevis aa. 46--1342. A cura di Ester Pastorello. Vo. 351--373.
- DH = Cassii Dionis Cocceiani historiae Romanae quae supersunt... Latinas versiones Xylandro--Leunclavianam limavit... Hermannus Samuel Reimarus. Vol. I--II. Hamburgi 1750--1752.
- Documenta Rom. I. = Documente privind istoria României. Veacul XIV, XV. A. Moldova. Vol. I. 1384--1475. Bucureşti 1954.
- Ducas = Ducas historia Turcobyzantina (1341--1462) ex recensione Basilii Grecu. Bucuresti 1958. Scriptores Byzantini I.
- Eb = Thomae Ebendorfferi de Haselbach chronicon Austriacum libris V comprehensum, ab ejusdem gentis origine ad annum usque MCCCCLXIII. perductum. Kiadva: Pecz BRA II. 685--986.
- EC = Einhardi vita Karoli Magni. Ed. 4. Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz. Hannoverae 1880. Scriptores Rerum Germani-

carum in Usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis
Recusi.

Endlicher: László-legenda = Legenda St. Ladislai regis Hunga-
riae. E codice Lunaelacensi bibliothecae palatinae Vindo-
bonensi seculi XV. Kiadva: Stephanus Ladislaus Endlicher:
Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli 1849. 235
--244.

Engel I. = Johann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen
Reichs und seiner Nebenländer. Theil I. Halle 1797.

Eu = Eutropi breviarium ab urbe condita. Recognovit Franciscus
Ruehl. Lipsiae 1887.

Fejér: Genus, incunabula = Georgius Fejér: Genus, incunabula
et virtus Joannis Corvini de Hanyad... Buda 1844.

Fischer: Ptolemaeus-kiad. = J. Fischer: Claudius Ptolemäus-
Geographia. Codex Urbinas graecus 82. Bde I--IV. Leipzig
1932.

Fl = L. Annaei Flori epitomae libri II. et P. Anni Flori frag-
mentum de Vergilio oratore an poeta. Ed. Otto Rosebach. Lip-
siae 1896. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum
Teubneriana.

Fraknói: Mátyás levelei I--II. = Mátyás király levelei. Kül-
ügyi osztály. Közzétesszi Fraknói Vilmos. I--II. köt. Bp.
1893--1895.

Frangepán-oklevéltár I--II. = A Frangepán család oklevéltára.
Kiad. Thallóczy Lajos és Barabás Samu. I--II. köt. Bp. 1910
--1913. Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály. Okmánytárak
XXXV. és XXXVIII.

Gerardus de Roo = Annales rerum belli domique ab Austriacis
Habsburgicae gentis principibus a Rudolpho Primo usque ad
Carolus V. gestarum... per Gerardum de Roo. Ceniponti 1592.

Geréb: Bonfini-ford. = Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történet-ből. Latinból ford. Geréb László. Bp. 1959.
Monumenta Hungarica II. 67--343.

Gombos CF = Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae a rege ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tom. I--III. Bp. 1937--1938.

Guicciardini = Francesco Guicciardini: La historia d'Italia. In Venetia 1563.

Haager = I. Mátyás, II. Ulászló és Váradi Péter leveleinek gyűjteménye. Haager-féle másolat. Országos Széchényi Könyvtár, Pol. Lat. 1668. sz.

Hazai oklevéltár = Hazai oklevéltár 1234--1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Ferenc és Nagy Gyula. Bp. 1879.

He = Herodiani ab excessu divi Marci libri octo. Ed. K. Stavenhagen. Lipsiae et Berolini 1922.

HeB = Herodiani historiarum libri VIII per Antonium Bonfinem e graeco in latinum traducti. Salzburg, Studienbibliothek, Cod. Lat. V. 3. B/107. sz.

Heg = Hegesippi qui dicitur historiae libri V. Recensuit Vincentius Ussani. Partes I--II. Vindobonae--Lipsiae 1932--1960. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum LXVI.

Hegedüs: Analecta recentiora = Analecta recentiora ad historiae renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ed. Stephanus Hegedüs. Bp. 1906.

Heltai: Historia = Historia inclyti Matthiae Hunnyadis regis Hungariae... ex Antonii Bonfinii historici disertis libris decadis primam tertiam deinde quartam... in unum congesta ac disposita a Caspare Helto... Claudiopoli 1565.

Heltai: Krónika = Heltai Gáspár magyar krónikája. Kiadva: Ti-

zenhatodik századbéli magyar történetírók. Régi kiadások és kéziratok után szerk. Toldy Ferenc. I. Pest 1854. 67—618.

Herpay: Debrecen = Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének reg^estái. Összeáll. Herpay Gábor. Debrecen 1916.

HFM = Historia foundationis monasterii Mellicensis. Kiadva: Pez SRA I. 296—301.

Hodinka = Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. "Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye"... kötetéből... ford. Hodinka Antal. Bp. 1916.

Iványi: Bártfa levéltára I. = Bártfa szabad királyi város levéltára 1319—1526. Összeáll. Iványi Béla. I. köt. 1319—től 1501-ig. Bp. 1910.

Iványi: Könyvek, könyvtárak = Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon, 1331—1600. Bp. 1937. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai IV.

Iványi: Körmeny = Iványi Béla: A körmenyi levéltár memorabíliái. Körmeny 1942. Körmenyi Füzetek II.

Jacobus Angelus: Ptolemaeus-ford. = Claudius Ptolemaeus: Cosmographia, latine interprete Jacobo Angelo cum additionibus Johannis Reger. Romae, [Petrus de Turre,] 1490.

Jakab: Oklevéltár I. = Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Összegyűjt. és szerk. Jakab Elek. Buda 1870.

JG = Iordanis de origine actibusque Getarum. Ed. A. Holder. Freiburg i. Br.—Tübingen 1882. Germanischer Bibliothekszatz V.

JFB = Jacobus Philippus Foresti Bergopensis: Supplementum chronicarum. Venetiis, Bernardus Rizus, 1490.

Johannes de Komorowo: Memoriale = Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Joanne de Komorowo compilatum. Ed. Xawery Lis-

- ke et Antoni Lorkiewicz. Kiadva: MPH V. 64--86.
- Ju = Justinii historiae Philippicae. Ex editione Abrahami Gronovii. Vol. I--II. Londini 1822.
- Kaprinai I--II. = Stephanus Kaprinai: Hungaria diplomatica temporibus Mathias de Huryad regis Hungariae. Partes I--II. Vindobonae 1767--1771.
- Katona I--XLII. = Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae. Tom. I--XLII. Pestini 1779--1817.
- Kochberger-féle Bonfini-kiad. = Antonii Bonfinii civis Asculani rerum Ungaricarum decades IV cum dimidia, seu libri XLV... Editio... sexta. Posonii, sumpt. Joannis Michaelis Kochberger, 1744.
- Kollar: Analecta Vind. I--II. = Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia. Opera et studio Francisci Kollarii. Tom. I--II. Vindobonae 1761--1762.
- Kovachich SRHM I--II. Scriptores rerum Hungaricarum minores... Ed. Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Tom. I--II. Budae 1798.
- LA = Liudprandus: Antapodosis. Kiadva: Die Werke Liudprands von Cremona. 3. Aufl. Hrg. v. Joseph Becker. Hannover--Leipzig 1915. Scriptores Rerum Germanicarum in Usam Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae Separatim Editi. 1--158.
- LAB = Passio sancti Adalberti episcopi et martyris. Kiadva: MPH I. 189--222.
- LAC = Vita et passio sancti Adalberti martiris. Kiadva: MPH I. 162--183.
- LAK = De sancto Adalberto episcopo. Ed. Wojciech Ketrzinski. Kiadva: MPH IV. 209--221.
- LAM = Miracula s. Adalberti. Ed. Wojciech Ketrzinski. Kiadva: MPH IV. 221--238.

Laonicus Chalcondylas = Laonici Chalcocondylae historiarum libri decem. Kiadva: Migne PG CLIX. 1c--556.

LED = Legenda sancti Emerici ducis. Ed. Emma Bartoniek. Kiadva: Szentpétery SRH II. 449--460.

Legenda maior Stephani = Legenda sancti Stephani regis maior. Ed. Emma Bartoniek. Kiadva: Szentpétery SRH II. 363--440.

Liv = Titii Livii Patavini historiarum libri qui supersunt. Tom. I--VI. Lipsiae 1848.

IL = Legenda sancti Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek. Kiadva: Szentpétery SRH II. 507--527.

ISH = Hartvicus: Legenda sancti regis Stephani. Ed. Emma Bartoniek. Kiadva: Szentpétery SRH II. 363--440.

Magyar--zsidó ~~magyar~~ oklevéltár V:1. = Magyar--zsidó oklevéltár. V. köt. 1. rész. (Fétkötet.) 1096--1700. Szerk. és kiad. Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor. Bp. 1959.

Magyar--zsidó oklevéltár VIII. = Magyar--zsidó oklevéltár. VIII. köt. 1264--1760. Szerk. és kiad. Scheiber Sándor. Bp. 1965.

Marino Sanuto = Le vite de' dogi di Marin Sanudo. A cura di Giovanni Monticello. Città di Castello 1900. Rerum Italicarum Scriptores XXII:4,1--2.

Marino Sanuto (MST) = Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósítása. A szerző eredeti kéziratából közli Wenzel Gusztáv. I--II. Kiadva: MST XIV, XXIV.

Matthiae Decr. VI. = Matthiae I. decretum sextum. Kiadva: Corpus juris Hungarici I. 402--469.

MBE = Miracula beatae Elisabeth a Sede Apostolica approbata. Kiadva: Gombos GF 2381--2401.

MCE = Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae, 1458--1490. Bp. 1891.

Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia.
Ser. I. Tom. VI.

MDE I--IV. = Monumenta Hungariae historica. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, 1458--1490. Szerk. Nagy Iván és Nyáry Albert. I--IV. kötet. Bp. 1875--1878.

Me = Pomponius Mela: De chorographia libri tres. Ed. Carolus Frick. Exemplar iteratum. Lipsiae 1935. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.

MGH SS I--XXXII. = Monumenta Germaniae historica, inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum... ed. Georgius Henricus Pertz. Scriptores. Vol. I--XXXII. Hannoverae--Lipsiae 1826--1934.

MGH SS RerLang. = Monumenta Germaniae historica, inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum... ed. Georgius Henricus Pertz. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI--IX. Hannoverae 1878.

Migne PG I--CLXVII. = Jacobus Paulus Migne: Patrologiae cursus completus... Ser. Graeca. Vol. I--CLXVII. Parisiis 1857--1876.

Mihályi: Máramarosi diplomák = Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramarossziget 1900.

MPH I--VI. Monumenta Poloniae historica. Tom. I--VI. Lwów--Kraków 1854--1893.

MPI = Chronologia f. Martini Poloni Romanorum imperatorum.
Kiadva: J. H. Boeclerus: Aeneae Silvii episcopi Senensis postea Pii papae II. historia rerum Friderici Tertii imperatoris. Argentorati 1685.

Muratori RIS I--XXV. = Rerum Italicarum scriptores ~~num~~ ab anno aerae Christianae quingentesimo ad millesimum quingentesimum... L. A. Muratorius... collegit. Vol. I--XXV. Mediolani 1723--1751.

- Müllner: Reden und Briefe = Reden und Briefe italienischer Humanisten. Ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des Humanismus. Mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien veröffentlicht von Karl Müllner. Wien 1899.
- Navagero = Andreas Nagerius: Storia della repubblica Veneziana. Kiadva: Muratori RIS XXIII. 923--1216.
- Nt = Feltételezett osztrák krónikaváltozat.
- OG = Ottonis episcopi Frisingensis opera ex recensione Rogeri Wilmans. In usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recudi fecit Georgius Heinrichus Pertz. Tom. I. Chronicon adiecta continuatione. Hannoverae 1867.
- Oláh Miklós = Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis Hungariae et Atila... libri duo nunc primum ex codice caesareo Olahi manu emendato coniunctim editi. Vindobonae 1763.
- Pa = Matthaei Palmerii liber de temporibus, 1--1448. A cura di Gino Scaramella. Città di Castello 1906. Rerum Italicarum Scriptores XXIV:1. 5--127.
- PG = Johannis de Plano Carpini Antivariensis archiepiscopi historia Mangalorum, quos nos Tartaros appellamus. Kiadva: Recueil de voyages et de mémoires, publié par la Société de Géographie. Tom. IV. partie II. Paris 1839. 603--773.
- PD = Pauli historia Langobardorum. Hannoverae 1878. Scriptores Rerum Germanicarum in Usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis Recusi.
- Petrarca: Opera omnia = Francisci Petrarcae Florentini... opera quae extant omnia. Basileae 1581.
- Petri de Warda epistolae = Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae cum nonnullis Wladislai II. regis Hungariae literis Petri causa scriptis. Praefatus est... Carolus Wagner. Posonii et

Cassoviae 1776.

Pettkó: Kapisztrán = Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal, 1444--1456. Bp. 1901.

Pez SRA I--III. = Hieronymus Pez: Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini. Vol. I--III. Lipsiae--Ratisbonae 1721--1745.

PhH = Philostratou Héroikos. Kiadva: Flavii Philostrati opera. Ed. C. L. Kayser. Vol. II. Lipsiae 1871. 128--219.

Phrantzes = Georgius Phrantzes: Chronicon maius. Kiadva: Migne PG CLVI. 637--1022.

PhV = Philostratou bioi sophistón. Kiadva: Flavii Philostrati opera. Ed. C. L. Kayser. Vol. II. Lipsiae 1871. 1--127.

PhV(B) = Vitae virorum illustrium autoribus Aesyllo Probo... Georgio Cassandro... C. Plinio Secundo... ac de vitis sophistarum Antonio Bonfinio interpretibus. Basileae 1563. 622--676.

Pl = C. Plinii Secundi historiae mundi libri XXXVII a Sigismundo Gelenio diligenter castigati. Lugduni 1582.

Pray: Ann. I--V. = Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV. deducti. Opera et studio Georgii Pray. Vol. I--V. Vindobonae 1764--1770.

Pray: Epist. proc. I. = Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I., complectens epistolas ab anno 1490. ad 1531., quas Georgius Pray... collegit. Fesonii 1806.

PrP = Procopii de bello Persico libri duo Raphaelis Volaterrano interprete. Kiadva: Procopii Caesariensis de rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII una cum aliis mediorum temporum historicis. Basileae 1531. 225--307.

Pt = Claudii Ptolemaei geographia. Ed. Carolus Fridericus Augustus Hobbe. Rom. I--III. Lipsiae 1843--1845.

Ra = Epitome rerum Hungaricarum, velut per indices descripta, auctore Petro Ransano... Impressum Ternaviae, eliminatione et relectione Lucae Peechi Pannonii, 1579.

Resti: Chronica Ragusina = Chronica Ragusina Junii Resti ab origine urbis usque ad annum 1451. Ed. Speratus Nodilo. Kiadva: Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Scriptores. Vol. II. Zagrabiae 1893. 1--315.

Ro = Rogerii carmen miserabile. Ed. Ladislaus Juhász. Kiadva: Szentpétery SRH II. 551--588.

Sab = Marcus Antonius Coccius Sabellicus: Rerum Venetarum ab urbe condita decades. Venetiis, Andreas Torresanus, 1487.

SC = Aelii Spartiani Antoninus Caracalla. Id. SHA.

Schedel = Hartmannus Schedel: Liber chronicarum ab initio mundi usque ad annum MCCCXCII. Norimbergae, Antonius Koberger, 1493.

Schwandtner SRH I--III. Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini... cum amplissima praefatione Matthiae Belii... Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri. Tom. I--III. Vindebonae 1746.

SD = Sulpicii Severi dialogi. Kiadva: Sulpicii Severi opera. Ed. Hieronymus de Prato. Vol. I. Veronae 1741. 59--148.

SE = Sulpicii Severi ad Eusebium presbyterum epistola. Kiadva: Sulpicii Severi opera. Ed. Hieronymus de Prato. Vol. I. Veronae 1741. 38--44.

SHA = Scriptores historiae Augustae. Iterum recensuit adparatumque criticum addidit Hermannus Peter. Vol. I--II. Lipsiae 1884. Bonna:

SC = Aelii Spartiani Antoninus Caracalla;

TC = Trebellii Pollionis divus Claudius;

TG = Trebellii Pollionis Gallieni duo;

TT = Trebellii Pollionis Tyranni triginta;

VP = Flavii Vopisci Syracusii Probus.

Siffridus = Siffridi presbyteri Misnensis epitomes libri II.

Kiadva: Rerum Germanicarum scriptores aliquot insignes...
primum collectore Joanne Pistorio Nidano... in lucem pro-
ducti, nunc... editione tertia... reducti curante Barcardo
Gotthelf Struvio. Vol. I. Ratisbonae 1726. 1ol7--1o55.

Simon: Suppl. = Mathaeus Simon: Supplementum ad dissertationem
historico-criticam clar. Georgii Fray de dextra S. Stephani
Primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Jog, ubi
olim sacra haec dextra asservabatur; continuatum ex collec-
taneis Joachimi Kollárits. Vacii 1797.

SM = Sulpicii Severi liber de vita beati Martini. Kiadva: Sul-
picii Severi opera. Ed. Hieronymus de Prato. Vol. I. Vero-
nae 1741. 1--37.

Spalatói Tamás = Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana.
Digessit Fr. Racki. Zagrabiae 1894. Monumenta Spectantia
Historiam Slavorum Meridionalium. Scriptores III.

St = Strabonis rerum geographicarum libri XVII. Tom. I--III.
Lipsiae 1829.

Sternberg = Sternberg-kódex, XV. századi kézirat; vö. Fraknói:
Mátyás levelei I. V--VII. p.

StG = Strabonis geographia a Guarino in latinum translata.
Modena, Este könyvtár, Cod. Lat. = .X.1,1o. sz. (Kézirat.)

Su = Suidae lexicon. Ed. Ada Adler. Partes I--V. Lipsiae 1928
--1938. Lexicographi Graeci Recogniti et Apparatu Critico
Instructi I.

Szamota: Régi utazások = Szamota István: Régi utazások Magyar-
országon és a Balkán-félszigeten 1o54--1717. Bp. 1891. Ol-
csó Könyvtár CCXC.

- Székely István = Székely István magyar krónikája, CCCLXVII--MDIVII. (Kivonva világ-krónikájából.) Kiadva: Tizenhatodik századbéli magyar történetírók. Régi kiadások és kéziratok után szerk. Toldy Ferenc. I. köt. Pest 1854. 1--66.
- Szentpétery: Krit. jegyz. I. = Szentpétery Iare: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. 1001--1270. Bp. 1923.
- Szentpétery SRH I--II. = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I--II. Bp. 1937--1938.
- Tabulae concordiae = Tabulae concordiae inter Fridericum III. imp. et Maximilianum Romanorum et Hungariae regem ab una et Wladislaum Hungariae et Bohemiae regem atque Regnum Hungariae ab altera parte sancitae. Kiadva: Casparis Ursini Velii de bello Pannonico libri decem. Studio et opera Adami Francisci Kollarii. Vindobonae 1762. 238--260.
- TG = Trebellii Pollionis divus Claudius. Id. SHA.
- Teleki I--XII. = Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I--XII. köt. Pest 1852--1863.
- TG = Trebellii Pollionis Galieni duo. Id. SHA.
- Th = M. Johannis de Thwreoz chronica Hungarorum ab origine gentis, inserta simul chronica Johannis archidiaconi de Kikvilew. Kiadva: Schwandtner SRH I. 39--291.
- Thallóczy--Áldásy: Magyar--szerb oklevéltár = Thallóczy Lajos --Áldásy Antal: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198--1526. Bp. 1907. Magyar Történelmi Balékek. I. Osztály. Okmánytárak XXXIII.
- Thallóczy--Horváth: Jajca története = Jajca (bánság, vár és város) története 1450--1527. Irta Thallóczy Lajos. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. Bp. 1915. Magyar Törté-

nelmi Emlékek. I. Csztály. Okmánytárak XL.

Th C = Laurentius de Monach: Descriptio miserabilis casus Karoli regis cognomento Parvi, nec non lugubre factum reginarum Hungariae. Kiadva: Schwandtner SRH I. 199--212.

Thomae Tusci gesta = Thomae Tusci gesta imperatorum et pontificum. Ed. Ernestus Ehrenfeuchter. Kiadva: MGH SS XXII. 490--528.

Thiry: Török történetirók I. = Török történetirók. Ford. és jegyzetekkel kísérte Thiry József. I. köt. Bp. 1893. Török--Magyarkori Történelmi Emlékek. II. Csztály. Irók.

TT = Trebelli Pollionis tyranni triginta. Id. SHA.

Udis: Apologia = Apologia regis Wladislawi. Kiadva: Roszner Ervin: Régi magyar házassági jog. Bp. 1897. 452--479.

VB = Vincentius Bellovacensis: Speculum historiale. Norimbergae, Antonius Koberger, 1483.

VEJ = Vita s. Elisabethae regis Ungarorum filiae auctore Jacobo Montano Spirensi. Kiadva: Acta sanctorum Hungariae... ex Joannis Bollandi... continuatoribus aliisque scriptoribus excerpta. Semestre II. Tyrnaviae 1744. 347--374.

Veress: Akták és levelek = Akták és levelek Erdély- és Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához. Gyűjtötte és közrebocsátja Veress Endre. I. köt. 1468--1540. Bp. 1914. Fontes Rerum Transylvanicarum IV.

Vespasiano Bisticci = Kiadva: Ábel: Adalékok 221--228.

VET = Vita s. Elisabethae de Thuringia auctore Theodorico de Apolda. Kiadva: Gombos CF 2341--2381.

VP = Flavii Vopisci Syracusii Probus. Id. SHA.

Wagner: Anal. Scep. IH. = Analecta Scepasii sacri et profani. Pars prima, complectens bullas pontificum, caesarum regumque diplomata... a Carolo Wagner... conscripta. H. n. 1776.

Wagner: Anal. Scep. II. = Analecta Scepusii sacri et profani.
Pars II., complectens scriptores rerum Scepusiacarum...
Collegit... Carolus Wagner. Viennae 1774.

Wagner: Dipl. Sáros. = Diplomatarium comitatus Sárosiensis,
quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis eruit Carolus
Wagner. Posenii et Cassoviae 1780.

Zotikus = Görög költemény a várnai csatáról. Kiad. Moravcsik
Gyula. Bp. 1935. Magyar-Görög Tanulmányok I.

Zsámboki: Bonfini kiad. 1568. = Antonii Bonfinii rerum Un-
garicarum decades quatuor cum dimidia... Martini Brenneri Bi-
striciensis industria editae... Quarta vero decas cum quin-
ta dimidia nunquam antea excusse Ioan. Sambuci Tirnaviensis
...opera ac studio nunc demum in lucem proferuntur... Ba-
sileae 1568.

Zsámboki: Bonfini-kiad. 1581. = Antonii Bonfinii rerum Un-
garicarum decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan.
Sambuci aliquot appendices... Omnia nunc denuo recognita,
emendata et aucta per Ioan. Sambucum... Francofurti 1581.

Zsámboki: Ransanus-kiad. = Epitome rerum Ungaricarum, velut
per indices descripta, autore Petro Ranzano... Nunc primum
edita... opera Joannis Sambuci Tirnaviensis Pan. Viennae
Austriacae 1558.

Feldolgozások

- Amadio = Giulio Amadio: La vita e l'opere di Antonio Bonfini, primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare. Montalto Marche 1930.
- Amadio: S. Giacomo = Giulio Amadio: Antonio Bonfini e S. Giacomo della Marca. Montalto Marche 1936.
- Antonio Bonfini = Antonio Bonfini 1427—1927. Ascoli Piceno 1928.
- Aschbach: Sigmund I—IV. = Geschichte Kaiser Sigmund⁸s von Joseph Aschbach. Bde I—IV. Hamburg 1838—1845.
- Ballagi: Buda és Pest = Ballagi Aladár: Buda és Pest a világirodalomban, 1473—1711. Bp. 1925.
- Balogh: Az erdélyi renaissance I. = Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. köt. 1460—1541. Kolozsvár 1943.
- Balogh Jolán = Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Adattár. Bp. 1966.
- Banfi: Ricordi = Florio Banfi: Ricordi ungheresi in Italia. Roma 1942. Estratto dagli Studi e Documenti Italo—Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. Vol. IV. Annuario 1940—41.
- Berzeviczy: Beatrix = Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457—1508). Történelmi élet- és korrajz. Bp. 1908. Magyar Történeti Életrajzok.
- Bibl. Corvina = Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Írták Fraknói Vilmos, Fögel József, Gulyás Pál és Hoffmann Edit. Szerk. Berzeviczy Albert, Kollányi Ferenc, Gerevich Tibor. Bp. 1927.
- Blazovich = Blazovich László: Ransanus és Mátyás király. Sziged 1966. (Kézirat a Tudományegyetem Történeti Intézetének

könyvtárában.)

Bölcskei: Capistranói I—III. = Bölcskei Ödön: Capistranói
szent János élete és kora. I—III. köt. Székesfehérvár
1923—1924.

Bunyitay I—III. = A váradi püspökség története alapításától
a jelenkorig. Irta ^BBunyitay Vince. I—III. köt. Nagyvá-
rad 1883—1884.

Buchholz = Die Quellen der Historiarum decades des Flavius
Blondus. Inaugural-Dissertation... von Paul Buchholz. Ham-
burg 1881.

Burckhardt I—II. = Jacob Burckhardt: A renaissancekori mű-
veltség Glasszerzégben. Ford. Bánócai József. I—II. köt.
Bp. 1895—1896.

Cannelli = Giuseppe Cannelli: I dottri bizantine e le origini
dell'umanesimo. I.: Manuale Crisolera. Firenze 1941.

Chevalier = Ulysse Chevalier: Répertoire des sources histori-
ques du moyen age. Bio-bibliographie. Nouvelle éd. Vol. I—
II. New York 1960.

Copinger = Supplement to Hains Repertorium bibliographicum...
by W. A. Copinger. Parts I—II. London 1895—1902.

Csapodi: Corvina tört. = Csapodi Csaba: A Corvina könyvtár törté-
nete. Kiadva: Bibliotheca Corviniana. Összeáll. Csapodi
Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor. Bp. 1967.
15—30.

Csapodi: Korvinák = Csapodi Csaba: A fennmaradt hiteles Korvi-
nák leírása. Kiadva: Bibliotheca Corviniana. Bp. 1967. 31
—70.

Császár: Acad. Istropol. = Az Academia Istropolitana, Mátyás
király pozsonyi egyeteme oklevéltárral. Irta és kiadja
Császár Mihály. Pozsony 1914. Tanulmányok Nemzeti Művelődé-

sünk Történetéhez I.

Császár Mihály = Császár Mihály: A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini Rerum Hungaricarum Decades-ének alapján. Bp. 1902.

Csóka J. Lajos = Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI--XIV. században. Bp. 1967. Irodalomtörténeti Könyvtár XX.

Czimer Károly = Czimer Károly: Kitől eredt Mátyás király fekete seregének elnevezése? (Szeged és Halas szerepe a fekete sereg feloszlásában.) Szeged 1926.

De Marinis = Tassaro De Marinis: La biblioteca napoletana del re d'Aragona. Vol. I--IV. Milano 1947--1952.

Décsi: Sz. Ágoston regulái = Décsi Lajos: Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). Bp. 1900.

Dudek: Immaculata = Dudek János: Immaculata a magyar irodalomban. Kiadva: Immaculata. A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya által... 1904. december hó 1-én rendezett ünnepély emlékkönyve. Bp. 1904.

Elekes: Hunyadi = Elekes Lajos: Hunyadi. Bp. 1952.

Elekes: Magy. állam = Elekes Lajos: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964.

Elekes: Mátyás = Elekes Lajos: Mátyás és kora. Bp. 1956.

Elekes: Nagy István = Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Írta Elekes Lajos. Bp. 1937.

Enciclopedia italiana I--XXXVI. II = Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti. I--XXXVI. Milano 1929--1939.

Fabiani = Giuseppe Fabiani: Ascoli nel Quattrocento. Vol. I. Ascoli Piceno 1950.

Faragó Péterné = Faragó Péterné: A keleti utazások és a renaissance

- sance-kori olasz polgárság ideológiája. Renaissance-Tanulmányok. Szerk. Kardos Tiber. Bp. 1957. 99--235.
- Fehér: Kassai könyvtár = A kassai püspöki könyvtár kódexei és nyomtatványai. Összeáll. Fehér Mátyás. Kassa 1943.
- Fitz--Zolnai = Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király budai könyvtárának irodalma. Fitz József közreműködésével Összeáll. Zolnai Klára. Bp. 1942.
- AN Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai X.
- Flegler = A magyar történetírás történelme. Kiadva: A magyar történetírás történelme. Irta Flegler Sándor. A magyar történelem kitérőiről. Irta Sayous Edouard. Mind a kettőt ford. ifj. Szinnyei József. Bp. 1877. Olcsó Könyvtár XXXVIII.
- Fögel: II. Ulászló = Fögel József: II. Ulászló udvartartása (1490--1516). Bp. 1913.
- Fögel Sándor = Fögel Sándor: Mátyás király történetírójáról. Bp. 1940. Kiny. A Bolyai Gimnázium Évkönyve.
- Fraknói: A Hunyadiak és a Jagellók kora = Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440--1526). Bp. 1896. A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. kötet.
- Fraknói: Bakócz = Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp. 1889. Magyar Történeti Életrajzok.
- Fraknói: Egy pápai követ = Fraknói Vilmos: Egy pápai követ Mátyás udvaránál. (1488--1490.) Bp. 1901. Olcsó Könyvtár MCCCXVIII--MCCCX.
- Fraknói: Magyar királyválasztások = Fraknói Vilmos: A magyar királyválasztások története. Bp. 1921.
- Fraknói: Magyar országgyűlések = Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. Bp. 1918.
- Fraknói: Magyarország egyh. és pol. összeköttetései I--III. = Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel. I--III. kötet. Bp. 1901--

1903.

- Fraknói: Mátyás = Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király 1440—1490. Bp. 1890. Magyar Történeti Életrajzok.
- Fraknói: Mátyás diplomatái = Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Bp. 1898.
- Fraknói: Mátyás törekvései a császári trónra = Fraknói Vilmos: Mátyás király törekvései a császári trónra. Bp. 1914. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XXIII.
- Fraknói: Pecchinoli = Fraknói Vilmos: Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál. Bp. 1898. Kiny. Katholikus Szemle XII.
- Fraknói: Szilágyi = Fraknói Vilmos: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. Bp. 1913. Olcsó Könyvtár MDCLXXXIX—MDXCII.
- Fraknói: Vitéz = Fraknói Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879.
- Fülöp = Fülöp Zsigmond: A Halley-üstökös. Bp. 1910.
- Genthon = Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Bp. 1927.
- Gerevich: Magyarország románkori emlékei = Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. Magyarország Művészeti Emlékei I.
- Gerézdi: Váradi = Gerézdi Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter. Bp. 1942. Kiny. Magyarságtudomány I.
- Gömörvármegye = Gömör—Kishont vármegye. Bp. é. n. Magyarország Vármegyéi és Városai.
- GW = Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrg. v. der Kommission der Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Bde I—VIII:1. Leipzig 1925—1940.
- Hain = Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte

- typographica inventa usque ad annum MD. ...Opera Ludovici Hain. Tom. I--IV. Stuttgartiae et Tubingae 1826---1838.
- Hazalinszky = Hazalinszky Rezső: A Jagellók korának kútforrásai. Besztercebánya 1895.
- Hellebrant: Catalogus = Catalogus librorum saeculo XV° impressorum quotquot in bibliotheca Academiae Litterarum Hungaricae asservantur. Descripsit Arpadus Hellebrant. Bp. 1886.
- Heller: Reneszánsz ember = Heller Ágnes: A reneszánsz ember. Bp. 1967.
- Helmár = Helmár Ágost: Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása. Bp. 1876.
- Hoffmann: Bibl. Lex. = S. F. W. Hoffmann: Bibliographisches Lexikon der gesamten Literatur der Griechen. Teil III. Amsterdam 1961.
- Hoffmann: Régi magy. bibl. = Hoffmann Edit: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929.
- Hofmann: Lexicon I--IV. = Joh. Jacobi Hofmanni... lexicon universale. Tom. I--IV. Lugduni Batavorum 1698.
- Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei = Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938. Magyarország Művészeti Emlékei II.
- Horváth Henrik: Zsigmond = Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. Bp. 1937. Budapest Székesfőváros Városháza Történelmi Monográfiái VIII.
- Horváth János = Horváth János: Az irodalmi műveltség megosztása. Magyar humanizmus. Bp. 1944.
- Horváth János: Calanus = ifj. Horváth János: Calanus püspök és a Vita Attilae. Bp. 1941. Értekezések a Magyarországi Latinság Köréből IV.

Horváth Mihály = Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály.
Az új dolgozat második, bővített kiadása. III. köt. Pest
1871.

Hubay: Röplapok = Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XXVIII.

Inre: Szabács Viadala = Inre Samu: A Szabács Viadala. Bp. 1958.
Nyelvészeti Tanulmányok IV.

Introductio = Introductio. De vita operibusque Antonii de Bonfinis. Kiadva: Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tom. I. Lipsiae 1936. V—XII.

Jewish encyclopedia I—XII. = The Jewish encyclopedia. Vol. I—XII. New York é. n.

Juhász: Csanádi püspökség V. = Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története (1434—1500). Makó 1947. A csanádi egyházmegye története. I. rész. A csanádi püspökség története. V. köt. Csanádvérmezei Könyvtár XLII.

Kalausz = Kalausz az orsz. magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Bp. 1882.

Kardos: Antik hagyomány = Kardos Tibor: A magyarság antik hagyományai. Bp. 1942. Parthenon-Tanulmányok V.

Kardos: Bonfini = Kardos Tibor: Bonfini, Mátyás király korának történetírója. Kiadva: Bonfini: Mátyás király. Bp. 1959. 7—64, 347—354.

Katona I—XLII. = Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae. Tom. I—XLII. Pestini 1779—1817.

Katona: Hist. Coloc. I. = Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae concinnata studio Stephani Katona. Pars I. complectens archiepiscopos Colocenses ante cladem Mohatsianam.

Colocae 1800.

Knausz: Kortan = Knausz Nándor: Kortan. Bp. 1876.

Knausz: Orsz. tanács = Knausz Nándor: Az országos tanács és országgyűlések története 1445—1452. Pest 1859.

Sz. Koroknay = Sz. Koroknay Éva: Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek 1470—1520. Bp. 1966—1967.

Kósa: I. Miksa = Kósa János: I. Miksa császár magyarországi politikája. Kolozsvár 1906.

Kotvan = Imrich Kotvan: Inkunábuly univerzitnej knižnice v Bratislave. Bratislava 1960.

Könyv és könyvtár = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet.

Kulcsár: Bonfini—forrástanulmányok = Kulcsár Péter: Bonfini—forrástanulmányok. I. közelemény. Szeged 1963. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica XII.

Kulcsár: Catalogus = Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae. Conscriptus a Petro Kulcsár. Szeged 1965.

Lahmann = Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. Pécs 1927.

Lévay: Szűz Mária = A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Szerk. Lévay Mihály. Bp. é. n.

Lex. Buchw. I—III. = Lexikon des gesamten Buchwesens. Hrg. v. Karl Löffler und Joachim Kirchner. Bde I—III. Leipzig 1935—1937.

Lex. f. Theol. u. Kirche I—X. = Lexikon für Theologie und Kirche. Hrg. v. Josef Höfer und Karl Rahner. Bde I—X. Freiburg 1957—1966.

Lippay: Keleti egyházak = Lippay Lajos: A keleti egyházak. Bp. 1934.

- Magyar életrajzi lex. I--II. = Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. I--II. kötet. Bp. 1967. (A II. kötet kéziratban.)
- Magyar irod. tört. = A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. A Magyar Irodalom Története. Főszerk. Sőtér István. I.
- Magyar jogi lex. III--V. = Magyar jogi lexikon. III--V. kötet. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1900--1904.
- Magyar nyelvtört. szótár = Szarvas Gábor--Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár. I--III. kötet. Bp. 1890--1893.
- Mályusz: Thuróczy = Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp. 1967. Tudománytörténeti Tanulmányok V.
- Márki Sándor: Mária = Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja 1370--1395. Bp. 1883. Magyar Történeti Életrajzok.
- Mayer = Mayer György: Gicra és huszitái Magyarországon. Bp. 1886.
- MKEv I--II. = Mátyás király. Emlekkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I--II. kötet. Bp. é. n.
- Mercati = Giovanni Mercati: Ultimi contributi alla storia degli umanisti. Fasc. II. Note sopra A. Bonfini, M. A. Sabellico, A. Sabino, Pescennio Francesco Negro, Pietro Summonte e altri. Città del Vaticano 1939. Studi e Testi CXI.
- MKEKv = Mátyás király emlekkönyv kolozsvári szobrász leleplezése alkalmára. Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902.
- Moravcsik: Bizánci források = Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1974. A Magyar Történettudomány Kézikönyve I. 6/b.
- MFA Ért. = A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője.
- MFA Évk. = A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei.
- MFT = Magyar Történelmi Társ.

Nagy Iván I—XIII. = Nagy Iván: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I—XIII. köt. Pest 1857—1868.

Niedermann = Niedermann Imre: Magyarország és a besenyék politika Mária és Zeigmond alatt. (1382—1420.) Balassagyarmat 1936. Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinquagesiensis LXXVIII.

Nyitra vármegye = Nyitra vármegye. Bp. 1898. Magyarország Vármegyéi és Városai.

Observationes de Josepho = Observationes nonnullas de Josepho latino, qui Hegesippus vocari solet, emendando praemisit Julius Caesar. Harburg 1878.

Orationes regum Hung. = Orationes regum et principum magni regni Hungariae... collectae et... illustratae a r. p. Francisco Oross. Ginsburgi 1754.

Pallas lex. I—XVIII. = A Pallas nagy lexikona. I—XVIII. köt. Bp. 1893—1904.

Papp Márta: Brutus = Papp Márta: Brutus J. Mihály és Báthory István magyar humanistái. Bp. 1940. Értekezések a Magyarországi Latinság Köréből II.

Potthast: Bibliotheca I—II. = Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500... von August Potthast. 2. verbesserte und vermehrte Aufl. Bde I—II. Berlin 1896.

Pray: Ann. I—V. = Annales regum Hungariae ab anno Christi MDCXCVII. ad annum MDCLXIV. deducti. Opera et studio Georgii Pray. Vol. I—V. Vindobonae 1764—1770.

Pray: Specimen I—II. = Georgius Pray: Specimen hierarchiae Hungaricae. Partes I—II. Posonii et Cassoviae 1776—1779.

- Quicherat--Daveluy: Dict. = Dictionnaire latin--français par L. Quicherat et A. Daveluy. Nouv. éd. révisée, corrigée et augmentée... par Émile Chatelain. 2e tirage. Paris 1892.
- Révai lex. I--XXI. = Révai nagy lexikona. I--XXI. köt. Bp. 1911--1935.
- Richea: Theatrum = Theatrum fanebre, exhibens per varias scenas epitaphia... extractum a Dodone Richea, (seu Ottone Aicher,) B. Salisburgi 1675.
- Rozbiór krytyczny = Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445--1480. T. II. Opracowali St. Gawęda, K. Pieradska, J. Radziszewska pod kierunkiem Jana Dąbrowskiego. Wrocław--Warszawa--Kraków 1965. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Prace komisji nauk historycznych, Nr 12.
- Schnabel = P. Schnabel: Text und Karten des Ptolemäus. Leipzig 1938.
- Schönherr: Corvin János = Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János 1473--1504. Bp. 1894. Magyar Történeti Múzeum.
- Schroeter: Spez. Kanon = Spezieller Kanon der Zentralen Sonnen- und Mondfinsternisse, welche innerhalb des Zeitraums von 600 bis 1800 n. Chr. in Europa sichtbar waren von J. Fr. Schroeter. Kristiania 1923.
- Schwarz = Godofredus Schwarz: Decadam Antonii Bonfinii editio nupera Posonio--Viennensis iusto pretio aestimata. Osnabrugi 1745.
- Sebestyén: A magyar zsidók tört. = A zsidók egyetemes története. Szerk. Szabolcsi Miksa. V. köt. Függetl. A magyar zsidók története. Kohn Sámuel könyve nyomán összeáll. Sebestyén Károly. Bp. 1908.
- Sebestyén: Tart. hely. = A magyar királyok tartózkodási helyei. Összeáll. Sebestyén Béla. Bp. é. n.

Severinus = Joannis Severini Hungari Pannonia veterum monumentis illustrata cum Dacia Tibissana. Lipsiae 1771.

Sörös: Bencés apátságok = Az elenyészett bencés apátságok.

Irta Sörös Pongrác. Bp. 1912. A Pannonthalmi Szent-Benedek-Rend Története. Szerk. Sörös Pongrác. XII/B. kötet.

Stemler = Disputationes circulares de Ant. Bonfinio sub praesidio Dan. Guili. Mollerii... sinceris Bonfinii aestimatoribus exhibet Joh. Christophorus Stemler Neostadiensis ad Orlam Variscus. Altdorf 1698.

Szádeczky: Báthory = Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása, 1574—1576. Bp. 1887.

Szentiványi: Catalógus = Robertus Szentiványi: Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae. Ed. 4. Szeged 1958.

Szinnyei I—XIV. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. kötet. Bp. 1891—1914.

Teleki I—XII. = Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I—XII. kötet. Pest 1852—1863.

Termini = F. A. Termini: Pietro Ransano umanista palermitano del sec. XV. Palermo 1915.

Tokay: Magyarország kormányzata = Tokay Lajos: Magyarország kormányzata a Jagelló-korban. Békés 1932.

Toldy = Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. 3., jav. kiad. II. kötet. Pest 1862.

Toldy István = A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégibb időktől a jelenkorig... kiadta Toldy István. I—II. kötet. Pest 1866.

Tóth-Szabó: Huszita = Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917.

Tóth-Szabó Pál = Tóth-Szabó Pál: Magyarország a XV. század vé-

gén a pápai supplicatiók világánál. Bp. 1903. Klny. Századok.

Valentiner = Die Kometen und Meteore in allgemeinen fasslicher Form dargestellt von W. Valentiner. Leipzig--Frag 1884.

Das Wissen der Gegenwart XXVII.

Veress = Glass egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221--1864. Kiad. Veress Endre. Bp. 1941.

Olaszországi Magyar Emlekék III.

Vogel: De Hegesippo = F. Vogel: De Hegesippo qui dicitur Josephi interprete. Erlangen 1881.

Wurzbach: Biographisches Lex. I--IX. = Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich... von Constant v. Wurzbach. Theile I--IX. Wien 1856--1891.

Zemplénvármegye = Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp. é. n. Magyarország Vármegyéi és Városai.

A KÉRDÉS FORTÉNYE

Irodalmunk jól ismeri Bonfini Magyar Történetének súlyát és jelentőségét, tudatában van annak, hogy népünket és életrajzát -- különösen külföldön -- századokon keresztül verseny-társ nélkül reprezentálta, hogy hatása máig ér. Idebenn hosszú évtizedekre megszabta mind az előző időkről kialakult képzeteket, mind a történetírás módszeréről, céljáról, lehetőségeiről vallott nézetek alakulását. Thuróczi mellett a legtöbbet idézett feldolgozásunk volt a múltban, s egy nem jelentéktelen korszakra nézve ma is kimeríthetetlen kútforrás. Nem méltatjuk, csak a körülötte kialakult visszás helyzetre hívjuk fel a figyelmet: nincs biztos támaszpontunk ez állandóan citált mű hitelességének, tartalmi értékének megállapításához, még saját korát illetően sem, mert a meglehetősen terjedelmes Bonfini-irodalom a források vizsgálatáról megfeledkezett. Olvasója érzi, hogy a hasonló tárgyú elbeszélésekhez képest sokszor tálos, szánez, téved, a dokumentumokkal itt-ott ellenkezik; születnek is következtetések eljárás módjáról, munkája használhatóságáról, de ezek nélkülözik a kellő alapot, míg ki nem mutatjuk, mely művekkel állíthatjuk jogosan szembe. Sokat vitatott hitelességének kérdésében sem foglalhatunk állást, míg ki nem ástuk gyökereit, míg el nem választottuk a forrásokból (irodalom, hagyomány) folyó adatokat a fantázián, szépírói hajlandóságon nyugvó részletektől.

Maga a szerző látható gondot fordít irodalmi apparátusának bőségére és tekintélyére, hiszen 74 auktort idéz név szerint, köztük nem egy olyat, kinek ismerete nem mindennapi jártasságot tételez fel a klasszikus irodalomban. Ime a névsor:

Cornelius Alexander, Apollodorus Atheniensis, Apollonides, Appianus Alexandrinus, Aristobulus Cassandreuus, Callimachus Cyrenaeus, Crito, P. Herennius Dexippus, Diodorus Siculus, Dioge-

nas Laertius, Dio Cassius, Dio Prusaenus, Dionysius Halicarnas-
seus, Dionysius Periegetes, Ephorus, Eratosthenes Pentathlus,
Euripides, Hecataeus, Herodianus, Herodotus, Homerus, Hysicre-
tes Amisenus, Menander, Metrodorus Scepsius, Onesicritus, Phi-
lomon, Flavius Philostratus, Plutarchus, Polyclitus Larissaeus,
Posidonius, Priscus Rhetor, Procopius, Claudius Ptolemaeus,
Pytheas, Strabo, Suidas, Timaeus Tauromenius, Timagenes;

M. Vipsanius Agrippa, Ammianus Marcellinus, Julius Capito-
linus, M. Porcius Cato, Cornelius Nepos, Eutropius, Hegesippus,
Titus Livius, L. Annaeus Florus, C. Plinius Secundus Maior,
Pomponius Mela, C. Suetonius Tranquillus, Q. Aurelius Symmachus,
P. Cornelius Tacitus, Trebellius Pollio, Pompeius Trogus;

Ablabius, Crescentinus metropolita, Eusebius Caesariensis,
Guillelmus de Hangis, Hieronymus, Jordanes, Landprandus, Paulus
Orosius, Otto Frisingensis, Paulus Diaconus, Richardus Picta-
viensis, Rogerius, Severinus, Severus Sulpicius, Sicardus Cre-
monensis;

Flavius Blondus, Philippus Callimachus Experiens, Mathias
Palmerius, Franciscus Petrarcha, Aeneas Sylvius Piccolomini.

A forráskritika mindeddig nem vette közelebbről szemügyre
ezeket a hivatkozásokat, s így a mögöttük megbúvó tényleges
alap megítélése ma is jórészt gyanú és találgatás dolga. Bon-
fini irodalmi bázisának vizsgálata néhány száz éven át kimerült
e nevek felsorolásában. Első kiadója, Brenner a kötet elején
(96^r lev.) akkori szokás szerint "Catalogus auctorum, quorum
testimonio Bonfinius in hiece tribus decadibus usus est" cím-
mel 67 névből álló jegyzéket közöl, az ezek tényleges felhasz-
nálását illető kérdést azonban fel sem veti; a következő edici-
ók rendre átveszik e listát annak ellenére, hogy a decasok szá-
ma időközben háromról ötre gyarapodott, s egyik sem teszi szó-

vá, hogy a feltüntetett szerzők egy részének munkája évszázadokkal Bonfini előtt elkallódott, mások átírásában, fordításában, rövidítésében maradt meg, vagy úgy sem, sőt sohasem létezett, s így közelebbi vizsgálódás nélkül is bizonyosak lehetünk abban, hogy a szerző hivatkozásai nem lehetnek minden esetben pontosak. E szempontot nem is tartották lényegesnek; a jegyzék előrebocsátása csak a kor divatját követte, s nem a munka megírásához tényleg felhasznált műfőkről kívánt tájékoztatást adni, hiszen a névsort azok is változatlanul közlik, akik szkeptikusan kezelik Bonfini forráshivatkozásait; az 1744-es Kochberger-féle kiadás az egész művet nem tartja többnek, mint Thuróczi bővített átíratának: "Bonfinius... nec aliud fere videtur egisse, quam dilatasse ac polivisse Chronicon Joannis Thuroczy" (2° lev.), de azért az ő nevét nem iktatja bele a jegyzékbe.

A XVIII. században a kutatás e ponton alig jutott túl. Megállapították, hogy Bonfini alapjaiban Thuróczi munkájára épít, azt gyarapítja s írja át; a saját korára vonatkozó részt általában levéltári kutatásokon, szentamák elbeszélésén és saját tapasztalaton alapuló, megbízható önkorrajznak tekintették, melynek ilyképen irodalmi alapja nem is lehetett. Godofredus Schwarz (13.) így nyilatkozik: "Peregrinos scriptores consulens Bonfinius non semper ad puros fontes recurrit, sed rivulos recentiorum subinde sectatur, nec nudis auctorum testimoniis narrationem superstruxit, verum interpretis et commentatoris vires sustinens suos passim sensus admiscuit... Ast maiorem gratiam inivisset, si vel id, quod quid nactus erat, temporis, quod in ieiuna, mendosa et fabulosa annalium, quos in oculis gestavit, farragine latinitate donanda, multis orationum luminibus distinguenda, rerum exoticarum compilationibus amplificanda con-

sussit, in indagandis actis publicis, literis diplomaticis et id genus monumentis aliis collocare voluisset, quod quidem consilium regis auspiciis scribenti melius, quam ulli alteri successisset."

Pray György (Ann. IV. 2.): "De Bonfinio ita existimo: eum... nonnullis ex suo ingenio additis expressisse Thuroczium".

Bél Károly András kiadása előszavában ("2a lev.): "In rebus deinceps, quae praecipue Hungaros spectant, unum fere Thuroczium, qui Chronica Hungarorum a gentis incunabulis ad Matthiae regis initia conscripsit, secutus est tanta fide, ut errare cum eo maluerit, quam secessionem facere; quod multis locis cernitur... Progressus ad tempora invictissimi Matthiae regis, in cuius aula versatus est... Et haec potissimum est Hungaricae historiae periodus, quam haurire e Bonfinio, tanquam e fonte limpidissimo oportet. Scripsit enim de rebus, quibus ipse maximam partem interfuit, et quas aliquot locis fatetur se ex ore Matthiae regis hausisse."

E vélemény második felének magját az első híradó, Heltai Gáspár vetette el, ki Krónikájának bevezetőjében e sokszor idézett sorokban számol be a Bonfini rendelkezésére állt segédletekről: "Meggagyá kedig Mátyás király mind a püspökeknek, mind apátoknak, és mindenféle deákoknak, hogy elkeressék mind az egész országot, minden káptolombeli libráriákat, és minden klastromokat, és egybegyűjtenének minden jegyzéseket, írásokat, és minden históriákat, és azokat behoznák, hogy megláthatná azokat az Bonfinius rhetor, és egymás után szép rendre hozhatná, és szép ékes deák szókkal megírhatná azokat. És mikoron ekképpen lett volna, Bonfinius a sok jegyzésekből, és külemb-külembféle írássokból mind egy könyvbe szörzé mind

az egész históriát, kezdettől fogva mind végig. Annakutána Mátyás király mind az egész országból gyűjte az urak és főrendek közül huszonnégvénéket, és Wiszeográdon azok előtt és a király előtt mind kezdettől fogva végig elolvasá Bonfinius a könyvet, és úgy szóltanak renddel minden cikkelyekhez, és megmondották mint hallották ők azon dolgokat az ő őseiktől.

Ugy készült meg az Bonfinius krónikája Mátyás királyig. Mátyás király üdejébe Bonfinius mind véle volt, és együtt járt véle a táborokban, és füleivel meghallotta, és szemeivel meglátta mind a dolgokat, és úgy írta meg azokat szép renddel." (69.) Ez a tetszetős beszámoló Bonfini levéltári kutatásairól és a huszonnégvénékről évszázadokon keresztül pótolta a forráskutatást, és a "Catalogus auctorum"-mal együtt a XIX. század végéig meghatározta a Bonfini forrásai felől kialakult véleményt.

Thuróczi mellett név szerint szóba került Callimachus Esperiens Ulászló-története, melynek nyomát a Magyar Történetben már a XVII. században felfedesték, mint erről a Stealer (17.)

által idézett Spondanus egyik megjegyzése tanáskodik: "Spondanus ad A. C. 1444. ann. 8. Amurathis Turc. Imp. verba in proelio cum Vladislao Hung. rege prolata cum epicerisi Bonfiniana citans existimat haec oratorie magis quam vere dicta esse, veluisseque Bonfinium ornatus et copiosius referre, quod Callimachus (scil. historicus Hung.), a quo ipse sua depromsit, breviter dixerat."

Johannes Severinus (358.) felteszi, hogy szerzőnk ismerte Anonymust, illetve, hogy felismerte annak egyik tévedését: "Hec leviores sunt Anonymi Belae regis notarii haec in re hallucinationes. Ad annum quippe 818. existimabat in Hungaros Pannoniam subivisse. At quam male et sibi contrarie, demonstrabimus in-

fra. Antonius Bonfinius, qui errorem probe vidit, sed tollere non potuit..."

Zsámboki és nyomában Kaprinai a Ransanusszal kapcsolatban szóba hozott királylajstrom használatáról beszél: "Hic vero author per indices quosdam regum a Beatrice sibi Viennae datos, ex iisdem, unde Bonfinius sua descripserat, ita deduxit ac illustravit..." — írja Zsámboki az Epitome ajánlásában. Kaprinai (I. 167.) szerint Ransanus "Ex iisdem autem fontibus hausit sua, e quibus Bonfinius: nempe, ex indicibus regum, quos Viennae acceperat a regina Beatrice."

Toldy Ferenc (54.) felfedezi a Magyar Történetben Bonfini két másik munkájának nyomát; ezek egyike, a Libellus de Corvinae domus origine egészében, másika, az osztrák háború leírása a Philostratus-fordítás előszavából részben átment a "nagy történetbe". Többi forrásáról nem szól.

E néhány sovány észrevételén túl a kérdéssel senki sem foglalkozott, még a páratlan alaposságról és tájékozottságról bizonyosságot tevő Kemény József sem szentel e dolognak egyetlen sort sem alapvető és máig nélkülözhetetlen tanulmányában (Uj Magyar Múzeum VI:1. 1854. 246—270, 315—323.).

Úgyünkön nagyot lendített az Akadémia II. Osztályának 1870 tavasszán kiírt pályakérdése: "Adassék elő... Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése, és műve kitérőinek kimutatása s bírálati méltatása." Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany; határidő 1873. jan. 31. (MTA Ért. 1870. 163.; MTA Évk. XIII:5.

1870. 62.; vö. Századok 1870. 415.) A jelek szerint az Akadémia a valónál egyszerűbbnek vélte az ügyet, vagy nem értette szó szerint a megadott címet, hiszen a megengedett két—három év aligha lehetett elegendő arra, hogy valaki vállalkozzék Bonfini tényleges forrásainak felderítésére, vagy akárcsak az

általa név szerint említett szerzők munkájának "bírálati méltatására is. (Elkésve igazítjuk helyre azt a félreértést, aminek valamennyi pályázó és a bírálóbizottság is áldozatul esett: a pályatétel nyilván nem a források, hanem Bonfini méltatását tűzte ki feladatul, s érdekes, hogy ezt senki sem vette észre.)

A pályázat jelentősenek bizonyult a Bonfini-forráskutatás ügyében, mert ráterelte az érdeklődést az addig teljesen elhanyagolt kérdésre. A felhívásnak egyelőre csak egy vállalkozó tett eleget (MTA Ért. 1873. 43.), az sem aratott valami fényes sikert, a "beérkezett egy pályaműről a bírálók egyértelműleg úgy nyilatkozván, hogy az minden bírálaton alul álló főrcmű, mely a kitűzött feladatot nem fogta föl helyesen, megoldását meg sem közelítette, minden sora teljes tájékozatlanságot árul el, a II. osztály véleménye alapján jelen nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozta s a jelígés levél megsemmisítését azonnal foganatba vétette." (MTA Évk. XIV:2. 1873. 74.) Ugyanakkor a tételt ismételten kitűzték, a határidőt 1874. márc. 31-ig meghosszabbítva (uo. 81. és Századok 1873. 447.). Az új időpontra három munka érkezett be, melyek közül a díjat Helmar Ágosté nyerte, noha bírálói rámutattak, hogy dolgozata "számos hiányt tüntet ki." (MTA Ért. 1874. 128--129.; MTA Évk. XIV:3. 1874. 71.; vö. Századok 1874. 436--437.)

A két alkalomra beérkezett négy munka az Akadémiai Könyvtár kéziratтарыban található HVI 4077 XXVIII/V--VI. sz. alatt. Az 1. sz. "Történetírásunk és Bonfini" címmel 33 lap terjedelemben foglalkozik a kérdéssel. Tárgyunk körébe tartozó megállapításai: "Görög költői leginkább ezek: Strabo, Dyonis, Herodot, Constantinus Porphyrogeneta, Leo sophos... Zonaras, Menander, Priscos, Theophan, Anastasius, Apollodoros stb.", a

rómaiak közül Ammianus Marcellinus, Marianus, Orosius, Isidorus, Tacitus, Aeneas Sylvius, Procopius nevét említi, a germán források: Jordanes, Siegbert, Hermann von der Salza, Luitprand, Múgelni Henrik (20--22.). Ez az a bizonyos fércmű. Az 1874-ben készült 3. számú dolgozat hasonló címet visel, s a forrásokról a következő jegyzéket adja: "Georgius Phrantzæ, Chirazzi, Gattari, a rimini chronica, Ammirato, a majlandi évkönyvek, a bolognai chronica, Aeneas Sylvius, Zrednai, Callimaco... Arenpeck, Horneck, a leobeni névtelen". Az 1. sz. (címe: "Bonfinius Antal és magyar történelmi munkája") megelégszik a "Catalogus auctorum" lemásolásával. A 2. számú Helmár írta, s ez némi átalakítások után egy 6 íves füzetben nyomtatásban és megjelent. A kritika ismét figyelmeztetett a munka számos fogyatékosására, s megállapította, hogy három feladata közül végeredményben egyet sem oldott meg. Thallóczy Lajos (Századok 1876. 854--856.) és Heinrich Gusztáv (Budapesti Szemle XV. 1877. 429--432.) dicséri a szerző szorgalmát, egyetért a forrásmegállapításokkal; főleg a bírálati méltatást és a Mátyás korára vonatkozó irodalom kimutatását hiányolja. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a vállalkozás túlméretezése következtében a mi tárgyunkkal -- a Magyar Történet forrásaival -- a munkának csak egy töredéke foglalkozik, nagyobb részét Bonfini életrajza s a decasok tartalmának ismertetése tölti ki.

Helmár dolgozatának bírálatával -- száz év múlva -- nem kívánunk foglalkozni, az egyes források tárgyalásánál eredményeit amígy is elő kell majd vennünk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy munkája elnagyolt és kissé naív. A rendelkezésére álló idő nem tette lehetővé számára, hogy áttekinthesse az idézett és ténylegesen felhasznált források szövevényét, ennek következtében sokszor nem választhatja szét az első- és másodkés-

ből való hivatkozásokat. Legalapvetőbb eredményei megállják a helyüket, a Magyar Történet szerkezetének nagy vonalait, legáltalánosabban használt forrásait kidomborítja. Helyesen állapítja meg Paulus Diaconus, Liudprandus, Callimachus Experiens, Blondus, Aeneas Sylvius, Rogerius és főleg Thuróczi használatát, többi megállapítása azonban téves vagy pontatlan. A kevésbé jelentős, csak egy-két könyvben felhasznált források zöme — mintegy negyven munka — elkerüli a figyelmét, de az alapvetők közül sem talál rá mindegyikre. Az első könyvekkel egyáltalán nem foglalkozik; csaknem teljesen elhanyagolja az I. decas középső részeire, valamint a IV. és V. decasra vonatkozó vizsgálódást; figyelmét csak a nyomtatásban megjelent nagyobb lélegzetű történelmi művekre terjeszti ki; a kétértelmű meghatározásokor megelégszik a mű megjelölésével, holott a variáns (és esetleg a példány) megállapítása nagy jelentőségű lehet a Mátyás-kori magyar tudományos élet könyvtári ellátottsága felméréséhez. A különböző forrásokból származó részleteket csak nagy általánosságban határolja el egymástól, nem világít rá egy-egy adat konkrét lelőhelyére, ezért aki Bonfini valamely értesülését az eredeti munkában akarja megkeresni, Helmártól csak nyomot kap, de a felkutatást magának kell elvégeznie. Az átvétel módjáról, a szerkesztés módszereiről, a tartalmi és stiláris változtatásokról nem ad tájékoztatást, a szövegeket nem veti össze. A decasok történelmeszmélete, az író erkölcsi magatartása, a mű eszméi tartalma és forrásértéke körüli vizsgálódásban magával sodorja a látszat és a "közhangulat". Helmár tehát nem zárja le a kérdést, inkább csak lehetővé teszi, hogy a kutatás szilárdabb talajon folyjék, s az általa megállapított források listáját korrigálva és kiegészítve, az elhanyagolt kérdéseket megvilágítva, erről az oldal-

ról is tiszta képet teremtsen a magyarországi történetírásnak a legnagyobb hatású alkotását illető problémák terén. Ezzel egyúttal saját munkánk programját is kitűztük, mert meg kell állapítanunk, hogy mindez azóta sem történt meg: Helmár Ágost megállapításai a mai napig érvényben vannak, az 1876-os tételek legújabb irodalmunkban is szóról szóra olvashatók.

Helmártól függetlenül jutott hasonló eredményre Alexander Flegler, kinek magyarra fordított könyvecskéje a következő évben jelent meg. A Sskitia-leírásban Strabo, Ptolemaeus és Jordanes adatait ismeri föl, az Attila-történetben Kézai használatát állapítja meg, célzást tesz azonban bizonyos, közelebbről nem jelzett római forrásokra is, melyekhez Kézainak is idomulnia kellett. (Ugy látszik, Blondusra nem sikerült rábukkannia.) A longobárdokról szólóban forrásként Paulus Diaconust nevezi meg, míg a magyar elbesszélés Thuróczt követi. Az egykorú részletekben számos okirat és egyéb dokumentum használatáról beszél. Bőven szól — Helmárhoz hasonlóan — Bonfini szószaporításairól; szövegét a forrásokéval egybevetve végeredményben nem a legkedvezőbb következtetésekre jut a mű értékét illetően. (I. m. 25—34.)

A múlt század utolsó évtizedében és a miénk folyamán a kérdés többé nem került előtérbe. A Magyar Történet jelentőségéből kifolyólag különösen a Hunyadi-kor kutatói kényszerülnek olykor állást foglalni egy-egy részletkérdésben, véleményük azonban — éppen a szóban forgó adat kiragadott volta miatt — általában kevésbé megalapozott. A III. decasban például a Giskrával foglalkozó helyek elemzése során Mayer Györgynek a Ruzsosz munkájával való nagy száma és jellegzetes egyezés szúr szemet, ezek alapján lehetségesnek tartja, hogy Bonfini felhasználta a lengyel kortárs művét (i. m. 10.).

Zsilinszky Mihály 1877-ben (Századok 1877. 510--527.) s egy negyed századdal később (MKEKv 243.) továbbra is úgy véli, hogy Bonfini az általa idézett "közel száz" íróra támaszkodik, csak a józan kritikát hiányolja ezek felhasználásában.

Hazslinszky Rezső 1895-ben kiadott munkájában (i. m. 7--11.) leszögezi, hogy a Magyar Történet az 1490--1496-os évekre elsőrendű forrás, a budai eseményekre szentanú, a vidékiekről egykorú hírek tájékoztatták. "Ami forrásait illeti, mi sem mutat arra, hogy bejáratos lett volna a királyi kancelláriába", s ez meg is látszik a művén, okleveleket ritkán használ, s akkor sem veszi át szövegüket, hanem saját frázisaival köríti, sőt meghamisítja. Figyelmeztet kronológiai tévedéseire is.

Viszonylag részletesen foglalkozik a dologgal 1902-ben Császár Mihály (i. m. 23--27.), s Helmár megállapításainak ismételése mellett néhány újabb észrevételt is tesz, ezeket azonban nem fejti ki bővebben, s indokolást sem fűz hozzájuk. Széleskörű forrástanulmányokat tételhez fel, valószínűnek tartja, hogy Heltsi értesülése -- ha kissé túlzott is --, valóságos alapokon nyugszik, s a király gondoskodott a szükséges forrásoknak Bonfini rendelkezésére való bocsátásáról. A szerző azonban nem használta ki ezt a lehetőséget, "oklevelek és törvénygyűjtemények tanulmányozására, úgy látszik, nem volt érkezése". Helmár eredményeit kiegészítve a földrajzi bevezető forrásául Herodotust, Strabót és Pliniust jelöli meg, de átvételükkel nem foglalkozik. A számos forrásutalással kapcsolatban arra figyelmeztet, hogy Bonfini azért hivatkozik annyi klasszikusra, mert bámulatot akar kelteni tudománya iránt és fokozni műve hitelét: "ha is valamiről, nem az igazi forrást nevezi meg, hanem nagyobb tudományos szín kedvéért néhány más, kevésbé ismert íróra hivatkozik". Helmárral szemben azt a feltevést koc-

káztatja meg, hogy szerzőnk Jordanes és Paulus Diaconus munkáit sem tanulmányozta, hanem ezeket is Blondus átírásában ismerte meg. Aeneas Sylvius munkái közül nemcsak a *Historia Bohemica* használatát állapítja meg, hanem felfedezi az Euryalus és Lucretia terjedelmes kivonatát is.

Csak egy részletkérdéssel foglalkozik Thallóczy Lajos, amikor megállapítja, hogy Mátyás jajcai dolgaire s a bosnyák foglalásra nézve a Magyar Történet "vezérfülfü", mely szemtanúk információján s talán okleveleken is alapul. Ugy véli, hogy a szerző résztvevőktől hallotta a részleteket. Az okleveles anyagból különösen Mátyás 1464. jan. 27-én kelt dombrói levelét veszi gyanúba, mint aminek elbeszéléséhez a miénk igen közel áll. (Thallóczy--Horváth: Jajca története CCCXXIII.)

Helmár és Császár eredményeit összegezi a legalaposabb Bonfini-monográfia szerzője, Giulio Amadio (i. m. 226.), ki a Magyar Történet forrásait Herodotus, Strabo, Plinius, Jordanes, Paulus Diaconus, Einhardus, Thuróczi, Freisingi Ottó, Andrea Dandolo, Navagero, Marino Sanuto, Callimachus Experiens, Flavius Blondus és Aeneas Sylvius munkáiban látja.

Jakubovich Emil szerint Helmár forráskimutatása "nem egészen helyes". Szerinte az avar Kagánról szóló résznél Bonfini nem Blondust használta, mert ott Cagaron névalakot talált, hanem a Du Chesne által kiadott *Historiae Francorum scriptores* II. kötetében (*Lutetiae Parisiorum* 1636.) kiadott frank évkönyvek valamelyikét, ahol a hozzá közelebb álló Cagan, Chagan, Gaganus, Cacanus stb. forma áll. (Magyar Könyveszemle 1919. 116--117.)

Bonfinival foglalkozó újabb irodalmunkban alig akad erre a tárgyra vonatkozóan valami.

Az előző eredmények jó összefoglalását nyújtja Horváth

János (i. m. 147--161.). Megállapítja, hogy kevés hazai kútfőt használt. Fő forrása Thuróczi. Ismeri a magyar szentek legendáit, Rogeriust, Kükülleit, Blondust, Jordanest, Paulus Diaconust, Liudprandust, Dandolót "s még némely velenceieket", Aeneas Sylviust, Callimachust, Hartvikot; "Mátyás megválasztásától fogva elbeszélése jórészt az élő hagyományokon, szereplők és szentanúk közlésein alapul, Thuróczyt mindinkább mellőzve. 1487-től fogva maga is szentanija volt az eseményeknek, vagy azonnal hiteles tudósításokat kapott róluk."

A Fögel--Iványi--Juhász-kiadás Thuróczi mellett a munka kezdeti stádiumára a Budai Krónika használatát tétellezi föl, főleg azért, mert az első részletek keletkezését az 1487. évre datálja (Introductio XII--XIII.). Tóth Zoltán (Századok 1947. 80--83.) arra gondol, hogy szerzőnk keze ügyében lehetett az István-legendának egy régi, ma már ismeretlen változata is, ezzel magyarázható Géza-ábrázolásának kettőssége, s egyezése Ransanus elbeszélésével. (Álláspontját cáfolja legújabban Csóka J. Lajos 623--640., a vita azonban nem érinti tárgyunkat.)

A Mária királynőre vonatkozó részletek forrásaként Lehmann György (i. m. 26.) Thuróczit jelöli meg.

A régi eredmények mellett Gerézdi Rabán arra hívja föl a figyelmet, hogy Bonfini főleg a nyomtatásban is hozzáférhető kútfőket hasznosította (Magyar irod. tört. 251.).

Waldapfel Imre -- futólag érintve a kérdést -- Priscus Rhetortól származtatja a Mars kardja feltalálásáról tudósító mondatot (Irodalomtörténeti Közlemények 1939. 270, 274.).

Ifj. Horváth János Calanus Attilájának használói között említi Bonfinit (Calanus 80.), részletesebben azonban nem szól a dologról.

Megemlítjük Kardos Tibor (Antik hagyomány 22.) egy megjegy-

zését, mely szerint Eutropius egyik adatát is feldolgozza. Ugyanő újabban rövid áttekintést is nyújt a Magyar Történet irodalmi előzményeiről, s itt az olasz humanisták közül Blaudus, Aeneas Sylvius, Callimachus, Petrarca, Platina, Phil^ophus hatását, Thuróczi munkáját, az 1486-os törvénykönyvet, valamint a szerző magyarországi tapasztalatait és saját reflexióit emeli ki; azt is leszögezi, hogy Helmár munkája nem oldotta meg a források kérdését, s végleges tisztázása a "közeljövő feladata". (Bonfini 40--41, 53, 59--60.)

A Helmár tanulmánya nyomán megélénkült kutatás tehát végeredményben nem zárult le kiérlelt állásponton. A nyomozás egyéni nézetek szerint folyik, az ötletek felvetése, elutasítása kiragadott mondatok alapján történik. A kutatók többnyire csak sejtésekkel támogatott tételt állítanak föl, de a bizonyítással nem foglalkoznak, sőt -- tisztelet a kivételnek -- a forrásként megjelölt művet közelebbről meg sem szemlélik, minthogy rendszerint más irányú munkájuk közben botlanak a kérdésbe. Végülis tehát csaknem szás műben kereshetjük a Magyar Történet irodalmi alapját, ha a szakirodalom valamennyi tanácsát megfogadjuk. Ezek jegyzéke annyiban marad el a "Catalogus auctorum" mögött, hogy nem a szerző vallomására, hanem az olvasó benyomásaira épít.

A szóbeli értesülések eredetének közelebbi meghatározását a kutatás meg sem kísérelte. Mindössze két konkrét megállapítással találkozunk, mindkettő Thallóczy Lajostól származik, s az egyik szerint az informátor Szapolyai ellenfelei közé tartozott, a másik szerint rokonszenvezett vele (Thallóczy--Horváth: Jajca története CXIV--CXIX, CCXXIII.).

Nem tisztázódtak a mű keletkezésével kapcsolatos egyéb, jelentős kérdések sem. Megírásának idejéről, az egyes részle-

Ezek alakulásának rendjéről ellenkező nézetek állnak szemben. Nem alakult ki egységes álláspont abban sem, hogy hol keletkezett ez a hatalmas munka. A magyar tudománytörténet szempontjából kiemelkedően fontos lenne annak tisztázása, vajon Mátyás Magyarországon rendelkezésre állt-e egy igényes humanista tudósnak a magyar történelem tanulmányozásához nélkülözhetetlen irodalmi alap, vagy a szükséges segédletekért külföldre (Itáliába) kellett utaznia. Kardos Tibor 1959-ben úgy véli, hogy Bonfini itáliai tartózkodásai alkalmával gyűjtötte anyagát (Bonfini 13--14.), ugyanezt mondja két évtizeddel korábban a Fögel--Iványi--Juhász-féle kiadás bevezetője (Introductio XIII.) Karsai Géza viszont 1963-ban arról beszél, hogy főleg a Corvinában talált dokumentumokat használta fel (Századok 1963. 672.). Gerézdi Rabán -- mint láttuk -- megint más nézetet képvisel.

- XX -

Bizonyító eljárásunk módszerét hosszas kísérletegetés után, végül is a felhasználható anyag nagyobb részének birtokában alakítottuk ki. Lényege a Magyar Történet formai elemeinek vizsgálata. Tartalmilag a mű elenyészően csekély számban foglal magába speciális momentumot, szakaszainak túlnyomó többsége számtalan korábbi irodalmi alkotással egyezik, legalább olyan mértékig, hogy a szerző szuverenitását figyelembe véve elbeszélésük összevethető legyen. Az azonos tartalmú művek között való döntés tapasztalatunk szerint egyetlen megbízható módja a forma vizsgálata. A módszerben rejlő hibalehetőségek számát az összevetések mennyiségének elvileg korlátlan növelésével iparkodtunk csökkenteni, ami gyakorlatilag a kezünkbe került valamennyi mű teljes szövegének tüzetes egybevetését

jelentette Bonfini fogalmazványának egészével. Az egyező és eltérő mondatok számbevétele után megállapítottuk a fogalmazásbeli rokonság fokát. Forrásként természetesen az a mi adódott, mely tárgyi (adatszerep) azonosság mellett a legtöbb alaki egyezést mutatta a mi szövegünkkel. A munka során az a meggyőződés alakult ki bennünk, hogy a származtatás kérdésében a formai jegyek használhatók biztonsággal. A tartalom alakulásában ugyanis az irodalmi minta csak indító szerepet játszik, míg maga a közölt tényanyag akár a szerző kritikája, akár félreértés, másolási hiba stb. következtében erősen módosulhat. Különösen nagy arányú változtatásokkal kell számolnunk abban az esetben, ha az elbeszélés egyszerre több irodalmi mintát vesz figyelembe, s a köztük lévő ellentmondásokat a szerzőnek kell kiegyenlítenie. Ezzel szemben viszont 10-20-30 sorra terjedő szó szerinti egyezés két munka között semmiképpen sem tulajdonítható a véletlennek, a közös felfogásnak vagy valami más, előttünk rejtett tényeknek. Természetesen egyértelmű és minden szempontból megnyugtató eredménynek csak a tartalmi és formai vizsgálat összehangzását tekinthetjük; amennyiben ez hiányzik, minden alkalommal szóvá tesszük, s a kitérő meghatározására esetenként keresünk más eljárásmodot.

Ismételjük, hogy a szövegösszevetések során igen nagy súlyt helyeztünk a mennyiségre. Néhány kifejezés azonossága, csakély számú adat egyezése esetén legfeljebb a párhuzamba állításig merészkedtünk, mert megfigyelésünk szerint két elbeszélés egyes elemeinek azonossága csak egy bizonyos — bár más összefüggések által meghatározott módon esetenként változó — határon túl nyújt garanciát a származtatás megbízhatósága mellett. Különösen vonatkozik ez azokra a részletekre, melyek közeli korú eseményeket tárgyalván a kortársak által jól

ismert tényeket tartalmaznak. Gyakran előfordul, hogy egy-egy széles körben elterjedt adat, valamely formájában is kikristályosodott ítélet több irodalmi alkotásban ugyanabban a fogalmazásban bukkan fel anélkül, hogy közöttük genetikus kapcsolat volna. Az adatok, a felfogás és a szólanok általában közhelyszerűek, nemcsak Bonfininál, de úgyszólván az egész világirodalomban. Roppant ritka eset az, hogy egy író sajátos koncepcióba ágyazva, eredeti fogalmazásban ismeretlen tényről közöljön. A nyelvi anyag kötöttsége, az egységes iskolázottság és a tárgy azonossága folytán ugyanazt az eseményt a XV. század valamennyi humanista történetírója nagyjában ugyanígy mondja el. Jellegzetesnek látszó kifejezést vesz át Bonfini Udis Apológiájából ott, ahol többek között így szólnak:

Udis

...simulandum esse matrimonium non utile duxerim, imo necessarium, et artem arte eludendam...

Bonfini

Nunc vero... eius sponsalia simulentur, atque ars arte quodammodo deludatur, faciam, quod vobis placere sentio.

Az "ars arte deludatur" és az "artem arte eludendam" kifejezések azonossága feltűnő. Önmagában azonban ez a párhuzam semmit sem jelent, hiszen ugyanezt a kifejezést még kétszer megtaláljuk a Magyar Történetben: "Contra Mathias artem arte eludendam esse censuit" és "Ars arte eluditur", melyek közül az első betűről betűre egészen Udiséval anélkül, hogy bármilyen kapcsolatot tartana azszal. Hogy az idézett hely forrása csakugyan az Apologia, nem e néhány szó, hanem a körülötte lévő több mint egy lapnyi azonosság bizonyítja.

Főként munkánk első felében fordítottunk gondot a párhuzam

zamos idézetek bőségére, hogy az olvasó előtt bizonyítsuk módszerünk szoliditását. A későbbiekben ezeket általában elhagytuk, s csak a belőlük vont következtetésekre utalunk. Egynéhány — forrás vagy felépítés tekintetében bonyolult — helyen részletes, esetleg több ágon futó összehasonlítást kell végeznünk, ezek számát azonban a lehetőség szerint csökkenteni igyekeztünk. Azokon a pontokon, ahol véleményünk szerint végleges eredményre sikerült jutnunk, csak a bizonyító anyagot sorakoztatjuk fel, s megkíméljük az olvasót a hozzávezető út végigjárásától. Ahol viszont az út végül is anélkül futott ki lábunk alól, hogy célba értünk volna, ott a további kutatást megkönnyítendő jelezzük az eredményhez nem vezető irányt.

Célunknak azt tartottuk, hogy hiánytalanul előkeressünk minden irodalmi alkotást, melyet Bonfini decasainak megírásához felhasznált. Megpróbálkoztunk a felderített mű különböző variánsai — netán példányai — közül kiválasztani azt az egyet, mely a szerző kezében járt. Míg a kitűzött feladat első részét — megítélésünk szerint — nagyjában-egészében sikerült teljesíteni, amennyiben néhány sor kivételével s néhány százaléknyi bizonytalansággal a mű minden, irodalmi alapon nyugvó részletének konkrét forrását idézhetjük, addig — mint talán mondanunk sem kell — a feladat második részének nagyon-nagyon ritkán tehetünk eleget. Mivel a Magyar Történet tekintélyes — és tartalmilag értékesebb — hányada önálló, s eképpen irodalmi feldolgozásra nem vezethető vissza, szükségesnek tartottuk a felhasznált más jellegű (okleveles, szóbeli, tapasztalati stb.) információk bázis elemzését is. E részleteknél — főként a IV. és az V. decasban — jobbra feltételezésekre vagyunk utalva, minthogy külső támpont híján magából a vizsgálat tárgyából kell az eszközöket is előterem-

teni. Kísérletet tettünk továbbá arra, hogy fényt derítsünk a források felhasználásának módjára. Egyrészt nyomon követjük azokat a változtatásokat, melyeket a szerző a felhasznált anyagon tett; másrészt megfigyeljük a különböző művek egymásba építésének menetét, ezzel együtt magának a Magyar Történetnek a kialakulási folyamatát, tehát a mű keletkezésének geneziséét. Abban a hiszemben élünk, hogy az elemzett mű alkalmas példát szolgáltathat általában a humanista történetírás módszertanának tanulmányozásához. Jelen dolgozatunkban azonban ez inkább az anyaggyűjtés, mint az értékelés céljából történt. Kutatásunk tárgya röviden: hol, mikor, miből és hogyan jött létre Bonfini Magyar Története?

Célunkra tekintve másodlagos jelentőségű, a módszer végigvitele következtében azonban igen nagy teret foglal dolgozatunkban az elbeszélés egyes adataihoz fűzött tárgyi, kritikai jegyzetek sora. Általában fölöslegesnek tartottuk, hogy a szerző állításait a történettudomány eredményeivel szembe-
sítsuk, hiszen Bonfini munkájának nagy része nem forrásértékű, ma már tudományos feldolgozásnak sem számít, bírálata tehát e tekintetben fölösleges. Sok esetben azonban, s különösen a hagyományra alapozott részeknél ellenőriznünk kellett az adatok valóságát, az esetleges torzítás irányát, hogy ennek révén közelebb kerüljünk az információ forrásához. E nyomozás közben kénytelenek voltunk szembenézni a magyar történelem egyes tényeiről, Bonfini némely helyének értelmezéséről kialakult nézetekkel, s természetesen hangot adtunk véleményünknek akkor, ha szerintünk ezek korrekcióra szorulnak. Fejtegetéseinket igyekeztünk a legszükségesebbre szorítani azzal a hátsó gondolattal, hogy a fontosabbakról másutt majd lesz alkalmunk szót ejteni. Hennyiségük így is tetemes maradt. Ennek követ-

késztében dolgozatunk két műfajt egyesít: a forrásелемзést és a kritikai jegyzeteket. A szakirodalomban mindkettőre jócskán van példa (csak az általunk idézett irodalomból utalunk Buchholz, Helmár, Fedor műveire az első kategóriát jelezve, míg a másokra a lengyel tudományos akadémia krakkói filiáléjának történettudományi bizottsága mutatott példát a közelmúltban Dlugosz évkönyveinek tartalmi elemzésével), s legutóbb Mátyusz Elemér a két műfaj kombinálásával rajzolt képet Thuróczi krónikájáról. Reméljük tehát, hogy a műfajok keveredése több haszonnal jár, mint amennyi fáradságot ró az olvasóra.

Vizsgálatainkban csak a szorosán vett történelmi érdekű adatokat kösáló részletekkel foglalkoztunk, s a stilisztika, retorika, politika, filozófia síkjára nem merészkedtünk. Így az előszókat, a szereplők szájába adott beszédeket, a szerző elmesáttatásait s általában a történelmi tények híján szűkölködő szakaszokat nem vettük szemügyre. Kardos Tibor alapos és eredményes elemzése (Bonfini) után nem is látszott szükségnek, hogy ismételtén vizsgálat tárgyává tegyük Bonfini filozófiai nézeteit, művének eszméi tartalmát s jelentőségét a hazai politikai közgondolkodás fejlődésében. A beszédek formái (stiláris) és eszméi (tartalmi) feldolgozása messze vezetett volna feltett célunktól, s a viszonylag bőséges korábbi irodalom után lényeges új eredményre e téren nem számíthatunk. Szövegük több ízben külön is megjelent, s mindannyiszor a szükséges jegyzetek kíséretében. (*Orationes regum Hung.*; Melchior Janus: *Orationum ex historicis tam veteribus quam recentioribus... partes I--II. Argentinae 1598.*; Lóví Hungarici Antonii Bonfinii historicae orationes selectae. Cassoviae 1732.; u. ez még egy kiadásban; a latin szöveg mellett olasz fordítást is közöl Giulio Asadio: *Fiori d'eloquenza*

colti dalle Rerum Hungaricarum decades di Antonio Bonfini. Serie I. Discorsi della I. decade. Cielo di Attila. Montalto Marche 1937.; franciául: Harengues militaires et concions de princes... Recueillies et faictes françoyses par Francois Belle-Forrest Coningeois. A Paris 1572.; stb.)

Igyekszünk a mű felépítéséhez -- s egyúttal a magyar történelem menetéhez -- alkalmazkodni, több esetben azonban, részint a keletkezés kronológiai problémáinak tisztázása, részint az ismételések elkerülése vagy más praktikus szempontok miatt el kell attól térnünk. Az áttekintés megkönnyítése érdekében dolgozatunk végére egy táblázatot illesztettünk, mely az egyes szakaszok konkrét forrásait aprólékos részletességgel kimutatja. Így megtehetjük azt, hogy egy-egy megállapított forrással csak egy helyütt foglalkozunk részletesen, összevontan ismeretve az alkalmazásával kapcsolatban felmerült valamennyi problémát, adatainak lelőhelyéről pedig a táblázat ad felvilágosítást.

A szöveget legújabb kiadása után idézzük: Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomi I--IV:1. Lipsiae--Bp. 1936--1941 [= 1945]. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV. Rövidítése B, előtte a decas, utána a könyv és a mondat száma. IB II:3. = I. decas, 2. könyv, 3. mondat. A néha szükségessé váló korrekcióhoz az 1543-as Brenner-, az 1568-as Zsomboki és az 1771-es Bál-féle kiadást használjuk. A fölösleges szószaporitástól való félelem arra kényszerített, hogy a Magyar Történet egyes helyeire ne idézettel, hanem a mondat számának megjelölésével utaljunk. Ezért olvasónkat arra kérjük, hogy a fentírt kiadást tartsa keze ügyében, mert dolgozatunk több helye csak a szöveg ismeretében érthető.

A szóba kerülő többi munkát illetően irányadó szempontunk a Bonfinival való párhuzamba állítás volt. Lehetőleg korban hozzá közel álló, XV. századi kiadásokat lapoztunk fel, ahol erre nem volt mód, megkíséreltünk a variánsokat is feltűntető, kritikai kiadáshoz jutni. A legtöbb esetben ugyanannak a szövegnek több változatát is figyelembe vehettük, s ott is, ahol erre a továbbiakban nem utalunk, az összehasonlítás eredménye szerint választottuk ki az egybevetésre legalkalmasabbat.

Eredményeink megbízhatósága nem csupán a lelkiismeret és a követett módszer függvénye. E tekintetben -- úgy hisszük -- kevés lesz a kivetni való. Nagy mértékben befolyásolja azonban a felhasználható anyag alig elérhető volta. A szükséges irodalom tekintélyes része kéziratban vagy őnyomtatvány-kiadásban van, megköszölítése nehéz, sokszor lehetetlen. Pontos munkák futó átlapozásával kellett megelégednünk akkor is, ha jól tudtuk, hogy alapos tanulmányozásukra lenne szükség. Hosszú sorát adhatnánk elő azoknak a műveknek, melyeknek csak hírt hallottuk, holott feltehető, hogy megtekintésük bonyolultnak látező problémákat könnyedén tisztázza. Általában assal a tapasztalattal lettünk gazdagabbak, hogy az anyagbeszerzés időben és energiában összehasonlíthatatlanul többet emészt fel, mint az érdemi munka. Tapasztalataink alapján jó reménnyel kerestük volna fel Nápoly, Dubrovnik és Bécs gyűjteményeit, erre azonban nem nyílt lehetőség. Mindezt nemcsak mentegetőzésképpen számláljuk elő, hanem assal a céllal is, hogy némi iránymatatást adjuk az utánunk következőknek, merrefelé volna érdemes továbblépni. Ugyanis ezzel a dolgozattal az ügy koránt sincs lezárva. Nemcsak azért, mert eredményei minden bizonnyal végesek lesznek, nemcsak azért, mert számtalan

részletkérdés marad továbbra is nyitva, hanem azért is, mert maguk a megoldások -- vagy megoldási kísérletek -- vetnek fel egyre újabb és újabb problémákat, tesszik lehetővé az egyes mozzanatok új aspektusból való megközelítését. A forráselemzés sokszor váratlan összefüggésekre derít fényt, olyanokra, melyeknek alapos feltárása megérné a fáradságot. Néhol jelezzük ezeket.

Azt kell még megjegyeznünk, hogy az alábbi dolgozat Szegeden készült az Egyetemi Könyvtárban, a létrejöttében nem csekély szerep jutott Karácsonyi Béla, Havasi Zoltán és Henes Aurél biztató támogatásának.

AZ ADATOK SZÁRHUZÁSA

Földrajzi bevezető: Szkitia és Magyarország

(Az I. decas I. könyve)

Hallatlan tömegű, áttekinthetetlenül összedobált "őstörténeti" adathalmazon kell átrágnia magát annak, aki Bonfini történeti elbeszélésének első mandatáig szeretne elérkezni. Ismert és sosem hallott népek, országok, városok, folyók, hegyek területi elhelyezkedésével, történetével, nevének etimológiájával birkózik a Magyar Történet első könyvének olvasója, miközben módjában van megismerni vagy negyven klasszikus és modern, létezett és nem létezett író véleményével egy sereg, számára érdektelen kérdésekben. Hogyan nevezi Pytheas Balcia szigetét, mit jelent a "gesus" szó Criton szerint, mikor élt Dio Prusaeus, mi a nézete Menandernek és Posidoniusnak a gétek és trákok rokonságáról, hogyan vélekedik Ephorus Anacharsis származásáról, hány fia volt Apollonides szerint Scilurusnak stb., stb., stb., minderről tájékozódniuk kell, mielőtt a magyar történelem tanulmányozásába fognának.

Később ez a földrajzi bevezető, egyetlen élvezhető feladat nélkül, s ez annál kellemetlenebb, minél több ma is hasznosítható anyag búvik meg a mélyén kibányászatlanul. Nem is tehetünk jobbat, mint hogy Helmárt idézzük: "Sokféle műből se-
ritett adatoknak érthetetlen és rendszer nélküli compilatio-
ja. Az egész szakasz minden tekintetben tökéletesen értéke-
len... Ha az ember végigolvasta ezen rendezetlen adathalmazt,
kétkedni kezd abban, vajon maga Bonfini értette-e azt, amit
e helyen írt." (I. m. 10.) Egyedül a magyarországi leírásról
enged meg annyit, hogy "egészen véve használható" (uo.). A
források kimutatásával nem is törődik, a magyar rész eseté-
ben sem, összefoglalásként is a "sok régi, Bonfin által idé-

zett" írók jelöli meg (uo. 7^a.).

Ami a tartalmat illeti, mi sem mondhatunk ennél bölcsesebbet. A szerkezetre pillantva nyomban megállapítható, hogy a könyv két részre bontlik: 1--282. mondata, Skithia, Sarmatia és a környező területek leírása nyilvánvalóan pusztán kompiláció, minthogy az ezekre vonatkozó adatokat csak régi írókból lehetett kiollósni; a 283. mondattal kezdődő magyarországi körkép (melynek egy része az 54--95. szakaszba is belecsúszik), csak részben tekinthető írott források összegezésének, mert megállapításai túlságosan frissek ahhoz, hogy irodalmi elősményekre épüljenek.

A legelső megállapítás felismerhetően a magyar hagyományt idézi. A következő mondattól egy gót történet mesélésába fog, s kiegészítve az 1B I:115. néhány, a Dunáról szóló közlésével meg három, Ptolemaeus-tól való sorral, a 12. mondatig követi. Ablabiusra hivatkozik itt, kinek nevét a másolt szövegben találta. A következő bekezdés első három mondata ismét Ptolemaeus-tól való. Egy mondatot Aeneas Sylvius Európájából ragad ki, hozzátold egy sort Pliniustól, visszatér Ptolemaeus-hoz, de csak egy mondat erejéig, mely után ismét a gót történetből hallunk egy mondatot (1B I:18.). Ezután Amianus Marcellinus-tól vesz át néhány adatot, de a hunakobiasokról tett megjegyzést részben Ptolemaeus, részben saját, alább következő 26. mondata alapján állítja össze, s ehhez fűzi hozzá az 1B I:32.-ben Plinius szerint tett megállapítást. A bekezdést saját megjegyzésével zárja.

Nem követjük mondatról mondatra a könyv egyes állításainak eredetét. Az első 26 mondat áttekintésével az egész földrajzi bevezető szerkesztését kívántuk bemutatni, s egyben magyarázatot adni arra, miért savaros az egész előadás. E hátszón-

dat — annak ellenére, hogy az egyszerűbb darabok közé tartozik, mert mintegy fele a gót történet szövegének egybefüggő másolata — hat forrás tíz fejezetéből szedvegeti ki adatait, emellett a később kifejtésre kerülő dolgokból hármat már itt előre jelez, hét helyen szakítja meg a szöveget saját megjegyzésével. Ha az 1—20. szakaszban elkülönítjük egymástól a más-más forrásból eredő helyeket, 35 apró mozaikra kell bontanunk ezt a 75 sort, s ismételjük, e szakasz az áttekinthetőbbek közé tartozik. Már például a 111—118. részlettel nem vagyunk ilyen szerencsések: 8 mondat 25 helyről, egy-egy mondat tehát átlag több mint három véleményt tartalmaz. A 227—230. szakasz 4 mondata 12 helyről került össze; nem is beszélve az 1B 1:310.-ről, mely egymagában 5 forrás adatait tartalmazza.

Nem kell mondanunk, hogy ebben a kaoszban semiféle elemzéssel sem tehetünk rendet. Összefoglalásként arra mutatunk rá, hogy a 38 lapot kitevő 420 mondat összerakása közben 570 alkalommal vált forrást, egy-egy lapnyi szöveget általában 15 helyről szed össze. Ily módon meg kell elégednünk a főbb vonalak tisztázásával.

Mint láttuk, a könyv legelején Ammianus Marcellinust (AM) idézi bizonyos prussiai népekkel kapcsolatban (1B I:19.), alább pedig az ő véleményével állítja szembe Pliniusét (1B I:32.). A hivatkozás helyes, mert Bonfini és Ammianus szavai között igen sok az egyezés:

AM 22.8:40.

Dein Borysthenes a montibus
oriens Noruorum,
primigeniis

1B I:21.

E Norvegiarum nanque iugis
Borysthenes oritur, ut plerique
coniciant, primigeniis

fontibus conlocus concursaque fontibus conlocus, deinde
multorum annium adulescens... multis annibus adulescens...

Nem bizonyos azonban, hogy ténylegesen fel is lapozta Ammianus munkáját, mert sehol másutt nincs ennek nyoma; mindössze az 1B I:19. mondat meg az 1B I:20--21. egy része való belőle. A hivatkozás emlékezetből is történhetett.

Nem lehetünk ennél bizonyosabbak a szintén név szerint idézett Pomponius Mela (Me) dolgában sem. Vele is csak egyszer találkozunk az egész műben, ekkor is csak, mint egy mellékesen odavetett adat szolgáltatójával (1B I:24.). A szerző előbb Ammianustól idézett, a szakasz végén pedig: "Plinius aliquantulum ab Ammiano dissentit", mintha a közbeeső rész is tőle származnék, pedig forrása Pomponius Mela kozmográfiája:

Me 1:19.

1B I:22--24.

Budini Gelonon urbem ligneam
habitant. Iuxta Thyssagetarum
Tarcaeque
vastas silvas
occupant alanturque venando
...Ultra surgit mons Rhipae-
us...

Budini Gelonon urbem ligneam
habitant. Iuxta Thyssagete,
hoc est sacri Gete a sacrifi-
cando dicti, vastas silvas
occuparunt, venatu aluntur.
Ultra Rhipheus mons ipse con-
surgit...

A két szöveg tartalmában is, formában is közeli rokon. Bonfini néhány kifejezést megkurtít, egy-egy következtetést közbeszár, lényegében semmit sem változtat, és szó szerint átveszi az egészet. A továbbiakban azonban hírét sem halljuk a Chorographiának, s így megint hihetjük, hogy az idézet -- minden pontossága mellett is -- memóriára támaszkodik. A források

megjelölése körül mutatkozó zavar arra mutat, hogy Mela szövege utóbb került az Ammianustól és Pliniustól vett két részlet közé.

Köszben, az LB I:27.-ben találunk néhány adatot, mely az eddig kimutatott művekből hiányzik. Ezek kutatása Aeneas Sylvius *Historia rerum*ához (ASH) vezet:

ASH 13.

Smaragdus hic primus esse,
quibus tertiam dederit Theophrastus dignitatem, quibusque nihil videant oculi iucundius. Christallum quoque optima hinc auferri...

LB I:27.

Item crystallorum, adamantis, smaragdorum copia non mediocris ac lapillorum, qui sint omnium pretiosissimi.

E helyen csak tartalmi egyezést találunk, s az azonosítás nem is lenne meggyőző, ha a *Historia rerum* szövege nem bukkanna fel a későbbiekben is igen gyakran, most már formájában is egyezve a miénkkel:

ASH 19.

terram serpentina quaedam lac-
tifera signere et scorpiones et gressus sit per Cambysenam re-
araneas, quarum quaedam
ridendo mori cogunt, quaedam
flendo desiderio suorum...
Ingressus ex Iberia in Alba-
niam per Cambysenam patuit,
regionem asperam et siccam,
quaevis flumine Alazania pars

LB I:273.

Cum ex Iberia in Albaniam in-
gionem quidem asperam et sic-
cam ad flumen Alazonium, leti-
feros serpentes habent, item
scorpiones et araneas, quarum
altere cogunt ridendo mori,
contra vero flendo suorum de-
siderio altere; canes etiam

eius irrigetur: Albani et e- excellētissimos suapte natura
orum canes excellētes vena- venatorios.
tores fuere...

A szövegek rokonsága itt már minden kétséget kizár a forrást illetően (70 %-os). Leszögezhetjük tehát, hogy a Magyar Történet kozmográfiai forrásai között előkelő hely illeti meg Aeneas Sylvius két idevágó munkáját, a Historia rerumet és az Europát (ASE). E művekre — szerzőjük nevének említésével — néha az író is hivatkozik, bár ez ritkán fordul elő, legtöbbször jelölés nélkül merít belőlük. A régi szerzők gyakori emlegetése jórészt Pius földrajzi munkáinak köszönhető; ezekből vesszi át Diodorus, Onesicritus, Strabo, Polycletus, Ptolemaeus, Cornelius Nepos, Plinius, Aristobulus, Trogus, Metrodorus Scepius, Jordanes nevét, s gyakran ismétli általános utalásait is. Csak az általa érintett területekkel foglalkozó fejezetek érdeklik, ezeket azonban alaposan kiaknázza. A sok egy-egy mondatra terjedő betoldás mellett hosszabb, esetleg több lapnyi részleteket is ragad ki belőle, s ezeket összefüggésükben dolgozza bele művébe. Nem ragaszkodik mindenütt az eredeti külalakjához: mint látjuk, rövidít, átcsoportosít, változtat a fogalmazáson, néhol csak lényegi egyezést hagy.

Ami a Pomponius Mela szövege mellett lévő Plinius-idézetet illeti, ennek esetében a Historia naturalis (Pl) közvetlen használatára kell gondolnunk, nemcsak azért, mert az elszórt földrajzi adatok eredete után érdeklődő olvasót a szerző gyakran utasítja ide (hiszen ez utalások némelyike későbbi munkák közvetítésével jutott tudomására), hanem elsősorban azért, mert néhány sorral alább egy egész lapnyi rész egyezik meg vele, s ezután nagy számban és terjedelemben mutathatunk

ki hasonló eredetű helyeket. Néhány régi szerző nevének említése is e forrásra alapul, mint Timaeus, Hecataeus, Philemon, Pytheas, Agrippa, Cornelius Nepos, Cato, valamint több meghatározatlan utalás. Az Ammianusszal szembeállított betoldás tehát kétségtől Plinius munkájából származik. Az I. decas 1. könyvében ezt a munkát földrajzi tárgya magyarázatokhoz használja fel, szövegét szó szerint átvesszi, legfeljebb kissé rövidíti rajta; az esetek többségében utal is a forrásra:

Pl 4:12.

Quidam eos in prima parte
Asiae litorum posuere, non
in Europa, qui sunt ibi simi-
litudine et situs Atacorum
nomine. Alii medios fecere
eos inter utrumque Solem An-
tipodum occasum exorientem-
que nostrum, quod fieri nul-
lo modo potest tam vasto ma-
ri interveniente.

1B I:37.

Quidam eos in prima parte
litorum Asiae posuere,
alii medios fecere nam
eos inter utrumque solem an-
tipodum occasum exorientem-
que nostrum, quod nullo modo
fieri posse tam vasto mari
interveniente Plinius esserit.

A két szöveg között csak annyi eltérés van, amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a forrás megállapítása beépíthető legyen a többi közé.

A történeti elbeszélésben a Plinius-átvételek más módjával is lesz alkalmunk megismerkedni; erre majd a maga helyén mutatunk rá. Egyelőre megelégedhetünk annyival, hogy a földrajzi bevezető tekintélyes hányadának alapját a Historia naturalis képezi.

Ptolemaeus (Pt) nevével már találkozunk, amikor megál-

lapítottuk, hogy az első két lap jónéhány adata töle származik. Bonfini a földrajzi bevezetőben nyolc alkalommal hivatkozik rá, de a töle vett helyek száma meghaladja a hásszat. A mű jellege, szerkezete nem engedi meg, hogy nagyobb lélegzetű szakaszokat alkossan a Magyar Történetben, hiszen elbeszélést nem tartalmaz, egy-egy adatcsoportja azonban jól kihasználható a tárgyalt területen régebben volt népek, városok, földrajzi objektumok ismertetéséhez. Ennek következtében Ptolemaeus adatai általában nem alkotnak önálló szakaszt, hanem a más forrásokból vett hosszabb részletekbe legfeljebb néhány sornyi terjedelemben illeszkednek bele. A szövegszerű és tárgyi egyezés meggyőzően kimutatható, s nem kétséges, hogy a Geographia a földrajzi bevezető egyik alappillére. Annál nehezebb viszont állást foglalni abban a kérdésben, hogy Bonfini görög nyelven tanulmányozta-e a munkát, vagy latin fordítását olvasta, s ez utóbbi esetben melyiket a számára elérhetőek közül. A Ptolemaeus-féle Geographia latin fordításának első nyomai a XV. század legelején tűnnek fel. Tudomásunk van arról, hogy Manuel Chrysolora a század első éveiben hozzákezdett az áttétetéshez, s bár munkáját nem fejezte be (Hoffmann: Bibl. Lex. 312.), bizonyossággal szolgált arra, hogy a feladat foglalkoztatta a humanista tudósokat. Petrus de Aliaco révén befejezett kezdeményezéséről is van tudomásunk ez időből (Walter Oakeshott, Bulletin of the John Rylands Library Manchester XLIV:2. 1962. 384.). A humanista világ azonban csak akkor vette igazán birtokba a Geographiát, amikor Jacobus Angelus latin fordítása megjelent (1475). Ettől kezdve egymást érik a latin kiadások, a korrigálásra többen is vállalkoznak, s magát a térképanyagot is felfrissítik: Guillaume Fillastre 1427-ben toldja hozzá az első modern táblát, s ezek száma az

1540-es bázeli kiadásig 48-ra nő (Heinz Schmidt-Falkenberg, *Forschungen und Fortschritte* 1965. 353—357.). A XV. század végéig — a két fentemlitett, szövegében nem ismert változattól eltekintve — négy szövegváltozat áll számos kiadásban rendelkezésünkre. Jacobus Angelus alapvető munkája először 1475-ben került ki a nyomdából (Hain 13536. sz.), de kéziratban már jóval előbb készen állott: augsburgi kódexe — kolumbusz szerint magyar másoló munkája (Kalamus 22.) — 1465-ben készült. Második kiadása 1482-ből való (Hain 13538. sz.), s 1490-ben ismét megjelent (uo. 13541. sz.). Közben azonban az emendátorok is munkához láttak. Először Domitius Calderinus jelentkezett 1478-ban javított kiadással (uo. 13537. sz.), majd Nicolaus Donis követte, ki 1482-ben, majd 1486-ban adta ki saját javításaival Jacobus szövegét (uo. 13539. sz.; vö. Cammelli i. m. 228.). E változat csak nyomtatott formában terjedt, mert szerzője külön kéziratot nem készített, viszont a Georgius Trapezuntius által javított fordítás kéziratban maradt (Hobbe, id. kiad. Tom. I. XIII—XIV.; Lex. Buchw. III. 63.). A század folyamán német fordítása is elkészült (Hain ~~13542.~~ 13542. sz.; változatairól Schnabel i. m. passim és Fischer: *Ptolemaeus*-kiad.). Ha szerzőnk latin fordítást akart fellelteni, bő választék állt a rendelkezésére. Mi viszont alig tudtunk ezek közül kettő—háromhoz hozzájutni. Az egyező részletek zöme nem tartalmaz egyebet neveket felsorolásánál, ami a szövegek összehasonlításához nem nyújt kedvező feltételeket, különösen akkor nem, ha a nevek írásmódját nem vehetjük tekintetbe, mert számolnunk kell azsl, hogy Bonfini tudatosan alakította Ptolemaeus névalakjait többi forrásához. Amellett az átvétel során eléggé szabadon bánt mintájával, adatainak jó részét elhagyja, az átvetteket más sor-

rendben közli, s ez is csökkenti a szó szerint egyező helyek számát. A ténybeli egyezések tömege nem hagy kétséget a felhasználást illetően, de a formai eltérés miatt a szöveg hasonlítás nem akadályozza és nem támogatja, hogy a görög eredeti, vagy bármely fordítás használatával számoljunk. Ennek illusztrálására a görög szöveget és Bonfini egy mondatát Jacobus Angelus fordításának 1490-es kiadásával vetjük egybe:

Pt 3:7.	Pt 3:7.(ford.)	LB I:54.
Πόλεις δ' εἶσιν ἐν ταῖς	Civitates Iazigum	quibus olim oppida
Ἰαζύξι Μεταρκίας κῆδε	hae sunt: Uscenum	haec: Uscenum,
Οὔσχενον... Γόρμανον (ἢ	Gorpanum, Abieta,	Bormanum, Abieta,
Βόρμανον)... Ἀρίητα...	Trissum, Parca,	Parca, Trissum,
Τρυσσόν... Πέσσιον... Κόνδανον...	Candenum, Pessium, Candenum, Pessium	
Πέσσιον... Πάρτισον...	Partiscum.	et Partiscum.

További nehézséget okoz, hogy Bonfini Ptolemaeusszal egyező mondatainak zöme a Geographia több szakaszából innen-onnan kiragadott adatokat tartalmaz. Mindezek folytán meg kell elégednünk azzal, hogy jelezzük a Geographiának a kérdéses adatot tartalmazó helyét anélkül, hogy a ténylegesen felhasznált változatra is rámutathatnánk.

Megjegyezzük, hogy Pliniushoz hasonlóan a későbbiekben Ptolemaeusszal is kell még foglalkoznunk, mert a történeti előbeszélés szerkesztése során az átvétel módszerében itt is változást tapasztalunk. Most tehát nem zárjuk le véglegesen a kérdést, csak annyit állapítunk meg, hogy a földrajzi tényanyag tekintélyes része Ptolemaeus munkájára támaszkodik.

Aeneas Sylvius, Plinius és Ptolemaeus után az LB I:96--99. szakaszban Strabo neve üti meg a szemünket: "Dae nanque, ut

auctor est Strabo, Hircanie finitimi sunt populi". Itt jelenik meg először a másik Geographia (St) szövege, a Szakitiá-leírásnak ASH mellett alappillére, egy-két soros betoldások és több lapnyi egybefüggő részletek forrása; a belőle merített mondatok az elbeszélés 1/4 részét alkotják. A felhasznált variáns dolgával itt szerencsésebbek vagyunk, mint az ismét. Első kiadása már 1472-ben megjelent (Main 15086. sz., vö. még no. 15088--15091. sz.), Bonfini számára tehát hozzáférhető volt; ez időben azonban már készen állt Guarinus Veronensis latin átültetése is, és az ezzel való teljes szövegazonosság mind az eredeti görög munka, mind a lehetséges összes többi variáns használatának feltevését kizárja:

St 7:3.

StG 7.(93^F)

LB I:140.

Ποταμῶν γούν περὶ
τετταράκοντα γένων-
των εἰς τὸν Πόντον,
μηδὲ τῶν εὐδοξότατων
μηδενὸς μνησθέντι
οὔτε Ἰστρίου,
Ταναΐδος, Βο-
ρύσθενους, Ὑ-
πάνιος, Φάσι-
δος, Θερμόδον-
τος, Ἁλύδος.

Cumque omnes circi-	cumque flumina circi-
ter quadraginta	ter quadraginta
Pontum influant, ne Pontum influant, ne-	
celeberrimorum qui-	
dem mentionem ullam	
fecisse, ut Istri,	que Istri neque
Tanaidis, Bo-	Tanaidis neque Bo-
rysthenis, Hy-	rysthenis neque Hy-
panidis, Phasi-	panidis neque Phasi-
dis, Thermodon-	dis neque Thermodon-
tis, Halydis.	tis et Halydis, qui
	celeberrimi sunt,
	fecisse mentionem...

Előfordul, hogy Guarinus meghagyja az eredeti görög alakot, s a megfelelő latin kifejezést magyarázatként fűzi hozzá. Ez

utóbbi Strabónál természetesen nincs meg, Bonfininál azonban igen:

St 7:3.

ὑστερον δ'
Ευξεινον χεληοναυ
των Ἰωνων ἐν τῇ
παλαιᾷ πόλει
Χτυλῶντων.

StG 7.(93^v)

Novissime autem,
cum Iones in lit-
tore urbes condi-
discent, Euxinum,
id est bonigrum ho-
spitem vocari coe-
ptum.

LB I:141.

at, ubi
Iones in li-
tore urbes condi-
dere, Euxinus
et benignus ho-
spes appellati ce-
ptus est.

Bonfini gyakran nevezi meg Strabót, többnyire azonban azokat a szerzőket emlegeti, kiknek nevét nála találta. Így kerül a mi "forrásai" közé egy sereg tekintélyes ókori auctor, köztük olyanok is, akiknek munkáját már Strabo sem ismerhette: Ephorus, Posidonius, Menander, Apollodorus, Eratosthenes, Homerus, Anacharis, Hysicrates, Apollonides, Euripides, Timagenes, Callimachus, "Persarum, Egyptiorum, item Babyloniorum et Indorum epistole".

Ezzel lényegében rá is mutattunk a Szkitia-leírás irodalmi előzményeire; Bonfini elbeszélésének egésze Strabo, Plinius, Aeneas Sylvius és Ptolemaeus munkáira támaszkodik, s az ezekből kiválasztott hosszabb-rövidebb szakaszok egybefűzése útján áll össze. Láttuk, hogy az egyes részletkérdések kidolgozásához kisegítő forrásokat is alkalmaz, melyek terjedelmében messze ezek mögött maradnak, jelentőségük csak abban van, hogy segítségükkel ugyanazon kérdésben több véleményről tájékozathat. E kiegészítő hűfők esetében azt sem állapíthatjuk meg pontosan, vajon a Magyar Történet összeállításánál során ke-

rültek-e a szerző kezébe, vagy idézésük régebbi olvasmány-
élményeken alapszik.

Nem juthatunk biztosabb következtetésre az LB I:211--
229.-ben olvasható Nagy-Sándor-történettel kapcsolatban sem.
Az itt közölt elbeszélés mind tárgyában, mind felépítésé-
ben Curtius Rufus Historia Alexandri Magni-ját (CR) követi,
az egész mű tartalmát 15 mondatba sűrítve össze. Ez az össze-
vonás azonban nem egyenletes: az első 3 sor több mint 6 feje-
zetet olvaszt magába, a következőkben a 7. fejezet 3. és 5-
11. szakaszából szemelget ki adatokat, de nem az eredeti sor-
rendben. Ott, ahol a kivonatolás nem nagyon szükséges, a for-
rás szavait is viszontlátjuk:

CR 7:10.15.--7:11.2.

LB I:228.

ad urbem Marsianam pervenit
...Circa eam VI oppidis con-
dendis electa sedes est, duo
ad meridiem versa, IIII spe-
ctantia orientem: modicis
inter se spatiis distabant,
ne procul repetendum esset
mutuum auxilium. Haec omnia
sita sunt in editis collibus.

Marsiani,

iuxta quos sex oppida

modicis

inter se stadiis

Tunc velut freni domitarum
gentium,

in frenum domitarum

gentium Alexander erexit, quo

nunc originis suae oblita

nunc suae originis oblita

serviunt, quibus imperaverunt.

serviunt, quibus olim imperaverunt.

A szövegek közelsége megengedi azt a feltételezést, hogy konk-
rétan felhasznált forrással van dolgunk, bár az átvétel csak

erre az egy lapra korlátozódik.

A 96. mondattal szerkesztileg bonyolult részt vezet be az említett Strabo-idézet, mely Suidas két megállapítása előtt áll. Két sorban ismét Strabo, s ezután egy Dio-citátum Philostratus alapján. Itt a Vitae sophistarum-ból (PhV) olvasunk pár sort, ez azonban túlságosan rövid ahhoz, hogy elemzés tárgyát képezze, még ha tudjuk is, hogy e munkát Bonfini maga fordította latinra:

PhV(B)(625.)

1B I:106.

Dionem Pruseum... Cum ad scribendum historiam idoneus esse videretur, Getica edidit. Etenim quando tanquam exul errabat, in Getas profectus est... Cum his temporibus esset, quibus Apollonius Tyaneus, etiam Euphrates Tyrius philosophabantur

Dion Pruseus sophista dignissimus, qui Apollonii Tyanei et Eucratis Tyrii temporibus floruit, in Getas tanquam exul peregre profectus Getica edidit,

ut Philostratus ait

Egy lappal alább másik Philostratus-idézetre bukkanunk, ezúttal a Heroesből (PhH), s itt Bonfini utal is saját fordítására. Az 1B I:154--160. ismét név szerint idézi e munkát. Ezzel azonban fel is soroltuk valamennyi, Philostratustól eredő helyét.

Az 1B I:106. után néhány sorban Strabo kap szót, majd a római történet két kivonatolója, Florus és Eutropius következik (Fl, Eu). Ezek csakély teret foglalnak, de szórványosan mindvégig fel-feltűnnek, s még a III. decasban is találkozunk

adatakkal.

Fl 3:4.

Volso Rhodoren Caucasumque
penetravit. Curio Dacia tenus
venit, sed tenebras saltum
exavit. Apud in Sarmatas
usque pervenit, Iaculus ad
terminum gentium Tansin la-
cusque Macotin.

LB I:108.

Curio Dacia tenus populi
Romani signa tulit, sed te-
nebras saltum exavit: in
Sarmatas usque Apud: Piso
Rhodoren, Caucasum penetravit,
Iaculus ad terminum gentium
Tansin lacusque Macotin.

Ba 7:23.

Domitianus mox accepit impe-
rium... Expeditiones quattu-
or habuit, unam adversum Sar-
matas... duas adversum Dacos. De Dacia
Cattisque duplicem
triumphum egit, de Sarmatis
solan lauream usurpavit... in
Sarmatis legio eius cum duce
interfecta est et a Dacia Op-
pius Sabinus consularis et
Cornelius Fuscus, praefectus
praetorio, cum magnis exerci-
tibus occisi sunt.

LB I:110--111.

Domitianus imperator unam in
Sarmatas expeditionem cega-
rum legato sini una legione
et in Dacos duas necessario
suscepit; primam Oppii Sabini
viri consularis gratia, quem
ab hostibus oppressum sense-
rat, secundam Cornelii pra-
fecti cohortium praetorianum,
cui belli summam ipse comise-
rat. De Dacia post bella varia
bis triumphavit; de Sarmatis
lauream Capitolino Iovi re-
tulit.

A szövegazonosság foka változó; általában a fenti két határ között mozog, de például az LB II:64--65.-ben csak tárgyi egyezés van, mert Fl 3:5. a Bonfininál jelzett eseményt részletesen tárgyalja.

Az 1B I:131--153. a könyv egyik legterjedelmesebb, egy-azon forrásról másolt helye, Strabo 7. könyvét veszi át. A 154--159.-ben Philostratust halljuk, utána ismét Strabót és Pliniust, néhol kiegészítve Ptolemaeus és Aeneas mondataival. A 211--232. szakas -- mint mondtuk -- egészében Cartius kivonata, itt-ott azonban ebbe is belészúrkálja Ptolemaeus adatait, s ezt folytatja a következő mondatban is; majd két Pliniustól való mondat után az 1B I:235.-ben ASH-ra tér rá, s ennek 10--19. fejezetét másolja le a 276. mondatig, mindössen egy Plinius-idézetet szúrva közbe. Ezután ismét Strabóhoz tér vissza, s a szakasz utolsó öt mondatát tőle kölcsönzi. A 283. mondatban a magyarországi leírás kezdődik, mellyel a könyv lényegében véget is ér. Befejezésül összefoglalja az eddig mondottakat, még egyszer végigpillant a leírt területek felett. E részben azonban egészen más szempontokat érvényesít, mint az eddigiekben, új fogalmakat vezet be, új neveket ismertet meg; nyilvánvaló tehát, hogy a 411--420. mondat nem a könyv összegezéséből s még csak nem is valamely eddig felhasznált írás anyagából állt össze. Származását nem is mutathatjuk ki mindaddig, míg el nem érkezünk a III. decas közepéig, ahol Ulászló történetével ismerkedünk meg Callimachus Experiens nyomán. Az ő történeti munkájának földrajzi bevezetésében fedezzük fel az 1. könyv e befejező szakaszának forrását.

A tartalmilag hallhatlanul szürzavaros Szkitia-leírás a kútfők szempontjából nem is bizonyul bonyolultnak, hiszen mindössze négy szerző öt munkáját foglalja össze. Az a néhány kisebb jelentőségű adat, ami innen-onnan még belecsepszik, összesen sem teszi ki az előadás egy tized részét. A tartalmi áttekinthetetlenség tehát nem a források nagy számából, hanem jellegéből következik. Ugyanis mindegyikük önmagában is szé-

leszköri irodalmi áttekintés, Bonfiniéhoz hasonlóan több —
úgyssintén összefoglaló! — művet sűrít magába anélkül, hogy
az eredeti adatok ellentmondásosságát képes lenne feloldani.
Így aztán az I. decas 1. könyve jóformán az egész kozmográfi-
ai világirodalmat magába olvasztja, beleértve természetesen
az egyes művek között meglévő szelvényt-, idő-, tárgybeli el-
térést is. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Bonfini nem
egymással szemben használja fel forrásait, hanem párhuzamosan,
minden egyes adatnál valamennyi vonatkozó megállapítást össze-
hordva. Voltaképpen nem is a tárgyi kritikát kérhetjük tőle
számon, hanem a forráslevezést. Ennek hiánya ugyanis odavezet,
hogy valamely témánál felhasználja például Strabo adatát e-
redetiben s felhasználja Aeneas Sylvius átirásában is.

A fentiekben nagy vonalakban felvázoltuk a földrajzi be-
vezető Szakitia-leírásának struktúráját. Ebbe az elbeszélésbe,
mint mondtuk, két részre szakítva illeszkedik bele a magyar-
országi körkép. Ennek megfestéséhez Bonfini Ransanus Epitomé-
ját (Ra) használta fel, s az ott olvasottakat egészítette ki
néhány más forrásból, illetve saját megfigyeléseiből származó
adatokkal. Az Epitome átvételének kérdéskörével két alkalommal
már foglalkoztunk (Bonfini—forrástanulmányok 36—47. és Ma-
gyar Könyvszemle 1969. 1. sz.), ottani megállapításainkhoz
nincs hozzátenni valónk. Arra az eredményre jutottunk, hogy a
Magyar Történet e szakasza 1489 közepe és 1490 februárja kö-
zött készült, körülbelül ugyanabban az időben, melyben Ransa-
nus is szorgalmasan dolgozott a maga munkáján. Az Epitome el-
ső fogalmazványáról szerzője még Mátyásnál laktában másolatot
készített, mely csekély mértékben eltért a mintától. A király
halála után elhagyta az országot, magával vitte a második,
némielég tökéletesített, rendezettebb másolatot — erről ké-

szült Itáliában a Bakócz-féle kódex és a palermói példány --, az első fogalmazvány azonban ittmaradt. Ezt használta fel Bonfini 1494 áprilisa után az IB I. alapos átdolgozásához. Ennek során saját, korábbi szövegét szinte nyomtalanul eltüntette, s helyébe az Epitome megfelelő szakaszát iktatta be. Az IB I. Magyarország-leírása tehát lényegében Ransanus 2. indexének bővített átirata. Csaknem 100 évvel később a Magyarországon maradt Epitome-változat Pécsi Lukács kezébe került, aki azt nyomtatásban is közzétette. Mivel azóta mind ez a fogalmazvány, mind a róla készült másolat elkallódott, Ransanus munkájának első variánsát ez a kiadás tartja, a másodikat pedig a Bakócz-kézirat és a palermói példány. Régebbi megállapításainkon főként annyiban kell változtatnunk, hogy Bonfini sokkal nagyobb mértékben ragaszkodott az előtte fekvő forráshoz, mint ahogy ezt a Schwandtner-féle Epitome-kiadás ismeretében hittük. A megyék felsorolásában megmutatkozó eltérés stb. nem abból következik, hogy megváltoztatta Ransanus sorrendezését, hanem abból, hogy a primitívebb változatot másolta, míg Schwandtner a tökéletesített szöveget őrző Bakócz-kéziratból dolgozott. Másik jelentős véleménymódosításunk abból a felismerésből adódik, hogy az IB I. könyvön kívül az Epitome használata a Magyar Történetben másutt is kimutatható (ezt egyébként időközben Blazovich i. m. 36--42. is megállapította), a későbbi előfordulások azonban ismét speciális kérdéseket vetnek fel, melyek tisztázására csak az illető esetek konkrét elemzése során vállalkozhatunk, s így egyelőre abban maradunk, hogy az I. decas I. könyvének egyik jelentős forrása e mű, mely későbbi betoldásként került mai helyére.

Bonfini azonban nem hagyatkozik csak az itt mondottakra, hanem az Epitome átvételét sűrűn meg-megszakítva minduntalan

betold egy-egy adatot általánosabb érvényű és a könyv más helyein is használt forrásaiból. Ennek következtében az alapjában Ra-val azonosítható két részlet (LB I:54--95. és 283--410. terjedelemben sokszorososan meghaladja az alapot.

Az 54. mondatban néhány adattal Ptolemaeust idézi; ezután tér rá a jelen helyzet kapcsán Ra 2.-re, melyet alaposan kibővítve a 78. mondatig követ. A bővítés egy része nem több szaporításánál, de konkrét adatokat is hallunk. Ezek közül némelyik Bonfini saját tudomásán, illetve a történeti könyvekben is hasznosított hagyományon alapul, mint Nagylucsei Orbán "örökös questorsága" (LB I:57.), "palatinatusa", bécsi püspöksége (uo.). Ehhez annyit kell megjegyeznünk, hogy Orbán sosem volt nádor, hanem csak helyettes azidőtt, mikor Szapolyai Imre halála (1487. szept.) és öccse, István kinevezése (1490) között a hivatal betöltetlenül állt. (Ekkor így nevezi meg magát: "Nos Urbanus... in causis in presencia palatinali vertentibus per serenissimum principem dominum Mathiam dei gracia regem Hungarie, Bohemie etc. ...iudex deputatus"; Teleki XII. 364.) A "per multos annos" ezek szerint 2--3 évet jelent, a múlt idő 1490 utáni fogalmazásra mutat, ami egyezik kronológiai megállapításainkkal, s egyben felhívja a figyelmet egy sajátos tünetre: az adat kétség kívül a néhány esztendő alatt kissé már elferdült hagyomány jellegét viseli magán, s egyáltalán nem tanáskodik arról a jólétesültségről, amivel egy "udvari történetírónak" hivatalból rendelkeznie illenék; elvégre a legkevesebb, amit elvárhatunk, hogy a legfőbb tisztviselőkről nagyjában megbízható adatai legyenek. (Vö. Teleki V. 417--418.) Ugyanebben a témában saját hallomására is hivatkozik, de csak közhelyeket közöl. Sajátja lehet Kassa nevének származtatása (LB I:68.), ugyanígy Galgóc, Vác (Batia), Pest

nevének magyarázata. Művének más részéből vesszi Fedor Istvánról szóló adatát, a Vato remetéről a 72.-ben mondottakat, Báthori István és Kinizsi Pál tetteit, a konároni vár leírását. Az 1B I:90.-ben saját Symposiumjára (BSy) is tesz utalást.

Böven él a könyv más helyein is felhasznált források magyarországi vonatkozásaival. Idézi Florust, Trebellius Pollio Harninc tyrannusát (mindkettőt a 68. mondatban). Dácia földrajzi helyzetét ASB 2. alapján határozza meg (1B I:78.), míg régi népeit és városait Pt 3:8. szerint sorolja fel.

Az 1. könyv 85. mondatában, annak bizonyítására, hogy Dáciában milyen böven találhatók római és szarmata maradványok, számos régi kő feliratára hivatkozik, melyek közül egyiknek a szövegét az 1B I:86. le is másolja. Hasonlóképpen az 1B I:367, 370--371, 386--387., a 3B IX:266--272., mely szintén idézi néhány inszkripciót. Az újabb korból három feliratot ad. Az egyik egy óriás sirján olvasható (2B II:183.), ez azonban eredetét tekintve a többivel nem tart rokonságot, s ezzel a maga helyén foglalkozunk. Ugyancsak külön kell tárgyalnunk egy nápolyi ólontáblára tett utalását (2B IX:32.). Sajátos kérdések tisztázását igényli a 2B IV:282. sírfelirata is, de ez feltehetően a római feliratokkal együtt jutott az író tudomására. Azok az epigrafék, melyek szerzőnk szerint a római kor maradványaként voltak még a XV. század végén is fellelhetők hazánkban egy kivétellel valódiak, s akár szöveg, akár tartalom szerint idézi is azokat, általában azonosíthatók a más híradásokban ismertetettekkel. Az egy hamisítás sem az író, hanem forrását terheli. Ez a kútfő egy na már elkalódott gyűjtemény volt, melynek néhány darabja valamilyen közvetítéssel átszármazott Apianus és Amantius 1534-ben megjelent kiadványába (AA) is; bizonyos azonban, hogy AA nem a Magyar

Történetből másolt, s az is, hogy forrásuk sem volt közös. Így Bonfini idézett helyei egy egyébként ismeretlen Mátyás-kori foliárgyűjtemény töredékeit őrzik, mégpedig — a rövidítések feloldásától eltekintve — megiehető hűséggel. De azt is kimutathatjuk, hogy az író eléggé járatlan az epigráfiában: néhol rosszul olvas, különálló szövegeket egybeolvaszt, a hamisítványt nem ismeri fel. Minderről bővebben ld. Kulcsár, *Archaeologiai Értesítő* 1968. 255—259.

Magyarország földrajzi leírásának második része a 283. mondatban Bonfini saját szavaival indul, majd néhány ASE 29.-ből átvett sor után Ransanast üti fel, s a 299.-ig másolja. Ezután mintegy öt sort Strabo ad, alább a 304., majd a 306, 311—312. mondatokban újfent tőle származó adatokra bukkanunk. A 300. mondatától kezdve egy nagyobb lélegzetű betoldás kezdődik az Epitome szövegébe, melynek anyagát Strabón kívül ASE, a már említett gót történet, Flavius Vopiscus, Florus és Eutropius, Callimachus Experiens, Suidas és Palmerius szolgáltatja. A leghosszabbbrészt a Szakitia-leírással kapcsolatban is említett Suidastól való, kinetic Lexicon (Sz) Bonfini kartársai között igen nagy keletnek örvendett. Ada Adler összeállítása szerint (id. kiad. V. 218—259.) a fennmaradt 30 kézirat közül 23, a töredékek és kivonatok 11 tétele közül 9 a XV. századból való. E kódexekhez számos ismerős név kapcsolódik: Franciscus Philolophus 1427-ben Konstantinápolyban szerez egyet, Michael Apostolis az 50-es évek derekán Angelus Vadius számára másol egy másikat, G. Aurispa hagyatékában maradt egy példány, Guarinus Veronensis pedig Rhodusban vásárol egy kötetet (uo. 239—240, 261—263.). Első kiadója 1499-ben Demetrius Chalcondylas (Main 15135. sz.). Ennek ellenére korai latin fordításáról nincs tudomásunk, s bár ez

nem zárja ki egy ilyen változat létét, joggal hisszük, hogy Bonfini görög eredetiben tanulmányozta a lexicont. Kétségtelennek kell ugyanis tartanunk, hogy a Suidas névvel fémjelzett helyek valóban az ő munkájából valók, s néhány más adatra is ebben találunk rá:

Su I.G.208.

LB I:102.

"Ὁτι ὁ γένος ἑστίν μακροχρόνιος ἡ
κενός." Ὁτι Κρίτων ἔγραψεν ἐν τοῖς
Περικλοῖς.

Gesus enim longus centus est,
ut in Geticis Criton scripsit.

Teljes az egyezés az LB I:330--331. és Su I.B.423. között is. Suidas-idézeteket csak az első könyvben olvasunk, itt sem nagy számban, s inkább csak egy-két szóra terjedő szófejtésekben, rendszerint utalással a forrásra. Hosszabb -- mint egy fél lapnyi -- részlet az LB I:330--334., s voltaképpen ez jogosít fel arra, hogy a mi konkrét használatáról beszéljünk. Suidas elsősorban abban a tekintetben érdemel figyelmet, hogy a latinra még le nem fordított auktorok közé tartozik.

Trebellius Pollio nevét már említettük, Flavius Vopiscus neve éppen az imént bukkant fel; az LB II:146.-ban ismét Trebellius Pollio kerül elénk ott, ahol két teljes lap foglalkozik a római császárság külügyeivel. Másutt is bőven találunk hasonló eredetre valló helyeket. E részek tárgya és a szerzőkre tett utalások a Scriptores historiae Augustae (SHA) c. gyűjteményhez kalauzolnak, s a szövegegyezés meg is nyugtat:

VP 12.

LB I:307.

Probi... imperatoris... qui

Testes sunt Mammaridae, in

Mammaridae in

<u>Africane solo victi, testes</u>	<u>Africa superavit,</u>
<u>Franci, in invis strati re-</u>	<u>Francos invis palatibus</u>
<u>ludibus, testes Germani et</u>	<u>strevit, Germanos et</u>
<u>Alamanni. longe a Rheni sus-</u>	<u>Alamannos a Rheni longe</u>
<u>moti literibus. Iam vero quid</u>	<u>ripis plane subavit, item</u>
<u>Sarmatas loquor, quid Gothos.</u>	<u>Sarmatas, Gothos.</u>
<u>quid Parthos ac Persas atque</u>	<u>Parthos, Persas et</u>
<u>omnem Ponticum tractum? ubi-</u>	<u>universum denique Ponti</u>
<u>que vigent Probi virtutis</u>	<u>tractum in sua dicionem</u>
<u>insignia.</u>	<u>redegit...</u>

As SHA-ból való átvételek között betű szerint való ~~átvétel~~ is szép számmal akadnak (pl. IB II:150--153.-ban 17 sor), általában azonban a fenti példa jellemző. Ez a 60--65 %-os azonosság is elég azonban annak megállapításához, hogy Florus és Eutropius mellett a Scriptores historiae Augustae szolgáltatja a római történeti vonatkozású adatokat.

Az IB I:335--410. részlet terjedelemben és jelentőségben legfontosabb forrása Ra, itt-ott, nem sok helyen, a másutt is felhasznált irodalom adataival bővítve.

Néhány adat eredetére most még nem fordíthatunk figyelmet, mert a vonatkozó részeket jelentéktelensége e könyvben még nem teszi lehetővé forrásuk felkutatását. Ezért most csak jelezzük, hogy van néhány olyan mű, amit a későbbiekben szívesen vesszünk elő, nagy terjedelemben idéz, s már itt is ki-kiragad belőle néhány használható sorosat. Elsősorban Aeneas Sylvius két másik alkotását, Jordanest, Palmerius krónikáját s Thuroezit említjük ezek közül, de bemutatásukat akkor végezzük el, ha érdemi felhasználásra kerülnek.

Az első könyv elemzése után még nem vagyunk abban a hely-

zetben, hogy következtetések levonására vállalkozhatnánk. Az apró mozaikokból összeálló szerkezet illusztrálására befejezőképpen összefoglalunk egy jellemző részletet a forrásokkal:

Bu 10:4.

a Galerio Licinius imperator
est factus, Dacia oriundus...

1B I:113--115.

Quin et Licinius imperator a
Galerio declaratus e Dacia
fuit oriundus.

1B I:304.

Boi et Taurisci a Dacia sepe
bello victi deleti tandem
sunt...

Daci quondam superatis bello
Bois et Tauriscis totam fere
Illyrici regionem desolarunt

Scordisci a Dacia

et Scordiscos olim Galatas ap-
pellatos cum Illyricis et Thra-
cibus promiscue viventes gravi-

deinde in bel-

ter infestarunt, deinde in bel-

li societatem accenti sunt.

li societatem acceperunt.

Pl 4:12.

Getae Daci Romanis
dicti...

Getae a Romanis, ut ait Plinius,
Daci dicti sunt,

V8. 1B II:70.--1B VII:220.

de quibus infra latius discere-
retur.

JG 12.

Hanc Gothiam, quam Daciam
appellavere maiores, quae
nunc... Gepidia dicitur...

Dacia Gothia et, cum Gepidis
Gothorum cognatis deinde oc-
cupata fuerit, etiam Gepidia
dici potest.

Bu 9:8.

Gallienus... imperium...

Gallieno imperante

gessit... Graecia, Macedonia, Gothi Graecias, Macedoniam,

Pontus, Asia vastata est per Pontum et Asiam devastarunt.
Gothos...

Pl 4:12.

<u>Ortus</u> <u>hic</u> <u>in</u> <u>Germaniae</u> <u>lucis</u>	<u>Donubius</u> <u>e</u> <u>Germanie</u> <u>montibus</u>
<u>montis</u> <u>Abnobae</u> , <u>ex</u> <u>adverso</u>	<u>haud</u> <u>procul</u> <u>a</u>
<u>Raurici</u> <u>Galliae</u> <u>oppidi</u> , <u>mul-</u>	<u>Rauracis</u> <u>lucis</u> <u>limitibus</u> <u>Rhe-</u>
<u>tis</u> <u>ultra</u> <u>Alpes</u> <u>millibus</u> <u>per</u>	<u>ticiis</u> <u>per</u> <u>latiorem</u> <u>orbem</u> <u>pro-</u>
<u>innumeras</u> <u>lapus</u> <u>gentes</u> <u>Danu-</u>	<u>tentus</u> ,
<u>bi</u> <u>nomine</u> ... <u>sexaginta</u> <u>an-</u>	<u>recentis</u> <u>IX</u> <u>fluminibus</u>
<u>nibus</u> <u>recentis</u> <u>medio</u> <u>ferme</u>	<u>fere</u>
<u>numero</u> <u>eorum</u> <u>navigabili</u> <u>in</u>	<u>navigabilibus</u>
<u>Pontum</u> ... <u>evolvitur</u> ... <u>Agrip-</u>	
<u>pa</u> <u>totum</u> <u>eum</u> <u>tractum</u> ... <u>his</u>	<u>his</u>
<u>ad</u> <u>decies</u> <u>centum</u> <u>millia</u> <u>pas-</u>	<u>decies</u> <u>circiter</u> <u>millibus</u> <u>pas-</u>
<u>suum</u> ... <u>prodidit</u> .	<u>suum</u> <u>vagatus</u>

Ra 3.

<u>Linguit</u> <u>autem</u> <u>a</u> <u>sinistris</u>	<u>septenis</u> <u>tandem</u> <u>ostii</u> <u>in</u>
<u>Germanos</u> , <u>a</u> <u>dextris</u> <u>Teutones</u>	<u>Rurinum</u> <u>mare</u> <u>devolvitur</u> ; <u>a</u>
<u>...Vindelicos</u> <u>et</u> <u>Noricos</u> ...	<u>dextra</u> <u>Rhetos</u> , <u>Vindelicos</u> , <u>No-</u>
<u>Deinde</u> <u>a</u> <u>dextris</u> <u>quidem</u> <u>ha-</u>	<u>ricos</u> , <u>item</u>
<u>bens</u> <u>Pannonias</u> <u>ac</u> <u>totam</u> <u>su-</u>	<u>Pannonias</u> ,
<u>periores</u> <u>regionemque</u> <u>partem</u> <u>in-</u>	
<u>ferioris</u> <u>Moensiae</u> , <u>a</u> <u>sinistris</u> <u>Mysias</u> , <u>ad</u> <u>levam</u> <u>magnam</u> <u>Ger-</u>	<u>manias</u> , <u>Iaxyes</u> <u>Metanastas</u> ,
<u>vero</u> <u>Jaxyes</u> <u>Metanastas</u> ...	<u>Dacos</u> <u>et</u> <u>Getas</u> <u>habet</u> ;
<u>Daciam</u> <u>praeterea</u> ... <u>gentesque</u>	
<u>divisus</u> <u>ostii</u> <u>in</u> <u>mare</u> <u>Ponti-</u>	
<u>cum</u> <u>defluit</u> ... <u>tantum</u> <u>Nilo</u>	<u>Nilo</u> <u>dumtaxat</u> <u>inferior</u> ,
<u>minor</u> ... <u>hyeme</u> ... <u>glacie</u> <u>so-</u>	<u>glacie</u> <u>congelatus</u> <u>onusta</u>
<u>lidatur</u> , <u>ut</u> <u>quem</u> <u>gravissimis</u>	<u>plaustra</u> <u>ingentemque</u> <u>exercitum</u>
<u>curribus</u> <u>maximisque</u> <u>exerciti-</u>	<u>sustinet</u> <u>et</u> <u>tunc</u> <u>a</u> <u>nature</u> <u>de-</u>
<u>bus</u> <u>tuto</u> <u>transire</u> <u>liceat</u> .	<u>ficit</u> <u>officio</u> .

Az államalapítás előtti idők története: hunok, avarok;
a kalandozások kora, 1000-ig (18 II--X.)

A Magyar Történet tárgyat tekintve az I. decas 2. könyve zömében fölöslegesnek látszik, vagy legfeljebb újabb -- történeti -- bevezetésnek tekinthető. Bonfini felfogása szerint azonban az itt mondottak csakugyan szerves részét képezik a magyarság őstörténetének. A mi a hun--avar--magyar azonosság gondolatán alapszik, s ezért I. decasa nagyrészt a hunok történetét foglalja magába. Róluk önálló feldolgozás nem született, s történetükről szinte csak annyi szállt a humanizmus korára, ami a gótokkal történt összeesapásuk következtében ezek históriájába belekerült, illetve, amennyi a népvándorlás korának eseményei közül lassan-lassan a nevükhöz kapcsolódott. Így Bonfininak is a gótokkal foglalkozó irodalmat kellett kiaknáznia. Talán a kelletténél nagyobb alapossággal teszi ezt, mert nem elégszik meg a hun vonatkozású részletekkel, hanem a teljes gót történelmet előadja.

A hun--magyar azonosság gondolata mind a hazai, mind a külföldi közvéleményben régi keletű, s e tekintetben a magyar és az idegen kútfők összehangolása nem vet fel különösebb problémát. A földrajzi leírásból a történeti elbeszéléshöz átvezető két mondat után a szerző hozzá is kezdhet a hunok és magyarok közös ősei, a szkiták származásának ismertetéséhez, s megállapítja, hogy nevüket Herkules fiától kapták. Itt máris alkalma nyílik arra, hogy ezt a hagyományt szembeállítsa egy másikkal, mert "Verum in historia ficta plerique dissentiunt", s idézi Diodorust, Herodotust, ismer-teti a "nonnulli quidem... ex Hebreorum historia hallucinan-tes" véleményét, majd mindezekkel szemben kijelenti: "Nos

autem vetera monumenta nimia auctoritate pollentia etiam in errore sectari, quam cum his, dum licet, bene sentire maluisse, s ez után adja a szkíták közismert jellemzését. Közben Homerus, majd Trogusszal szemben Pius, később Ptolemaeust, Metrodorus Scepsius, Hegesippust, Lucius Florust és több más, közelebből meg nem nevezett szerzőt idéz.

E számos vélemény és előadásrészlet között három is akad, mely a magyar hagyományban gyökerezik. A "héber történetét" csillagi a XIV. századi krónikakompozíció és ennek nyomán Thuróczi, hasonlóan olvasunk Kézainál, a Pozsonyi Krónikában is. A Herodotus nevével jelölt történetet is ismeri Thuróczi, s ugyanő teszi meg Herkules fiát a szkíták névadójának. Mindezek feltehetően magyar forrásból származnak, mennyiségük azonban itt még kevés ahhoz, hogy mögöttük konkrétan kimutathassuk Thuróczi Magyar Krónikáját.

A Diodorus-idézettel könnyebb helyzetben vagyunk, mert az utána következő két mondat tartalma és jellege nem hagy kétséget az iránt, hogy valamely őt is felhasználó kozmográfiai munkával van dolgunk, s mivel néhány mondattal alább Pius neve üti meg a szemünket, készenfekvő a feltevés, hogy a részlet az ő Historia rerumából való:

ASH 28.

Diodorus... Fabulam quoque adducit: Natan apud Scythas ex terra virginem, umbilico tenus hominis forma, reliqua viperæ, quæ puerum genuerit nomine Scytham...

1B II:4.

Diodorus natan e terra virginem tradiit umbilico tenus humana forma predictam, ceterum viperæ; eam tria pueros genuisse: Scytham...

Az LB II:4--6. forrása tehát ASH, s ebből ered néhány kisebb betoldás mellett a könyv 21, 28, 34--56, 66, 74. mondata.

Az LB II:57.-ben Hegesippus nevét találjuk, s utána néhány olyan adatot, mely valóban csak a neki tulajdonított műben (Heg) olvasható:

Heg 5:50.

LB II:57.

Sed sive ob <u>sterilitatem</u> lo-	aut soli <u>sterilitate</u> ,
corum, <u>quod</u> avari <u>votis agri-</u>	<u>quod</u> cum <u>agricolarum</u>
<u>colae</u> speratae culturae <u>non</u>	<u>votis</u> sepe <u>non</u> consentit,
responderet fecunditas, sive	aut
<u>praedandi cupidine</u> regem <u>Hyr-</u>	<u>prede cupiditate</u> effractis
<u>canorum</u> , qui locis praecerat,	portis per <u>Hyrcaniam</u> in Me-
sollicitarunt...	diam prorupisse...

A Hegesippus neve alatt fennmaradt De bello Judaico et exilio urbis Hierosolymitanae c. zsidó történet szerzője ismeretlen, egyesek sz. Ambrust vélik benne. Lényegében Josephus Flavius Zsidó háborújának latin nyelvű kivonatát adja, s a régi kéziratok még ezen a néven tartják számon. Később azonban a Josephus névalak Hegesippusszá torzult -- így áll először a IX. századi berni kéziratban --, s szerzőjét a 189 körül meghalt hasonló nevű keresztény egyházi íróval azonosították. A munka szövege nyomtatásban először 1510-ben jelent meg Párizsban s aztán még többször. Kritikai kiadását legutóbb V. Ussani gondosta, tőle vettük a műre vonatkozó ismereteinket. (Vö. még Observaciones de Josepho; Vogel: De Hegesippo; Jewish encyclopedia VI. 318.) A munka tehát nem jelent meg nyomtatásban Bonfini élete folyamán, s így számos kézi-

ratos példánya közül forgatta az egyiket. Ennek meghatározását az átvétel rövideége nem teszi lehetővé. Hegesippus nevének vagy adatainak a Magyar Történetben egyebütt nem látjuk nyomát.

A szkíták jellemzése marad még hátra, de Bonfini szavai annyira sajátosak, hogy Justinusra még akkor is ráismernénk, ha nem Trogusszal állítaná szembe Aeneas Sylviust a kérdéses szakasz végén. Ez a szkítákról szóló leírás egész sor irónál, Aeneasnál is csaknem szóról szóra megismétlődik, s ha már kimutattuk ASH használatát, kézenfekvő a feltevés, hogy itt is ezt olvassuk. Közelebbről megnézve a szövegeket, változtatnunk kell véleményünkön. Az 1B II:12--21. a szkíták és egyiptomiak versengéséről beszél. A tényről Justinus (Ju), Tharócsi (Th) és ASH egyaránt megemlékezik. Közülük ez utóbbi a kérdést igen kurtán intézi el, s a Bonfininál található adatok javát nem ismeri; Th I:3. és 8. előadása lényegesen bővebb, tartalmában kielégítőbb, szó szerinti egyezés azonban nincs sok. Az elbeszélés elején mind ASH, mind Th Trogusra hivatkozik, Bonfini nem utal senkire:

ASH 28	Th I:3.	Ju 2.1:5.	1B II:12.
Historia Trogi Trogus	Item Trogus		
Pompeius Scythas	Pompeius Scythas	Scytharum	Scytharum igitur
		gens antiquis- sina semper habita, quan- quam inter	gens antiquis- sina semper habita fuerit. eius
cum Ae-	cum Ae-	Scythas et Ae-	cum E-

gyptiis de	gyptiis, tan-	gyptios diu	gyptiis
generis vetus-	quam homines	contentio de	contentio
tate conten-	gentiles, qui	generis vetu-	prorsus os-
disse dicit	semper mundam	state fuerit	tendit.
eisque datam	sine initio		
palman tanquam	stetisse puta-		
loco editiori	runt, de gene-		
natis.	ris vetustate		
	contendisse		
	fatur.		

Trogust természetesen egyikük sem látta; Aeneas Sylvius a Justinus-féle kivonatot használja, s Thuróczi az ő feldolgozásában veszi át a szöveget. (Mályusz: Thuróczy 112. Justinus közvetlen használatáról beszél, s művét általában a Magyar Krónika forrásának tartja; mi a kérdéssel nem foglalkoztunk részleteiben, a fenti mondat azonban kétségtől kívül közvetítéssel került Thuróczyhoz.) Bonfini azonban -- talán a Th-ban és ASH-ban lelt utalásból kiindulva -- a későbbi feldolgozások fölött az eredetihez nyúl vissza. Az idézett részletnek egyetlen pontja van, mely az eredeti szöveggel szemben ASH és Th fogalmazásával tart rokonságot: "cum Egyptiis", ami azonban itt egyelőre kevés a következtetéshez. ASH egy gondolata azonban valamivel alább Bonfininál is feltűnik, mégpedig anélkül, hogy Justinustól erre ösztönzést kapott volna: "Boythia celo prior sub editiore polo sita prior emer- sit" (18 II:17.). Ennek alapján arra kell következtetnünk, hogy Justinus másolása közben a másik szöveget is figyelemmel kíséri, s a használható ötleteket átveszi belőle. Bizonyossá teszi ezt a szakasz legutolsó mondata, mely csak Aeneastól

kerülhetett ide:

ASH 28.

Parthos et Bactrianos eorum
sobolem esse... Darius regem
Persarum ab his turpi fuga
submotum, Cyrum cum omni ex-
ercitu a regina eorum truci-
datum, Alexandri Magni ducem
Zopyrionam pari ratione cum
copiis universis deletum...

1B II:21.

Darius Persarum regem in tur-
pem fugam converterunt, dele-
verunt Cyrum cum universo
exercitu, Zopyrionam Magni A-
lexandri ducem cum omnibus
copiis ad internecionem usque
ceciderunt; Parthicum denique
et Bactrianum imperium pepe-
rerunt.

E négy történetet Justinus szétszórta, munkájának öt he-
lyén mondja el, s bár mind adataiban, mind kifejezéseiben
közel áll Bonfinihoz, nem ugyanazzal a céllal, s egészen más
sorrendben. Thuróczi mindannyiuknál jóval hosszabb, szöveg-
szerűen azonban csak ott egyezik Bonfinival, ahol ASH-val is.
A szakasz végén tehát a szerző Aeneas Sylviushez tér vissza
az eredeti forrástól, mert nála találja meg céljának legmeg-
felelőbb elrendezésben az anyagot. Talán szabad lesz ebből
kissé messzebb merészkedő következtetéseket is levonnunk, an-
nál is inkább, mert a következőkben igazolva látjuk majd eze-
ket. Mindenekelőtt a források kiválasztásának tudatosságára
hívjuk fel a figyelmet; úgy látszik, a szerző nem annyira
hiúságból fordít ezekre különös gondot, hanem elsősorban
munkája kényyszeríti rá. A népszerű auktorok egy részének mo-
dern feldolgozása rendelkezésére áll, s ezeket fel is hasz-
nálna. Egy részét a humanista világ még nem tette egészen
magáévá (Hegesippus, Curtius Rufus), ezekből maga válogatja

ki a szükséges anyagot, illetve maga végzi el a feldolgozást. Előfordul azonban, hogy a kortárs tudomány a klasszikus művet saját szempontjai szerint átdolgozta ugyan, Bonfini speciális célkitűzésének azonban ez az átdolgozás nem felel meg, s ilyenkor kénytelen ismét vállalni a modernizálás munkáját. Justinus szövegét Aeneas Sylvius kellőképpen alkalmazta már a kor követelményeihez, s ezért Bonfini bátran meríthet belőle, az átdolgozás szempontjai azonban nem egyeznek az övével, s ezért olykor az alaphoz kell fordulnia. Maga az a tény, hogy ugyanannak a munkának két különböző változata áll rendelkezésére, s hol az egyikhez, hol a másikhoz fordul, ahelyett, hogy mechanikusan másolná az egyiket, önmagában bizonyítja, hogy alkotását igyekezett komolyan megalapozni, s a források felkutatására nem sajnálta a fáradságot. Sajnos, gondolataiba nem látunk bele, szempontjaira csak következtetni tudunk. Az Aeneas Sylvius fogalmazásán tett csekély mértékű változtatás a mi szemünkben indokolatlannak látszik, egyszerűen felcseréli a rokonértelmi szavakat:

ASH

cum omni exercitu
cum copiis universis
Cyrum trucidatum
Zopyrionem delectum

B

cum universo exercitu
cum ~~is~~ omnibus copiis
deleverunt Cyrum
Zopyrionem occiderunt

Justinust és ASH-t ezután egy ideig párhuzamosan használja egymás mellett, általában olyanképpen, hogy a kifejezések az előbbire, a tartalom az utóbbira emlékeztet, a többlet-adatokat azonban mindkettőből gondosan kibányásza,

s így űvé a legbővebb elbeszélés. Így például az LB II:41. és 56. csak Bonfiniánál és ASH-ban van meg, az amazonok által alapított városokat csak ezek kettőben sorolják fel név szerint, Justinus mindössze egyet említ. x Az LB II:41. Metrodorus Scepsinara és Ptolemaeusra utal, a következőben a "historici"-re hivatkozik; mindeme utalásokból Justinusnál semmi sincs, ASH azonban valamennyit tartalmazza. Másrészt viszont:

Ju 2:4.21.

ASH 20.

LB II:49.

cum Antiope regina, Quae domi manserant
nihil hostile metu- ...
ente...

cum Antiope
nihil hostile vero-
retur...

Különösen azért fontos a jelenségre rámutatnunk, mert a későbbiekben — a már eddig is — szívesen követett eljárása az. Forrásait, az azonos tartalmú elbeszéléseket rendszerint egymás mögé illeszti, a "alii alio modo id gestum esse referunt" megjegyzéssel többé-kevésbé más nézőpontból még egyszer, vagy még egyszer-kétszer elmondja ugyanast. Ha azonban mintái csaknem szóról szóra megegyeznek, különösen, ha az egyik a másikkól merít, ezt mégsem teheti meg, s ilyenkor az egymásbaillesztés módszerét választja, mondatról mondatra végigkíséri valamennyi elbeszélést, s hol az egyikből, hol a másikkól emel ki egy-egy mondatot, adatot, gondolatot. Forrásait ezekben az esetekben nem jelölhetjük meg egyetlen műben, mert két — ritkábban több — olvasmánya együttesen szolgál forrásul. Így az általa ismert irodalomnak egymással egybevágó darabjait is hasznosíthatja, és beleépítheti összefoglalásába.

Az I. decas 2. könyvének bevezető része, a szkiták eredetének és szokásainak ismertetését tartalmazó hat lap öt szerző eredményeit összegezi. Ezek között a főszerepet Aeneas Sylvius és Justinus játssza.

A gótok történetére az LB II:70. tér rá. Már az első lapon többször említi Jordanest, kinek neve az I. decasban mintegy húsz alkalommal kerül elő, jóllehet — mint ezt régebben bizonyítottuk (Bonfini—forrástanulmányok 5—13.) — Bonfini elsősorban nem az ő gót történetét (JG) használta, hanem Aeneas Sylvius ebből készített kivonatát (ASG). Ez utóbbira azonban csak munka közben tért rá, az LB II:70.-nel kezdődő három lapot még az eredeti munka alapján állította össze:

JG 5.	ASG 4.	LB II:72.
Qui dicit primum	Generosi inter Go-	Philosophos prestan-
Tara-	thos fuerunt Tara-	tiores Tara-
<u>bosteg eos deinde</u>	bosteri et	<u>bostegcos deinde</u>
<u>vocatog Pilleatog</u>	Pilleati...	<u>pilleatog appella-</u>
...		bant...

JG 14.	ASG 7.	LB II:94.
Mathesuinthae Vi-	Mathesuanthae Wi-	Mathesuenta Vi-
tigis est copula-	tigis copulatus	tigem virum duxit,
tus, de quo <u>non su-</u>	est...	<u>liberis caruit.</u>
<u>scipit liberus...</u>		

Az LB II:78. mondat ASG-ben nincs is meg, JG 5.-ben viszont olvasható. Ugy látszik tehát, hogy Bonfini a gót történetet a Getica alapján kezdte írni, s ASG-re csak később tért rá.

Nem volt-e keze ügyében hamarabb, vagy más oka volt időleges mellőzésére, nem tudjuk. Tény, hogy a 106. mondatból kezdve Jordanes eredeti szövegének teljességgel nyoma vész, s ettől fogva kizárólag a rövidítést használja. A felszínre hozható csekély számú jelből arra következtethetünk, hogy Jordanes az első bekezdésekben hosszabb szövegének közönheteti pozícióját a Magyar Történetben. Ugyanis Aeneas Sylvius néhány fejezet után felhagy az elsínte erős kivonatolással, s jóformán változtatás nélkül másolja a szöveget. Ekkor kap kizárólagos szerepet Bonfini munkájában. Ugy látszik azonban, hogy az elbeszélés első szavától kezdve befolyásolja a szöveg alakulását, mert az első mondatokban körülbelül ugyanazt a viszonyt tapasztaljuk JG és ASG között, mint az imént Ju és ASH között figyeltünk meg: Bonfini Jordanest követi, de Aeneas Sylvius egyetlen szavát sem hagyja kihasználatlanul, ha az többletet jelent:

JG 15.	ASG 8.	IB II:97.
post Alexandrum	caesare Alexandro	<u>portuo</u> Alexandro
<u>Momacae</u> .	<u>portuo</u> ...	<u>Momae</u> filio...

Annyira meggy ebben, hogy Aeneas olvasási hibáját is új adatként dolgozza fel:

JG 10.	ASG 5.	IB II:81.
Medam <u>Gudilae</u>	Medompan <u>Gothicae</u>	Medopan <u>Gudile Go-</u>
regis filiam	regis filiam	<u>thorum</u> regis filiam

Egyébként, mint mondtuk, az első szakaszban, mindaddig, míg Aeneas bele nem ún a kivonatolásba, s nem tér át az egy-

szeri másolásra, Jordanest követi, s a rövidítésből csak a többletet veszi át. Amikor azonban a két szöveg tartalmilag egyenértékűvé válik, JG-t félreteszi, s a gót történet végéig kizárólag ASG-re támaszkodik.

Az 1B II:90--91. mondatban Dio Cassius Római történetének (DH) néhány adatával egészíti ki a Geticát, s bár az átvétel pontos, az egyező részek rövidsége arra enged következtetni, hogy az idézet esáttal is a szerző memóriáját dicséri. A szakasz tárgyi vonatkozásaival a 4B VII:123. elemzésekör foglalkozunk majd, s alkalmunk lesz rámutatni arra, hogy Dio munkája csakugyan korábban járt Bonfini kezében. Megjegyezzük azonban, hogy éppen az idézett LXVIII. könyv, a Vitae Nervae et Traiani imperatorum 1493 után már Bonifacius Bombus latin fordításában nyomtatva is rendelkezésre állhatott (GW 6163. sz.).

A Diótól vett rész végén egy SHA-ból eredő mondat arról értesít, hogy Caracalla diadalmaskodott a gótok fölött, majd ezt így folytatja: "Barbari victoria elati..." A kettő között ellentmondás van, hiszen a gótoknak ismár erre aligha lehetett okuk. Előzőleg az 1B II:89. Jordanes alapján szólt a gótok Domitian s idejében aratott nagy győzelmről, s ehhez kapcsolódik ez az -- egyébként szintén JG-ből való -- utóbb idézett mondat. A Dio-idézet és Aelianus Spartianus Traianusra és Caracallára vonatkozó tudósítása tehát utóbb ékelődött bele Jordanes szövegébe, megszakítva annak logikus folyását. Ugy látszik tehát, hogy a későbbi átalakító, bővítő munka nemcsak az 1B I. könyvet érintette, hanem az 1B II.-t is, az átdolgozás során ebbe is kerültek kiegészítések. Az író nyilván összedolgozta ezeket a korábbi fogalmazványal, ott azonban, hol figyelme ellankadt,

áruló jelek figyelmeztetnek az utólagos betoldásra.

Jordanes szövegébe ékelődik bele a 100--105. mondat is, melynek elején és végén Herodianusra (He) hivatkozik. A görög szerzőt saját, korábban készült fordításában (HeB) adja:

HeB 6.(99^F)

LB II:100.

Maximinus quodam nomine in
castris erat, qui ex intimo
Thracum genere ac semibarbaro
e vico quodam natus erat...
pre magnitudine roboreque
corporis inter equites
ad-
missus deinceps paulopost
tempore duce fortuna usque
adeo singulos militie ordines
percurrit, ut et castra cura-
ret, et commissas sibi pro-
vincias cum imperio gereret.

sed Maximinum inquit quendam
in Alexandrâ fuisse castris,
ex intimo Thracum genere ac
semibarbaro vico natum...
pre magnitudine roboreque
corporis a iuventutis initio
inter equestrem ordinem ad-
missum, paulo post
tempore fortuna duce usque
adeo singulos militie ordines
percurrisse, ut et castra cur-
et permissas sibi pro- rel
vincias cum imperio gereret.

A két szöveget nemcsak azért állítottuk egymás mellé, hogy bizonyítsuk a felhasznált változat mibenlétét, hiszen egyébként sem valószínű, hogy saját fordításáról megelégedezett volna. Mődukban áll azonban ugyanezt a részletet Angelus Politianus ugyanezen időben kelt fordításával is összevetni:

"Erat autem in exercitu Maximinus e quodam Thraciae et quidam intimae vico, semibarbarus homo... dein vigente etate ob corporis proceritatem viresque ingentes eque stipendiae fecerat, postremoque fortuna quasi manducante ac previa, cum per omnes militiae gradus ascendisset, etiam ad exercitum

provinciarumque praeposituras evaserat." Az egymás mellett álló három szöveg -- a görüggel való egybevetést már nem is tartjuk szükségesnek -- megerősít abban a nézetünkben, aminek a bevezetőben hangot adtunk: néhány szóra, kifejezésre, csupán a tartalomra korlátozott azonosság önmagában nem nyújt fogódzót a közvetlen leszármazás megállapításához, mert némi egyezés azonos tárgy esetén szükségképpen adódik egymástól független szövegek között is. Ezért tartjuk fontosnak a mennyiségi szempontok figyelemmel kísérését. Példánkban -- a természetes viszonyt megfordítva -- HeB 8o, a másik fordítás pedig 2o %-os azonosságot mutat a Magyar Történet szövegével. 2o % tehát más esetben sem lesz elegendő a lehetőségek közötti választásra.

Módszertani tekintetben ez a példa még egy vonatkozásban hasznosítható. Az imént láttunk már példát a későbbi bevezetésre. Herodianus viszont az első alkalommal feldolgozott források közé tartozik. A fenti idézettel bevezetett történet végén ezt olvassuk: "Hec Herodianus noster", ami azt a látszatot kelti, mintha az egész elbeszélés a görögöt követné. Valójában a Herodianus-átvétel néhány sorral előbb már véget ért, s a 104. mondat közepétől ("Dum barbarae...") ismét Jordanest olvastuk. Maximinusról közölt adatainak egy részét Bonfini nem veszi át, hanem helyettük iktatja be a Herodianustól vett elbeszélést, s JC-ből csak az utolsó mondatot állítja be ismét, hogy Maximinus haláláról is szólhasson. Itt tehát a kiegészítő forrás nem szakítja meg az elbeszélés fonalát, hanem szervesen beleilleszkedik, s egyben újfent tanúsítja, hogy a szerző válogat az adatok között. Ez az oka annak, hogy forrására nem az idézet végén, hanem az egész szakasz lezárása után hivatkozik, amikor igazságot

is tesz az egymással részben ellenkező írók között.

Ezzel a Geticának nyomavéssz, s a következő mondatról kezdve a gótok történetét egészen annak lezárásáig, a 7. könyv 22o. mondatáig az abbreviációból veszi át.

Az 1B II:1o6.-tól ASC-t mintegy három lapon keresztül másolja, s közben csak két helyen szakítja meg az elbeszélés fonalát. Először a 112. mondatban Philippusról szólván, majd valamivel hosszabban a 127--133. szakaszban, hol a többi barbár nép történetéből ragad ki olyan részleteket, melyek sem Jordanesnél, sem Aeneasnál, sem a császárkori történet íróinál nem találhatók meg. A beiktatott részek tárgyából és jellegéből arra következtetünk, hogy forrásuk a legkülönbözőbb népek iránt érdeklődő világkrónika, mely a tüzesetek, időjárás jelenségek, csodabogarak regisztrálását is feladatának tartotta. Hasonló jellegű kisebb-nagyobb betoldásokat az egész műben nagy számban találunk, s az I. decasban különösen a 8. könyv tartalmaz számos, többnyire rendkívüli természeti jelenségről szóló beszámolót. Az eredet kutatása Palmerius krónikájához (Pa) vezet, s itt találunk rá néhány más természeti, közbevetett megjegyzés forrására is. A Palmerius munkájából meritett adatok száma nem túl nagy, körük is szűk. Az említett témán kívül évszámait használja fel a más források alapján közölt események datálására. Az átvett történeti anyag elsősorban egyházi érdeki, vagy összefoglaló áttekintést ad a világtörténelem egy-egy szakaszáról. A korlátozott tér ellenére Palmerius munkája igen nagy szerepet játszik a Magyar Történet kompozíciójának kialakításában: hathatósan működik közre abban, hogy a hazai események a világpolitika közegébe beállíthatók legyenek, s látni fogjuk, hogy Bonfini történetírói felfogásának ez az egyik legfontosabb eleme. A

kétfőre csak egyszer hivatkozik, de erősen ragaszkodik hozzá, általában szóról szóra másolja:

Pa 1004.

LB I:366.

Henrico per electionem ad imperium assumpto, primum in- stitutum fuit ut in futurum non per sanguinis successio- nem duceretur imperium, sed procures quidam Germania principes una cum quibusdam Pannoniae principibus potestatem haberent imperatoris deligen- di, quod usque in praesentem observatur diem.	nam Henrico post Othonem ad imperium assumpto primum in- stitutum fuit, ut in futurum non per sanguinis successio- nem duceretur imperium, sed procures quidam in Germania principes una cum quibusdam Pannoniae principibus, ut Pal- merius auctor est, eligendi imperatoris potestatem habe- rent, quod in hodiernam usque diem servari solet.
---	---

A Palmeriustól kölcsönzött részletek sokszor igen szorosan épülnek bele az elbeszélésbe, illetve a többi forrás adatai közé:

ASG 10.

Pa 256.

LB II:128--129.

Decio vita functo Gallus et Volusia- nus imperium susce- pere, quo tempore ...Emilianus Moe- siae praefectus tyrannidem medita- tus exercitu col-	Gallus et Volusia- nus nus	Cum post Decium Gallus et Volusia- nus imperium susce- pissent, ecce Emilianus quidam My- siae praefectus potiundi spe imperii tractus bellum in
--	----------------------------------	---

lecto invadere impe-
rium statuit; sed in
ipso pene nefarii
conatus initio ex-
tinctus vitam et in-
apud Foro Flaminei
perium, ad quod in-
interfecti sunt.
hiabat, amisit.

Emilianus, qui
tyrannidem invase-
rat, tertio mense
interficitur.

Gal-

lus vero ac Volusi-
anus...

Illyrico

suscitat.

Imperatores adver-
sus eum profecti

in Foro Flamini

cesi sunt, alii

Interamne perierunt.

Emilianus

tertio mense inite
tyrannidis diem ob-
iit. Iordanis Gal-
lum et Volusi-
anum... scribit...

(A források beléptetésének sorrendjét tekintve itt sem lehet kétséges, hogy a két szöveg egyazon alkalommal került fel-
dolgozásra, s egyik sem későbbi beszárás.)

A 162. mondatig a könyv szövegét az SHA-val és Fa-val
kiegészített ASG alkotja. Itt tűnik fel az első Blondustól
származó mondat. Blondus Flavius Historiarum ab inclinatione
Romanorum imperii decades c. műve (BF) a Magyar Történet e-
gyik meghatározó komponense. Bonfini számára a magyar törté-
nelem folyamatát Thuróczi, a világtörténelemét Blondus kép-
viseli, s e kettő összeötvöztetésével kíséri meg megalkotni az
egyetemes történelem egészébe beállított magyar történelmet.
Valamennyi eseményt a BF által kijelölt helyre tesz, ennek
szellemében fogja fel a történelem menetét, s a BF által
megjelölt helyeken szélesíti ki a Thuróczinál talált magyar
témákat világtörténeti távlatúakká. Eddig tárgyalt s a később-

biókban még szóba kerülő forrásai --- terjedelemben bármily jelentős helyet foglaljanak is --- lényegében Blondus egy-egy megjegyzésének illusztrálására, bővebb kifejtésére valók, s ebben odáig megy, hogy sokszor még Thurócsinak --- illetve az általa képviselt magyar hagyománynak --- is ezt a szerepet szánja. Blondus művének segítségével tudja munkáját minden megelőző magyar feldolgozásnál összehasonlíthatatlannal igényesebbé tenni, főleg abban az értelemben, hogy a magyarság történiáját a világtörténelem szerves részeként adhatja elő. Erős túlzással azt is mondhatnánk, hogy Bonfini Blondus világtörténetét veszi át, kibővítve azt a megfelelő helyeken számos magyar vonatkozású részlettel. Ez természetesen azt is magával vonja, hogy hosszú, olykor több lap terjedelmű darabokat ollózz ki belőle (szövegösszevetéseinket ld. Bonfini-forrástanulmányok 12--24.), a megfogalmazásán sem változtat sokat.

Mind ezt azonban inkább a mű szerkezetére, mint tartalmára értjük. Azokban a könyvekben, ahol a Magyar Történet megalkotása elsősorban szerkesztési probléma --- hiszen az írónak nincs más feladata, mint meghatározott szempontok szerint összeilleszteni a rendelkezésére álló feldolgozások egymásba illő részeit ---, a szerkezet --- tehát a tartalom --- kialakításában Blondusé a döntő szó. Ott azonban, ahol a kompilátor helyét a történetíró foglalja el, előtérbe nyomul a hazai hagyomány. Szólunk még a magyar és egyetemes történet Bonfini által megkomponált egységéről; egyelőre csak azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy BF és Th a mű egész első felében körülbelül azonos jelentőséggel lép fel, ami --- tekintettel, hogy voltaképpen mégiscsak a Magyarország történetéről van szó --- inkább Blondus javára billenti a mérleget.

A hivatkozott szerzők közül sokan BF közvetítésével válnak Bonfini előtt ismertekké, illetve, ha máskor fel is dolgozza írásaikat, a Blondusnál is megtalálható részleteket tőle veszi át. BF alapján hivatkozik Tacitusra, Crotiusra, Suetoniusra, Paulus Diaconusra, kinek előadását a "scriptores alii"-éval állítja szembe, s a maga nevében neki ad igazat (LB IX:320--325.): mind a Paulustól, mind a többi írótól eredeztetett vélemény, mind pedig Bonfini "saját" állásfoglalása Blondustól való; a másutt gyakran forgatott Pliniust is sokszor idézi BF alapján, ugyaninnen veszi Ab-lavius, Guilelmus, Ricardus, Crescentinus, Sicardus adatait is.

As eredeti mű mellett az elbeszélés egy viszonylag rövid szakaszában részben önállóan, részben BF szövegébe ágyazva Aeneas Sylvius BF-kivonatát (ASA) is figyelembe veszi. Erre vonatkozó részletesebb elemzésünket ld. Bonfini-forrástanulmányok 18--24. A két mű egymáshoz való viszonya nem azonos azzal, amit Aeneas Sylvius Justinus- és Jordanes-kivonataival kapcsolatban állapítottunk meg. Ott az eredeti művek csak egy rövid szakaszban jutottak szóhoz, s csak azért, mert a kivonattal szemben többletet tartalmaztak. Blondus esetében a kivonat használata szorul háttérbe, ahonnan csak akkor lép elő, ha véletlenül ez a bővebb:

BF I:4.

fuerunt autem Ava-
res Hunni...

ASA 4.

Fuerunt autem Ava-
res Hunorum genus
et...

LB VIII:7.

Fuerunt autem Ava-
res Unnorum genus
et...

As eredeti és átdolgozott munkát általában elhatároltan

használja, egy-egy szakaszban vagy az egyiket, vagy a másikat összefonódást ritkán tapasztalunk.

Az LB II:163.-tól kezdve tehát BF is belép a források közé, melyek sorában ezután igen előkelő szerepet játszik. A tárgy^{at} könyv végéig ASG-vel változtatva jut szóhoz, s vele együtt az elbeszélés tartalmát adja. ASG és BF vagy választék nélkül olvad egymásba, s kapcsolódó részeinél összeilleszkedve folyamatos elbeszélést ad, mint például a 228--229., 240--241. mondat határán, vagy mint eltérő nézetek képviselői szembekerülnek egymással (LB II:182.).

E két forrást csak színesítésül egészíti ki a többi, mint a hunok és ephthaliták viszonyát Procopius (PrP) alapján fejtegető LB II:184--185. rész:

PrP 1.(225--227.)

LB II:184.

Procopius... Belisario consiliarius adfuit... Perozas Persarum rex in contentionem de finibus venit cum Hannis Euthalitis, quos albos vocant, adversus quos magno cum exercitu venit. Sunt enim Euthalitae Hannicum genus...	Sed Procopium historicum Grelium cum et Bellisarii consiliarium plane sectemur, quippe qui Unnos Ephthalitarum gentem fuisse tradit eosque Albanos quondam appellatos in Asia Persis fuisse finitimos, itaque usque adeo magnanimos, ut illato pro finibus bello Xerxes Persarum regem cum ingenti exercitu ad internecionem ceciderint...
--	--

A két idézet -- 20--25 %-os -- formai egyezése ismét a véletlen műve, illetve a tárgy^{ak} azonosságából fakad, hiszen az

eredetileg görög szöveget a Bonfininál fiatalabb Volaterranus fordításában hoztuk. Nem tudtunk hozzájutni Leonardus Aretinus (1470) és Christophorus Persena (1481--1483) szerzői számára is elérhető latin változatához. Az mindenesetre tény, hogy Procopius lapokon keresztül meséli el azt, ami nálunk néhány sort tölt meg, munkája nyomát a Magyar Történetben többé nem találkozunk, s e néhány szó alapján közvetlen használatra nem következtethetünk. Bonfininál természetesen valamikor meg kellett ismerkednie a művel, s csak kézirat járhatott a kezében, mivel az első nyomtatott kiadás 1509-ben hagyta el a sajtót.

Egyelőre még csak színesítésül szolgálnak azok az adatok is, melyek az ismét megjelenő magyar hagyományból erednek. Hivatkozik a magyar évkönyvekre, s ezek alapján adja elő a hunok honfoglalásának történetét. Most már elegendő adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy közelebbről szemügyre véve ezt a magyar forrást, benne Thuróczi János Magyar Krónikájára (Th) ismerjünk. A bizonyítást és a szövegek összevetését ld. Bonfini--forrástanulmányok 27--35. Az ott mondottakra építve most azt vizsgáljuk meg, melyik változat járhatott szerzőnk kezében. Korabeli nyomtatott kiadása kettő van; mindkettő egy-egy bővebb és egy-egy rövidebb redakcióban ismeretes. Hogy Bonfini is ezek valamelyikét forgatta, egyrészt azért bizonyos, mert a munka kéziratban nem terjedt, másrészt szövegesen is igazolható, hiszen a sajtóhibákat is átveszi. Th II:90. E "Stephanus filius Bageri"-ról beszél a helyes Bagen helyett (vö. Mátyusz Elemér, Magyar Könyvszemle 1967. 7.), s a 2B IX:225.-ben is ez áll: "Stephanus Bageri". Thuróczi egy másik sajtóhibája érdekesen elevenedik meg az ő átirásában. Th II:57. szerint László király megöli

a kanok Akus nevű vezérét, mely alkalommal Eusem, kit a király addig hűtlenséggel gyanúsított, derekasan helytállván eloszlatja e vádat: "In primo autem impetu rex duces Chunorum nomine Akus percussit; et Eusem, quem rex sibi infidelem putabat, in eadem die feliciter ac viriliter servivit."

Mint látjuk, a kiadásban Eusem helyett a sajtóhibás Eusem alak áll (vö. Mállyusz, uo. 6--7.). A 2B IV:227--232. szakas szerint erősen színezve adja elő a történeteket, a szereplőket alaposan megmeszgatja, a közlést szinte filmszerűen jeleníti meg; a hűtlennek hitt vitéz íróilag pompásan kiaknázható figuráját azonban elmellőzi, holott másutt -- nem sokkal több anyagból -- Bánk bánt képes teremtani. Ugy látszik, nem ismerte fel a hibásan szedett személynevet, s benne az ensis accusativusát vélte felfedezni; az így értelmetlenül vált mondatot ("ensem, quem rex... servivit") igyekezett logikusan helyreütni: "nihil tunc Ladislao succurrit antiquius, quam cum eorum duce singulari bello certare. Quare declinato a plerisque congressu passim Chunorum regem inquiri et usquequaque discursans Acum Acum ingeminat. At ille peculiare prelium detrectare non ausus extemplo affuit. In isto congressu et tentatis Ladislai viribus ita animo concidit, ut ad primum securis istum capite nutarit et adiecto mox ense transfossus expiravit."

A nyomtatott szövegek közötti különbségtevést neglelkéssal nehezteli a kritikai kiadás hiánya. Felső betekintés a két változat között feltűnő eltéréseket nem mutat ki, s különösen nem ott, ahol Bonfini -- a fenti példán is szemléltethető nagy méretű bővítés, rövidítés, átalakítás után -- szó szerint egyezik forrásával. A kötetek átlapozása és Schwandtner id. kiadásának szórványos lábjegyzetei révén mégis a sze-

minkbe ötlik néhány olyan hely, mely a brünni és az augsburgi kiadás közti döntést elősegíti. Ezek egyértelműen a második, az augsburgi kiadás használatát tanúsítják. Közülük a legfeltűnőbb:

Th II:96.(Brünn)	Th II:96.(Augsbg)	2B IX:259.
Kal. Maii	decimoquinto Kalen-	quintodecimo Kalen-
	das Maii	das Maias

Az ilyenmű adatok csekély száma ellenére azért foglalhatunk határozottan állást a kérdésben, mert a Magyar Krónika mellett egy másik is a segítségünkre siet. Th mindkét kiadása függelékben hozza Rogerius Carmen miserabiléját is. E munkát a későbbiekben Bonfini is feldolgozza. Mivel ennek kritikai kiadása rendelkezésünkre áll (Re), a felhasznált változat dolgában biztonsággal dönthetünk, s mint a maga ^{helyén} bizonyítani fogjuk, itt is egyértelműen az augsburgi redakció javára. A két munka egy kötetben lévén nem lehet vitás, hogy Bonfini Thuróczt ugyanabból a kiadásból ismer- te meg, mint Rogeriust. (Fögel--Iványi--Juhász a brünni kiadás használatáról beszél, megalapozatlanul; Introductio XIII.) Azt azonban ma még nem tudjuk megmondani, hogy a hosszabb vagy rövidebb változat feküdt-e előtte. A rövidebb német területen való terjesztésre készült, s ennek igényei szerint kurtította meg az előadást annyiban, hogy elhagyta belőle a Bécs elfoglalására vonatkozó részletet. Annyi tény, hogy Bonfini -- bár e témával meglehetősen részletességgel foglalkozik -- Th-t itt nem használja, ez azonban számunkra nem jelent sokat, mert -- közelkorú eseményről lévén szó -- az irodalmi forrást nélkülözhetette, a magyar hagyományt nem

kellott éppen Thuróczy közvetítésével megismernie. Valószínűbbnek látszik, hogy a Mátyás környezetében található példányok a hosszabb változatot tartalmazták; s ha volt választék, Bonfini bizonyára a teljesebbet választotta: eddigi tapasztalataink erre utalnak. Végleges döntésünket arra az időre kell halasztani, amikor a Magyar Krónika kritikai kiadása rendelkezésünkre állván az egyes változatok közti különbségeket a szövegek összevetése során hasznosítani tudjuk.

Említettk, hogy a Magyar Krónika e könyvben még nem jut jelentőségéhez mért szerephez, az átvett részletek még nem mutatják, hogy a mű másik alapvető forrásával állunk szemben, hiszen az LB II. tárgyaival, a gót történettel Th nem foglalkozik. A tárgyi eltérés ellenére már itt felhasználja belőle, amit lehet. A 198—199. mondatban — hivatkozással az "Ungarorum annales"-ben olvasottakra — ennek alapján adja elő a hunok Európába vonulását. Th-n csak egy ízben változtat:

Th I:10.

LB II:199.

Haec consuetudo inter Hunnos quam consuetudinem adhuc in
sive Hungaros usque ad tempo- Transylvania in Turcorum tu-
ra Geisae ducis... inviolabi- multu observatum vidimus.
liter extitit observata...

A véres kard körülhordozásának szokásáról van szó, minek élettartamát Thuróczy csakugyan tévesen határozza meg, hiszen tudomásunk van arról, hogy a tatárjárás idején és a mohácsi vész előtti napokban is éltek vele (Iványi: Körmen 58.), sőt még 1575-ben is véres nyársat hordoznak

széjjel Báthory István és Bókes Gáspár Kerelőszentpálnál vívott csatája előtt (Barabás: Székely oklevéltár 311.). Bonfini tehát helyreigazítja forrását. Allításában nincs is okunk kételkedni, de az ismert tényekkel való összefüggése nem világos. Nem találtunk ugyanis olyan eseményt, mely alkalmat adott volna neki arra, hogy e szokást személyesen megtapasztalja. Mátyás egyszer tartózkodott huzamosabb ideig Erdélyben, 1467 szeptemberétől 1468 januárjáig (Sebestyén: Tart. hely. 88.) az erdélyi felkelés leverése céljából, s nem a "Turcorum tumultus" miatt; 1481 elején jár utoljára Zágrábban, ezután csak Buda és a nyugati országhatár, illetőleg a háborús ausztriai területek között jár-kei (uo. 91—93.). Ebben az időben a török harcok 1458-tól 1483-ig tartottak. Erdély hosszú déli határa természetesen ki volt téve a támadásoknak, melyekben azonban csak néhány ezres létszámú csapatok vettek részt; nagyobb méretű akcióra ezekben az időkben itt nem került sor. (Vö. Gyalóky Jenő, MKEV I. 251—272.) II. Ulászló sem tett egynél több utat Erdélybe, mégpedig 1494 júliusának végétől október elejéig, mikor Kassáról Hándorfehérvár felé menet többek között Nagyváradon, Kolozsvárt, Medgyesen, Nagyszebenben, Temesvárárt is megfordult (Sebestyén: Tart. hely. 94.); második alkalommal (1497) Budáról csak Váradig jutott el (uo. 95.). Igaz, hogy Bonfini erdélyi tapasztalatai nincsenek feltétlenül az egész udvari ottani tartózkodásához kötve, elvégre egyedül is tehetett kirándulásokat az országban, azonban az ő retzi bemutatkozásától haláláig nem történt olyan jelentős összecsapás a törökkel, ami e régi szokás felújítását indokolttá tette volna. Ugy tűnik tehát, hogy a "vidimus" alanya nem a szerző; valamelyik szóbeli informátorának elbeszélését idézi, mint az i-

irodalom esetében tapasztaltuk, kátfőként nem azt a helyet jelölve meg, ahonnan maga vette az értesülést, hanem azt, amit az elbesszélésben hallott. Ha ebből az egy jelből máris következtethetünk, az adatokat mind az írásos, mind a szóbeli közlések esetében a forrásutalással együtt veszi át. Ilyenformán közvetlen informátorának egyenes megnevezésére a jövőben sem, a hagyományra alapozott részleteknél sem számíthatunk.

Az LB II. könyvben most már csak egy szakaszban bukkanunk meghatározatlan eredetű adatcsoportra. Az LB II:230—231. beszámolója a hunok első hódításairól sehonnan sem vezethető le, a hun történet feldolgozásai közül egyikben sem akadunk nyomára. Ez az első konkrét esetünk, melyben a tartalmat a szerkesztés módszere teremtí meg. Az alap, hogy ti. a hunok a Tanaisztól indulva a Dunáig jutnak, s közben legigázzák az útjukba kerülő népeket, a felhasznált források bármelyikéből eredhet; egyik sem sorolja fel azonban a meghódított népeket, s nem foglalkozik ilyen részletességgel a történetekkel. Bonfini a szakasz alapötletét történeti forrásaiból veszi, a részletek kimunkálásához Ptolemaeus adatait használja fel. Az első kátfőtipus ismeri a hunokat és vonulásuk irányát, de hallgat az útról, Ptolemaeus nem beszél a hunokról, de ismeri az utat. Bonfini a két — egymástól teljesen különálló — forrást összeolvasztja, s a kettőből olyan harmadikat szerkeszt, melynek minden részlete forrásokkal igazolható, egészében mégis sajátja, s az irodalomban minta nélkül áll. A Ptolemaeus-átvételekkel az LB I. tárgyalása során foglalkoztunk, s ott azt a megállapítást tehetjük, hogy az átvétel a Geographia egyes részleteinek rövidített formában való kiemelését jelenti. Most szövegbeli egye-

zésről szó sincs, a Magyar Történet előadásának csak a leg-
szorosabb értelemben vett tényszerű mozzanatai valók a kít-
főből:

Pt 3:5.

κατέχει δὲ τὴν Σαρματικὴν ἔθνη μέ-
γιστα· οἱ τε Οὐενέθαι... εἴτα Ἀχιρα...
καὶ ὑπὸ τοὺς Οὐβίωνας μέχρι τῶν
Ἀκύνων Στούρνοι· μεταξύ δὲ τῶν
Ἀκύνων καὶ τῶν Ἀμαξοβίων Κασύ-
νες... καὶ παρὰ τὴν ἐπιστῆν τοῦ
Τανκίδος ποταμοῦ... Τανκίται... με-
ξὺ δὲ τῶν Ἀμαξοβίων... πάλιν με-
ταξὺ Πευκίνων καὶ Βαστεγνῶν
Κασιανοί· ὑπὲρ οὓς Γηουνοί,
εἴτα Βωδινοί· μεταξύ δὲ Βαστεγ-
νῶν καὶ Ρωξολανῶν, Χούνοι... καὶ
Νεύαροι.

1B II:230--231.

Dum hec in Thracia geruntur,
Unni, qui Europam traiece-
rant, Ostrogothasque domue-
rant, imperium propagare per-
gunt. Quicquid intra Tanaim
et Tauricam Cherronesum est,
in suam dicionem redigunt:
Tanaite, Roxolani, Alani,
Caryones, Hamaxobii, Budini,
Sturni, Vibiones, Acibi, item
Navari, Sarmate et Venedici
ab his leges accipiebant;
Gevini, Chuni, Basterne
et cum Peuciniis Carpiani ma-
gno pacem stipendio merca-
bantur. A Ponto, Meoti Tana-
ique Unni ad Danubium usque
et ad Germaniam Sarmaticam-
que sinum omnia cede et ter-
rore compleverant, munive-
rant regnum sequeque imperi-
um usquequaque gerebant; Go-
thos tamen a tergo infestare
nunquam desinebant.

A földrajzi névanyag mind egy szálra Ptolemaeusztól való, s a szerző nem tesz egyebet, minthogy a felsorolást itt-ott azonos tartalmú közhelyekkel tűzdeli meg: domuerant, imperium propagare pergunt, in suam dicionem redeigunt, ab his leges accipiebant, magno peca stipendio mercabantur, omnia cede et terrore compleverant, infestare nunquam desinebant. A földrajzi forrás e módszer segítségével teszi felhasználhatóvá a történelmi elbeszélés számára. Mondanunk sem kell, hogy eljárása a mai értelemben vett történelmi hűség szempontjából teljesen önkényes. Alább módunkban lesz rámutatni, hogy nem Ptolemaeus az egyetlen, aki földrajziró létére belecsöppen a történelmi elbeszélés szerzőgárdájába, s adataival segít a historikusok által üresen hagyott részek kitöltésében. Később arra is nyílik alkalom, hogy a metodika oldaláról jobban megközelítsük a kérdést.

Az I. decas 2. könyve tehát a források tekintetében továbbra is bonyolult képet mutat, bár alapjaiban mindössze két műre -- Jordanes, illetőleg Aeneas Sylvius gót történetére és Blondus világtörténetére épül. E két meghatározó mű mellett azonban színesítésre, a különböző állásfoglalások ismertetésére, egyes részek elnélyítésére további 14 munkát használ fel, 290 mondatot tehát 16 helyről szedvegeti össze. A különböző forrástípusok felhasználása térben nem egyenletes. A 194. mondatnál hirtelen változást tapasztalunk: a kiegészítő források egy csapásra elapadnak. Míg az előző bekezdés 13 mondata (18 II:181--193.) így épült fel: BF--ASG--PRP--Th--B--B--ASE--ASH--Th, s közben 8 helyen szakította meg az átvételeket saját közbeszáróival, a 194. mondatból kezdve csaknem 200 mondat ASG és BF elbeszélését veszi át válto-

gatva, közben egyetlen helyen veti közbe az "Ungarorum annales" előadását (1B II:198--199.) s ezen kívül mindössze két helyen találunk idegen forrásból vett adatokat (1B II: 218--222, 230--232.). Hogy ez a fordulat nem véletlen, bizonyítja a 3. könyv, melyben ASG, BF és Th rövid szakaszonként változtatva egymást minden kiegészítő forrás nélkül alkotja az egész tartalmat. Még közöttük is ritkán tapasztalható egybefonódás, egyikük sem jut túlsúlyra. Esetleges ellentmondásaik kiküszöbölését, a zökkenőmentes átmeneteket a szerző saját szavainak közbeiktatásával biztosítja. Ugy látszik, a jelzett ponton jelentős módosulás következett be az alkotó módszerben. Később megkíséreljük magyarázatát adni.

A forrásokat továbbra is erősen felduszasztja, de ezzel nem befolyásolja a tartalmat, mert egyetlen ténnyel sem mond többet. A 2. könyvben tapasztaltaktól ebben általában nem tér el, de újdonságként megjelennek a magaköltötte beszédek. Terjedelmük ~~nem~~ jelentős, tartalmilag azonban semmitmondók, mert vagy a másutt források alapján mondottakat ismétlik, vagy stílusfordulatokat, közhelyeket hangoztatnak: "Nos Romani barbaros appellant et veluti orbis domini Scythicam diu gentem aspernati se totius orbis imperium tenere gloriantur. Neque Parthos adhuc cognatos nostros perdomuerunt neque leges adhuc Unnis dare potuerunt neque, si vixerimus, profecto dabunt." (1B III: 74--75.) Az első szónoklatot Attila tartja Mars kardjának feltalálásakor, s megállapíthatjuk, hogy Bonfini nemcsak a beszéd szövegét gyártja maga, hanem a hozzá tartozó helyzetet is a forrásoktól függetlenül dolgozza ki, ezért nemcsak a beszéd szövege, hanem az előtte és utána álló

néhány mondat is az ő fogalmazása. Konkrét adatokat e rész nem tartalmaz, tényei közhelyek, melyeknek forrását bájosan mutathatnánk ki. Gondolatai általában többször is feltűnnek a Magyar Történet lapjain, s ezek vagy az ő bizonyos politikai kérdésekben elfoglalt álláspontját tükrözik (ilyen értelemben bőven foglalkozik a kérdéssel Kardos: Bonfini ⁱⁿ passim), vagy az egyébként követett kátfők néhány gondolatát variálják és alkalmassák a különböző helyzetekhez. A szóban forgó helyen például: "Mater prae die eius diei, quo me genuit, se in somniis puerum scitum edidisse affirmabat, cui quidem stanti demissus e celo Mars enses accinxerat, flagellum divine iracundiae dederat." (1B III:72.) E mozzanatban nyilván Álmos születésének előzményei tükröződnek (vö. 1B IX:26.), de eszünkbe jut Géza látomása is (2B I:7-10.).

A következő szakasz Attila környezetét festi. Először Blondustól vesz át néhány mondatot, s az ő nyomán hivatkozik Priscusra. ASG-ben is olvashatunk hasonlót, de ebből jellegzetes mozzanatok hiányoznak, így forrásnak nem tekinthető. Ha mégis azt tapasztaljuk, hogy néhány kifejezésünk ehhez áll közelebb, ismét arra kell gondolnunk, hogy mindkettőt figyelemmel kíséri:

ASG 18.	BF I:2.(21.)	1B III:88.
<u>ad quem</u>	Athila autem quis	<u>de quo</u>
	fuerit, maxime do-	
Priscus histo-	cet Priscus histo-	Priscus histo-
ricus	ricus. Is enim	ricus
Theodosii	Priscus a Theodosio	Theodosii
iunioris	iuniore, cuius es-	iunioris
==		==

<u>lega-</u>	<u>set epistolarum</u>	<u>servus ab epi-</u>
<u>tus perveniens sic</u>	<u>magister, ad dictos stolis, cum lega-</u>	<u>tus ad eum per-</u>
<u>eum invenisse di-</u>	<u>tor in Scythiam</u>	<u>venisset, hec re-</u>
<u>cit:</u>	<u>missus imperatori</u>	<u>tulisse dicitur</u>
	<u>scripsit</u>	<u>imprimis, antequam</u>
		<u>ad Unnos accessis-</u>
	<u>ingentia se</u>	<u>set, ingentia se</u>
	<u>flumina transcuntes</u>	<u>flumina traiecis-</u>
	<u>ad loca pervenisse, se, tandem eo ap-</u>	<u>pulisse, ubi dudum</u>
	<u>ubi dudum Indigola</u>	<u>Gothorum fortissi-</u>
	<u>mus Sarvatumdolo</u>	<u>fortissimus Sarva-</u>
	<u>occubuerit, inde-</u>	<u>tarum dolo occubu-</u>
	<u>que non longe ad</u>	<u>erat: haud hinc</u>
	<u>vicum, in quo rex</u>	<u>procul</u>
	<u>Athila morabatur ac</u>	<u>Athila</u>
Vicum, ait,	<u>cessisse, vicum in-</u>	<u>vicum</u>
instar ci-	<u>quam ad instar ci-</u>	<u>fuisse amplissime</u>
vitatis amplissimae	<u>vitatis amplissimae, civitatis instar,</u>	
<u>fuisse, in quo...</u>	<u>In quo...</u>	<u>cuius...</u>

BF és AGG előadását tehát egyszerre veszi át, láthatólag
 azsal a másutt is megfigyelt szándékkal, hogy egyetlen
 szót se vessítsen el. Ezután tér rá Thuróczi-ra, s az ő út-
 mutatása nyomán rajzolja le először a hun fejedelem lakó-
 helyét, majd hadseregét. Az első mondatokban az egyesés
 csak nagy vonalakban áll fenn, mert Bonfini valósággal
 szárnyakat kap, miközben ^{az} Attilát környező pompát tárja a
 szemünk elé, s messze ragadtatja magát forrásától. A had-

szerzőről szóló rész adatokban s többnyire szavakban is egyezik a Magyar Krónikával. A kiegészítések tartalmilag jelentéktelenek, a szöveg szerkesztésének módjára nézve azonban jellegzetesek. Különösen tanulságos a 101. mondat felépítése: "Hirsutis ad hoc se pelliibus induunt et demisse barbe intonsique crines villorum instar feroces trovasque aspectus augent tantumque terroris ediciunt, ut solo obtutu nedum congressu perhumanos hostes absterreant." A mondat törzse Thuróczié: "vultu horridi, barba crinibusque indispositi, pelliibus vestiti, cuncto populo terrori pariter et formidini erant." (Th I:13.) Minden apró részlet azonban nem lelhető itt fel. Két kifejezés saját, előbbi szövegét ismétli; az 18 III:49.-ben Attila külsejét jellemeste a "torvus quoque aspectus... cani fore crines", mely most az egész had jellemzőjévé válik. Egy másik gondolata, hogy ti. a hunok pusztá megjelenésükkel elriasztották az ellenséget, Th I:3.-ból való: "quos forsitan ferro non superassent, sui vultus terribilitate fūgassent". (Thuróczi ezt Antoninus Florentinustól idézi.) Jellemző, de Th-ból hiányzik az első szó: hirsutis. Calanus 13. fejezetében bukkanunk rá s a "demisse barbe" pontos megfelelőjére is: "rara barba, sed more suo demissa". Ennek ellenére sem tartjuk valószínűnek, hogy szerzőnk felhasználta volna Calanus Attiláját, mint ifj. Horváth János (Calanus 80.) feltételezi, mert e két szón kívül mindössze még egy kifejezése azonosítható Bonfiniével, s ennyi nem elég a kapcsolat megállapításához. (Vö. Kulcsár: Bonfini--forrástanulmányok 48--49.) Valószínűbbnek tűnik, hogy -- ha e néhány találkozás nem a véletlen műve -- Bonfini az Attilát hasonlóképpen festő itáliai hagyomány-

ből merített néhány gondolatot a kép teljesebbé tétele érdekében, mivel három felhasználható forrásából már mindent összehordott, amit lehetett.

A másik beszédet ugyancsak Attila mondja el Buda halála után. Szónoklatról ugyan három forrása közül egyik sem tesz említést, de a kiindulási alap BF-ben felfedezhető, mert itt valóban hallunk arról, hogy a gyilkosság után Attila tisztázni szeretne volna magát, s ezért szomorúságot színlelt. Ennek alapján közli Bonfini a hosszú beszédet (1B III:128--152.). A szituációt tehát most nem maga temeti, hanem a kútfőben készen találja. Mivel azonban a betoldással megbontotta Blondus előadásának egységét, mindaddig nem térhet vissza hozzá, míg a logikai rendet helyre nem állította. Mielőtt tehát ismét rátérne másolására, be kell iktatnia néhány mondatot, melyben Buda temetését beszéli el. Ugy látszik, a beszéd és a temetés leírása vagy a források félreértésén, vagy — az előadás színesebbé tétele érdekében — félremagyarázásán alapul. A kútfőkből ugyanis az következik, hogy a fejedelem igyekezett minél kisebb feltűnéssel elintézni a dolgot, aligha tartott nagy beszédet, s temetést sem rendezett, hanem — mint Ransanus mondja — "*illiusque cadaver iecisse in Danubium, ne unquam sepulturae tradendum inveniretur.*" (Ra.5.)

A 3. könyv mondanivalója Buda halálával véget ér, szövege azonban még négy lapon folyik tovább. Ezeken a hunok, rómaiak, gótok háborús készülődéseivel ismerkedünk meg. Bonfini egyre hosszabb lére ereszti mondanivalóját. A 172. mondatig még három forrását másolja — ugyanarról a témáról egymás után mind a hármat —, a 173.-tól azon-

ban a bővítés egyre mértéktelenebb, s bár alapjában ASG-hez ragaszkodik, lényegesen hosszabb annál. Az 1B III:185—192°.-ben azután teljesen elrugaszkodik a forrás talajától, s részben azokra az adatokra támaszkodva, amiket nem sokkal előbb mondott, részben egy-két szót az irodalomból merítve, másfél lapon keresztül ecseteli azt a félelmet, amit Attila híre Európában keltett. Eközben mindössze két, konkrétan tűnő értesülése van.

Az egyik az, amit Valentinianus előkészületeiről tud (1B III:193—194.), s minek forrása BF. Ez a rövidke szakasz jellemzően tanúsítja, hogy szerzőnk célja az anyag minél teljesebb összegyűjtése. Két alapvető forrása, BF és ASG egybehangzóan nyilatkozik, így mindkettőt nem veheti át. Arra azonban gondja van, hogy az eltérő szavakat figyelemmel kísérje. BF valamivel hosszabb, ezért egészében azt követi, de ASG-ből minden többletet gondosan átplántál. Thuróczi egyik, konkrétumot nem tartalmazó, somnás megjegyzését a részletes leírás végére biggyeszti összefoglalásképp. Így mindhármuknál részletesebb beszámolót tarthat a rómaiak és gótok segédcapatairól:

BF I:2.(22.)	ASG 18.	TH I:5.	1B III:194—195.
<u>oratores,</u>	habuitque in		<u>Legatorum</u>
quorum <u>quasi-</u>	auxilium		<u>opera</u>
<u>nibus</u> adducti			
Burgundiones,	Francos, Sar-	Burgundiones	Burgundiones,
<u>Meroveus rex</u>	matas, <u>Armon-</u>	quoque ac Ala-	Saxones, Ripa-
<u>Francorum, qui</u>	<u>tiannos,</u> Burgun-	nos, Francos,	ri, Olibriones
<u>Clodoni patri</u>	diones, Saxo-	cum rege ipso-	<u>Romani quando</u>
mortuo <u>suas-</u>	nes, Rippariolesum	Meraneo,	<u>militen, item</u>

serat, et rex los, Ybriones, Saxones, Ripa- Meroveus rex
 appellatus e- (quondam mili- rios, Lamb- Francorum, qui
 rat. Saxones, tes Romanos, riones, Sarm- Clodioni patri
 Riparioli, Lem-tunc iam in tas, Brittones, in regno suc-
 briones, Sar- numero auxili- Laterianos... cesserat. Et
 matae, Latetii- ariorum) plu- Ethio patri- Sarmate, Libi-
ani, in eadem resque Celti- cio auxilio giani et Armo-
contra Athilam cas ac Germa- fuisse; riciani una
 foedera con- nicas natio- cum Gothis et
 senserunt. nes. Romanis contra
Unnos coniura-

Ingenti enim runt. Innumera
 tum Romani e- profecto fuit
 exercitus, tum auxiliarium
 vero extranea- copiarum mul-
 rum nationum titudo, que ad
 armata expedi- Actium et The-
 tione gaude- odoricum in
 bat. Gallias conve-
nerat...

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az összegezés nem szám-
 szerű, nem arra törekszik, hogy minél többet gyűjtsen össze,
 hanem végez valami — általunk kellőképpen fel nem fo-
 gott — minőségi szelekciót: nem eseti név szerint a fran-
 kokat (ASG), származékat (ASG, BF, Th), keltákat (ASG),
 germánokat (ASG) és brittonokat (Th); úgy tűnik, mintha a
 kevésbé ismert névneveket részesítené előnyben. A "kevésbé
 ismert" jelző nemcsak a mi tájékozottságunk ^eszűk voltá-
 ról árulkodik: nyilván ezért lett a "Riparioli, Ibrioni"-

ből a másolás folyamán "Ripari, Olibriones". Ez mellesleg arra is mutat, hogy a ^{név}alakok írásában ASG-t tekintette mintának, miután ez a tévesztés csak ennek alapján magyarázható.

A másik, konkrétnek tűnő adat a 192. mondatban az ez időben mutatkozó csodás jeleket regisztrálja. Forrására nem sikerült ráakadnunk, az átvizsgált munkákban ezekhez hasonló feljegyzések sem ez időre, sem máskorra nincsenek.

Az 1B IV--VI. könyvben egy sereg olyan eseményről értesülünk meglehetősen részletességgel, amiről az előző irodalom vagy meg sem emlőkezett, vagy két szóval a végére járt. A hunok Germániában és Galliában viselt dolgoit -- a catalaunumi ütközet részletesebb taglalásával együtt -- Thuróczi négy fejezetben adja elő, Aeneas Sylvius kettőt szán rá, Blondus egy lapon tudósít róla. Bonfini szokásos módszerével -- a három előadást egymás mögé állítva -- a forrásanyag összesen sem tesz ki öt lapot, ennek javarésze is ismétlés, hiszen mondanunk sem kell, hogy a három forrásmunka sem független egymástól. Honnan szedi mármint szerzőnk az 6 majd* 40 lapját?

A 4. és 5. könyvből könnyen kiemelhetjük Aetius orációját (1B IV:144--156.) mint láthatóan saját fogalmazványt, hasonlóképpen Thoriseund és Oreolya humanista szónoklatait (1B IV:186--211., 1B V:46--65.), ezzel azonban még nem nyertünk sokat. Előbbiekben használt forrásaira most is rábukkanunk, s azt is észrevesszük, hogy jóval nagyobb mértékben bővíti ezeket, mint eddig. Győzen szár szövegükbe egy-két semmitmondó, a konkrétumot bővebben magyarázó vagy ismétlő sort, a forrás kifejezéseit ide-oda rakosgatja, mondhatni, játszik velük, az az érzésünk,

hogy az egész szótárt végigböngésszi, és kiírja belőle a konórtelmű kifejezéseket:

BF I:2.(22.)

Germaniam est ingressus, et
ea

incendiis, rapinis, caedi-
busque

multis in locis vastata

transiit in Gallias...

LB IV:16--17.

Mox Germaniam tanto furore
aggreditur, ut vicos passim
et oppida concremaret, omnes
cederet, sacra et profana
eque dirueret, neq. etati nec
sexui usquam parceret. Omnia
cedibus, rapinis et ulula-
tibus complebantur; facilem
ex immani sevitia victoriam
se consecuturum esse confi-
debat... Superato tandem A-
dule montis iugo in Helve-
tios, ubi descendit, pari
crudelitate grassatur. Quo-
quid intra Rhodanum et Rhe-
num interiacet, passim di-
ripit. Inundantis Nili more
in superiorem inferioremque
Germaniam, que cis Rhenum
in Oceanum usque protenditur,
ac demum in Galliam Belgi-
cam cum exercitu effunditur,
incursat, miscet ac turbat
omnia. Tantis itaque pavor
Gallos incesserat, ut cuncta
deditionem oppida sponte fa-
cerent...

Blondus maga sem fukarkodik a pusztítást jelző kifejezésekkel, de Bonfininak nyomába sem jöhet, nála valóságos tűzijáték fogad: furore aggreditur; concremaret; cederet; dirueret; nec parceret; cedibus, rapinis et ululatibus complebantur; ismani sevitia; crudeliter grassatur; diripit; effunditur; incursat, misceat ac turbat. Tartalmilag semmivel sem mond többet, mint forrása, s nem változtat a lényegen akkor sem, amikor az ott csak két végével jelzett útvonalat (Germania—Gallia) kissé tagoltabbá teszi, az inént nem idézett résszel együtt így: Germania—Marcomanni—Quadi—Suevi—Helvetii—intra Rhodanum et Rhenum—cis Rhenum in Oceanum usque—Gallia Belgica. Blondus állítása értelemszerűen vonatkoztatható minderre, Bonfini tehát lényegében nem mond többet nála, éppen csak határozottabb. S ezen kívül még annyival is hosszabb, hogy nem elégszik meg ezzel, hanem kihasználva, hogy Thurócsi és Aeneas ugyanezen hadjáratot némiképp más fogalmazásban és felfogásban adja elő, egymás után mindhármuk elbeszélését átveszi. Th, BF és ASG szövege azonban minden mórtékton bővítés ellenére sem tesz többet a 4. és 5. könyv negyed részénél.

Ezek kiiktatása után fennmarad az LB IV:24—43, 53—81, 86—89, 223—272., LB V:1—45, 66—197., mint az eddig kimutatott forrásokból és módszerekkel le nem vezethető szakasz. Az 5. könyvben tehát mindössze a Bonfini saját szövegének elkönyvelt 46—65. és a részben Th, részben BF erősen bővített elbeszélését tartalmazó 198—215. mondatot tarthatjuk a források tekintetében tisztázottnak. A két könyv jelentős része hagiografiai vonatkozású, azokat az eseményeket tárgyalja, melyek során Attila különbö-

ső szentekkel került kapcsolatba. A Bonfini-irodalom e betétek forrását nem kereste, a szerző maga pedig szinte semmit sem árul el róluk. Ezek a legendás helyek — mint korábban megállapítottuk, ld. Bonfini—forrástanulmányok 25—26. — Vincentius Bellovacensis munkájából, a Speculum historiale (VB) hatalmas kötetéből valók. Az átvételben ugyanazt a gyakorlatot figyelhetjük meg, mint eddig, néhol rövidítés, néhol bővítés tapasztalható, adatokban nincs eltérés, a két szöveg nagyobb része formailag is egybevég. (Az összehasonlítást ld. uo.) Meg kell jegyeznünk, hogy Vincentiustól nemcsak a hunokra vonatkozó epizódokat veszi át. Nicasiusz és Eutropia történetét forrása a vandálokhoz fűzi, bár arról is tesz említést, hogy egyesek szerint a hunoktól szenvedtek mártíromságot (VB 21:36.). Bonfini a két véleményről hallgat, az elbeszélést átvesszi, s a vandálok neve helyébe mindenüvé beírja a hunokét. Az innen vett részek tekintélyes helyet foglalnak, de a kiegészítő jellegén nem lépnek túl. Az előadás vázát továbbra is a három alapszöveg adja, VB csak az ezekben említett dolgok bővebb kifejtéséhez nyújt segítséget. Néha azonban még ez is kiegészítésre szorul. A tours-i sz. Mártonról szóló szakasz forrása nem Vincentius Speculum, bár abban is olvasható, s még hozzá majdnem ugyanabban a fogalmazásban, mint Bonfininál. Ez utóbbi azonban egy-két adattal bővebb. A két változat fogalmazásának hasonlósága egy irányba, Severus Salpiciusz Mártonról adott tudósításaira (SM, SE, SD) mutat. Ezekre egyébként Bonfini hivatkozik is.

A Mártonról tudósító részt megelőző és követő mondatok a Speculum-ból valók, a Severustól kölcsönzött szakasz annak szövegébe ékelődik bele. Előzőleg, még Vincentiust követve,

Genovepháról beszélt, s említette a püspök nevét: "Cum in templo divi Martini e Pannonia oriundi ad Turonensem urbem oraret" (LB V:133.). Már itt feltűnik, hogy az "e Pannonia oriundi" jelző a forrásban nincs meg. Az elbeszélés befejeztével a véletlenül említett név kapcsán tér rá a hunoktól távol álló Márton életrajzára, mégpedig a VB alapján. Először ezt másolja, de nyomban az első sorokban találkozik Severus nevével (VB 3:18.10.), s az utalás nyomán a továbbiakban már az ő művét másolja. Hogy pontosan melyik mondatnál tér át Severus használatára, illetőleg, hogy az utaláson kívül merít-e még mást is VB-ből, nem állapítható meg, mert a két munka első mondataiban — betűktől eltekintve — hajszálnyira egyezik. Az LB V:39. mondatnál már kétségtelenül Severust használja, mert a "triennium" szó csak ebben van meg. A következőkben több eltérést figyelhetünk meg VB és SM között, ezekben Bonfini feltétlenül az utóbbi mellé szegődik, többletéből is merít. Viszont az LB V:185--187. VB-ben olvasható csaknem szóról szóra, míg Severusnál hiányzik. Végül tehát ismét visszakanyarodik a Speculum mellé.

Az LB V:136--184. tehát Severus tudósításait követi, mégpedig első részében a Vitae beati Martini-t (SM), egy mondat erejéig az Eusebiushoz intézett Epistolát (SE), végül pedig a 2. és 3. Dialogust (SD). Az átvétel jelentékeny rövidítéssel jár együtt. A történet legelején a kivonatolás még bőséges, később egyre szűkszavúbbá válik, szakaszokat foglal össze egy-egy mondatba, végre már csak minden harmadik-negyedikből ragad ki adatot. A szöveget a rövidítés felső fokán is követi, s mondatát a Severus hosszú elbeszéléséből kölcsönzött szavakból rakja össze:

SM 2.

LB V:136--137.

Igitur Martinus Sabaria	Martinum Severus ait Sabaria
Pannoniarum oppido oriundus	Pannonie oppido oriundum,
fuit, sed intra Italiam Tici-	altum Tici-
ni altus est, parentibus se-	ni, ne infimis quidem paren-
cundum saeculi dignitatem non	tibus ortum, quamvis orthodoxa
infimis, gentilibus tamen.	fide carerent. Pater tribunus
Pater eius miles primus, post	militum fuit;
tribunus militum fuit. Ipse	ipse
armatam militiam in adoles-	a pueritia primum
centia secutus, inter schola-	sub
res alias sub rege Constanti-	Constantino,
no, deinde sub Juliano Caesa-	deinde sub Iuliano Cesare
re militavit, non tamen spon-	seruit quavis invitus
te: quia a primis fore annis	quando a teneris annis
divinam potius servitatem	sub Christo optimo maximo
sacra illustris pueri spira-	stipendium facere voluit.
vit infantia.	

Ez egy kevésbé rövidített átvétel volt; alaposan megkurtított történet például SM 2:2. = LB V:171. Az LB V:136. Severus 3 fejezetének összefoglalása; az LB V:164. negyedfél sorban mondja el egy hosszú szakasz tartalmát; az LB V:165. első mondata adatokat sem közöl, csak a szakasz tárgyát jelöli meg. A 7 lap terjedelmű Epistolából 4 sort vesz át; az 1. Dialogust kihagyja, a másodikból -- egy-egy mondat erejéig -- csaknem minden fejezetet idéz, a harmadikból csak innen-onnan ragad ki valamit. Az első néhány mondaton kívül egy hely akad, mely valamennyire megközelíti a forrás terjedelmét, a Maximus császárról szóló részlet, talán mert ez az egyetlen,

mely a decasban tárgyalt dolgokkal csakugyan kapcsolatban van.

Severus Sulpicius írásai tehát a kiegészítő forrás kiegészítésére hivatottak, Bonfini munkájában másutt nem is találjuk nyomukat. Ennek a különös forrástípusnak az alkalmazása is mutatja, mily nagy gondot fordít e szakaszban a szerző az adatok körének lehető teljes kiterjesztésére, hiszen nem elégszik meg azzal, hogy a fő forrásaiban található nyomokon elindulva a bennük jelzett epizódokat nagy bőséggel részletezze, hanem a kiegészítésekben felbukkanó újabb lehetőségeket sem hagyja kihasználatlanul, s az epizódok egy-egy részletére sem sajnálja a fáradságot.

Ily módon tehát a 4. és 5. könyv zömét forráshoz köthetjük, még mindig megmaradnak azonban azok a részletek, melyek az irodalomban egy-két szóval jelzett, vagy meg sem említett eseményeket esetenként nagy részletességgel. A 4. könyvben ilyen a 86--89. és a 222--228. mondat, az 5.-ben pedig a 188--196., s a 6.-ban is öszönnel kerül elénk hasonló, minthogy ennek csaknem fele áll effélékből. A megfejtést az I. decas 1. könyvében találjuk meg. A földrajzi bevezető egyes részeit Plinius *Historia naturalis*-ából származtattuk, s megállapítottuk, hogy szövegét szó szerint másolja, forrására rendszerint hivatkozik. Plinius adataival a történeti tárgyi könyvekben is találkozunk, az átvétel módja azonban megváltozik. Itt is megtörténik ugyan, hogy Pliniust földrajzi vonatkozásban idézi, segítségével jellemoz egy-egy szóba került vidéket, várost, rendszerint azonban szorosan beépíti történeti elbeszélésébe. Valamelyik forrásának néhány szavát hosszú elbeszéléssé duzzasztja, lapokon keresztül részletezi az ott éppen csak jelzett eseményt, miközben bőven használja Pliniust,

mert a saját fantáziáján alapuló mesét a Historia naturalis-
ból kiszedegetett adatok váza köré építi. Az LB VI. elején
bőbeszédűen tárgyalja Attila dalsáciai hadjáratát. Ebből i-
dézünk példaként egy töredéket:

Pl 3:22.

LB VI:6—8.

Diruitur

Tracurium civium Romanorum
marcore notum... initium Dal-
matiae Scardona...

Sicum,

in quem lo-
cum divus Claudius veteranos
misit...

Terionas;

promontorium Diomedis...

Tracurium civium Romanorum
marcore notum. Scardona ad
Dalmatiae initium hostili manu
subvertitur. Mox ad Belgradum
et Sicum, quod Sibinicum nunc
appellant, castra movit; haud
ignobile oppidum, in quem lo-
cum divus Claudius veteranos
misit, obsessum paucis diebus
expugnat, in oppidanos pari
crudelitate sevitum; vicos
latius incendit universaque
Dalmatiam ad Scardonium usque
montem igni ferroque devastat,
cedibus omnia complet. Caronem
deinde coloniam obsidet ad
Diomedis promontorium colloca-
tam, quam facta deditione ho-
minibus iuxta ac fortunis spo-
liavit.

Itt nem hivatkozik Pliniusra, nem is vessi át egészében annak
szövegét, sorrendjét is felforgatja, de amit átvesz, azt most

is szó szerint másolja. Mind a történeti tények, mind a földrajzi adatok konkrét forráshoz köthetők; a két látfő szövegét azonban saját -- mennyiségileg a forrásokból eredő anyag sokszorosát kitevő -- következtetéseivel úgy ötvözi össze, hogy előadása első olvasásra merőben újszerűnek tűnik. Valójában nem tesz egyebet, mint a forrás egyes szavait új és új formában ismételteti. Az idézett részletben Blondus "diripuit" szavát forgatja: diruitur; hostili manu subvertitur; expugnat; pari crudelitate sevitum; incendit; igni ferroque devastat; cedibus omnia complet; obsidet; spoliavit. Színes elbeszélése tehát nem egyéb, mint egy ötlet Blondustól, néhány adat Pliniustól és egy rakás közhely saját kincstárából. Voltaképpen egy klasszikus stilisztikai eljárást alkalmaz itt -- s még jónéhány helyen -- eléggé sajátos módon. A "copia verborum" egy adott tény nagyszerűségének érzékeltetésére szokott volt szolgálni (vö. Mátyusz: Thuróczy 188.); Aulus Gellius külön fejezetet szentel rá (XIII.25.). Bonfini azonban a tény helyett alkalmazza, s kezében a metódus tartalomává válik. De ne hamarkodjunk el ítéletünket! Bőbeszédűségénél sokkal többről van itt szó. Dolgozatunk vége felé visszatérünk rá.

Pliniushoz hasonlóan Strabo Geographiáját is gyakran használja fel az eseménytörténet rekonstruálásához: a benne található helységneveket, útvonalakat stb. összefüggésbe hozza az illető területen lejátszódott dolgokkal, s a részadatok hiteles színe hasonló fénybe vonja az elbeszélés egészét:

stg 7.(98^v)

18 VI:3.

Hinc quidem ad

quare coactum undique exercitum
priore nequaquam inferiores e

Pannonios ad Istrum pertinen- Pannonia per Illyricum

tes autem ad Adriaticum mare ad Adriaticum mare perduxit
...usque ad Dalmatas et Scardoniis Tragurium aggre-
ditur oppidum Liburnicum. Post
illas alie insule iacentes,
e quibus nobiliores pariter
Tragurium ab Isseis conditum ab Isseis conditum Scardonem-
... que Liburnicam pariter infe-
stat.

A szövegűség csak az adatbeli egyezésekre korlátozódik, de a lehetőség szerint ilyenkor is szó szerint veszi át a kifejezéseket. Ez esetben nem eseménysorozatot írt le, hanem út vonalat; ez csak annyiban tér el a másiktól, hogy egy másik kifejezést variál: perduxit; aggreditur; infestat.

Hasonlóképpen használja fel Aeneas Sylvius Európáját; ebből meríti a galliai hadjárat egyik szakaszának földrajzi neveit (LB V:190.). Az LB V:191--192.-ben Ptolemaeus adataival találkozunk, ha nehezen is ismerünk rájuk, mert Bonfini a maga két mondatát a forrás nyolc helyéről szedi össze. Az I. decas 4. és 5. könyve tehát mind a források felhasználása, mind az elbeszélés meg szerkesztése tekintetében hoz újdonságot. Fő forrásai nyomon követhetők, de túlsúlyban a más helyekről származó részletek vannak. A kiegészítésül átvett adatok söm csak távolról van kapcsolatban a mi tárgyával, e az összefüggéseket a szerző teremt meg. Ugyanigy magára kell vállálnia, hogy a tartalmilag idegen forrásokat egymással és a magyar (hun) történelemmel összhangba hozza.

A földrajzi források újfajta felhasználásával kapcsolatban tapasztalt eljárás módja megítélésünk szerint korszakos jelentőségű az európai történetírásban. Meg kell állapítanunk,

hogy nem járul hozzá a "történeti igazság" napfényre hozásához, s nem segíti elő újabb adatokkal a huncok történetének kutatását. Másrészt azonban a történettudomány történetében tudtunkkal Bonfini az első, aki tudatosan, következetesen és általánosan alkalmazza az analógiát, mint történetírói módszert. A régiebb írók ebbe inkább akaratukon kívül, kelő áttekintés hiányában estek bele: anakronizmusokat követtek el esetenként vagy sorozatosan. Ilyesmi Bonfininál is bőven akad. A fent idézett helyek azonban kétségtől tudatosan válogatott forrásokon alapulnak, s nem anakronisztikusak, mert a lehetőség szerint egykorú állapotokba illesztik bele a történeti adatokat. A módszer inkább a legmodernebb eszközökre emlékeztet, arra az eljárásra, amit a XX. század kutatói alkalmaznak, amikor a nemzeti vagy egyetemes történeti folyamat általános érvényű mozzanatait egy-egy szűkebb területre konkretizálják anélkül, hogy ottani érvényesülésük lehetőségét esetenként tennék vizsgálat tárgyává. A kutatás sok esetben ma is kénytelen ezzel a módszerrel dolgozni, minthogy lehetetlen valamely társadalmi formáció valamennyi ismertető jegyét, jellegzetes tényét minden egyes részterületen maradéktalanul kimutatni. Nos, az általánosnak az egyesre való alkalmazása az, amit Bonfini e helyeken következetesen végigvitt módszerként juttat érvényre, s amiben szerintünk nemcsak hazai, de nemzetközi méretekben is úttörő. A módszer alkalmazásában kétségtől primitív, hiszen nem tesz többet, mint hogy az általános érvényű megállapítás tárgyát specifikussal cseréli fel, s mégcsak meg sem kíséri, hogy az így létrejött új megállapítás érvényét más eszközökkel is megerősítse. Nem élt azonban a XX. században — amint hogy mi sem ismerjük az utódok róla való leendő véleményét —, s ez a naivitás a módszer

alkalmazásának tudatos voltát bizonyítja: az esetleges kritika szüksége fel sem merül benne, annyira bizonyos eljárásának megbízhatóságában.

Az 1B IV:60--73. mondatban szónoklatainak egy viszonylag ritka típusával ismerkedünk meg. Az Ányos szájába adott beszédet ugyanez a forrás csakugyan közli, s ezt vesszi át, éppen csak hosszabban s más fogalmazásban. A következő mondatokban (1B IV:82--84.) ismét visszakanyarodik fő forrásaihoz, s egy-egy után mind a hármat megszólaltatja, hogy szembeállithassa egymással: "Plerique scriptores... produnt" (=BF), "Iordanis ab his longe dissentit" (=ASG), "Ungarorum annales longe dissentiant" (=Th). Végül Thuróczinál állapodik meg, s őt idézi a 84--99. mondatokban, közben azonban a Iagdanummal kapcsolatban Strabót, majd az utána következő útvonal megrajzolásához Pliniust vesszi elő. Thuróczihoz közvetlenül kapcsolja hozzá ASG adatait a 100--108.-ban, melybe saját földrajzi fejtegetéseit is beleszővi. Ezek közé kell sorolnunk egy, ASG-től látszólag eltérő adatát:

ASG 19.

centum leucas, ut Galli vocant, in longum tenentibus, septuaginta in latum (leuca autem Gallica millet et quingentorum passuum quantitate meritur)...

1B IV:103.

centum et quinquaginta milibus passuum in longitudinem effusi, in latitudinem vero centum.

Tehát a forrásában talált kulcs segítségével átszámítja a méreteket: 1 leuca = 1500 passus; 100 leuca = 150 000 passus; illetve 70 leuca = 70 x 1500 = 105 000, kerekén 100 000

passus. Tharóczi mást ír: "qui in longitudine ducenta et in latitudine septuaginta ad miliaria extendi perhibentur." BF a méző nagyságáról nem beszél.

A 114. mondatból ASG és BF változtatott idézésére tér rá, átveszi innen Attila beszédét, s ehhez hozzákölti Aetiusét is. Ez egyébként, mint fogalmazvány, nem megvetendő: egyetlen mondat 60 sor terjedelemben. A beszédekben nincs sok újdonság. Az IB IV:129. megállapítása -- "Nos autem Pannoniis Mysias, Thraciam, Macedoniam, Achaiam et Illyricum adieci-mus" -- az IB III:123, 126, 185. után itt negyedszer kerül előnk, de nem utoljára, a 147.-ben ötödször is találkozunk vele. A teljesség kedvéért megemlíti még, hogy Theodoricus sem maradt el kollégái mögött, ő is buzdította övéit (gót nyelven).

Rá kell mutatnunk arra, hogy Bonfini számára a beszéd nem mellékes mozzanat. Nemcsak gyakori előfordulása alapján következtethetünk erre, hanem éppen e résznél azt is kimutathatjuk, hogy hajlandó a forrásokban talált tényeken, az előadás vázán is változtatni a szónoklatok közbeiktatása kedvéért. Attila beszédét forrásai közül csak ASG közli, kétségtelen tehát, hogy innen veszi az ötletet, amit a gondolatok párhuzamossága s a négyszeres bővítés mögött is fel-felbukkanó szövegazonosság kellőképpen bizonyít. Aeneas azonban e dolgot egy dombnak Thorismund által történt elfoglalása után helyezi, mikor az onnantól elkezdődött hun sereget vezérlő szóval kellett fellelkesíteni. Bonfini előbbre tolja az egészet, szerinte akkor hangzott el, amikor mindannyian még csak késültek a domb elfoglalására. Új helyzetet teremt tehát:

ASG 19.

IB IV:122.

Sed Attila deturbatos milites Attila, qui prius acies instru-

in hunc modum hortabatur:... xit, inter medias legiones ita
disseruit:...

Az ASG-ben vázolt szituációban ugyanis nem lenne alkalma Attila mellett a másik két vezért is megszólaltatni, főleg Aetlust nem, akinek az ügyben végül is nem jut szerep, de Thorismundot, illetve Theodoricust sem, mert az ő katonái nem lehettek "deturbati". ²³⁾ Ez bizonytalan kimeneteli ütközet előtt ez minden részről indokolt. Annára lényeges alkatrésznek tekinti tehát az orációt, hogy kedvéért az események rendjén is fordít. Kardos Tibor okkal fordít különös gondot a szónoklatok eszmei tartalmára (Bonfini passim); bár meg kell állapítanunk, hogy nem veszélytelen vállalkozás ezekből vonni le a Bonfini állásfoglalására vonatkozó következtetéseket. Később bővebben szólnunk erről, most jelezzük, hogy a beszédek általában éppen a szerző állásfoglalásának hiányát, elfogulatlanságát, szemléletének objektivitását vannak hivatva érzékelteni; a szembenálló felek elképzeléseit rendszerint két, párhuzamosan közölt beszéd formájában ismerteti, mind-egyikben azonos lelkesedéssel és hasonlóan emelkedett stílussal fogalmazva. Ezekben saját érselemlátását aligha kereshetjük.

Az 1B VI. közel 300 mondatának alapját Blondus fél lapja, ASG és Thurócsi egy-egy fejezete veti meg, ezeket egészíti ki az előzőekben megismert földrajzi források — Strabo, Plinius, Ptolemaeus — számos adata. Számuk eggyel megszaporodik, mert Itáliáról lévén szó, előnyösen használhatja fel Blondus Flavius másik jelentős munkáját, az Italia illustratát (BIT). A mű első kiadása már 1474-ben megjelent Rómában, majd 1481-ben, 1482-ben két másik munkájával együtt Veronában is

(GW 4421, 4423²³ sz.). Hosszabb részleteket ritkán vesz át belőle, a szövegek azonossága többnyire csak egy-két mondatra terjed, mint a földrajzi források többségénél. A rövidítéstől eltekintve nem sokat változtat rajta, lényegében azonban mégis mást ír. Egy-egy helységről ugyanis nagyjában a Bit-ben található szavakat halljuk, de összefüggésbe hozva Attilával akkor is, ha a forrásban erre nincs utalás, ami természetesen nagy mértékben deformálja a közlés értelmét. Ha Blondus is beszél a hunokról, odavetett megjegyzéséből Bonfini hosszú történetet sző:

Bit 7.(364.)

1B VI:250-253.

Iam tamen Scipio Padum traie-
cerat ad Ticinum amnem motis
castris... cum utrinque ad
certamen accensi militum a-
nimi essent Romani ponte Ti-
cinum iungunt... si Pavia
tunc fuisset, aut Ticinum
urbs, eius nomen alienaliter
Livius posuisset, nec pontem
Romani fecissent, factoque
castellum imposuissent. Eam
civitatem Athila rex Hannorum
direptam vastavit.

Nam, cum Scipio Padum traie-
cit et ad Ticinum amnem castra
movit et cum utrinque
accensi militum a-
nimi forent Romanique ponte Ti-
iunxissent, tunc, si Pavia
Ticinumve fuisset, aliquem de
urbe Livius mentionem fecisset
neque Romani pontem
fecissent neque facto
castellum imposuissent...
Attila Mediolanensium preda o-
nustus Ticinum cum reliqua par-
te equitatus subinde concessit
ad Padi perfluenta situm...
Ticiniensis parem fortunam
subituri in tanta rerum omnium
perturbatione, quid potissimum
agerent, nesciebant. Urbem pu-

sillanimitatis infamia desere-
rere noluerant...

s így tovább, még nyolc mondatban részletezi a történeteket.

Az összefüggő, önálló részleteket szinte szó szerint
vesszi át, legfeljebb bevezető és befejező megjegyzéssel ik-
tatja bele a más forrásból származó szövegbe:

Bit 10.(385—386.)

Livius autem in

bello Macedoni-

co... viam quoque geminam a
porta usque ad pontem, per
tyrones inventutis novae I-
taliae sui delectus posteri-
oris, longi temporis labe
corruptam munivit ac resti-
tuit.

1B VI:87—89.

Verum, ut ad veriora pervenia-
mus, imminente bello Macedoni-

co... Viam quoque geminam a
porta usque ad pontem per
tyrones inventutis nove I-
talie sui delectus posteri-
oris longi temporis labe
corruptam munivit atque resti-
tuit. Sed ad diverticulum re-
vocetur oratio.

Többször volt alkalmunk tapasztalni, milyen alaposan
aknázza ki a szerző a kezébe került irodalmat; láttuk, hogy
nem rest szavanként összevetni a különböző feldolgozásokat,
ha azt reméli, hogy értékesíthető elemekhez juthat. Ugy lát-
szik, az Italia illustratá-t is tüzetesen áttanulmányozta,
mert egy, a tárgytól egészen távolos helyen is fedezett fel
benné használható gondolatot, igaz, ellenkező értelemben,
mint máskor. Attila különböző hadjáratainak elbeszélése során
egy sereg olyan helység ostromáról stb. is megemlékezik,
mely sohasem került a hunok útjába. Liguriáról azonban ki-

jelenti, hogy Attila ott nem járt (LB VI:262.). Hogy ezt éppen erről a vidékről mondja, annak Blondus egyik kitétele az alapja: "In Líguribus non erant, quae militum exercebant, loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat et praecoccupatis hostem delibere" (Elt 1. 296.). Ine, ismét az általánosból következtet a specifikusra, bár most az eseménytörténet szempontjából negatív előjellel! Éppen ez a negatív jelleg domborítja ki a Bonfini-féle analógia alkotó szerepét. Blondus ismeretében megelégedhetnék azszal, hogy Attilát ne léptesse föl ezen a tájon; ennél azonban tovább megy, s tényként rögzíti, hogy a fejedelem nem járt arrafelé.

Blondus e művére — mint a történeti részben hasznosított földrajzi művekre általában — legfeljebb általánosságban utal, hivatkozásaiból azonban átvessz néhányat: Capitolinus, Trogus és Cato, Cornelius Alexander, Eusebius, Plinius, Livius. Az Italia illustrata használata pontosan a hunok itáliai hadjáratához kötődik, s csak az LB VI. könyvben van nyoma.

A Hk 6. könyvben csak a 90. mondatban tér tényleges forrásaihoz, addig ezek egynéhány szavából kiindulva szabadjárá eresztli fantáziáját, s annak segítségével beszél ostromokról, megadásról stb., sűrűn fel-fellapozva közben a geográfiai irodalmat. Ezenközben egy érdekesebb adatot közöl, de nem kell mögötte írott forrást keresnünk. Salonae és Spalato kapcsolatáról szól; ez irodalmi közhely, s a valóságnak is megfelel. Ugyanezt írja többek között a Thomae Tuscii gesta (491.) is. A "nostra tempestate" látható romokról tudnia kellett annak, aki oly nagy szorgalommal tanulmányozta az antik emlékeket, hiszen Salonae kővezit csak a XVII. században kezdték széthordani, Spalato egy része pedig

Diocletianus palotájának helyére épült, s annak egyes darabjai ma is a város díszére szolgálnak.

A 90. mondatból Thurócsit, Blondust, Aeneast idézi, közbe-közbe hosszú részleteket sző mind a földrajzi kiegészítőkből, mind saját képzeletének termékeiből. A 130. mondatban találunk egy olyan adatot, mely az eddigi forrásokból hiányzik, mégsem sajátja. Ennek forrása Sabellicus. Mivel azonban az ő velencei története jóval később kerül majd felhasználásra, most ezzel nem foglalkozunk. A 6. könyv utolsó öt lapja még az előzőkhez mérten is roppant szűk irodalmi alapra épül. A semmitmondó közhelyek között egyetlen konkrétum bújik meg az LB VI:251.-ben, ahol az Italia illustrata Pavia-leírásához ezt adja hozzá: "Hunc sub Sphortiadum imperio florantissimum esse conspicimus eoque pro ceteris arx nobilissima, Carthusiensium basilica insano sumptu facta." E közlésnek nincs irodalmi mintája, a szerző saját ismereteire utal. A mondat végén olvasható "litterarumque gymnasium mirifice nunc excolit" Blondusnál is megvan.

Az utolsó bekezdés lényege a gót történetből való, vagy inkább arra emlékeztet, mert a mértéktelen bővítés miatt szövegazonosságról nem szólhatunk, s tartalmáról is alig. A Rómát megtámadni készülő fejedelen kétségeit adja elő, s összegyűjti a terv ellen szóló érveket. Míg azonban ASG a fejedelen belső vívódását írja le, Bonfini a hunok közt rendez vitát, és dramatisálja a szembenálló nézetek összecsapását. A későbbiekben is gyakorta él ezzel a módszerrel: lényeges kérdésekben általában nem foglal állást, hanem a különböző pártok képviselőinek megszólaltatásával ad hangot valamennyi fél álláspontjának, s eképpen bízza az olvasóra az ítélkezést, miközben őnmaga nem kényyszerül színpadra lépni.

Különösen fontos lesz majd ez a metódus Mátyás egyes akcióinak megítélésénél. Számunkra ez a hely azért jelentős, mert a Mátyás-kor hasonló megoldásai részleteit általában nem tudjuk irodalmi forrásokhoz kötni, s kérdéses, hogy Bonfininak az egyes véleményeket tükröző szónoklatai mennyire megbízhatóak. A nehézséget jóformán leküzdhetetlenné teszi, hogy a különböző álláspontok létéről is rendszerint a Magyar Történet az egyetlen tudósításunk. Most azonban még írott kátfő-re támaszkodik, az általa eszközölt módosítások tehát könnyen felfedhetők. Az egykorú események hasonlóan megszervezett értékelésének vizsgálatánál tehát kénytelenek leszünk az LB során szerzett tapasztalatainkra építeni. Megállapíthatjuk, hogy az irodalémtól nem függetleníti magát, s csak az ott készen kapott érveket vonultatja fel. Ezek az érvek Leó pápa Blondus által közölt beszédében találhatók. Magát a beszédet át is vesszi a következő könyv elején, a 6. könyv végén pedig rövid kivonatot ad belőle. Ennek következtében a támadás szándéka mellett nem is tud felhozni semmit, annál ékesszólóbban beszél ellene, mert forrásában csak erre vonatkozó gondolatokat talál. A 6. könyv vége s a 7. eleje eszerint nemcsak tartalomban, hanem szövegezésben is teljes mértékben egybevág; az LB VI:268--270. rövidített, de 50 %-ban szó szerinti kivonata az LB VII:23--30. szakasznak.

Az LB VII:220.-ig nem tér el sem forrásaitól, sem módszereitől. Itt azonban végre jár a gót történetnek, s átér Paulus Diaconus longobárd históriájának (PD) kivonatolására. E munkának számos abbreviációja maradt fenn, ezek azonban a XIII. század előtt készültek (ld. MGH SS Rer. Lang.), s így a humanizmus korának követelményeit nem tartották szem

előtt. Bonfini tehát maga lát hozzá a feldolgozáshoz. A 7. és 8. könyvben olvasható Paulus Diaconus-kivonat bátran oda-sorolható lenne a Historia Longobardorum egyéb szövegváltozatai mellé. Az LB VII:223.-ben rövid vázát adja a PD 1:22--25. szakasznak, majd a következőkben nekilát az első fejezetnek és szorgalmasan végigkíséri az egész művet:

PD 1:19.

LB VII:238.

<u>In his Noricorum finibus be-</u>	<u>In Noricorum finibus be-</u>
<u>ati tunc erat Severini cono-</u>	<u>ati tunc Severini conobium</u>
<u>bium. Qui omni absti-</u>	<u>erat, qui vir maxima absti-</u>
<u>nentiae, sanctitate</u> <u>preditus,</u>	<u>nentia, sanctitate</u> <u>ac aucto-</u>
<u>multis iam erat virtutibus</u>	<u>ritate mmmmm</u>
<u>clarus...</u> <u>Hic</u> <u>maius</u> <u>hunc</u> <u>de</u>	<u>clarus celesti sepe</u>
<u>quo diximus Peletheum eiusque</u>	<u>admonitione Peletheum cum</u>
<u>conjugem, cui Gisa ut ab ini-</u>	<u>Gisa coniuge corripuit, ut</u>
<u>quitate quiescerent, verbis</u>	<u>a solita iniquitate desine-</u>
<u>caelestibus monuit...</u> <u>longe</u>	<u>ret, eique</u>
<u>antea futurum praedixit.</u>	<u>futura mala predixit.</u>

A kivonatolás — amellet, hogy szavaiban erősen tapad a forráshoz — eléggé szűkszavú, hiszen a terjedelmes munkát 12--13 lapra tömöríti össze, tárgyában azonban nem csenkitja meg, bár a magyar történelemmel nem sok összefüggést mutat. Kiegészítés alig akad, néhány helyen beletold egy keveset Blondustól, ASA-ból, egy hosszabb bekezdést VB-ből. Nem mulasztja el azonban, hogy ki ne pillantson időnként egy-egy "eo tempore", "regnante" ürügyén a világ más területeire. Ez apró összefoglalásokhoz Palmeriust veszi elő. Paulus átvételét mindjárt az elbeszélés elején jelzi: "veluti Paulus

auctor est" (LB VIII:2.), a későbbiekben nem utal rá.

Külön kell említenünk a 7. könyv egy módszerbelileg figyelemre méltó helyét, mely a források egymáshoz való viszonyítására nézve jelentős. Az LB VII:130—131. Odoacer és Felcheus összeecsapását meséli el BF I:3. alapján. Eszerint Felcheus (másképp Fena), a rugusok királya megtámadja a herulusokat; ezek vezére, Odoacer megütközik a támadókkal, kiknek seregét tönkreveri, s királyukat megöli. E tette azonban Itália veszedelmére válik, mert a kipusztított rugusok helyére törnek be a longobárdok. Nem nehéz megállapítanunk, hogy Blondus itt PD 1919. elbeszélését veszi át, s azona csak anynyi változtatást tesz, amennyit Paulus "longobárd szemlélővel" szemben a sajátja javára tennie kell. Néhány jelentéktelennek ítélt mozzanatot (Servacius kolostora, a foglyok stb.) elhagy, megmagyarázza viszont a háború okát, minek tekintetében PD bizonytalanságban hagy. Hozzáfűzi saját véleményét a dolgok következményeiről, s befejezésként — véleménye igazolására — előre jelez néhány későbbi, PD más helyeiről ideillő eseményt. Bonfini pontosan követi forrását, a kihagyásokban, bővítésekben s formailag is azzal egyezik. Nem sokkal utóbb azonban — éppen a BF által később adott fonalat követve — maga is rátér a longobárd történelem részletesebb taglalására, s ehhez — mint láttuk — ő is Paulus Diaconus históriáját használja föl. Rövidesen ismét előkieszik a szóban forgó helyhez. Az LB VII:236—240. elöadja, hogy Pheletheus, a rugusok királya Noricum határát dőlve súlyos vereséget szenved Odoacertól; a leigázott rugusok helyére betelepülnek a longobárdok. Hogy a történetet innár másodszor halljuk, az "ut supra dicere cepimus" is jelzi. Ennek ellenére nem azonosítja egymással a két elbeszö-

lésben irt nevek alakját. Ezt azért tartjuk lényegesnek, mert megengedhetővé teszi azt a feltételezést, hogy máskor sem tesz másként, s így ugyanannak a névnek két különböző formában való leírása két különböző forrást takar másutt is. (A Gisella-epitáfiummal kapcsolatban ugyanezt figyeltük meg.) Visszatérve az elbeszélésre: e második alkalommal a rövidítés igen erős az forráshoz képest, még a király halálát sem említi, átvesz azonban mindent, amit az imént Blondusnál nem talált. Lényegében tehát most is szokott módszerét követi, amennyiben a tudomására jutott valamennyi adatot feldolgozza, formailag azonban szokatlanul jár el, mert ezeket nem állítja közvetlenül egymás mellé, hanem térben egymástól távol helyezi el. A szövegek viszonyát egy rövid részlettel mutatjuk be:

PD 1:19.

BF I:3.(31.)

LB VII:130.

LB VII:236.

His

His quoque

temporibus

temporibus

inter Odoacar,

inter Odoacrem

qui in

Herulorum in

Italia per a-

Italia late

liquod iam

regnantem

annos regnabat,

Pheletheum

et Felotheum

Feltheus,

Felcheus

qui et Feua

qui et Pena

Rugorum rex,

dictus est, Ru-

dictus est, Ru-

qui et Pena

Ru-

gorum regem

gorum gentis

dictus est

gorum regem, ut

rex erat,

(Rugi etiam

supra dicere

cepimus, non

mediocris or-

magnarum ini-

micitiarum fo-
mes exarsit.

Qui Phele-
theus illis

diebus alteri- alteri-
orem Danubii orem Danubii
ripam in- ripam in-
colebat... colentis...

ta dissensio.

Nam, cum Phele-
theus, qui

alteri- alteri-
orem Danubii orem Danubii
ripam... tana- ripam in-
ere... colebat...

Az első szembetűnő tanulságot az a megfigyelés adja, hogy a szerző számára az elbeszélés megkomponálásában elsősorban nem az időrend, hanem a források elbeszélése a döntő. Ugyan-
azt az eseményt tehát kétszer is elmondja, ha két forrásban
két különböző helyen került elébe. A második megfigyelés az
átvételtre vonatkozik: Blondus rövidítését akkor is átveszi,
ha módjában van az ősforrást tanulmányozni, s ha ennek több-
letét egyébként nem tartja elhanyagolhatónak.

A gót történet után most a *lingobárdokét* kíséri végig,
s ennek fonala mentén jut el a 744-es esztendőhöz, melyben
a magyarok másodszor foglalták el Pannóniát. Az évszám — s
a 9. könyv első 75 mondata — minden különösebb alakítás,
bővítés nélkül Thurócsit követi. Egyetlen feltűnő eltérése,
hogy az Árpád-ház genealógiájába Csabát is beiktatja, holott
az ő neve Thuróczinál nem szerepel. Az eltérés azonban csak
Schwandtner kiadásával szemben áll fenn, az őnyomtatványok
ezt a nevet is közlik. Kevésbé szembeszökő a sor másik végén
Jáfet neve: "Chus ex Cham, Cham ex Iapheth, Iapheth denique
ex Noe natus est." Ez már igazi baklövés. Th II:1. — e rész-
let közvetlen forrása — Jáfetről nem szól; a Th I:1. azonban
különböző szerszókra való utalással megismertet mind a hami-

ta, mind a jafetita származáselmélettel. Bonfini — úgy lát-
szik — ezeket akarta itt összehangba hozni, s elkerülte a
figyelmét, hogy a két "ös" közötti kapcsolatot a megoldás e
módját nem tűri el.

Azikor azonban Thuróczi alapján elmondta a honfoglalás
történetét, időszavarba kerül, mert még mindig csak a VIII.
századnál tart, s a legközelebbi téma, a kalandozások kora
még messze van. Az ür áthidalására a hun--avar--magyar azo-
nosság gondolata siet segítségére. E tétel elismerése teszi
lehetővé, hogy a hiányzó magyar kátfőket az avarok történe-
tét tárgyaló külföldi irodalommal pótolja. A hazai források
hiánya fel is tűnik neki: "Ineptissimos Ungarorum annales
hic detestari liceat, quippe qui bella multa memoratu digna,
que cum Germanis et Gallis gesta sunt, profana quadam oblivio-
ne pretermisere." (LB IX:80.) A magyar évkönyvek hallgatásá-
nak természetesen nem a "profana oblivio" az oka, hanem az,
hogy az avar--magyar azonosság gondolata ekkor még nem
vert gyökeret a hazai kösvéleményben, s éppen Bonfini az
első, aki a teoretikus megjegyzéseket konkretizálja, s ezzel
évszázadokra szóló koncepció alapját veti meg.

Az avarok történetének elbeszéléséhez felhasznált kül-
földi források között az első helyet továbbra is BF tartja,
melyhez — rövid bevezető után — egy szót sem tesz hozzá,
hanem több lapon keresztül folyamatosan másolja. Az eddig
felhasznált kiegészítő források e szakaszban nem alkalmazha-
tók, vagy azért, mert elbeszélésüket már korábban kimerítet-
te, vagy azért, mert igen csekély teret szentelnek a tárgy-
nak. A Nagy Károlyról szóló részben azonban mégis bőven ta-
lálunk Blondusnál meg nem lévő adatokat, melyek forrásaként
Helmár (i. m. 15, 65--66, 77.) két munkát jelöl meg, az An-

nales Laurissensest (ARF) és az Annales Einhardi-t (AE). A tárggyal azonban hasonló felfogásban és csekély adatbeli eltéréssel még egy mű foglalkozik, Einhardus Nagy Károly-életrajza (EC), s a másik kettővel szemben éppen ennek kell az elsőséget adnunk:

ARF 799.	AE 799.	EC 13.	1B IX:248.
	Acceptit etiam		In Ungarico
	tristem nunti-	<u>Duo tantum e</u>	<u>bello e Fran-</u>
	um de	<u>Francorum pro-</u>	<u>corum proceri-</u>
		<u>ceribus eo bel-</u>	<u>lus duo tantum</u>
		<u>lo perierunt:</u>	occubuerunt,
Ericus	Geroldi et E-	Ericus	<u>alter</u> Henricus
dux Foroiulen-	rici interitu,	dux Foroiulia-	dux Foroiulia-
sis post tot	quorum <u>alter</u> ,	nus <u>in</u> Libur-	nus <u>in</u> Libur-
prosperis ges-	Geroldus vide-	nia iuxta Thar-	nia iuxta Tar-
tas iuxta Thar-	licet Baicari-	saticam <u>mari-</u>	saticam <u>mari-</u>
saticam Libur-	ae praefectus	<u>tinam</u> civita-	<u>tinam</u> urbem
niae insidiis	commisso cum	tem insidiis	insidiis, ut
oppidanorum	Hanis proelio	oppidanorum	sunt oppidano-
oppressus est	cecidit	interceptus	rum interceptus
...

Sem a fogalmazás, sem a szerkesztés nem hagy kétséget az iránt, hogy Bonfini forrása csak EC lehetett. Az egyébként távol álló AE-re mutató "alter" szócska belokizálása csak a véletlen műve lehet. EC-t a Magyar Történet híven követi, legfeljebb csekély mértékű rövidítéssel él, bőven figyelhetünk meg azonban ellenkező jelenséget is, a kitérő erős bővítését, a szövegek látszólagos távolodását. A forrás csak nyomokban ma-

rad meg, de egy adat sem kényszerít arra, hogy más forrás után nézzünk. A távolodás — mint jeleztük — csak né lát-
szolagos: a jelentékeny bővítés elfedi a szó szerinti átvé-
telt. EC mondatai pontosan benne vannak Bonfini tízszer hossz-
szabb előadásában. A többlet nem egyéb, mint a forrás ada-
tainak színezése, kikerekítése az írói fantázia segítségével.
Einhardus száraz tényeivel szemben Bonfininál irodalmi
feldolgozást kapunk, mely tartalmában mit sem különbözik u-
gyan mintájától, első olvasásra mégis merőben másnak tűnik.

Az innen merített részeket az író nem jelöli meg, for-
rástulalás nincs; néha betoldja a "fortur" vagy az "ut aiunt"
kifejezést, egyszer pedig, miután hosszabban idézett EC-ből,
"alii alio modo id gestum esse referunt" megjegyzéssel tér
át BF-re. Az életrajznak csak 10—13. fejezetét veszi át,
de abból bőven idéz, összefüggő részeket ollózik ki. Csak a
Nagy Károlyról szóló szakaszban citálja, másutt nem haláltuk.

Einhardus elbeszélésének a magyar történelemre való al-
kalmazása megkivánja, hogy a szöveget korrekció alá vesse,
és így hozza kapcsolatba a magyar tárggyá elbeszéléssel. En-
nek egyik eszközét láttuk fentebb: az avarok és hunok kö-
zött a források sem tesznek különbséget, Bonfini pedig Ein-
hardus hunjait következetesen "Ungari"-ra írja át. Ugyanezt
a szerepet szánja közbevetett megjegyzései egy részének is.
Ezekkel az értelmezésekkel készíteti olvasóját arra, hogy
az elmondottakat a magyar történelem részének tekintse. Így
például az 1B IX:163.: "Gens enim Scythica et Unnorum pre-
sertim, qui semper in patriis alienisque sedibus longe late-
que dominari consueverant, iugiter impatiens et bello indomita
haudquaquam facile perdomari poterat." Ez a szkitákra, hu-
nokra, avarokra, magyarokra egyaránt érthető megjegyzés be-

leszűrva abba a történetbe, mely Nagy Károlynak a magyar néven szerepeltetett, de az irodalomban hun néven említett avarok ellen folytatott háborúját mondja el, sokadmagával meggyőzi az olvasót arról, hogy csakugyan helyénvaló dolgokról hall.

Módszerének másik, ettől alig elkülöníthető eszköze a forrásokban jelzett dolgok hallatlan méretű felduzzasztása. Ezzel az eljárásmóddal eddig is szívesen élt, funkciója azonban itt kissé módosul. A bővítés most nemcsak arra szolgál, hogy nagyobb terjedelemben számolhasson be szűkös irodalmi alapokkal rendelkező eseményekről, hanem éppen a nagy terjedelem avatja ezeket az eseményeket a magyar történelem részévé. Nagy Károly pannóniai hadjárata egy bekezdésben elmondva egyszeri világtörténeti kitekintés lenne a magyar tárgyú elbeszélés során. Egy teljes könyv terjedelemben azonban már szerves tartozéka ennek. Ismét egy jele annak, hogy a Magyar Történetben a forma sokszor a tartalommal válik egyenértékűvé.

A tárgyat részleten belül az LB IX:239.-hez vö. Balogh Jolán 167--169. (Az LB IX:235--240. bekezdés lényegében az LB X:330.-ban mondottakon alapul.)

BC előadását nem állítja a könyv középpontjába. Előadásának bázisaként továbbra is megtartja Blondust, ki egy-egy kiegészítésben mindvégig színen marad, s a 251. mondatától ismét előtérbe kerül. A könyv végéig csekély változtatással BF-et olvassuk, a fent leírt módszert azonban most is követi.

Két forrás és a saját betoldások segítségével tölti tehát ki azt az űrt, ami a második honfoglalás és a magyarok tényleges fellépése között időben tátong. Ehhez az időhöz az I. decas legvégén ér el, a 10. könyvben. Itt azonban ú-

jabb probléma adódik. Az imént idegen testtel töltötte ki az időbeli hézagot, s most a tárgyi kapcsolatot hiányzik az eddig mondottak és az ezután következők között. Az átvezetésre a világtörténelem eseményei látszanak alkalmasnak, mivel az egyes források közötti átmenetek anyagát eddig is gyakran adták a szélesebb körű áttekintések. Fő forrásként megmarad továbbra is BF, erre alapozva meséli el Iudovicus Pius viselt dolgai (LB X:3—123.), csak itt—ott szúrva közbe valamit, mint például Palmerius megjegyzését a különleges időjárásról (LB X:36.), egy részletet a bulgárok és görögök torzszalkodásáról (LB X:116. = BF I:9.). Kiegészítéseinek sőme az előző könyv^{ek}hez hasonlóan arra szolgál, hogy a nemzetközi politika eseményeit a magyarsággal hozza összefüggésbe; az elmondottakat igyekszik úgy feltüntetni, mintha azok a magyar történelem eseményeivel egyidejűleg sajnának, s mintha szükségesek lennének ennek megértéséhez. Valójában erről szó sincs: a magyar történelem ezalatt szünetel, s a külföldi érdekű elbeszélés éppen ennek eltussolására való. BF egy szót sem szól Lajos magyar kapcsolatairól; Bonfini azonban többször ejt el ilyen megjegyzéseket: "Imperator imprimis audita Ungarorum defectione, quam maximi profecto momenti esse intelligebat, quando idem bellum cum patre Carolo annis octo durasse non ignorabat, repente legatos omnes coarctatis e sententia rebus dimisit." (LB X:22.; idézhetnénk a 44—47. mondatot is.) Az egész szakaszban egyetlen konkrét adatot találunk a BF-ből merített részleteken kívül, s ez Liudprandus Antapodosisából (LA) származik:

LA 2:5.

Bagoariorum, Suevorum,

LB X:96.

Bavaros mox et Suevos, item

Frangorum, Saxonum omnia
deflagrando regna percur-
runt.

Francos et Saxones longe la-
teque populati sunt.

A 10. könyvnek mintegy 20 mondata az Antapodosis kivonata. "Leoprandus"-ra hivatkozik, sőt meg is dicséri, ezért használata erősen valószínű, bár a szövegazonosság nagyon csekély. Szembeállítja vele Blondus véleményét, kitől megint átvessz egy nagyobb lélegzetű részt (1B X:144—170.), mielőtt továbbfűsné a Liuprandustól származó idézetet (171—174.). Ezután ismét Blondus, Liuprandus, megint Blondus a forrás, csak a 203. mondatban szegődik vissza Th-hoz. Szokott forrásai közül a decas utolsóelőtti mondatában Palmeriusszal találkozunk, mégpedig — először és utoljára — nevének említésével.

Ezzel egy részlet híján ki is mutattuk az I. decas utolsó könyvének forrásait. A még hátralévő darab (1B X:319—355.) nem nagyon hosszú, de igen nehéz feladat elé állít. Géza fejedelem uralkodását tárgyalja meglehetősen részletességgel, vagy legalább is hosszan, mert konkrétumokban nem bővelkedik. E korszak tekintetében forrásaink eléggé szűkmaróak. Thuróczi krónikája és az István-legenda tartalmaz néhány adatot és értékelő megjegyzést, szerzőnk azonban ezeket hiánytalanul át fogja venni következő decasának elején, s bár gyakran bocsátkozik ismétlésbe, mégsem látszik valószínűnek, hogy ugyanazt a három lapot más fogalmazásban közvetlenül egymás után kétszer írja le. Bármennyire is semmitmondónak és frázisszerűnek tűnik is az I. decas végén Gézáról olvasható részlet, maga az a tény, hogy személyével hosszasan foglalkozik, holott krónikairodalomunk e kérdést néhány szóval intézi el, s jelentőségét csak a legutóbbi évtizedekben

kezdjük ismét fölfedezni, arra utal, hogy Bonfini kezében olyan munkának kellett járni, mely a fejedelen jelentőségével tisztában volt, ha a nevéhez fűződő konkrét eseményeket már nem is ismerte. Ilyen forrás létét már csak azért is fel kell tételeznünk, mert eddigi tapasztalatunk az volt, hogy hamis forrást sohasem jelöl meg és saját bővítményeit nem fémjelzi irodalmi utalásokkal. Márpedig az LB X:32o. a Gézáról szóló rész elején az "Ungarici annales" előadásának átvételét igéri, s ezután következik a Thurócsival nem azonosítható részlet. Ezzel szemben előadásának befejeztével kijelenti: "Geysa... de quo nihil fere Ungarorum annales referunt". Kérdés tehát, hogy mit vesz át a magyar évkönyvekből, ha azok Gézáról semmit sem mondanak, illetőleg hogy melyik az a magyar forrás, amire ennek ellenére hivatkozhat, s melyik az a külföldi, melyből a mit sem tudó magyarokat kiegészítheti. Már a részlet konkrét elemzése előtt megállapíthatjuk tehát, hogy nem egy, hanem két forrása lesz, egy magyar és egy külföldi.

Az LB I. vonatkozásában bizonyítottuk Ransanus forrásként való felhasználását, s ha most megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalomban ő az egyetlen, aki Bonfini előtt részletes képet rajzol Géza alakjáról, nem juthatunk más következtetésre, minthogy az Epitomét kell a 10. könyv más szövegekkel nem azonosítható részlete számára egyik forrásként megjelölnünk. Ransanus előadása felfogásban megfelel a miénknek, s ehhez képest tartalomban is teljes az összhang. Mindketten Gézának tulajdonítják a térítés megkezdését; kiemelik, hogy Magyarországon valamikor ismert volt a keresztény hit, de az idők viharában elenyészett, s a Géza idejében magyarok csak a kegyetlenkedéshez értettek. Ő szeráfett

szomszédai révén elsőként tudomást az igaz vallásról, minnek hazai terjesztése érdekében nemcsak szívesen látta az ideérkező keresztényeket, elsősorban papokat, hanem hívta is őket. Megkezdte a térítés munkáját, megépítette az első egyházakat. Az ellenállókkal szemben a legnagyobb szigorúsággal járt el, s ekközben a külföldi keresztény hatalmak fegyveres erejét is igénybe vette, mit azok szívesen bocsátottak rendelkezésére. És így tovább. Ransanus mindezeket kívül felhasználja a Hartvik-legenda ismeretes elemeit, István születésének előjátékát stb. is, ezeket azonban Bonfini itt rendre kihagyja, mert a következő decas elején éppen ezek alapján fogja majd továbbfolytatni munkáját. A 2B I. Istvánról — és vele kapcsolatban Gézáról — szóló elbeszélése Thuróczi és Hartvik szövegét írja át, néghozzá teljes terjedelemben, az 1B X. hasonló tárgya előadása viszont Ransanustól származik, elhagyva a Thuróczival és Hartvikkal azonos részleteket. Eljárása megfelel annak, amit az Odoacer—Phoethous-üggyel kapcsolatban az imént megfigyeltünk.

Sem Ransanus, sem Bonfini Géza-története nem tartalmaz megfogható adatokat, de beállítottságukban és Géza szerepének értékelésében mindkettő ugyanúgy különbözik a többitől, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy előadásuk — szemben az összes többi feldolgozással — terjedelmes. A tartalmi és szövegazonosság bővebb felmutatását ld. Tóth Zoltánnál (Századok 1947. 80—83.), ki Mátyás Flórián átmutatása nyomán elindulva ama nézetének ad hangot, hogy Ransanus e helyen nem is Hartvikot idézi, hanem egy régebbi legendaváltozatot. Csóka J. Lajos (i. h.) ezzel szemben azt az álláspontot foglalja el, hogy Ransanus — céljának megfelelően — a Hartvik-legenda Gézára vonatkozó szavait a-

lakította át és bővítette meg alaposan, néhol ideplántálva az Istvánról kapott közléseket is, nincs tehát szó előttünk ismeretlen Vita felhasználásáról. A kérdés e tekintetben számunkra nem bír jelentőséggel, mivel nem Ransanus, hanem Bonfini forrásait nyomozzuk. Csóka azonban sok olyan részletet hámaz ki az Epitome vonatkozó soraiból, melyek megfogalmazása kizárólag Ransanusnak tulajdonítható, s eképpen szaporítja az állításunkat támogató forráskritikai érvek számát, mert ezek a részesetek Bonfininál is megvannak, s ezek szerint csak az Epitomból kerülhettek oda. Azt is igyekeznek bizonyítani, hogy Ransanus jelentős átalakításokat végzett forrásain, a Hartvik-legendán is. Ha már most ez átalakítások oly nagy mérvűek, hogy Tóth Zoltán — és talán Mátyás Flórián is — független és eredeti elbeszélést vőlt az ő szövegében felfedezni, nem vehetjük rossz néven Bonfinitól, ha Ransanus és Hartvik előadását ő is egymástól függetlennek és míve két helyőn külön-külőn közölhetőnek találta. Tóth Zoltán felfedezését mindenesetre kiigazíthatjuk azsal, hogy nem Mátyás Flórián volt az első, aki az Epitome István-életrajzában felfedezett valami figyelemre méltót, hanem Bonfini.

A Magyar Történet és forrása között e ~~igazán~~ helyőn szavakban alig-alig van egyezés, gondolatilag azonban végig nyomon követhető:

Ra 9.

LB X:349--350.

Cum igitur illi, nulla tanti	Cum proceres multique tyranni
principias habita ratione,	obnixius reluctarentur et
non desinerent versari in or-	longe maiora curanda esse in-
rore illo tenebrarum, animad-	clamarent neque sua vi facile
vertit prudentissimus prin-	coercere posset, finitimorum

ceps, armis opus esse, quorum vi illorum donaretur et ferocitas et perditā audacia. Sed cum non essent ei tantae vires, quibus fieret a se facille, quod rei exigebat necessitas, clam dat literas ad plerosque principes Christianos, per quas aperit laudabile suum sanctumque consilium, ac propterea petit, ut in tanta rerum mole sua quisque idonea mittat auxilia.

auxilia imploravit, quibus ad veram sapientiam pervicaces animos retraheret. Quin illos populos sibi studiosos reconciliare curavit, qui maiora ab Ungaris detrimenta acceperant. Omnes namque fidei regionēs, cum Christiana regem Ungaris imperare novissent, insperato affectu gaudio societatem et federa ultro detulere, item, ut ad sacrosanctam eos fidem redigerent, omnes fortunas et auxilia promissere.

Mint említettük, a következő decas 1. könyvében Bonfini ugyanazt a dolgot Hartvik alapján mondja el. Ransanus ismeretében azonban ott is kiütközik. Az álombéli jelenés így kezd beszédét:

LSH 2.	Ra 9.	2B I:7.
mirabili visione	Inter haec quidam	ecce
noctu <u>consulatus</u>	nocte visa est illi	
eum dominus fecit	per quietem <u>mulier</u>	
astare sibi <u>iuvencum</u>	pulcherrima, miro	
delectabilem aspe-	circulum septa lu-	<u>divina clementia,</u>
ctu, qui dixit ei:	mine, quam multae	que <u>cultoribus suis</u>
	speciosae virgines	semper occurrit, per
	comitabatur. Ea his	celestem ex alti in-

in ipsum verbis al- terpretem in somnis
 "Pax tibi Christi loquuta est: Bono cum consolatur, co-
 electe, iubet te de esto animo Geicha, non sollicitudinem
sollicitudine tua ego sum Maria... deponere ac bono a-
 fore securum..." Nosse te volo, fi- nino esse iubet...
 lio neo, tuum erga
gins cultores ani-
 mum gratum accep-
 tunque fuisse.

Bonfini szövege Ransanus és Hartvik mondatainak összeállításából keletkezett ugyanazon a módon, ahogy erre más források esetében láttunk példákat. Ezzel magyarázható, hogy míg Hartviknál egy ifjú, Ransanusnál Mária jelenik meg, ő közvetítő megoldásként a "divina clementiá"-ról beszél, a közelebbi meghatározást nem ad. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a "bono animo esse iubet" kifejezés önmagában nem jogosít fel nevezemenő következtetések levonására. Csóka (i. m. 63o.) Ransanus egyik stiláris sajátosságaként értékeli, holott Bonfininál: "Bono animo esse iubet" (1B VI:237., 1B VII:59., 2B I:7. 3B I:336., 3B VIII:28, 19o.); "Bono animo esse iussere" (2B III:27.); "Iubere bono animo esse" (3B I:21o.); "Bono esse animo iubetur" (3B VI:2o.); "Bono animo esse iussit" (3B X:186.); "Bono animo esto" (1B VIII:229., 3B VIII:272. és 3B I:1o3.); "Estote bono animo" (1B VI:115.). Ugyanígy számtalanszor a "de se bene sperare iubet" (1B III:71, 81., 2B VII:216., 3B VII:164., 3B IX:139., 4B IX:221., 4B X:31. stb.).

Bizvást állíthatjuk tehát, hogy az I. decas végén idézett magyar évkönyv nem más, mint Ransanus Epitomája, per-

tosabban Annales omnium temporum-a, mely címében is viseli az "Annales" szót.

Ha csupán az István-életrajz állana előttünk, nehezen tudnánk kizárni azt a lehetőséget, hogy Ransanus és Bonfini valami harmadik, előttünk ismeretlen forrás partján találkozott. Tóth Zoltán (Századok 1947. i. h.) egybeveti a két előadást, kimutatja az azonosságot, s határozottan a közös hűtő mellett tör lándzsát. Ransanusnál fölfedez néhány Bonfinitól nem származtatható mozzanatot, s ennek alapján biztonsággal zárja ki azt a lehetőséget, hogy az Epitome e ponton a mi szövegünket követné. A másik lehetőséggel kapcsolatos magyarázata kevésbé meggyőző. Valószínűtlennek tartja ugyanis, hogy Bonfini Ransanus kedvéért őrzött volna meg kettős és ellentmondó Géza-képet. Ebből következtet arra, hogy a Magyar Történetnek sem lehetett forrása az Epitome. Érve meglehetősen ingatagnak tűnik, hiszen tény, hogy Bonfini kettős Géza-képet őriz, s aligha érdemes azt a kérdést feszegetni, ki nem indíthatta erre. Tóth Zoltán azonban a Magyarország földrajzi leírásában feltűnő egyezésekre csak futólag pillant, teljesen figyelmen kívül hagyja a III--IV. decas hasonló eredetű helyeit. Márpedig a kérdés tisztázása nem nyugodhat egy kiregadott részlet elemzésén. Mindezek következtében fejtegetései megerősítenek abban, hogy Bonfini nem szolgálhatott az Epitome mintájául, de nem zárják ki Ransanus prioritásának lehetőségét. Hozzáteesszük, hogy a Magyar Történetben az Epitomához képest többletet ő sem talál.

Ami az adott részletnél leginkább zavaróan hat, az a szó szerinti egyezések feltűnően csekély száma. (E tekintetben fenti összevetésünk irányadó; a szövegazonosság 10--15 % között mozog, ami gyakorlatilag nullának tekinthető.) Míg

szerzőnk minden forrását többé-kevésbé szó szerint, de feltétlenül felismerhetően másolja, addig az Epitómával itt csak gondolatilag egyezik. Egyszerűbbnek látszik azonban erre keresni magyarázatot, mint közös forrás létét igazolni. Megállapítottuk ugyanis, hogy az I. könyv tekintélyes része e munkára támaszkodik, s jeleztük, hogy használata a későbbiekben is kimutatható. A IV. decas 4. könyvének oly sokat emlegetett fejtegetése a Mátyás és Frigyes között kiéleződött ellentétek okairól nemcsak gondolatmenetében, hanem jórészt kifejezéseiben is összevág Ransanus előadásával, bár annál sokkal terjedelmesebb és körültekintőbb; de már jóval előbb, a III. decas 8-9. könyvétől kezdve, tehát az 1440-es eseményektől elegendő számban fedezhetünk fel hasonló helyeket:

Ra 37.

4B IV:73-74.

Georgius ille Bohemorum rex, quem Pius olim pontifex maximus iudicio condemnavit anathematis propterea, quod declinaverat in haeresin Husitarum grave admodum bello Fridericum ipsum, qui nihil tale sibi metuebat, lancesi- vit. Misit enim filium Victo- rius suum cum numero exercitu in Austriam, cuius non exiguam partem et quidem non sine variis ac miserabilibus vastationibus suis occupavit.

Georgius autem Bohemie rex in Husitarum haeresin consec- tum ac idecirco summi pontifi- cis anathemate multarum Fri- dericum imperatorem nihil hostile metuentes iniquo bello lancesi- torium filium cum maximo ex- ercitu, incursasse Austriam et gravia igni ferroque danna intulisse,

Bonfini azoknál a részleteknél is figyelembe veszi Ransanust, melyeket egyébként Thuróczy alapján ad elő. Előbb az István-életrajzzal kapcsolatban figyelmeztettünk hasonló jelenségre, most Kapisztráninak a Hunyadi holtteste fölött tartott beszédét idézzük:

Th IV:56.	Ra 28.	3B VIII:141--143.
Salve aureola coe- li, cecidisti corona regni. Extincta est lucerna orbis. Heu! corrup- tum est speculum, id quod inspicere sperabamus.	Vale coeleste si- cus, heu cecidisti defensor Christia- norum! Extincta est lucerna Christiani orbis, heu fractum est speculum, in quod intuentes Christiani propug- natores non dubita- bant de assequenda <u>victoria</u> . Ceterum, bone Ioannes, tecum utriusque vite glo- bene actum est. Nam superato <u>hoste no-</u> <u>minis</u> Christiani triumphas cum Ange- lis, et regnas in <u>caelo</u> cum Christo. Tu igitur vere <u>fe-</u> <u>lix es; nos infeli-</u> <u>ces, qui relinqui-</u> <u>mus</u> in hac valle	Invideo... Corvine, morti tue, qui con- summato quoque pre- stantissimi ducis officio et fuso fu- gatoque hoste, quem terrorem orbis ap- pellabant, ne qua <u>tua felicitas</u> labe inficeretur, exten- plo ad superos eve- las et amplissima bone Ioannes, tecum utriusque vite glo- ria potiris. <u>O non</u> <u>miseros, qui reman-</u> <u>emus, quibus, si</u> quid <u>peninis</u> recenti victoria partum est, superstitibus facile id fortune inconstan- tia periclitari pot- est. Utinam te sub- sequi sit mihi fato

	lachrymarum!	datum ut, qui pari-
		ter sub celesti in-
o bone Ioannes!	O bone Ioannes	peratore meruimus,
	aeternum vale!	una quoque in celis
		triumpharemus.

Ransanus jóval többet mond a Magyar Krónikánál, s nem vitás, hogy Bonfini az ő gondolatait fejlesztte még tovább, részben, bár nem mindig a maguk helyén, a kifejezéseket is hasznosítva. Érdekes, hogy a Thurócsinál megőrzött középkori himnusz hogyan deformálódik az effélékhez teljességgel érzéktelen szerzők kezén, s hogyan válik humanista szónoklattá, mire Bonfinihoz ér. A metamorfózis útja: Thurócsi--Ransanus--Bonfini; s ebből a középső fokot nem lehet kihagyni.

Bonfini és Ransanus esetleges közös forrásának létét a Magyar Történet különböző helyein felbukkanó egyezések pusztán kimutatása is kizárja. Fel kellene ugyanis tételeznünk, hogy az osztrák háború kitörése (1376/77) és Ransanus munkájának megírása (1490) között keletkezett egy történeti összefoglalás, mely széleskörű földrajzi áttekintéssel indult, az eseményeket nagy részletességgel tárgyalta, s a fonalat Mátyás koráig vezette. E nagylélegzetű mű, miután ketten felhasználták, nyomtalanul elveszett. Még ennél is bonyolultabb problémával találunk magunkat szemközt, ha azt próbálnánk bizonygatni, hogy az egyező helyek különálló és külön-külön elkallódott munkákra, például egy Magyarország-leírásra, egy István-legendára és egy Mátyás életrajzra mennek vissza. Mindezekon túl, a három érintett területen kívül is találunk a Magyar Történetben néhány helyet, mely Ransanus ismeretéről tanúskodik; általában oly halványan, hogy

következtetések levonására nem ad alapot. Mindenesetre feltűnő, hogy az 1B IX. közepének egyik megállapítása, mellyel a 8 évig tartó "magyar"--frank ellenségeskedések elbeszélése megindul, EC-be ékelve Ransanus gondolatát visszhangozza:

EC 13.

Ra 2.

1B I:336.

1B IX:169--172.

tantum auri et
argenti in re-
gia repertum,
tot spolia pre-
tiosa in proc-
eliis sublata,
ut merito credi
possit, hoc
Francos Hunis
iuste eripuis-
se...

Tantum auri et
argenti in eorum
regia repertum,
tam pretiosa in
preliis erepta
spolia,
ut ne plus qui-
dem predatum e
Macedonico bel-
lo Paulum Emi-
lium retulisse
putent. Quin et
subcisa frequen-

Hungarorum e-	Quancum <u>divus</u>	tius ita tempe-
nim rex Mat-	Mathias Unge-	<u>state nostra</u>
thias tantum	rorum rex tan-	repullulavit, ut
habet imperii,	tum sibi impe-	non modo parta
ut hinc Adria-	rii compara-	tueri sed ab A-
ticum, illinc	rit, ut hinc	adriatico ad Sar-
Sarmaticum at-	nare Adriati-	maticum et a
tingat mare et	cum, Sarmati-	<u>Vindeliciis</u> ad
ab ortu quidem	cum illinc et	Ruxinum usque
parum distant	ab exortum	mare imperante
a mari Pontico	Ponticum, ab	divo Mathia Cor-

terrae, quas	occasu Noricos, vino propaga-
possidet.	<u>Vindelicos</u> et rit imperium.
	Suevos nunc at-
	tingat Ungaria,
	tamen... <u>tempe-</u>
	<u>state postea</u>
	terminatur...

Az utolsó hasábon álló szöveg nem közvetlenül az Epitoméra épül, hanem az LB I:336. közvetítésével megy arra vissza, Ransanus ismeretét azonban mindenképpen mutatja.

Visszatérve mármint a Gézával foglalkozó szövegrészre, a szó szerinti egyezések hiányának okát abban kell látnunk, hogy — mint eddig idézett példáinkból is kitűnik — ezek nagyobb számban az események elbeszélésénél, tények, nevek, adatok, általában a konkrétumok közlésénél voltak másutt is kimutathatók. Tulajdonságok és viselkedés leírása, egy-egy szereplő értékelése, személyek jellemzése, általában az irodalmi eszközökkel kifejezhető, fantáziamozgató, színes részletek, például egy beszéd, egy csataleírás kedvéért az írónek nem kell a szomszédba mennie. A Góza-kép pedig, mint rámutattunk, meglehetősen általános jellegű, s ha terjedelme meg az Epitomával való tartalmi egyezése nem ötlenék a szemünkbe, át is siklanánk fölötte és besorolnánk a szerző literátori képességein alapuló, stílusfordulatokat ismételtető részletek közé. A Kapisztráni-beszédben sincs 6--8-nál több, Ransanuséval azonos kifejezés, s az egyezéseket észre sem vennénk, ha nem a teljesen elűtő Th-val állna szemben.

Ezen a szakaszon belül az LB X:323--329. bekezdésének sem Ransanusnál, sem a felhasznált irodalom többi darabjá-

ban nem jövünk nyomára. Nyilván ez az a rész, mely a decas legutolsó mondatában sejtetett külföldi kötfőkből származik. Azonosítására Helmár Arenpeck munkáját (Ar) használja fel. A Chronicon Austriacum 1179--1181. hasábján valóban megtaláljuk a Bonfini által elmondott eseményt, s így Helmár megállapítása nem alaptalan, de leszögezhetjük, hogy e mi nem tartozik a Bonfini által felhasznált irodalom listájára. Most csak egy rövid részlet képezi a vizsgálat tárgyát, minek alapján nem várhatunk megnyugtató eredményt, de a II. decasban az osztrák közre válló adatok nagyobb számban kerülnek elénk, s így ezeket is segítségül hívhatjuk. E helyek egy részét Helmár is felfedezi (1. m. 16--18, 65--66, 78--79.), s forrásukat Ar mellett az Annales Mellicenses-ben (GMM) jeleli meg.

A kérdés áttekintése végett egymás mellé kell állítanunk azokat a darabokat, melyek osztrák forrást sejtetnek. Ilyen tehát az 1B X:323--329. (Géza idejében a magyarok kiszorulnak Ausztriából; Rebellis Henrik lázadása alkalmával Aba megpróbálja visszaszerezni, de Albert végleg megszilárdítja ottani helyzetét.)

2B I:152. (II. Henrik római császárságát Volfgang regensburgi püspök megjósolja.)

2B I:155--160. (Scriptores plerique: II. Henrik megtéríti a cseheket, lengyeleket, szlávokat; a térítés biztosítására püspökségeket állít; szüzi élete; felesége Cunigunda.)

2B I:412--416. (Az osztrák történelem egyes eseményei 1012-től 1039-ig.)

2B II:172--176. (Plerique: Adalbert és Leopold fiainak története 1042-től 1075-ig.)

2B II:181--186. (Pallas testének és egy apuliai szobor-

nak a megtalálása.)

2B II:218--219. (Annales Alemanorum: I. András, III. Henrik és Adalbert ügye.)

2B II:314, 316. (Adalbert halála, Ernestus, 1056.; Agnes viassálya Guntharius püspökkel.)

2B III:62. (Australium annales: Henrik 1063-ban trónra segíti Salamont.)

2B III:71--72. (Henrik és Rudolf ellenesászár.)

2B III:191--192. és 2B IV:254. (Ugyanez.)

2B III:202--203. (Henrik küzdelmei 1081 és 1086 között.)

2B VI:263--265. (III. Konrád és II. Henrik II. Géza ellen 1141 és 1152 között.)

A szerző forrásjelölései nem sokban lendítik előre a kutatást, még az "Annales Alemanorum", az "Australium annales" sem mond többet, mint amennyit úgyis sejtünk. A kettő hírtelehében ellentmond egymásnak, de hamarosan kiderül, hogy mindkét esetben osztrák évkönyvekről van szó: "Ungarorum annales referunt... Contra Alemanorum, qui, ne hoc Austroles insigni nota sigillarentur... referunt".

Ha az egyes elbeszélte epizódokat a különböző osztrák forrásokból előkeressük, kétségtelenné válik, hogy Bonfini csakugyan ezek egyikét forgatta, mert a nála elmondottak hasonló fogalmazásban olvashatók azokban is. Az is bizonyos azonban, hogy nem a Chronicon monasterii Hellicensis fektét előtte, mert például az alábbi részletben sokkal több rokonságot mutat Martinus Polonus munkájával (MFI):

OMM 1040.

MFI 95.(1040.)

2B II:181--183.

Tunc

Matius imperatoris

Itom

inventum est

tempore Romae cui-

Pallantis Romae

corpus gigantis	usdem gigantis	corpus insane ma-
altius muro civi-	corpus <u>Pallantis</u>	gnitudinis
tatis	nomine inventum est	
incorruptum,	incorruptum, <u>quius</u>	incorruptum, <u>quius</u>
	<u>vulneris hiatus</u> , u-	<u>hiantis</u> quoque <u>vil-</u>
	bi vulneratus fue-	<u>nara</u> cernere erat.
	rat, quatuor pedes	
	et semissem habe-	
<u>tali</u>	bat... <u>Hunc dicitur Tale hunc</u>	
epitaphio	...Et hoc ipsius e-	epitaphium fuisse
versum:...	pitaphium fuit:...	fabulantur:...

A Bonfininál talált részletek egyike-másika CMM-ben nincs is meg, MPI-ben azonban igen (2B II:176. = MPI 95.1040.), s ez a szövegelméssel együtt kétségtelenné teszi, hogy a melki krónikát ki kell zárunk a lehetőségek közül, s helyébe inkább Martinus Chronológiáját kellene léptetnünk, ~~innen~~ ha ebből nem hiányoznák a java része annak, amit viszont Bonfini és CMM mond el egybehangzóan; így például éppen ott sem tartalmazza a kérdéses adatot, ahol a szerző a német évkönyvekre utal (2B II:218. = CMM 1049.). Ha ugyanazt a vizsgálót elvégezzük a többi gyanúsítható osztrák krónikával, valamennyit kizárhatjuk a lehetőségek közül, mert vagy nem tartalmaz minden szükséges elemet, vagy ott is eltér a mi szövegünktől, ahol a többiekkel az teljesen egyezik. Alábbi vizsgálódásunkban egymás mellé állítjuk a Chronicon Austriacum (CAu), a Chronicon Claustro^{ny}eburgense (CCN) és a Chronicon monasterii Mellicensis (CMM) szövegét. Utóbbiról már bizonyítottuk, hogy semmiképpen sem lehet a keresett forrás. A többi szóba hozható krónika pedig annyira hiányosan

hozza a szükséges anyagot, hogy tárgyalásuk fölösleges

CMM 1o67.	CCN 1o67.	CAu 1o67.	2B III:71.
Berhtem, fili-Bertham, fili- am Ottonis <u>co-</u> am Ottonis... <u>mitis</u> ...	Berhtem, fili- am Ottonis... <u>mitis</u> ...	Bertham Otho- nis <u>comitis</u> augustalis filiam...	
CMM 1o47.	CCN 1o48.	CAu 1o46.	2B II:175.
eius coniunx Agnes	eius <u>uxor</u> Agnes	eius Coniunx Agnes	Agnes fuit eius <u>uxor</u>
CMM 1o15.	CCN 1o15.	CAu 1o15.	2B II:413.
Adalberone	<u>Albertino</u>	Alberone	<u>Albertino</u>
CMM 1o77.	CCN 1o77.	CAu 1o77.	2B IV:254.
<u>discordia</u>	<u>discordia</u>	dissensio	<u>discordiam</u>
CMM	CCN 1o81.	CAu 1o81.	2B III:2o2.
Híányzik!	Altmannus <u>Pa-</u> <u>taviensis</u> epi- <i>scopus</i>	Altmannus episcopus	Almanno epi- scopo <u>Pata-</u> <u>viensi</u>
CMM 1o58.	CCN 1o58.	CAu	2B II:316.
<u>mater</u> Agnes	Agnes	Híányzik!	<u>Matri</u> Agnes
CMM 1o56.	CCN 1o56.	CAu 1o56.	2B II:314.
marchio obiit; marchio <u>Aug-</u> <u>filius</u> eius Ernst succed- sit.	<u>triae</u> obiit; Ernst succed- sit.	marchio obiit; dux <u>Austrie</u> <u>filius</u> eius Ernst succed- sit.	dix <u>Austrie</u> dix obiit; Ernestus succed- sit <u>filius</u> .

GMH után tehát CAU sem lehet a keresett forrás, hiszen ebből is hiányzik egy darab, s ez mutatja a legtöbb eltérést Bonfiniótól. A legnagyobb valószínűség a Chronicon Castroneoburgense mellett volna, ha nem hiányosnák belőle egészében a Pallasról és az apuliai szoborról szóló hír (2B II:181—186. = GMH 1070.).

A Helmár által felvetett másik lehetőség, Arenpeck e részletekből alig egy párról tud, formailag ezekben is igen messze áll a miénktől, viszont bőven foglalkozik Géza ausztriai ügyeivel, amiről mind Thuróczi, Ransanus és Hartvik, mind a külföldiek legtöbbje hallgat, s a fentemlített osztrák krónikák is mellőzik. Általában a melki forráscsoporthoz közelálló elbeszélések, vagy ilyeneket felhasználó írók beszélnek róla a kolostor alapításával kapcsolatban. Legrészletesebben — vagy inkább Bonfinióval leginkább egyezően — Arenpeck, valamint Ebendorfer (Eb), a Breve chronicon Austriacum (BCA), ezzel teljes összhangban a Historia fundationis monasterii Mellicensis (HFM) és Aloldus, illetőleg Ortilo (Al) szól a dologról. Egyes mozzanatait (Géza említése nélkül) néhány más forrásban is megtalálhatók. Bonfinió elbeszélésének egészét azonban ezek egyike sem tartalmazza, Arenpeck sem, s így forrás egyikük sem lehet. De a Magyar Történetben összeállított kép az ezekből tetszés szerint kiragadott mozaikok felhasználásával sem ~~szárazföldi~~ rekonstruálható; egyébként sem látszik valószínűnek, hogy ennek a néhány adatnak a kedvéért két-három krónikát lapozott volna fel, hiszen az összes eképpen származtatható sor sem tesz ki két lapot.

BCA és HFM nem beszél Rudigerus haláláról; Leopoldot idegen ifjúként szerepelteti Henrik mellett; nem ismeri Re-

bellis Henriket; mivel e mozzanatok a többi munkában megvannak, mindkettőt ki kell zárunk a lehetőségek közül.

Leopold és Henrik rokoni kapcsolatairól Aloldus sem tud; Rebellis Henrikről adott tudósítása pedig egyenesen kizárja, hogy Bonfinival kapcsolatba hozzuk, mert ő más témakörben beszél róla, Ortilo pedig egészen más szempontból hozza a mi tárgyunkkal összefüggésbe. (Al 1018. és uo. Interlectio Ortilonis.)

Ar és Eb előadása nagy vonalakban egyezik a miénkkel, a részletekben azonban igen messze áll. Mindkettő említi Rudigerus halálát, de nem a magyarok ausztriai uralmának kezdeteként. Ar csak Géza kiűzéséről beszél, a terület elfoglalásáról nem; Eb szerint a magyarok az osztrogótoktól vették át a föld birtokát.

A kérdéses terület nevében ("Austria, que quondam Orientalis Marchia dicebatur") Bonfini Ebendoferral egyezik, Arenpeck nem tesz időbeli megkülönböztetést. Egyikük sem tér ki arra, hogy Leopold Géza ellen nagy sereget gyűjtött, pedig ez nem lehet Bonfini szokásos kiegészítéseinek egyike, mert az egyébként messze távol álló Al ez egyben egyezik vele. Holk közelebbi meghatározása ("oppidum") csak Arenpecknél felel meg Bonfiniének; Eb szerint monasterium, BCA és HFM szerint mons, Al locus-t ír.

Rebellis Henrikről Eb a néven kívül mást nem tud. Ar szövege elég bő ugyan, de éppen a Bonfininál középpontba állított mozzanattal marad adós: "Imperio denique rebellis erat, quem sanctus Henricus imperator ad obediendum sibi et imperio compulit."

Az 1B X:327., mely Aba ausztriai betörését Rebellis Henrik személyével hozza kapcsolatba, egyik változatból sem

érthető, mert halálát 1018-ra, legfeljebb 1023-ra tesszik (az előbbi helyes), nem szerepelhet tehát Aba idejében; így természetesen a következő mondat is magára marad, mely Ausztria felszabadítását is ehhez kapcsolja. Henrik (a császár!) nevét ez esemény során egyedül Aloldus említi; esetleg félreértésről lehetne szó. Valószínűbb azonban, hogy ismét azzal a módszerrel is állunk szemben, melyet az I. decas számos helyén volt alkalmunk megfigyelni: Bonfini elbeszélése kiterjesztését célozva a magyar történelemmel hoz kapcsolatba olyan dolgokat is, melyeknek ilyen vonatkozásairól forrása nem tud. Ez eddig különösebb gondot nem okozott, mert a hiányos ismeretében az eltérés foka könnyen meghatározható volt. Most azonban csak annyit állapíthatunk meg, hogy a mintán változtatást eszközölt, de hogy mennyit és milyen adatokon, az nem világos, sőt, éppen ez a változtatás teszi számunkra felfedhetetlenné magát a felhasznált művet is. Különösen gyanúsak azok az adatok, melyek valamennyi említett műben egyöntetűen térnek el Bonfini közlésétől, feltehető tehát, hogy az általa olvasott iratban sem álltak másként. Valamennyi előadástól eltér például abban, hogy Leopoldot Albert fivérének mondja, holott azok fiának állítják; viszont mi oka lehetett Bonfininak egy ilyen tény elferdítésére?

Legutolsó mondata csak BCA-val hozható kapcsolatba, tehát az egyébként legkevesebb közösséget mutató változattal:

BCA (291)

1B X:329.

a quo tota series progenito-
rum Vestrorum usque ad hanc

unde ceteri Austrie ducos

Tempora Vestra L. VI. variis ac divus Leopoldus

atque praeclaris decorata vir- rite
tutibus deducitur. proflukere.

Mind ezek alapján a fentírt munkák közül egyiket sem fogadhatjuk el Bonfini forrásaként. Kétségtelennek látszik, hogy osztrák, közelebbről melki, talán klosternauburgi érdekeltségi munka járt szerzőknél, mely rokonságot tartott a Chronicon Claustroneoburgense és Arenpeck szövegével, de nem lehetett azonos egyikükkel sem. E két utóbbi mi keletkezésének késői volta, valamint Bonfini adatainak torzulása, s az a tény, hogy a felhasznált forrás egymástól viszonylag távol álló elbesszélések anyagát egyesítette magában, arra enged következtetni, hogy a XV. század második felében keletkezett. Kétségtől kívül latin nyelvű volt, mivel Bonfini eddig megismert és a következőkben bemutatásra kerülő forrásai között német nyelvű nincs. Az idézett és felhasznált osztrák krónikát a hozzáférhető szövegek között nem tudtuk felfedezni, bár a fent bemutatottnál lényegesen szélesebb körben néztünk körül. Bonfini egyes betoldásainak jellege és az ismert osztrák alkotásokkal való tartalmi azonosság nem hagy kétséget az írónt, hogy mely részesetek származnak belőle, ezért a szövegrétegek felfejtésében a kitért ismeretlensége nem okoz gondot. Táblázatunkban Nt-vel jelöljük, hozzátéve azt az évszámot, mellynél az osztrák krónikák köslik az adatot. Így most Géza ausztriai harcaival kapcsolatban Arenpeck elbesszélésére tesszünk utalást, abban a tudatban azonban, hogy nem a tényleges forrással van dolgunk.

A Magyar Történet néhány más, hasonló jellegzetességeket mutató helyére alkalomsattán majd felhívjuk a figyelmet,

anélkül azonban, hogy a fentihez hasonló részletes (és eredménytelen) elemzéssel áttátnánk az olvasót. Most még vásszenenőleg utalunk az LB I:310. adatsorára, mely tárgyat tekintve látszólag távol áll ugyan a feltételezett osztrák krónika alkalmazásának körétől (Decius császárról szól), mégsem tartjuk lehetetlennak ezt a filiációt. A mondatot szintén idézhettük Eutropiustól és Palmeriustól, magyarázat nélkül is maradt azonban egy kis részlet: "demersusque in paludis gurgite nunquam ut sepulture traditur, potuit inveniri." Ezt — a többivel együtt — Schedel krónikájában találjuk meg: "e quibus senior gurgite paludis immersus est. Ita, ut nec cadaver eius nusquam repertum sit." (119^a) Schedel munkája forrásként más tekintetben megintcsak nem jöhet szóba, gyanítat azonban a német szerzőktől származó világkrónikák felé tereli, s ha ez alapos, akkor Nt nemcsak a kifejezetten német—osztrák érdeklődés részletek alapja lehet, hanem egyáltalán megnyugtatóan meg nem oldott egyetemes történeti vonatkozású közleményé is. A kitérő ilyen jellege szolgálhatna magyarázattal arra, miért nem jöhettünk nyomára. A nemzeti történetírás termékei ugyanis általában az érdeklődés előterében maradtak napjainkig, s önállóan vagy forráskiadvány-sorozatokban többször megjelentek, a világkrónikák legtöbbször azonban éremtelen, s nehezen megközelíthető, nem beszélve azokról, melyek már a maguk idejében sem örvendtek széles nyilvánosságnak. (Schedel munkája sem jelent meg a szerző halála után, holott ~~magyar~~ annak idején egyike volt a legnépszerűbbeknek.)

I. Istvántól Nagy Lajosig, 1000—1382

(A II. decas)

A II. decas 1. könyve I. István uralkodását tárgyalja, s az 3 legendáját ismétli, melynek három típusa közül forrásként a Hartvik-félet (LSH) kell kiemelnünk, mint ami egyedül tartalmazza Bonfini elbeszélésének valamennyi részletét, így különösen Sarolta álmát s a koronaküldést. A két munka fogalmazásbeli egyezése egy-két szónál általában nem terjed tovább, bár néhol szorosabb közelséget mutató mondatok is felbukkannak:

LSH 25.

2B I:366.

Iuvenis quidam omnibus mem-
bris dissolutus, annis duc-
decia paralisim passus manu-
um et pedum carebat officio

Quin et Iuvenis, qui
annis circiter XII
paralyti solutus manu-
um ac pedum carebat officio

Másutt viszont úgy tűnik, szerzőnk ügyel arra, hogy véletlenül se ismétlje a forrásában olvasott kifejezést:

LSH 24.

2B I:358.

habito colloquio cum episcopis
et primatibus

habito optimatum antistitum-
que conventu

Mivel az átvétel során ez utóbbi forma jut túlsúlyra, a Hartvik-legenda változatai közül nehéz kitapogatni a megfelelőt. (Egyes változatait a Bartoniek által használt jelöléssel különböztjük el: "V1" a bécsi nemzeti könyvtár kódexe, "B3" a gyulafehérvári kódex, "R" a reani kézirat,

"B1" a togenisei, "V2" a mondesei, "B2" a brisszei, "C" a párizsi kódex, "A" egy önyomatvány, végül "B1" a budapesti kódex variánsát jelöli. Vö. id. kiad. 372--376.) A szövegek összevetése azzal az eredménnyel zárul, hogy minden változat tartalmaz Bonfiniével egyező helyeket ott is, ahol a többi attól eltér, de egyik sem foglalja magába az összes szükséges adatot; mindegyikben találunk a mi szövegtől eltérő részleteket ott is, ahol a többivel egyezik, mindegyikben akadnak olyan — a többitől és Bonfinitól egyaránt eltérő — darabok, melyek az illető változat forrásként való felhasználását valószínűtlenné tessék, sőt kizárják.

A 2B I:315. adatait ("E Bessis Bulgarisque") sem "A" sem "C" nem tartalmazza, mert bulgárok helyett mindkettő magyarokról beszél, s ebben a "B2" változat is ezeket követi. Így mindhármukat törölnünk kell a feltételezhető források sorából. "B2" és "C" más eltérést is mutat:

ISH 16. ("B2", "C")	ISH 16. ("B3")	2B I:301.
<u>diffidie</u>	<u>desidie</u>	<u>desidie</u>
ISH 14. ("C")	ISH 14. ("B3")	2B I:245.
<u>expressas</u>	<u>expensas</u>	<u>impensas</u>

"A", "C" és "B2" után azonban "B3"-at is ki kell számunk, hiszen ennek szövege a 24. fejezet elejével véget ér, míg Bonfini bőven merít a befejező szakaszokból is. (Bartonic kiadásába ezen a ponton hiba csúszott, mert a 432. lap^m jegyzetében a "B3" változat szövegét befejezettnek mondja, viszont a következő lap 6^r és a 434. lap^b jegyzetében —

tehát utóbb — feltünteteti e variánsnak a közölt szövegtől eltérő olvasatát. Ráadásul a kódexnek a 372. lapon adott leírása nem egyeztethető össze a gyulafehérvári könyvtár kéziratkatalógusának adataival, mely szerint a megjelölt kötetben a Hartvik-legenda nincs és nem is volt benne. Vö. Szentiványi: Catalogus 45—46.)

A többi változat megrostálását megkönnyíti a 2B I:340., mely István halálát 1034-re teszi, s ebben — a fenti variációk kiesése után — csak "V2" vagy "M1" szolgálhatott mintájául, minthogy "B1" 1038-at, "V1" 1037-et, "R" 1033-at ír. (Ez utóbbiak másutt is közölnek Bonfini és a többiek fogalmazásától elütő mondatokat, mint például:

ISH 24.("B1")	ISH 24.("R")	2B I:363.
tanta velocitate	tanta <u>facilitate</u>	<u>facillime</u>)

Maradna tehát "M1" és "V2", ha nem iktatná ki ezeket is teljes bizonyossággal néhány mozzanat:

ISH 7.("V2", "M1")	ISH 7.("B1")	2B I:130.
Bonifatius... causa	Bonifatius... causa	Bonifacius
predicationis	predicationis <u>in</u>	<u>in</u>
	<u>inferiores Hunga-</u>	<u>inferiores Panno-</u>
	<u>rie</u> partes esset	<u>niam</u> missus ad
missus	missus	predicandum

ISH 24.("V2", "M1")	ISH 24.("V1")	2B I:357.
ut eorum corpora e-	ut eorum corpora	ut,
levari deberent	levari deberent,	
	<u>qui in Pannonia</u>	<u>quicunque primum</u>

iacientia	<u>Christiane fidei</u> <u>genius iacientes</u>	<u>in Ungaria Chri-</u> <u>stiane fidei fun-</u> <u>damenta iecerint</u>
-----------	--	--

(Ismét felhívjuk a figyelmet a stiláris változtatások jelle-
gére: az előző példamondatunkban a Hungarie szót cserélte
fel Pannoniára, most Pannonia helyett ír Ungariát.)

Végeredményben tehát sorra mind a kilenc változatot
ki kell iktatnunk a lehetőségek közül, s ezt nemcsak az el-
térések követelik meg, melyek Bonfini szövegével szemben egy-
más között kimutathatók, hanem azok a részletek is, melyek
a variánsok egyikével sem azonosíthatók, noha kétséghívül a
Hartvik-legenda valamely tizedik változatából kerültek a Ma-
gyar Történetbe. A 2B I:131. Zocerardot és Benedeket dalmá-
táknak mondja: "Item ex ea Dalmatie parte, quam Polianam di-
cunt, heremite duo..."; ilyen adatot vagy erre a megállapí-
tásra jogosító utalást a Hartvik-legenda egyik kéziratában
sem találunk. A remetéket egybehangzóan lengyeleknek mond-
ják, s bár a "lengyel" szó írása kisebb eltéréseket mutat
("B2" és "C": de terra Polonie; "A": de terra Polonienon;
a többi: de terra Poloniensi), valamennyiben félreérthetet-
len. A Legenda maior egyik kéziratcsoportja azonban (Barto-
niek kiadásában "M", "L", "H" jelű) e szót torzított formá-
ban őrzi: "duo de terra Poliensi" (7. fejezet), s Bonfini
Dalmáciája csak ezzel a "Poliensi"-vel magyarázható, mert
ezt érthette az isztiai Polára. Mindazonáltal -- a fentebb
írtak értelmében -- a Legenda maior semmiképpen sem lehetett
az Istvánról szóló fejezet forrása. Néhány más helyen Bonfi-
ni a Hartvik-legenda különböző variánsaival szemben Ransanus-
sal tart rokonságot, mint erre az 1B X. tárgyalása során

réműtattunk, s bár nincs kétségünk az iránt, hogy ez az összefüggés az Epitome közvetlen felhasználásából következik, a ténylegesen felhasznált legendaváltozat meghatározása előtt nem zárhatjuk ki a másik lehetőséget sem, tudniillik hogy mindketten ugyanezt a variánst használták.

Bonfini tehát nem a ma ismert kéziratok valamelyikét forgatta, hanem egy ma már fel nem lelkhető példányt. Nem vállalkozunk arra, hogy ezt elhelyezzük a Hartvik-legenda kéziratának családfáján. Annyi bizonyosnak tünik, hogy a "B3" — "V1" ágtól igen távol esik, s kevés kapcsolata van a "B2" — "A" — "G", valamint az "M1" — "V2" vonallal is.

Amikor az elbeszélésnek ahhoz a pontjához ér, melyben Adalbert megjelenik a fejedelem előtt, ügyes írói fordulattal a püspök szájába adva a szót elmeséli ennek életutját születésétől Magyarországra jöveteléig (2B I:14—22.). Az előadás Adalbert legendáját ismétli erősen rövidítve. Ezután visszatér a Hartvik-legendára, s csak Géza halála után fordul ismét Adalberthez — immár saját szavaival — befejezve az életrajzt (2B I:77—95.). Az ismerős Adalbert-életrajzokat szemügyre véve ismét azt a megállapítást kell tennünk, hogy az író nem használhatta ezeket. A ránk maradt variánsok közül három jöhet számításba, az egyik Querfurti Brunóé (LAB), a másik Johannes Canapariusé (LAC), a harmadik ismeretlen szerző tollából való (LAK). Szövegünk egyikkel sem illik össze, mindháromnál sokkalta rövidebb, s mégis tartalmaz néhány önálló adatot; egyező kifejezéseik annyira jellegtelenek, s hol ide, hol oda mutatók, hogy nem érthetünk egyet Helmárral, aki a Brunó-féle változatot favorizálja a többivel szemben (i. m. 17, 65, 67, 78.):

LAB 2.	LAC 2.	LAK 1.	2B I:16.
Lacte plenus interea par- vulus homo <u>fe-</u> <u>bricitans</u> mor- tem vicinam parentibus mi- natur... po- nantque super altare <u>Virgi-</u> <u>nis</u> , et reces- sit <u>in ictu o-</u> <u>culi</u> vis dolo-	Iste quantus esset futurus cum ignoratum fuerit... ponentesque puerum supra altare sanctae <u>Mariae</u> , votum placabile vo- verunt cum do- mino.	Hunc autem cum ab infantia possessionis non minime pa- rentes heredem correptum ad ...spiritus invasit <u>gra-</u> <u>vissime</u> infir- mitatis... vo- tum domine vo- ventes salubri <u>voto</u> , si morbo consilio dixe- runt... Nam nec ut altari sancte dei ge- nitricis iam fere mortuus est... <u>parenti-</u> <u>bus</u> incolumis redditus est.	quoque <u>gravis-</u> <u>sima</u> febre latum a <u>paren-</u> <u>tibus</u> nuncupa- to religionis evaderet, <u>repen-</u> <u>te</u> convalescere...

Az összevetés alapján LAC-t nagy valószínűséggel utasíthat-
juk el, mert "febris" helyett egészen másról ír; a másik
kettő viszont perdöntő kifejezést, adatot nem mutat fel, s
a szövegellenzés útján nem dönthetünk közöttük. Mindenesetre
feltűnő, hogy Bonfini jóformán semmi formai közösséget nem
tart velük, s ahol mégis, ott hol az egyikhez, hol a másik-
hoz hajlik. Ugyanakkor viszont a három legendaszöveget egyít-
tesen véve alapul, a Magyar Történet fogalmazása ezek össze-
ségével több mint 40 %-os egyezést mutat. Ebből arra követ-

kestetünk, hogy nem tért el jelentékenyen a valóban felhasznált forrástól, az viszont valami újabb keletű Adalbert-életrajz lehetett, mely az előzőek ismeretében, azok tartalma és szövege alapján készült. Ezért tud Bonfini minden változatossága ellenére többet, mint bármelyik a három közül, s ezért ismertet például az életrajz végén olyan eseményeket, melyekről a legendák egyike sem szól, benne vannak viszont a Miracula s. Adalberti (LAM) c. összeállításban (2B I:94—95. = LAM 1.), ha nem is hiánytalanul. Az ismert legenda-változatokhoz képest feltűnő bővítéseinek egy részét tehát az elveszett variáns használatával magyarázzuk.

Más része Cosmas Pragensis krónikájából (CCB) való:

CCB 1:27.

2B I:14—15.

<u>metropolis</u> fuit <u>Lubic gita</u>	<u>Lubicio</u> , que quidem <u>metropolis</u>
loco, <u>ubi</u> annis <u>Cidlina</u> nomen <u>gita</u> est, <u>ubi</u> <u>Cydline</u> fluvius	
perdit suum intrans liberio-	
ris aque in fluvium <u>Lebe</u> . Ha- <u>Albin</u> influit. Quin etiam	
buit autem principatus sui	
hos terminos: <u>ad</u> occidenta-	
lem plagam contra <u>Boemiam</u> ri-	in <u>Bohemiam</u> <u>ad</u> <u>Sudinam</u>
vulum <u>Surina</u> et castrum quod <u>et</u>	
est situm in monte Osseca iu-	
xta <u>flumen</u> <u>Magam</u> ; similiter	<u>Misnam</u> usque <u>fluvium</u>
plagam ad australem contra	in
<u>Teutonicos</u> orientales... <u>us-</u>	<u>Teutones</u> <u>ad</u>
<u>que</u> <u>ad</u> <u>mediam</u> <u>silvam</u> ; item	<u>medium</u> <u>usque</u> <u>Hercynie</u> <u>silve</u> ,
solis ad ortum contra <u>Moravie</u> versus <u>Moraviam</u>	
regnum castrum sub silva si-	
tum, nomine <u>Latomisl</u> , <u>usque</u>	<u>ad</u> <u>Suitavam</u> <u>usque</u> <u>annem</u>

ad rivulum Zuitana, qui est in
media silva; item ad aquilo- et
nalem plagam contra Poloniam in Poloniam
castellum Kladzco... ad Glasgow usque oppidum agrum
amplificasse...

Cosmas krónikája nem az elkallódott Adalbert-legenda kőszí-
títésével jutott Bonfini tudomására, mert alkalmazásának fő
területe nem itt van, hanem a decas 2. és 3. könyvében, a-
hol két hosszabb részlet származik belőle. Ezen kívül azonban
csak szórványosan bukkan fel, s később teljesen nyoma vész.

A 2B I:1--180. összeállításánál tehát elsősorban Hart-
vikot, másodsorban Adalbert életrajzát kell említenünk; egy-
egy mondatban Thuróczi, Blondus is kap szót, egy hosszabb
részlet pedig az osztrák krónikából (Ht) való. Ezt a közlést
egy eddig nem említett munkával állíthatjuk párhuzamba: a-
datai majdnem teljesen megvannak Siffridusnál (1034--1035.),
ki azonban egyébképpen éppen úgy nem tekinthető forrásnak,
mint a fentebb vizsgált többi krónika. Bonfini néhol saját
betoldásaival teszi változatosabbá az előadást, pótolja a
kötők hiányait, jellemzi például az ifjú királyt (2B I:
40--46.), közli Géza bosszúját (2B I:48--72.), s meséli el a
Koppánnyal folytatott csatát (2B I:115--121.).

Egyik, forrásra vissza nem vezethető adata nagyobb fi-
gyelmet érdemel, mert hagyományt látszik őrizni, s e tekin-
tetben a földrajzi bevezető hasonló jellegű megállapításai-
hoz sorolható: "Quam quidem regionem Herdel olim Ungari ad
auri feracitate kenchies appellavere." (2B I:123.) A "kin-
cies" szó itteni előfordulása elkezdte a Magyar nyelvtört.
szótár összeállítóinak figyelmét, de Tinóditól közölnek egy

"Kincsös Erdély" alakot, a kifejezés tehát később is él.

Valamivel alább tett másik megállapítása azonban, mely szerint István a Keppánytól szármányolt kincs harmad részét az egyháznak ajánlotta fel, Bonfini-féle közhely; ugyanezt olvastuk Attilájáról is:

1B VI:188.

2B I:127.

Tertian prede partem... Marti tertia prede pars templi
ac Herculi... voviasse... postabus affixa.

A 2B I:181--226. az Adalbert-legendához hasonlóan Imré-ét (LSD) szárja be Hartvik két fejesete közé. Néhol rövidít, mondatait ízlése szerint formálja, de tényein nem változtat. Megintcsak azt kell azonban mondanunk, hogy a ma fel-lelhető 11 szövegvariáns közül egyik sem alkalmas arra, hogy a forrást benne találjuk meg. Bartoniek id. kiadásának rövidítéseivel élünk, vagyis "Ra" a reuni kódex, "Bl" a gyulafehérvári I. 76. sz. kézirat, "A" egy őszymontatvány, "C" a corsendoncki, "P" a párizsi breviárium, "S" az esztergoni breviárium szövege, "B2" a gyulafehérvári II. 70. sz., "B3" ugyanott az Inc. XI. 1. sz. kézirat, "V" a bécsi, "M" a müncheni, "L" a lwóvi variáns szövegét jelöli.

Az "S" és "P" variáns a 2. fejezet végén megszakad, nem tartalmazza tehát a 2B I:188--226.-ban mondottakat; ugyanígy a 4. fejezet végén "B2" a valamivel alább "B3", melyek nem lehetnek a 2B I:197--226. forrásai. "M" nem tartalmazza a 2B I:187.-ben foglaltakat, "Bl"-ből a 2B I:213., "B2"-ből a 2B I:188--192. hiányzik; "V" és "M" a Hildebrand névvel marad adós (2B I:209.), míg "L" többek között egy jellemző szóban tér el Bonfinitól és valamennyi elődjétől:

a 2B I:218.-nál "chorum"-ot ír "thronum" helyett. Maradna tehát "Ru", "A", "C" és esetleg "L", ha a Magyar Történet nem követné ezekkel szemben néhányszor a vitathatatlanul kizárt "V" és "M" variációját:

LED 7. ("V", "M")	LED 7. (többi)	2B I:223.
divine religionis	divine religionis	dei quoque cultor
cultor <u>exiguus</u>	cultor	erat <u>exiguus</u>

2B I:217.

in <u>virginitate</u>	in virginali vita	pre <u>virginitate</u>
-----------------------	-------------------	------------------------

Olyan részleteket is találunk, melyek minden legendakézirat-tól eltérnek, s nem gondolhatunk célzatos, művészi szándékú változtatásra:

LED 2.

2B I:185.

Alii siquidem unum, alii tria, quoniam haic duo, tria illi
alii vero quinque, postremo nonnullis quattuor quinque-
uni VII oscula continuavit. ve et plerisque septem libasse

E szembeállítás halvány gyanút kelt az iránt, hogy Bonfini régebbi fogalmazást őriz, mint a legendakéziratok. Az ezek-ben olvasható 1--3--5--7-es számsor és az a megállapítás, hogy a próbát egyetlen barát állta ki, irodalmi izű és túlságosan kidolgozott. Alább is LED 2.: "cui septena (septem) multiplicaverat oscula" = 2B I:187.: "quibus autem septena data". -- Konréd esetének elbeszélését a legendában későbbi kézre valló, bár jelentéktelen zavar különbözteti meg Bon-

fini egyértelmű fogalmazásától. A LED 7. az elbeszélés elején így szól: "Unum autem de egregiis miraculis, quod postmodum in diebus nostris...", végén azonban: "regi Ladislavo, qui tunc temporis Pannonie prefuit"; Bonfininál: "quod Ladislai regis temporibus". -- Másutt Bonfini az eredeti szöveget tartja, míg a kéziratok -- "A" és "C" kivételével -- romlottat őriznek:

LED 4.("L")	LED 4.("A","C")	LED 4.(többi)	2B I:193.
mestissimam	venustissimam	vetustissimam	antiquam
et antiquissi-	et antiquissi-	et antiquissi-	religiosamque
nam	nam	nam	

~~szövege~~ Az "antiqu(issim)am" mellett a "vetustissimam" láthatóan a "venustissimam"-ból romlott tautológia; az "L" variáns "mestissimam"-ja pedig értelmileg kilóg a szövegből, másolója bizonyára a felismert hibát igyekezett korrigálni vele.

A rendelkezésünkre álló adatokból nem szűrhetünk le többet, mint hogy Bonfini nem használhatta a ma meglévő kéziratok egyikét sem. Ugy látszik, régi keletű és megbízható szöveg jutott hozzá.

Imre életrajzának elbeszélése után Hartvikhoz tér vissza s fő vonalakban meg is marad mellette a 2B I. végéig. Most már azonban több alkalmat talál arra, hogy Thurócztól néhány fejezetet kőbeékeljen, s hosszabb szakaszokat azonosíthatunk Blondus munkájával is, ki főleg az I. István uralkodása alatt lejátszódott külpolitikai események összefoglalásához szükséges adatokat szállítja, kiegészítve az osztrák krónika és Freisingi Ottó közléseivel. Ottó püspök

krónikájának (OG) első nyoma a 2B I:286.-ban tűnik fel:

OG 6:28.

Conradus natione Francus...
Hic ex parte patris a Conra-
do Warmatiensium duce,
qui in praelio cum Ungaris
sub Ottone habito occubuerat,
prosapiam ducens, ex parte
matris approbatissimorum Gal-
liarum principum... originem
trahens...

2B I:286.

Corradus natione Suevus,
item Corra-
di Warmaciensium ducis filius,
qui Othonis tempore in Unge-
rico bello occubuerat,
ex
Gallica
matre natus matrona quidem
nobilissima...

Ezután szórványosan kimutathatjuk néhány rövid megjegyzésben, melyek egyikében (2B I:296.) nevét is említi. Nagyobb szerephez nem jut, még a későbbiekben bőven előadott cseh történeti részekben sem, ahol pedig jó hasznát vehetné a szerző. A szövegek elég közel állnak egymáshoz, mint példánkon is szemlélhető (60 %).

Ismerőseink közül e könyvben még Palmeriusszal találkozunk, ki ezúttal egy elemi csapásról tudósít.

Egyetlen megoldatlan részletünk marad az 2B I.-ben, az a néhány mondat, mellyel a Hartvik-legendának a szent jobb feltalálásáról szóló tudósítását kiegészíti. Az író e helyen a szentjobbi apátság privilégiumára hivatkozik, mit -- szavai szerint -- Antonius Saloniensis jóvoltából tanulmányozhatott. A kolostor jogait több király és egyházi vezető megerősítette (vö. Simon: Suppl. 93--98.), javainak összeírása is többször elkészült. Bonfini ezek egyikére utal, s nem alaptalanul: a kérdéses írást csakugyan látta. A korábbi

oklevelek egyikének alapján ugyanis a XVI. század első évtizedeiben működött Gyöngyösi Gergely egy inventáriumot készített, melynek adatai és kifejezései egyeznek a mi szövegünkkel. Forrásuk tehát közös, vagyis Bonfini ugyanazt az okiratot dolgozta fel decasaiban, amiből Gyöngyösi megszerkesztette a maga írását:

Simon: Suppl. 96.

2B I:382, 386, 389—391.

Anno millesimo septuagesimo octavo sanctus rex Ladislaus regni sui anno septimo, quando scilicet revelata fuit de Albensis editans, qui vite extera sancti regis Stephani, quondam politice renunciaret, alias furtim de membris eiusdem per Mercurium scilicet serviret... ubi cenobium patrem Cathinani Albensis prae- positi, sed postea archiabbatum gubernaturus erat... Mox tem huius loci ablatam deinde regis edicto pontificum op-restituta; idem sanctus rex timatusque conventus habetin eodem loco, ubi ipsam de- tur, ubi sollempnis dies re- xtrem repererat, fieri fecit gie dextre extemplo decernimonasterium lignum, cui et- tur. Deinde cum universo la- iam praedia et caetera neces- dislaus collegio sacerdotum dextrem divi Stephani recon-ditam ostendit basiliceque intulit, quam magno deinde sumptu ac ditissimo apparatu instauravit multisque pagis, oppidis et proventibus donavit. Id autem salutis anno supra millesimum septuagesimo

optavo accidisse illius cenobii
scripta et privilegia sane te-
stantur...

Valószínű, hogy az eltérések egy része Bonfini terhére írhan-
dó: "pontificum optimatumque conventus", "magno sumpta ac
ditissimo apparatu" aligha lehetett benne az eredeti diplo-
mában. Más része azonban természetesen adódik abból, hogy
a két szöveg csak másodfokon tart rokonságot, s hogy az azo-
nos kifejezések mennyisége ennek ellenére is tetemes (kb. 25
%), arról tanúskodik, hogy a szerző nem tért el túlságosan
forrásától. A dátum elhelyezése például nála nyilván inkább
mintázza az eredetit, mint Gyöngyöseinél. *Vö.* Buryitay i. m.
II. 318—320, 348—349.

Az István halálát követő évtizedek történetének megír-
ásához mindenekelőtt *Th* II:35—59. áll a szerző rendelkezésé-
re. A kiegészítés — legalábbis konkrét magyar adatokkal —
meglehetősen nehéz, mert a külföldi források e korszakra
csak szórványosan tartalmaznak értékesíthető hianyanyagot. E
három könyv (*2B* II—IV.) ennek következtében a megszokottnál
közelebb áll Thuróczihoz, terjedelme nem múlja felül több-
szörösen azt, s bár Bonfini minden lehetőséget megfogad,
hogy egybegyűjtse a fellelhető adatok összességét, a más
forrásból származó helyek száma viszonylag csekély.

Az elbeszélés első 76 mondata egyetlen *OC*-t idéző meg-
állapításon kívül nem is tartalmaz más többletet, mint a
szokásos bővítéseket, melyek közül legfeltűnőbb a győri esu-
ta részleteit színesgető *2B* II:55—59., az író "precisité-
sének" ilyenféle bizonyítékaival: "in dextro cornu Henricus,
in sinistro Albertus... presidet. Ungari... in prima acie

pugnant."

A 2B II:77--106.-ban két jellemző stílusfordulat közé szorítva a cseh történelem néhány epizódját olvassuk, mintegy -- tartalmilag egyelőre még független -- bevezetőjét annak a hosszú sorozatnak, mely a későbbiekben főleg a huszita mozgalmakkal kapcsolatban következik. E rész megszövegezéséhez Aeneas Sylvius cseh történetét (ASB) használja fel. E ml itt még csak mellékszerepet kap, de a III. decas nagy részében meghatározó jelentőségű lesz. Megállapíthatjuk, hogy két cseh tárgyú forrását -- ASB-t és COB-t -- egymástól függetlenül hasznosítja, mindkettőből külön-külön vesz át részleteket, az összetartozást, véleményeltérést stb. köztük nem kutatja, bár erre többször is nyílna alkalma, hiszen -- mint alább látni fogjuk -- néhányszor ugyanazon esemény elbeszélése során is egyszerre alkalmazza mindkettőt. ~~Wholly~~ tehát Aeneas Sylviust idézi. A szövegek azonosítása sem itt, sem a későbbiekben nem vet föl problémát: többkevesebb rövidítéssel és az ezzel együttjáró stíláriai változtatással a Historia Bohemica teljességében megtalálható a Magyar Történetben:

ASB 37.

3B II:362.

At haeretici <u>pridie Kalendas</u>	Contra illi <u>pridie Kalendas</u>
<u>Julii</u> apud ecclesiam <u>Carneli-</u>	<u>Julii</u> , cum <u>ad Carneli-</u>
<u>tarum convenientes</u> , <u>ad aedem</u>	<u>tarum basilicam convenissent</u> ,
<u>sancti Stephani eucharistiam</u>	<u>eucharistiam</u>
<u>per plurimas plateas atque</u>	<u>contempto consulum imperio per</u>
<u>ecclesiae armati circumtulap</u> ,	<u>urbem circumtulere</u> ,
<u>ibique domum sacerdotis suis</u>	<u>dirigere domum sacerdotis</u> ,
<u>ineptiis non consentientis</u>	<u>qui a profanis deliramentis</u>

dirigere et sublato clamore plane dissenserat. Hoc facto
ingenti furente praetorium tumultu circumvenere prae-
petiere... rium.

(Id. még Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 92.) Az 50—70
%-os egyezés a legtöbb ASB-ből való átvételre jellemző, s
így az összevetés sosem jár nehézséggel. A szerző nevét
egyszer említi (3B VII:258.), utalásai közül is sokat át-
vesz (2B V:306.; Bohemorum annales stb.), többször innen
kerülnek ki az egymással szembeállított különböző nézetek is
(3B VIII:104, 306, 328. stb.). A forrás szövegének feldolgo-
zását tekintve néhány szakasz eltér az itt bemutatott és az
esetek túlnyomó többségét illető példától. Azokon a helye-
ken, ahol Aeneas elbeszélése szorosan tapadván a magyar
történelomhez olyan eseményekről emlékezik meg, melyekről
Thuróczinál hasonlóképpen olvasunk, Bonfini a két kitért —
mint másutt is láttuk — együttesen használja, s olyannyira
összevegyíti, hogy a mondatot szinte szavanként kell szét-
fejtünk:

Th IV:27.	ASB 56.	3B IV:101—102.
cum in villam	in villa, quae	in vicum, qui
<u>Nessel</u>	<u>Longa dicitur.</u>	<u>Nessel dictus est</u>
<u>in festo beatorum</u>	<u>condito testamento</u>	<u>ingravescente morbo</u>
<u>Simonis et Iudae</u>	<u>sexto Calendas</u>	<u>testamentum condi-</u>
apostolorum descen-	<u>Novembrii decessit.</u>	<u>dit et sexto Calen-</u>
disset, <u>invalescen-</u>		<u>das Novembrii ibi</u>
<u>te aegritudine...</u>		<u>vita decessit. Non-</u>
<u>vita functus...</u>		<u>nulli in Simonis et</u>
		<u>Iude sollemnibus</u>

expirasse tradunt.

A 2B II:77--106. forrása tehát ASB 17--20. A következőkben ismét Thuróczi kerül sorra, s egészen a 170. mondatig tartja a frontot. A 172--186. szakaszban a világtörténeti kitekintések egyike bukkan fel, esáttal — legalább formailag — szorosabban kapcsolódva a magyar eseményekhez. Forrása részben ASA, részben Ht 1040--1075. A szerkesztés módszerére jellemző, hogy a fentiekben Th alapján bőven kifejtett eseményekről itt megint hallunk néhány szót, már amennyire az osztrák forrás is kitér a Péterrel és Abával összefüggő bonyoldalmakra. A két előadás között azonban nincs kapcsolat, a szerző nem is hivatkozik az ismét mondottakra, s a magyar vonatkozásokat nem is emeli ki az egészből. A 2B II:187.-ben Th kapja vissza a szót, de csak néhány sor erejéig, annak is kb. harmada az írói fantázia szerint eszeteli a lázadó pogányok tetteit, majd megjegyzi, hogy a belső bajok elültével Endre a külső támadások visszaveréséhez látott, s ennek bemutatására kímárol három — részben csakugyan magyar érdekl — fejezetet CCB-ből (2B II: 200--216.). Ezután néhány mondatban ismerteti a magyar és német írók véleményét a dologról. Ez utóbbihoz Th és Ht nézeteit szembesíti egymással.

Eközben — a pogánylázaadás eseménytörténetéhez hasonlóan, láthatólag minden tárgyi alap nélkül — tovább fejtegeti azokat az intézkedéseket, melyek segítségével Endre visszaállította a régi rendet: "Vicus, oppidum et civitas quoque demolita templa basilicasque reficito..." (2B II: 191--194.) A Corpus juris Hungarici első kiadói e részletet kissé átalakított formában beiktatták gyűjteményükbe, s

ott I. Endre neve alatt szerepel. (Ld. Corpus juris Hungarici I. 46--47.) Kolosvári Sándor (uo. XXX.) kétségbe vonja e rendelkezlet létét, s felhívja a figyelmet azokra a tévedésekre, melyek abból adódtak, hogy a későbbi kiadók nem vették át az első edíció Bonfiniára utaló forrásjelölését. A Magyar jogi lex. III. 324. ismeri e rész forrását, hitelességét azonban nem vonja kétségbe, sőt "valószínűleg lo47-ből való töredék"-nek tartja.

A 2B II:220. visszatér a belső ügyekre, s most már hosszú ideig megmarad Thuróczi -- itt-ott bővített -- szövege mellett. Jelentősebb bessarása csak pár helyen van, mint a 2B II:264--267.-ben a német évkönyvek egyik állításával való vitája; a 2. könyv utolsó mondataiban Pa, Ht és ASA alapján ("Circa hec tempora") külpolitikai helyzetképet ad. A 3. könyv 29--56. mondata Henrik egy beszédét közli; tárgyi részében ez újat nem mond, az eddigi előadás eseményeire épít (Nagy Károly korabeli kereszténység, pogánylázadások stb.); a beszéd egyik részletéről ("Ab Italia provincias, leges, mores, lucra fidei optimasque disciplinas... accepistis" 2B III:37.) bővebben szól Berzevicsy: Beatrix 276--278., s utal a hittérítők, telepések, kereskedők tevékenységére, illetve az itáliai egyetemen magyar hallgatóira stb., mint ami alapot adhat ehhez a némileg túlzott állításhoz. Henrik beszéde után ismét világtörténeti áttekintés következik Pa, ASA és Ht szerint. A 2B III:87--95. Salamon nővére, Adleitha halála kapcsán bevezet a cseh történelem egyik szakaszába, melyhez CCB 2320. és ASB 21. szolgál adatokkal. Az elbeszélés egyébként -- mint mondtuk -- Th alapján folyik a 3. könyv 178. mondatáig.

Közben a 2B II:131. a cserhalmi ütközet leírásában a

László-legenda érdekes változatát örökíti meg, amiről bővebben szoltunk az Irodalomtörténeti Közleményekben (1967. 162--163.). Az ott mondottakhoz egy utalást tehetünk: Mályusz Elemér szolt azóta a szóban forgó mozzanatról (Magyar Könyvszemle 1967. 3--4.), bizonyította a metszet magyarországi eredetét, s nálunk értőbben elemeste a kép tartalmát.

A 2B III:179--203. szakaszban ismét egyetemes történeti szemle következik GGB, Pa és Nt, valamint ASB egymást változó szövegéből összeállítva, "Sub hoc tempora" bevezetéssel, melynek végén -- "Verum, unde divertimus, revertatur oratio" -- ismét Thuróczi vesi át a szót a szükséges bővítésekkel egészen a 2B IV:85.-ig.

Közben egyetlen olyan helyre akadunk, melynek származtatása az eddig feltárt források alapján nem lehetséges, s ez a Zára--Velence-~~szkizsion~~szkizsionyról megemlékező 2B III:266. Hasonló tárgyú és a már megismert kitéfőkkel nem azonosítható részlet áll előttünk a 2B IV:86--89.-ben is, de le-
szögezhetjük, hogy mind a világtörténeti kitékintésekben, mind a magyar eseményekkel kapcsolatban gyakran találunk velencei vonatkozású értesüléseket, melyeknél kézenfekvő a feltevés, hogy velencei munkából származtak át. Nem ez az első hely, fentebb már jeleztünk hasonlót. Bonfini nem határozza meg forrását; vagy általánosságokkal, vagy a "velencei történetírókra" tett utalással igazít átba: "Plerique" (3B III:220.), "Annales" (2B V:117.), "Veneti" (2B V:129.), "Veneti, Venetici, Venetorum Annales" (2B V:161., 2B X:108, 139, 319, 347.), "scriptores Venetorum annalium" (2B X:311.). Holmár részletesen foglalkozik a kérdéssel, eredményre azonban nem jut. Először a 2B V. könyvvel kapcsolatban veti fel egy ilyen forrás felhasználásának a lehető-

ségét, s mivel az hamarosan kevésnek bizonyul, végül oda jut, hogy vagy Bonfini használt három különböző munkát egyszerre, vagy mind a négy közös és ismeretlen ötödikre tekint vissza. Szerepet juttat Dandolo, Marino Sanuto, Andrea Navagero munkáinak (i. m. 19—20, 22, 25—27, 65, 68—69, 80—84.). A Magyar irod. tört. 251. is ez utóbbira utal, jól-lehet 1483-ban született. Marino Sanuto (+1535) is a XVI. század elején működött, Dandolo viszont csak 1280-ig vagy legfeljebb 1342-ig vezeti a fonalat, és ha fel is tételezzük ezek használatát, még mindig bőven találunk a Magyar Történetben olyan részleteket, melyek egyikben sincsenek meg. Ha viszont Bonfini egyes adatait különböző forrásmunkákkal próbáljuk azonosítani, a kérdés áttekinthetetlenné válik. Helnár maga is felismeri feltételezése gyengéit: "Nincsen kizárva azon lehetőség, hogy Bonfin Dandolo krónikáját s ennek folytatását használta legyen... De bizonyos, hogy más velencei kútfők is állottak rendelkezésére... Hogy melyek voltak azok a más kútfők, azt... nem lehet teljes biztonsággal meghatározni. A kútfők kimutatásánál a »storia veneziana« és a »vite de duchi«ra is hivatkozom, de nem mintha azt gondolnám, hogy Bonfin onnan szedte adatait... Nem igen valószínű... hogy Bonfin ezen kortársainak műveit felhasználta volna, ámbar nem lehetetlen; de nagyon is lehetséges az, hogy ugyanazon kútfőkből készített nagyon rövid kivonatot, melyek után az említett velencei írók írták... műveiket." (I. m. 68—69.) Elsősorban azért idéztük ezt a meglehetősen bizonytalanságot tükröző fejtegetést, mert ez az egyik magva annak a nézetnek, mely Bonfini itáliai anyaggyűjtő körútjairól kialakult. Az említett kútfők anyaguk zömét a velencei tanács irattárából gyűjtötték; az azonos forrás haszná-

lata tehát feltételezi Bonfini hasonló bírálatait. Valójában nincs szó efféléről: a velencei vonatkozású helyek irodalmi feldolgozást követnek, Sabellicus Rerum Venetarum decadis c. munkáját (Sab). A bizonyító apparátust ld. Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 89.

Thuróczi^t egészíti ki -- még mindig a 4. könyvben -- László legendája (LL). Először a 2B IV:92--100.-ban mutatható ki, s az 1. fejezet kivételével egészében felhasználásra kerül. Bonfinival tartalmi egyezése van, kifejezései-
nek csak nyomára akadunk:

LL 9.

2B IV:291.

<u>Cum</u> autem multitudo magna offi-	Insuper inter sepeliendum, <u>cum</u>
<u>ficiam</u> humanitatis exhibendo unus ex <u>omnibus</u> maleis olere	
<u>sepulture</u> ipsius assisterent,	
<u>quidam</u> de circumstantibus <u>di-</u> <u>di-</u>	
<u>cebat</u> corpus eius fetere, re- <u>ceret</u> , increpantibus ceteris,	
liquis <u>omnibus</u> <u>gratissimas</u> <u>q-</u> <u>qui</u> <u>suavissimas</u> <u>o-</u>	
<u>doris</u> <u>fragrantiam</u> <u>sentiendi-</u> <u>doris</u> <u>fragrantiam</u> <u>sentiebant</u> ,	
bus. <u>Retortus</u> est igitur il- <u>os</u> illi in terga repente <u>re-</u>	
lico <u>mentum</u> eius et flecti <u>tortus</u> ac humeris usque adeo	
non <u>poterat</u> .	<u>mentum</u> inhesit, ut nullo modo
	amoveri <u>posset</u> ...

Az eltérés meggátolja, hogy a forrás általános megjelölésén túlmenjünk. A legendának két változata maradt fenn, a Legenda maior és a Legenda minor; az előbbi részletesebb, de a másikban is akad többlet. Helmár Bonfini szövegét Endlicher kiadásával azonosítja, tehát a nagyobb legendával való ro-
konságát mutatja ki. Kétségtelen azonban, hogy ténylegesen a

kisebb variánszal van dolgunk:

<p>LL 8.(maior)</p> <p>pre labore ac tristitia fa- tigati</p> <p>dormierunt. Cunque sopore gravati essent,</p> <p>carrus,</p> <p>in quo positum e- rat corpus eius...</p>	<p>LL 8.(minor)</p> <p>pre labore et <u>perore defa-</u> <u>tigati</u></p> <p>dormierunt. Cunque sopore gravati <u>plus plus</u> <u>iusto deprecarentur.</u></p> <p>carrus,</p> <p>in quo positum <u>fu-</u> <u>erat</u> corpus eius...</p>	<p>2B IV:289--290.</p> <p>cum labore tum as- siduo <u>perore defa-</u> <u>tigatos altissimus</u></p> <p>eos somnus invasit; eos <u>plus plus</u> <u>quo dormitur.</u> quin et ad tertiam usque diei horam stertitur, carrus, cui corpus eius <u>fu-</u> <u>erat</u> impositum...</p>
<p>LL 10.(maior)</p> <p>neque de terra po- tuit resurgere.</p>	<p>LL 10.(minor)</p> <p>neque de terra po- tuit fugere, <u>neu-</u> <u>ter vero miles ad</u> <u>sepulchrum humili-</u> <u>ter accedens.</u> <u>quod</u> suum erat,</p> <p><u>deo gratias agens</u> <u>accepit.</u></p>	<p>2B IV:297--298.</p> <p>neque loco moveri potuit. <u>Adversarius</u> <u>contra eum tumulo</u> <u>supplex appropin-</u> <u>quasset ac munus</u> <u>crasset, ut, quod</u> patri quondam pri- cipilio dono dede- rat, nullius ini- quitate filium de- fraudari pateretur, evestigio suffragan- te <u>deo</u> patinam <u>acce-</u> <u>pit</u> impune ac maxi-</p>

non dico Ladislaus
gratias agit.

A szöveghasonlítás alapján — megfigyelve, hogy Bonfininál a nagyobb legenda többletéből semmit sem találunk —, kikészíthetjük azt a lehetőséget, hogy a Lászlóról szóló részek forrása a Legenda maior lenne. Ez azonban csak nagyjában oldja meg a problémát, mert a kisebb típusnak is három változata ismeretes: egyik Gyulafehérvárt ("B"), másik a párizsi Mazarin-könyvtárban ("C"), harmadik kinyomtatva ("A"), melyek oly közel állnak egymáshoz, hogy Bonfini mindegyiktől elűtő szövege alapján a forrás nem jelölhető meg. Csak annyit tudunk, hogy "B" nem jöhet szóvitásba, mert ott is eltér a Magyar Történettől, ahol az a másik kettővel egyezik:

IL 6.("B")	IL 6.("A","C")	2B IV:298.
deapmarum	<u>bubalorum</u>	<u>bubalorumque</u>
IL 11.("B")	IL 11.("A","C")	2B IV:299.
Plures enim	Plures enim <u>ceci</u>	Nec se in <u>cecos</u>

"A" és "C" között nem dönthetünk, mert ott, ahol egymástól eltérnek, Bonfini fogalmazásban egyikkel sem, tartalomban mindkettővel egyezik. Az átvétel tárgyi vonatkozásai közül egyetlen dolog ragadta meg a figyelmünket. IL 11.-nek a kanonizációra vonatkozó 1192-es évszámát nem veszi át, hanem helyette az "anno centesimo tertio post mortem" meghatározást adja (2B IV:300.), ami — figyelembe véve a 2B IV:281. Thurócstól küldönszött 1095-ös dátumát — hibás (1095 + 103 = 1198).

A László-legenda 2--4. fejezetét elég rövidre összefogva a 2B IV:92--100. veszi át, folytatására a 285. mondatban kerül sor, ahonnan már a könyv utolsó mondatáig kísérhetjük. A közbülső hosszú szakaszt részben Th II:56--59., részben az ezzel párhuzamba és igen szoros kapcsolatba állított BF (ASA) tölti ki, néhány kiegészítő forrással megerősítve. A 2B IV:254--263. először Ht alapján a császár és a pápa ellenségeskedéséről szól, majd a szentföldi hadjáratok ügyére tér. Ennek egy része ASA-n alapszik, jónéhány adata azonban sem ebben, sem a többi feldolgozásban nincsen meg.

Emlitettük, hogy Palmerius elsősorban a világesemények összefoglalásához szolgál, s Bonfini célja, szerkesztési módszere következtében nagy szerepet vállal abban, hogy a magyarság története beilleszkedjék az egyetemes történelem folyamatába. Krónikája azonban csak az 1448. évig megy el, s így pótlásáról kell gondoskodni. Jacobus Philippus Bergomensis Supplementum chronicarum-a (JPB) látszik alkalmasnak erre. E népszerű világtörténet adatait azonban nemcsak a Pa által fedezetlenül hagyott időszakra értékesíti, hanem az 1448-at megelőző esztendőket elbeszélésének színesítésére is. Alkalmazásának köre nagyjában egybevág azzal, amit Palmeriusról mondtunk: elsősorban kiegészítő jellegű, nagyobb lélegzetű részt ritkán ollóz ki belőle; a kor fontosabb eseményeinek, a szereplők viselt dolgainak összefoglalására él vele szívesen:

JPB 15.1474.

4B III:275.

Christopheus inclutus rex Da-
cic, Suecie, Norvegie ac Go-

Christianus rex Da-
cic, Gothie Norvegieque

thie et Estonie dux, vir quidem Christianissimus et multis vir- tutibus ornatus hoc anno ut <u>Ro-</u> <u>Ro-</u> <u>nam solvendi voti gratia</u> pete- <u>nam solvendi voti gratia</u> ret per universam Lombardiam Thusciamque transiit, et ab on- peregre profectus nibus potentatibus <u>honorificen-</u> magno <u>honore</u> tissime <u>exceptus</u> fuit... <u>excipitur.</u>

(Ld. még Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 91.) Annak el-
lenére, hogy Bonfini a minta szövegének csak egy harmadát
veszi át, szövegeltérés alig-alig van, a rokonság általában
80 %-on felül van. A munka használatának megállapítása for-
mailag nem is problematikus, elvileg azonban nem eléggé
világos. Emeltettük, hogy Palmerius kiegészítésére és pótlá-
sára alkalmas; ámde az 1448-at megelőző esztendőkre vonat-
kozólag is tartalmazza mindazt, amit Bonfini Palmeriustól
átvesz. A mi számunkra mindkét mű párhuzamos használata
főlélegesennek tűnik:

JPB 12.1108.	Fa 1108.	2B V:256.
Henricus...	Henricus...	Hic Henricus...
patrem captivavit,	patrem <u>nefando</u>	<u>nefarie scelere</u>
et multis probris	<u>scelere carcere</u>	patrem <u>usque ad</u>
et quidem maximis	<u>maceravit usque</u>	<u>mortem carcere</u>
...pater emisit	<u>ad mortem.</u>	<u>maceravit...</u>
animam.		

E részletet csak a példa kedvéért ragadtuk ki, mert másutt
JPB és Fa szövege jóval közelebb áll egymáshoz; de az utóbbi

használata mindenütt világosan kivethető. Bonfini a két munkában egyező helyeket Palmeriustól veszi, a másikkhoz csak akkor fordul, ha az bővebb. Elképzeltető, hogy a Supplementumhoz csak később jutott hozzá, amikor már nem volt érdemes a Palmeriusból kiírt részleteket ennek szövegével felcserélni.

A 2B IV:255--260. jeruzsálemi tudósítása tehát JPB-ből való. ASA, Th és LL a 4. könyv végéig elegendő adattal szolgál ahhoz, hogy új forrást ne kelljen keresnünk. Mégis találunk egy adatot a 2B IV:282.-ben, mely nem ismeretes a Bonfini előtti irodalomban. A mondat Gizella (Gesla) és Adelheid (Olhait) királynék sírfeliratának töredékét őrzi:

"Ladislai regis consortum hic ossa quiescunt."

A felirat többi -- nehezen olvasható -- részét csak tartalma szerint idézi: "ex epitaphio quodam... ad Vesprianiensem basilicam, in quam antistes quidam Gesla et Olhait reginarum ossa conguessit." A szó szerint nem közölhető darab feltehetőleg a két asszony és az "antistes" nevét foglalta magába, utóbbit nyilván teljességgel olvashatatlanul. A részlet elemzése arra a megállapításra vezet, hogy Bonfini ez alkalommal is tényleg meglévő feliratos emléket másolt, talán a klasszikus inskripciókkal kapcsolatban említett gyűjtemény közvetítésével. A közölt szöveg (helyesen: "Ladislai, sanctissimorum Pannonie regum consortum hic ossa quiescunt") egy akkor már töredékes vepszrómi emlékkőről való, melynek értelmét következtetéssel állította helyre, egyúttal azonban epitáfiumot csinált belőle, megvetve az alapját annak a hiedelemnek, hogy Gizella hantjai Veszprémben gyugszanak. Bővebben ld. Kulcsár, Archaeologiai Értesítő 1968.

A II. decas 5. könyve kapcsán módunkban volt bemutatni Bonfini munkamódszerének egyik jellemző — talán a legfeltűnőbb — és eddig is sokszor érintett vonását, a forrásokban talált sovány tényanyag köré szőtt kerek, de a valóval rokonságot alig tartó elbeszélések alkalmazását. (Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 87—93.) A már elmondottakat nem akarjuk ismételni. Ott azt szeretnénk volna bemutatni, milyen határtalan mértékben, s hogy milyen eszközökkel dussasztja felismerhetetlenné a kezébe került anyagot. Most azt a véleményünket tesszük ehhez, hogy ez adja a kulcsot a Magyar Történet megfejtéséhez. A tárgyi tekintetben főlegesennek tűnő betoldások, bővítések az első 15 könyv szerkesztésének ismeretében egyre határozottabban kibontakozó értelmet nyernek. Az eddigiekben igyekeztünk az eseménysorozatból kiemelni azokat a részleteket, melyek a magyar hagyományhoz — Tharócsihoz — képest aránytalan bőségükkel tűnnek ki, s most ezeken végigtekintve kijelenthetjük: Bonfini csak ott folyamodik ehhez a módszerhez, ahol maga a magyar hagyomány — adatok hiányában, vagy az évszázadok folyamán koronként változó politikai irányzatok hatására — aránytalan, aránytalanul szükséavá. Így például a hun történetben kiemelkedő epizódok mellett esenevész irodalmi anyagra alapozott futó megjegyzések szólnak más, nem kevésbé jelentős történeti mozzanatokról. Viszonylag széles mederben folyik a magyarság első (hun) és harmadik (magyar) életrajzi periódusának elbeszélése, míg a közbülső — több évszázadra terjedő — korszak jóformán adatok nélkül szűkülködik. Amilyen bőséges a sz. Istvánt tárgyaló irodalom, olyannyira szegény a Gézára vonatkozó. Sz. László időszakáról a krónika mellett terjedelmes legenda is tájékoztat, a nála nem

kevésbé jelentős Kálmán korát a krónika három kurta fejezetben elintézi, s más forrásunk nincsen. A magyarság történetének mind egészében, mind részleteiben kirívó egyenetlenségek tapasztalhatók, melyek természetes következményei a történeti irodalom többszáz esztendő fejlődését befolyásoló tényezőknek. Amikor Bonfini Thuróczi után alig egy esztendővel hozzálátott a kor színvonalán álló történeti feldolgozás megalkotásához, elsődleges célja az aránytalanságok eltüntetése lehetett. Módszere minden isében erről tanáskodik. Az elődei által kevésbé kidolgozott részletek megírásához minden elérhető adatot összekapar, a legtávolabbi vonatkozásokat sem hagyja figyelmen kívül, s egész metodikai fegyvertárát felvonultatja annak érdekében, hogy az eladdig elhanyagolt területet megművelje. Emlékezzünk vissza például a hunok germániai, galliai, itáliai hadjáratainak leírására, s arra a szinte kétségbeesett erőfeszítésre, mellyel az író igyekszik minden egyes részletet azonos szinten tartani; az 18 IV° VI. könyvnek jóformán egyetlen olyan szakasza van, amelyben -- a beszédeketszámítva -- nem lépi túl sokszorosán a források által megszabott kereteket, s ez a bő irodalmi hagyománnyal rendelkező catalaunumi csataleírás. Es szolgál számára mércéül a hun történetben, melynek minden mozzanatát hasonló szintre igyekszik emelni. Törekvése tehát a nivellálásra irányul, s ez önmagában nem helyteleníthető. Valóban helyesen és a modern történetírás szempontjai szerint jár el akkor, amikor elbeszélésében nem hagyja befolyásoltatni magát a többé-kevésbé véletlen szülte és szelektálta krónikás hagyománytól, hanem ennek kontrollálására, hiányainak pótlására, túlbajtásainak lanyesegetésére vállalkozik, amikor tehát ezt tűsi ki célul maga elé, hogy

a magyarság történetét egységes folyamatként állítsa be, melynek minden egyes szakasza ugyanannak az egésznek a része, egyik sem tarthat tehát igényt arra, hogy jelentőségben megelőzze a többit. A szándék ellenére bekövetkező torzulás -- mely összességében nem kisebb a krónikás hagyományénál --, két, egymástól nem egészen független módszertani tévedés következménye. Ezek egyikét abban jelölhetjük meg, hogy -- humanista voltát meg nem tagadva -- túlságosan nagy szerepet tulajdonít a stilusnak, a retorikai eszközöknek, az emberi elme következtető képességének, egy szóval magának a történetírónak, s úgy hiszi, hogy a hiányzó adatokat saját adottságaival pótolhatja. Meg is fogalmazza ezt: "Quodcumque enim fieri potest et perquam verisimile est, a veritate non potest esse alienum." (4B IV:85.) Ahelyett, hogy levéltári vagy régészeti kutatásokat végezne, mint ma tennénk, analógiákra támaszkodik, logikai képességét hasznosítja, etimologizál, a stílus eszközeivel él. Hogy jogunk van-e ezt fél évezred múlva a szemére vetni, nem tudjuk, tény azonban, hogy az áthidalást végülis nem sikerült elvégeznie, s ezt már első bírálói is kifogásolták. Másik tévedése végső soron ugyanebből a hitből fakad, más indítással. Felhívtuk a figyelmet arra az egyébként szintén helyeselhető és modern elgondolásra, hogy a magyar történelmet az egyetemes fejlődés részeként állítsa be, s a világtörténelem egyik, szervesen a többihez tartozó ágaként értékelje. Azonban itt sem számolt azzal, hogy a történetíró nem függetlenítheti magát a forrásoktól. Az irodalom általában magával ragadja, s többször keríti az olvasót hatalmába az az érzés, hogy elbűbölését voltaképpen nem a történeti események menete, hanem a források adatszolgáltatása szabja meg, s egész koncepcióját,

a részletkérdésekben elfoglalt álláspontját, s egyáltalán, hogy mely eseményekre fordít figyelmet, jószerivel a rendelkezésre álló hagyománnyal folytatott hadakozás határozza el. Sokszor csak azért foglalkozik nagy bőséggel egy témával, mert arról a magyar források nem írnak; máskor lapokat áldoz egy szerinte téves állítás megegyezésére, holott szóvá sem kellene tennie, ha nem ért vele egyet; megint máskor külföldi adattal egészíti ki Thuróczt, a külföldi forrást tovább követi, kiegészíti másokkal, ezeket földrajzi analógiákkal támogatja, a földrajzi nevekhez történeti magyarázatokat fűz, s végül csak nagy ügyel-bajjal tud visszaevickélni az eredeti gondolathoz, sokszor bámulatra méltó bravúrral olyképpen, hogy az ötödik-hatodik kiegészítés kiegészítésére használja fel ismét Thuróczt, s marad meg aztán végre mellette, folytatva ott, ahol abbahagyta. A Magyar Történet módszertani problémáira visszatérünk még, ennyit azonban már az eddigiekből is lesszűrhetünk.

A II. István trónraléptétől III. István haláláig terjedő 2B VI. szerkezetileg a munka jellegzetes darabja. Anyira jellegzetes, hogy éppen ezzel válik ki a többi közül. Előadásának váza Thuróczi II:63--68. fejezetéhez idomul, ezt állítja szoros összhangba BF II:5., illetve ASA 15. elbeszélésével. Könyvének legalább fele származik azonban a kiegészítő forrásokból, melyek között helyet kap CCB, Pa és JPB. Új művet nem iktat források közé. Egyes szakaszokban tekintélyes helyet juttat saját, adat nélküli betoldásainak. Az első mondatokban Th II:63. alapján ismerteti II. István trónra jutásának körülményeit, s a saját elképzelése szerint jellemzi a fiatal király uralkodásának első éveit; a tényeket -- Dalmácia megtámadása, a lengyel háború -- Th-ból

szárja közbe-közbe, ugyanerre alapítja a cseh háború elbeszélését is (2B VI:13—31.), melynek előzményeit CCE-ből veszi át. Ezután végig megmarad Tharócsi mellett, ennek II: 63. fejezetét azonban úgy felezsaporítja az egyes szavak és kifejezések átalakításával, hogy az egyetlen fejezetből több, mint 6 lapot csinál. Ha Tharócsi néhány kifejezését összevetjük Bonfiniével, nyomban kitűnik, honnan a többlet:

Th II:63.

2B VI:61.

<p>Ha de causa, quod <u>imperator</u> ad conflictum non veniebat ad nequaquam prodeuntem ipseum, misit rex nuntium ad imperatorem Graecorum, et vi- tuperavit eum, dicens: <u>quod</u> non <u>esset dignus</u> vocari impe- rator, <u>neque rex</u>, <u>sed</u> <u>opus</u> et vetula, quia sicut vetula <u>semper</u> <u>esset in otio</u>.</p>	<p><u>Imperatorem</u> in occursum adhuc nequaquam prodeuntem quotidianis his conviciis provocavit, neque augusto <u>neque regio</u>, <u>sed</u> <u>aniculario</u> <u>dignus esset</u>, quando anicularum more situ obsitus <u>in sordide</u> <u>semper o-</u> <u>tio</u> versaretur, neque impe- ratoriam virtutem foris os- tenderet, qua aliquid laude dignum posteritati commenda- ret.</p>
--	--

Érdemes ismét megfigyelni, milyen pompásan kezelt fegyvere szerzőnknek a latin nyelv, melynek segítségével képes ugyanazon kifejezésben jóval tömörebb s egyúttal jóval hosszabb is lenni. Tharócsi 40 szóból álló mondatát pontosan a felével vissza tudja adni: "Imperatorem in occursum... ne-

quasquam prodeuntem... provocavit, quod neque augusto neque regio, sed aniculario... nomine dignus esset, quando... in... semper otio versaretur", s. meghozzá úgy, hogy a forrás szavainak felét át is veszi. Egyúttal azonban beleszár egy sereg új jelzőt és kifejezést, a mőndanivalón mit sem változtató őnálló gondolatot.

A 2B VI:119. után felhagy Thuróczi idézésével, s "Regnante Stephano" indítással a világtörténelmi eseményekre vet pillantást, melyhez ASA-t használja, néhány mondatban Pa-val kiegészítve; majd "Nunc tempus postulat, ut ad res Ungaricas redeamus", visszatér Thuróczihoz, s ennek alapján Vak Béla történetéhez. A 239. mondatban pontosan az előző mintára, "Regnante Bela" bevezetéssel ASA következik, melynek végén megint "Nunc tempus postulat", hogy II. Géza uralkodására térjen, mihez Th II:65.-öt másolja ki. Ebbe két részt szór bele; a második a királyt jellemzi (2B VI:274-283.), szempontunkból ez érdektelen, szorosan csatlakozik az eddig mondottakhoz, forrását nem kell keresnünk. Az első (2B VI:263-265.) azonban a kőtfő szempontjából figyelmet érdemel, mert az osztrák háború eseménytörténetét Thuróczi és a felhasznált külföldi irodalom által nem ismert adatokkal töldja meg. Ezek tárgya arra enged következtetni, hogy eredetüket a többször említett s még felderítetlen osztrák krónika elbeszélésében kell keresnünk. A közlés ugyanis nem áll egyedül, lényegében ugyanigy szól Ebnendorfer (709.) is: "Contra quem ob praedas, quas Geysa in Austriam adaiserat, Conradus rex ad Henrici ducis instantiam Bavarorum et Saxonum ad ultionem expetendam validam manum destinaret, qui et primam aciem Ungarorum prostraverant, sed tandem multitudine et iaculorum missilium ictibus

fatigati cedere coacti sunt. Cecidisse feruntur in hoc conflictu ultra septem millia virorum anno Domini 1146. secundum alios 48." Az egyezés csak nagy vobalakban áll fent, ám a rokon forrás feltévése kézenfekvő. A 311. mondatban ismét a "Quo quidem tempore" következik ezáltal először Pa 1135., majd ASA 15. alapján, de csak néhány mondatban, mert hamarosan módot talál arra, hogy az elbeszélte külföldi események magyar vonatkozásait Th következő fejezetével illusztrálja, amennyiben a keresztések magyarországi átvonulásának történetét ebből veszi. A 321. mondatból azonban nem a magyar dolgokat folytatja tovább, hanem a keresztéseket tartja szemmel, amihez elsősorban ASA-ból merít, néhány kiegészítésre Pa-t és JPB-t is elővéve. Ezután megint a "Hunc ad res Ungaricas redeamus" következik (2B VI:349.), s csak itt folytatja Th II:66.-nak az ismét félbeszakított szövegét, megintcsak erősen felhigitva a 376. mondatig, ahol újfent betold egy jó hosszú részt főleg ASA, kis részben Palmerius segítségével az egyetemes történelem elbeszéléséből.

Géza meghal, s a könyv végéig most már III. István uralkodásának elbeszélése fut, elődei korzakához képest is tetemes bővítéssel. A 412--425. mondatokban alig néhány szó származik Th II:66--67.-ből, sőt a szerzőnek részint Géza halálát és István megválasztását ecsetelő, részint a magyar évkönyveket értékelő megjegyzései töltik ki. Ez utóbbiakban azt hiányolja, hogy Thuróczi nem fordít kellő figyelmet III. István korára, s ezért réteér a király velencei ügyeinek taglalására, amihez BF-ben talál részleteket. Mivel azonban ennek magyar vonatkozásai eléggé szűkszavúak, itt-ott saját betoldásaival egészíti ki, hogy szempontjainak nagyobb teret juttathasson. Végeredményben a Blondustól átvett

rész magyar vonatkozásainak zöme Bonfini terméke. Thuróczi-
czinak már alig jut szerep. A 2B VI:484. mondatban inkább
csak BF kiegészítésére szolgál, s bár a 485--491. a Th II:
96. bővített átirata, a könyv végén megint a szokásos világ-
történeti kitekintés következik, s ennek forrása újfent BF.

A 2B VI. könyv tehát a benne szereplő uralkodók számá-
nak megfelelően ismétlődő szakaszokból áll, melyeken belül
a források is szabályosan váltják egymást. Egy-egy szakasz
a király megkoronázásával kezdődik (= Th bővítve), majd
jellemezése következik a szerző saját szavaival; ezután ural-
kodásának történetét olvassuk (= Th bővítve), majd az idő-
közben lezajlott világeseemények összefoglalása jön sorra a
külföldi források alapján. Az elbeszélés magvát képező Thu-
rócsi-átvételt a külföldi források magyar vonatkozásai bő-
vítik. A szakaszokon belül és között a tárgy és a forrás
váltását ismétlődő stílusfordulatok jelzik. A Thuróczihoz
képest tett bővitések mennyisége szinte illusztrációként
szolgál ahhoz, amit fentebb a hagyomány egyenetlenségeinek
elsimítására irányuló törekvésekről mondtunk, s számokban is
kifejezhető. A kiegyenlítés természetesen nem lehet tökéle-
tes, hiszen az adatok és a felhasználható irodalom mennyisé-
ge valamennyire mégiscsak köti a szerző kezét, a törekvés
azonban -- mint mondtuk -- számszerűleg is bizonyítható.
A négy uralkodóról szóló elbeszélés egészét 100 %-nak véve
Thuróczi és Bonfini előadásában az arányok így oszlanak meg:

	Thuróczi	Bonfini	az uralkodás időtartama
II. István	44 %	28 %	30 %
II. Béla	27 %	22 %	17 %
II. Géza	27 %	32 %	33 %
III. István	2 %	18 %	20 %

A nivellálás esándéka nyilvánvaló. A megvalósítás külön-

bőző méretű bővítéssel történik, egészen egyszerűen úgy, hogy a Thuróczi által mostohán kezelt részleteket nagyobb mennyiségben tömködi meg külföldi eredetű adatokkal és saját szövegezésű sorokkal, míg a forrásban is hosszabban írt dolgoknál ezek mennyisége kisebb. Szó sincs azonban arról, hogy bármelyiknél is lemondana a bővítésről, hiszen II. István uralkodásának időszakát is nagyobb terjedelemben ismerteti, mint a Magyar Krónika. (Megjegyezzük azonban, hogy másutt találtunk már példát Th megnyirbálására is, a gondolat tehát nem idegen Bonfiniótól.)

Ezután a 2B VII:308.-ig nincs különösebb megjegyezni valónk. Endre szentföldi hadjáratának forrása BF II:7., amihez nagyon keveset tesz hozzá, de ezzel a kevéssel alaposan átalakítja az elbeszélést. Blondus mondataiba ugyanis itt-ott beleszúrkalja Endre nevét, s ezáltal hozzá fűz egy sereg olyan eseményt, melynek forrásában a magyar királyhoz semmi köze sem volt. (Ilyen a 2B VII:219, 222, 228, 234, 241, 245, 253, 262, 266, 269, 283.)

A szentföldi hadjáratral kapcsolatban olvassuk a magyar irodalom történetében fejezetet kezdő Bánk bán-históriát. Alapvető forrása Th II:72., melyet követve már a 2B VII:169--170. szól Gertrudról, s jelzi a tragédiát. Elbeszélésébe azonban még nem kezd bele, mert "ut res cognita facilius habetur", meg kell indokolnia a király távollétét. Ezzel a fordulattal tér rá a keleti eseményekre, melyeknek most már egyik epizódja lesz Bánk története. Hegteszi gubernátornak, s azt írja, hogy a gyilkosság után felkereste a királyt Konstantinápolyban, az azonban az ítélkezést hasatérésére halasztotta. Ez a mozzanat a szerkesztet ökonomikus tagolására, a források egymásbaillesztésének tudatosságára

vet fényt. A koncepciót nyilvánvalóan a rendelkezésre álló anyag szabja meg: kapva kap az alkalmon, hogy Thuróczi szövetség híreit Blondus bőséges előadásával kapcsolhatja össze, s így módon kilenc lapnyi "magyar" történelmet alkothat. Ezt az idegen testet azonban oly ügyesen illeszti Th II:72. mondatai közé, mintha azokkal a legszorosabb összefüggésben lenne. Az indítást jeleztük: Th egyik adatának magyarázataként tér át BF-re, s a következőkben ezt állítja előtérbe. Maga az eredeti kiindulópont ebben epizódként helyezkedik el, úgy azonban, hogy egyik mellékága — az ítélkezés elhalasztása — már jó előre biztosítja a Thuróczihoz való visszatérés lehetőségét. Blondus elbeszélésének kimerítése után a 2B VII:304. itt veszi fel az elejtett fonalat, s folytatja tovább Th II:72—73. szerint a hazai események ismertetését. A Thuróczinál talált vástól lényegében csak a dátumban tér el. Ott ugyanis az 1212-es évszám áll, és az a megállapítás, hogy az összeesküvés még a hadjárat előtt történt. Valójában az esemény 1213-ban játszódott le, II. Endre halicsi háborúskodása idején, erről azonban sem Thuróczi, sem Bonfini nem tud, s az utóbbi logikusan jár el, amikor a király általa ismert egyetlen távollétére rögzíti a történeteket. Egyebekben az eltérés főleg abból adódik, hogy a forrás száraz jegyzetét novellává kerekíti. Bánkából hőst formál, a királyt az igazságos uralkodó pózába állítja, az elbeszélést irodalmi szintre emeli. Tárgyi tekintetben figyelemre méltó a história vége: Thuróczi kegyetlenül megbünteti a gyilkost, Bonfini szerint azonban bocsánatot nyer. Ehhez ugyan hozzácsapja a "plorique" véleményét is, melyben Th II:72.-t idézi, sőt — átmenetként — megemlíti, hogy a király felmentő ítélete ellenére a királyné családja "in

universum Bancani domum miserabiliter sevitum", mégis feltűnő, hogy tájékozottabb, mint forrása, hiszen ismeretes, hogy Bánk az eset után továbbra is magas méltóságok viselője, s még tíz év múlva is bodrogi és újvári ispán. Ugyanezt jelzi az esemény időzítése is. Thuróczi egy szóval sem említi, még csak nem is sejteti a király távollétét, míg ez Bonfininál erős hangsúlyt kap, s ennyiben is közelebb jár a valósághoz amannál. Feltűnő továbbá a "plorique" emlegetése, ami két változat ismeretét banálisítja; ezideig egyetlen alkalommal sem tapasztaltuk, hogy saját véleményét mások neve mögé bújtatva volna, hogy a lehetőségekről saját maga által felállított alternatívákat különböző forrásokra való hivatkozással akarta volna elfogadtatni, mint mások nézeteit. Több jel mutat tehát arra, hogy a forráshoz képest tapasztalható bővítések és eltérések egy része nem az írói fantázia terméke, hanem valamilyen, évszázadokkal később is élő hagyományt követ. Ez a hagyomány néhány ponton megbízhatóbbnak bizonyul a krónikánál, pontosabb körülhatárolására azonban nem vállalkozunk, mert nem tudjuk elválasztani a belőle származó és az íróra hárítható elemeket. Feltehető, hogy azokon a pontokon kell számolnunk jelenlétével, melyeknél Bonfini Thuróczitól a valóság felé hajlik el; ámbar ezek csekély száma a véletlen jótékony közreműködését is dícsérheti. A Bánk bán-történet eredetéről és kialakulásának folyamatával foglalkozó irodalom a novellává válásban a döntő fordulatot Bonfininak tulajdonítja; nem tartanánk azonban haszontalannak annak vizsgálatát, vajon nem következett-e ez be már egy korábbi időszakban, hiszen -- úgy tűnik -- Bonfini néhány novellisztikus fordulatot valahonnan már készen kapott, és semmiképpen sem Thuróczitól. Ettől

függetlenül -- Th és BF összeültvőzése révén -- a rész Bonfini szerkesztési módszerének újabb iskolapéldája, kiválóan szemlélteti az anyaggal vívott harcot, melyben az adatszerű valóság olykor háttérbe szorul, kárpótlásul azonban az örökéletű Bánk bán profilja formálódik meg. (Vö. Magyar életrajzi lex. I. 31--32, 105.; Katona Lajos, Irodalomtörténeti Közlemények 1901. 308--328.; stb.)

A 2B VII:308--351. sz. Erzsébet élettörténetét foglalja össze beleértve a királylányról megemlékező Th II:73. előadásába legendájának szövegét. E bekezdés forrását szüksevisága következtében Helmár nem határozhatta meg, s mi sem jutottunk eredményre. Az alap valamelyik Erzsébet-legenda; a számunkra hozzáférhető variánsok azonban legalább háromszor hosszabbak Bonfini elbeszélésénél, s ennek ellenére összességükben sem tartalmazznak minden szükséges tényest, ezért a használat egyikről sem bizonyítható. Mind a tárgyi, mind a formai összevetések arra az eredményre vezetnek, hogy szerzőnk előtt ez esetben is egy ma már nem közismert variáns lehetett, mely tartalmában és szövegében bővebb volt ezeknél. Elemzésünkben két ismert változatot vetettünk össze a miénkkel, s azt tapasztaltuk, hogy -- mint a hagiografikus anyagnál eddig is -- az egyesítés váltakozva billenti a mérleg nyelvét hol az egyik, hol a másik oldalra:

VB I 3:24.

VBT 7:3.

2B VII:333--335.

puella quaedam capillamento pulcherrima... cui ut quae...	puella quaedam capillis ornatissima...dominae Elisabethae...	Cum Radegundis virgo spectata pulchritudini et decore...
primum detonderetur beth offertur, quae capillorum amplitudo...	capillus, Elisabetha <u>vixit</u> capillorum	dine preclara <u>vixit</u>

praecepit. Quo sta- pulchritudine ius- de sororis gratia
tia effecto, cum in sit continuo cir- xenodochium ingre-
lachrymas puella cunscidi; quo facto deretur, hanc Elisa-
prorumperet, erant coepit adolescentu- betha reluctantem
qui dicerent... ut la aulare alta vo- apprehendit, aure-
quae sororis invi- ce. Aderant quidem ea illacrimanti co-
sendae... gratia ve- dicentes... sororem nam ex edicto suc-
nerit... Moxque ee- suam infirmam visi- cidit. Et rogata,
citam interrogavit, tatura... quassivit, num aliquando salu-
an unquam sanctio- si aliquando melio- brioris vite propo-
ris vitae habuerit ris vitae proposi- situm concepisset
voluntatem?... Et tum habuisset?... ...At illa, Carius
ego, inquit Elisa- "Plus igitur gaudeo mihi inquit, est,
beth, hoc magis de tuorum capillo- cum capillorum ton-
gratulor tuorum de- rum praecisione, sure cane tibi re-
tensionem capillorum, quam de filii mei ligionis impedimen-
quo liquidus pervi- gavisura forem in tum advenisse quam
deo, me tibi sala- Romanum imperium si filium ad Romanum
tis advenisse dis- profectione... As- imperium erectum au-
pendium; statimque sumit ergo eam pi- direm. Puella sumpto
assumptam intulit icens domina muta- habitu cum ea in pio
xenodochio, et mini- to habitu in hospi- xenodochio vitam
strandum munus, quo- tali perpetue Domi- sanctissimam trans-
ad viveret et con- no servitorem. egit.
misit.

Az élettörténetet a csodák elősorolásával lezáró 2B VII:

345--350. szakasz összetevői zömmel megtalálhatók a Miracula
baetae Elisabeth c. összeállításban (MBE). Valószínű azon-
ban, hogy irónk előtt -- az Adalbert-legendához hasonlóan --

olyan változat feküdt, mely minden közölt adatot magába olvasztott, nem volt szüksége tehát arra, hogy rövid elbeszélését különböző helyekről ollózza össze. A Bolesarusra és Heliburgisra vonatkozó közleménynek sem a Vitákban, sem a csodák lajstromában nincs nyoma; a fent adott szövegösszevetésben is azt láttuk, hogy a Bonfinival párhuzamba állított szövegek -- bár mennyiségileg többszörösen felülmúlják az ővét --, Radegundisról nem tudnak. Az ismeretlen variáns tehát lényegesen bővebb lehetett az ismerteknél.

Munkánk során ez most már az ötödik alkalom, amikor egy-egy magyar szent élettörténetének forrásaira terelődik a szó. Az I. decas hun történetével kapcsolatban előadott külföldi legendák eredeztetése nem okozott problémát, ott ezeket Vincentius Bellovacensis útmutatása nyomán vázolta fel, Szent Mártonét pedig -- ugyancsak a Speculumban jelzett irányt követve -- Severus Sulpicius tudósítása alapján adta elő. A II. decasban azonban István, Adalbert, Inre, László s most legutóbb Erzsébet vitáinak irodalmi előzményét nem sikerült felderítenünk. Az esetenkénti elemzés minden alkalommal elkallódott legendaváltozatra mutatott. Az egyenként történt összevetések azonban nem nélkülözik a közösen jellemző sajátosságokat. Minden elemzésünk azzal a megállapítással zárult, hogy a Bonfini által használt variáns az ismert változatok egyik családjához áll közel, ámde nem azonos ezek egyik tagjával sem, sőt, esetenként tőle messze távol álló szövegekkel egyezik. Feltűnő volt ez az István-életrajznál, melyen alapvetően a Hartvik-féle szerkesztő hatása érződik, de szövegünk nemcsak ennek egyes változatai között ingadozik, hanem helyenként a nagyobb legendára is visszamutat, másutt pedig Ransanushoz áll kö-

zel. Ezek a megfigyelések azt a gondolatot involválják, hogy a Bonfini által megőrzött legendák valamennyien egy közös -- meglehetősen későn keletkezett -- gyűjteményből származnak, amint az I. decas vonatkozó helyeit sem külön-külön szedegette össze, hanem egy kötetben kapta kézhez. A gyűjtemény késői keletkezésének természetesen nem mond ellent, hogy itt-ott viszonylag régi elemeket őriz, mint az Imre-legenda esetében. Mindenesetre kézenfekvőbbnek látszik egy elkallódott kötettel számolni, mint öt, egyenként elveszett munkácskával. Hatodikként figyelmeztetünk a Ransanus által rögzített önálló Margit-legendára, mint ami esetleg ugyan-ezen volumen részét képezte. Meg kell azonban vallanunk, hogy nem tudtunk kellő figyelmet fordítani erre a kérdésre. A szentek életrajzai egyedileg és különböző szempontok szerinti csoportosításban megszámlálhatatlan mennyiségben maradtak ránk. Nyilván még nagyobb számban kallódtak el. Olyanféle összeállítások, mint Jacobus de Voragine Legenda aureája, a Vitae sanctorum patrum, De laudibus sanctorum, a különböző szerzőktől eredő rengeteg Sermones de sanctis, a Vincentiuséhoz hasonló monumentális összefoglalások, mint például Petrus de Natalibus Catalogus sanctorum, s speciálisan Magyarországra vonatkozó Legendae sanctorum regni Hungariae in Lombardica historica non contentae és ennek kéziratos vagy nyomtatott változatai, az esernyi breviárium s a hasonlók rengetege megakadályozták, hogy módszeresen tekintsük át a számításba vehető irodalmat. Megjegyezzük, hogy nem is törekedtünk erre, mert a Bonfini által közölt szövegek tartalmilag semmi különbséget nem jelentenek az általunk ismertekhez képest, s ezért nem tartottuk szükségesnek, hogy csupán csak a rend kedvéért tucatsszára bogarássuk

át a rendkívül nehezen megszerezhető kóteteket abban a tudatban, hogy más vonatkozásban is hasznosítható eredményre aligha jutunk. A közvetlen forrás felderítését a véletlenre, vagy mások derekasabb felkészültségére bizzuk.

A 2B VIII. számát a tatárjárással kapcsolatos tudnivalók ismertetése tölti ki; ami ezen felül található benne, az -- néhány kisebb jelentőségű kiegészítő megjegyzéstől eltekintve -- Aeneas Sylvius cseh történetének két fejezetét s Thuróczi ismótlí; két helyen Palmeriust halljuk. A 367. mondatból kezdve tehát a könyv felépítése a források szempontjából igen egyszerű. Magának a magyarországi tatárjárásnak a története nem vet föl megoldhatatlan kérdéseket. Erre a 2B VIII:106.-ban tér rá, s elbeszélése során kétszer hivatkozik hírforrására: "Rogerius... ex cuius commentariis ista collegimus" (2B VIII:273., s ugyanígy még egyszer a 2B VIII:301.ő). A könyv 106--353. mondata valóban Rogerius Carmen miserabile-ját (Re) idézi. A bevezető mondatokon kívül csak a két Interlocutiót hagyja el belőle, egyébként szinte mondatról mondatra átveszi az egészet. Bonfini szövege általában összevontabb, kiegészítő forrást nem használ, saját betoldásainak száma is korlátozott, s így az azonosítás a kifejezésbeli egyezések csokély száma ellenére nem problematikus. Mivel a szerzőre hivatkozik, elbeszélésének tartalmilag tökéletesen, formailag részben hí követője, s egyébként sem találtunk más leírást, mely kútforrásként említhető lenne, a szövegek összevetését nem tartjuk szükségesnek, mert e szakasz forrása csak a Carmen miserabile lehet. A tárgyi egyezés annyira teljes, hogy ennek alapján a Bonfini által olvasott változatot is meghatározhatjuk. A mű szövege a két Thuróczi-kiadás függelékeként maradt fenn

(mindkettő 1488-ból, az egyik brünni — jele "B" —, a másik augsburgi — jele "A" — nyomtató műhelyéből; leírásukat ld. Juhász Lászlónak az id. kiadáshoz írt bevezetőjében, 548--549.) Bonfini annyira ragaszkodik a szöveghez, hogy tévedéseit is rendre leoldja. Így a 2B VIII:199. Bore helyett a sajtóhibás Bore névalakot adja, mint ahogy Ro 26. is hasonlóan ír; a tatár vezérek felsorolása közben a 2B VIII:160.-ban Pheyca-t látunk a helyes Seyben helyén, s Ro 19. is Feyca-t ír; a 2B VIII:239. győri püspöknek — Ro 30. alapján — Gergelyt teszi meg Gergely helyett; Ro 14. felsoréli a tatárok és rutének nevét: "quod Comani societatem contraxerunt cum Ruthenis" [elírás "cum Tartaris" helyett], s ennek megfelelően a mi szövegünkben is "referent Comanos cum Ruthenis contraxisse" áll (2B VIII:150.). Egyetlen helyen javítja csak ki a Thuróczi-kiadás hibás olvasatát, Ariscaidum helyett a helyes Aristaldum alakot használja a 2B VIII:171. (= Ro 20.). Igaz viszont, hogy másutt meg maga érti félre forrását:

Ro 34.

2B VIII:289.

Tamen ad quandam divertimus
insulam, que contra Tartaros
per homines de Agya et
waidam de Geroth et de plu-
ribus aliis circumiacentibus
villis fortiter parabatur.

Mox ad quandam insulam diver-
tit, quam adversus Tartaricum
furorem, quicunque proximis
pagos incolebant, quos Agyam,
Vaydam et Geroth appellant,
coacti plane munierant...

Ezek alapján nem tévedhetünk, ha azt a következtetést vonjuk le, hogy szerzőnk a Thuróczi-kiadásokban megőrzött szö-

veget használta fel a magyarországi tatárdúlás történetének megírásához. A "A" és "B" változat egymástól alig-alig tér el, s ezért a különbségeket nagyon alaposan szemügyre kell vennünk, ha kettejük között is választani akarunk. A tüzetes vizsgálat eredményeképpen — mint erre Thuróczi Magyar krónikájának tárgyalása során már céloztunk — az augsburgi kiadás mellett kell lőndzsát törnünk. Rogerius és a Magyar Történet elbeszélése között a tárgyi azonosság ellenére sincs sok szó szerinti egyezés, s ezért csakély az olyan helyek száma, ahol "A" és "B" egymáskösti eltérése a mi szövegünkben tükröződnék, s kevés azonban kivétel nélkül az augsburgira mutat:

Ro 9.("B")	Ro 9.("A")	2B VIII:137.
Frederico Romanorum	Frederico Romanorum	ad Fredericum Austrie
imperatorii eorum	imperatorii <u>coronam</u>	ducen... <u>coronam</u>
regni et Hungariam	regni et Hungariam	et regnum

Ro 25.("B")	Ro 25.("A")	2B VIII:197.
spoliando, interficiendo	spoliando <u>et</u> interficiendo	spoliare <u>ac</u> cedere

Ro 26.("B")	Ro 26.("A")	2B VIII:199.
ad partes superiores conducerent et postmodum ad regis exercitum festinantes accederent, obviantes Comanis...	ad partes superiores conducerent, <u>ut</u> niam properarent, <u>ut</u> postmodum ad regis exercitum festinantes accederent, obviantes Comanog...	in superiorem Pannones cum regis castra iungerent, Cumanog...

Re 35.("B")	Re 35.("A")	2B VIII:303.
homines et mulieres <u>vir</u> i et mulieres puerique	<u>vir</u> i et mulieres puerique	mulieres cum pueris eque ac <u>vir</u> i
Re 33.("B")	Re 33.("A")	2B VIII:265.
consequentes	<u>convenientes</u>	<u>convenit</u>
Re 22.("B")	Re 22.("A")	2B VIII:183.
canonicos et alias personas, dominas et puellas, quas voluerunt interire-	canonicos et alias personas, dominas et puellas, quas <u>voluerunt</u> interire-	Captem multitudines non gladio barbarus conficit, <u>sed</u> im- pone totaliter crema- sitam igni univer- sam absorbit...

Az augsburgi kiadásra mutató helyek száma tehát nem sok, egy-egy példa önmagában nem is lenne meggyőző, de összességében — ide számítva a Th-nál talált hasonló jeleket s azt, hogy ellenkező irányba egyetlen betű sem mutat — véleményünk szerint vitathatatlanul teszi, hogy Bonfini Rogerius szövegét az 1488-as augsburgi Thurócsi-kiadásból ismerte meg.

Míg a Rogerius átvételével kapcsolatos kérdések könnyű szerrel megoldhatók, ez idő szerint tisztázhatatlan probléma elé állít az átvételt megelőző és követő mondatok forrásainak kimutatása. A 354—366. szakasz között Th II:74. bővített átirása, a bővítés azonban dokumentum használatára mutat, s a szerző maga is hivatkozik a Frangepánokat illető királyi diplomára: "Quare ob rem bene gestam non solum amplissimis privilegiis, sed oppidis et pagis, ut diplomata re-

gia plane testantur, honorifice donati sunt; hos M. et B. fuisse memorant." Ezeknek az okleveleknek nem akadunk nyomára. A ránk maradt — részben valódi, részben hamis — iratok legtöbbje hangztatja a familiának a tatárjárás idején a királlyal szemben tanúsított derékas magaviseletét, minnek elismerésképpen 1242-ben s 1251-ben Wydo (Seruido, Guido) valamint fiai: János, Frigyes (Feldrik), Bertalan és ifjabb Wydo megerősítették a Modrust és Wynodolt illető korábbi jogaiban, illetve megkapja a modrusi harmincedet. (Ld. Szentpéter: Krit. jegyz. I. 713--714, 944--945. sz. és Frangepán-oklevéltár II. 400--418.) Utóbbit 1488. márc. 10-én Mátyás is átírja; elképzelhető tehát, hogy a szerző találkozott ehhez hasonló tartalmú iratokkal. 1260-ból keltezett (hamis) oklevelek szerint (Szentpéter: Krit. jegyz. I. 1243. és 1252--1255. sz.) a még életben lévő Frigyes és Bertalan megkapja Zengget (Scen) és Wynodolt. A B. szigla nyilván Bertalant rejti, az M. talán félreértés ("Magister"), hibás olvasás ("Wydo"), vagy mögöttese az az 1244-ből való diploma lappang, melyről Szentpéter (i. m. 797. sz.) "IV. Béla király oklevele a Frangepánok javára" megjelöléssel tartalmának ismerete nélkül beszél. A családnak M. kezdőbetűs tagja csak egy volt, Martinuscius, ki 1232-ben szerepel, róla azonban semmit sem tudunk (Frangepán-oklevéltár I. 9.), nem látszik jelentős alaknak.

Bonyolítja a helyzetet, hogy ugyanezen szakaszban római évkönyvekről is hallunk, anélkül azonban, hogy közelebbi megjelölésükre módunk lehetne. A belőlük szerzett adat — a Frangepánok "A clarissimis profecto maioribus isti degenerare noluerunt, qui, ut Romani sane referunt annales, in senatorio ordine prestantissimi semper habitu urbanis tandem fa-

cticonibus in Dalmatiam secessere ac in eius parte regnarunt, quam Iapidiam vocant" -- arra enged következtetni, hogy valamely klasszikus latin elbeszélő forrásról van szó, melynek alapján a Frangepánok -- mint reneszánsz-kori osztályos társaik tekintélyes része -- származásukat a római előkelők egyik családjára tudták visszavezetni. (Az olaszországi Frangipani familia az Aniciusokig vezette vissza genealógiáját, ld. Pallas lex. VII. 585.)

A 2B VIII:354--366. szakaszban tehát csak a Thurócztól származó adatokat tudjuk megnyugtatóan forráshoz kötni, a többi egy része előttünk ismeretlen oklevélből való, más része feltehetően az író szóbeli értesülésén alapul, illetőleg saját reflexiója; ezeket azonban nem tudjuk egymástól elválasztani.

Hasonlóképpen problematikus az a jóval nagyobb terjedelmi rész, mely a magyarországi tatárdúlás eseményeit megelőzően a támadók bemutatására hivatott. A Thuróczi alapozott 6 bevezető mondat után ugyanis a 7--103. szakasz nagy részletességgel ismerteti a tatárok eredetét, Magyarország előzőnléséig való történetét, vallását, szokásait, erkölcséit stb. Első tekintetre a leírás valami kozmográfiai munkára látszik utalni, az egyébként felhasznált anyagban azonban az itt elmondottaknak vagy nyoma sincs, vagy sokkal kisebb terjedelemben találunk hasonló megállapításokat. Forrásutalás négy helyen is van, de nem megyünk vele sokra, mert semmi támpontot sem ad (2B VIII:10, 101.: nomanal; 2B VIII:100, 102.: plerique). JPB 13.1203. és 1242. tartalmaz néhány hasonló megjegyzést, Pa 1202. ugyancsak, ámde a szövegazonosság nem meggyőző, s a mi előadásunknak csak csekély töredékére vonatkoztatható. Ugyanez a helyzet

Spalatói Tamás alapvető leírásával is (37. fejezet). Tartalmi hasonlóság van ugyan, de formai nagyon kis mértékben, előadása jóval vázlatosabb, s így legfeljebb csak annyit engedhetünk meg, hogy hatása valamely más munkán keresztül érvényesülhetett. Csaknem teljes azonosságot mutathatunk ki Flauto Carpinii tudósításával (PC):

PC III.1:3.

2B VIII:41.

Solem insuper, lunam et ignem Solem ac lunam adorant, item venerantur et adorant, et a- elementa quatuor, quam et terren; eis ciborum quibus ante prandium ciborum et potus primicias offerentes et potus primicias libant. et mane potissime antequam comedant et bibant.

PC IV.4:3.

2B VIII:93--94.

Virgines et mulieres equitant Quin etiam diversa operantur, ...vidimus etiam eas pharet- ut puta pelliceas vestes, ras et arcus portare... Mul- calceos, odreas et cetera eres eorum omnia operantur, tale genus. Item currus ducunt reperantque, camelos onerant. Vigorum more sacittas emittunt, pharetrate equitant, ex quo pugnant et virilia queque officia prestant.

pellicia, vestes, calceos, odreas et omnia opera, quas de corio fiunt; currus etiam ducunt et reperant, camelos onerant... et aliquas sicut viri sacittant.

Nem mondhatjuk azonban, hogy ezzel a forrást is sikerült kimutatni. Szövegünk egyes adatai PC különböző könyveiből minden látható rendszer nélkül kerülnek egymás mellé, szer-

kezetében tehát nem követi azt. A fenti mértékben egyeső helyek a szakasznak mintegy felét tesszik ki, a másik 50 % csak tartalmi rokonságot mutat, a 2B VIII:7—17. adatai pedig PC-ben egyáltalán nem lelhetők fel. Ez a rész azonban összehasonlítható a Bonfini által felhasznált egyéb kútforrásokból (főképp BF II:7. 294. lap, BF III:8. 526. lap). Nem látszik azonban valószínűnek, hogy a szerző maga gyűjtögette volna össze az egyes adatokat; nyilván készen kapta a leírást így, ahogy van, s ha informátorát le tudnánk leplesni, valószínűleg kitűnnék, hogy Blondus csak néhány kiegészítés forrásaként hozható szóba. Terjedelemben PC és Bonfini között igen nagy az eltérés, utóbbi lényegesen rövidebb. Mivel a pontosan azonosítható, és 60—70 %-os közelséget mutató helyek száma elegendő, Bonfini és Plano Carpini előadása között feltétlenül szoros összefüggésnek kell lenni. A legnagyobb valószínűség mellett szól, hogy a közvetlen forrás PC-ből merített, az adatok tehát mindössze egy későbbbejöttével kerültek onnan a mi szövegünkbe.

A 2B IX. bevezető szavai (1—27^a) a szokásos bővítésekkel és itt-ott néhány máshonnan eredő becsúszással Thurócsit ismétlik. Véleményével szemben három mondat erejéig visszatér BF ASA-variánsához (hivatkozik is Blondusra), majd hozzáfűzi az Anjouk genealógiájának levezetéséhez, mint mondja, az I. Károly nápolyi királyánál található ólomtáblák alapján. Ezeknek a tábláknak nem sikerült nyomára akadnunk. A *Chronicon Parmense ab anno 1038. usque ad annum 1336.* (kiadva: *Chronica Parmensia* 62.) beszél Károly haláláról, királyáról, említi is az ott elhelyezett feliratot: "Item eodem anno in festo Epiphaniae d. Rex Karolus Rex Apuliae obiit in civitate Foçae et sepultus fuit Neapoli ad ecclesiam ar-

chiepiscopatus, et ad sepulturam eiusdem isti versus scripti sunt:

Ecclesiae clypeus	---	iacet hic fideique trophaeus,
Si fuit ipse reus,	---	propiciare, Deus:
Flet lex divina;	---	Karoli virtute supina,
Quae fuerat domina,	---	dum vixit, et absque ruina."

E szöveg semmilyenetre sem látszik olyannak, aminek az alapján el lehetne mondani azt a genealógiai levezetést, ami Bonfininál ezután hét lap terjedelemben következik. Egy másik epitáfiumot — melynél azonban a hely sem egyezik — Richea közül (Theatrum II:VI. 112--113.): "Caroli Andegavensis regis Siciliae in civitate Aquensi ad S. Salvatoris.

Lilia Francorum coelestia munera regum

Reliquias veteris Andegavaeque domus..." Stb.

Ugy tetszik azonban, hogy az ólomtáblákra nincs is szükségünk, mert szerzőnk nem sokat idézhet ezekről. A genealógiát két fellelhető munka alapján adja elő: az egyik Tristanus Caracciolus Genealogiája (CG), a másik egy Chronicon Siculum (CrS). Ezek szövegét veszi át szabályosan változtatva. Első mondatai a Chroniconból valók:

CrS

2B IX:34--35.

Cui regi Guillelmo successit	
in dominio <u>Constancia</u> filia	<u>Constantia regina</u>
<u>regis Rogerii</u> [más kézzel ja-	<u>regis</u>
vitva: <u>Guillelmi</u>] predicti	<u>Guillelmi</u> profecto Christia-
que <u>erat monialis</u> in <u>Panormo</u> ,	nissimi quamvis <u>Panormitana</u>
et de mandato	<u>monialis</u> esset, iussu tamen
<u>ecclesie</u> exivit a monasterio	<u>ecclesie</u>
et absoluta ab observatione	
religionis et copulata fuit	

in matrimonio imperatore Her- Henrico imperator i a Sueva
rico de domo Suavi. De qua gente nato coniugata est.
natus fuit Fridericus in civi- Ex quo quidem connubio Fre-
tate Esu in anno dominice in- dericus imperator natus est
arnationis millesimo CLXXX- ad Esu urbem salutis anno
VIII in die Sancti Stephani. quinquagesimo octavo supra
millesimum divi quoque Ste-
phani sollennibus.

A Chronicon átvétele elég erős rövidítéssel a 43. mondatig folyik. Az első sorokban érdekes mozzanat tűnik a szemünkbe: Bonfini a másolásnál a későbbi javításra is tekintettel van, mintha éppen a kiadásunk alapjául szolgáló kéziratot használta volna. De mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy számadataiban szinte sehol sem egyezik ezzel. A 44. mondatban Caracciolushez fordul:

CG

28 IX:44.

<u>Carolus</u> <u>Andegaviae</u> <u>et</u> <u>Caroma-</u>	<u>Carolus</u> <u>comes</u> <u>Andegavensis</u>
<u>niae</u> <u>comes</u> . <u>Ludovici</u> <u>Franco-</u>	<u>secundus</u> <u>Ludovici</u> <u>regis</u> <u>Fran-</u>
<u>rum</u> <u>regis</u> <u>et</u> <u>Blancae</u> <u>regis</u>	<u>cie</u> <u>filius</u> <u>ex</u> <u>Blanca</u> <u>Castilie</u>
<u>Castellae</u> <u>genitae</u> <u>filius</u> <u>et</u>	<u>regis</u> <u>filia</u> , <u>qui</u> <u>frater</u> <u>Lodo-</u>
<u>sancti</u> <u>Ludovici</u> <u>regis</u> <u>frater</u>	<u>vici</u> <u>regis</u> <u>Francie</u> <u>fuit</u> <u>Pro-</u>
	<u>vincie</u> <u>comitis</u> <u>et</u> <u>inter</u> <u>divos</u>
	<u>ob</u> <u>vitam</u> <u>sanctissime</u> <u>ductam</u>
<u>uxorem</u> <u>habuit</u> <u>Beatricem</u> <u>ulti-</u>	<u>reducti</u> , <u>Beatricem</u> <u>Raymundi</u>
<u>mo</u> <u>genitam</u> <u>et</u> <u>heredem</u> <u>Raymun-</u>	<u>Berengarii</u> <u>Provincie</u> <u>comitis</u>
<u>di</u> <u>Berengarii</u> <u>Provinciae</u> <u>co-</u>	<u>filiam</u> <u>novissimam</u> <u>et</u> <u>heredem</u>
<u>mitis</u> , <u>ex</u> <u>qua</u> <u>Carolus</u> <u>filium</u>	<u>duxit</u> <u>uxorem</u> , <u>est</u> <u>qua</u> <u>Carolus</u>
<u>unicum</u> <u>suscepit</u> .	<u>natus</u> <u>est</u> .

A forrást a rövidítés mellett szóvirágokkal bővíti, de Bonfininál a "sancti" helyett "inter divos ob vitas sanctissime ductum relecti" fel sem tűnik. Ettől kezdve a két szöveg váltakozva követi egymást; CG-t olvassuk a 65. mondatig, a Chroniconból csak egy adatot szűr bele Károly temetésével kapcsolatban, s maga sem tesz hozzá két mondatnál többet; a 66-67. CrG-ből való, a 68-69-et CG-ből vessz; stb. Végül a 118-119., valamint az ezt követő összeállítás a tárgyalt időszakban tisztséget viselt személyekről CrG-ből származik, bár nem azonos formában, mert a forrás mindenuralkodóval kapcsolatban külön tisztségnévsort ad, Bonfini pedig egy helyen állítja össze valamennyit. Ezt a felsorolást is oda kell állítanunk az évszámok mellé. Azoknak a forrástól való eltérését esetleg magyarázhatnánk azszal, hogy Bonfini igyekezett a két írás nem mindenben összhangzó előadását közelebb hozni egymáshoz, s ezért tudatosan változtatta meg mindkettőben az ellentmondó számokat, a tisztségviselők nevének szinte felismerhetetlen alakjaival kapcsolatban azonban ez a magyarázat nem elégíthet ki. CrG névalakjai annyira különböznek a mieinktől, hogy bár fent még a felhasznált példányt is meghatározhattuk(?), most mégis kénytelenek vagyunk azt hinni, vagy más változatot használt, vagy nagyon hibásan olvasott:

CrG

2B IX:124.

Tempore suo intitulavit infra-A Roberto deinde rege Sicilie scriptos comites: Dominum

Thomasius de Marsano Comitem Thomasius Marcianus

Squillacii. Dominum Dotum de Scyllacei, diaconus Rocchen-
lavatra Comitem Caserte. Do- nis Catalanus Caserte,

minum Nicolaus de Iamville Nicolaus Iamvillensis
Comitem Sancti Angeli. Domi- Sancti Angeli,
num Guillelmus Russus Comitem Iordanus Rufus
Sinopoli. Dominum Philippum Synopolis, Philippus
de Sanguinico Comitem Altimon- Sancti Severini Altimon-
tis. Dominum Rogerium de San- tis, Rogerius
cto Severino Comitem Miletis. Severinas Melite...

Hig a genealógia szöveges része 60--80 %-os hűséggel követi a forrást, az utolsó szakaszban az eltérés oly nagy, hogy a szóban forgó személyeket a kiadás — egyébként is gyenge — mutatója alapján nem lehet megtalálni. Egyetlen mondatban:

Gr6	2B IX:12o.
Brede	Viennensis
Rogerius	Georgius
Russus	Rufus
Berteraymus	Beltrannus

s ugyanitt a Bonfini által említett Philippus Montis Portis-nak a krónikában nyoma sincs. Ha arra gondolunk, hogy nem sikerült felfedeznünk azokat a bizonyos ólomtáblákat, s hogy az eltérések éppen a "száraz tényekben", neveken és számokban vannak, talán nem járunk messze a valóságtól, ha feltesszük, hogy ezek kerültek ide a felírtos emlékek alapján. Valószínűtlen, hogy az egész genealógiai rész — hét lap terjedelemben — táblán lett volna olvasható, nagyon is elképzelhető azonban, hogy egy ^cszög évszám és név csakugyan megtalálható volt rajta. Két forrásunk nem hivatkozik erre, említése tehát nem lehet a szöveg mechanikus másolásá-

nak eredménye, nem továbbadott hivatkozás. Bonfini saját tudomása alapján beszél, s mivel eddig sosem kaptuk rajta hamis forrás megjelölésén, szavait valóságnak kell elfogadnunk. Tartalmi tekintetben nincs különösebb jelentősége, hiszen egyezik a CrS-ben megőrzött adatokkal, magyarázatot ad viszont az írásmódban felfedezhető különösségekre.

Nem hisszük azonban, hogy a tárgyalt szakasz közvetlenül CrS és CG, illetőleg a táblák szövegét másolná. Először is az egész elbeszélés oly távolról kapcsolódik tulajdonképpeni témánkhoz, hogy ennek összeállítására három munkát felhasználni még Bonfini részéről is túlzásnak tűnik. Másodszor e három forrásnak semmiféle magyar vonatkozása nincsen, s történetírásunk ezer esztendeje alatt Bonfinin kívül senki sem akadt, aki ezekhez fordult volna. Nem szólnak arról, milyen nehézségekbe ütközhetett a hozzájuk férkőzés, nyilvánvaló, hogy tanulmányozásukra csak Itáliában lehetett mód. E három, a megközelítés technikai nehézségeiben és a magyar történelemmel szemben való érdektelenségében egyforma jellegű forrás véleményünk szerint nem külön-külön jutott a Magyar Történetbe, hanem egy olyan mű közvetítésével, mely mindhármát meglehetősen hűséggel követte, s a szerző számára a Magyar Történet szerkesztése során feldolgozása kézenfekvő volt. Egyenkénti felhasználásuk azért sem látszik valószínűnek, mert egyöntetűséget mutatnak alkalmazásuk körülhatároltságában is: csak itt, a II. decas 9. könyvének nagy terjedelmű, de az elbeszélés egészében tartalmilag csekély szerepet játszó első szakaszában jutnak szóhoz, s az Anjou-genealógián kívül egyetlen adattal sem mutathatók ki másutt. Pedig a Chronicon Siculum egynémely részlete használható lett volna legalább a világpolitikai kitekintések megfogalmazásá-

hoz, ha a szerzőnek munka közben módjában van belepillantani. És a negatívum is a közvetítő kátfő mellett szól. Meggondolva, hogy Bonfini e reprezentatív alkotásához igénybe vette minden korábbi munkáját, úgy hisszük, a szóban forgó részlettel kapcsolatban is erre kell gyanakodnunk. Alább egyenként esik majd szó arról, hogy mindazok a művei, melyek szövegükben ismeretesek előttünk, csekély változtatással — legalább néhány részlet erejéig — belekerültek a Magyar Történetbe. Kimutatható Herodianus-, Hermogenes-, Philostratus- és Averálinus-fordítása, a Symposium néhány mőndata, sőt megőrizte elveszett epigramma-gyűjteményének egyik darabját, s valószínűleg bevezetőjét is. Elkallódott munkáinak szövege nagy valószínűséggel fejthető ki az elbeszélésből, például a Hunyadi ház genealógiájának levezetése bizonyossággal köthető az ismeretlen Libellushoz. Csodálnunk kellene, ha éppen a Historia Asculana maradt volna kihasználatlanul. Erről a munkájáról nem szólhatunk részletesebben, hiszen csak annyit sikerült megtudnunk róla, amennyit maga elárul: Beatrixnak ajánlva hozta Magyarországra. A kötet elveszett, ezért nem a bizonyosság igényével, de a valószínűség hitében állítjuk, hogy egy részletét az Anjou-genealógia tartotta meg számunkra. Az ascoli történet tárgyánál fogva szólhatott e témáról, s mindenesetre könnyebben hihető, hogy a szerzőt ez a fonal vezette Caracciolushoz, a szicíliai krónikához és a nápolyi ólontáblákhoz, mint a magyar történet számára folytatott anyaggyűjtés. Ha nem csalódunk, a munkából hosszabb részlet átvételével másutt nem kell számolnunk, mert mindazok a helyek, melyek tárgyilag innen eredeztethetők volnának, más forrás segítségével megnyugtatóan magyarázhatók, néhány rövidebb betoldás azonban ugyanabbe az irányba

mutat. Így nyomban a tárgyaló szakasz után Cicco Asculanusról hallunk, s Lajos itáliai hadjáratánál is említi, hogy "ab Asculanis honorifice ac summis omnium studiis exceptus est." (Vö. Antonio Bonfini 62.) Az Anjou-genealógiának a Magyar Történetben elfoglalt helyzete is arról tanúskodik, hogy beiktatásánál a szerzőt elsősorban nem a téma vezette, hiszen szemmel láthatóan alig lehet beletuszkolni a vele közösséget nem mutató elbeszélésbe. Bonfini e részlettel arra törekedhetett, hogy az életművét betetőző s az örököseinek szánt alkotásában korábbi munkásságának ez a darabja is helyet kapjon. Az átvétel minőségét illetően azt a megállapítást tehetjük, hogy forrását a jelek szerint szóról szóra átmásolta ide. A 2B IX:34--136. ugyanis -- mint láttuk -- a két ősforráshoz is kb. 70 %-os pontossággal igazodik, a közvetítő állomáshoz tehát nyilván még közelebb van. Így, ha feltételezésünk nem hiú, ez a hét lap a *Historia Asculana* egy darabját mentette meg számunkra.

A genealógiai rész lezárása után állandóan citált forrásaihoz tér vissza. A 2B IX:335. Petrarca-nak Róbert királyról alkotott véleményét ismerteti. Petrarca műveinek használatát máshol nem mutathatjuk ki, szöveges azonosság e helyen sincs. Ténylegesen fellelhető forrást nem is kell keresnünk e mondat mögött: Bonfini régebbi olvasmányára emlékezik vissza. Vö. *Francisci Petrarcae epistolarum de rebus familiaribus libri VIII.* Ebben főleg V:3. (Joanni Columnae), V:5. (Joanni Columnae), VI:5. (Barbato Salmonensi) és ugyanígy *Rerum memorandarum libri IV.* passim. Mindkettő kiadva: *Opera omnia* 640--642, 643--645, 667--669. és 392--495., az utóbbiban főként 405--406, 459--460.

A másik -- már említett -- részlet Cicco ascoli asztro-

nómaeről őris értesüléseket. Alapja nyilván a szerső szűkebb hazájában elterjedt hagyomány, illetve az azt rögzítő *Historia Asculana*. Egyik állítása, mely szerint Cicco megjövendölte Johanna sorsát, más formában is fennmaradt: Angelus de Tumulillis (3. fejezet) az imént említett Róbert király nevéhez fűzi a jóslatot. Cicco Asculanus (Cecco d'Ascoli, 1269—1327) korának valóban neves asztrológusa volt, több értékesést írt e tárgyban, hírnevét azonban L'Acerba c. allegorikus, didaktikus költeményének köszönhette, mely a XV. században 9 nyomatott kiadást ért meg (Hain 4822—4832. sz.) jelentőségét mutatja, hogy 1913-ban s 1927-ben is kiadták. (Vö. Chevalier I. 825.) Halálos ítéletével Bonfini láthatóan nem ért egyet, s ez közelebbi vizsgálatot érdemelne szerzőnk és az asztrológia kapcsolatáról. Cecco-t ugyanis azért égették el, mert Krisztus halálát a csillagok befolyásának tulajdonította. Vö. Burckhardt I. m. II. 322. Eszünkbe idézi ez a tény azokat a régebbi vádakát is, melyek Bonfinit a vallástalanság hírébe keverték.

Hogy Lajos királyunk történetéhez Küküllői Jánosnak a Thuróczi-krónikában fennmaradt elbeszélését használja fel, s ezt színezi, egészíti ki külföldi forrásaival, melyek között egyelőre újat nem találunk; a *Historia Asculana* esetleges feldolgozásáról az imént szólottunk. Küküllői átvételének módszere pontosan megfelel a Th-val kapcsolatban megfigyeltnak, s e tekintetben a két forrást azonosnak tekinthetjük. A források megnevezésében következetes, s bár közelebbi támpontot nem ad, utalásai fedik a valóságot ("Ungarici annales" = Küküllői, "Veneti" = Sabellicus stb.). Felerithetetlen hivatkozása csak a 2B X:319.-ben van, ahol a "Pannonici annales"-re utalva azt állítja, hogy Lajos dalmá-

ciai hadjáratában 40 000 ember vett részt. Az elbeszélés itt végig Sabellicus nyomán folyik, s ebből való az idézett közléssel szembeállított Venetici annales 100 000 emberről szóló tudósítása is. A 40 000-es számot sehol sem találjuk, s így ez lenne az egész mű egyetlen "hasból vett" adata és forrásutalása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a szám Ballagi (Buda és Pest 9--10.) megállapítása szerint sok esetben általános jelentésű és a "sok" fogalmának kifejezésére szolgál, nincs tehát kizárva, hogy esetünkben is ilyen értelemben szerepel, mivel Th III:8. éppen ezt írja: "exercitum movit copiosum et cum multis principibus... ac baronibus, militibus et regnicolis suis". Ballagi észrevételében lehet igazság: a 40 000-es szám Bonfininak is kedvence (vö. 2B X:319., 3B VII:128., 3B VIII:104, 3B IX:18., 4B IV:62. stb.), ami azonban nem jelenti, hogy a többi kerek számot ne értékelhetnénk ugyanígy, hiszen például az 50 000 a 3B V.-ben háromszor is felbukkan (3B V:144, 284, 333.).

A 2B X:341--342.-höz megjegyezzük, hogy Benitendi de Ravagnani ez alkalommal a király előtt tartott beszédét kiadta Hegedűs: *Analecta recentiora* 5--13., s Petrarcának tulajdonítva magyar fordításban közli Mircse János, *Athenaeum* 1874. 1831--1835.

Zsigmond és Hunyadi János kora, 1382—1458

(3B I—VIII.)

A Kis Károly fellépésétől Zsigmond haláláig terjedő rész (3B I—III.) összeállításában a szerző mindössze két forrásmunkára támaszkodik, Thuróczi és Aeneas esch történetére. Ez utóbbi hosszabb megszakítás után itt tér vissza, s míg előbb kiegészítő szerepet játszott, most — különösen a Zsigmond uralkodását tárgyaló szakaszban — az előadás bázisa lesz: az egész elbeszélés egy harmada nem más, mint ennek többé-kevésbé hiű másolata. Új forrással a decas első három könyvében nem találkozunk.

A 3B I. tekintélyes része (3B I:38—264.) Laurentius de Monacis Kis Károlyról szóló történetét írja át pontosan abban a formában, ahogy azt Thuróczi közölte (Th C.); hibáiban, elírásaiban is őt követi (3B I:136. stb.; vö. Mátyusz: Thuróczy loc—lol.). Szó sincs tehát arról, hogy esetleg az ősforráshoz nyúlna vissza. Th C. nyolc fejezetének átvétele annyira problémátlan, hogy e helyen nem is kellene megállnunk. Nem mehetünk el azonban szótlanság a végéhez csatolt röpké világpolitikai áttekintés mellett. Mátyusz Elemérnél a most idézett helyen Thuróczirol azt olvassuk, hogy Laurentius de Monacisnak az itáliai állapotokról szóló tudósítását egyáltalán nem értette meg, a Bernabosra vonatkozó utalást teljességgel félreagyarázta, "az »altissimus ille Bernabos omnipotens« kifejezésnek első jelszője alapján valami égi hatalomra gondolt, ennek megfelelően a második jelszőt »omnipotens«-re változtatta és meghagyva a Bernabos nevet, ezt a fejedelmet főkéntartójának tette meg... az eredmény... oly értelmetlenség, amelyen korrektor, nyomdász és

valószínűleg csak azért nem ütközött meg, mert restellte bevallani, hogy nem tudja, ki vagy mi a csodálatos Bernabos." Megjegyzni még, hogy Bál Mátyás Thuróczi-kiadásában a Bernabos-t gubernator-rá változtatta, így adva értelmet a szövegnek. "Proh dolor! fata in reges altos dominosque mundi sic fulminant et habenas principum Bernabos [gubernator] ille omnipotens sic temperat." Nos, Bonfini a jelek szerint ezt az értelmetlen utalást is megérti, s anélkül, hogy az eredeti közlést ismerné — minthogy Laurentius de Monacis nem olvasta — Th alapján tökéletesen képes rekonstruálni a történetet. Nem ugyan saját szavaival, hanem olyképpen, hogy a vonatkozó szakasz^t egészében elhagyja, s Th C.8. lezárása után nyomban visszatér az ügyre, és ASA 20. épkézláb előadásában a tényeknek megfelelően mondja el:

ASA 20.(151^v)

3B I:265.

Quo tempore Bernabovon
viceconite Iohannes Galea-
cius ex fratre Galeacio nepos
captus in Medociae arce us-
que ad mortem custodiri cura-
vit eiusque dominiorum par-
tem obtinuit.

Quo quidem tempore Bernabovon
viceconite Iohannes Galea-
cius ex fratre nepos
ad Medociae arcem in vincla
coniecit et ad mortem usque
custodiri iussit ac magnam
dominatus eius partem obtinuit.

Bz a Th-hoz adott "helyreigazítás" egyrészt jelöli azt az érzékenységet, mellyel a magyarországi és európai események összefüggésére reagál — hiszen, ha feltételezzük, hogy nem Thuróczi hatására, hanem tőle függetlenül választotta ki ASA-ból éppen ezt az epizódot, és az ítéletünk még megalapozottabb lesz —, másrészt pedig illusztrálja azt a több-

szőr elhangzott tételünket, hogy kiegészítő forráshoz akkor nyúl, ha arra az alapvető kútfőtől valamilyen formában biztatást kap. Jelen esetben a biztatás egy korrekcióra ingerlő hába.

Ismeretlen helyről származik az a megjegyzése, hogy Máriát Fehérvárt temették el. Thuróczi a királynő sírjának helyét nem ismeri, a hiteles források Nagyváradot jelölik meg. (Márki Sándor: Mária 149—152.) Bonfini közlése alighanem saját okoskodásának terméke.

A 3B II:248.-ban tér rá Nápolyi László viselt dolgainak elbeszélésére, melyhez Sabellicust és a Supplementum chronicarumot veszi elő, beleiktatja azonban Lászlónak Zsigmondhoz intézett állítólagos levelét, melynek stílusa Bonfini szerzőségét azonnal elárulja. (3B II:258^r, 262. és Zsigmond válasza a következő mondatban.) A levél esetleges mintája utáni nyomozásunk megakadt. Th IV:11. szintén említ egy Lászlótól Zsigmondhoz intézett levelet: "ad regem Sigismundum *l*iteras scripsisse et ipsum per eandem, ut illis, qui ipso superstite de novo imperio soliti sunt gaudere rege, condignae *t*erturbationis munere compensaret rogatum effecisse ferunt." Aschbach (Sigmund I. 224—225.) idézve e sorokat megkérdi, vajon megvan-e eredetiye Magyarországon. Bonfini e rövid szakaszt nem veszi át Thuróczitól, helyébe iktatja a maga Sab, JPB és Pa előadásán alapuló, jóval terjedelmesebb elbeszélését, ezeket egészítve ki László levelével. Elképzelhető tehát, hogy a Thuróczinál talált rövid jegyzetet bontotta ki, s komponálta meg szokott módján a levelet, melyben a forráshoz képest sok új gondolat bukkan fel, új tények azonban nincsenek. A magunk részéről ezzel lezárnánk a kérdést. Megzavart azonban Niedermann Iare közlése, ki

disszertációjában (1. m. 88.) Bonfini szavaival szól a dologról: "Lászlóban az egész ügyről az a meggyőződés alakult ki, hogy a magyar nemzet igen állhatatlan, hiszen mindennap más királyt kíván, meg hogy Isten nem neki szánta a magyar trónt. Mindasáltal örülni fog, ha az árulókkal majd úgy bántak, mint ezek övele." Ez idézet forrása azonban nem a Magyar Történet, hanem Giannone: *Mürgerliche Geschichte des Königreiches Neapel in XI Bücher. Übersetzt von Joh. Fr. Le Bret. Leipzig 1768. Bd III. 358—360.* Giannone könyvéhez nem tudunk hozzájutni, s nem tudjuk, honnan vessi ezt a Bonfinival teljesen egybevágó megállapítást. (Talán csak nem tőle?)

A 3B II:301. mondatban tér rá ASB másolására, amit megszakítás nélkül, egyetlen szönyi betoldás nélkül folytat a 3. könyv 110. mondatáig. Ez az egész mű leghosszabb, egy forrásból vett darabja. Itt találja az első olyan helyet, ahová beszűrhet valamit Palmerius és Thuróczi adataiból, de ezután nyomban vissza is szegődik ASB-hez, s még egy lapot kiír belőle. A cseh történet 34—52. fejezetét tehát változatlanul átveszi. Módszere eltér az eddigi gyakorlattól, mert különböző forrásainak adatait nem olvasztja egybe, mint eddig tette, hanem külön-külön mindegyikből folyamatos, hosszú szakaszokat vesz át. Ennek következtében, amikor Kizárólag Aeneas követve eljut az 1432-es évig, vissza kell kanyarodnia az elbeszélésben, hogy többi informátorának adatai is hasznosíthatóak. ASB 52. közepeán tehát megszakítja az átvételt, és az 1415. évtől előlről kezdi az események felsorakoztatását. Most viszont csak Thuróczyt idézi (3B III: 126—204.), akit egyetlen, Palmeriustól vett adattal egészít ki, s folyamatosan írja át 16—22. fejezetét. Harmadik forrására, Sabellicusra csak ennek befejeztével tér rá. Az

besszélést ismét meg kell szakítani, s újra vissza kell fordulnia néhány esztendőre, mert "Iam tempus exposcit, ut, quo pacto res Dalmatie decrescere ceperint in Venetorumque potestatem devenerint Sigismundi temporibus, breviter aperiamus." (3B III:205.) Mikor azután mind Thuróczi, mind Sabellicus másolásában utolérte magát -- vagyis ABB-t --, felveheti a fő forrás elejtett fonálát.

Mielőtt azonban továbbkísérnénk, felfigyelünk arra, hogy e helyen új forrástípusra hivatkozunk. A fent Sabellicus alapján elmondottak után szentamíknak, Zsigmond Itáliában járt katonáinak az elbesszélésére utal: "Hec habui, que Sigismundum cum Venetis gessisse legi, quin etiam et a plerisque Ungaris audivi, qui, dum in Italiam per Foroiulianum agrum iter facerent, nonnullos precisas adhuc manibus hospites ibi se spectasse testantur." (3B III:254.) Szavaiiban nincs okunk kételkedni, az adat jellege sem enged tudóskodásra következtetni, s így meg kell állapítanunk, hogy ez az első hely, mely kortársak történeti irodalmában nem rögzített emlékeztét idézi. (Persze, a magyarokót; egy kéziratos velencei krónika ugyanezt így adja elő: "In quos [Hungaros] comes Carmaniola signa extulit, partaque victoria tanta crudelitate eos feedavit, ut captis effoderit oculos manusque amputavit, ad parem inferendam Hungaris iniuriam etc." -- idézi Aschbach: Sigismund IV. 52.) Lényegesen különbözik ez az 1B I.-ben s még szórványosan másutt is megfigyelt, hagyományon alapuló adatoktól, azok ugyanis a jelen helyzetről szelgáltak -- főként földrajzi vonatkozású -- adatokkal, ez viszont a történeti memóriát veszi igénybe, s jellegénél fogva alkalmas arra, hogy az írott emlékezettel egyenrangú félként lépjen fel, vagy alkalomadtán pótolja is azt.

Zsigmond halálának elbeszélése után, a Thurócztól vett jellemzés közben még egyszer vissza kell térnie az 1410-es évekre. Forrása a király dicsőrete közben megemlékezik az egyház érdekében tett szolgálatairól, és bár Bonfini egyszer Thuróczi, egyszer ASB átvétele során minderről már kétszer is beszámolt, most Jacobus Philippustól is ^{vé}veszi a vonatkozó részleteket, s ismét megtölt egy lapot a konstanzi esinat körülményeinek ecsetelésével (3B III:328--342.). Együttal azonban arra is felhasználja ezt a forrást, hogy ne csak ^aZsigmond halálát követő eseményeket adhassa elő ASB 54. közlésével, hanem áttekintést is adjon az akkor uralkodó külpolitikai viszonyokról. A könyv legutolsó mondatai így az 1414--1431-es időszak fontosabb eseményeit foglalják össze a Supplementum chronicarum szerint.

Már Zsigmond emlékezetes tetteinek összegezése közben olvastunk egy bekezdést, melynek írott forrását nem tudtuk felderíteni. E részlet Zsigmond építkezéseivel foglalkozik (3B III:343--350.). Maga a szöveg számos közhelyet, másutt is fellelhető elemet tartalmaz, tényei azonban megfelelnek a valóságnak, egyes részletei egyedülálló, értékes híradások a művészettörténészek számára. E bekezdés tehát -- a 3B III: 254. után -- a második olyan hely, mely írott kitérőre nem vezethető vissza, de nem tartozik a szakványos semmitmondó bővitgetések közé, s így szövegünk maga lép elő forrássá. Jellegeiben inkább az I. decas hasonló helyeire emlékeztet: nem történeti adatokat őriz. Alapját a még látható tárgyi emlékek -- tehát a saját megfigyelés -- és az élő hagyomány alkotják. A Friss-palotára vonatkozó tudósítás egybevág az egy- és közelkorúak (Windecke, Ambrosio Traversari, Ursinus Velius, Pedro Tafur) leírásaival. A várral szemben épült Sz.

Zsigmond társaskáptalan és templom; sz. Zsigmond tisztelete a huszita háborúk előtt általános volt, a király iránta tanúsított rokonszenve már csak neve miatt is valószínű; egy időben az ország védőszentje, később veszt népszerűségéből. A lehorgonyzott vizimalmok ostrom esetére készültek, hogy a város ne maradjon kenyér nélkül. Ugyancsak védelmi (és talán vámpolitikai) célt szolgált a folyót lezáró lánc is, melyet a két parton egy-egy hatalmas torony tartott. 1432-ben még nem volt készen, a XVI. századi metszeteket még látható. Leírásából "merészebb magyarázók" lánchidra következtetnek. Bonfini — úgy látszik — ezek közé tartozik, mert a félbenmaradt hidépítésről szólóban minden bizonnyal erre gondol. A római régiségek összegyűjtéséről szóló híradása rendkívül értékes, mivelhogy ez az első budai múzeumtörténeti adat. Vö. Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei 28. és utó: Zsigmond 107—110, 123. A dunai elzáró láncra és hidra való irodalmat ld. Balogh Jolán i. m. 94—95. és 151—152. A kérdés egészére Mátyás építkezéseit tárgyalva még visszatérünk.

A Zsigmond halálát követő idők eseményeinek elbeszéléséhez Bonfini az előző könyvekben megszokott főbb forrásait, Tharócsit és Aeneas Sylvius Historia Bohemica-ját használja fel. Kiegészítő forrásra alig-alig akadunk.

A 3B IV:143.-ban új kátfő bukkan fel, Callimachus Experiens munkája, a Historia rerum (CaV). Egyelőre nagy szerepet nem kap, mert csak a 3B IV:143—153. bekezdésben jut szóhoz, de a következő néhány könyvben ASB helyére lépve az előadás alapjává válik.

E könyv szerkezetére az átvétel rövideége miatt nem gyakorol hatást; az elbeszélés bázisa továbbra is Th és ASB

marad. A betoldások egy része jelentéktelen, mert vagy üres szócséplés, vagy a munka más részein bővebben kifejtett, s ott kitételekre visszavezethető adatokat tartalmaz. Egy része azonban forrásértékű. Az előző könyvben feltűnt efféle helyek száma szaporodik. A legérdekesebb közöttük az, amit Erzsébet és Rozgonyi Simon ellenséges viszonyáról a 3B IV:251. hoz tudomásunkra: "Rozgone defectionis causa Elisabetha fuit, quippe que Simoni, dum Vesprimiensis erat episcopus, archiepiscopatum Strigoniensem efflagitanti repulsa dedit responditque Elisabetha regnante Simone nunquam archiepiscopum futurum, contra ille se vivente Elisabetham nunquam regnaturam." (Vö. Teleki I. 160—161.)

Nem sokkal ezután (3B IV:260—261.) Hunyadi Jánosról szolgál olyan értesítéssel, melynek forrása — a szerző szerint — maga Mátyás: "Nosque a divo Mathia nonnunquam audivimus". A Hunyadi ház származásával kapcsolatos kérdéskört (3B IV:253—270.) a 3B IX. hasonló tárgyú helyén tesszük majd vizsgálat tárgyává.

Egyedül áll a 3B IV:372. 8000 ember elcsétéről szóló híradása. E tudósítások természetüknél fogva nem írhatók a szerző személynéjára, mert mindeddig nem tapasztaltuk, hogy forrásait kitalált adatokkal tüszdelte volna meg. Bővítései stílusvirágok, okoskodások, magyarázatok, legfeljebb beszédek, de sohasem tények. A 3B IV. említett helyei tehát kétségtelven olyan új forrás használatára mutatnak, melyek tartalma ismeretlen előttünk. A belőle vett adatok szétesőként jellege és a szerző néhány megjegyzése arról tanúskodik, hogy nem irodalmi feldolgozásról van szó, hanem a kortársak emlékezetéről, az élő hagyományról. (Szükségesez tartjuk előre tiszteztetni, hogy hagyomány alatt nemcsak a szóbeli információk

körét értjük -- ez a szó- vagy szájhagyomány --, hanem a történeti tudatnak minden olyan összetevőjét, mely nem irodalmi alkotásban fejeződik ki. Egy históriás ének írásban is hagyomány-jellegű; ugyanígy egy misszilis, vagy akár egy oklevél, mely nem a történeti események rögzítése céljából készült, mégha az utókor számára ~~híven~~ is, nélkülözi a történetírói koncepciót, csak szórvány adatokat tartalmaz. Különösképp ez az utóbbi szempont jelentős számunkra: nyilvánvaló, hogy a historiográfus számára egészen más feladat egy kész elbeszélés átvétele és átértékelése, mint innen-onnan összecsipegetett morzsák egészszé gyúrása, s most függetlenül az ebben vagy abban megőrzött részletek megbízhatóságától. Ezért tartjuk ~~fontosnak~~ fontosnak, hogy pontosan leszögezzük: hagyomány alatt a nem történeti jellegű információk bázist értjük.)

A III. decas 5. könyvében jelenik meg az első nagyobb lélegzetű átvétel Philippus Callimachus munkájából (CaV). Már az 1B I. elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy a könyv legvégén található geográfiai áttekintés Közép-Európáról Callimachus szavait tolmácsolja:

CaV P.

1B I:415--416.

loca, quae Oubrones, Sa-	Quae quidem loca Oubrones, Sa-
boci, Sidones et Visburgi ab	boci, Sidones et Visburgii
initio incolabant. Ceterum qua	quondam incolabant, sed, qua
Germaniam incurrit, coniungi-	Germaniam incurrit, coniungi-
tur Silesiae, quam subinde	tur Silesiae, quam
Moravia a tergo occidentem	a tergo Moravia
excipit. Silesiam vero et Mo-	excipit. Quadi autem et Marco-

reviam Quadi olim et Marce- nanni sub Herobodus rege Si-
nari tenuere sub rege Mora- legiam et Moravian tenuere.
bando, a quo Moravian mutatis a quo Moravian
abhectisque quibusdam litte-
ris dictum crediderim. dictum arbitrantur.

Asóta azonban csak az előbb találkoztunk innen származtat-
ható hellyel, s ebből arra következtetünk, hogy az 1B I.
vége sem áll ott változatlanul az első fogalmazástól kezd-
ve, hanem csak akkor került oda, amikor a szerző I. Ulászló
király idejéhez érve CaV elbeszélését feldolgozta; ekkor
emelte ki belőle a földrajzi leíráshoz használható szakaszt
a már kész 1B I. kiegészítése céljából. Ha ugyanis ez a
szöveg már kezdetben keze ügyében van, a belőle vett megállá-
pításokat nem külön "függeléként" csapja a végéhez, sok
tekintetben meghazudtolva egész előző előadását, hanem ada-
tait a vonatkozó helyeken dolgozza fel a főbbi forráshoz
hasonlóan. CaV tehát csak a III. decas közepe táján jutha-
tott Bonfini kezébe. Innen kezdve azonban nagyon alaposan
kihasonálja, mindössze a 10-20. fejezetet hagyja el; több-
ször hivatkozik is rá: "Quonquam Callimachus et Ungari bel-
lum ita gestum retulere" (3B VI:227.). Callimachus keserő-
mát márcsak ezért sem nehéz felfedezni a Magyar Történetben.
(Vö. Helmár i. m. 28-29, 64, 67.) Rendszerint CaV-ban ta-
láljuk meg a forrását azoknak az adatoknak, melyek a lengyel
történelemmel összefüggő XV. századi többi történeti munká-
ban is felbukkannak. Bármily sok és feltűnő egyezést talá-
lunk is például a Magyar Történet és Diugosz elbeszélése kö-
zött, bármily közeli is a rokonság a várnai csatavesztés e-
lőjárása folyamán Andreas de Palatio jelentésével, más eredeti

dokumentumokkal, meggyőző és minden területre kiterjedő azonosságot csak Callimachus írásával tudunk kimutatni. Ezért kell neemmel válaszolnunk például Mayer (10.) kérdésére a 3B VI:94. egyik "jellegzetes" Dlugosz-i fordulatával kapcsolatban: "Nem ismerte Bonfini Dlugosznak -- bár kortársak -- művét?" Néhány lappal alább látni fogjuk, hogy jónéhány esetben a Thuróczinál is található adatokat ugyancsak Callimachustól veszi át.

Az átvétel módja változatos, néha részletesen idéz, néha megelőgszik a nagy vonalakkal, némely fejezetből csak mondatokat ragad ki, de az eredeti szöveg itt is, ott is jól felismerhető. A kihasználásban odáig megy, hogy egy helyen még a lapszéli jegyzetet is feldolgozza:

CaV 50.(szöveg)	CaV 50.(margó)	3B VI:128.
a Francisco cardinale	Franciscus cardinalis,	Francisci cardinalis Florentini,
	qui classi preerat	qui in Hellesponto
	in Hellesponto,	latine classis prefectus erat, litteris...
nuntius cum litteris...	nunciat...	

Az egyes kiadásokról, illetőleg ezek egymáshoz viszonyított eltéréseiről bőven ír Kwiatkowski az általunk használt kiadás bevezetőjében. Ennek, valamint a gondos lábjegyzeteknek a segítségével módunkban áll kijelölni a Bonfini által forgatott példányt. Megállapítható ugyanis, hogy a mi szövegünk azzal az 1582-es krakkói kiadással ("K") egyezik, mely egy azóta elveszett kéziratot vett alapul:

CaV 7.(Üsszes)	CaV 7.("K")	3B IV:151.
Lucan Gorensem		
Iatium Goranum	Lucan Gorgensem	Lucas Gorgensis
Iatium Goravensem		

CaV 38.(Üsszes)	CaV 38.("K")	3B V:385.
propter oblatam oc- casione[m]	propter oblatam oc- casione[m] <u>honeste</u> in mortis occasio da- retur, quando multo	quod <u>honeste</u>
pugnando	proelio atque <u>in a-</u> pulchrius <u>in acie</u>	
intereundi.	<u>cie</u> cadendi.	quam inedia et al- gore mori...

CaV 44.(Üsszes)	CaV 44.("K")	3B VI:94.
postea nunquam no- minatus est sine reverentia et prae- fatione servatoris.	postea nunquam no- minatus est sine reverentia et prae- fatione honoris, cum vindicem <u>sum</u> <u>servatorumque appel-</u> <u>laret.</u>	quare servatorem <u>et</u> salutis aucto- rem <u>sus</u> Wladislaum posthac semper <u>ap-</u> pellavit.

CaV 37.(Üsszes)	CaV 37.("K", augsbg)	3B V:569.
a meridie in Thraciam	a meridie in Thraciam	a meridie in Mace- donas Thracisque
declinans, a sep- tentrione vero in Danubium devexa,	declinat, a sep- tentrione vero in Danubium devexa <u>inferioris</u> <u>partem Moesiae oc-</u> <u>casione[m]</u>	declinat, a sep- tentrione in Danubium deflexa in <u>inferiorem</u> magna ex <u>parte Mysiam effun-</u> <u>dit.</u>

media cupat, itaque media ditur.
eius regionis... eius regionis...

CaV 46.(össz.)	CaV 46.(angl.)	CaV 46.("K")	3B VI:105.
fama, qua vul-	fama, qua vul-	fama, qua vul-	fama felix ac-
gabatur Carma-	gabatur Carma-	gabatur	cesserat
num Ciliciae	num Ciliciae,		
	Carmaniae	Carmaniae	Carmanie
regem...	regem...	regem...	principem...

A krakkói kiadásra mutató pozitív és negatív jelek meggyőzően nagy számban bukkannak fel mindvégig, s ezért bizonyítottaknak látjuk, hogy mindketten ugyanazt a kéziratot használták. A konzekvenciákra még visszatérünk.

A 3B V:97.-től kezdve az elbeszélés fő forrása CaV, s az marad egészen a 3B VI. végéig. Mellette fut tovább ASB 58. előadása s főleg Thuróczié. Ami e háromban nincsen benne, az részben nem érdemel figyelmet, mert adatokban szűkölködik, s csak a szokásos stílusfordulatokat tartalmazza, részben azonban az élő hagyományra céloz. Ilyeneket főleg Hunyadinak a Vaskapunál vívott csatája körül találunk: "Corvinus... cum quindecim milibus tantum hominum Turcis occurrit" (3B V: 211.); "Octies hucusque cum hoste conflictum esse testantur" (3B V:387., vö. Teleki I. 337--338.). Hagyományra támaszkodik a 3B V:390--393. szakasz, mert más dokumentumok adataival egyezik, míg viszont CaV 38. ellenkezően adja elő a dolgot. (Vö. Teleki I. 349.) A szerző utalásai rendszerint a közlés szóbeli jellegére figyelmeztetnek: "memorant" (3B V: 259.); "Ex his, qui prima sub eo stipendia fecerunt, audivimus" (3B V:286.); "Quomodo a quibusdam Corvini militibus

accepimus" (3B V:388.); "quid Ungari referant, audiamus" (3B V:389.); stb. Anélkül, hogy érdemben foglalkozhatnánk e nemrégiben feltűnt újfajta forrástípussal, arra máris rámutathatunk, hogy ezek a megjegyzések adtak alapot Heltai többször említett véleményéhez.

As irodalmi alapra nem állítható részletek egyike (3B V:16—30.) észrevehetően elkülönül a többitől. Ez a bekezdés részletesen szól György despotának Raguzába való meneküléséről, s önállóan őriz néhány ezzel kapcsolatos adatot. Formai tekintetben ezt is besorolhatjuk a hagyományra épített többi szakasz közé, tartalmilag azonban kiválik ezek közül, s úgy látszik, alapját egy, ezzel a kérdéssel foglalkozó írott dokumentum képezi. Feltevésünket azzal indokoljuk, hogy egyes mozzanatai mind tárgyi, mind formai szempontból feltűnő egyezést mutatnak Giuno Resti (+ 1735) jóval később keletkezett, azonban főként a raguzai városi tanács egykorú feljegyzéseit feldolgozó városi krónikájával. Mátyás és Ulászló udvarának raguzai kultúrális kapcsolatai voltak olyan intenzívek, hogy egy Budán működő író számára odaválsósi forrásanyag beszerzése nem lehetett képtelenség. Dalmát tudósok és művészek nagy számban fordultak meg Budán, mindenekelőtt Felix Petančić, maga is történeti művek szerzője; tudunk arról, hogy a Corvinában raguzai domonkosok dolgoztak; II. Ulászló udvarában megfordult Đživo Stjepanov Gaćetić költő. Mátyás már 1459-ben azzal a kéréssel hívja magához Johannes Gazuli ottani asztronómust, hogy könyveket is hozzon magával (Bibl. Corvina 46.). A kapcsolat másik feléről G. Trapezuntius egyik fordítása tanúskodik, mely viszon a Corvinából került a raguzai dömésekhez (uo. 66.). A két város közti élénk kapcsolatról a gyakran megforduló küldött-

ségek is bizonyosságot tesznek. (Vö. Cvito Fisković, Művészettörténeti Értesítő 1967. 97, 99.) Könnyen vetődhetett Badára olyan levél, mely eredetileg a raguzai városi tanács tájékoztatására szolgált, vagy amellyel ez tájékoztatta egyik nálunk tartózkodó emberét. Igaz azonban az is, hogy Resti ismeri, használja és említi Bonfini (pl. 38, 39, 50.), ha nem is ezen a helyen; nincs tehát kizárva, hogy az átszarmazás ellenkező irányú. Ezzel viszont szembetehetjük azt az észrevételt, hogy nem Resti az egyetlen, aki Bonfinival egyetértőleg nyilatkozik az ügyről: hasonló adatokkal és felfogásban ld. Annali di Ragusa 56. az 1442. évnél. A kérdés tisztázására Dubrovnikban minden bizonnyal könnyen módot lehetne találni. (A tanácsülési jegyzőkönyvek 1301-től hiánytalanul megvannak, ld. Oltvai Ferenc, Dél-Magyarország 1968. júl. 3. 5. p.) A dalmát-magyar humanista kapcsolatokról részletesebben ld. Kardos Tibor, Apollo X. 1959. 25-38.

A 3B VI. mind tartalom, mind forma, mind pedig forrás szempontjából az előzővel alkot szoros egységet. "Victus his difficultatibus, quas enumeravimus" indítással folytatja a "Hosszá hadjárat" elbeszélését és CaV 38. félbehagyott szövegének átvételét. Mondanivalója nem sokkal több Callimachus 38-67. fejezetének tartalmánál, többlete alig tesz ki 3 lapot. Ez a szokásos földrajzi kiegészítéseket túl Thuróczi néhány adatának feldolgozásából adódik. A Magyar Krónika általában vázlatosabb Callimachusnál, s ezért az író az utóbbihoz ragaszkodik, ezt követi pontosan, adatot nem hagy ki belőle, bár stiláris javításokkal kissé rövidebbre fogja. Thuróczitól csak a fő forrásból hiányzó mozzanatokot veszi át (3B VI:65-72.), s mert ilyen kevés van, e könyvben alig jut szóhoz. CaV kiegészítésére elsősorban a hagyó-

mányt értékesíti.

Mindjárt a második bekezdésben ráakadunk egy részletre, melynek forrását hiába keressük az irodalomban. A 3B VI:19--24. Carambus elfogatásáról -- CaV egyébként idevágó szövegébe ékelve -- zömében önálló adatokat közöl. Kis részben egyezik a korabeli tudósításokkal (Teleki I. 351.), egészében azonban feltehetőleg a 3B V:388.-ban emlegetett magyar katonák elbeszélésén alapul. A bekezdést lezáró utolsó mondat írott forrásra visszavezethető ugyan, de lényegében mégis Bonfini sajátja. Arról szól, hogy a lengyelek szerint a király jelen volt az említett ütközetben, míg a magyarok ezt tagadják. Ami a tényeket illeti, a lengyeleknek kell igazat adnunk (Teleki I. 353.). A "magyarok" állítása bizonyára Th IV:40. néhány olyan megjegyzésére vezethető vissza, melyből ez a következtetés csakugyan levonható, mint például az a közlés, hogy a csata után Hunyadi "exercitum... regia ad castra incolumen reduxit". CaV 39. viszont a csata leírása során többször is említi az ott jelen lévő királyt; a "poloni" tehát ez esetben Gallimachus. Bonfini megállapítása bizonyos tekintetben félrevezető, mert úgy tünteti fel a dolgot, mintha a király jelenléte vitatéma lenne az irodalomban, holott csak a források saját maga által felfedezett és kiöleztett ellentmondásosságáról van szó. Később szükségünk lesz még erre a megállapításra, azért idézzük el a megfigyelés mellett; eddig is észleltük, hogy szívesen állítja szembe egymással a különböző nézeteket, s ha igazságot nem is tehet minden esetben, látható öröme telik a vitatkozásban.

Hagyományra visszavezethető elenek legközelebb a 3B VI:266--271.-ben tűnnek fel. E szakasz adatainak többsége CaV 66--67. és Th IV:42. tudósítását idézi, egy állítása az itt

ritkábban szinre lépő Pa-val azonosítható, Báthori István jellemzése pedig a 4B VI:42--101. előrevetítése. A feltüntetett forrásokban meg nem lévő adatok hiteles értesülésen alapulnak. A keresztény sereg létszámát Andreas de Palatio (24.) is 16 000-re teszi, amittől a többiek sem térnek el lényegesen: Dlugosz, Curaeus és Gerardus de Roo 15 000-ről tud, csak Aeneas Sylvius mond 40 000-et, de értesülése itt kevés hitelt érdemel (Elekes: Hunyadi 242.). A Lábathlani Gergelyről mondottak is fedik a valóságot. Szabadulása után Világos vár egyik kapitánya lesz, 1460-ban hal meg (Nagy Iván VII. 3.). Hiteles források számolnak be "Henricus valvode Themesii filius", azaz Themásy Henrik (János erdélyi vajda fia), 1437-ben a székelyek grófja Várnánál lett haláláról. (Elekes uo.; Nagy Iván IX. 133--134.; Teleki i. m. I. 448. és főleg Aeneas Sylvius epist. III.; szövegünk e helyen korrekcióra szorul, az alapul vett kézirat "valvoda" szava nyilvánvaló elírás, az össze többi változat "valvode"-t ír, s ez a helyes.) Ezek alapján nem vonhatjuk kétségbe az egyedülálló híreket sem, így azt, hogy a magyar sereg harmada tért vissza (másutt 1/5-öt írnak, Elekes uo.), hogy a törökök 60 000 embert vesztettek, s a Lábathlani Gergely fogóságban született gyermekeiről mondottakat. (Vö. még Teleki I. 447--451.) Az író tesz is némi célzást híreinek forrására, amennyiben a várnai csata ez adatokkal kiegészített elbeszélése után azt mondja, hogy a fentieket "Callimachus et Ungari" előadása alapján állította össze. Főképp természetesen CaV-t használja, az Ungari csak a kiegészítésekben kapnak hangot.

Nyomban ezután más elbeszélés ismertetésébe fog, most már a fentiekkel szemben a "Tartorum testimonia" alapján,

lényegesen rövidebben, tényanyagában az eddigiekkel egyezve, de az események menetének válaszolásában attól elég nagy eltéréssel. E szakasz lényegében a török krónikások s a nyomukban dolgozó bizánciak felfogását tükrözi, nagyjában a velencei forrásokkal is egybevág (Elekes: Hanyadi 252.; vö. Thury: Török történetírók I. 59, 21--22, 370--371, 142--143.), s ez arra utal, hogy forrásának megjelölésében ezáltal sem tért el a valóságtól, az elbeszélés csakugyan a török hagyományt követi. Hogy azonban a "testimonium" jelen esetben hallomásos értesülést jelent-e, avagy írott forrással van dolgunk, egykönnyen nem dönthető el.

Megvizsgáltuk mindazokat a helyeket, melyeknek balkáni indítása feltételezhető, s e vizsgálat eredményét most két részleten mutatjuk be azzal a megjegyzéssel, hogy ennél többet az egész anyag tüzetes egybevetése sem eredményezett. Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy török nyelvű forrás felhasználásával nem kell számolnunk. A velencei krónikák átvizsgálása e tekintetben eredménytelen maradt. S a bizánciaké? Láttuk, hogy a forrás megjelölésénél Bonfini inkább a tárgyra, mint a szerzőre van tekintettel: Callimachus elbeszélését éppen az imént idézte a "Poloni" állásfoglalásként; Thurócsit következetesen mint "Ungari"-t citálja; Aeneas Sylvius a "Bohemorum annales". Tehát a "Turcorum testimonia" mögött sem annyira török szerzőt, mint inkább török tárgyú munkát keresünk. Bonfininak a csatáról szóló két variációját egybevetettük a nyugati és a török történettel foglalkozó ismertebb és számunkra hozzáférhető bizánci munkákkal, s ennek eredményéből idézünk fel két részletet. Az egyik az a jelenet, melyben Ulászló Hanyadi tanácsa ellenére csatába indul, a másik a király halála. Ducas műve e két

mozzanatról nem szól, ugyancsak mellőzi Michael Critobulus is (vö. Moravcsik: Bizánci források 232--234.). Megtaláltuk Laonicus Ch^vilcondylasnál, Georgius Phrantzes munkájában a Zoticus Paraspondylus költeményében. Mivel szó szerinti összevetésre nincs szükségünk, Laonicus és Phrantzes munkáját Migne latin, Zoticus versét pedig a Pecz fordította magyar szövegben (Századok 1894. 315--337.) idézzük. Nem volt módunkban megtekinteni az Ecthesis Chronica (ld. Moravcsik uo. 237--238.) és az uo. 238--240. lapon ismertetett anonim krónika lapjait. A leírásból úgy tetszik, hogy az első tartalmazhat felhasználható elemeket, a második számunkra érdektelen.

A CaV 63--64. előadásán alapuló 3B VI:241--262. a királyra a csatavesztésben nem hárít lényeges szerepet, részvételét a küzdelemben természetesenek vesse, annak indoklásával nem foglalkozik, magatartását dicséri. Egészen más a felfogása a második változatnak, mely szerint a vereséget Ulászló fegyelmezetlensége okozta. Ez, mivel beállításában a király magatartásának nagy szerepe van, figyelmet fordít a csatába indulás okára is, hiszen ebben látja a katasztrófa kezdetét: "Alii fugatis basseis, ne rex victoriae expers videretur, adoriendum Turcorum regem esse censebant; nonnulli dissuadebant et expectandos esse socios, ut castra tutius expugnari possent, affirmabant. Rex glorie cupidus, ut, veluti duces cum ducibus, ita rex cum rege congregaretur, more impatiens quadrato in Amoratem agmine contendit." (3B VI: 264--265.)

Laonicus Ch^vilcondylas VII. 177--178.: "Erant apud hunc regem viri complures, qui inuidebant Ioanni Huniadi... Videntes igitur eum pulchre et decenter bellum administrare...

sic allocuti sunt regem: O rex, quid hic consistimus et expectamus Ioannem, eique quasi solus vir sit, permittimus hostes vincere et reliqua omnia perficere? Infamiam maximam nobis importat, dum hic otiosi tempus terimus, servum vero tuum sinimus festinare et pugnare contra hostes. Oportebat sane regem nobis adiunctum militaria facta edere, quae plurimum laudis merentur apud uxores nostras et apud eos, qui urbes nostras inhabitant, necnon apud Turcos. Verum ille in fugam vertens tantam hominum multitudinem gloria petitur immortalis, tibi autem hic stanti et singula spectanti ignominia relinquitur, quam etiam ad posteros transmittes. Nec enim est, ut vereare ianuarum milites nos accedentes fortiter suscepturos, cum ab Ioanne adeo facile Asianus exercitus fugatus sit, verum fugam, ne dubites, inibunt. Ago igitur, contra ianuas regis pergamus. Cum enim sis rex, ut cum rege congrediaris, honestum est. Haec cum audivisset rex (magna enim ista oratio pollicebatur), quam citatissimo agmine contendit ad ianuas, ubi Amurates stabat paratus ad praelium..."

Georgius Phrantzes II. 198--199.: "rex et alii quidam statuerunt, ut ultro ipse rex proelium consereret et ad tentorium amerae usque, si posset, penetraret, ut fama victoriam virtutemque eius toto orbe praedicaret... At Iancus... contraria sentiens dixit: Fortunae incōstantiam nemo novit... At rex Ianci consilium aspernatus sequenti luce proelio ingenti et horribili commisso cum magna strage et caede Turcarum ita prope ad tentorium amerae penetravit, ut iam fugae se committere cogitaret."

Zoticus Paraspondylas (Századok 1894. 372--381. sor, Moravcsik-kiad. 373--382. sor): "Szép a készséged, János

hadvezér, hogy mi vivjünk ki eredményt és mi hadakozzunk, és hogy reád háruljon a hirnév és a dicséret; én azt hiszem, Magyarország természetes fejedelme és királya vagyok, kell is meg illik is hozzám, hogy én harcoljak a nagy Muráddal, a muzulmánok fejedelmével; a király királlyal akar harcolni, én is fejedelem vagyok, és fejedelemmel kívánok ebben az órában... harcolni, be Murádnak a sátrába hatolni."

Annak ellenére, hogy a részletekben számos eltérő, sőt ellenkező vonás rejtőzik -- egyik helyen a király beszél, a másik helyen János, a harmadikon a királyhoz szólnak János ellenfelei; stb. --, Ulászló tettének indokolása nemcsak lényegileg, hanem megfogalmazásban is egybevág, mégpedig oly nagy mértékben, hogy gondolatainknak és kifejezéseinknek a mi szövegünkben való visszatükröződése a véletlen műve nem lehet. Ámde a három bemutatott mű közül egyik sem látszik alkalmasnak arra, hogy a többivel szemben kitérőként tekinthessünk rá. Laonicus és Phrantzes szól a két ellentétes véleményről (Bonfininál "üli" és "nonnulli"); a dicsőségkeresést mindannyian hangsúlyozzák; a "király királlyal" elve Zoticusnál domborodik ki erősen; a türelmetlenséget Laonicus említi. Ugy tűnik tehát, hogy a közvetlen forrást nem e munkák között kell keresni, de útmutatásuk nyomán valami írott elbeszélés körvonalai bonzakoznak ki előttünk. A három bizánci kitérő egybehangzó állásfoglalása -- talán azonos frazeológiája is -- eredhet a hagyományból, mert szerzőik között nem tételezhetünk fel kapcsolatot, Bonfini mindhármuktól egy-két részletet kiragadó értesülése viszont már csak írott forrásból származhat, mert fél évszázad múltán Magyarországon szóbeli török hagyományt ilyen megnevezéssel nem tudunk elképzelni.

Megerősíti ebbeli vélekedésünket a másik mozzanat megtekintése. A kétszeri elbeszélés következtében a király halálának körülményeiről is kétszer értesülünk, mégpedig először Callimachus szellemében:

CaV 64.

3B VI:260.

donec equus ingenti in latus dextro interim arao confodi-
vulnere accepto pracciniton tur equus, qui, cum prolabere-
per armum dextrum effudit, tur in praeceps, inter medios
nec mora superirruentibus la- ianizarorum anses regem eie-
nisaris telorum multitudine cit et confluente ingenti
non tam confossus est quam preterianum manu, cum regia
obrutus. gestaret insignia, telorum

sylva confossus est.

Ettől ugyan lényegében a második elbeszélés sem tér el -- minthogy valóban nehéz is lett volna mást mondani --, mégis bőven találunk benne olyan formai elemeket, melyek ettől megkülönböztetik, a bizánci előadásokkal pedig rokonítják:

3B VI:290.: "Rex, dum strenue se tuetur, et hac et il-
lac insultat ceditque, ianizarii equi latus pedesque sub-
cidunt, procumbens in medios hunc equus effundit; subducta
galea, cum ex vultus maiestate et prestantissima armorum de-
latura a plerisque confestis agnosceretur, e vestigio apo-
ratis imperio caput abscidunt hastaeque prefixum pro vallo
statuant."

Leonicus VII. 178.: "Ibi equus, quo vehebatur Pannonum
rex, securi feritur, et pēs vulneratus corruit una cum
sensore. At qui proxime steterant (tantus praelii tumultus
erat), non senserunt casus regis. Peregrini victoria potius

tur, capiteque Pannonum regis retulerunt ad Amuratem... Nec multo post caput regis Pannonum abscissum allatum est in castra ad regem Musulmanorum."

Phrantzes II. 199.: "Interim rex viriliter pugnabat, amera cum omni eius apparatu potiri cupiens, cum quidam de iannitzariis, Chamuzas vocabulo, ex Peloponnese oriundus posteriorem pedem equi regis vibrata securi vulneravit eumque, cum equo humi prolapsum, consecutus occidit. Tum laetis clamoribus, ut mos est impiis, caput hastili praefigunt."

Zoticus (Századok 1894. 406--418. sor, Moravcsik 410--419. sor): "Chamuzas nevű derék vitéz... nekibódult, mint egy sárkány, a királyra ront, és rávágott lovának első lábára, a lábára vágott rá gyalog a fejszével, és azonnal orrára esett a király lova, azonnal leesett a földre a király, kirántja kését ama Chamuzas, és levágja fejét, fölszúrja azt a lándzsára... a fejet fölszúrták egy lándzsa tetejére."

Mindazok a lényegileg nem sokat mondó új vonások, melyek az első elbeszéléshez képest változást jelentenek, roppant fontosakká válnak, mihelyt észrevevesszük, hogy milyen szoros formai kapcsolat van a négy változat között. A király vitézül védi magát; lova a lábán sebesül meg; Ulászló fejét levágják és lándzsára tűzik; Murád neve az esettel kapcsolatban: önmagukban jelentéktelenek, közös felbukkanásuk négy helyen mégis biztosan vezet egy irányba.

Az eredet "török" voltát teljességgel igazolja Szilágyi Mihály szerepeltetése. A Callimachus-féle variációban említés sem történik róla, a "Tarcorum testimonia" alapján előadott változatban viszont a magyar sereg egyik szárnyának vezéréként bukkan fel, mégpedig török néven: "Michael cognomento Niger" (3B VI:279--280.), azaz Fekete Mihály, kit va-

lámennyi török író Kara (= Fekete) névvel illet. Ezek rajta kívül csak Huryadi és a király szerepéről tesznek említést, épp úgy, mint Bonfini előadásának e részlete is. Ugy látszik, nem is tudja, ki rejtszük e név mögött, legalábbis nem céloz az azonosságra, s a "cognomento" is ezt gyaníttatja. Vö. Fraknói: Szilágyi 17—18.

A bizánci és török források magyar vonatkozású adatait szemes gonddal vetette egybe Miskolczi Gyula (Hadtörténelmi Közlemények 1913. 347—369, 545—583.). Megállapítja, hogy a többé-kevésbé egymással egyező bizánci kátfők között közvetlen kapcsolatot nem tételezhetünk föl, valamennyien a görögöknél általánosan elterjedt verziót közlik. Az elszórtan fennmaradt adatokat összeveti egymással, s figyelmét főleg a források megbízhatóságának kérdésére koncentrálna. Bonfinira alig fordít gondot, mert Thuróczi, Aeneas és Callimachus nyomán jár, kijegyzi azonban a hagyományra visszavezethető önálló megállapításait. Bonfini esetleges bizánci forrásának gyanúja nem támad fel benne. Mi bizonyosak vagyunk abban, hogy szerzőnk ezeket az adatokat nem a szóhagyománytól kapta, hanem írott dokumentum járt a kezében. Ellenkező esetben megmagyarázhatatlan lenne az a formai azonosság, mely közte és a bizánciak köztött fennáll. Legyen szabad a raguzai értesülésekre utalnunk: nem kell feltétlenül krónika elbessélésre gondolnunk, bizánci eredetű levél, jelentés vagy más efféle dokumentum kellő magyarázattal szolgál. Nagyobb lélegzetű elbessélő forrás használata esetén másutt is kellene találunk hosszabb, ez irányba mutató részleteket. Erről azonban szó sincs, a várnai csataleíráson kívül bizánci—török hatásra mutató nyomok csak szórványos adatokban mutathatók ki, holott a téma eddig is, ezután is ontáná a

lehetőséget használatára. Ugy véljük tehát, hogy a Bonfini tudomására jutott "török" hagyomány írásban érkezett hozzá, mégpedig nyilván a bizánci humanista tudósok közvetítésével, kik szívesen keresték fel a budai udvart. E kapcsolatokról nem kell bővebben szólnunk; Brassicanus (Salvianus de providentia, előszó) szerint Mátyás "ex media Graecia inaestimabilis sumptibus coemerat" kódexeket, ugyanígy Oláh Miklós is ("voluminibus Graecis, partim e medio Graeciae... per regem non minori cura, quam labore eo congestis" I.V:2.), Holczi G. (509.) szintén szól íródeákokról, "kik Görögországban... könyveket leírnak vala". A fentebb megszólaltatott Zoticus — ha Budáig nem is jutott el — saját állítása szerint szentanúként van jelen Várnánál (Moravcsik: Bizánci források 234—235.), Phrantzes is megfordult Szerbiában (uo. 230—232.). A vásárolt könyvek közé könnyen kerülhetett például levélgyűjtemény vagy hasonló darab, mely elegendő készlettel szolgált egy-egy esemény bizánci hagyományának megismeréséhez.

A 3B VII. könyvben az eddigiekhez képest jelentősebb szerephez jut a hagyomány, bár még nem kerül uralkodó helyzetbe, mert ezt fenntartja magának Th és ASB, miután CaV az előzőekben felhasználított. Nagy számban bukkanunk kisebb-nagyobb szakaszokra, melyeknek adatai egykorú okiratokkal, feljegyzésekkel igazolhatók, elbeszélő forrásainkban azonban nem, vagy csak töredékesen olvashatók. A könyv első fele Thurocsit követi, a második Aeneast. Más irodalmi forrással nem találkozunk. Mindjárt első megállapítása egyedül áll történeti feldolgozásainkban. A tények ismeretében azonban nem hihetjük, hogy egykorú jegyzet vagy hiteles emléke lenne az alapja. A király halálának híre ez időben ugyanis

még nem terjedt el, illetve igen lassan nyert hitelt, az ebből levezetett következtetések tehát hamisak. A kétségek még 1447-ben is élnek, Ulászló életben létét az országgyűlés is feltételezi. (Vö. Knaus: Orsz. tanács 22—23.) A könyv bevezető szakasza ezek szerint a szerző saját következtetése, mely utólag logikusnak látszott ugyan, ámde éppen a tények nem ismeréséről vall. Ezzel szemben a 3B VII: 5—15. Hunyadi szabadulása utáni viselkedését ismertető sorai — bár az egykorú írók közül ilyen formában senki sem örökitette meg — hiteles forrásokkal igazolható tényeket rögzítenek (vö. Teleki I. 462, 477—479.). Ugyancsak elfogadhatónak tartja a későbbi kutatás a 3B VII:16—22. Cillei Ulrik ellenséges fellépéséről, illetve Hunyadi erre válaszaló magatartásáról szóló híradását, amit egyébként a következők is valószínűsítanak, egyes részleteiben pedig más kútfők is igazolnak. (Vö. Teleki I. 493—495, 505—506.)

A 3B VII:22—64. főként Th IV:44—46. előadására épül, a szöveges egyezésein kívül igazolja ezt a 3B VII:28. Thuróczi-val egyezően hibás adata, mely az 1446-os kormányzóválasztást egy évvel korábbi időpontra helyezi. A két országgyűlés eseményeit Th nyomán Bonfini is egybeolvasztja. (Ld. Knaus: Orsz. tanács passim, különösen 41—42.) Egészében a hagyományból merítettnek látszik a 3B VII:35—37. szakasz, mely egykorú, de Bonfini által nem ismert forrásokkal egyezik. (Vö. Teleki I. 486—489. és Knaus i. m. 31—36.) Frigyesnek a követekhez intézett két válasza (közli Teleki X. 173—177, 177—179.) jóval hosszasan ugyanest mondja, szövegük azonban nem talál a miénkhez. Első pillantásra tudós következtetésnek látszik a 3B VII:40—41. Th-t kiegészítő felsorolása az 1446-os ausztriai betörés során felbolygatott városokról

(Sempronianum, Viennensum, Neapolitanum agrum, Neapolin ob-sedit stb.) A források nevek nélkül, általánosságban beszél-nek az akcióról, Bonfini többlete látszólag nem különbözik a szokásos földrajzi kiegészítésektől. Ez esetben mégis inkább a hiteles hagyományra kell utalnunk. Oklevelekkel igazolható ugyanis Hunyadi tartózkodása a soproni táborban (nov. 15--17.) és Wienerneustadt mellett (dec. 2., ld. Sebestyén: Tart. hely. 80.); Carbo (101--102.) pedig Bécs ostromát említi.

A 3B VII:52. mondatból a rigómezei csatát előkészítő események sorozata indul. Thuróczihoz képest többlet a helyesen megadott 1448-as dátum, s a hadba vonuló előkelőségek közül néhány név: Georgius Ciacus, Robertus Carrus, Johannes Corothna, Csáki György (helyesen Gergely) szereplését és később (3B VII:151. Georgius Ciach) elesését csak Bonfini említi; annyi tény, hogy később nem találkozunk vele (ld. Nagy Iván III. 73.). A szintén ott veszett Garai Róbert (a 3B VII:151. szerint Robertus Char) ismeretlen (vö. Századok 1897. 903--938.). Korothnai János viszont a mű szerkesztése idején jelentős közéleti szerepet visz, somogyi ispán, nádori ítélőmester, utoljára 1497-ben említik (ld. Századok 1870. 15--16.; Nagy Iván VI. 376.; Bónis György, Levéltári Közlemények 1963. 221--222.). Minden bizonnyal róla van szó, bár az irodalom rigómezei ténykedéséről -- alig 20 éves lehetett -- nem vett tudomást. Megjelölt tisztsége ("quadrumvir, quem nunc regni iudicem appellant") természetesen az 1490-es évekre vonatkozik, s nem az elbeszélte idősakra. A róla szóló adatokat -- részletességük és valószínűségük tanúsága szerint -- hitelesnek kell elfogadnunk, beleértve a 3B VII:152.-nek a fogságáról szóló tudósítását is. A hagyomány felelősségét idézi -- s egyben a forrás jellegére világít

rá --- Csáki Gergely nevének elferdülése (György), s valószínű, hogy Garait sem Róbertnek hívták. E három adat (s a 3B VII:151--152. is) a szóhagyomány jellegét viseli magán. Erre mutat az írásos említés teljes hiánya, s az itt-ott fölfedezhető pontatlanság. (Vö. Teleki II. 79--80.) A hagyomány jellegére a torzulásokból következtetünk: efféle elcsúszás inkább szóbeliségre utal; igaz azonban, hogy éppen a Georgius--Gregorius névalak felcserélése kétségtelen hiteles okiratokban sem ritka. A Th-t kiegészítő betoldások közül fontosabb még a 3B VII:58--64. szakasz; lényegében ugyanest írja Carbo 103--104. is.

Az ütközetet leíró 3B VII:65--154. alapjaiban nem tér el Th IV:46. előadásától. A bevezető bekezdések (3B VII:65--81.) nagy részben alátámaszthatók az egykorúakkal, vagy beilleszthetők az azok által megrajzolt képbe (vö. Teleki II. 81--83.), tehát minden bizonnyal a hagyományra mennek vissza. Erős színezéssel azonban számolnunk kell, anint hogy ennek egyik eleme a 3B VII:84--107.-ben közölt szónoklat is. Magának a közdelemnek a leírása jelentős részben Th-t másolja, más részben az erősen felhígított hagyományt tükrözi, s emlékeztet a csataleírásokban másutt is követett módszerre, mellyel a sovány tényanyagot mindig sikerült riportszerű elevénységgel ható, ámde kevésbé megbízható tudósítássá készítenni.

A következő események elbeszélése egészen a 7. könyv végéig írott források után halad. Először Th-t másolja némileg megváltoztatott sorrendben. Itt csak néhány kiegészítése, illetve módosítása kelt figyelmet. A Hunyadi menekülésekor szereplő pásztor színe léptetése (a Thuróczinál említett törökök helyett) -- ha jól értjük a szerkesztést --

korabeli irodalmunkban egyedülálló művészi bravúr. A vad csata, a hullahegyek, a menekülő vezér kilátástalan helyzetének festése után váratlanul a barokkot idéző idilli helyzetkép tárul elénk ("in proxima casam ducit; panem cum cepis et aquam apponit hospiti" stb. 3B VII:160.), amit még csak hangulatossabbá tesz a felvillanó antik jelenet ("quemadmodum de latronibus et Scipione legimus" — egyébként Scipio a barokk festészet egyik kedvenc témája lesz; vö. A. Figler: Barockthemen. Bd II. Bp. 1956. 404—409., több mint 140 tétellel). Nyomban ezután ismét megdöbbentő fordulat: Hunyadi fogságba esik. Többször volt alkalmunk tapasztalni Bonfini drámaszerkesztő tehetségének jeleit. E részlet a legmegkapóbbak közé tartozik.

A 3B VII:162. tudósítása Hunyadi szabadon bocsátásának feltételeiről ismét a valóságot kissé már elmosódottan őrző hagyományt idézi. 1448-ban ugyanis Cillei Erzsébet és Hunyadi László házasságát tervezték, öccse ez ügyben csak 1451-ben került szóba. (Az adatok keveredéséről és Mátyás szerencsétlen véget ért házasságáról bőven ld. Fraknói: Mátyás 24—33.)

Érdekes és hitelt érdemlő megjegyzést olvasunk a 3B VII: 168. mondatban Hunyadi és Szakander bég kapcsolatáról.

A 3B VII:225.-től kezdve ASB 58—64. fejezete következik igen csekély bővítéssel. Terjedelemben ebből kitűnik Hunyadi beszéde (3B VII:263—289.), melynek tartalmilag nincs különösebb jelentősége. Forrására utal a 3B VII:229. és 258. A 3B VII. könyvet Thuróczi szavai zárják, mindössze azzal a kiegészítéssel, hogy a hazatérő kormányzót mindannyian örvendezve fogadják, kivéve Cilleit, "qui os pro livore obducere cogebatur".

A Murád halálától V. László haláláig eltelt időszakot felölelő 38 VIII. könyv két fő forrása továbbra is Th és ASB, miknek kiegészítésére részint más, kisebb jelentőségű irodalmi források, részint más típusú értesülésekből származó adatok szolgálnak. A kiegészítések vagy kisebb önálló szakaszokban kerülnek feldolgozásra, vagy a fő forrásokból vett részleteket teljesítik ki újabb adatokkal. A hagyományból nyert adatok zöme nem egyedi, számos korabeli tudósításban megtalálható, ezért legtöbbjük esetében nem lenne nehéz felsorakoztatni a párhuzamos (és sokszor szövegükben is egymásra emlékeztető) tudósításokat. Mivel azonban ezek az apró részletek összességükben egyetlen írott forrásban sem lelhetők fel, újabb, eddig fel nem derített irodalmi kitérő használatát nem szabad feltételeznünk. Annál kevésbé, mert az adatok szórvány-jellege nem enged tudatos szerkezetre következtetni. A közölt anyag zöme a maga korában egy jól értesült udvari ember számára nem jelenthetett titkot. Indokolatlan lenne például a külpolitikai események ismertetése mögött krónikás feldolgozást keresnünk, — bár ilyenek szép számmal akadnak az általunk felhasználtakon kívül is. Ezek a hírek a korabeli zsurnalisztika közközen forgó alkatrészei voltak. A missziliések, követi relációk nemcsak a kortársak számára jelentettek elsőrangú hírforrást, hanem az évtizedekkel később működő történetíró számára is forrásul szolgálhattak, mint ma is azok. Közhelyek felhasználásával nemcsak a frazeológiában, hanem a ténybeli információkban is számolnunk kell. Nyomban a Th IV:52.-t ismétlő első két mondat ilyen közhelyszámba menő adatokkal egészíti ki a forrást. Th csak annyit mond, hogy Murád halála után fia, Mohamed követte a trónon. Bonfini ezt pontosabbá teszi a hely és az

évszám — ad Cruin, 1450 — megjelölésével, s azzal a megállapítással, hogy az utód a hetedik volt az Ottomán császárok sorában. (Vö. Hunyadi János levele Kassa városához, Zalánkemény 1451. márc. 11. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 323. sz. 6. fol.) Az adatok ilyen jellegű származása egyben a hibaforrás bővülését is jelenti. A szóban forgó helyen itt van mindjárt a dátum, hiszen Murád 1451. febr. 5-én hányt el. Ugyanílyen "szállongó hírek" alapozzák meg a következő mondatot is, mely az új szultán hadi vállalkozásairól értesít; ennek minden e tárggyal foglalkozó feljegyzésben kimutathatnánk a párját.

A következő mondatok (3B VIII:5--14.) Th IV:52, 54. alapján visszük tovább a témát, illetve térnek át ennek kapcsán Kapisztráni János küldetésének ismertetésére. Néhány rövid kiegészítése (3B VIII:10. "Paleologus Constantinus ab Helena genitus" és 3B VIII:12.) Sab III:7. szövegével is azonosítást mutat, így talán ezáltal szabad ez egyébként is forgatott mű hatását feltételeznünk, bár a könyv folyamán ezen kívül csak egyszer bukkanunk hasonlóan magyarázható adatra (3B VIII:349.). A Kapisztrániról mondottakból keveset találunk a szokásos történeti forrásokban. Az itt közölt tudósítás nagy része — úgy tetszik — a Hunyadiak körében kialakult hagyománykörből származik. Erre utal az a megállapítása is, hogy az inkvizitort a kormányzó hosta volna magával az országba. Írásos nyoma ennek nem maradhatott, mert valós alapja sincsen. A hiteles adatok nemcsak hogy nem valószínűsítik idejövetelének itt elbeszélte módját, de egyenesen kizárják ennek lehetőségét. V. László már 1452. dec. 30-án hívja Kapisztránit Magyarországra, majd 1453 májusában Bécsbe, a szerzetes azonban csak 1453 második felében indul

útnak, s még a következő év októberében sem érkezik meg. 1455. máj. 17-én Hunyadi sürgeti meg Budáról, míg végre máj. 18-án értesülünk arról, hogy a Zala megyei Lendván tartózkodik. Győrben találkozhatott először Hunyadival, ki június második felében szintén a városban volt. (Vö. Pettkó: Kapisztrán 7--24. és Böleskey: Capistranói II. 236--241.) Az irodalmi források általában nem motiválják külön az ő Magyarországra jövetelét, a későbbiekben azonban csakugyan élt ez a hagyomány, hiszen Arenpeck (1259.) is azt mondja, hogy a Bécsből Magyarországra jövő László kíséretében mind Hunyadi, mind Kapisztráni ott volt.

A török támadásra vonatkozó hírek főként Th IV:55, kisebb részben ASB 65. tudósításából származnak, ezt vezet be néhány tartalmilag eléggé sovány, bár szövegében hosszadalmas értesítés (3B VIII:20--24.). Az ismertetett események időbeni elhelyezése nem pontos, s ezért konkretizálásuk bizonytalan. A 3B VIII:23. arról a török támadásról szól, melyről Ragusa 1455. jún. 11-én segílyt kérve értesíti Hunyadi (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 60.). Novus mons = Zágráb; Prisren = Prištin (Varesd m.); Trepnát nem tudjuk azonosítani, környéken több hasonló hangzású helységnév található (Trebarjevo, Trepsa, Tribetina, Krapina stb.). A 3B VIII:24. több részlete összeegyeztethető a ragusai követ 1454. szept. 13-án kelt jelentésében foglaltakkal. Eszerint "a szerb deszpota egész családjával visszatért Szendrőbe" (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 58., vö. "Despotes... in munitiore se castella recipit et Ungarie vicina"). Annyi bizonyos, hogy az események nem a Bonfini által adott időrendben követték egymást. A Tharócztól való átvétel közben ASB-t is figyelemmel kíséri, s a Th IV:55.-ből vett 37. mon-

datba beiktatja Aeneas arról szóló közlését, hogy a király és Cillei vadászat ürügyén távoztak Budáról. Több kiegészítése (pl. 3B VIII:34. Mohamed "superato Hemo" vonul Nándorfehérvár alá) nem érdemel figyelmet.

A 3B VIII:39. mondattal a nándorfehérvári ütközet elbeszélése kezdődik. Fő forrása Th IV:55., melyből lényegében semmi sem tér el, s követi egészen a 3B VIII:105.-ig. Csak az esetek száma körül eltérő vélemények illusztrálására idéz néhány adatot ASB-ből, s teszi pontosabbá az előadást egy-egy dátummal a hagyományból, illetve JPB-ből. Előbbi látjuk például a 3B VIII:39.-ben (az ostrom "Idibus Iunius accidisse ferunt" — vö. Teleki II. 414.), utóbbit a 3B VIII:67.-ben olvassuk ("Sacer divo Sixto erat ille dies octavo Idus Augusti"), amit JPB 15.1454. közöl. (Kritikájára nyomban visszatérünk.) Az utóbbi származtatás ellen felvethetnénk az átvett részlet rövidségét, mégis valószínűsíti az, hogy a könyv befejező részében vagy másfél lapnyi szöveg bizonyíthatóan e műből származik. Thuróczi alapvető átvétele mellett az elbeszélést valószínűleg más jellegű forrásokból vett értesülések is motiválják, ezeket azonban nem tudjuk minden esetben megragadni. Jelenlétükre jellemző a 3B VIII:67. egy részlete ("deturbatis dudum propugnaculis rudibus completa fossa et obtritis patentibusque manibus hostes in occasu solis urbem adoriuntur"), mely más híradások eltérő közléseivel szemben szentamű — köztük Hunyadi — tudósításával egyezik (vö. Teleki II. 426.), nem lehet tehát kétséges, hogy a Th-t kiegészítő értesülések között megbízhatók is voltak. Hasonló jellegűt mutat a 3B VIII:103. (vö. Teleki II. 436.). Határozottan hagyományról árulkodnak a kiegészítésül közölt dátumok. Ezekkel kapcsolatban J. van Keckel idézzük, aki hely-

telenségükre figyelmeztet az Acta Sanctorum Oct. X. kötetének 366. lapján: "Dein Bonfinius, quamvis coaevus, praesens tamen praelio non fuit, et quae narrat, a testibus ~~testibus~~ magis didicit, quam ipse coram aspexit. Atque hinc in aliquos errores incidit: v. g. quando dicit num. 31. decretoriam pugnam accidisse in feste S. Sixti seu VI. Augusti, quo die nuntius victoriae XXII. Julii partae Roman advenit. Dein non satis sibi constat, quam scribit num. superiori, obsidionem scilicet quadraginta et sex diebus durasse. Etenim initium obsidionis ponit num. 298 idibus Junii seu XIII eiusdem mensis, a quo si computemus dies sex et quadraginta ad XXVIII Julii devenimus, qui nec cum VI. Augusti, quo Bonfinius victoriam ponit, nec XXII. Julii, quo vere fuit pugnatum, concordat. Si igitur quidem obsidio idibus Junii coepta, XI. kal. Augusti soluta fuit caede Tarcarum, dicendum erit, quadragesimo obsidionis die Alban liberatam fuisse." Jóllehet van Hecke nem veszi figyelembe azt, hogy Bonfini nemcsak hagyomány alapján dolgozott, hanem elsősorban Thuróczyt -- az itt kifogásolt dátum esetében JPE-t -- követte, számításai mégis bizonyítják, hogy szerzőnk nem igyekezett ellenőrizni és összeegyeztetni a különböző forrásokból nyert adatokat. Ez -- ha előadásának megbízhatóságát nem is növeli -- megnyugtató abban a tekintetben, hogy nemcsak az irodalmi, hanem a hagyomány-jellegű források közléseivel is lehetőleg hiven ragaszkodik. Fontosabbnak tartjuk ezt a történeti hídségnél, és eljárást szerencsésebbnek érezzük, mintha kontrollálta volna az információt. Tudniillik a fehérvári események rekonstruálásához Bonfini adatai ma már úgysem forrásértékeltek; a témáról ^a fél évszázad múlva élő hagyományt viszont egyedül ő őriz, s számunkra legértékesebb szolgálata, ha ezt

azon melegeben továbbadja.

Hunyadi halálának elbeszélése (3B VIII:106--148.) egy néhány mondatos ASB 65.-ből való indítás után továbbra is főként Th IV:56. tudósítására támaszkodik. Hunyadi beszéde s az azt követő események számos részlete azonban mind fogalmazásban, mind tartalomban Ra 28. előadását idézi előnk. Ransanus szövegével az I. decas óta nem találkoztunk, s ezért e részletek -- figyelembe véve az ott mondottakat -- feltűnőek. Az I. decas elemzése során tett észrevételeinkből ugyanis az következik, hogy a fogalmazás e pontján került szerzőnk kezébe az Epitome, s ezután dolgozta át az I. decas jelzett helyeit. Kapisztráninak Hunyadi halálát sirató szavait mind Th, mind Ra feljegyzi, s ezért e néhány sor alkalmas annak bizonyítására, hogy Bonfini itt már Ra-t is figyelembe veszi. A szövegek összevetését elvégeztük az 1B X. elemzése során. A következőkben az Epitome az egyre kisebb helyre szoruló irodalmi források egyikévé válik, s még e könyvben ennek elbeszélésén alapul a 3B VIII:114--133, 141--143, 145, 149--150., valamint néhány apró kiegészítés.

A Hunyadi halálának napjaként megjelölt "quarto Idus Septembris" egyezik a hiteles forrásokkal (Teleki II. 444.), így ez is a hagyományból származhat, hasonlóképpen a következő mondat "sicuti legarat" kitételéhez (3B VIII:135.). Az elbeszélő források csak a gyulafehérvári temetés tényét említik, nem szólnak azonban arról, hogy Hunyadi már korábban kifejezte temetőhelyére vonatkozó szándékát 1442. jan. 10-én kelt tordai oklevelében ("nos ipsi etiam in eadem inspirante Dominè eligimus sepulturam" stb., idézi Balogh Jolán i. m. 283--286., hol ld. a kérdésről bővebben is.).

A következő sorok részint Th IV:56., részint Ra 28. tu-

dósitását összegzik, részint a szerző saját értékelését tartalmazzák az elhúnytról, befejezésül pedig azokat a esodajeleket sorolják fel, melyek a szomorú eseményt kísérték. Az üstököst Ra 28. is említi, Bonfini ezt szaporítja meg néhány itáliai példával, melyekhez feltehetően a már említett publicisztikai irodalomban jutott, illetve talán saját emlékei kösött bukkant. Arenpeck (1263.) szintén mint szentamírja ez évről: "Anno Domini 1456. in mense Junio cometas candidatus super hemisphaerium Wiennense fore per integrum mensem apparuit, quem et ego Vitus Arenpeckoh ibidem tunc studio anhelans vidi." Angelus de Tammulillis 63. fejezete az 1453. évnél említi a esodás jel^{ke} azzal a megjegyzéssel, hogy ezek egy nagy király halálát jósolják, majd számtalan hasonlóról számol be a 67--75. és 83. fejezetben is; 68. fejezetében az üstökös^{er}ről szól, mely június--júliusban 30--40 napon keresztül volt látható. A nevezetes természeti jelenség a Halley üstökös volt, melynek emléke -- úgy látszik -- évtizedek múlva is borzolta a szentamír idegeit. Vö. Giovanni Celoria, Atti della Reale Istituto Lombardo della Scienze e Lettere, 2. serie, XVIII. Utal rá Termini i. m. 140.; ld. még Valentiner 30--49, 229.

Az árván maradt Hanyadi fiúkról már előzőleg is többben megemlékeztek. Időrendben először Thuróczi, utána Ransanus, majd 1490. máj. 4-én tartott regizai emlékbeszédében Cervinus (Ce) is. A négy szöveget összehasonlítva már néhány szó után kétségtelen bizonyosságra jutunk tekintetben, hogy Bonfini fogalmazásához valamennyi variáns közül éppen ez utóbbi áll legközelebb:

Th IV:56.	Ra 29.	Ce 56.	3B VIII:149.
Duo ei erant nati...	Duos reliquit filios, <u>Ladi-</u> <u>slaus et Ma-</u> <u>thias...</u>	Huic vero <u>fu-</u> <u>er duo filii</u> <u>superstites...</u>	E Corvino, uti diximus, duo <u>filii fuere su-</u> <u>perstites. La-</u> <u>dislaus et Ma-</u> <u>thias...</u>

Ransanus ismeretét nemcsak a két gyerek — nem sokat jelentő — neve jelzi, hanem még néhány más, a fenti összevetésben nem idézett mozzanat is, de ezzel egyébként is számolhatunk a decasok e szakaszában. (Bonfini fenti mondata formailag tipikus példája azoknak az ~~mondatoknak~~ eseteknek, melyekben saját hosszú mondatát két rövidebb mondat szavainak összeol-
lózásával állítja össze.) Feltűnő azonban a Cervinusra utaló kifejezések jelenléte nemcsak itt, hanem alább is. A kérdés sokkal bonyolultabb, mint első tekintetre látszik. Tudomá-
sunk van arról, hogy a Hunyadiak sorsával több olyan mű is foglalkozott, mely azóta már csak hírből ismeretes, például Ransanus Mátyás fölött tartott gyászbeszéde. Bonfini már a Magyar Történet előtt foglalkozott a témával, s külön művecs-
kében tárgyalta a familia genealógiáját, benne talán teret szentelve a kortársaknak is. Ez a "Libellus" ma már nem lel-
hető fel; eredményeit azonban több helyen is hasznosította, mint az Averulinus-fordítás előszavában (BA) s magában a történeti műben. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a mindnyáju-
kat befolyásoló szóhasznományt csak a hűzagosan ránk maradt írott emlékekből ismerjük, az Epitome, Tharóczi, Cervinus e helyének forrása pedig mindmáig felderítetlen. Ilyen kö-
rülmények között nem vállalkozhatunk annak eldöntésére,

vajon Bonfini a Magyar Történet fogalmazásakor figyelembe vette-e Cervinus beszédét, vagy ez utóbbi hasznosította-e annak a Libellusnak az adatait, melyet Bonfini is beledolgozott reprezentatív alkotásába, netán mindhárom egy előttünk ismeretlen negyedikre mutat vissza, esetleg ^e Cervinus Bonfini Averulinus-fordításának előszavából merítette a III. decasszal azonos gondolatait, vagy az előszó és a beszéd idézi elkallódott kitérő szavait, míg a Libellus a kérdésre ki sem terjeszkedett. Ugy hisszük, a lehetséges variációk hiánytalan felsorolása sem oldaná meg a problémát. Figyelmeztetünk arra, hogy a Magyar Történet forrásainak nyomozása egy alkalommal már elvezetett Raguzába (Resti), s arra is, hogy egy másik, ugyancsak raguzai illetőségű Mátyás-*laudatio*, Johannes Garzóé (ld. Abel--Hegedűs: *Analecta nova* 195--201. és Balogh Jolán 660.) JPB számára is szolgáltat adatokkal, a történetírók tehát ismerték és feldolgozták ezeket a beszédek. A szövegek összevetése eredményez ugyan néhány elgondolkodtató következtetést, a meggyőző magyarázattal azonban adós marad, s inkább csak a megoldandó problémák számát szaporítja. Ugy hisszük azonban, a megoldást a kérdések felvetése is elősegíti, s ezért vázoljuk vizsgálódásaink körét.

Feltételezhető, hogy Cervinus, ha nem is használhatta a Magyar Történetet, ismerte ^{Bonfini} néhány korábbi keletű munkáját, s talán ez adja a kulcsot a két mű azonos tartalmá és formájá részleteinek magyarázatához. A Hunyadiak ősi származásának kimutatásában mindketten eljutnak egészen a szabinokig:

Ce 51.

Pater illius... ad Valerium
Corvinum et ad Sabinos suum
originem referre creditur.

3B IX:205.

Corvini primum a Valeriis
Volusiis, Valerii a Sabinis...
duxere genus, Sabini a Lacedaemoniis promanarunt.

Bonfini Herkulesig és Jupiterig vezet fel a családfát, míg Cervinus óvatosabb, s megáll a szabinoknál. Ugy tetszik tehát, hogy Cervinus verziója még kevésbé kidolgozott formában őrzi a genealógiát, a Libellus pedig — mert bizonyítani fogjuk, hogy a Magyar Történet e helye a Libellus pontos másolata — saját ötleteivel bővíti azt tovább. Mivel azonban a Libellus korábban keletkezett, mint Cervinus beszéde, ez a megfigyelés egy mindkettőjükénél előbb íródott közös forrás használatára — illetve Bonfini részéről továbbfejllesztésére — mutat.

Egy másik részlet Kapisztráninak a Hunyadi gyerekekről adott jóslatát tolmácsolja. Eszerint az inkvizitor megjövendölte volna Mátyás szerencsés és László szerencsétlen sorát. Ez közhiedelem volt akkortájt, vö. Ujlaki Miklós levele az itáliai fejedelmekhez, Palota 1460. márc. 30. (Kapriai II. 307—309.), irodalmi feldolgozása azonban csak Bonfininál és Cervinusnál maradt fenn; előbbi kétszer szól róla:

BA 54.

Ce 51.

3B VIII:151.

et qualis hic futurus erat, non modo ille sanctissimus vir Johannes Capistranus divino spirita afflatus saepe praedixerat. praedixerat...

eundem etiam sanctissimus vir Johannes Capistranus quodam numine afflatus regem fore praedixerat.

Sed uter aut longiore vita aut maiore gloria functurus erat, Capistranus veluti divinitus afflatus optime auguratus est.

Az elsőség itt kétségtelenül BA-t illeti, mert Cervinus beszédének fogalmazásakor már rég készen állt. Így a BA és Ce

fogalmazása közti rokonság csak két lehetőséget enged meg: vagy Ce másol BA-ról, vagy ismét a közös forrással állunk szemben. A Magyar Történet tartalmilag, formailag egyaránt BA-ra mutat, s továbbfejleszti azt: Lászlót is belekombinálja, amikor a nem idézett részben megmondja, hogy a szent férfit egyiküket jobb, másikukat bal oldalára állítva nyilvánította ki a tudomására jutott jövődőt.

A harmadik részlet:

BA 55.

Ce 47.

A solis exortu profligasse sive Dachas rebelles, sive Turcas, a septentrione Sarma- Boemos, sive Samatas, sive tas et Boemos, ab occasu Vin- ab ortu Thurcas, sive ab occidentales et Alamanos, a meri- casu Germanos, duos potentissimos Illyricos. Atque de utro- simos maximosque imperatores que mundi imperatore saepe u- bello compeccerent. no anno triumphasse...

Es végre egy olyan eset, melyben nem szenved kétséget, hogy Cervinus az Averulinus-fordítást másolja. Látható ez először is abból, hogy agyoncsapja Bonfini gondolatát, kihagyva — nyilván nem véletlenül — délről az illíreket, s ezzel értelmetlenné téve az ógtájak szerinti felsorolást. Másodszor pedig a "két pogány közt" szólással megfogalmazott s oly nagy népszerűsége vergődött gondolat — mely idővel a nagyság európai helyzetének kifejezésévé vált — tudásunk szerint Bonfinió, azt tehát Cervinus csak tőle kölcsönözhetette. Ő az, aki sohasem mulasztja el, hogy megjegyezze: "a tergo ab hoste Greco graviter adurgeretur et a fronte Romanum haberet infestum" (LB VI:2.); "inter duos imperatores

sevissimosque tyrannos esse positos" (1B IX:134.); "Videbant enim se inter duo potentissima orbis imperia esse collocatos; hic Romanorum imperio premebantur... hinc Grecorum" (1B X: 109.); Mátyás "inter duos orbis imperatores se situm esse conspicabatur" (4B IV:115.); "Inter Turcos et hereticos natus" (4B II:29.); vö. még "In Scyllam, mihi credite, incidit et Charybdim" (4B II:54.); a Symposiumban is: "Inter duos potentissimos nostri saeculi imperatores ex sententia bella gerimus" (BSy I:4.); s vegyük hozzá az idézett BA 55.-öt. (Később közhellyé válik; Révay Péter 1659-ben közli Mátyás állítólagos epitáfiumát, melyben ezt olvassuk: "Caesare de gemino fateor duxisse triumphum, Alter Germanus, Turcicus alter erat." Id. Balogh Jolán 181.) Most azonban nem a történetfilozófiai problémákat boncolgatjuk, hanem a forrásokét, s így nem ezen a nyomon haladunk tovább, hanem azt állapítjuk meg: Cervinus e helyen vitathatatlanul Bonfini másolja.

Ámde mindezekkel szemben továbbra is kérdéses marad azoknak a helyeknek a filiációja, melyek Bonfini Magyar Története és Cervinus beszéde között azonosságukkal tűntetnek, de az Averulinus-fordításban nincsenek benne ("duo filii fuere superstites" stb.)

Nem kétséges, hogy mind Cervinus, mind a Magyar Történet hasznosította az Averulinus-fordítás előszavát, az is bizonyos azonban, hogy ezen kívül volt még valami közös forrásuk. Végeredményben a jelenleg rendelkezésünkre álló szövegek alapján az átszármazás útját nem tudjuk rekonstruálni. A felszínre hozható adatok bonyolult összefüggéseket sejtetnek a különböző szerzők és művek között; a valóság minden bizonnyal egyszerűbb lesz, ha kiderül.

A következő, Kapisztráni haláláról tudósító rész (3B

VIII:154--157.) Th IV:57.-et követi. A 3B VIII:17. -- mint láttuk, hamis -- adata, a nádorfehérvári csata részleteinek ismerete s Kapisztráni János több alkalommal történő említése felkeltheti azt a gyanút, hogy mindegyik helyek nem a hagyományt, hanem a szent valamelyik életrajzát követik, s ily módon irodalmi forrásra épülnek. Az ismert legendák valamennyien kortársaktól származnak, s az 1490-es években elterjedtek lehettek hazánkban. Nicolaus de Fara 1462, Hieronymus de Utino 1457 körül működött, Christophorus a Varisio 1463-ban írt, Soproni Péter Praeconiatio-ja 1460 táján keletkezett. Az általuk megörökített legendák (kiadva: Acta Sanctorum Oct. X. 439--483, 483--491, 491--545. és Magyar Sion 1869. 104--113.; az egykorú irodalomról bőven, de sok hibával ír Bölcskey: Capistranói III. 584--597.) átnézése azonban arról győz meg, hogy Bonfini vagy nem ismerte ezeket, vagy nem volt hajlandó felfogásukat magáévá tenni. Ezek ugyanis bár lényegében megegyeznek a Thuróczi és Bonfini által közölt elbeszéléssel -- a Hunyadi--Kapisztráni-ellentét dolgában az utóbbi mellé állnak, s a győzelmet kizárólag neki tulajdonítják, akinek a magyar történetírók mellékes szerepet juttatnak. Az irodalomban a két jeles férfiú személyes rivalizálása tükröződik, amiért Aeneas Sylvius meg is dorgálja őket (ASE 4.). Ilyen körülmények között Bonfini természetesen nem használhatta a Kapisztráni-legendákat, s legbiztosabban a Hunyadi család körében élő hagyományanyagra támaszkodhatott.

Ezután arról értesülünk, hogy Jacobus Picens (Marchia Jakab) társa halála után hazatért Itáliába. Ottani működéséről "universa Italia plane testatur". A híres inkvizitorról most már harmadszor hallunk a decasban. Először a 3B IV:29. emlékezett meg magyarországi tevékenységéről Thuróczi alap-

ján, s toldotta meg néhány adattal az ő hiteit, így: "ex agro Asculano natus", s hogy Kapisztráni hozta magával Pannóniába. A 3B VIII:15. megint arról szól, hogy Kapisztráni társaként érkezett hazánkba, s most harmadjára — ismét kollégájával összefüggésben — visszatértéről és haláláról hallunk. Ez adatok a magyar szájhagyományból erednek, s általában nem térnek el túlságosan a valóságtól. Születésének helyeként régebben valóban Ascolit (Révai lex. XIII. 386.), újabban Montepandonét (Lex. f. Theol. u. Kirche V. 843.) tartották nyilván; csakugyan Nápolyban halt meg, s öreg korában (1391—1476). A magyarországi működéséről mondtak azonban csak a Thurócztól vett adatok mértékéig igazak. Huzamosabb ideig 1432 és 1439 között tevékenykedett hazánkban, illetve Boszniában, tehát jóval Kapisztráni fellépése előtt. Ezután — amennyire gyér életrajzi adataiból kivethető — csak néhány futó látogatást tett itt: így 1457-ben V. László, 1458-ban Mátyás környezetében találjuk. Csaknem teljesen bizonyos, hogy a nándorfehérvári csata híre Itáliában érte. Az 1440-es évektől emlékét már csak az egyre bizonytalanabbá mosódó hagyomány őrizte nálunk, s ennek nyomát fedezzük fel Bonfini feljegyzésében, melyben már tanúi vagyunk a jellemző folyamat megindulásának: az azonos jellegű, azonos szerepkört betöltő szereplők egybeesésének, egyelőre még csak személyük szoros összekapcsolása mértékéig. (Vö. Erdélyi Múzeum 1898. 259—266, 311—321.; Fraknói: Magyarország egyh. és pol. összeköttetései II. 34—39, 419—420.)

A 3B VIII:159—337. szakasz ASB 66—71. és Th IV:58—60, 62—63. fejezetet másolja váltakozva, itt-ott a két előadást egymásba olvasztva (pl. 3B VIII:255.), több helyt jelentéktelen bővítéssel. Tartalmilag ezek közül a 3B VIII:191—195. tűnik ki, mely Cillei megölésének előzményeit tárgyalva Vitéz Jánosnak

az ügyben játszott szerepét, valamint Cilleinek egy Brankovics-hoz írt állítólagos levelét ismerteti. Az előbbi kérdéshez adatok hiányában nem szólhatunk, ez ügyben ez az egyetlen ilyen érteelmi tudósítás. A másik hír Fraknoi (Szilágyi 126.) szerint "nélkülözi a belső valószínűség kellekeit." Ismerjük Brankovicsnak egy levelét (Thallóczy—Áldásy: Magyar—szerb oklevéltár 38.), melyben asszal fenyegetőzik, hogy minden esirkeért, mit birtokain a magyarok levágnak, egy-egy ember fejét fogja levágni. Talán ez adott alapot a nevezetes levélrészlet megkomponálására, mely egyébként nem annyira a művészet, mint inkább a rémhirterjesztés bélyegét viseli magán. A hosszú szakaszhoz még egy észrevételt tehetünk. Balogh Jolán 72. szerint a 3B VIII:266. félreérti Thuroczik szavait, melyek a szóban forgó helyet így jelölik meg: "in domo, ad latus turris Isthwanwar aedificata ad inferiores thomas prospicienti".

A 3B VIII:338. mondattal források tekintetében ismét bonyolult szakaszhoz érkeztünk, melynek első bekezdése a király halálát követő eseményeket ismerteti. Első mondatai feltűnő egyezést mutatnak Gerardus de Roo előadásával (vö. Kaprinai I. 265, 268.):

Roo 6.

Morte Ladislai audita ingens
per totam Europam dolor Chri-
stianorum principum animos
invasit...

3B VIII:338.

Promulgata regis morte omnes
fere Europe principes aut in
commiserationem aut in tristi-
tiam conversi sunt.

A hír nem éppen megdöbbentő, de feltűnik az azonosság ezzel a jóval későbbi szerzővel. Roo felhasználta a Magyar Történetet, s gyakran utasítja ide olvasóját. Éppen e helyen azonban nem

hivatkozik rá. Ez önmagában természetesen nem jelent semmit. Gyanús azonban az a körülmény, hogy Reonál Bonfini mondatai közül csak azokat látjuk viszont, amelyek nem köthetők forrás-hoz. Kihagyja azt a két mondatot, amely kétségtelenül Bonfini saját betoldása: "In Ungaria non parí merore certatum, iniquus enim Ladislai cōmitis interitus hunc e pectoribus omnium abegit, preterquam eorum, qui Corvinis infensi regias olim partes secuti fuerant." "Soluta legatione ad domum quisque suam mestus rediit." És kihagyja a "Mortem tanti principis signa quoque nonnulla prodidere" kezdetű szakaszt, melyben a 3B VIII:146.-ban egyszer már lefestett üstökös feltűnését beszéli el újra. Vajon képes volt-e Roo arra, hogy Bonfini szövegéből kihámozza a szerző saját betoldásait? Valószínűbbnek tűnik, hogy mindketten ugyanazt az írást másolják, Roo szimplán átveszi, Bonfini szokásos módján meg bővíti.

A 3B VIII:347. még néhány csodajeleket sorol elő, forrását JFB 15.1457.-ben találjuk éppágy, mint a következő bekezdéseket is. Ezek futó áttekintést adnak a 40-es évek Európájának politikai viszonyairól. Egyetlen olyan részlet található bennük, mely e kátfőből nem származtatható, s ez a 3B VIII:349-350. elbeszélése. Az első a törökök viselt dolgait ismerteti, s mivel Sab III:8. ugyanezt ugyanezekkel a szavakkal mondja el, különösebb gondot nem okoz. A pápa haláláról beszámoló második mondat azonban sem ebben, sem a többi fent kimutatott forrásban nincs meg. Ismét az egykorú publicisztikára kell utalnunk. Az elbeszélés részleteiben is kimutatható a szerző által ismert, de a Magyar Történet írása során nem hasznosított munkákban: "Calistus dies quadraginta morbo captus et extremo confectus senio e vita migravit, ipsumque nepotes in Basilica Sancti Petri sepelierunt in loco, quem vocant beatae Mariae febris, olim

Apollinis templum. Obiit autem octavo Idus Augusti anno sal-
vatoris Christi quadricentesimo quinquagesimo octavo supra mil-
lesimum. Cardinales pro more egregias exequias fecere" (Aeneas
Sylvius: Commentarii 29.) "Rodericus... Is admodum juvenis a
Calisto III. eius avunculo cardinalis factus... moxque vicecan-
cellarius Romanae ecclesiae est dictus." (Jacobi cardinalis
Papiensis commentariorum liber II. no. 370.) Csak az "e sorore"
kitétel marad magára. De vö. az inánt Aeneastól idézett részt
saját, Mátyáshoz intézett levelével is (Róma 1458. szept. 4.,
Kaprinali II. 207--208.).

"De rebus externis hactenus; ad institutas nunc narratio-
nem redeamus" — mondja a 3B VIII:368., s ezután a könyv utolsó
bekesedéséig a magyar történelemhez közelebb álló események is-
mertetése tölti ki. A tényanyagot ASB 71--72. szállítja, és e-
sonban csak a 3B VIII:369--381. szakaszra futja, az utolsó egy
lapot a szerző saját szavaival mondja el. Itt a már megszokott
köz helyeket ismételteti: "Rex passim a populo salutatus et non
sine summo applausu ab omnibus exceptus; festa, ludii, saltatio-
nes..." Nem is történhetett másképp.

Mátyás király, 1458--1490

(3B IX--4B VIII.)

Az 1458-as év eseményeit tárgyaló 3B IX. könyv törzsét Th IV:63--64. alkotja, mennyiségileg azonban oly csekély szerepet játszik, hogy jóformán fel sem fedezhető az előadásban. Többkevesebb változtatással, bővítéssel a 3B IX:1--3, 20--29, 77--92, 107--108, 116--117, 152. mondatban találjuk meg szövegét. ASB egyáltalán nem kerül elő. Az irodalom helyét más jellegű források foglalják el, mindennekelt az élő hagyomány.

A 3B IX:7--10. szakasz is valószínűleg ebből merít, bár egészében ASB l.(390--391.) is hasonlóképpen szól, s némely adata Ra 31--32.-ben is fellelhető. A könyvet bevezető bekezdés egyébként jobbra csak általánosságban mozog.

A 3B IX:15. híres adata Szilágyi Erzsébet csodálatos futáráról a szerző szerint magától Mátyástól származik. Kardos Tibor magyarázza e helyet (Bonfini 38.).

A 3B IX:16--19. Vitéz János csehországi követségéről emlékezik, mint nekünk tetszik, hagyomány alapján. A kérdésről ld. Fraknói: Mátyás 56--57., azzal a megállapítással, hogy az összeg helyesen 50 000 arany lehetett. A nálunk olvasottakra erősen emlékeztet a Bonfininál fiatalabb Henelius előadása: "sexaginta millia nummum aureum quidam decreta esse; alii quadraginta prodidere" (idézi Kaprinai I. 468. -- A lapszám hibás, helyesen 452., a 451. és 469. között.)

Ugyancsak részvevők elbeszélésén alapulhat az a néhány kiegészítés, mellyel a rékosi országgyűlés Th IV:63.-ból átvett elbeszélését bőviti ki ("quarto Idus Februarius", "multitudo ingens superato Danubio Budam venit" 3B IX:27--28.). A helyes dátum egyébként ~~Jan. 20.~~ jan. 20. (ld. Fraknói: Mátyás 60.) A ha-

gyomány felhasználására mutat a következő néhány mondat is (3B IX:30—31.), mely a Budára átkelő tömeg említésével együtt a nekihevesedett korteskedésre, a Hunyadi párt erőszakos fellépésére utal. Ezek az adatok Fraknói (Mátyás 63.) szerint nem valósak, mert ellentétben állnak az egykori feljegyzésekkel. Általában kétségesnek tart mindent, ami itt és alább a választás körüli bonyodalmakról hallható, mert a tudósítások zöme egyhangúságról beszél, s a pártok összecsapásáról nem tud. A Szilágyi erőszakoskodásait hangoztató feljegyzések szerinte Ulászló idejére utalnak, "mikor Mátyás fényes emléket elhomályosítani iparkodtak". Maga Fraknói utal azonban Dlugosra, ki hasznlóképen megemlékezik a fenyegetőzésekről, s ezzel, ha nem is igazolja Bonfini, a források egyöntetűségébe vetett hitet mindenestre megingatja. A részlet Ulászló-korabeli keletkezése természetesen nem kétséges. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy később a választás menetéről ilyen emlék is élt.

A következő, Szilágyi beszédét ismertető részlet (3B IX: 32—72.) Ra 30. előadását bővíti ki, s ez az előző könyvnél megállapítottak után véglegesen bizonyossá tesz abban, hogy a III. decas szerkesztésének végén Bonfini nagy mértékben felhasználta az Epitome segítségét. (A beszéd egy részéhez — 3B IX:62—65. — vö. Szilágyi Mihály oklevele, Pest 1458. jan. 23. Kaprinai II. 118—119.) A szöveges egyezés — beszédről lévén szó — nem döntő, a gondolatazonosság azonban kétségen fölül áll. Vö. Blazovich i. m. 36—42. Toldy István — ki Szilágyi beszédét szabad magyar fordításban közli is — úgy véli, hogy Aeneas Sylvius, Ransanus és Bonfini ezt a szöveget egymástól függetlenül jegyezte fel (i. m. I. XVII—XIX. p.). Az első kettő kapcsolatát nem vizsgáltuk, Bonfini azonban Ransanustól veszi előadását e részét.

Más forrásaink is tudnak arról, hogy a résztvevők egy csoportja Szilágyit akarata ellenére jelölte a trónra, de ő ezt határozottan visszautasította. (Ld. Fraknói: Mátyás 60—61. és uő: Szilágyi 58—59.)

A 3B IX:77—92. kissé bővítve Thuróczi követi; ezen belül 3B IX:80. vő. Szilágyi id. oklevele (Kaprinai II. 118—119.). A Mátyás megválasztásán örvendő pesti nép viselkedése (3B IX:81—83.) körül egész kis kaktuszoserjő burjánzott fel irodalmunkban. Legújabb tükéi: Filológiai Közlemény 1964. 389—394, 394—397., 1966. 470—473., Irodalomtörténeti Közlemények 1965. 478—486. (A korábbi reflexiókat ld. e helyeken.) A megjegyzések Thuróczira vonatkoznak, Bonfini mint az ő szavainak átvevője és értelmezője kerül szóba. E szakasz végétől a Podjebrád Györgyre vonatkozók — köztük Mátyáshoz intézett szavai — Ra 31.-ben találhatók meg, ha jóval rövidebben is, mert pl. a 3B IX:93—94, 99—102. tényeket nélkülöző szószaporítás. A 103—105. mondat Ra 31., némi önálló bővítés és a 3B IX:18. mellett a hagyományból is merít; gondolatai feltalálhatók Mátyás és Podjebrád György szövetséglevelében (Strassnitz 1458. febr. 9. Kaprinai II. 138—139.).

A 3B IX:107—120. főként Th IV:64.-et követi, részben kiegészítve néhány önálló, de tartalmilag jelentéktelen gondolattal (112—115, 118—120.), részben a Mátyás fogadására kivonult főurak névsorával (109—110.), melyet hitelesnek fogadhatunk el. Fraknói (Mátyás 70.) — forrásutalás nélkül — más felsorolást ad, melyből kihagyja Kanizsai Lászlót, holott valóban a király kíséretében volt (ld. Turul 1941. 7.), ugyancsak ott lehetett Szokoli Péter, ki 1458-tól temesi ispán, maceói bán (Századok 1863. 509.). E magas tisztségekben nyilván nem érdemtelenül jutott, s érdemei 1458-ban csak a választás körüli

szolgálatokból állhattak. Fia, Szokoli János "Canadiensis nunc episcopus" említése a mi keletkezéstörténete szempontjából jelentős, mivel csevádi püspöki székét 1493 elején átadta utódának, maga pedig kolostorba húzódott vissza. (ld. Juhász Kálmán: Csevádi püspökség V. 78, 82. és uő, Zeitschrift für Katholische Theologie 1959. 466—478. Vö. még 3B IX:256.)

A fogadtatás további részleteinek elbeszélése (3B IX:112—151.) kis részben Th IV:64, Ra 31. és a hagyomány, sümöl az írói fantázia alapján folyik. Valószínű, hogy a hazai földre lépő Mátyást Vitéz fogadta a határon, az itt készült beszéd azonban inkább a szerző alkotása, mint az övé (vö. Fraknói: Vitéz 137.). Hiányos értesültségre vall, hogy a 3B IX:136.-ban és alább, a strassanitzi események elbeszélése során Bonfini mindig csak Viktorinról tesz említést, mintha apja jelen sem lett volna, holott ennek ellenkezőjéről tudomásunk van. (Vö. Fraknói: Mátyás 70.) A 3B IX:150. dátum-meghatározása ("paule ante Kalendas Maias circiter sarcophaga festa") hibás. Beszer vette ezt már Kaprinai (I. 455, 459.) is, Károly Tiber (Bonfini 347.) pedig javít. Eszerint a "sarcophaga festa" háshagyó keddet jelent, ami nem lehetett áprilisban, mikor már jég sincs, s egyébként is a király már febr. 15-én bevonult Budára. A "május"-t tehát "március"-ra kell javítanunk. Mátyás febr. 12-én még Szeptén volt (ld. Sebestyén: Tart. hely. 85.), Esztergomban 13—14-én járhatott, s valóban, 1458-ban háshagyó kedd febr. 14-re esett. (Részletesebben foglalkozik a kérdéssel Knaus: Kortan 264—265.)

A Mátyás uralkodásának legelső napjait tárgyaló 3B IX: 152—191. szakasz ugyancsak Ra 31. és Th IV:64. kurta előadását terebélyesíti ki más közlések segítségével. A budai eseményekre (3B IX:154.) vonatkozóan ld. Mátyás számukra adott pri-

világiumát (Buda 1464. jún. 8. Kaprinai I. 461--478.), a polgárokról (3B IX:155--156.) hasonlóképpen (uo. I. 479--480.) Az istentisztelet stb. leírása (3B IX:157--161.) tartalmilag üres, nem valószínű azonban, hogy másképp történt volna. A király tanácsosait, közvetlen környezetét megnevező 3B IX:162--163. az eddig mondottakon és az ezután következőkön alapul, forrás-alapja nincs, de helyes. A felsorolt nevek egy része (Vitéz János, Rozgonyi Sebestyén, Kanissai László, Szokoli Péter) már az i-mént is szerepelt a határra menő küvetségben. A többi említett személy is jelentős szerepet vitt az udvarnál. Vitéz Jánosról és Szilágyi Mihályról nem szólva, Széchy Dénes (+1465) már csaknem 20 esztendeje esztergomi érsek; Szokoli ~~sz~~ Péter -- mint említettük -- temesi ispán, macsói bán; Kanissai László erdélyi vajda, királyi főlovászmester; Rozgonyi Sebestyén ugyan-csak erdélyi vajda. E szakasszal kapcsolatban még a 3B IX:182--184.-hez kell azt a megjegyzést fűznünk, hogy Vitéz 1459 májusában megy először Bécsbe a korona kiadatása ügyében. Eredménytelen tárgyalásairól ld. Fraknói: Vitéz 139. Társaságában van a pápai követ, a váradai püspök és Rozgonyi János (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 72.).

A 3B IX:192.-től a Hunyadi ház származásának problémájáról tájékozódhatunk egészen a könyv végéig. Itt már másodszor kerül terítékre a kérdés a 3B IV:253--270. után, mely Hunyadi Jánossal kapcsolatban egyszer már felvetette ezt a problémát. Célszerűnek látszik e két helyet együttesen vizsgálni, annál is inkább, mert kölcsönösen egymásra utalnak. Előre kell becsátanunk, hogy a kérdéskör forráskritikai tekintetben az egész mű egyik legbonyolultabb szakassa, tartalmilag azonban jobbra értéktelen. Ami valós, vagy más tekintetben figyelemre méltó adat található a két részre szakított, összesen 8 lap terjedelmű

fejtegetésben, azt Elekes Lajos már néhány évtizeddel ezelőtt értékesítette (MEKv I. 13--69.), megállapításaihoz tárgyi tekintetben nem tudunk hozzátenni. Így tehát feladatunknak azt tartjuk, hogy igyekezzünk a kérdést -- csak a forrásokra koncentrálva -- minél tömörebben összefoglalni.

A 3B IV:253--271. leglányegesebb pontjain Th IV:30. véleményéhez igazodik, egyebekben főleg ugyanast hangoztatja, amit a 9. könyvben is ki fog majd fejteni. Érdekesebb megállapításra találunk a 3B IV:257--258.-ban, ahol Hunyadi János anyját Theodosius császár ivadékának mondja. Ezzel kapcsolatban felfigyelhetünk azokra az oklevelekre, melyekben Hunyadi János és Mátyás Albánia és Thesszália fejedelmait vérrokonoknak mondják (Eaprinai II. 559--569.), Fraknói (Mátyás 8.) azonban ez iratok authenticitását kétli.

Elekes Lajos (MEKv I. 25.) figyelmeztet arra a félreértésre, ami a 3B IV:259.-ben található. Thuróczi szerint ugyanis Zsigmond Vajkot hozta be Magyarországra, míg Bonfini ezt Jánosra érti. Ugyanitt az "adhuc ephebum" kifejezés szóbeli értelmezés lehet, s arra az időre vonatkozik, amikor Hunyadi János valósággal kapcsolatba került a királlyal, tehát udvari szolgálatának kezdetére (Elekes uo. 32, 62.).

Szájhagyományt idéz a következő adat is: "in Italia duos annos sub duce Philippo Mediolanensi prima stipendia meruit, nam Sigismundum in Italiam secutus remansit." (3B IV:258.) Jacopo di Poggio Bracciolini szerint Hunyadi Filippo Scolari keze alatt nőtt hadvezérré: "In fuori che Giouanni Valuoda dallo Spano insino da giouanette alleuato et per molte ghuerre sotto il ghouerno suo facto gia nominato" (Hadtörténelmi Közlemények 1930. 126.). Az Ozorai Pipo mellett Magyarországon eltöltött szolgálat számos más adattal is igazolható, s tényként könyvel-

hetjük el. (Ld. Florio Banfi, Hadtörténelmi Közlemények 1930. 125--133.) A Viscontiakról azonban csak Bonfini szól. Ugy látszik, a XV. század végére a hagyomány már elmosódott, s csak valami olasz Fülöpre emlékezett. Számon tartotta azonban, hogy Hunyadi elkísérte Zsigmondot Itáliába (ld. V. László egyik oklevelét, Fejér: Genus, incunabula 182.), s Milanóban is megfordult. Az író szokásos módján, a "nam" szócskával bevezetett mellékmondat segítségével összeegyeztette ezt a két töredéket, Fülöpöt megtette milanóinak, s következtetését a későbbi irodalom tényként idézi, egészen a Magyar életrajzi lexikonig (I. 759--760.). Pedig elbeszéléséből napnál világosabban kitűnik, hogy nem voltak pontos értesülései, hanem innen-onnan felcsipegetett mozaikokból próbált valami épkezláb egészet kialakítani, -- sikertelenül: Hunyadit háromszor indítja neki a katonai pályának jelezve, hogy hárman háromféleképpen tájékoztatták, s nem véve észre, hogy két hír ugyanarra a dologra vonatkozik: "Servivit a principio... Demetrio episcopo Zagrabiensi", "sub duce Philippo Mediolanensi prima stipendia meruit", "Prima hunc stipendia sub Ungaro ale [aule?] prefecto fecisse memorant", -- mondja alig nyolc soron belül. Erről az "ale prefectus"-ról Mátyás állítólagos szavait is idézi, amiből, ha több nem is, annyi kitűnik, hogy kitérőül a királynak sem volt tudomása. Az utóbbi két adat Ozorai Pipo emlékét őrizi, kit egyik forrása olasznak, a másik magyarnak tudott (vö. Fl. Banfi, i. h. 130--132.). Milanóinak természetesen Bonfini teszi meg. Tévedésének számunkra az ad jelentőséget, hogy jelzi a szakasz forrását. Zsigmond és Hunyadi milanói tartózkodásáról okiratok is tájékoztathatták, bár fenntarthatta ezt a szóhagyomány is, elvégre másutt maga hivatkozik Zsigmon Itáliában járt katonáinak elbeszélésére (3B III:258.). Határozottan "hivatalos" ize

van viszont annak a megállapításának, hogy Hunyadi "cum XII equis" szolgálta Demeter püspököt, és ez az adat nem is mond ellent az ismert tényeknek (vö. Elekes MEKV I. 52—53, 67.; Karácsonyi János, MEKV 14.). Többi megállapítása kétségtől a szóhasználaton nyugszik, melynek egyik ága Pálp nevét tartotta főnt, másik a derék prefikusra emlékezett, az egyik olasznak hitte, a másik magyarnak. Bonfini tehát ebben a kérdésben több véleményvel ismerkedett meg, s a köztük lévő ellentmondásokat saját logikájával igyekezett feloldani. (Nem tudunk minden egyes aprósággal behatóan foglalkozni: a "nam" szó Bonfini szótárában különleges jelentőséggel bír, rendszerint ezzel kapcsolja össze a különböző források egymással semminemű kapcsolatot nem tartó közléseit.)

A 9. könyvben részletesebben kifejtett genealógia ugyancsak több, más-más forrásból származó elemet foglal össze. Felhasználja a szóhasználatot, s ennek révén több, hitelesnek elfogadható adat birtokába kerül, bár a hamis meséket sem tudja kirotálni. (Vö. Elekes I. m. passim.) Ilyen indításá egészében a 3B IX:192—204. és 286—299. részlet. Ezeket tudós okoskodással tűzdeli meg. Így mindaz, ami a család római eredetével kapcsolatos, a humanista udvari körök fikciója. Hirt ad arról a "fabuláról" is, mely Zsigmondot tartja Hunyadi János apjának, s ennek terjesztését — a jelek szerint alaptalanul — Cillei társaságának rovására írja. (Vö. Teleki I. 29—32.) Itt van e verzió első írott nyoma, s bár Bonfini erősen hangoztatja hamis voltát, 1570 körül már valóságos származáselméletként tartják számon (Balogh Jolán 629.) A Cilleiek szerzőségére vonatkozóan ld. Elekes, MEKV I. 35, 37—38, 64.

Thuróczin kívül írott forrás felhasználásának nem jöttünk nyomára. Ra 2. is említi, hogy Mátyás Kolozsvárt született (3B

IX:289.), de ez adatnak nem kell irott kútfőre támaszkodnia, hiszen a köztudat nyilván számontartotta. Mátyás 1469. febr. 3-án Brünben kelt levelében így szól: "favente divina clemencia in eadem civitate nostra Coloswar feliciter nati sumus." (Jakab: Oklevéltár I. 232.) Erdélyi neveltetéséről Szilágyi emlékezik meg az erdélyiekhez 1458. jan. 24-án Pestről írt levelében: "Vos, qui serenissimum dominum Mathiam in medio vestro nasci, inter vestros lares educari primaque iuventam agere vidi-stis..." (Teleki X. 572.)

Aronpecknél megtaláljuk a 3B IX:237.-ben mondottak párját: "Annorum quoque insignis, puta corvo, gestamini annuli de colore flaveo in clypeo depicto, quas ipse dominus comes usque tunc gestaverat" (1259.), nyilvánvaló azonban, hogy ezért egyiküknek sem kellett elmélyedő tanulmányokat folytatni.

A tárgyalt rész végeredményben egyetlen olyan mozzanatot sem tartalmaz, ami irott kútfő nyomát sejtetné, s még a Thuróczyval való egyezések sem lennének feltűnőek, ha az ő követésével egyébként nem számolnánk.

Érdekesek azok a részletek, melyek a fő kérdés járulékaként kerülnek ide, különösen a könyv utolsó bekezdésében (Bornemisza János stb.), ezek tárgykörünkön kívül esnek, s ezért csak általánosságban utalunk Császár Mihály sokszor id. értekezésére. Szeretnénk azonban felhívni a figyelmet egy szerintünk jellemző kitételre. A 3B IX:298. a Zsigmond apaságáról szóló mese elhangzása után ezzel az indokkal veti el a mondottakat: "Quod si vere hac fabula fuisset, quis ambigat Sigismundum profusissime prodigalitatibus imperatorem non solum agro, sed regno, cum virili prole careret, hunc esse donaturum? Vetustatis cognitionem, qui talia confabulantur, livor ademit, quando adolescentis imperium facile tolerare non poterant." Természetesnek tartja tehát,

hogy az apa — törvényes örököse nem lévén — trónját törvénytelen fiára hagyja, s ehhez való jogát csak az irigység vonhatja kétségbe. Itt a Zeigmond és Hunyadi János között fennállt viszonyról van szó, a mondat fogalmazása idején azonban e megállapítás ismét aktuális, s másra, mint Corvin Jánosra, nem érthetjük. (A herceggel való szimpátiájának jelét máshol is kifejesi; vö. 4B VII:125—136. szakaszt kísérő jegyzetünket.)

A 9. könyv leszámazási táblázatának zömét a Hunyadiak római eredetének bizonyítása tölti ki. Maga az ötlet nem a szerzőtől származik. Eredetének vizsgálatát nem tartjuk feladatunknak, azt azonban megállapíthatjuk, hogy az 1480-as évek Európa-, vagy legalább Itália-szerte ismeretes tétele volt. Ronsanus a király előtt tartott orációjában így szól: "Romanus itaque es genere, Romanus es origine, Romanum te ac latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus, praedicamus." Stb. Az állítás stilisztikai eszközökkel történő különösen erős hangsúlyozása csak szónoki fogás ugyan, mégis mutatja, a beszélő nagy fontosságot tulajdonított a dolognak, s ezt nyilván nem tette volna, ha ezt nem várták volna tőle. Cortesius (l.) hasonlóképpen: "Quare urbs nostra, dea, ut ita dicam, terrarum ac gentium, Roma, unde tu originem ducis" stb. Bonfini már Magyarországra jövételekor kidolgozott elmélettel érkezik: "teque et Corvinum et Romanum caesarem esse plane testantur" — mondja az Averulinus-fordítás előszavában (BA 55.), s a "De Corvine domus origine libellus" ott van a felajánlott művek között (4B VII:179.). Ezzel azonban a munkáscskának nyoma is vész. Az irodalom feltételezi, hogy beledolgozta a "nagy történetbe" (ld. Kardos: Bonfini 352.; Kemény Lajos, Új Magyar Múzeum 1854. I. 251.; stb.), azóta ember nem látta, a bibliográfusok a szerzőtől vagy egymástól vesznek róla tudomást. Nem látta a művet 1698-ban Steukler, 1844-ben

Fejér György (Genus, incunabula), sőt, nem említi magának Bonfininak a műveit is felsoroló címeres levele (Turul 1929. 50--51.) sem. Ezzel szemben Petthast (Bibliotheca I. 163.) "Bázel 1577, 8°" megjelöléssel nyomtatott kiadásáról is tud. Tőle veszi át ezt Szinnyei (I. 121o.), tőle pedig sokan mások. Mi nem akadtunk nyomára. Annyi bizvást megállapítható, hogy a Libellus szövege nem sokban különbözhetett a 3B IX:205--286. szakaszban olvasható kompilációtól. E rész -- a bevezető szavak és a befejező mondatok, valamint a feliratgyűjteményből kiná-solt néhány inszkripció kivételével -- teljes egészében klasszikus auktorokból szó szerint kiírt idézetek sorozata, mit csak néhány aktualizáló közbeszárás és néhány félreértés vagy félremagyarázás élénkít ki. A mintákhoz való ragaszkodás oly nagy fokú, hogy a szövegek összerakására nincs is szükség. Forrásproblémáit -- ha van ilyen -- külön tanulmány lenne hivatott tisztázni, mert ez a kérdés a mi számunkra másodlagos, s az itt felhasznált művek a Magyar Történet forrásaitól nagyrészt idegenek, ezeket Bonfini néhány esztendővel korábban vette kézbe. Ezért csak áttekintésre szorítkozunk: az indításhoz felhasznált Plutarchus és Dionysius után a szöveg zöme Liviusra épül a 247. mondatig, közben néhány beszárás Curtius Rufus, Eutropius és Heródotus munkáival azonosítható. A következőkben Eutropius mellett Dio és a Historiae Augustae írói jutnak szóhoz, továbbá Suetonius néhány életrajza. Ezen kívül -- mint említettük -- antik feliratokat közöl és adaptál a kitűzött célhoz az I. decas I. könyvének tárgyalása során érintett 3B IX:267--272. Ez lehet az egyetlen későbbi beszárás a Libellus szövegébe; megállapítottuk ugyanis, hogy a forrásul szolgáló feliratgyűjtemény magyarországi eredetű, a Libellus viszont Itáliában készült. A feliratszövegek tehát az

eredeti munkában nem lehettek benne.

A forrásoktól — mint említettük — főleg ott van eltérés, ahol valami félreértés adódik. Így a 3B IX:219—220.-nál, melynek alapja Liv 2:42, 48, 52, 61., a személyek összekeverednek. Titus Emilius konzultárza nem P., hanem L. Valerius; M. Valerius jóval előbb viselte a konzuli tisztelet (vö. 3B IX:217.), Spurius Cassius és Lucius Valerius ügyét pedig az író egészen félreérti: "M. Fabium, Caesonis fratrem, et, magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Casii, L. Valerium consulis dedit." — írja Liv 2:42. A 3B IX:221.-ben említett M. Emilio helyesen M. Manlio.

3B IX:230. Corvinus: Liviusnál Corvius; Bonfini e nevet mindenütt következetesen Corvianusra változtatja. Ezt teszi Cortesius is (207. és 986. sor).

3B IX:231. tris ac triginta: helyesen tres et viginti; Q. Petilius konzultárza — jóval később — C. Valerius Laevinus volt. Vö. Liv 41:17.

Még a 3B IX:235. Herodotus-hivatkozásáról jegyzünk meg annyit, hogy a latin fordítás rendelkezésére állhatott Georgius Valla (+1457) jóvoltából, kinek átültetése a XV. század végén számos kiadásban terjedt (1474-től 1494-ig ld. Hain 8469—8472. sz.).

A felhasznált forrásokra több alkalommal hivatkozik (Plutarchus, Dionysius, Herodotus, Livius, epigrammata). Utalásai fedik a valóságot, s itt attól sem kell tartanunk, hogy az adatokat közvetítő forrás révén szerezte, legfeljebb a görögök latin fordításáról lehet szó, mert témája annyira speciális, hogy így összegyűjtve — akár csak részleteiben is — modern feldolgozásban nem állhattak rendelkezésére. Az eredeti művek forgatása mellett szól a szövegek szinte teljes azonossága,

ami közvetítők esetén már kevésbé lenne kimutatható. Ugyanebből következtetünk arra is, hogy a tárgyalt szakasz a Libellus szövegét a lehetőségig hiven másolja, sőt, ahhoz nyilván még közelebb áll, mint magukhoz az auctorokhoz.

A Hunyadi-genealógia egészének koncepciójáról a közelkoriak nem a legkedvezőbben vélekedtek. Heltai (Historia A₁^a lev.) szigorú kritikát mond róla. Alig hihető, hogy Bonfini maga ne ismerte volna fel elmélete gyengéit, s ha mégsem törekszik ezek korrigálására, annak csak egy oka lehet: törekvése nem saját okoskodásainak publikálása volt, hanem a kérdéssel kapcsolatban tudomására jutott nézetek összegyűjtése, részbeni egyeztetése, itt-ott továbbfejlesztése. Munkájának e része tehát elsősorban azért értékes számunkra, mert őrzi azokat az elképzeléseket, amelyek a Hunyadiak származásáról a különböző társadalmi körökben kialakultak.

A III. decas utolsó könyvében egyetlen egy olyan mondatot találunk, melynek párja irodalmi forrásban kimutatható: 3B X: 255. = Th IV:65. A könyv egyébként teljes egészében önálló, s részben a hagyomány adatait dolgozza fel, részben az író saját fejtegetéseit közli (3B X:4—5, 241—244, 252—253. stb.), kis részben pedig a mű más helyein elmondottakat ismétli. A hagyomány és a saját szöveg az esetek többségében annyira összefonódik, hogy szétválasztani alig lehet. Különösen az egyes eseményekhez fűzött magyarázat, indokolás, értékelés olvastán kérdéses, hogy a tolmácsolt vélemény saját-e, vagy más személy, csoport állásfoglalását tükrözi. A könyvben elbeszélte események zöme természetesen nem áll társalanul az írott történelemben, legtöbbször vonatkozóan egykorú forrásanyagot is felsorakoztathatunk, ezek azonban csak a közölt adat valóságát vagy valótlanosságát mutatják, a források felderítéséhez nem vezetnek kö-

zelebb, csak a szerző informátorainak megbízhatóságáról tájékoztatnak (ami egyébként szintén nem utolsó szempont). Ehhez képest a könyv egyes részleteihez az alábbi megjegyzéseket fűzhetjük:

3B X:2. a cseh háború okaihoz vö. Mátyás levele, Buda 1458. márc. 23. (Kaprinai II. 158.).

3B X:7--10. a német pártról ld. Garai László és mások levele III. Frigyeshez, Németújvár 1459. febr. 17. (Uo. 249--252.)

3B X:84--91. A Vitéz által vezetett küldöttség tárgyalásai nem Bécsújhelyen, hanem Grazban folytak 1462 elején. Ld. Frankói: Vitéz 140--141. Vö. 3B X:274--282. A tárgyalások itt előadott menete meggyezik a Mátyás és Frigyes között 1463-ban létrejött egyezségben foglaltakkal (De redditu Matthise corona et foedera inter... Fridericum III. imperatorem et... regem Matthiam... Bécsújhely 1643. júl. 19. Kiadta Zsomboki az 1581-es frankfurti Bonfini-kiadás 655--658. lapján.) Vö. még 3B X:273--284, 292--310.

A 3B X:101--136. a Rozgonyi Sebestyén, Hédervári László és Magyar Balázs vezérletével 1458 áprilisának közepén indult felső-magyarországi hadjáratot beszéli el. (Vö. 3B X:92.) A bevezető mondatok -- részben visszautalva a korábban mondottakra -- összében helyesen világítják meg az előzményeket. Ugyancsak kitűnő információkról vall a részletekben megmutatkozó tájékozottság. Es odáig megy, hogy Tóth-Szabó (Hussita 306--309.), aki saját szavai szerint "a kiadott forrásanyagot, emberileg szólva, teljesen áttanulmányozta", ezenkívül kiterjedt levéltári tanulmányokat végzett vagy negyven archivumban (uo. V.), egyetlen szóval sem mond többet Bonfininál, s a két előadás között egyetlen adatnyi eltérés sincs. Ha Bonfini fél

évezreddel később születik, azt hinnénk, hogy ezeket a lapokat fordította latinra. A befejező sorok (3B X:136.) a szerzőtől származnak, s nyilván az ő következtetése az is, amivel a hadjárat félbeszakasztását indokolja. Ez ugyanis nem "imminente hieme" maradt abba, hanem július végén, a török közeledésének hírére. Az egész elbeszélés vitathatatlanul a hadjárat minden részletét kitűnően ismerő résztvevő tudósítását veszi át. Hozzátehetjük, hogy az elbeszélő nemcsak a részletekkel volt tisztában, hanem világosan látta az eseménysor egészét is, képes volt arra, hogy csak a valóban említésre méltó mozzanatokat emelje ki, ezek közül viszont egyet sem hagyjon el. Minden jel arra mutat tehát, hogy az informátort a sorog vezetői között kell keresnünk.

Az elbeszélés folytatását a 3B X:188—251. tartalmazza, mely a felső-magyarországi háború 1460—1462. évi eseménysorozatát meséli el. Közben azonban a 3B X:137—137. Szilágyi Mihály elfogatásának körülményeit ismerteti. Ez a részlet meglepő kontrasztot mutat az előzőekkel: csak nagy általánosságban egyezik az ismert tényekkel, s erősen magán viseli a szájról szájra járó hagyomány és a szépirói fantázia jegyeit. Fraknói (Mátyás 96.) zömmel mesének tartja. Valóban, az okok felsorolása a plotykák összegyűjtésének látszik; a levélváltás "szokásos styl-gyakorlat"; a megadott helyszín (egy Tisza menti falu, mit Fraknói no. Szegedre ért) nem illik bele a korabeli jelentésekbe, melyek Hándorfchérvárról beszélnek; az elfogatók jelenete valószínűtlenül színpadias; Szilágyi kiszabadulásának kalandos történetét Fraknói 1890-ben korábbi véleményének feladásával reálisnak tartja (Mátyás 103.), 20 év múlva megint naív mesének minősíti (Szilágyi 131.). A kibékülésről mondottak (3B X:197—199.) egykorú emlékekkel is megerősíthetők,

287. oldal

helyzet magaslátán. Mivel szívesen követett vezérfonalai -- elsősorban Thuróczy -- e korszaknál már alig-alig használhatók, az innen-onnan összeszedegedett részek egymásutánját magának kell meghatározni, s ez nem sikerül minden esetben kielégítően. Innen adódik az időrend megzavarodása. Az imént utaltunk erre Mátyás és Szilágyi tárgyalásaival kapcsolatban. A III. decas 10. könyvének első darabja Ujlaki és a pártitók megmozdulásáról szól (1458--1459), ezt követi a Frigyessel való egyezkedések ismertetése (1462), majd a huszita háború (1458--1462), közben Szilágyi ügyei (1458--1460). Ezután tér rá a "sub iisdem temporibus" kezdődő török háborúra (a 3B XI: 252.-től). Az elbizonytalanodás nemcsak a kompozícióban figyelhető meg, hanem az adatszűztségben is, mihelyt a biztos információ talaja kicsúszik a lába alól. Informátora nem ismerte a huszita háborúnak a fronttól távol eső részleteit, s a hűzagekat a szerző kénytelen máshonnan szerzett értesülésekkel, saját következtetéseivel kitölteni. Ez a helyzet a Giskrával történt megbékéléssel kapcsolatban is. Szoros tartozéka ez az előzőeknek, de a küzdőtértől távol zajlik. A 3B X:231--247. Giskrának a királyhoz intézett levelét közli, majd elbeszéli, miképpen békültek ki egymással. A levelet Mayer György (i. m. 26.) alapján hitelesnek fogadja el, bár "nem ment e levél a tudós Bonfini szóvirágaitól", Tóth-Szabó (Huszita 325--326.) gúnyos hangon szól róla, s megrója azokat, akik eddig Bonfini nyomán írtak az esetről. Annyi tény, hogy ha volt is valami levél a kezében, szokása szerint nem adta tovább alapos átfésülés nélkül. A megbékélés elbeszélése általában is nélkülözi a tárgyi ismeretekre valló jeleket; inkább a tény tudatában a szerző saját következtetéseit adja, beleszöve kedves drámai elemeket.

3B X:254. Hasonlóan ír Garbo (88. p.), de csak általános-
ságokat; a sereg vezetését Mátyásnak tulajdonítja.

3B X:256. vö. Mátyás levele Viktorinához, 1463. máj. (Frak-
nói: Mátyás levelei I. 31.)

3B X:274—282. A szakasz intim értesüléseket is továbbít.
Mátyás maga azt állítja, hogy Vitéz az ő tudta nélkül folytat-
ta a tárgyalásokat, míg a mi szövegünk szerint ő küldte a
püspököket Grazba. A "clam" tehát a küldetés titkos jellegére
céloz, s világossá teszi, hogy Mátyás tudva tagadta szerepét
ez ügyben. Az események alakulása — mint a király leveléből
megállapítható — valóban az itt írt módon történt, a hagyó-
mány e helyen megbízható. Vö. Fraknói: Vitéz 140—142. Némi
korrekciót tehetünk azzal, hogy a korona visszaszerzéséről a
királyi tanács még júliusban tárgyalt Budán; ekkor határozták
meg az anyagiak előteremtésének módját is (Mátyás levele a
bártfaiakhoz, Szeged 1462. aug. 10. Wagner: Dipl. Sáros. 123—
124.). Mátyás aug. 3. és 12. között tartózkodott Szegeden,
honnan Csanádra látogatott s visszatért Budára. "In Transalpi-
nis" csak szeptemberben indult meg, s e hó utolsó hetét töl-
tötte Nagyszombatban. Az itt nyolc sorban előadott tanácskozás-
sorozat tehát valójában három hónapot vett igénybe. (Vö. Se-
bestyén: Tart. hely. 86.)

3B X:283—284. A korona átvételével megbízott hét főúr
közül ötöt említ az egyezség (ld. a 3B X:84—91.-nél ld. ek-
levelet, 655. p.); Lereberger és Thurócsi Benedek, a későbbi
ajtonállómester nevét másutt nem találtuk.

3B X:286—288. Klekes Lajos szerint (Bunyadi 83—84.)
Bonfini kitalálása.

3B X:299—301. A békülők között létrejött egyezség őszin-
teségére jellemző ez az epizód. Pálóci László szerepéről u.

így ír Fraknói: Vitéz 143--144.

3B X:321--347. A Jajca bevételéről szóló rész forrása Mátyás levele II. Piushoz, Dobró 1464. jan. 27. (Kiadva Fraknói: Mátyás levelei I. 45--50.) A két szöveg tartalmilag teljesen fedi egymást, s bár meggyőző szövegazonosság nincs közöttük, a két előadás annyira egybevág, hogy kapcsolatuk Thallóczy Lajosnak is feltűnik (Thallóczy--Horváth: Jajca története CCCXXIII.); megállapítása szerint Bonfini "a jajcai őstromra és a bosnyák foglalásra nézve vezérkötő", helyreigazítja azonban néhány elírását, különösen a dátumokban. Ehhez vö. még uő, Hadtörténelmi Közlemények 1915. 369--391. Az a nézete, hogy a király levele mellett résztvevők -- Szapolyai Istvánhoz közel álló résztvevők -- elbeszélése is segítette a szerzőt.

Nem köthetjük írott forráshoz az 1464--1468-as esztendőök történetét magába foglaló 4B I. könyv hiranyagát sem. Th IV: 66. csak néhány esemény vasát adja, szövege szórványosan mutatható ki; a kiegészítő források közül pár adattal szolgál Sab III:8. és JPB 15.1462., négy rövid szakasz Ra 33--34.-gyel egyezik, az előadás zöme azonban nem irodalmi előadásokat követ. Általában a hagyományt dolgozza fel, egyes részleteiben pedig -- tanulmányunk során először -- egykorú ~~oklevelek~~ ~~oklevelek~~ okiratok anyagát hasznosítja. A legtöbb esetben magát a felhasznált dokumentumot nem sikerült megtalálnunk, s így csak utalhatunk a hasonló tartalmúakra. Ilyen esetekben természetesen nem különíthetjük el egymástól az okleveles anyagon és a hagyományon alapuló részeket, meg kell elégednünk azszal, hogy utalunk az összevethető adatok lelőhelyére. Ha a rendelkezésünkre álló írásos anyag szövegösszefüggést nem mutat fel, forrásként a hagyományt kell megjelölnünk, mert konkrét oklevél felhasználását csak akkor látjuk bizonyítottnak, ha az

adatok egyesítésén túl szövegazonosságot is találunk, vagy az állítást más oldalról tudjuk támogatni.

Igy pl. 4B I:1--2. vö. Mátyás levele Pozsony városához, Dobró 1464. jan. 27. (Teleki XI. 355.)

A 4B I:10--13.-ban Vitéz Jánosról mondottak lényege is fedi a valóságot, bár Prokopp Gyula szerint nem mindenben hiteles (Vigilia 1965. 528.). Mátyásnak a koronázás után csakugyan első dolga volt az ő megjutalmazása, ki már 1464. jún. 7-én örökös bihari ispán (Pray: Specimen II. 154--159.). A király szájába adott beszéd -- stílusa után ítélve -- Bonfini alkotása. Vö. Fraknói: Vitéz 144--145. E tisztség ezután tényleg kötelezően járt együtt a váradi püspök méltóságával, Farkas Bálinttól Ghimesi Forgács Ferencig (1556) egy személyben kapjuk a két hivatalt. Eppen Mátyás tesz kivételt ez alól, amennyiben a bihari ispánságot Vitéz után Kinissi Pál tölti be (Történelmi Tár 1878. 378.). Ennek halálátán Ulászló Szófi Jóssát nevezte ki. Mikor azonban értesült arról, hogy "a bihari főispánság örökösen a váradi püspökséghez van csatolva", 1494. dec. 16-án elismerte Bálint püspök hozzá való jogát. (Uo. 1890. 128.) Valószínűen hangzik, hogy Vitéz jelen volt Hunyadi halálcs ágyánál, s az árvák oltalmára szólítottatott fel, amint ez már korábban is megtörtént a kormányzó hadi foglalatosságai idején. (Vö. Fraknói: Vitéz 122. és uő: Mátyás 20.)

Az 1464. évi török hadjárat előkészületeiről adott hírek (4B I:20--25.) egytől egyig írott forrásból származnak, illetve egykorú emlékekkel igazolhatók. Sab III:8. és JPB 15.1462. felhasznált adatait már említettük, a hiányzó részletekhez az alábbiakat tesszük:

A kereszties csapatok igénybe vételéről hivatalos értesítésünk is maradt; a király maga írja a kassai polgároknak: "vos

armigeres cruce signatos bonos et bene armatos in exercitum nostrum mittere velletis" (Hadtörténelmi Közlemények 1913. 145--147.). A moldvai püspök emlegetése hagyományt idéz. Ez a "Moldaviensis episcopus" a Suceaván székelő Teoctist metropolita lehet. Nevével többször találkozunk az 1460--70-es évek irataiban, mint Nagy István vajda udvarának első méltóságával. Mellette egy püspök szerepel még ez időben, Tarasie (másutt Tanasie vagy Wenascho) "de la Târgul de Jos". (Id. Documente Rom. I. 332--335. stb.) Ez a hír eddig figyelembe nem vett adalékkal szolgál Nagy István és Mátyás ez időbeli kapcsolataihoz. -- A velencei ügyekről mondottakhoz vö. Mátyás levele II. Fálhoz, 1465. febr. (MCE 28.); a velencei Signoria feljegyzése, 1463. ápr. 18. (MDE I. 126.)

A 4B I:26--36. Zvornik és Szarebarnik 1464. okt. 8. és nov. 9. között zajlott sikertelen ostromát beszéli el, minden jel szerint szavahihető szentani elbeszélése nyomán. Megállapításai vagy igazolhatók más forrással is, vagy -- amennyiben egyedül állnak -- valószínűek. Ez utóbbi főleg Szapolyai sebesülésére vonatkozik, minthogy erről más adatunk nincs. Bonfini nyelvi ismeretei figyelembe véve értesülés lehet Szarebarnik nevének etimológiája is: "ab argento sibi nomen invenerit; streveron enim Slavonica lingua significat argentum", ami csakugyan így van. ('Ezüst' a szlovák nyelvben striebro, lengyelül és szerbül srebro, csehül stříbro, oroszul cepeðpe stb.) A környék ezüstbányászatáról volt nevezetes. Figyelemre méltó -- elsősorban az informátor személyét illetően -- az elbeszélés erősen Szapolyai-ellenes beállítottsága. Ez aligha származhat az írótól, hiszen könyve más helyein nyoma sincs ilyen érzelmenek, s így nyilván az adatokkal együtt kapta. Az eseménnyel részletesen foglalkozik Thallóczy--Horváth: Jajca története

CXIV--CXIX. és Thallóczy L., Hadtörténelmi Közlemények 1915. 392--396., honnan adatainkat is vettük; vö. még az előzőben 28--30. (Szentgyörgyi Zsigmond tudósítása, Kassa 1464. dec. 15.) és no. 33--41.

A 4B I:40. az első olyan hely, ahol egykorú okmány közvetlen felhasználását bizonyítani tudjuk. Szövege -- mint a következő mondaté is -- oly nagy mértékben egyezik Mátyás II. Pálhoz Budáról 1465. márc. 7-én küldött levelével (Praknói: Mátyás levelei I. 61.), hogy itt már nem gondolhatunk a dokumentumok és a hagyomány közös eredetéből fakadó szükségszerű összhangzásra, hanem fel kell tételeznünk az eredeti irat felhasználását. Nyomban a következő mondat meg is jelöli a forrást: "ex regis ad Venetum duces litteris satis exploratum habeo." A velencei doge ez időben (1462--1471) Cristoforo Moro, s a közölt szöveg valóban egyezik Mátyás hozzá intézett levelének szövegével (1465. jan. 16. Praknói: Mátyás levelei I. 51.). Itt tehát egy nyomban két Mátyás-levéllel azonosíthatjuk szövegünket. Az itt és alább tapasztalható egyezések illusztrálására egy részletet mutatunk be:

(Haager) I. 62.

4B I:103--106.

Provocatus hostis ipse tertii novos Turcorum apparatus adie-	cit Haumethem inquiens variis
et proxime preteriti <u>annorum</u>	trium <u>annorum</u> cladibus affectum
vulneribus... in oblatione	<u>non</u> usitata <u>solum</u> ira odioque,
<u>insidiosa induciarum belli,</u>	<u>sed</u> diro <u>quidem</u> furore vexari...
<u>non solum ira et odio consu-</u>	nunc <u>inductas insidias</u> offer-
<u>eto, sed pene furere quidem</u>	re... nuperrime duos <u>duces</u> <u>que</u>
in ultionem agitur. <u>Premisit</u>	<u>expeditissimis exercitibus pre-</u>
iam certos belliduces... <u>cum</u>	

...magna conducti exercitus misisse, qui
 parte, qui mandato tali in-
 structi sunt, ut quoad pote-
 runt, amplius partes inferio-
 res Ungarie vastant et in Ungariam penitus ingressi...
reditu castrum Nandoralbense igni ferroque vastant et... in
obsidione cingant. Hi iam nu- reditu Belgradum obsideant; hos
 per in Servia, prope Zenderov iam Synderovic appropinquasse;
 castra metati sunt. Secui eos
 velle dicitur propediem Tur- Maumethem cum filio, qui natu-
 cus in persona propria et fi- maior est... haud procul hinc
lius maior... Tedet, inquit, subsequi, ut... Serviam occupet
 vite sue, nisi duobus his lo- et Iayzam domum Bossenamque re-
 cis Nandoralba et Jaicza e cuperaret; et eo obstinatius
 vestigio potiatur, quorum his duobus locis, ut potiatur.
 primum ad Ungariam, Poloniam, enixurus, quo faciliorem unās
Bohemiam, alterum ad Delmati- in Ungariam, Poloniam, Bohemiam,
am, Istriam, Italiam et Alma- alter in Delmatiam, Istriam, I-
nam sibi ianuam futuram pu- tariam Alemanniamque aditum pre-
 tat. stare videtur...

A Magyar Történetben szöveg szerint felhasznált levelek
 ma is meglévő darabjai két korabeli kéziratos gyűjteményben
 találhatók meg. Ezek egyike a XV. századi ún. Sternberg-kódex
 (Fraknoi: Mátyás levelei I. V—VII. szerint a Lobkovitz herce-
 gek prágai könyvtárában, melyből a külpolitikai vonatkozásá-
 kat e helyen közli, a többit nem láthattuk), a másik pedig az
 esztergomi érseki könyvtár II. 393. sz. kódexe Mátyás, II. U-
 lásló és Váradi Péter leveleivel, melynek az Országos Széchényi
 Könyvtárban fol. lat. 1668. sz. alatt őrzött XVI. századi

Haager-féle másolatát volt alkalmunk megtekinteni (vö. Fraknói uo. VI. és II. 393.). Mivel a Bonfini által bizonyíthatóan felhasznált levelek kivétel nélkül ebben a két kötetben olvashatók, úgy gondoljuk, forrásuk közös lehetett. Visszamenőleg utalunk most a Jajca bevételénél megállapított forrásra: a király id. levele a Haager-féle kötetben van meg, a feltűnő egyezés tehát közvetlen átvétel eredménye.

A 4B I:40--44. szakasz forrása tehát néhány Mátyástól származó levél. Hogy azonban a következő elbeszélés mennyiben támaszkodik írott, s mennyiben szóbeli forrásokra, nem tudjuk eldönteni. A 4B I:48. látszólag szóbeli közlésre utal, a használt "plerique dicunt" kifejezés azonban irodalmi kútfő citálása esetén is gyakori. Egy-egy részlet néhány közeli előadással vág egybe: a 4B I:68. fő vonásaiban megegyezik Carbo 89--90. elbeszélésével, ez utóbbi azonban jobbra csak általánosságokat ír. Néhány adat Thurócsival való összehangzását fentebb jeleztük.

A 4B I:96.-tól kezdődő elbeszéléssel kapcsolatban utalunk a 4B I:42--44. hasonló tartalmára, s arra, hogy a 4B I:98--102.-höz elég nagy mértékben hasonló Vespasiano Bisticci: Janus Pannonius 5. előadása, szöveges egyezésről azonban nincs szó. A 4B I:103--110. Mátyásnak a római követhez írott levelének felhasználásával készült (Beszterce 1465. márc. 30. Fraknói: Mátyás levelei I. 62. = Haager. vö. még Legatorum regis Joannis episcopi Quinque-Ecclesiensis et magnifici Joannis de Rozgon ad summum pontificem Paulum II. Közl. Abel: Adalékok 85--88.; Balogh Jolán 256.); ennek egy részletét épp az iménti példában vetettük össze a Magyar Történettel. 4B I:113. vö. Fraknói: Mátyás diplomatái 134. és a velencei Signoria határozata, 1465. jún. 15. (MDE I. 205.)

A 4B I:114. forrása ismét Haager; szövege megtalálható: Mátyás levele II. Piushoz, Pétervárad 1463. szept. 28. (Fraknói: Mátyás levelei I. 33.) és uő II. Pálhoz, Buda 1465. ápr. 30. (uo. I. 67.). A következő két mondat valószínűleg hasonló helyről ered, legalább is adatai megtalálhatók a korabeli dokumentumokban (a velencei Signoria, Gerardus de Collis stb. levelei 1466—1467-ből, MDE II. 7, 14, 22—23, 30, 33—35, 41—42, 44—49, 52. stb.).

A 4B I:119—122, 124—125. forrása Mátyás levele III. Frigyeshez, 1465. jan. 16. (Fraknói: Mátyás levelei I. 50. = Haager.)

A 4B I:144—149. forrása a hagyomány. Időbeni elhelyezése egészen rossz. Itt az erdélyi hadjáratral összefüggésben áll, tehát az 1467-es év eseményei között, amde "non multo post Zoyrichi obsidionem", azaz 1464-ben. A valóságban a szerencsétlenség 1461-ben történt (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 79.). Az informátor ugyanaz, aki a 3B VI:269.-nél volt, Lábathlani Gergely Várnánál lett fogáságáról ugyanis már ott hallottunk. Domenico Balbi, a milanói herceg konstantinápolyi követe 1461. febr. 5-én jelenti, hogy Szilágyi 27 társát, majd 3 nap múlva őt magát is lefejezték (MDE I. 67.). Magyarországon viszont úgy tudták, hogy az első áldozat Szilágyi volt (Fraknói: Mátyás levelei I. 18.). Bonfini tehát a hazai hagyományt követi.

Az erdélyi lázadás történetének előadásában (4B I:128—197.) nagyon csekély a hagyományanyag. Lényegében Ra 33-at követi, azt tényekkel nem is tudja kiegészíteni, inkább szokásos stílusgyakorlataival nyújtja meg az elbeszélést. Ilyen a 4B I:153—154. és Szentgyörgyi János vajda beszéde (4B I: 158—181.). A tartalmi szempontból figyelmet keltő többlet (4B I:156—157.) is inkább saját következtetés, mint megbizha-

tő értesülés, mert az úgy ilyen békés elrendeződéséről csak itt olvasunk, minden más forrásunk (Th, Ra, Carbe stb.) harerről beszél. (Vö. Fraknoi: Mátyás 171.) Az ilyen való beállításra egy tényleg felhasznált oklevél adhatott biztatást: a 4B I:182--183. és 191--192. Mátyás egyik iratát ismétli (Torda 1467. okt. 3. Pray: Ann. IV. 34--35.); ezt nem találtuk az OSzK Haager-féle kötetében s a másikon sem, az eddig mondottak szerint tehát a Sternberg-kódex nem külpolitikai vonatkozású, tehát Fraknoi által nem közölt anyagában lehet, vagy figyelemztetés a Bonfini által felhasznált gyűjtemény egyéb anyagára. Szóval, a felkelés részesének kegyelmet adó oklevelek legtöbbje utal bűnbánó magatartásukra; Bonfini felfogása az ilyen helyek félértéséből adódhat. Vö. pl. Jakab: Oklevéltár I. 226, 228.

Annál szembetűnőbb viszont a moldvai hadjárat történetének (4B I:198--232.) legapróbb részleteiben való tájékozottság. Ezek egy része okmányilag igazolható, más része egyedül áll, de a valószínűséget ezektől sem tagadhatjuk meg. Most is feltétlenül szentaná tájékoztatta a szerzőt. Ennek a megbízható információnak köszönhető, hogy az elbeszélés bővelkedik forrásértékű részletekben. Ilyen a 4B I:199. Thurócsit megöltő közlése, mely ^{ban} Hind István jellemzése, mind az adó megtagadásának a háborúval való kapcsolatba hozása helyes (vö. Elekes: Nagy István 27.). Ugyancsak megfelel a tényeknek, s egyezik a moldvai krónikák előadásával a románvásári események elbeszélése; más forrás nem szól ugyan István szinleges béketárgyalásairól, de Elekes (uo. 27.) ezt sem tartja valószínűtlennek. Az elbeszélést folytató 4B I:205--226. ugyancsak a hagyományra utal. (Egészében vö. Pray: Ann. IV. 36--38.) F6 vása Th IV:66.-ban is megvan, az eseményeket színesgetve és

részletezve elbeszélő, az írott forrást terjedelemben meghaladó szövegben azonban bőven találunk hiteles információkra visszautaló elemeket. Például a 4B I:208--211.-ben a fogoly figyelmeztetéséről csak Bonfini ír, de erre utal Dlugosz híradása is (vö. Elekes, uo. 31.). A 4B I:219.-ben fesorolt, vité-sül küzdő urak közül okmányban rátalálunk mind Bánfi Mikló-sra, mind Csapor Miklósr a megadományozottak között. Mátyás 1468. márc. 23-án Esztergomban kelt levelében utóbbinak éppen a Bonfini által is írt tettet méltatja: "Nicolaus Chapor wai-woda, dum superioribus diebus partes Moldaviae cum exercitu nostro intrassemus ibique quadam nocte cum Stephano waiwoda Moldaviensi conflictum habuissemus, tunc ipse inter caeteros aulae nostrae milites pro honore status nostri cum hostibus ante omnes alios ut audax vir certavit ibique septem vulnera lethalia suscipiens." (Veress: Akták és levelok 4.; ld. még Történelmi Tár 1890. 116.) Bánfihez vö. Veress, uo. 2. A ki-rály sebesüléséhez vö. Podjebrád György levele Mátyáshoz, Prá-ga 1468. febr. 9. (Teleki XI. 456.); hasonlóképpen, de némileg részletesebben s három évet ír Carbe 98., ki a gyógyulást Sz. Máriának tulajdonítja. A moldvai hadjárat befejező akkordjai ugyancsak egykorú híradás felhasználását sejtetik; valós pél-dául a 4B I:227. (Elekes i. m. 36.), s lehet valós magva a 4B I:230--232. elbeszélésének is, mely ugyan ilyen formában valószínűtlen, de fellelhetjük benne a Hermann-féle krónika e-gyik adatának nyomát, mely szerint a csata során István Má-tyás kezére került, ő azonban szabadon bocsátotta. Elekes (uo. 31--32, 36.) a lehetséges okok között azt is megemlíti, hogy a király hitelt adott István ígéreteinek.

A hadjáratot követő magyarországi események ismertetése egészében hiányolja a megbízható vezérfonalat. Számos eleme

hagyományon, sőt korabeli dokumentumon alapul, egészében azonban a 4B II:68.-ig hibás, beállításai téves, a fő eseményeket összezavarja. Az egri gyűlés történetének előadása — leszámítva a költött beszédeket — valós elemekből áll, összekeverednek azonban az 1468. jan. 26—30-i nagyváradi események a márc. 7. és 9. között Egerben történtekkel. Így például a török követek is Váradra jöttek (vö. Fraknoi: Mátyás 178.); a részletek azonban egyeznek az egykorú iratokkal.

4B I:241. vö. II. Pál levele Mátyáshoz, 1465. (MDE 39.) és Gerardus de Cellis a milanói herceghez, 1468. ján. 24. (MDE II. 50.)

4B I:242—248. vö. II. Pál levele Mátyáshoz, Róma 1465. okt. 2. és Mátyás válasza (Fraknoi: Mátyás levelei I. 78.); "Rudolphus episcopus Lavantinus: Epistola ad regem Hungarorum de excommunicatione Georgii Podiebrad" és "Idem: Epistola ad Matthiam regem Hungariae, ut processibus et sententiis apostolicis contra Georgium Podiebrad assistat" (Csontos, Magyar Könyvszele 1884. 212.); Rudolphus de Rüdesheim "litteras Pauli II. pont. max., quibus Georgium Podiebrad excommunicatur, publicat. Wratislaviae 20. Mai 1467." (Országos Széchényi Könyvtár Cod. lat. 391. sz. 270a—273b fol.); II. Pál Mátyáshoz, Róma 1465. júl. 23. ("quibus ipsum hortatur, ut sententiae contra Georgium Podiebrad faveat et assistat, nec foedus cum eo inire velit." Csontos i. h. 195.)

A 4B I:249. egy részének szöveg szerinti forrása Mátyás levele Viktorinhoz, Esztergom 1466. okt. 27. (Fraknoi: Mátyás levelei I. 109. = Sternberg), más része is hasonló eredetű, mert vö. Mátyás levelei 1466-ból (Teleki XI. 394, 396—397, 399—400, 402—403 st.), melyek között bizonyára volt egy, ami a miénkkel pontosan egyező. A 4B I:250. forrása Mátyás leve-

le Lippai Henrikhez, Nagyszombat 1466. dec. 4. (u. cs. a Sternberg-kódexben, innen közli Fraknói: Mátyás levelei I. 115.).

A 4B I:251--252. szövege pedig azonos Mátyás Podjebrád Györgyhöz írott levelével, Nagyszombat 1466. dec. 3. (=Sternberg, Fraknói uo. I. 144.).

Ugy tetszik tehát, hogy a hiteles forrásokból merített részleteket a szerző saját elképzelése szerint kovácsolta egészszé, s ezért elbeszélése mindösszesen hamis, részleteiben azonban megbízható. A néhány biztos tény közé következtetéssel, írói fogásokkal tölt ragasztóanyagot. Eszközei nem változnak az előző decasokban megismertekhez képest. Jellemző például a 4B I. befejező és a 4B II. kezdő szakaszának felépítése. Itt először a császár levelét közli, majd ismerteti az adott helyzetet, végül Mátyásnak e kettő alapján tartott beszédét. Voltaképpen mindhárom helyen ugyanazt mondja. A 4B I:243--248.-ban leírt levélnek lehet konkrét alapja, bár az iratra nem találtunk rá; a 4B II:3--59.-ben adott beszéd nem egyéb, mint ennek bővebb kifejtése, míg viszont a viszonyokat ismertető közbülső szakasz (4B I:255--259.) a beszéd rövid foglalatja. Szerkesztileg ugyanúgy épül fel a Magyar Történet e darabja, mint az a másik, mely az I. decasban a Róma megtámadására készülő Attila vívódását ismertette. A három, különböző művészi szabályok szerint komponált, de azonos tartalmú részlet olyannyira egymásra utal, hogy idézhetnénk a szövegpárhuzamokat is.

A beszéd egyik részlete Ransanus gondolatait adja vissza. Ezeket később felhasználja az 1B I:339.-ben is, ott rövidebbre fogva, itt teljesebben. Egy ponton mindkétszer változtat a forrás felfogásán: Ransanus a magyar társadalom négyes tagolódásáról beszél, Bonfini három réteget különböztet meg.

Ra 2.	4B II:24—25.	1B I:339.
Hungarorum hominum	In tria hominum	Triplici tantum
quadruplex omnino	genera [↓] universa	genere hominum de-
ordo est. Pars eo-	digeritur Ungaria;	lectat, quorum pars
rum deo dicati vi-	unum deo dicatum	sacerdotum est, cum
ri, utpote sacer-	in religione ver-	religionem mirifice
dotes sunt... Alii	satur, alterum mi-	colant, alii arma
rei inserviunt mi-	litiam, tertium a-	gerunt, ceteri agri-
litari... Multi no-	gros colit. Non vos	colo sunt.
bilitate generis	diversa litterarum	
clari barones...	studia, non varie	
dicuntur... Caeteri	artes et mercatura	
in excolendis agris	sollicitat; pars	
vitam consumunt. O-	maxima vestri arma	
pifices... perpetu-	gerit...	
cis inveneris.		

A részek forrása tekintetében nincs probléma, megállapítható, hogy mindkettő az Epitómára épít, méghezzá közvetlenül. Jelentősnek tartjuk az Epitome felfogásán mindkétszer — tehát következetesen — eszközölt módosítást: Ransanus az uralkodó osztály világi csoportján belül megkülönbözteti a köznemességet ("rei inserviunt militari") és a bárókat ("nobilitate generis clari"). Benfini az utóbbi rétegről nem szól, a világi uralkodó osztály nála egységesen "militiam colit" ("arma gerunt"). Nem kétséges, hogy a változtatás célzatos, és az sem, hogy kinek az érdekeit tükrözi: a köznemességet a főurakkal egyenlőnek tekinti, s véleményét éppen Mátyás szájába adva megkísérli, hogy állásfoglalását hivatalossá tegye. Thuróczi-nak szintén az a törekvése, hogy a két réteget azonos színvo-

nalon állónak tüntesse fel (Mályusz: Thuróczy 174--177.), nála azonban ez jól felfogott egyéni érdeket is szolgál, saját csoportja kívánságának ad hangot, míg Bonfininál ilyen indítók nincsenek. Később visszatérünk még e kérdésre.

A következőkben megint egy csemő, hiteles értesülésen nyugvó, de irodalmi feldolgozásból nem eredeztethető részletet találunk. 4B II:60--61. vö. Gerardus de Collis levelei a milánói herceghez 1468-ból (MDE II. 52--53, 55.); 4B II:63. Bánfi Miklós megjutalmazásáról ld. Mátyás adománylevelét, Debrecen 1468. febr. 4. (Veress: Akták és levelek 2.); 4B II:69. vö. A magyar rendek hadüzenete Viktorinhoz, 1468. ápr. (Teleki XI. 464.)

A 4B II:69--70.-hez tájékoztatásul megjegyezzük, hogy 1468 március--áprilisában Mátyás a következő helyeken tartózkodott: Eger--Buda--Esztergom--Nagykanizsa--Pozsony; ld. Sebestyén: Tart. hely. 88.

A 4B II:72--73. adatai megtalálhatók a Haaga neve alatt többször idézett levélgyűjteményben (Mátyás levele a cseh katolikusokhoz, Pozsony 1468. ápr. 8. Közl. Fraknói: Mátyás levelei I. 141.), s bár felhasználása ezek szerint elképzelhető, itt nem találunk szöveges egyezést, s a miénk egyébként is összehasonlíthatatlanul bővebb, mint azaz.

4B II:76. vö. Mátyás levele II. Pálhoz, Lea 1468. ápr. 30. (MDE 57.); 4B II:84--85. vö. Egy püspök levele a római magyar követhez, Znaim 1468. máj. 10. (Pray: Ann. IV. 45--46.)

A 4B II:88--91. alapja szóbeli értesülés, illetve személyes tapasztalat. Kinizsi 1494-ben halt meg, mint ezt Bonfini maga is megírja (5B IV:104.), a király környezetében feltétlenül találkoztak, s emellett a hadvezér testi erejéről, gyors emelkedéséről már életében legendás hírek keringtek. Az itt

megőrzött adatok zöme más forrásokkal igazolható. Így a Magyar Benignával kötött házasság (Turul 1934. 66--75.); a ropant fizikum, melyről Francesco Fontana is szól: "e homo... de bassa statura, grosso, lacertoso et tuto piloso, come urro et valente soldato." (MDE IV. 211.) Ugyancsak Fontana jegyzi fel, hogy pályafutását molnárként kezdte, majd Magyar Balázs seregébe lépett: "el quale ~~stava~~ Chines Paolo fo molinaro et deni darabentine, et di fanta da pede fo alquanto elevato da Magor Balas" (uo. 210.). Ennek ellenére Fuky Andor (Turul 1891. 88--92.) és az ő nyomán Gyalóky Jenő (MEKV I. 302.) mesének tartja Bonfini azon állítását, hogy Kinizsi molnárlegényből vergődött volna fel a legmagasabb méltóságokig. Valójában -- mint írják -- igen régi birtokos nemescsaládból származott. Ismernek két Kinizsi családot, egyiket Abaúj, a másikat Bihar megyében, s arra gondolnak, hogy a mi Pálunk a bihari familiából vette eredetét, minthogy ennek Kiniss nevű falujában csakugyan volt malom, s a későbbi hadvezér itt lehetett -- ha nem is molnárlegény, de -- felügyelő. Ami véleményük valószínűségét illeti, kedvesőtlenül befolyásolja azt az, hogy a mi emberünkre egyik családban sem bukkantak rá, s így elképzelésük csak elképzelés marad. Ami viszont Bonfini állítására vonatkozik, meg kell állapítanunk, hogy ⁵⁾ nem ő, sem a vele egyetértőleg nyilatkozó Fontana nem származtatja jobbagyi serből, így a kritkára sem szolgál rá. Bonfini tudósításából annyi olvasható ki, hogy a majdani országbíró fiatal korában gyakran (és nyilván szívesen) fordult meg az apja tulajdonában lévő malomban. A "humillimo genere natus" nem jelent feltétlenül nem nemes származást, hiszen a kisbirtokos állapota Kinizsi Pál majdani méltóságaihoz képest valóban "humillimus" volt az udvari körök szemében. Határozottan a nemesi eredet tudatára

vall viszont a "cognomen a paterno pago inditum" kitétel. Geréb László ezt "vezetéknévét szülőfalujától nyerte" fordulattal adja vissza (id. ford. 155.), ámde ez csak a családi birtokra vonatkozhat, épp úgy, mint Hanyadi János esetében az "in paterno pago natus" (3B IX:192. — "szülőfalu" értelemben képtelenség!) és alább az "in Corvino... pago" (3B IX:286.; Elekcs Lajos a Hanyadi kérdésről írt tanulmányában hasonlóképpen magyarázza ez utóbbi kifejezéseket, MEKv I. 30, 32--33.). Bonfini tehát azt mondja, hogy Kinizsi alacsony állású birtokos nemescsaládból emelkedett fel, s nem azt, amit kritikusai tulajdonítanak neki.

A sokszor idézett 4B II:92. aligha lehet a szerző saját ötlete, bár alább (4B IX:215.) ismételten felhasználja. Közkeletű hasonlat volt az a humanista körökben. Más műszövegekben találkozunk vele Udis Apológiájában (479.): "uxor... ex qua plures in defensionem orthodoxe fidei reges edantur, quam ex equo Troiano principes".

4B II:94. vö. Mátyás levele II. Fálhoz, Trebias 1468. máj. 22. (MGE 58.)

4B II:101. Nagyjában hasonló szavakkal ír a városról Mátyás is (levele Bártfa városához, Brünn 1469. márc. 20. Wagner: Dipl. Saros. 125.): "castrum capitale totius marchionatus Moraviae Spilberg nuncupatum supra civitatem Brunensem situatum".

4B II:118. vö. Mátyás levele Kassa városához, Brünn 1469. febr. 13. (Teleki XI. 492.) és utó Bártfa városához, Brünn 1469. márc. 20. (Wagner i. h.): "proxima Dominica - - - manu potenti et valida occupavimus et mancipamus". A Bonfininál írt "octavo die post Corporis Christi sollempnia" 1468-ban jún. 25-ra esett, s mivel a levélben írt "legközelebbi vasárnap" 1469. márc. 19.,

a "csaknem két hónap" számítás ~~(helyes)~~ helyes.

4B II:161--163. vö. Mátyás levelei 1469-ből (Teleki XI. 498, 518.). Viktorin elfogásáról ld. Hadtörténelmi Közlemények 1890. 249--250.

4B II:178--241. A cseh királyválasztásról szóló beszámoló -- a lengyel követek orációjáról (4B II:197--235.) később külön szólunk -- nagyjában valós, de a dolog (Podjebrád halálával együtt) egy évvel később történt. 1471. máj. 23-tól jún. 27-ig Mátyást csakugyan Iglauban látjuk Šebestyan: Tart. hely. 89.), a magyar követek ugyanezen időben Kattenbergbe (Cuthna) mennek, s máj. 23-án fel is szólalnak ott, vezetőjük azonban nem Csapor Miklós, hanem Beckensloer János. Az is igaz, hogy nehezen találtak meghallgatásra, s nem arattak valami nagy sikert: merényletet készítettek elő ellenük, s kénytelenek voltak mihamar hazatérni. (Fraknói, Történeti Szemle 1917. 164.)

A közbeeső hézagokat s a 2. köⁿyv ezután következő elbeszélését az egykori dokumentumokhoz csak legfőbb vonalaiban köthetjük, s ezért a részleteket nem vethetjük össze az okleveles anyaggal. Forrásként idézhető iratot nem találtunk. Feltehető, hogy nem csekély rész a szerző alkotása (4B II:74--75, 104--113, 163--166, 252--253, 261--268.), néhány mondatát a mű más lapjain is olvassuk (4B II:156, 241--242, 245.), több részlete pedig -- különösen a külpolitikai vonatkozásúak -- a rendes forrásokhoz (Sab III:8., JPB 15.1471, 1476.) köthetők (4B II:172, 256, 258--260.). Így olyan lényeges hianyanyag, melynek fel nem fedezett forrását erősen hiányolhatjuk, a 4B II: 119--155, 161--162, 170--195, 243--251, 263--267. marad, tehát a könyv terjedelmében csekély darabja, tartalmilag pedig azok, melyek főként a csehországi ügyek alakulásával foglalkoznak. A közölt adatok zöme egybevág az ismert tényekkel. Néhány fel-

jegyzett epizód (például az udvari bolondoké), melynek kétségtelen hitelére ld. Haraszti Emil, MKEV II. 394—396. és Berzeviczy: Beatrix 187.) a korabeli elbeszélő forrásanyagban aligha lehetett benne, jellege viszont kizárja, hogy kitalálásával a szerzőt gyanásítsuk. Ugy tetszik, s e dolgokban szentani elbeszélését kapjuk, mégpedig — a tárgyból következően — ugyanazét, aki az előző könyvekben is a cseh-husza ügyek ismeretével tűnt ki.

Es a tájékoztatás a IV. decas következő könyveiben egyre nagyobb felelősséget vállal magára, mert ha akadnak is bennük rövidebb, hosszabb (néha több lap terjedelmű) részletek, amelyek Thuróczi, Ransanus vagy más író munkájából kerültek a Magyar Történet lapjaira, az előadás egészének szerkezetében, szövegének alakulásában jelentőségük eltörpül, s ugyanolyan szerepre korlátozódnak a hagyományból merített anyag tömörségében, mint amelyet a kiegészítő források játszottak Thuróczi vagy Aeneas elbeszélésének színesítésében az előző decasok során. A szerkesztési elvek azonban továbbra is változatlanok maradnak. A szerző a fő forráscsoportot, ez esetben a hagyományt követi, s ennek kiegészítésére más értesüléseket — írott dokumentumokat, irodalmi feldolgozásokat, kisebb jelentőségű hagyományanyagot — vesz igénybe, az üresen marad részeket saját következtetéseivel tölti ki, s az egészet ízlése szerinti — beszédekkel, dramatizált jelenetekkel tarkított — formába bújtatja. Fontos tehát azt leszögeznünk, hogy a hagyományanyag felhasználásakor sem elégszik meg egy informátor felkutatásával, éppen úgy, mint az írott források esetében sem. A szerző stílusának, szerkesztési módszereinek ismeretében aránylag biztonsággal fejthetjük le az elbeszélésről saját stílusgyakorlatait. Nagy valószínűséggel emelhetjük ki a tudós

magyarázatokat, következtetéseket, indokolásokat, melyek azonban nem minden esetben sajátjai, hiszen az eseményeket mások is -- közvélemény -- igyekeztek magyarázni, s ha a magyarázat hibás, attól még lehet másé, vagy lehet egy adott érdekkör tudatosan elferdített konstrukciója. Könnyedén kiemelhetünk továbbá az előadásból minden olyan részletet, elemet, mely a felhasznált irodalmi forrásokban is megtalálható. Végül tehát marad a hagyomány. Ha mindezek után fejtegetéseink, mint az eddigiekben, a következőkben is számos bizonytalansággal tényszerűt tartalmaznak, annak oka az, hogy a legfontosabb forrásokat -- az élő hagyomány különböző ágait -- nem ismerjük, ezeket éppen az elemzett szövegből próbáljuk kitapegatni, miközben ezek különbözősége alapján kellene magának a szövegnek a rétegeit felfejtenünk. Lényegében tehát mindazokban az esetekben, amelyekben véletlen külső támaszunk nem akad, zárt körben mozoghatunk csupán, s a dolgokra önmagukból kiindulva kell magyarázatot találnunk.

A következő könyvek elemzése előtt még egy megjegyezni valónk van. A Mátyás korára vonatkozó publikált és kéziratok forrásanyag, a modern feldolgozások száma áttekinthetetlen. A Magyar Történet következő lapjai felölelik e korozak egészét. Ahhoz tehát, hogy érdemben szólhassunk minden kérdéshez, hogy megmagyarázzunk minden felvethető problémát, vagy -- szorosabban vett témánk körén belül maradván -- állást foglaljunk minden egyes adat hitelességének és feltehető származásának a dolgában, nem éreztük eléggé felkészültnek magunkat. Az áttanulmányozott művek, dokumentumok száma meglehetősen nagy, ennek ellenére elkerülhette a figyelmünket akárhány olyan mű, mely egy-egy részletkérdés megoldásában segítségünkre lehetett volna, s bizonyára felvetettünk néhány rég megoldott problémát

is. Ha az elbeszélés írott és előttünk ismert kitérővel azonosítható volt, ezt minden esetben elvégeztük. A nézetünk szerint hagyományon alapuló részletek esetében azonban rendszerint mellőztük az elbeszélés és a fennmaradt tényanyag egyeztetését, mert nem győztünk feldolgozni minden adatot, ami a tárgyalt évtizedek egy-egy részletkérdésének megvilágításához szükséges. Ott is, ahol ezt megteszük, jobbára be kell érniünk a bibliográfiai utalással, s ennél tovább csak egészen kivételes esetben megyünk. A munka során az a meggyőződés alakult ki bennünk, hogy a részletkérdések tisztázása sokszor megérne egy külön tanulmányt, mely azonban a Magyar Történet forrásainak köréből kizárulva a kérdést általában a magyar -- vagy nem ritkán az európai -- hagyomány keretei között vizsgálná, s ebből önként adódnának azok a következtetések, melyek Bonfini munkája forráselemzésének szempontjából is gyümölcsözők lennének. Gyakran megteszünk legalább annyit, hogy utalunk a vonatkozó szakirodalomra, ámde ezt sem tehattük a teljesség igényével, hiszen a magyar történelem néhány évtizedéről komplett bibliográfiát kellett volna adnunk. Törekedtünk arra, hogy az utalásokban olyan feldolgozásokhoz tanácsoljuk az olvasót, mely általunk nem hasznosított dokumentumanyagra épít, s lehetőleg könyvészeti útmutatást is ad a további kutatás számára.

Tehát, mint mondtuk, a következő könyvek fő forrása a hagyomány. A IV. decas 3. könyvében az írott kitérőkből merített részletek igen szerény teret foglalnak, s már az eseménysozváza sem bontakozik ki belőlük. Táblázatos ~~mű~~ összeállításunk feltünteti a részleteket, most csak összefoglalóan említiük Th IV:67., Sab III:9--10., JPB 15.1471, 1473--1476. és Ra 36. használatát. A könnyen kiemelhető részek közé tartozik néhány helyen a szerző saját fogalmazványa (4B III:1--5, 63--66, 179--

216.). Egészében a hagyományra kell utalnunk. Erre kapunk ugyan néhány utalást (4B III:88. audivimus, 4B III:191. fertur stb.), voltaképpen felhasználására azonban nem e szavak, hanem a más forrásokkal többé-kevésbé egyező adatok mutatnak. Ennek következtében a részletek megbízhatók — már amennyire a szentani tudósítása annak nevezhető —, az előadás egésze azonban Bonfini saját koncepcióját tükrözi, s ennek útmutatása szerint illeszkedik bele a korszak történetébe.

Valószínű, hogy néhány szemmel látható túlzás is a hagyomány időközben bekövetkezett torzulására vezethető vissza, mint például a 4B III:9. azon állítása, mely szerint az összeesküvés vezetői 77 megyéből 66-ot megnyertek volna; Fraknói (Vitéz 212.) szerint ez "feltűnően magán viseli a valószínűtlenség jellemét." Nem lehet azonban a szerző saját számítása, hiszen az 1B I.-ben 77 megyénél jóval kevesebbet ismer, a 2B VIII:140. pedig Rogerius 72-es adatát 70-re javítja. A számot tehát késszen kapta. A mozgalmat irányító két Jánosról Th IV:67. beszél, ezt itt kiegészíti Janus Pannonius rövid jellemrajza (vö. Vespasiano Bisticci: Janus Pannonius l. és Baptistae Guarini ad Johannem Bertucium epistola; közli Ábel: Adalékok 203—211.). Szapolyai Imrét az összeesküvés részeseként senki más nem említi (vö. Fraknói: Vitéz 210.). Nem hangzik valószínűen, mert Mátyás a török ellen indultában már 1475-ben őt teszi meg kormányzóvá. Itteni szerepeltetése előbbeni viselkedéséből kiinduló következtetés lehet, mint ezt a vonatkozó mondat is gyaníttatja: "qui olim semel ante Transylvanum bellum, ut diximus, a rege defecerat" (4B III:11. vö. 4B I:187.), ámbar emlékeztünk arra, hogy egyszer már találkoztunk Szapolyai-ellenes informátorral.

4B III:95—96. vö. Mátyás szerződése Vitéz Jánossal, Esz-

tergom 1471. dec. 17. (Pray: Ann. IV. 79—81.) és ua. másodszor, Buda 1472. ápr. 1. (márc. 30.? ua. 84—86.)

A Vitéz Jánosról mondottak egy része ezen kívül is egyezik a korabeli híradásokkal (4B III:99. és 103. bibliotheca, vö. Vespasiano Bisticci, Abel: Adalékok 221—222.), a 4B III:100—101. tudósításának viszont nincs másutt nyoma. (Vö. Gerevich: Magyarország románkori emlékei 79, 82.)

Nagyjában-egészében egyezik Bonfini és Vespasiano Janus Pannoniusról adott jellemzése is (4B III:104, 106, 108. vö. Vespasiano Bisticci: Janus Pann. 1, 7. és Baptistae Guarini epist., idézve a 4B III:10.-nél). Vespasiano feljegyzéseire természetesen nem forrásként utalunk, ezekkel akarjuk jelezni, hogy az érdekes magyarok helyet kaptak az itáliai hagyományban is, melyet Bonfini hazájáról hozhatott magával. Janus Pannoniust Guarinus tanítványai között említi például a "Ludovici Carbonis oratio habita in funere praestantissimi oratoris et poetae Guarini Veronensis, 1460" is (ld. Müllner: Reden und Briefe 98.).

A 4B III:118—254. nagy terjedelemben ismerteti a borosszlói hadjárat történetét. Az időben elhelyezés (1473) hibás, mert a következő év végén volna a helye. A kronológia egyébként is kusza. Ezzel kapcsolatban említi Mátyás és Beatrix eljegyzésének kihirdetését, majd nyomban ezután (4B III:255.) Eleonóra házasságát, amit forrása — JPB — az 1471-es esztendőnél hoz. (Vö. Berzeviczy: Beatrix 105.) A hadi dolgok részleteinek elbeszélése viszont jó információkról tanúskodik: a külváros megszállása, a környék letarolása, a falvak lakóinak beköltöztetése, Szapolyai lengyelországi betörése, s általában az a megfigyelés, hogy a hadjárat apró csatározásokból állt, s Mátyás következetesen kitért a döntő összecsapás elől, ami vé-

gúl is a cseh--lengyel seregek teljes szétzúllását eredményezte, — mindez pontosan megfelel a máshonnan nyert értesüléseknek, s Kátyán ez alkalommal követett stratégiájának leglényegesebb elemeit domborítja ki. (Vö. Gyalóky Jenő, Hadtörténelmi Közlemények 1940. 1--19.) Feljogosít tehát arra a következtetésre, hogy önállóan őrzött adatai (Krakkó megtámadása stb.) sem légből kapottak. Ezek közé számítjuk azt az anekdotikus jellegű mozzanatot is, hogy az éhező ellenség szeme láttára a magyarok a bőség fitogtatására ünnepeket rendeztek, holott az éhínség veszélye már őket is fenyegette; ez jól beleillik a király taktikájának vonalába. Bonfininak hiteles tudósítás állt rendelkezésére, mégpedig olyan, mely nemcsak az apróságokkal volt tisztában, hanem a király elgondolását egészében ismerte. Az információ jellege tehát ugyanolyan, mint amelyet a cseh ügyekkel kapcsolatban eddig is tapasztaltunk. A jelek szerint okleveles anyagot is hasznosított: a 4B III:253--254. egy, a Szapolyaiakat illető diploma ismeretéről tanúskodik. A hiteles tényeket saját tehetségével önti irodalmi formába. Ennek nyomát főleg a dec. 8-án végül is aláírt fegyverszüneti megállapodáshoz vezető tárgyalások menetének szónoklatokkal teletűzdelt előadásában látjuk. Itt tárgyi tévedése is van: Ulászlót 16 évesnek mondja (4B III:218.), holott a 4B IX:60. cseh királlyá választáskor, tehát három esztendővel korábban tartja ennyinek. A valóságnak ez utóbbi felel meg (ld. Magyar életrajzi lex. II. U.), amely a Magyar Történetbe Udis Apológiájának 454. lapjáról került, tehát nem a szerző sajátja. A békeszerződés pontjai egyébként egybevágnak a Dlugosznál olvasható megállapodással. (Vö. Horváth Mihály i. m. 162. és Helmár 88.)

A 4B III:138--140. Bakócz Tamásról őriz egy valószínű a-

nekdotát. A majdani érsek 1470 körül tért vissza ferrarai tanulmányaiból (Veress 370.); Francesco Fontana 1490-es feljegyzése is úgy tudja, hogy rövidesen Veronai Gábor mellé került: "El Vescovo de Jaurino fo alevo de la bona memoria del Cardinale d'Agria et se domandava Thomase Mester. La Maesta Regia el fece suo Secretario, deinde Vescovo de Jaurino." (MDE IV. 210.) Veronai Gábor 1476 és 1478 között Matucsinai Gábor, majd Handó György kalocsai érsekekkel együtt a kancelláriát vezeti, de már 1474-ben, tehát az elbeszélés idején cancellarius regius címet visel (Szilágyi Loránd, Turul 1930. 46, 49.). Bakócs nyilván az ő révén került a kancelláriába, melynek később (1480--1489) titkára is lesz (uo. 48.), majd pedig secretarius cancellarius (uo. 47.). A boroszlói hadjárat idején tehát valóban a Veronai oldalán tartózkodott, urát minden valószínűség szerint elkísérte a hadszíntérre, s így nincs okunk a fenntartásra Bonfini elbeszélésével szemben, legfeljebb némi színezéssel kell számolnunk.

A 4B III:251. még mindig az 1473-as esztendő eseményei között röviden említi, hogy Mátyás és Beatrix eljegyzése ügyében a király Nápolyba küldte Bánfi Miklóst és György kalocsai érseket. Bánfi ez ügyben 1468-ban járt ott; követtársa nevét nem ismerjük, tudjuk azonban, hogy Rómában csatlakozott hozzá Handó György pécsi prépost. Küldetésében oly szép sikerrel járt, hogy a király Verőce várával jutalmazta. A adományról -- jóllehet konkrét indok nélkül s a követséggel össze nem kötve -- a Magyar Történetben is olvashatunk az 1468--69-es évek eseményei között (4B II:68.), tehát az időben megfelelő helyen. Bonfini ezek szerint mindkét tényt ismeri, az összefüggést azonban nem, a kronológiában maga helyezi el ezeket, s rosszul, mert nála a következmény megelőzi az okot. 1473

táján Bánfi nem is járt Nápolyban. Ez év elején Milanóba utazik Rabenstein János visehradi préposttal, majd legközelebb 1477 folyamán a császárral tárgyal. A 4B III:251. időmeghatározása tehát mintegy öt esztendőre elcsúszik. Ugyancsak téved a követtárs megjelölésében is: a kalocsai érsek mindaddig Gábor volt (vö. pl. 4B II:243—244., 4B III:7.), most pedig György lett, s ha ez helyes, akkor a bizttség meghatározásában van hiba. Katona szerint "Bonfinium Gabrielis et Georgii chronotaxim et acta confudisse, nec Georgium ante 1479. annum, ut tabulae Romanae habent, archiepiscopale munus inivisse" stb. (Hist. Coloc. I. 453.) A magyarázat Mátyásnak abban az oklevelében rejlik, mellyel 1474. ápr. 10-én megerősíti Verőce 1469. máj. 17-én volt eladományozását. Ebben többek között ezeket mondja: Bánfi Miklós "két nagy és fáradságos utat tett értünk és az országért; az egyiket tisztelendő György pécsi préposttal fenséges Ferdinánd nápolyi királyhoz". Ez az az írat, melyből Bonfini tudomást szerzett arról, hogy 1469 táján Bánfi megkapta Verőcét, s innen vette a nápolyi követség hírére is, mely azonban a megerősítő levélben nincs ~~megjelölve~~ időhöz s konkrétan a jatalomhoz kötve, logikusnak látszott tehát azt nem sokkal előbbre datálni, a tavalyi év eseményei közé. György "kalocsai érsek" az oklevélben is említett Handó György, ki a követség idején még pécsi prépost, 1479—80-ban azonban csakugyan betölti az érseki tisztet, s a Magyar Történet írásakor már elsősorban ebben a minőségében ismeretes. (Katonának tehát nincs igaza, Bonfini nem téveszti össze a neveket, s a követjárás nem köthető Gábor érsek nevéhez.) Ennek az oklevélnek a használata látszik abból is, hogy a benne említett egyszerű tényeken kívül a szerző semmit sem tud, a részletek hiányoznak. (A követség adatait és az adományt megerősítő levél szö-

vegét ld. Fraknói: Mátyás diplomatái 82--84.; Handó Györgyről: Magyar életrajzi lex. I. 670--671.)

4B III:259. A kardinális halálát említi Angelus de Tummulillis CCXXIV., de 1474-nél.

4B III:278. A velencei adatok forrása JPB, a jubiléris évről Angelus de Tummulillis M CCXX. is szól. Az időadatok több alkalommal észrevételezett összezavarása oda vezetett, hogy az 1474. esztendő majdnem kimaradt a Magyar Történetből. A 4B III:260. az 1473-as évet zárja (az elbeszélte események zöme valójában 1474-ben folyt), a 4B III:279. már az 1475-ös esztendőt indítja. Az előtte álló bekezdés (4B III:275--278.) a forrásokban (Sab és JPB) az 1473--1476-os évszámok mellett áll. 1474-re csak a Nagymihály és Hononna mellett történelmi előadása jut (4B III:261--274.).

4B III:279--296. vö. Mátyás levele nápolyi követéhez, Szabácsnál 1476. febr. 3. (MDE II. 236.); uő IV. Sixtushoz, uo. 1476. febr. 2. (uo. 235.); Justinianus Cavitellus levele a milánói fejedelemez, továbbá Gábor egri püspök levele a pápához u. ezen napokból (uo. 233, 237.). Vö. még 4B III:300--303. Jóval rövidebben, eltérő adatokkal s más fogalmazásban ír erről Sab III:10 (213^F), kire azonban Bonfini nincs tekintettel. Ez jellemzi azt a változást, mely Bonfininak a krónikás forrásokhoz való viszonyában az utolsó könyveknél bekövetkezett. Az I--III. decasban két kézzel kapott minden aprócska adat után, mely valamiképpen használhatónak látszott; ott Sabellius effajta elbeszéléséből valószínű regényt kerekített volna. Most említésre sem méltatja. Egy más részlethez (4B III:295.) ld. Balogh Jolán 257.

4B III:300--303. vö. Imre: Szabács Viadala 28--29, 40--41, 282.; a "castella ex lignis", "Vites trapezan", "mensa"

magyarozatát adja Balogh Jolán 258—259., hol ld. bővebben is a szabácsi építkezésekről. Vö. még 4B III:279—296.

A következő mondat — 4B III:304. — eredeti közlés. A török csapatok 1475. jan. 10—12-i vereségéről egy névtelen jelentés is beszámol (Torda 1475. jan. 24. Veress: Akták és levelek 7—8.), István vajda pedig jan. 25-én jelenti "alla Corona de Ungaria et a tutte le terre, et a tutta la christianità" (uo. 9—10.). Megemlékezik róla a dubnici krónika is (Dománovszky, Századok 1899. 446—447.).

4B IV:4. vö. Lucas Lupus levele a milanói herceghez, Buda 1476. okt. 27. (MDE II. 230.) 4B IV:10. Beckensloer János szökésének dátumát csak itt olvassuk; hozzávetőleg pontos lehet, mert tény, hogy a Budára márc. 1-én érkező király (Sebestyén: Tart. hely. 90.) már bottal üthette a nyomát (Fraknói, Történeti Szemle 1917. 167.). Vö. még 4B VI:113—114.

4B IV:12—34. vö. Leonardus Botta a milanói herceghez, 1476. (MDE II. 234.); Nifor Iszéről: Hadtörténelmi Közlemények 1912. 420.

Mindaz világosan a kortársak emlékezetének igénybe vételét mutatja, amit valószínűleg néhány archivális dokumentum is támogat. Az elbeszélés felépítéséhez azonban ezek csak a téglákat szállítják, az irodalmi mű megkonstruálásához szükséges összekötő anyagot maga az író teremti meg, hol a stílusművészet, hol a humanista tudomány eredményeinek alkalmazásával. A "hézagpótló" következtetés, tudóskodás példája a 4B IV:36. elbeszélése, melyben a fent idézett okleveles anyag által is őrzött hiteles hagyományt kiegészíti az átvonal részletezésével: "mox per Forum Iulium, Istriam et Carnos in Pannonias decensuros". E felsorolás nem tartalmazhat történeti tényeket, hanem az indulás és érkezés pontjának ismeretében a meg-

tott utat a geográfia segítségével rekonstruálja -- rossz-
szul, hiszen Isztrián keresztül a menet bizonyosan meg jött.
(Vö. Berzeviczy: Beatrix 162.)

Felhasználja, ha nem is szövegesen, de tényeiben, gond-
lataiban -- saját, korábban írt munkáit. Itt a Symposiumban
olvasható megállapításokra figyelünk fel (4B IV:37--38. =
BSy Praef. 1--64.)

4B IV:39. vö. Leonardus Boffa levele a milanói fejedelem-
hez, Velence 1476. aug. 6. (MDE II. 38.).

A Beatrix Magyarországra jöveteléről mondtak -- minth-
eddig is látható volt --, meglehetősen vegyes forrásanyagra
támaszkodunk. Szilárd alapjuk a hagyomány. Ez természetesen
olykor torzít, de ezzel is segít bennünket abban, hogy jelen-
létét észrevegyük. Feltűnő ez a 4B IV:4c--46. esetében, ahol
csak a hagyomány használatával magyarázhatjuk a valós és va-
lótlan elemek keveredését. Bonfini szerint a küldöttség vezető-
je Filápecs János. Ez nem fedi a tényeket, de éppen a hagyomá-
nyosódás természetével magyarázható tévedés. A delegáció fő-
nöke Budesheimi Rudolf volt, a váradai püspök szántón jelentős
szerepet vitt mellette. (Vö. Berzeviczy: Beatrix 130--131.)

A szerző informátora Rudolfról -- ki a maga korában nagy te-
kintélyű férfiak volt (pápai nunciusként ő hirdette ki Podje-
bád György kiköszöztetését, Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat.
391. sz. 270--273b fol.; Csontos, Magyar Könyvszemle 1884.
212.; stb.) -- nem sokat tudott (vagy nem akart tudni?), annál
inkább János püspökről, akiről már az előzőekben is bőséggel
hallottunk, s ezután is az elbeszélés egyik főszereplője lesz.
János nyilván az adatszolgáltató beállítottsága lépteti elő a
delegáció vezetőjévé, minthogy egykorú okiratban ilyen adat
nem lehetett. Ugyanitt jellemzést is kapunk róla, ami lényegé-

ben s részint kifejezéseiben is egyezik az LB I:92—93.-ban olvasottakkal. Ez a helyileg előbb fekvő szöveg már a IV. decas ismeretében készült, mert a Ransanusnál is megtalálható a dalékok mellett a most említett követségre is céloz. Ugyancsak a hagyományt követi Urbino említése. Más forrásban ezzel nem találkozunk, nem valószínűtlen azonban, hogy a nászmenet egy része Urbinón keresztülvonulva Federigo herceg vendégszeretét élvezte. A pompás ajándékról sem olvasunk másutt (ld. Berzeviczy: *Beatrice* 136.) Bonfini leírását idézi és a drágaköves sőtartóhoz részletes jegyzetet fűz Balogh Jolán 356. A küldött ^{és} valóban káprázatos pompájához vö. Berzeviczy: *Beatrice* 132—134., ahol is igazolva látjuk a szerző lelkesedését. *Beatrice* Velencében mondott beszédének emlékét sem látjuk másutt. Szónoki tehetségéről és más alkalommal tartott beszédeiről többen is megemlékeznek (ld. Berzeviczy i. m. 161.), s így ez sem vethető el bizonyossággal, lehet azonban, hogy Bonfini most éppen az általánosból következtet, s a konkrét alapot nélkülözi.

4B IV:55. vö. Handó György levele Bártfa városához, Buda 1476. nov. 23. (Teleki ~~szék~~ XI. 594.)

Az itt kezdődő szakasz (4B IV:55—62.) forrása ismét a hagyomány, mely ezáltal megbízható, s mindenképpen szentánától származik. Az egyezés nemcsak nagy vonalakában, hanem némely apró részletben is feltűnő például Eschenloer leírásával (magyarul közli Szamota: *Régi utazások* 100—108.), továbbá ld. még *Regis Hungariae Matthiae nuptiae et coronatio reginae...* a *Palatini comitis legato diligenter descripta* (Schwandtner SRH I. 519—527.), ennek konkrétumait azonban Bonfini néhol általánosságokkal helyettesíti ("honorificentissime procerum equitatu" stb.). Másutt azonban megfigyeli a részleteket is. 4B IV:

57. *tympanorum tubarumque sonitu vö.* három szentamé jelentése, mindhármát idézi Haraszti Emil (MEKv II. 317--318.). *Ludovicus Bernardus* 1476. dec. 28-án számol be Szilágyi Erzsébet és *Beatrix* találkozásáról (még kiadatlan jelentését ismerteti Balogh Jolán 29.), mely szerint a találkozás Székesfehérvártól 15 mérföldnyire zajlott le, "*et da uno Paulon al'altro era desteso piu de 12 di Panno rosso... et montadi in caretta per uenir al allosamento fo messo a saccho i ditti Panni*" (uo. 4ol.).

Nem sokkal alább olvasható az osztrák háború, illetve a Mátyás és Frigyes között végtelékig kiéleződött ellentétok okairól szóló s az egész mű egyik kiemelkedő helyeként sokszor idézett fejtegetés (4B IV:67--114.). A részlet logikus felépítésében, művészi erejű megfogalmazásában megnyilatkozó tehetséget valóban nem vitathatjuk el a szerzőtől. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a tényanyag zöme nem tőle való. Maga is mondja, hogy e témáról mások már irtak előtte (4B IV:68.: "*non modo de dubiis, sed de falsis quoque rebus plerique scripsere*"), s az előadás folyamán mindámtalan hivatkozik is ezekre, köztük magára az uralkodóra is (4B IV:68.: "*Mathias dicere solebat*", "*alii*"x, "*a gravissimis viris*", "*plerique*", 4B IV:69.: "*multi*", 4B IV:73.: "*alii*", "*aiunt*", 4B IV:82.: "*Multi*", "*plerique*", 4B IV:83.: "*Neque desunt, qui... ferunt*", 4B IV:84.: "*Inventi quoque sunt, qui...*" stb.). Sajnos, mindegyik utalás nem segítenek bennünket abban, hogy a források nyomára jöjjünk, eddigi tapasztalataink azonban emlékeztetnek az irodalmi forrásokon alapuló előző könyvek hasonló helyeire, s megállapíthatjuk, hogy ott est a hivatkozás-rendszer akkor figyelhettük meg, amikor 2--3 különböző felfogású külföldi egymásnak ellentmondó adatait akarta egyszerre felhasználni.

Sohasem vettük azonban észre, hogy egy-egy "alii", "multi" mögé a saját nézeteit bájta volna. Az átt olvasható kifejezések tehát azt a hitet keltik bennünk, hogy a Frigyes-Mátyás párhuzam adataiban nem a szerző alkotása, hanem egymással nem mindenben egyező — és részben írott — forrásokra vezethető vissza. Ezek egyikét meg is találjuk Ransanus Epítomájának 37. indexében: itt olvassuk a 4. könyv elnevezésének tekintélyes részét (4B IV:69, 73—81. "Multi—coniectant" és "Alius quoque causantur alii et pro sua quisque opinione loquantur... opinantur... aliunt" megjegyzések kíséretében, vö. Blazovich i. m. 36—42.); a szöveg másik része a mi előző helyeiről származott át ide (4B IV:82. = 4B II:158—159. és 4B I:248.; 4B IV:93. = 4B II:146—147.). Egy harmadik résznek a hagyományból való eredetét igazolja a korabeli kútfőkkel fennálló egyezés (4B IV:83. vö. A velencei Signoria levele ^{oh)} Johannes Haymóhoz, Velence 1470. márc. 9. MDE II. 144.: "Si matrimonium inter regiam celsitudinem et filiam imperatoris maiestatis conclusum fuerit..."; 4B IV:94—102. vö. Fraknói: Mátyás 204., Sebestyén: Tart. hely. 89.; az elbeszölt események 1470 márciusában történtek, a tervezett merényletről más nem tud, de a pápai legátus is céloz rá — vagy valami olyasmire, ami az erről szóló híreszteléseknek is alapot vethetett —, amikor a király hirtelen elutazását a "malorum hominum" cselszövényeinek tulajdonítja). Ezek után nincs okunk arra, hogy az "Inventi quoque sunt, qui... referunt" utalással bevezetett 4B IV:84—92. részt ne az egyébként követett információnak tulajdonítsuk. Marad végül a Mátyást és Frigyest rendkívül szuggesztívan és találóan jellemző 4B IV:103—119. E-gyedül est a részt — nota bene, a művészi tekintetben legki-válóbb részt — tulajdoníthatjuk nagy valószínűséggel magának

a szerzőnek, részint mert sosem vettük észre, hogy efféle jellemrajzok megfestéséhez segítséget kellett volna kérnie — gondoljunk Kálmán királyról adott igen szigorú kritikájára —, részint mert a tárgyalt szövegrészben e néhány mondat az, amit nem másra hivatkozva, hanem a saját nevében ad elő. A felhasznált tényanyag természetesen itt sem egészében az övé. Mátyás és Frigyes viselt dolgaiat művének más részeiben források alapján mondja elő, Magyarország és Ausztria összehasonlításához mind Ransanus, mind Aeneas Sylvius egy alább szóba kerülő munkáját igénybe vehette. Övé azonban a koncepció, a megfogalmazás, és mindenesetre az ötlet, hogy a fejedelmek ellentétes természetét a politikai események rugójaként állítsa be.

4B IV:121—122. vö. Mátyás nyilatkozata, 1477. (Teleki XII. 612.). Az utána következő két beszéd nyilvánvalóan kőhört és csak arra szolgál, hogy összefoglalja a háborút támogató és ellenző tábor érveit. Erre utal a szónokok kiválasztása is, mert Kinissi a háborús, Báthori a békepárt egyik vezéralakja volt. Vö. Berzeviczy: Beatrix 204—205.

4B V:3. ex Buda castra movit, vö. Sebestyén: Tart. hely. 91., mely szerint a király júl. 3-án még Budán van, júl. 17-én már a petesdorfi vár alatt.

4B V:8. vö. Mátyás nyilatkozata, 1477. (Teleki XII. 612.) és hadüzenete, Buda 1477. jún. 12. (Fraknói: Mátyás levelei I. 251.)

Az útirány (vö. 4B V:16.) Sebestyén: Tart. hely. 91. szerint: Buda—Cyőr—Hainburg—Trautsmansdorf.

Bécsnek a 4B V:28—61.-ben adott leírása sok eredeti megfigyelést tartalmaz ugyan, egészében mégsem önálló. Ismeretes, hogy a szerző hosszabb időt töltött a városban, adatokat te-

hát a közvetlen tapasztalatból is merithetett volna. Ezt azonban a leírás egészére nézve nem észleljük, nem több az, mint Aeneas Sylvius Bécs-leírásának (ASV) itt-ott meg bővített változata. E kis művel könnyen megismerkedhetett, minthogy megtalálható III. Frigyes életrajzában, a szerző leveleinek gyűjteményében, sőt -- kihagyásokkal -- Ra 3.-ban is:

ASV

4B V:30--38.

Vienna ambitu murorum cingitur duorum millium passuum, plectuntur intus et extra ag-
sed habet suburbia maxima et gere obfirmata... Suburbia
ambitiosa fossa et vallo cin- circum maxima et ambitiosa ef-
cta. Urbs autem fossatum ~~magnam~~ fundantur... Fenestre omnes
magnum habet, inde aggragem vitreae et ad inhibenda furta
peraltum... Fenestras undique ferreis cratibus munite...
vitreae perlucet, et ostia
plerumque ferrea.

A következőkben -- egészen Mátyás haláláig -- gyakran e-
sik szó Bécsről, Ausztriáról, ennek egyes városairól. E helyek
néhányike egy-két adatnyi egyezést mutat ASV-vel, Ra 3.-mal,
általában azonban nem tekinthetjük ezeket forrásnak. Annak
ellenére, hogy néhány sor szövegesen is összevethető ezekkel,
valamennyi ilyen tárgyú leírás önállónak látszik, legalább is
abban az értelemben, hogy nem támaszkodik a történeti irodalom
által lerakott alapokra. A közölt adatok zöme egyedi és megbiz-
ható. A legnagyobb valószínűség amellett szól, hogy Bonfini
ezeket a szentának elbeszéléséből vette át, s néhol megerősít-
ette saját tapasztalatával. (Utalunk egy másik egyezésre,
mely Bonfini egyik városleírása és Mátyás levele között állt

fenn a 4B II:101.-ben.) Az irodalommal összevethető részek egészen alkalomszerűek, mint pl. 4B V:65. és 4B V:80. = Ra 3. Az önálló közlések között egy nagyobb jelentőségű is akad: a 4B V:63. arról tudósít, hogy Mátyás fogadalmat tett a bécsi templomokcsinosítására. A fogadalomról és megvalósításáról írott emlékeink nem maradtak; tanúskodik azonban róla a Stefanskirche azóta elpusztult vegyesmázás cserepekkel borított színes tetőzete, melyet a király a város elfoglalása után készíttetett (Balogh Jolán i. m. 281.).

A 4B V:93--145.-ben közölt bennédeknek csak néhány szava alapul tényszerűen; egészében vö. *Beichwerden des Königs von Ungarn, Krems 1477. aug. 3.* (Chmel: *Actenstücke II.* 110--115.), *Bemerkungen des Kaisers über die einkunft zwischen K. Friedrich IV. und König Matthias von Ungarn, 1477. nov. 30.* (uo. 117--119.), *König Matthias von Ungarn beurkundet die mit K. Friedrich IV. abgeschlossene Übereinkunft, 1477. dec. 1.* (uo. 119--122.).

4B V:148. "Közvetlen írott adat nincs ugyan rá, de a körülmények és a Beatrix későbbi magatartása nagy valószínűséget kölcsönöznek Bonfini abbéli állításának -- melyet az összes régibb történetírók is magukévá tesznek --, hogy a királyné, teljes összhangban a pápával, már ez alkalommal is a békekötés érdekében hatott leveleivel a császárra és rábeszéléseivel Mátyásra, a mi Bonfin az Aragoniai ház és Fridrik között, ez utóbbinak házassága révén fennálló... sógori viszonyral magyaráz meg." Beatrix első, nyomot hagyó követhatódása Frigyeshez 1478. szept. 25-én az egri püspök személyében történt. (Berzeviczy: Beatrix 210.)

4B V:149--151. vö. *Pray: Ann. IV.* 116.; Mátyás nyilatkozata, Pozsony 1478. febr. 28. (Teleki XII. 617.); Chmel: *Ac-*

tenstücke II. 119—122. Vö. 4B V:98—115.

A következő, formailag dramatizált jelent szerencsétlenül, de példászerűen sűríti magába azokat a hatásvevő elemeket, melyek miatt sokan a szerzőt s egész alkotását islégtelennek tartják. Forrásról természetesen szó sem lehet.

4B V:155—156. vö. Mátyás nyilatkozata, Pozsony 1478. febr. 28. (Teleki XII. 617.) és 4B V:149.

4B V:161—163. A felvidéki utazás, Kassa, Körmöc- és Besztercebánya meglátogatása más adatokkal is alátámasztható. Ugy látszik, hogy 1478—79-ben a királyi pár többször is megfordult e környéken. Részletesebben ld. Berzeviczy: Beatrix 216—217. Sebestyén i. m. 91. szerint Mátyás itineráriuma ez időben így alakult: (1478. máj. 8.) Buda—Kassa—Körmöcbánya—Besztercebánya—Buda—Visegrád—Buda—Diósgyőr—(1479) Kassa—Ózólyon—Körmöcbánya—Esztergom stb.

Az 5. könyv következő része (4B V:164—221.) zömmel itáliai fejleményekkel ismerteti meg, s ebben a decasban ez az első hely, mely forrását tekintve a régi szerkesztési módot követi. Legnagyobb része (4B V:178—180, 194—213, 218—221., ahol "Sed de his hactenus; ad Mathiam revocetur oratio." Sab III:10. szövegét másolja minden lényegesebb változtatás nélkül. Főként e hosszú részlettel látjuk igazolva, hogy az eddigiekben Sabellicusszal egyező kisebb részletek és adatok, melyek csekély számuknál fogva a bizonyító erőt önmagukban nélkülözik, az elbeszélés e szakaszában is csakugyan a velencei történetből származnak.

Nem jön azonban az egész részlet e forrásból. A 4B V:214—217. tényeket nem tartalmaz. Más a helyzet a 4B V:164—173, 229.-ben mondottakkal. Itt ugyanis utal a felhasznált forrásra: "Andreas Vendramus Venetorum dux, ut ex archetypis accepimus

litteris, ita scripsit... Mathias ista perlegit atque par fere
brevitate usus ita rescripsit...", majd alább: "ex Mathie ac-
cepimus litteris". A hivatkozott leveleket nem tudtuk felku-
tatni, nem kételkedünk azonban abban, hogy az itt olvasottak
csakugyan azokból származnak; formailag talán nem, mert ahhoz
túl "bonfinis" izűek, lényegében azonban bizonyára, hiszen
másként igazoltuk, hogy a szerző csakugyan feldolgozta Mátyás
levelezésének néhány darabját. A most közölt adatok jellegte-
lenségük miatt nem nyújtanak támpontot, az 5. könyv e része
azonban (egészen a végéig) hiteles forrásokat látszik követni,
amennyiben állításai helytállóak. A dokumentumok mellett a
történeti feldolgozások is szólnak: JPB 15.1466, 1471., Th IV:
67., valamint a már említett részen kívül Sab IV:1. Egyebek-
ben pedig:

4B V:232--235, 244--245. vö. Mátyás nyilatkozata az U-
lászlóval kötött szövetségről, Olmütz 1479. júl. 21. (Teleki
XII. 632.)

4B V:248. "Wladislaus armatus... alterumque Martem re-
ferre videbatur, magis arma, quam toga magnitudinem corporis
addecebat." A rész forrása -- mint fentebb jelezte -- Th IV:
67., az Ulászlóra vonatkozó megállapítás -- a hasonlatot ter-
mészetesen leszámítva -- saját megfigyelés. Ulászló külsejéről
a hét évvel későbbi iglani találkozó alkalmával ezt halljuk:
"e Signor de bella qualità e statura migliore" (Századok 1889.
394.).

4B V:257. Ulászló és Beatrix olmützi találkozásáról ld.
Berzeviczy: Beatrix 223--228. Bőven foglalkozik azoknak a hi-
reszteléseknek a cáfolatával, ~~mint~~ melyek szerint a királyné
beleszeretett volna Ulászlóba. Bonfini ezt nem mondja, a ké-
sőbbi, meghívult házasságra tett célzása azonban ~~sejtet~~ va-

lamit abból, hogy tőle sem állt távol ez a vélekedés. Később
szólni fogunk Beatrix iránti érzelméről; itt annyit állapít-
hatunk meg, hogy tudósítása nem siet tisztázni a királynét a
a vádak alól.

4B V:258--259. Mátyás feltűnően barátságos viselkedése
Ulászló iránt azzal magyarázható, hogy a külsőben álló osztrák
háború előtt semlegesítenie kellett őt. Hogy utódát sejtette
volna benne, nyilván Bonfini saját ötlete.

4B V:271--272. vö. Mátyás levelei az osztrák rendekhez,
III. Frigyeshez stb. 1479--1480. (Fraknói: Mátyás levelei I.
313., Teleki XII. 628, 643--644.)

4B V:287. vö. Mátyás levele Pozsonyhoz, Landva 1480. aug.
28. (Teleki XII. 645.)

4B V:290. Az időpont meghatározása kissé zavaros, de
mindenképpen pontatlan: "Hec... omnia hoc anno gesta sunt,
quem 1479 rite numeramus. Paulo ante Georgius... diem obierat".
Handó Györgyöt a pápa 1479. febr. 1-én nevezi ki kalocsai
érsekké, s ez év júl. 21-én még e minőségében szerepel. Széke
1480. júl. 14-én üresen áll, halála tehát 1480 nyarának ele-
jén következhetett be. Id. Fraknói: Mátyás diplomatái 31.;
Katholikus Szemle 1896. 630--631.

4B V:291--294. Váradi Péter itáliai tanulmányait Ugolin-
o Verino is említi: "Italiae edoctus puerilibus annis", az
időt tehát ő is ifjúságára teszi. Valóban 1450 körül szüle-
tett, olaszországi utazása 1465-re tehető. Visszatérése után
előbb írnok, majd 1474-től királyi titkár. Mátyás 1480-ban
kelt adománylevele szerint Dóczi Orbánnal együtt "ferme ab
adolescencie ipsorum gradibus" az ő szolgálatában állt. Mindez
összhangban van az itt mondottakkal, s életének alakulása va-
lószínűvé teszi Vitéz János támogató kezének munkálkodását is,

amiről máshol nem szólnak; talán rokonságban állott vele. Ld. Gerézdi Rabán: Várad 310—312.; Veress 48—51.

4B V:309. vö. Mátyás levele Aragóniai Jánoshoz, 1479.

okt. vége (Fraknoi: Mátyás levelei I. 308.). Berzeviczy (Beatriz 229.) szerint a "tertia hora noctis" esti 8 órát jelent, bár néhányan helytelenül "éjjel 3 órát" fordítanak; Geréb László (ld. ford. 257.) "az éjszaka harmadik órájában" vezeti be Budára a kardinálist; Knaus (Kortan 12.) az okmányokban előforduló "tertia hora noctis"-t esti 9 órára magyarázza.

4B VI:1. Mátyás 1480. februárjában nevezetes lövöldi látogatásáról érkezett Zágrábba. A királyné e hó 10-én Budán van, tehát nem Kassáról megy férje után. Bonfini itt elnézi az évet, s az 1479 januári kassai tartózkodással kapcsolja össze ezt az utazást. Vö. Berzeviczy: Beatrix 234. és Sebestyén: Tart. hely. 91.

4B VI:3—5. Laki Tház János székéséről csak a Magyar Történet tudósít. A hír alapjában véve igaz lehet. 1478—80-ban még tárnokmester, később Velencében találkozunk vele, ott is halt meg 1496. jan. 30. és 1498. okt. 15. között. Személyi adatai jók, a néhány évi "questorság" 1458—1459-es kincstartói működését jelöli. Távozásának megjelölt körülményeit azonban nem fogadhatjuk el. Mátyás 1481. máj. 6-i levele szerint az ő engedelmével költözik külföldre, neki adja át várait, s ezek fejében évi 600 forintot kap a kincstartár bevételeiből. Eszerint a dátum sem 1480, hanem 1481, ami a felhozott indokok alól is kihássa a talajt. Kései emlékezéséről lehet itt szó: tény, hogy Laki Tház két alkalommal is ellentétbe keveredett a királlyal, ez motorkálhatott az informátor fejében. Vö. Magyar életrajzi lex. II. T. 251.; Teleki XII. 176—177.; Balogh Jolán 698.

4B VI:10—13. vö. Mátyás levelei 1481. márc.—máj. (Frak-

nói: Mátyás levelei II. 65, 72--73, 75. stb.)

4B VI:19--20. vö. Mátyás oklevele, Buda 1482. ápr. 14.
(Teleki XII. 687.)

Végre a 4B VI:24--36. szakasszal ismét irodalmi előszöny-
re visszavezethető részlethez érkezünk. A hely forrása Sab IV:
1. A változtatás igen csekély, egy genealógiai magyarázat
(János "e nobilissima Frangepanum familia natus") s egy föld-
rajzi kiegészítés (Museulum = Fulcinium).

4B VI:42--111. A kenyérmezei diadalról mondottakat ál-
talában vö. Mátyás levele IV. Sixtushoz, Buda 1479. okt. 22.
(MCE 108.) A részadatok hitelességének vizsgálatára kevés al-
kalmunk kínálkozik, mivel a legbővebb tudósítást éppen Bonfi-
ni hagyományozta ránk. Tény, hogy a más forrással azonosítha-
tó mozzanatok mindegyike megállja a helyét. A Báthori által
emelt kápolna romjai a Pallas lex. X. 391. szerint még 1895-
ben is láthatók voltak. A lorettói Basilica della S. Casa az
esettel kapcsolatban keletkezett emléket őrzi: "Magnificus
dominus comes Stephanus de Báthor... in honorem Dei et eius
genitricis Mariae ob eam causam, quod ipse per intercessionem
eiusdem virginis gloriosae a quodam maximo periculo liberatur
fuit[!], anno M. CCCC. LXXXIX. dicavit." (Az emlékmű a Sz. Má-
rta előtt térdeplő Báthorit mutatja. Közli Banfi: Ricordi 84.)
A dátum feltehetőleg a hibás másolás miatt változott 1489-re
1479 helyett. A szerencsés menekülésről való emlékezés Bonfi-
ni előadásának legirodalmibb részletét valószínűsíti. Az e-
gyetlen -- és alapos -- melléfogás a dátum: az esemény nem
1480-ban történt, hanem 1479. okt. 13-án. Ugy véljük, ez eleve
kizárja, hogy az elbeszélést egykorú jelentésre alapozzuk. A
szerzőnek kétségtől szentani szolgált híradással, kitérére
azonban a legcsekélyebb utalást sem találjuk. Annyit minden-

esetre megállapíthatunk, hogy Báthori terjedelmes beszéde (4B VI:56--75.) a saját gyártmányú részek közé tartozik, s ha van is történeti magva, szövegében ahhoz nem is közelít. Az egész előadásban feltűnően sok a művészi elem. Sőt, azt kell mondanunk, hogy a Magyar Történet egyetlen más epizódja sem sűríti ezeket magába ily nagy mennyiségben s ilyen szerencsés formában. Kideborodik ez Báthori és Kinizsi drámai jelenetében, mely az egész mű egyik legszebben megformált darabja, az Ali bég meneküléséről s a magyarok győzelmi ünnepéről szóló tudósításban. Az informátor személytelensége, a költői elemek uralkodó szerepe, s ugyanakkor a részletek megbízhatósága talán feljogosít arra a következtetésre, hogy a szerzőnek irodalmi feldolgozás, közelebbről vitézi ének mutatta a mintát. Annál inkább feltehetjük ezt, mert maga írja, hogy ilyenek keletkeztek az esemény kapcsán: "Cena non sine militari cantu transacta; incompósito extemporalique carmine ducum procerumque laudes concinuerunt" (4B VI:105.) Forrása ez esetben természetesen latin nyelvű volt, s a szövegben ámuló jelként meg is találunk néhány magyar szót: "Paulum Kinisium Themesvari comitem" (4B VI:43.); "Marus annis" (4B VI:49.); "Alban Giulam" (4B VI:51. és 107. -- minden más helyen Alba Iula, pl. 3B VIII:135., még ott is, ahol a magyar Gyula személynévvel összefüggésben áll: "Alban Iulam appellavit non tam a Iulio, quam a Gyula Unorum duce nominatum" 1B IX:57.); "Tinyr mezu" (4B VI:52.) és talán "Saxabanyem, Saxabansz" (4B VI:53, 84.). A forrás eredeti versesformája a latinra ültetés közben mindörökké megsemmisült, s Bonfini mondataiból legfeljebb némi elfogultság érezhető ki a primitív magyar vers rímait:

"indomitus, quancunque ruit,
cuncta obvia proterit,

latam et insignem stragem agit
nunc ultimam hostibus interuiccionem obclauitans,
nunc suorum ferociam inflammans,
quandoque usque adeo intonans,
ut a laborantibus et cedentibus exaudiretur."

Adatszerűen alig támogatható sejtésünk útján nem kívánunk továbbmenni, megjegyezzük azonban, hogy a dátumban tapasztalt tévesztés a forrás ilyen jellegével összhangban áll, hiszen ez csak a részletek tekintetében megbízható, az elbeszélte eseménynek az egészbe való beillesztéséhez nem ad támpontot. (Thuróczi hasonló indítású helyeiről ír Mátyusz: Thuróczy 2o, 138--14o. Az adat jelentőségéről ld. ott bővebben is. Vö. még Horváth János i. m. 269--27o.)

4B VI:112--115. Aragoniai Jánoshoz vö. 4B V:309--311.

A Beckensloer János által elhagyott esztergomi érsekség javadalmait 1479 tavaszán foglalta el (Történeti Szemle 1917. 181.) Amit ezzel kapcsolatban Veronai Gáborról hallunk, kissé elmosódottan őrzi a valóságot. A Vitéz-féle összeesküvés leleplezése után Mátyás Beckensloert tette meg esztergomi érseknek, egyúttal az egri püspökséget is meghagyva neki. Az ehhez szükséges engedélyt azonban a pápa nem adta meg, s az egri székre a Veronait ültette. Ebből származott az az engesztelhetetlen és hosszú évekig tartó gyűlölet a két főpap között, ami Beckensloer elhatározását valószínűleg befolyásolta. Vele szemben tehát Gábort nem a király, hanem a pápa támogatta. (Ld. Fraknói, Történeti Szemle 1917. 165--166.) Bonfini értesülése ezek szerint az elbizonytalanodó hagyományból fakad. Vö. még 4B IV:1o.

Ezután egy megfoghatatlan forrásból vett részlet következik (4B VI:116--127.), melynek tárgya részben magyar, részben

nemzetközi vonatkozású, illetve Mátyás külpolitikai munkáját érinti. Indítója a zsurnaliszta hagyomány lehet, erre következtünk abból, hogy a közölt adatok egy része -- a magyar tárgyak (Magyar Balázs) is -- JPB és Sab különböző helyein megtalálható. Az egyező helyek csekély száma az összevetést nem teszi lehetővé.

4B VI:137--140, 143--145. vö. Mátyás levele IV. Sixtus-hoz, 1481. júl. (Praknói: Mátyás levelei II. 85.)

4B VI:132--136 és 152--180. A Hainburg körüli hadmozdulatok 1482-ben történtek, a vár bevétele okt. 13-án. Az időmeghatározás ("1481 és "pridie Kalendas Octobris") tehát rossz. Eközben játszódtak le a brucki események. (Wertner, Hadtörténelmi Közlemények 1912. 438--439.) Hainburgnak az osztrák--magyar érintkezésben betöltött szerepéről rövid áttekintést ad -- a rák vonatkozó részleteket is érintve -- Gömöry Gusztáv, Hadtörténelmi Közlemények 1896. 101--106. Mátyásnak a 4B VI:133.-ban említett kapitánya (Pandobles) Dobesch, kit a király Dobiaschen von Thernaho néven említ; 1480-ban ő az osztrákok ellen menesztett csapatok vezére (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 426.).

4B VI:181--185. vö. Mátyás levele Veronai Gáberhoz, Belgrád 1482. (Pray: Ann. IV. 156--157.)

4B VI:192. Balogh Jolán 190. az itt közölteknak hitelt adva a tatái tartózkodás kezdetét legkésőbb febr. 12-re (hamvazószerda), végét márc. 16-ra (Judica vasárnapja) teszi, megjegyzi azonban, hogy Sebestyén: Tart. hely. 92. szerint a király már febr. 2-án Tatán volt. Ami a kezdetet illeti, úgy hisszük, Sebestyén téved a nap meghatározásában: a febr. 2-ára tett soproni és tatái tartózkodás hírért nyilván Bonfiniótól veszi, de elírja a dátumot, ezért közöli 12. helyett 2.-t. A

második időpont körül since minden rendben. Sebestyén is tud arról, hogy a királyt márc. 3. Budán érte, mi pedig még korábbi terminust jelölhetünk meg: 1483. febr. 20-án már Budáról keltezi egyik ítélőlevelét (Mihályi: Máramarosi diplomák 555--562.). Eképpen a látszólag igen hosszú tatari időzés alaposan megrövidül, 43 nap helyett legfeljebb egy hétről lehet szó.

4B VI:222. Nestoralba ma Bjelgorod-Dnyesztrovszkij, vö. Hadtörténelmi Közlemények 1912. 236--237.

4B VI:232--235. Váradi Péter fogságba vetésének körülményeiről ez a legrészletesebb tudósításunk; pontosabb részleteket a későbbi kutatás sem tudott napfényre hozni, s ezek nyilván a kortársak előtt is rejtve voltak. Az esemény 1484. jún. 29. és szept. 24. között történt. Az udvari körök megdöbbenését érthetővé teszi, hogy az érsek közvetlenül előtte is a király kegyében állt. Sokan Beatrix kezét látták és látják a dologban, minthogy Péter -- Corvin János híveként -- a királyné uralmi terveit keresztelni akarta. Vö. Gerézdi: Váradi 326--328. Alább látjuk majd, hogy Bonfini nézete sem volt ettől távol.

4B VI:254--255. A napfogyatkozást egy löcsei felirat is említi: "1485. Vienna capitur. Sol totaliter eclipseatur." (Wagner: Anal. Scap. II. 348.) Spanyolország EK-1 csücskétől München--Bécs--Lőcse-vonalon 1485. márc. 16-án volt teljes napfogyatkozás. (Id. Schroeter: Spez. Kanon 56. p. és CVII. tábla.) Bonfini dátuma (15. Kal. Apr. = márc. 18.) tehát nem egészen pontos. Az ez időben megfigyelt csodás jelekről ld. még 4B VI:270., 4B VIII:150, 204--207.

4B VI:257. vö. Balogh Jolán 254.

4B VI:258--259. vö. A bécsi előljáróság nyilatkozata,

Bécs 1485. jún. 5. (Teleki XII. 727.) 4B VI:270. ugyancsak; az itt említett csodajelekhez vö. 4B VI:254—255.

4B VI:271—273. Mátyás bécsi bevonulásának dátuma (1485. *pridio feriarum divi corporis Christi* = jún. 1.) jó, a résztvevők névsora is. M. Martinus de Buda Bécsben 1485. jún. 3-án keltezett tudósítása szerint: "*rex ipse elegantissimis phrigioque labore ditissime textis phaleris exornato equo insidians in medio comitis Scepusiensis et Laurentii ducis equitabat, regina ipsa interim Posonii relictis. Precedebat regem... Petrus Gerebus... postea venit phalanx peditum Bohemorumque*" stb. A királyné érkezésének dátuma ("*postero die*") viszont hibás; helyesen jún. 4. (Teleki XII. 282—284. és Beatrix Eleonórához, Bécs 1485. jún. 6. MDE III. 38.)

A 4B VII:1—71. szakasz fő forrása a "*Matthiae I. decretum sextum*" (Matthiae Decr. VI.), melynek előszava adja a könyv kezdő gondolatait. Ez indokolja az országgyűlés összehívását a közbiztonságnak a király távolléte alatt lett megromlásával, ebből állapítható meg a gyűlés helye és ideje is. A 7. mondatból kezdve fejezetről fejezetre átveszi az egész törvénykönyvet. Szó szerinti egyezést ugyan csekély mennyiségben találunk, márcsak azért is, mert az id. kiadásban 34 lapot kitevő szöveget alig ötre vonja össze, a forrás dolgában azonban bizonyosságot ad az artikulusok teljesen azonos sorrendje és tartalma, ami 70-nél több esetben nem lehet a véletlen műve. A dekretumból összesen 5 cikkelyt hagy ki (6, 62, 70, 77, 78. sz.), amiben nem kereshetünk elvi megfontolást, lévén ezek tárgya eléggé közömbös, elmaradásuk oka az rövidítés szándéka lehet; ezért például a 73—76. cikket is, mely 2 lapot tesz, egyetlen, alig kétszoros mondatba vonja össze (4B VII:71.). A törvénykönyvről általában ld. Elekes: Mátyás 153. Az átvétel

szemléltetésére egy olyan helyet idézünk, melyben a szöveges egyezés eléggé szembeütő, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy az esetek többségében a Közelség foka alacsonyabb:

Matthiae Decr. VI. 36.

4B VII:42.

Item a rusticis uxores de aliis villis ducentibus deinceps nullum prorsus tributum exigatur. Quodque a sartoribus et raseribus non quadraginta denarii, prout hactenus consuevit, sed duntaxat tantum, quantum ab aliis artificibus et viatoribus exigatur, in locis tributorum exigatur.

Rusticos, qui antehac ex aliis pagis ductis uxoribus denarios quadraginta portitoribus solvere cogebantur, item tensesores et sartores eadem pendere coactos ad viatorum portoria longe leviora redegit.

A rövidítés nem tárgyi, hanem nyelvtani, kevesebb szóval ugyanazt mondja. Néha azonban a tartalom is áldozatul esik, amint a fenti idézetben Bonfininál a 40 dénáros adó a parasztokra is vonatkozik, holott a törvény ezt csak a posztányírókra és szabókra érti.

A bevezetés és a törvény szövege között néhány mondatban tájékoztat az országgyűlés összehívásának előkészületeiről, a főurakkal folytatott előzetes megbeszélésekről. Említi Nagylucsei Orbán, Szapolyai Imrét, Filipecz Jánost, Drági Tamást. Utóbbiról rövid jellemzést is ad, kiemelve ékes beszédét a magyar nyelvben ("Scythica lingua"). Történeti érdeklődésére, műveltségére Thuróczi krónikájának előszava utal, melyben úgy véli, hogy információit a krónikás rendelkezésére bocsátotta

(Thuróczy 14c--141.); ugyanott szól az ún. "Drági-féle kompendium"-ról (76--77.), mint ami hasonló következtetések levonására ad alkalmat. Mátyusz szerint az 1450--60-as évek fordulóján Szilágyi Mihály familiárisa volt; mi 1467-ben találkozunk nevével először, amikor II. Pál pápa hordozható oltárt engedélyez számára (Történelmi Tár 1899. 256.), közszereplése azonban csak 1480-tól vannak adatok. Ekkor mint nádor-fehérvári tiszttartó szerepel (Fraknói: Mátyás diplomatái 141.), majd 1485 és 1489 között a királyi személynek méltóságát viseli. (Vö. Hoffmann: Régi magyar bibl. 124--125.; Mátyusz: Thuróczy 91.) Életútjának 1480 és 1485 közé eső szakaszát nem ismerjük. Bonfini azt írja, hogy ez időben -- 1486 -- már "multos ~~summa~~ in Ungaria annos ius dixerat", s megemlíkezik a pápánál viselt minapi követségéről. Miatán IV. Sixtusról beszél, küldetésének legkésőbb 1487-ben kellett e-
leget tennie. Azt tudjuk, hogy az 1489. év elején valóban Rómába utazik VIII. Incehez (ottani tárgyalásai közben nyoma vész, többé nem találkozunk vele, ld. Fraknói: Mátyás diplomatái 14c--145.; uő: Mátyás levelei II. 352.; MDE IV. 85.), előbbi követjárásáról azonban nincs feljegyzésünk. Ellenkezni is látszik ezzel Thuróczi, aki krónikájának előszavában azt mondja, hogy Drági az elmúlt években -- 1488 előtt -- vele együtt tétlenségben tespott. ("Lugi otio his annis nobis aequo simul torpentibus"). Eszerint úgy is vélekedhetnénk, hogy Bonfini hírét hasonló félreértés szülte, mint a Bánfi Miklós 1473-as követségéről szólót (48 III:251.). Amde Mátyás, amikor Drágit 1489-ben Rómába indítja, mint a pápa régi ismerőjét ajánlja be (Fraknói: Mátyás levelei II. 352.), s ebből Fraknói (Mátyás diplomatái 142.) arra következtet, hogy IV. Sixtus idejében valamelyik követ kísérljeként járhatott ott. Ez va-

lőszinüsíti Bonfini közlését. Az ítélkezésben való részvételére Bonfinitól függetlenül következett Mátyás: Thuróczy 91. ("Azt hisszük tehát, hogy Drági már 1483 óta részt vehetett a szembélyközi bíróság munkájában.")

Az 1486-os "Nagy törvénykönyv" ismertetését követő szakasz §4B VII:72--136.) a Magyar Történetnek művelődés- és művészettörténeti tekintetben legértékesebb darabja, melynek adataival számtalanszor találkozunk a szakirodalomban, mégpedig általában úgy, mint hitelt érdemlő megállapításokkal. Közléseinek egy része egybevág más híradásokéval, más része páratlannal áll, de ismereteink fényében valószínű, egésze pedig az egyetlen írott emlék, mely összefoglaló áttekintést nyújt a Mátyás udávarában meghonosodott renesszánsz életformáról. E szakasszal legbővebben Császár Mihály (i. m. passim) és Balogh Jolán (i. m. passim) foglalkozott.

A szerző mindenekelőtt leszögezi, hogy Beatrix Magyarországra jövetele az udvar — és ennek példája nyomán az uralkodó osztály felső rétege — életvitelében gyökeres változást eredményezett. E változás megítélése látszólag nem egészen egyértelmű. Midőn a régebbi szokásokat az újakkal állítja szembe, nem saját nevében nyilatkozik, hanem a különböző életformák képviselőit szólaltatja meg, s ennek következtében mindkét álláspontban felmutat szimpatikus és elítélendő vonásokat. Mint az eddigiekben többször szóba hoztuk, szokásos módusa ez. Mint mondja, a régebbi egyszerű, közvetlen, patriarkális jellegű, ámde faragatlan, közönséges és piszkos udvartartás helyébe Beatrix kifinomult szokásokat léptetett, meghonosította a művészeteket és a tudományokat. Ezzel együtt azonban kimúlt az a közvetlenség és jóság, mellyel a király mindenki szeretetét megnyerte. A magyarok jelentős része szem-

behelyezkedett az új divattal, fölöslegesenek, sőt erkölcstelennek tartotta azt, míg a király felesége mellé állt, s nyíltan lenézte a szittyák eddigi, emberhez nem méltó, bárdolatlan életmódját. Bonfinitól joggal várhatnánk, hogy teljes mellszélességgel kiáll mellette, s valóban, nagy díszsérettel szól a tudósok és művészek pártfogolásáról, örül annak, hogy a magyarok már nem tartják ellenségnak az idegent, s a következőkben is lelkesedéssel beszél a renesszánsz szellemében fogant művészi alkotásokról; de utal azokra az ellentétekre is, melyek kiéleződésében az idegen szokások és a bevezetésükre irányuló törekvés oly nagy szerepet játszottak, s a király halála után felesége szerencsétlen sorsának alakulásában nem csekély részt kaptak. Amikor azt mondja, hogy a magyarok "elitálták az esztelen költekezést", nem tudhatjuk, ki tartotta a költekezést esztelennak, a magyarok-e vagy ő maga is; és amikor Beatrix mecnáskodásáról szól, egy legalább is kétértelmű mondattal fejezi ki eszkepticizmusát ez ügyben: "Ajándékokkal csalogattott ide költöket, szónokokat, grammatikusokat is, de ezek reményükben csalatkozva szegényebben vitték vissza Itáliába müssájukat, mint ahogyan elhozták." Fogalmazása rendkívül óvatos, mindvégig kétségben hagy saját állásfoglalása felől, s mondataiból kiki tetaszése szerint olvashatja ki a maga nézetét támogató gondolatot.

Éppen ezért nem érthetünk egyet Császár Mihály erősen hangsúlyozott — s közvéleményt teremtő — megállapításával (i. m. 88, 109, 119, 128. stb.), mely szerint a szerzőből a "hazafias bílske ünérzet" beszél akkor, amikor Beatrix Magyarországra jövetelét oly jelentős fordulópontnak állítja be. Hogy a tárgyalt szakasz valóban fordulópontnak állítja be az új asszony megérkezését, nem tagadjuk, de bílskeséget egyál-

talán nem olvasunk ki belőle. Ennek megítélésénél két szempontra hívjuk fel a figyelmet. Egyik szempontunk az, hogy Bonfini nem szánja e néhány mondatát súlyosabbnak a többinél. Nem ő tehát róla, hogy az itt lejegyzett adatokat egyedül ő írta meg, s ezért munkájának e helye a művelődéstörténet kutatói számára kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy az itt mondottaknak nagyobb jelentőséget tulajdonít az utókor. Ha az "elfogultság" műve egészében nem jut kifejezésre — Horváth János szerint éppen hogy a magyarság javára elfogult —, hiszen maga Császár is, amikor cáfolni kívánja az általa célszatosnak vélt megállapításokat, adatai zömét a Magyar Történet más helyeiből meríti, melyek elismeréssel szólnak népünk kulturájáról már a korábbi időkben is. Egyetlen részletből nem vonhatunk le tanulságokat a szerző érzelmi beállítottságára vonatkozóan, amikor tucatszám sorolhatnánk elő azokat a megállapításait is, melyekből a hazafias magyarok büszke önérzete csendül ki. Másik szempontként arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a szerzőnek nem volt szándékában művelődéstörténetet írni. Az adott szakaszt sem foghatjuk fel tehát úgy, hogy a magyar művelődéstörténet egyes jelenségeit ismertetve értékeli azokat a magyar történelem alakulásának fényében, hanem éppen ellenkezőleg, célja itt is az, mint műve minden más helyén, hogy a magyarság történetét — amennyire tőle telik — az okok felderítésével előadja. Az itt felsorolt tények azért kapnak egyáltalán teret elbeszélésében, mert nagy szerepet játszottak a Mátyás halála után bekövetkezett események alakulásában, nevezetesen és főképp abban, hogy az özvegy királyné oly kevés sikerrel vehette fel a küzdelmet riválisaival szemben. Bonfini tehát akkor, amikor hangsúlyozza, hogy Beatrix bejövetele jelentős fordulatot idézett elő a király és alattvalói kapcsa-

latában, elsősorban nem a fordulat humanista jellegére, pozitív irányára utal, hanem arra, hogy a magyar uralkodó osztály tekintélyes része ezt helytelenítőleg vette tudomásul. Beatrixnak az új életforma megvalósításában játszott szerepét nem azért tálozza el, hogy az olasz asszony jótékony hatását érzékeltesse, hanem éppen ellenkezőleg, a vele szemben felgyülemlett ellenszenvet igyekszik okadatolni. A következőkben, ahol már minden kétértelműségtől mentesen beszél az új szellem dícsőrekes megnyilatkozásairól, ahol nagy lelkesedéssel és kétségbevonhatatlan csodálattal írja le a reneszánsz magyarországi alkotásait, Beatrix nevét meg sem említi, holott az ő építkezéseiről is van tudomása (vö. 1B I:367., s hogy másféle értékelésre is képes lenne, vö. BSy Praef.44—47. ugyanezen tárgyról egészen más felfogásban.) Nem látszik rajta különösebb elragadtatás ott sem, ahol ez tárgya szerint indokolt lenne. A 4B IV:37—38. Mátyás házasságának elbeszélése alkalmával először emlékezik meg a királynéről. 7 sorban sorolja fel a szóbeszéd által ráruházott erényeket, majd megállapítja: "Mondják, hogy ez a lakodalomvárás eléggé elvonta a királyt a kitűzött hadi készülődésektől. Alábbhagytak erőfeszítései, s a kívánt feleség utáni vágyakozásban ellenekadt a török ellen tervezett nagyszzerű támadás." Alább is a lakodalom nagy gondja téríti el Mátyást Szendrő megvételeitől. (Gerőbford. 208—209.)

Ha elfogultsággal egyáltalán vádolható, akkor az éppen a királyné ellen irányul. Ennek bizonyítására egy pillantást kell vetnünk a most tárgyalt résszel egyébként is szoros kapcsolatot tartó Mátyás-jellemzésre, mely a következő könyvben összefoglaló értékelést nyújt uralkodásának egész korszakáról. Ez a jellemzés hasonló véleményt mond Beatrix szerepéről, de sok-

kal nyíltabban juttatja kifejezésre saját nézetét, s különösen világosan áll ez előnk akkor, ha a két helyet egymás mellé illesztjük. Ime, mi az, amit a 7. könyvben Beatrix állítólagos érdemként méltat, s amivel a 8. könyvben Mátyás^t dicsőíti:

4B VII. (Geréb 298.)

4B VIII. (Geréb 340—341.)

A megérkező királyné... nagy- szerű <u>lakomákat</u> rendezett... visszatartotta a királyt a <u>közvetlenségtől</u> ; állandó <u>aj-</u> <u>tónállókat</u> állíttatott, meg- szüntette a könnyű bejutást; a királyi felséget rávette, hogy... csak megállapított i- dőben tartsen kihallgatást...	Nem lehettük fel benne azt a királyi <u>gőgöt</u> , mely századunk sok királyát eltölti... nem volt minden nap nagy előkészü- lettel fényes <u>étkezés</u> ... nem volt ott szolgák és <u>ajtónállók</u> sokasága...
---	--

Ha a Mátyásról mondottak erényként értékelhetők — s kételkedhetünk-e ebben? — a Beatrixról mondottak éppen ellenkezőek. A királyné nevéhez fűzött reneszánsz műveltség térhódítására a csaknem négy lapot kitevő szövegből egyetlen mondatot szán (4B VIII:259.), s szerepét abban határozza meg, hogy miatta férje sokat veszített népszerűségéből. A királyban meglévő jótulajdonságok kivétel nélkül a házassága előtti időre jellemzők: erő és türelem, emberi magatartás, bőkezűség, közvetlenség, s általában erény mindannak a hiánya, amit Beatrix befolyásának tulajdonít. Ha a 7. könyv olvasása közben a Beatrixról mondottak magyarázata dolgában támadnak is kételyeink, ezek a 8. könyv tartalmának ismeretében eloszlanak, s bizonyossá válik a szerző iránta táplált ellenszenv. Ezzel egyébként a legszorosabb összhangban áll az a szimpátia, amit itt-ott, ó-

vatosan elbájtatva Corvin János iránt kiemendülni érzünk, s az a néhány apró tüske, ami a Magyar Történet sorai közül a királyné felé irányul (Ulászló, Váradi Péter, s ha az udvari pletykák²⁴ minden részletét ismernénk, bizonyára többet vehetnénk észre).

Az is tény azonban, hogy Bonfini álláspontja a szóban forgó kérdésekben nem Mátyás halálával változott meg. A 4B VIII.-ban ugyanis szóról szóra azt ismétli, amit 1486-ban a Hermogenes-fordítás előszavában (BH) megfogalmazott. Az előbb idéztünk ebből egy részt magyarul, nézzük meg ugyanazt latinnul:

BH (50)

Ad haec non regius ille festus te delectat, qui alios nostri seculi reges occupavit. non purpure. non aureae trabae splendor assiduus. non continuus tricliniorum et cellarum apparatus advenientium lusina ab editu deterrent. non lichorum aut ianitorum turba. non scribarum conspuensiumque multitudo. qui diu multumque rogati vix tamen per litteras respondere dignantur...

4B VIII:265.

Ad haec non regius ille festus in eo recognosci poterat, qui multos nostri seculi reges occupavit. Non purpure. non aureae trabae splendor assiduus. non quotidianus tricliniorum et cellarum apparatus. que advenientium lusina deterrent et contrahant stupores; non lichorum et ianitorum multitudo. non conspuensium turba. qui diu multumque rogati vix tamen per litteras respondere dignantur.

(A mindenre kiterjedő figyelem jele, hogy BH Ulászlóra is vonatkoztatható "alios" szavát a Magyar Történetben "multos"-

ra említi.) Nem állítjuk, hogy ez az író őszinte érzése, hiszen célja nem saját érzelmeinek ecsetelése, hanem Mátyás dicsőítése volt. Az azonban bizonyos, hogy véleménye szerint ezeket a vonásokat értékelte nagyra az udvar a királyban s a király önmagában. Az 1486-ban fogalmazott gondolatokat körülbelül egy évtizeddel később a Magyar Történetben kétszer is megismétli egyszer változatlanul a közben elhunyt király magasztalására, s egyszer visszajára fordítva Beatrix gyalástatára. Megrovását ezzel az eljárással ⁴oly elegáns formában juttatta kifejezésre, hogy az a be nem avatott kortársak s az utókor előtt teljességgel rejtve maradt.

A reneszánsz életforma általános megnyilatkozásainak ecsetelése után rátér Mátyás építkezéseinek ismertetésére (4B VII:92--124.). E részhez alapvető forrásként saját korábbi munkáját, az Averulinus-fordítás előszavát (BA) használja fel oly módon, hogy annak itt alkalmazható részleteit erősen kibővíti, talán Ransanus 2. indexének néhány adatával, főként azonban saját megfigyeléseivel és a szokásos — bár itt a tárgy változása miatt az eddigiekhez képest változott formájú — közhelyekkel. A szakasz számos forrásértékű adatot és megjegyzést tartalmaz az azóta sűrűbben eltűnt tárgyi emlékek rekonstruálásához. Az Averulinus-fordítás megállapításait formailag és tartalmilag szabadon forgatja, általában csak egyes részleteket ragad ki belőle, azokat viszont rendszeren megküldteti s újabbakkal egészíti ki. BA szövegének nyoma első sorban a budai vár (4B VII:92--97.), a székesfehérvári bazilika (4B VII:111, 113--114.), a bécsi várban létesített kertek (4B VII:121--122.), illetőleg a tervezett dunai híd (4B VII:123.) leírásában mutatkozik. Forrására annyiban hivatkozik, amennyiben az egész szakasz végén utal e fordítására, s meg-

jegyzi, hogy három hónap alatt készítette azt el (4B VII:124.). A szöveges egyezésre példa:

BA (56)

4B VII:102.

<u>aedificiis</u> exornasti, ut ea	Ille <u>eternitatis</u> <u>destinatione</u>
<u>potius</u> <u>destinatione</u> <u>aeterni-</u>	hic <u>temporaria</u> in ambulo
<u>tatis</u> , quam <u>temporaria</u> <u>mora</u>	<u>mora</u> <u>edificavit</u> .
erecta spectentur.	

Ransanus szövegéből jóformán semmit sem vesz át, s ezért annak felhasználását nem is kívánjuk bizonyítani, csak annyi állapítható meg, hogy Mátyás néhány építkezéséről — pl. Tata — ő is megemlékezik. Az egyes részletekkel kapcsolatban az alábbiakat jegyezzük meg:

4B VII:86. monaule, choraule: Haraszi Emil (MEKv II. 392.) szerint 'táncos, táncmester'; Quicherat—Daveluy értelmezése (Diet.): "celui qui joue de la flûte simple" és "joueur de flûte accompagnant les chœurs".

A Mátyás orgonájára vonatkozó irodalmat (4B VII:92.) ld. Balogh Jolán 445.

4B VII:93. postes insuper emblemate conspicui — értelmezéséhez ld. Zlinszky János—Zlinszkyne Sternegg Mária, Archaeologiai Értesítő 1966. 109—111.

4B VII:97. A palota bejáratát őrző ruhátlan szobrokat többen említik, de a mi szövegünk önállóan látszik. Vö. Balogh Jolán 138—143.

4B VII:99—100. A kapu és fölötté Bonfini epigrammája, vö. uo. 143—144. Ismeretes, hogy Bonfini egész kötetre való epigrammával ajándékozta meg Corvin Jánost (vö. 4B VII:180.), ezek azonban nem maradtak ránk. A szakirodalom nem vett tudó-

mást arról, hogy az itt idézetten kívül a szerzőnek még egy verse került el az enyészetét: az Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 444. sz. kötetének 1. lapján olvasható Fedor Istvánhoz írt epigrammája is.

4B VII:104--108. A budai kerteket Laurentius de Monacis óta sokan említik, maga Bonfini is (BA 57.); itt adott tudósítása azonban sok tekintetben egyedi és forrásértékű. Vö. Balogh Jolán 95--99. Ugyanitt 4B VII:104.Extra--106.subest és 4B VII:109.Argentatis---contacta tárgyi és filológiai értelmezéséhez ld. uo. 100--101. és 144--145.

4B VII:109. A pesti oldalon elterülő majorról uo. 171--172., s a következő mondatban említett két másikról uo. 161--167, 152.

4B VII:115. Mint említettük, erről Ba 2. is szól, az 1B I:383. ezt egyszer már átvette onnan. Itt most mindkettőnél lényegesen bővebben és új adatokkal látjuk viszont. Vö. Balogh Jolán 189--195.

4B VII:119. A komáromi várról ld. uo. 159--160.

4B VII:120. A Bacentaurusról csak itt olvashatunk; a tudósítás megbízhatósága mellett szól, hogy Ferrarából is ismerünk Bacintoro mezzano és Bacintoro piccolo nevű hajókat, ld. Berzeviczy: Beatrice 294.; ennél nevezetesebb -- bár későbbi -- a velencei Bacintoro, melyről bőven ír Hofmann: Lexicon I. 597., s Canaletto is megfestette (Milano, Aldo Cresspi gyűjtemény).

4B VII:123. A dunai hidra vonatkozó irodalmat ld. Balogh Jolán i. m. 94--95, 151--152. Ugy tetszik, e téma kedves a szerző előtt, mert több alkalommal is szóba hozza, s mindig emlékeztet Traianus hajdani építményére. Először az Averulinus-fordítás előszavában érinti (BA 57.): "Nonne statim, visa

pontium ichnographia, de traiciendo marmoreo ponte Danubio, Traiani exemplo... cogitasti." Mivel a most tárgyalt fejezet egészében e munkát ismétli, forrás szempontjából ezzel az idézettel a kérdést megoldottnak tekinthetjük azszal, hogy az ott mondottakat ájrásza meg. Traianus hidjáról azonban sokkal bővebben szól az LB II:90--91. Ez DH 68:14.13. kivonata: "Ulpus Traianus... pontem in Istro edificavit ab Hadriano deinde demolitum, ne a Dacis Mysie infestarentur, pila XX suffultum" stb., következnek a hid adatai, "pontis adhuc superstites pile e quadrato lapide cernuntur." Ugy látszik tehát, hogy Dáo munkáját Bonfini még régebben tanulmányozta, talán éppen az Averulinus-előszó fogalmazásakor, s a Magyar Történet írása közben már csak emlékezetből idézett belőle mindenütt, ahol erre alkalma nyílott. Így az LB I:80.-ban is: "Crinitus Ulpus Traianus... in Danubio pontem erexit, opus perquam admirabile, ut Dion in Traiano scribit, cuius hodie quoque pile nonnullae spectantur". Legközelebb Zeigand építkezéseivel kapcsolatban halljuk: "Verum mors invida tam superbi operis initium interceptit; quod si perficere potuisset, Traiani pontem, quam in superioris Mysie ripa quondam ille fecerat, procul dubio superasset." (3B III:343.) Amikor tehát Mátyás építkezéséről szólásban újfent megemlékezik róla, ez már a negyedik alkalom: "De faciundo in Danubio ponte (etsi per vim licuisset, fortasse prestitisset) Traiani caesaris invitatus exemplo, quo prope Sinderoviam marmoreo Istrum ponte traiecit, cuius nonnullae adhuc pile supersunt, cogitabat." (4B VII:123.)

A helyek forrásait illetően nincs probléma: a Magyar Történet valamennyi érintett mondata BA közvetítésével DH-ra megy vissza. Világos az is, miért kerül sor ugyanazon idézet többszöri felhasználására: a kitéő magasztaló sorainak fényé-

ben a magyar királyok dicsőségét öregbítette annak leszögezése, hogy vállalkozásuk a klasszikusok által már-már felülmúlhatatlannak vélt alkotást "procul dubio superasset" — no persze, ha nem jött volna közbe semmi. A római császár hídvérő tevékenysége tehát DH révén jutott Bonfini tudomására, s innen szerezte az alkotmányra vonatkozó valamennyi értesülését, azt is, mely a fennmaradt pillérekről tudósít. Hiába ismételteti többször is, hogy a pillérek egyikénél ma is látható, a kijelentések nem saját korának egy valóságos tárgyi emléket őrzik számunkra, hanem egy réges régen elmúlt ~~magyar~~ állapot-ról szóló hajdani tudósítást közvetítenek. Helyesen észrevételezi Császár (i. m. 98.): "Bonfini három ízben is említi, hogy a híd néhány, kockaköből rakott pillére még látható; de éppen abból, hogy bővebb rajzát nem adja, s különösen abból, hogy fölíratát nem közli, joggal következtethetjük, hogy ő maga nem látta a római uralom ezen hatalmas emléket, hanem pusztán mások elbeszélése ~~szó~~ nyomán indult." Nem azért tesszük ezt szóvá, mintha kétségbe vonnánk, hogy a XV. század végén a romok csakugyan láthatók voltak, hiszen még a Pallas lexikon (IV. 844.) szerkesztésének idején is észre lehetett ezeket venni, hanem annak bizonyítására, milyen szolgai módon ragaszkodik Bonfini az irodalom forrásmegjelöléséhez; még a "saját szememmel láttam" kitételt is hajlandó átvenni egy sok száz évvel korábban élt szerzőtől, jóllehet az csakugyan a saját szeméről szólt, a Magyar Történet olvasója viszont természetesen Bonfiniéra érti az olvasottakat. Ezzel most főleg azért térünk ki, mert a tárgyalt szakasz végéhez érve hangot kell adnunk annak az enyhe gyanúnak, mely a különböző építkezésekről szóló leírások olvasása és egybevetése során bennünk támadt.

Emellettük, hogy a művészettörténeti szakirodalom az adatokat általában elfogadja, a leírás egészét forrásértékűnek tekinti. A dolog tárgyi részéhez nem tudunk hozzászólni, formailag azonban feltűnő, hogy mindazt, amit az Averulinus-fordítás előszava a pannóniai építkezésekről általánosságban mondott, vagy a visegrádi várra konkretizált, a Magyar Történet részleteire bontva különböző épületekre osztja szét:

BA (56) Visegrádrol

cubiculaeque... magnificae
connationes collaqueatis
contignationibus irradien-
tes.

4B VII:116. Tatárol

connationes magnificaeque
cubicula... lateque contigna-
tionem...

4B VII:121--122. Mátyás
Bécsben

Frigidarie caldarieque celle
in pensili solo confecte. In-
ferius quoque hortos excolu-
it... supra menia produxit
ambulacra...

4B III:101. Vitéz János Eszter-
gomban

Item caldarias frigidariasque
cellas et hortum duplitem, quem
xystis excoluit et superiore
ambulacro coronavit.

Fentebb idéztünk egy párhuzamos részt a 4B VII:102. és BA (56) között; hozzá kell tennünk, hogy előbbi a budai várban Zsigmond folyosójáról szól, utóbbi viszont általában beszél a pannóniai építkezésekről. Az a különös eset áll tehát elő, hogy két-két mondat formailag egyezik, tartalmilag azonban nem. Hasonló párhuzamokat tekintélyes számban idézhetnénk, mivel azonban ezek zöme általánosságban mozog, s valóban feltehető, hogy Mátyás minden alkotásában a reneszánsz építőművé-

szetnek ugyanazokat az elemeit domborította ki, így tehát a leírásokban a párhuzamosság elkerülhetetlen, gyanúkat nem is annyira a részletek egybehangzására alapítjuk, mint inkább arra, hogy Bonfininak az egyes építkezésekről szóló leírásai egészükben emlékeztetnek egymásra. Ugy tettenik, mintha a szerző nem gyakorlati megfigyeléseit illesztene össze, hanem egy elméletileg megkonstruált ideát írta le, s ezt illusztrálná a valóságból kölcsönzött elemekkel. Mindenesetre szeretnénk felkeltetni az óvatosságot e rész gyakorlati alkalmazásával szemben, mert úgy véljük, nagyjában-egészében itt is kész formulákra épít, mint ezt más vonatkozásban már volt alkalmunk megállapítani.

A Corvin János jellemzésére, neveltetésének, uralkodásra való felkészítésének ismertetésére szánt szakasz (4B VII:125--136.) egészében a szerző sajátja. Az írott emlékek közül egyik^k-másik párhuzamba állítható vele, kettőként azonban nem jöhet számításba. Schönherr (Corvin János 33.), mikor az ifjú külső megjelenésére vonatkozó leírást idézi, úgy véli, hogy a sorokban megbízhatunk, mivel Ulászló idejében készülvén bennük hiszlekedést nem kereshetünk. A fennmaradt ábrázolások -- vö. Balogh Jolán 717--718. -- nem mondanak ellent e képnek. Hiszleg helyett stilizálásról beszélhetünk, hiszen például közsímmert testi hibáját nem említi. A sorok íratásának idejét mutatja a szerző állítása, mely szerint Mátyás előre látta, hogy halála után fiát kicsemmizik a hatalomból. Valós alapja van ennek, mert Mátyásban csakugyan élt ez a sejtés; bizonyítja ezt a Sánkfalvi Antal részére adott utasítás egy megjegyzése: "Nam ut Dominatio Sua Illustrissima sciat, et rem aperte intelligat nisi in vita nostra efficiamus, quod futurus rex eligatur, post mortem nobis integrum non erit, quia potestas eligendi ad

incolas regni devolvetur, qui forte alium, quam speraremus et expectaremus, eligent, nam in subditorum cordibus, quid latet, solum Deus novit." (Kovachich SRHM I. 347.)

Az egész szakaszra nézve vö. Schönherr: Corvin János 31—34, 55—64.; a trónutódlás kérdéséhez az imént id. instrukció (Curae et nimiae sollicitudinis invictissimi Matthiae re-his Hungarorum etc. de successione illustris ducis Joannis Corvini filii naturalis exemplar et imago, sive instructio ad ducem Calabriae cognatum suum. Instructio privata pro praeposito Posoniensi ad illustrem D. ducem Calabriae etc. Kiadva Kovachich SRHM I. 341—350.); a házassági tervekről ld. még a későbbiekben is többször. Schönherr említett megjegyzését megtoldva szeretnénk felhívni a figyelmet arra a kétségbevonhatatlan rokonszenvre, mellyel az író az ifjú alakját körülveszi, uralkodásra való alkalmasságát ecseteli oly időben, mikor ezzel önös célja már aligha lehetett. Nemcsak Mátyás nevében sajnálkozik azon, hogy "a severa nonnullorum censura opinione-que" nem követhette őt a trónon. (A kifejezés eléggé egyértelmű, hiszen az "opinio" általában gyenge lábon álló vélekedést jelent: Geréb 304. Balvélekedésnek fordítja.)

Valószínű, hogy e rész szerkesztéséhez Bonfini felhasználta annak az epigramma-gyűjteménynak az előszavát, melyet érkezésekor ajándékozott a hercegnek (4B VII:180.), s melyet ellátott "cum haud iniucunda inutilique praefatione, ubi de instituendo novo principe agebatur." Néhány mondattal előbb már idézett is egyet a benne foglalt versek közül (4B VII:100.)

A 7. kö^vyv hátralévő részét (4B VII:137—205.) nem köthetjük irodalmi alaphoz. A 4B VII:137. -- "atque diximus" -- megismétli a 4B VII:2.-ben mondottakat, majd a 4B VII:138. utal a 4B VII:6—71. tartalmára. Ezután az egyes ausztriai váro-

sok elfoglalására tér rá. Egyelőre az 1486-os év eseményeit ismerteti. Mátyás júl. 6-án még Budán van, a 4B VII:139.-ben említett pozsonyi tartózkodásnak júl. 19-ről van nyoma (Sebestyén: Tart. hely. 92--93.). A következő mondatban említett Sistestorphan-ot Berzeviczy (Beatrix 367.) Zellerndorffal azonosítja. Laa-ban a királyt szept. legutolsó napjaiban találjuk (Sebestyén i. m. 93.).

Az iglauri találkozó eseményeinek elbeszélését a 4B VII:145. kezdi meg. Erre szept. 1. és 17. között került sor (Sebestyén uo.), mintegy két héttel Laa ostroma előtt; az előadásba pontatlanság csúszott, mert eszerint a király ostrom közben utazott volna Morvaországba a tárgyalásokra. A pontatlanságnak másutt is van nyoma. A 4B VII:149. azon állítása, hogy Beatrix is elkísérte volna férjét a találkozóra, téves: biztos tudomásunk van arról, hogy ez időben továbbra is Pozsonyban tartózkodott (Berzeviczy i. m. 366.); mivel Iglauban Ulászló is jelen volt, talán ismét sejthetünk valami félzatos-
ságot e hamis hír mögött. Magára a tanácskozásra vonatkozóan vö. Beatrix levele Eleonórához, Pozsony 1486. aug. 13. (MDE III. 109.); Caesar Valentinus Herculeshez, Iglau 1486. szept. 11. (uo. 117.) A 4B VII:152.-ben írt ajándékok közül a "gemmata galea" Ulászló egyik kísérfőjének a helyszínen szept. 8-án feltett feljegyzésében is említettetik (Balogh Jolán 463.). Az egész előadás szentjánki elbeszélésén alapul, innen a részletek ismerete és a helyenkénti pontatlanság.

4B VII:156--163. vö. Caesar Valentinus levele Herculeshez, Znaim 1486. okt. 18. (MDE III. 123.) A retzi ostrom 1486. okt. 4. és 11. között zajlott (Sebestyén i. m. 93.), a Znaimban való tartózkodás az ezt követő napokra esik, majd Egburgum ostroma következik okt. 19-től (uo.).

4B VII:164. vö. Caesar Valentinus levele Herculeshez, Retz 1486. nov. 4. (MDE III. 128.), s vö. ugyanezt a 4B VII:184.-hez. A 4B VII:178--183. Bonfini megérkezéséről s a királyi családnak ajánlott műveiről szól; ellenkező adatok híján egészében el kell fogadnunk, amint az irodalom változtatás nélkül idézni is szokta. A kérdés kronológiai részére még visszatérünk.

A 4B VII:185.-től Filipecz János franciaországi követséget beszél el, s részletes jellemzést ad a váradi püspökről. A követséggel kapcsolatban ld. Berkovits Ilona, *Revue d'Histoire Comparée* 1948. 242--253. és uő, *Magyar Könyvszemle* 1945. 22--37., esszerint 1487. júl. elején érkezett VIII. Károlyhoz, s novemberben indult tovább Milanóba. Ld. még Filipecz okiratát (Teleki XII. 764.), melyből megállapítható, hogy visszatérőben, 1488. jan. 18-án Zágrábban időzött, s Mátyás megbízó leveleit 1487-ből (MDE III. 149--150.), továbbá MTT 1867. 215--219.; Fraknói: Mátyás törekvései a császári trónra 69--70. A többször említett francia követ Christophe de Plailly (Fraknói uo 17. és MDE III. 204.); Zoliabus a szerencsétlen Dásem herceg. János püspök jellemzését vö. 1B I:92--93.

A könyv befejező bekezdése Nagylucsei Orbán egri és Bakócz Tamás győri püspöki kinevezéséről szól, s röviden jellemzi a két férfit összehasonlítva tulajdonságaikat. A két kinevezés 1486 őszén történt (Fraknói: Bakócz 17.).

A Bécsújhely ostromára és elfoglalására vonatkozó elbeszélés (4B VIII:1--114.) írott forrása a szerző egyik korábbi műve, a Philostratus-fordításhoz készített előszó (Bh). A szakasz lényegében az ebben foglaltakat ismétli meg, a többet -- bár tartalmilag nem jelentéktelen -- mennyiségileg elenyésző. Az Averulinus-fordítás felhasználásával szemben az

átvétel most nemcsak általánosságban mozog, hanem jórészt szöveges egyezésben jut kifejezésre annyira, hogy a szakasz tekintélyes része egyszerű másolata a korábbi fogalmazványnak:

BPh (817)

4B VIII:36.

Mox tormenta undique moenibus	Mox tormenta undique moenibus
adacta et ita proxime circum-	adacta et ita proxime circum-
erectae turres castellorum	erectae turres castellorum
instar, ut coninus cum oppi-	instar, uti cum oppidanis co-
danis, nisi interiecta fossa	minis, nisi interiecta fossa
prohibuisset, manus conserere	prohibuisset, manus etiam con-
potuissent.	serere potuissent.

A 4B VIII:114.-ben egyik kedvelt gondolatát látjuk viszont, ami -- ha nem is ennyire betű szerinti hűséggel -- szintén a fordításra mutat vissza:

BPh (825)

4B VIII:114.

In vestro namque exercitu,	In Pannoniis etiam castris
quod non sine pudore dici	
potest, multos Curios, Camil-	multos Curios, Camil-
los, Fabricios, Fabios, Sci-	los et Fabricios, multos etiam
piones et Aemilios caernere	Fabios, Scipiones et Emillos
erit.	periustranti recognoscere illa
	tempestate licuit.

A módosítást főképp az időbeli eltolódás teszi szükségessé, a két párhuzam azonban azt a többször tett megállapításunkat is példánzza, hogy forrásaihoz -- ime, még saját fogalmazványához is -- akkor ragaszkodik szigorúan, ha abban tényekkel

találkozik, míg a kevésbé adatszerű közlemények átvételekor szabad folyást enged tellének.

Ez a mi tehát a szóban forgó szakasz anyagának lényegét ^{teszi} (4B VIII:4--9, 11, 13, 20--21, 36--39, 50, 54--60, 78--115.); ezen kívül még a következőkhöz kell megjegyzést fűzni:

4B VIII:40--48. vö. Balogh Jolán 254. Ezen belül a 4B VIII:40. "temporariam ibi regiam cenaculumque in amphiteatri speciem cum proximo sacello construxit"; Genthon 31--32. szerint nem lehet megállapítani, mi igaz ebből, mert sem irodalmi, sem tárgyi nyomuk nem maradt. Székely István (55.) azonban arról tudósít, hogy Mátyás Bécsújhelyt emelt épületei "mind e napiglan" megláttatnak. 4B VIII:41. vö. Mátyás levele Pozsony városához, Bécsújhelynél 1487. ápr. 16. (Teleki XII. 348--349.)

4B VIII:42--43. vö. Ulászló oklevele, Buda 1490. okt. 28. (Teleki XII. 806.)

4B VIII:72--77. vö. a kortársak levelezése 1487-ből (MDE III. 193, 199, 200.); közben 4B VIII:73. Báthori István jellemzése vö. Bartholomaeus Chalcus jelentése: "El Conte Stefano di Bathor... essere virgine... de somma integritate et observantissima fede" (MDE IV. 195.)

A Bécsújhely elfoglalásától Mátyás halálának előestéjéig történt események elbeszélése (4B VIII:115--188.) nagylehetősen vázlatos, és terjedelemben sem jelentős. A közölt adatok általánosságban egyeznek az igazolható tényekkel. Voltaképpen ez az első olyan rész, amit a szerző már mint szentani ad elő. Szükségszerűsége és az elbeszélés jellegének változatlan-sága ezért meglepő.

A 4B VIII:115. szerint Anconának adományozott "sigillum et signa regalia" felől fennmaradt többi adatot ld. Balogh Jolán 307--308. és 404--405., vö. még Fraknói: Mátyás diplo-

matái 71.

4B VIII:115--116. vö. Orbán egri püspök jelentése a pápához, Bécs 1488. máj. 9. (Teleki XII. 772.) és ld. még Fraknói: Pecchinoli passim. 4B VIII:125. A Sankt-Pölten-i tanácskozásról ld. Albert szász herceg okiratát no. 1487. dec. 16. (Teleki XII. 761.)

A 4B VIII:126. arról tudósít, hogy 1488. máj. 15-én "Johannes Antonius Mediolanensis nondum metropolita" — Geréb László fordításában "János Antal, ki akkor még nem volt milánói érsek" (326.) — Corvin János házassága ügyében követségbe érkezett a királyi udvarba. Az ember nem is hiáné, mekkora zűrzavar uralkodik e kis hír körül. Kardos Tibor a fordításhoz fűzött jegyzetében (Bonfini 354.) a követ személyét pontosabban meghatározza: "Giovanantonio Marliani jogudós, majd érsek." Balogh Jolán 319. és 652. azt mondja, hogy ~~Marliani~~ epithalamiumot írt az eljegyzés alkalmából, és ennek kéziratát ez alkalommal magával hozta, Mátyásnak ajándékozta, s az ma a volt-terrei könyvtár díszé. Balogh Jolán tévedését könnyen helyreigazíthatjuk, hiszen az epithalamiumot másutt maga is Johannes Franciscus Marlianinak tulajdonítja (l. m. 658.), s valóban, a kis mű címe, ajánlása egyértelműen ezt a nevet tünteti fel (ld. Abel: Olaszországi írók 357--381.). Az író csakugyan milánói jogtudós volt, magyarországi követjárásáról azonban nem tudunk, s nem volt egyházi személy, tehát érsek sem. (Vö. Magyar Könyvszemle 1888. 140--156.) Balogh Jolán feltevése tehát elnézésen alapul. A bonyodalom azonban ott kezdődik, hogy a milánói érsekek sorában a XV. század folyamán nincs sem Giovanantonio, sem Marliani. Sőt, a szép számú Marliani között sem bakkantunk e keresztnév viselőjére; Giovanantonio Marliani így nemcsak érsek nem lehetett, de jogtudós is aligha.

Ráadásul Milano Magyarországra küldött követei között sincs nyoma Marlianinak, Giovanantoniónak. Amikor 1488. febr. 27-én a milanói fejedelem utasításokkal látja el egyik Magyarországra induló emberét, így szól: "Mandamo el reverendo messer Guidantonio nostro consiliere in Ungaria" (MDE III. 382.), s még ez év szept. 30-án visszatértéről is tudósít: "Reversus a maiestatis vestre legatione reverendus notarius dominus Guidantonius Archimboldus orator noster" (uo. 437.). A hazánkban járt követ tehát Guidantonio Arcimboldi volt. (Az ismert dátumok -- 1488. febr. 27., máj. 15., szept. 30. -- éppen egybevágnak; ugyancsak beleillik a képbe Giacomo Trotti 1488. szept. 27-i jelentése Milanóból, melyben említést tesz az akkor Magyarországon tartózkodó Messer Guidantonio Arcimboldo milanói követről, ld. Beatrix-okiratok 124--125.) Az Enciclopedia italiana (IV. 98.) ezt a nevet nem ismeri, tud azonban Giovanni Arcimboldiról, aki a milanói fejedelem titkos tanácsosa, számos országban -- köztük magyar földön is -- követe volt, 1484-ben elnyerte a milanói érsekséget, s 1491-ben halt meg. Azonosnak tűnik a mi emberünkkel, de a keresztnév nem egyezik, s miért lenne "nondum metropolita"? Csakhogy -- amit az Enciclopedia nem említ -- Giovanni Arcimboldi nem viselte haláláig az érseki tisztet, mert 1488-ban átadta azt Guidantonio Arcimboldinak. Ő 1488. ápr. 28-án kapta meg kinevezését, beiktatása azonban csak 1489. jan. 23-án történt meg, s egészen 1497. okt. 18-án bekövetkezett haláláig hivatalban maradt (Chevalier I. 303--304.). Ő járt hazánkban az említett alkalommal, aminek egyébként Itáliában tárgyi emléke is maradt, ld. Banfi, Ricordi 24, 87--88. Bonfini tehát elvéri az egyik keresztnévet, Guido Antonius helyett Johannes Antonium ír, egyébként azonban helyesen céloz állására, "nondum metropolita"-ként, kine-

vezése és beiktatása között érkezett hozzánk. Hozzávetőleg az időpont is megfelel.

A 4B VIII:127.-ben mondottakat vö. fentebb a Gervin János-sal bővebben foglalkozó részzel (4B VII:125—135.) és az ott ld. instrukcióval.

4B VIII:148. Az 1488-ban érkezett török követ (Hadzsi Zaganosz) tárgyalásairól írt beszámolóját és az ez évben megkötött békeszerződés szövegét közli Hama György, Levéltári Közlemények 1955. 293—295. Ezerint a megbeszélések máj. 30-tól jún. 15-ig folytak Bécsben.

4B VIII:150. A téli szivatarhoz vö. 4B VIII:204—207.

4B VIII:151—152. vö. Beatrix levelei Eleonóraéhoz és viszont, 1487. (MDE III. 180, 185—186, 207.)

4B VIII:154. vö. Utasítás Angelo Pecchineli ortonai követ részére, 1489. márc. (Teleki XII. 784.) és Fraknoi: Pecchineli. A küldetéssel kapcsolatban érdekes összefüggésekre utal Barchhardt i. m. I. 118.

4B VIII:157. vö. Maffeo Triviliensis a milanói herceghez, Bécs 1490. ápr. 2. (MDE IV. 114.)

4B VIII:158. A jeruzsálemi pátriárka budai útjáról M. Triviliensis is megemlékezik 1490. márc. 11-én (MDE IV. 150.), többet azonban ő sem árul el róla. Ez időben két ilyen tisztség létezett; az ortodox pátriárka Konstantinápolyban székel, a keresztények által alapított latin pátriárkátus feje Rómában, s rendszerint a Vatikán egyik prelátusa volt. Vö. Lippay: Keleti egyházak 80. stb.

4B VIII:161—173. vö. MDE IV. 47—74. Az említett Franciscus Monachus civis Campanus = Francesco de Capuana. Vö.

4B VIII:232.

Mátyás halála, temetése s a közvetlenül ennek nyomában

járó eseményekről a szentamí hangja szól (4B VIII:189—243.), mégpedig az egykorúak közül a legközelebb. Egészében elfogadható, részleteiben más forrásokkal igazolható. Így a 4B VIII:189—203.-hoz vö. Maffeo Triviliensis levelei a milánói herceghez, Bécs 1490. ápr. 6. és 8. (MDE IV. 115—117.); Stephanus de Cremona u. ahhoz, Fessaro 1490. ápr. 20. (uo. 125.); Beltramo Costabilis jelentése Bécsből 1490. ápr. 11-én. (uo. 425—426.). 4B VIII:204—207. a csodajelekhez vö. 4B VI:254—255, 270.; Celtes Konrád egy szörnyssülettéről írt költeményt, említi Szathmáry László, MKEV II. 448. Ld. még 4B VIII:150. 4B VIII:208—214. vö. Maffeo Triviliensis levelei (MDE IV. 115—117.). Fentiekén kívül a 4B VIII:215. vö. a már eddig többször id. instrukcióval. A szakasz többi részéhez ugyanezeket az okiratokat idézhetjük, részben ld. még Maffeo Triviliensis levelei, MDE IV. 121—122. Néhány kisebb részlethez:

4B VIII:216-regalia—sunt. Erről más feljegyzés nem szól, vö. Balogh Jolán 303.

4B VIII:227.Universa—secuta. Az ötvenes szám kivételével másutt is olvassuk. A hajókról Pozsony város kamarái számadásaiban (1490. ápr. 18.) ez áll: "mit ettwenigen schiffen" (Berzeviczy: Beatrix 468.).

4B VIII:228.Nullas—voluit. Ellene mond ennek Beatrix ápr. 12-én Komáromban kibocsátott ediktuma az országgyűlés összehívása tárgyában (Wagner: Dipl. Saros. 133—134.), s az a tény, hogy utazása Pozsonytól Budáig 4 napot vett igénybe. Vö. Berzeviczy: Beatrix 468.

4B VIII:111.Petrus = P. Ransanus.

Mátyás jellemzése és külsejének leírása (4B VIII:244—286.) ismét a szentamí idézi. Balogh Jolán szerint (MKEV I. 437—438.) az itt rajzolt kép máig alapvető; erősen stilizált,

idealizáló, de belső hitelességét a király egész élettörténete bizonyítja. A kortársak néhány részletben eltérően nyilatkoznak ugyan, egészében azonban Bonfininak adnak igazat, s mellette szólnak a fennmaradt ábrázolások is. E megállapítást tudomásul véve ki kell egészítenünk azzal, hogy a Mátyás-kép e helyen csak másolat, melynek eredetijét a Hermogenes-fordítás előszavában (BH) találjuk. E korábban készült művét — épp úgy, mint a bécsújhelyi eseményeknél a Philostratus-fordítás bevezetőjét — csaknem változtatás nélkül vesszük át, illetőleg csak annyit módosít rajta, amennyit hőse időközben bekövetkezett halála szükségessé tesz:

BH (49)

Inest praeterea tibi tanta
pietas, religio et
divini sollicitudo cultus,
ut domi militis quoque non
secus ac Alexander dextera
sinistra hastam
feras.

4B VIII:260.

Propolluit insuper pietate
non medicari, cui mira religio
et tanta divini sollicitudo
cultus inerat, ut domi militis-
quoque non secus atque Alexander
dextera domi, sinistra hastam
ferret.

(Egy másik párhuzamos helyet idéstünk fentebb, Beatrixszal szemben elfoglalt álláspontjának bizonyítására.) Az eredetit néhány vonással bővítí, mondatai valamivel hosszabbak, lényegében azonban nem mond sem mást, sem többet. BH szolgál tehát forrással a könyv befejező szakaszának nagyobbik része (4B VIII: 244—249, 258—261, 265—266, 270—277.) számára. A közbülső részeket most fogalmazza meg először, nem tér el azonban BH alapvető beállításától, s azoktól a megállapításoktól sem, melyekkel az előző könyvben Mátyás udvarának, életmódjának bemu-

tatásakor már találkoztunk. A jellemző vonásokat bővebben fejtegeti, s néhány anekdotikus példával szemlélteti.

Az utolsó mondatok — szorosan tapadva az eddigiekhez — az árvaságra maradt ország gyászát tolmácsolják, plasztikus képet festve a király halála nyomán eluralkodott bizonytalanságról. Itt tesz kísérletet Mátyás jellemzésének kiegészítésére. Az eddig követett BH a király számára készült, s természetesen egyoldalúan jó tulajdonságainak bemutatására törekedett. Bonfini azonban tisztán látta a király jellemének árnyoldalait is, melyek felfedése előtt a szóban forgó rész írásának idején már nem volt akadály. Fontosnak tartjuk, hogy rámutassunk: a közben bekövetkező politikai fordulat nem készíti a szerzőt arra, hogy megváltoztassa ítéletét. Mindennél szemléletesebben mutatja ezt, hogy a magasztalására készült sorokat az Ulászló megbízásából készült lapokra szóról szóra átmásolja. Mátyás életében azonban már csak illendőségből sem ejthetett bíráló szót kormányzatáról. S most, amikor erre lehetősége nyílik, ezt nem arra használja fel, hogy a halott király emlékét elcsöztétítve az új király kedvébe járjon, hanem olyan módszert választ, melynek segítségével az igazsághoz hiven állíthatja egyensúlyba a mérleg karjait, anélkül azonban, hogy Mátyás sérelmére bármit is mondana. Sőt, éppen azért, hogy nagyon finom formák között módot talál hibáinak bemutatására is, emberivó, tapinthatóvá, szerethetővé, követhetővé teszi Mátyás alakját. Talán nem túlozunk, ha azt mondjuk, fényes és árnyékos oldalainak arányba állításával vezet be hőst a halhatatlanságba. A módszer virtuóz alkalmazása előadói képességének nem csekély dicsőségére válik. Felhossa a jogosnál nagyobb adókat, a parasztságot igazságtalanul sújtó sarcokat, a folytonos és kimerítő háborúskodást, nyugatalansá-

got, a hódító külpolitikát, mely valamennyi szomszéd népet a magyarság ellenfelévé tette; mindezt azonban úgy tünteti fel, mint ami haszonra fordult a vele járó belső béke és biztonság folytán, s az elhúnyt királyt mintegy a gyermekei üdvére szigorú apa pózába állítja be. Értékelése itt sem öncélú. Éppen úgy, mint Beatrix jellemzésével kapcsolatban volt alkalmunk megállapítani, célja elsősorban nem az, hogy az uralkodóról adjon leírást, hanem hogy a magyar történelem következő láncszemét okoszerűen kapcsolhassa az előzőhöz. Egyúttal megjelöli a következő időszak programját: olyan rendszer megteremtését, mely az eredmények tartása mellett a túlkapásokat mellőzni fogja. Mátyás jellemzésével tehát többek között arra is törekszik, hogy kellőképpen megokolja Ulászló majdani megválasztását. Ismételten hangsúlyozzuk, úgy teszi ezt, hogy az új királynak kötelezően kijáró felmagasztalás a legcsekélyebb foltot sem ejti a halott becsületén. Sőt, ez utóbbi számára jelentősen az elsőnél: megállapítja, hogy a magyarok Mátyást nemcsak hajdani, hanem leendő királyaiknál is többre tartják, s ebben észrevehető nyíltsággal benne van az Ulászló uralkodásának első periódusáról megformált elítélő véleménye.

A IV. decas 8. könyvének záró fejezete tartalmára, formájára tekintve egyaránt a mű csúcspontja. Szavaiból a megrendült emberi lélek hangja száll felénk, olyan őszinte fájdalmat árasztva, hogy mögöttük kiszémitottságot, hízelkedést, bravíroskodást szégyenkezés nélkül nem kereshetünk. A tudós elnéssel, s átengedi helyét a reménytelenségbe zuhanó hazafinak, minden más tanúságnál meghatóbban bizonyítva, hogy idegenből ideesodródván valóban magyarrá lett. Csak ezért sugározhatja be hangulatával a következő nemzedékeket, Zrínyit s magunkat egyaránt. S néhány sor méltó epitáfiuma annak a korszaknak, amit lezár, s méltó nyitánya a felrémelő XVI. századnak.

II. Ulászló uralkodása, 1490—1496

(4B IX—5B V.)

A IV. decas 9. könyvével a Magyar Történet különösen előkelő helyre lép történeti forrásaink sorában. II. Ulászló uralkodásának egész időszakáról nélkülözzük az összefoglalást, a hozzáférhetővé tett források is sokkal kisebb számban állnak rendelkezésünkre, mint ahogy azt az eddigi során megszoktuk. A király életrajza nem készült el, a forráskiadványok zömmel csak Mátyás haláláig tartalmazzák az anyagot, a részletmunkálatok jobbára csak azért fordítanak figyelmet ez időszakra, mert benne Mátyás korának utórezgéseit hallják; a szintézisek sem adnak többet, mint néhány következtetést, ami a Mátyás-kori csúcspont és a mohácsi mélypont ismeretében önként adódik. Számkra mindennek igen nagy a jelentősége. Egyrészt azért, mert a magyarországi tudományosság hanyatlásával, a nálunk tartózkodó külföldi követek számának megszappanásával elfogyatkozó egykori emlékek között a Magyar Történet önmagában is hirtelen nagyobb jelentőséghez jut, későbbi feldolgozások hiányában pedig a korszak egészére nézve ma is ez a munka ad irányjelző útmutatást. Szövegünk e ponton válik egyenértékűvé mind a korszak többi tudósításával, mind a modern feldolgozásokkal. (Annál sajnálatosabb, hogy magyar fordítása éppen itt hagyja cserben olvasóját, ott, ahol valóban egyedül tudna nyújtani.) Ebből következőleg a mi munkánk jelentősége is növekszik. A későbbi irodalom jórészt Bonfiniótól szerzi értesüléseit — még ha vitázik is vele —, s az ellentmondani látszó híradások jelentős része is az ő szavainak félreértésén alapul. Megnövekszik tehát a jelentősége annak, hogy adatainak valóságát ellenőrizzük, alaposságát megvizsgáljuk, mások vallomásával

egybevessük, forrásait felkutatassuk. Másrészt azonban a forrásközlés és feldolgozás csaknem teljes hiánya igen-igen megnehezíti a munkát, s hipotézisekkel vagyunk kénytelenek beérni ott, ahol addig biztos ítéletekre támaszkodhattunk, mert nincs mivel összevetni a Magyar Történet elbeszélését.

Általánosságban azt kell megállapítanunk, hogy Bonfini előadásával a modern kutatás rendszerint nem tud mit kezdeni. Egészében, gondolatmenetében -- bevallva vagy be nem vallva -- követi, részleteivel szemben kétségeket támaszt, más forrásokat idéz, de maga sincs meggyőződve azok nagyobb autenticitásáról, s nem is lehet mindaddig, míg a forrásanyag feltárása e területen is a Mátyáséhoz hasonló mélységgel meg nem történik. Addig pedig Bonfini elbeszélésének hitele, felfogásának szelleme véleményünk szerint támadhatatlannal áll, mégha egy-egy részletkérdésben meggyőződéssel mondhatunk is neki ellent.

A IV. decas 9. könyve Ulászló trónra kerülésének eseményeinek történetét adja előnk. Bemutatja az egyes pártok állásfoglalását, egyezkedéseik menetét, beszédek keretében ismerteti érveiket. Elbeszéli a királyválasztó országgyűlés lefolyását, majd a megválasztott király megérkezését az országhatárra. Ez az egész mű egyik viszonylag leghosszabb könyve, hiszen 19 lapon alig négy hónap eseménytörténetét mondja el (1490. ápr. --júl.). A témával kapcsolatban általában utalunk Fraknói: Magyar királyválasztások 107--135; részleteit az alábbi kommentárokkal kísérfük:

4B IX:2. v8. Beatrix levele Kassához, Komárom 1490. ápr. 17. (Teleki XII. 805.)

4B IX:7. Báthori István és a kíséretében lévő urak máj. 28-1 megérkezését jelenti Maffeo Triviliensis (MDE IV. 221.).

4B IX:9--10. A székelyek leírása a tudóst idézi. Anon ok-

nál fogva, hogy ezek a hunoknak, azok pedig a szkítáknak a le-
származottai, néhány, ezekre már korábban alkalmazott jegyet
szedeget össze — láthatóan emlékezetből —, s alkalmazza a
deputációban lévő székelyekre. Az LB VII:114. Thuróczi alapján
így szól: "Hi adhuc matrimonia externis non communicant, ne
proprium sanguinem inficiant. Severiores adhuc mores retinent".
Már előbb az LB III:100. ugyancsak Th-t követve a hunokról: "Un-
⁹ narum arma thorax et lorica, item arcus et pharetra; nonnulli
secuto, lancea ensegue falcate utuntur, maxima pars corio cor-
pore muniunt". Ransanusszal is egyezik, mint már az LB VII:116.-
ban is: "pastura victum trahunt. Servitatis impatientissimi".
Felhasználja azt is, amit az LB II:22.-ben Justinustól tudott
meg a szkítákról: "Gens bello asperissima, indomitabilis... pe-
cora tantum pascunt."

4B IX:13—15. Albert "soron kívüli" királyvá választása
valóban így történt; részletesebben ír róla Maffeo Triviliensis
1490. jún. 20-án (MDE IV. 221—222.), Albert júl. 21-én
hivatkozik is a történetekre: "proclamationes sacrae electionis
nostre in campo Rakosch mutua et concordii voluntate regnicu-
larum et civitatum factam." (Wagner: Dipl. Saros. 135.; vö.
Fraknói, Szászadok 1885. 103—104. Ugyane napj kelettel a hárt-
fai levéltárból idézi Wertner, Hadtörténelmi Közlemények 1912.
609.)

4B IX:18—23. vö. Maffeo Triviliensis levelei (MDE IV.
119, 161.) és Corvin János párthiveinek jegyzőke (uo. 118.).

A 4B IX:29.-től a szerző egyik kedvelt módszerének alkal-
mazásába fog, a különböző pártok állók nézeteit nem direkt for-
mában ismerteti, hanem az állítólag általuk előadott orációk-
ban. Nem jár távol a valóságtól, amikor a választási harc kime-
netelét szinte a szónokok közötti párviadal eredményeként állít-

ja be. E tényező ugyanis valóban nagy jelentőségi volt. Az 1498. évi XLV. tc. a királyválasztás során megtiltotta a külföldi követek meghallgatását, minthogy ez a rendek királyválasztási jogának befolyásolását jelenti. (Vö. Fraknói: Magyar országgyűlések 16.; Corpus juris Hungarici I. 620—621.) Itt közölt állítása, mely szerint Corvin János két fő fautora Filipecz János és Bakócz lett volna, első tekintetre valószínűnek látszik. Bakócz azonban még ápr. 6-án Corvin párthiveként tünteti fel magát a milenói követ előtt (MDE IV. 162—165.), a váradi pedig csak norvicsországi tapasztalatai után ismeri fel a herceg törekvéseinek hiábavalóságát (uo. 201.). Valóban, a párthiveiről összeállított jegyzékben még mindketten szerepelnek (uo. 166.). Bonfininak nem kellett tudomással bírnia arról, hogy időközben Filipecz más belátásra tért, az Ulászló megválasztásán fáradósó párt vezéréül szegődött (vö. Fraknói, Századok 1885. 15—16.), s Bakóczot is rávette a csatlakozásra. Fraknói hangsúlyozza, hogy minden a kulisszák mögött történt. (Ami ebből számunkra igen fontos: 1. Bonfini nemcsak az eseményekkel egy időben, de évekkel később, a könyv fogalmazása idején sem ismerte ezeket a rendkívül fontos körülményeket; 2. Szónokainak személyében az álláspont legtipikusabb képviselőjét lépteti fel, függetlenül attól, hogy ki tartotta a beszédet valójában, illetőleg hogy egyáltalán került-e sor ilyesmire.) A követekkel való eszmecsere — szerzőnkél beszédek — jún. 7—9-én folytak le a rákosi mezőn. Tubero szintén hozza a szónoklatok szövegét, de sem tartalomban, sem sorrendben nem egyezik Bonfinival. (Vö. Fraknói, Századok 1885. 102—103.) Nyilván ő is hasonlóképpen járt el.

4B IX:37—42. A Frigyes vagy Miksát ajánló követek be-

széde ugyanazokat a szempontokat domborítja ki, mint Miksa 1490. ápr. 19-én Innsbruckban kibocsátott proklamációja, melynek tartalmát közli Fraknói, Századok 1885. 8—9. Ez azonban Frigyes trónigényéről nem szól. Ugyanakkor (ápr. 25.) Frigyes is jelentkezik, s csak annyi engedményt tesz, hogy vele együtt fiát is koronázzák meg (uo. 9.). Eszerint tehát a szerzőnkől olvasható beszéd pontosan alkalmazkodik a helyzethez, s attól csak formájában tér el.

Beatrix érdekében a 4B IX:48—49. Ransanust lépteti fel. Id. erről bővebben Kulcsár, Magyar Könyvszemle, 1969. 1. sz.

A 4B IX:51—90. szakasz a cseh követek Ulászlót ajánló beszédét tartalmazza. Ez az első — mint alább rátérünk, nem helyileg, hanem időrendben az első — részlet, mely bővebben foglalkozik az új király személyével, s ennek megfelelően főleg bemutatására törekszik. Trónra természetegének bizonyítására sok érvet sorakoztat fel, melynek zöme ugyan közhelyként hangzik a fülünkben, érvelésének egész menete s az egyes részletek fogalmazása azonban erősen emlékeztet Udis Apológiájának felépítésére és formájára. Ez az 1493-ban kelt anoním vitairat — mely Berzeviczy Albert megállapítása szerint a király és az özvegy királyné között zajló perbe mint a Beatrix által Rómába küldött felterjesztés hivatalos cáfelata szült bele (Budapesti Szemle CXLIX. 1913. 190—302.) — céljának megfelelően minde beállításában, mind részleteiben bevalottan elfogult, hangja éles, sőt itt-ott durva és izléstelen, adatait önkényesen s a valósághoz nem mindig ragaszkodva válogatja össze. Szerzője ellenséges örzülettel viseltetik nemcsak Beatrixszal, hanem Mátyással és Corvin Jánossal szemben is, többször kifejezésre juttatja ellenérzését a főurak befolyásától szabadulni igyekvő politika iránt, elítéli a zsarnoki

hajlamokat, habgsúlyozza a törvényes örökösödés szükségét, s a Hunyadiak egész időszakát sajnálatos kisiklásként értékeli: "Ne tyrannicis Mathie moribus novum regem inficeret" (457.); "ne Mathie tyrannycisque moribus regem inficeret" (474.); "regnum, quod a veris successoribus, quodam Mathie electionem declinarat, in regium sanguinem, in verum heredem, in Ladislai nepotem primogenitum sane redegerunt" (472.); "Adde hñs obstinatissimas Ungarorum mentes, que cum verum heredem in regnum restituerint, nichil impensius curare videntur, quam uti hereditarie proli ac legitimis successoribus recta consulant, nondum dedidicerunt Pannonos regi seminis defectu, in quot et quanta mala conciderint... Sigismundus... Alberto genero regnum legavit, Ladislaus... Alberto successit, secundum Ladislai mortem Mathias Corvinus regnum interceptit. Nunc vero Wladislaus Ladislai nepos primogenitus et decreto patrum et hereditario iure in avunculi regnum restitutus..." (473--474.); "Nonne regi ac Ungaris admitendum, ut regnum sub legitimi, si ita divinitus datum est, et non translativi conditionalive heredis suspiciis gubernetur, quod Ungarorum animis ita sollicitat, ut nil magis vexare videatur." (476.) Mátyás külpolitikájáról is elítélőleg nyilatkozik Morvaország és Szilésia bekebelezéséről szólóban (455.). Jóllehet e kifakadások elsősorban Beatrix ellen irányulnak, s Mátyás csak mint vele szoros kapcsolatban álló személy kerül szóba, a közvetlenül ellene és fia ellen megnyilvánuló ellenszenvet nem nehéz felfedezni.

Ésért nem látszik indokoltnak a szerzőt -- Fraknóival egyetértve (Századok 1885. 5.) -- János váradí expüspökben keresnünk. Filipecz ugyanis 1469-től egyértelműen Mátyás oldalán áll, uralkodása idején váradí püspökséget, bihari ispánságot, jelentős követségeket visel, hogy mást ne mondjunk, tagja a

Beatrixért menő deputációnak, s tárgyal Corvin János eljegyzése ügyében. Ez utóbbi iránt érzett szimpátiáját asszal is kimutatja, hogy apja halála után mellé áll, s csak megválasztásának képtelenségét belátva jut más meggyőződésre. Kiszártnak tartjuk azonban, hogy a józan belátás egyúttal érzelmeit is alapjában áthangolta volna. Valamennyi tisztségéről éppen Ulászló megkoronázásakor mond le, idekait nem ismerjük, de ha politikáját feltétlenül támogatni akarja, ezt pregnánsabban is kifejezhette volna. (Életrajzi adatait összefoglalja Balogh: Az erdélyi renaissance I. 180—182. s legújabban Csapodi, Magyar Könyvszemle 1967. 243—249.) Egész életútja, magatartása ellentmond annak a feltételezésnek, hogy tetteiben a mercenárius szempontjai vezették volna, s a magunk részéről Fraknói véleményét képtelenségnek tartjuk.

A szerző kétségtől a politikai viszonyokban járatos, nagy műveltségű ember. A biblia, a patológia ismerete egyházi személyre utal. Sűrűn forgatja a klasszikusokat, járatos a görög nyelvben (bár görög idézeteit a Roszner által használt példány másolója rendre kihagyja, ld. 469, 478, 479.); választott álnéve is erre vall. E jelek humanista műveltségére, vagy inkább iskolázottságára mutatnak, úgy tetszik azonban, hogy a reneszánsz szellem nem hatotta át lelke mélyéig, mert ennek jó néhány sajátos jegyével nem tud megbarátkozni. A legitimitás szükségességét, a condottiere-fejedelems uralkodásának ^{igazságosságát} nemcsak pártfogoltja érdekében hangosztatja, ez őszinte hitének látszik. Megvetéssel beszél azokról az újmódi szokásokról, melyek a reneszánsz jegyében -- nála Beatrice személyéhez kapcsolva -- Mátyás uralkodása alatt kaptak teret: "Tantum in histriones, mimos et cytharedos, tantum in choraulas, sonachos, cantores et utricularios, tantum denique in

essentatores futilisque peregrinancium multitudinem numerum profusionem hucusque toleravit, ut hos sumptus et allatum de-tem id ex decuplo superarit." (471.) Ebből egyúttal az is künik, hogy aligha lehetett külföldi származék. (Filipecs nor-va születésű!) A magyar nyelvet ismeri (456, 463.), a magyar történelmet is, méghozzá behatóan (474. s másutt is). Nem jár-hatunk messze a valóságtól, ha a szerzőt "régí vágósá" ember-nak tartjuk, aki ősi -- nem a Hunyadiak kegyéből felemelkedett -- s a Hunyadi házzal szemben álló családból származván egyhá-si pályára ment. (Ez ismét János püspök szerzősége ellen szól; ő ugyanis a 48 VII:185. hitelt érdemlő tudósítása szerint "ex humilibus, ut ipse ingenue fatebatur, parentibus et in tenui re ad Olmutium natus".) Miveltsege magas és humanista színe-zetű, a reneszánsz gondolatvilága azonban távol áll tőle. (Egyáltalán, az álnév használata nem nevezhető reneszánsz di-vatnak -- vö. Heller: Reneszánsz ember 157. --, ámár éppen esetünkben praktikus okai lehettek.)

Az Apologia problematikájára alább még kénytelenek leszünk visszatérni, bár -- előre megmondhatjuk -- nem tudunk a magunk számára megnyugtató eredményre jutni. Egyelőre beérhetjük azzal a megállapítással, hogy Bonfini munkájában a cseh követek beszé-de gondolatmenetében Udís felfogását tükrözi: "regemque offerri-mus non imperiosum, non truce... sed humanum, clementem... hereditario iure dari regna solent et nunc propria hereditate sine magno scelere defraudari potest, profecto Wladislaus iure suo regnum hoc sibi postulabit. Etenim Wladislai regis prinige-nius e sorore nepos est Alberti Sigismundique pronepos abne-posque" stb. Mindkét szövegben ugyanazok az érvek játszanak főszerepet, a legitimitás és a zsarnokellenesség.

Azonban többször utaltunk arra, hogy Bonfini számára a be-

széd elsősorban nem szövegprobléma, hanem bizonyos törekvések, vélemények gyűjtőmedencéje, főként tehát tartalmilag jelentős. Udis nem saját szempontjai szerint alakította ki állásfoglalását, hanem az uralkodó osztály egy csoportjának vélekedését foglalta össze. Ugyanennek a csoportnak az érveit sorolja elő Bonfini is a szóban forgó orációban. A gondolatazonosság tehát azonos alapállással is magyarázható, s nem kell belőle a két mű genetikus kapcsolatára következtetnünk. Nem is tennénk ezt, ha a gondolatiságtól távolabb fekvő helyeken, a tények közlésében nem lenne a két szöveg között teljes a formai azonosság:

Udis (478)

4B IX:61--62.

Wladislai Ungarie Polonieque
regis nepos, pronepos Wladi-
slai Litvanie ducis, indomito-
rum denique Sarmacie princi-
pum abnepos.

Wladislai Ungarie Polonieque
regis nepos, pronepos Wladi-
slai Lithvanie ducis, indomito-
rum denique Sarmatie princi-
pum abnepos, qui a Gelono
Herculis filio e biforma muli-
ere in Scythia nate, ut aiunt,
duxere genus. Paternum hoc ge-
nus. Maternum vero si rite
recenseas, Ladislaus dux Au-
strie, Ungarie, Bohemieque
rex longe lateque prepollens
huic fuit avunculus...

Paternum hoc ge-

nus, maternum vero, si rite
recenseas, Ladislaus dux Au-
strie ac Ungarie Boemieque
rex prepotens, huic fuit a-
vunculus...

A két előadás közötti elsőség kérdését siet eldönteni a Bonfininál páratlanul álló rész (qui a---genus.), mely az 1B II:7--9.-ben Th I:3. alapján mondottakat ismétli. Ellenkező írá-

nyá átvétel feltételezné, hogy az Apologia szerzője betű szerint másolja Bonfini, éppen csak a Thuróczinál is meglévő 15 szót hagyja ki belőle. Természetesen ismét felvethető egy esetleges közös, harmadik forrás léte. Ez azonban nem látszik valószínűnek, mert a két mű^{ben}~~ve~~ azonosan fogalmazott részletek tárgyak szerint elég messze esnek egymástól. Ilyeneket részben a Jagelló ház eredetének taglalásával, részben az Ulászló és Beatrix között létrejött ál-házasság ügyével kapcsolatban találunk. Alig hihető, hogy az Apologian kívül akadt volna még egy munka, mely ezeket egységes szerkesztésbe rendezte volna.

Az Apologia szövege ettől kezdve a Magyar Történet egyetlen irodalmi jellegű forrása. Utoljára az 5B V:90--92, 94.-ben tűnik fel.

Nem sokkal a cseh követek beszéde után (4B IX:107.) megtudjuk, hogy Péter kalocsai érseket Corvin János "invitis patribus et Beatrice" szabadítja ki a börtönből. E nem sok tárgy-szerűséggel dicsekvő megállapítással is az Apológiát állíthatjuk párhuzamba, mely szerint Beatrix "perpetuo carcere liberare non studuit" az érseket (Udis 475.). Bonfini meglehetősen óvatossággal kezeli e forrását. Elitettük, hogy ennek hangja és beállítottsága nélkülözi a tárgyilagosságot, s emiatt kevésbé alkalmas arra, hogy egy reprezentatív történeti mű részeként változtatás nélkül felhasználható legyen. Sűrűn fordul ugyan hozzá, és számos adatot merít belőle, fogalmazásán is nagyon keveset változtat, ügyel azonban arra, hogy élén tempitson, s tárgyi tudósításait is csak ott veszi át, ahol ezt Mátyás emlékének sérelme nélkül teheti. Maga is erősen ki-domborítja Ulászló uralkodásának legitim jellegét, anélkül azonban, hogy ebből Mátyásra kedvezőtlen fény vetődne. Roppant jellemző például az V. decas 1. könyvének 12--17. mondata,

mely felsorolja a királynak Beatrixszal való házasságát lehetlenné tevő érveit. Bonfini két ~~szó~~ csaknem szó szerint másolt mondat közül kihagyja a következőt: "Ne mediocritas quidem in verbis amphibologia deluitur proceres enim quamvis ne quid illa nōvi moliretur, pro regina se omnino habituros predicabant, et ad capiendum regem impellebant, nil tamen in pectore magis perhorrebant, quam ne in regali coniugacione succederet, ne tyrannicis Mathie moribus novum regem inficeret." (Udis 457.) Az Apologia Hunyadi-ellenes élett oly nagyon letompítja, hogy a számos átvétel ellenére sem találunk nála egyetlen szót sem, mely Mátyásra ányat vethetne.

Fentebb tett megállapításunk, hogy ti. az Apologia Bonfini munkájában először a 4B IX:51--90. szakaszban mutatható ki, s hogy ez az első olyan részlete, mely közelebbről foglalkozik Ulászló személyével, kronológiai tekintetben értendő. Helyileg már jóval előbb találkozunk egy hosszú fejezettel, mely Ulászlót dicséri, s az Udis fogalmazását visszhangozza. A 4B II:197--235. ez, melyben a szerző a cseh királyválasztáson megjelent lengyel követek beszédét közli. A követek Ulászlót ajánlják Podjebrád megirestedt trónjára, mégpedig az Apologiából kölcsönzött érvekkel és kifejezésekkel. Közelebbről szemügyre véve ezt az orációt azt az észrevétel tesszük, hogy az Apologiával való rokonsága csak másodfokú: közvetlen forrása az a másik beszéd, melyről most szóltunk. A 4B II. könyv szónoklata ennek ismeretében és felhasználásával készült, tehát utólag olyanképpen, hogy az ottani magyar szempontokat az író csehekkel cserélte fel, s keresztülvitte az időközben eltelt hássz esztendő megkövetelte módosításokat, visszafelé, annak szem előtt tartásával, hogy a 4B II.-ben sajló események idején a jelölt hássz évvel fiatalabb. Lehet, hogy ennek az el-

járásnak szerencsétlen következménye, de korábbi tapasztalataink (Beatrix) alapján szándékosságra is gyanakodhatunk, tény, hogy a két hely összevetése humoros hatást tesz, a kétséget támaszt Bonfini Ulászlóval kapcsolatban szóban kifejezett gondolatainak komolyságát illetően. Láttuk már, hogy ugyanazokat az adatokat, csaknem azonos formában előadva, kétszer kétféleképpen, sőt gyökeresen ellenkező értelemben képes beállítani. Részünk meg egy párhuzamos helyet: ott, ahol a cseh követek (Kázmérral szemben) az Ulászló érett korából származó előnyöket hangoztatják a magyar királyválasztáson (4B IX:76--80.), a lengyelek nagy elokvenciával bizonygatják a hasonló problémán töprengő cseheknek, mily csekély jelentősége van a kornak efféle dolgokban (4B II:226--229.). Ha ez a két egymástól távol álló hely gyökereiben is független lenne, nem volna feltűnő a dolog, hiszen mind a csehek, mind a lengyelek úgy beszélnek, ahogy nekik jól esik. De Bonfininak látnia kell a kapcsolatot a két szakasz között, ő egyszerre készíti a két részt ugyanazon forrás alapján, ha valaki, ő igazán tudja, hogy a kettő kizárja egymást, tehát Ulászló vagy fiatal, vagy érett korában alkalmatlan volt az uralkodásra:

4B IX:77.

Pro anīmi libidine cuncta geret; utetur iuvenum potius consilio quam seniorum gravissimorumque consilia virorum abominabitur; sectabitur voluptates... Stb.

4B II:228.

Non deerit consultissimus equi senatus vester, qui quotidie circumstabit. Melius est quandoque habere regem e senatus consulto, quam e proprio iudicio cuncta gerentem. Stb.

Azt hisszük, hogy a két beszéd forrás, tartalom és fogalmazás szerinti rokonsága nem véletlen, nem a szerző kényelmeskedésének következménye. A felszinen természetesen nem tehet mást, mint hogy dicséri az uralkodót; ha azonban valaki vessi magának a fáradságot és a két -- egymástól eléggé távol eső -- helyet egymás mellé teszi, a laudáció ellenkezőjére fordul, sőt nevetségessé válik.

Mielőtt továbbfolytatnánk az Apológiával kapcsolatos fejtegetést, néhány megjegyzést fűzünk a cseh követek beszédét követő mondatokhoz, hogy ne vessítsük el az események fonalát. (A beszéden belül 4B IX:60. Ulászló életkoráról vö. 4B III:218.) 4B IX:98. vö. Statutum et ordinum regni pacta cum Joanne Corvino inita, Buda 1490. jún. 17. (Tray: Epist. proc. I. App. 1.) 4B IX:105--107. vö. Maffeo Trivillensis levelei (MDR IV. 141, 143.); Beltrandus de Costabilis Herculeshez, Buda 1490. jún. 2. (uo. 147.)

A Váradi Péter kiszabadításáról mondottak nagy részben egyeznek Tubero adataival (Schwandtner SRH II. 128.), s azonban minden másban ellenkező nézetet von, s többek között azt is mondja, hogy az érsek szabadulása után visszavonult a közigyeektől, ellenségeitől féltében a királyi tanácsban sem jelent meg; ezzel szemben ld. 4B IX:111, 121. Vö. Katona: Hist. Coloc. I. 467--468. és Gerézdi: Váradi 534--535.

4B IX:114. A közneveltség széteséséről adott hír pontos. Egyetlen vitatható részlete a megbízottak száma, mit Costabilis 120-ra tesz (megyénként 2, MDR IV. 430.). Az eltérés valószínűleg a megyei megbízottak különböző értelmezéséből adódik. Fraknói a szétesést jún. 10-re teszi (Századok 1885. 104--105.).

4B IX:126--128. A herceg két emberének s a váradi püspök-

nek bécsi utazása (jún.—júl.) Szapolyai megnyerése céljából a követi jelentések által is igazolt tény. Problemátikus a Bonfini által megjelölt ok. Fraknói (Századok 1885. 111—112.) a leghatározottabban és teljes joggal utasítja vissza azt a tudósítást, hogy a pártok Szapolyait döntőbíróul kérték volna fel, s végeredményben rábízták volna a királyválasztást. Különösen furcsa lenne ez annak tudatában, hogy ő ekkorra már Ulászló mellé csatlakozott; s valóban, semmi jele, hogy véleményét az ellenpárt akceptálta volna. E rész értelmezésénél arra kell figyelmeztetnünk, hogy szerzőnk az intin tanácskozássokra nem volt hivatalos, a kulisszatitkokba nem avatták be. Szerkesztői módszerénél az előző könyvekhez képest nem változtat: ami tudására jut, azt hűségesen rögzíti, a hűzágokat saját következtetéseivel tölti ki. Néha fején találja a szöveget, néha alaposan mellécsap. Most — ha nem értjük félre fogalmazását — ez utóbbi történt.

4B IX:137. vö. M. Triviliensis levele, Buda 1490. jún. 20. (MDE IV. 155.). 4B IX:140—170. vö. uő, Buda 1490. júl. 12. (uo. 234—241.); budai tudósítás a milánói állami levéltárban, 1490. júl. 26. (uo. 243—245.). Mindkettő egyezik a miénkkel. Vö. Fraknói, Századok 1885. 110—115.

4B IX:160—164. Vagyenának széthordásáról ír Corvin János II. Ulászlónak, Buda 1493. szept. 5. (Levéltári Közlemények 1934. 69.)

4B IX:188—191. Az előadás tartalmában és szavaiban meg egyezik az Udis elbeszélésével (455.), adataiban azonban sokkal bővebb annál. Az Apologia nem említi a főurak nevét, nem közli a földrajzi adatokat, mellőzi a számokat. Jóformán tehát csak a keretet adja, míg a lényeg Bonfinió.

Most térhetünk vissza az Apologia átvételével kapcsolatos

kérdéskör vizsgálatára. A 4B IX:193—219. János váradai püspök Ulászlót üdvözlő beszédét tartalmazza, mely Fraknói szerint a valóban elhangzott kevesek közé tartozik. Szövegét több -- közelebbről meg nem jelölt -- másolatban ismeri, sajnos azonban egyiket sem idézi, s így tartalmát csak az ő kivonatos magyar fordításából (Századok 1885. 201—202.) értettük meg. Ez az üdvözlő beszéd gondolataiban nagyon közeli rokona az Apológiának, egyes kifejezéseit szó szerint előre hangoztatja, s nyilván ez adta az ihletést Fraknóinak Udis és Filipecz azonosításához. Megállapítja azt is, hogy Bonfini hasznosította a beszédet. Valóban, szövegünk és a Fraknói által adott kivonat között minden tekintetben teljes a párhuzam, annyira, hogy ennek alapján megállapíthatjuk, Bonfini nemcsak hasznosította a beszédet, hanem szóról szóra le is másolta azt: a választási föltételek ismertetése (=4B IX:196—212.); igazságos, kegyelmes, jóságos atya, nem zsarnok stb. (=4B IX:213.); az ország gazdagsága (=4B IX:214—215.); Scipiók (=4B IX:215.); a király "manesi" (=4B IX:217.); "Tudjuk, hogy körültekintő és igazságos, szent erkölcsű és vallásos vagy. De most, amikor a magyarok zord és harcias népének kormány-gyepölőt kezoidbe ragadod, ne feledd, hogy szigorral, nem engedékenységgel kell hajlékonyakká tenned, vaspálcával, nem kegyességgel és büntetlenséggel lehet engedelmisségedben tartanod a magyarokat." -- mondja Fraknói kivonata szerint Filipecz János; Bonfini pedig: "te circumspectum, te iustum, te sanctum, te integerrimum et pietissimum esse scimus. Unum te non latere ~~non~~ percipimus, quando bellicose asperaque gentis habenas capis, Ungarum non indulgentia, sed severitate molliri, non clementia et impunitate, sed virga ferrea in obsequio retineri." (4B IX:218—219.) Stb. Ez volna az egyetlen esetünk, melyben Bonfini az előtte

fekvő szónoklat szövegét szóról szóra leásolja.

Mindkét szöveg tekintélyes része a koronázás feltételeit (Confirmatio) ismerteti. Sajnos, Fraknói a püspök beszédének e részéből semmit sem közöl, s így nem tudjuk, vajon szerzőnk itt is oly szorosan tapad-e a püspök orációjának fogalmazásához. Az azonban megállapítható, hogy magát a Confirmatiót ugyanazzal a módszerrel adja vissza, mint az 1486-os nagy dekretumot: lényegében — kis részben kifejezéseiben is — rövidítve követi:

Confirmatio 10--11.

4B IX:208.

Item, quando <u>de rebus</u> et ne-	Cum <u>de Ungaricis rebus</u>
gotiis regni <u>Hungariae</u> aut	
partium sibi subiectarum <u>a-</u>	<u>getur</u> , nullum
<u>getur</u> , non cum aliis <u>praeter-</u>	<u>preter</u>
quam cum <u>Hungaris</u> consiliari-	<u>Ungaros</u>
is tractemus et consultemus	
et alios forenses aliasque	
nationes ad talem consultati-	externum in
onem taleque <u>concilium</u> non	<u>concilium</u> venire patiatur;
admittamus. Item, quod bene-	quin etiam
ficia <u>ecclesiastica</u> praeser-	<u>Ungaris</u> tantum aut Ungarico
tim vero archiepiscopatus...	quondam imperio <u>subiectis</u> ,
non nisi <u>Hungaris</u> vel <u>qui</u> non <u>qui</u>	handquaquam videantur
sunt coronae ab antiquo <u>sub-</u>	indigni, sacra munera, honores
<u>iecti</u> absque expresso consen-	et <u>ecclesiastica</u> prefectura
su et libera ac spontanea vo-	tribuantur...
luntate praelatorum et baro-	
num... conferre valeamus...	

Ha Fraknói nem hívná fel a figyelmünket János püspök eredeti beszédének példányaira, nem tartanánk vitathatónak, hogy az át vétel a törvény szövegéből történt, annál kevésbé, mert a 2o artikus sorrendje is azonos. Így is akad azonban egy olyan mozzanat, mely a Fraknói által látott másolatok ismerete nélkül is kétségesse teszi Bonfini e helyének általa megjelölt származtatását. A 4B IX:22o. ugyanis, mely Ulászló-nak a beszédre adott válaszát tartalmazza, ami tehát János püspök szónoklatában semmiképpen sem lehet benne, továbbfolytatja a törvény szövegének citálását, s átveszi a 2o. cikkelyt is. S egy másik szempont: láttuk az imént, milyen nagy mértékben ragaszkodik Bonfini a beszéd eredeti fogalmazásához, az azonosság még annak magyar fordításával szemben is az feltűnő. Eszerint János püspök a Confirmatiót is körülbelül ugyanabban a kivonatoláshoz adhatta elő, amint az a Magyar Történetben áll. Ennek pedig nincs realitása, hiszen az új királynak az országgyűlés által megállapított feltételekre kellett esküt tennie, s nem ennek egy humanista abbreviációjára.

Balítottuk, hogy a püspök beszéde erősen emlékeztet az Apologia felfogására (a feltételek elfogadása, az öröklés joga és szabad választás együttesen stb.), ennek kedvelt kifejezését használja; a 4B IX:215.-nek a trójai lóval kapcsolatos ötlete szó szerint megtalálható benne. Mindezek alapján kénytelenek vagyunk annak a nézetünknek adni hangot, hogy Fraknói valami félreértésnek esett áldozatául. A Bonfininál közölt beszéd tartalma és szövege a koronázási feltételek és az Apologia ismeretében megsemmisíthető volt, s nem indokolja semmi sem valamely harmadik forrás felvételét. Sőt, Ha Fraknói gondolatmenetébe beleilleszkedünk, kibogozhatatlan bonyodalmakba gabalyodunk, mert a helyzet a következőképpen alakul:

Filipecs püspök a koronázási feltételek birtokában írt egy beszédet Ulászló fogadására; az ebben kifejtett gondolatokat később kibővitve és átalakítva ismét felhasználta Udias álnév alatt kiadott röpiratában, melyben egész korábbi magatartásának megtagadásával a Hunyadi hás ellenségeként lépett fel. Bonfini felhasználta ezt a röpiratot; felhasználta továbbá ennek forrását, a püspök által elmondott beszédet, s szövegét szó szerint beledolgozta történeti művébe; felhasználta emellett a beszéd forrását, a koronázási feltételeket is. Számunkra egyszerűbbnek tűnik az a megoldás, hogy a püspöknek tulajdonított beszéd a valóságban nem, vagy nem így hangzott el, szövegét a mi emberünk komponálta szokott módján, a koronázási feltételek és az Apologia ismeretében, s a szónok személyét is saját elképzeléseinek megfelelően választotta ki, függetlenül attól, ki volt az a valóságban. Bonfini munkájából másolta ki valaki később e részletet, s ezt tartotta fenn önállóan néhány kézirat, mint ahogy a Magyar Történetből időse ugyanest egy jóval későbbi kiadvány is (*Orationes regum Hung.* 492—500.), onnan másolta ki a XVI. században a vatikáni könyvtár Fondo Ottoboniano Latino 2068. jelű kódexének írója is; ennek 115b—118a levelein "Oratio Ungarorum in suscepcione domini regis Wladislaw in regem Ungarie facta per Johannes episcopum Waradiensensem" cím alatt betűről betűre Bonfini szövege olvasható, közvetlenül előtte pedig ugyancsak betűkig terjedő hűséggel a 4B II:197—235. szónoklatának mondatai állnak. Aligha csalódunk, ha Fraknoi állítása mögött ehhez hasonló kéziratot gyanítunk.

A 4B IX. utolsó mondata a király seaptei tartózkodásáról tudósít. Sebastyén (Tart. hely. 94.) Ulászló bevonulásának útját így válaszja: Nagyszombat—Farkashida—^mSepte—Farkány—Esz-

tergom—Buda (aug. 9.). A semptei vár ez időben valóban a Rozgonyiak kezén volt; ura 1492-ben János fia György (Nyitra-vármegye 494—495.; Fraknói: Vitéz 15—16.)

A IV. decas utolsó könyve nemcsak gyér tartalmával kelt kellemetlen meglepetést, hanem száraz, fásult, mondhatnánk, kelletlen előadásmódjával is, aminek mostanáig éppen az ellenkezőjét tapasztaltuk. Mintha nem is ugyanazt az író látnánk magunk előtt! Tempója meglassódik. Ezt a tényt legegyszerűbben azzal érzékeltethetjük, hogy míg a IV. decas eddigi folyamán egy-egy nyomtatott lapra 13—14 mondat jutott, e 10. könyvben mindössze 9, s ez most már a mű végéig alig változik. A lelkesedés megcsappanása a szerkezetben is megmutatkozik. Többször tapasztalhattuk, mily nagy örömmel gyűjtögette adatait, keresgélte forrásait, szögezte szembe egymással az elérhető nézeteket. Innen kezdve ennek nyomát sem találjuk. Mintha kötelességszerűen róná egymás után a sorokat, már nem gyönyörködött a "non iniucunda rerum varietas", megelégszik azzal, hogy számot ad a tényekről, maga sem foglal állást, másokat sem szólaltat meg. Az eddigiekhez képest igen kevés adattal dolgozik, s az elbeszélt események (Ulászló Budára érkezése, koronázása, azt ezt követő tanácsülés, Albert és Miksa tevékenysége) köztudottak nélkül is.

Az egész 4B X. könyvben mindössze két olyan közlést olvassunk, amely némi intimitást tételez fel: Mátyás törökországi követének hazaérkezéséről (4B X:58—59.) és János váradi püspök visszavonulásáról (4B X:135—159.), mely utóbbi a könyvnek nyolcad részét tölti ki.

4B X:2. vö. a magyar főurak levele Bártfához, Buda 1490. aug. 12. (Katona XVII. 90—91.)

4B X:3—18. "Duos ad Albertum fratrem oratores mittit

Stephanum Syrmiensem episcopum et P. Swibowsky regni Bohemie iudicem." -- A követség részleteiben tájékozottságot mutat, s bár a szónoklatokat alkalmasint maga szerkesztette, bőbeszédűsége a delegáció egyik tagjával való kapcsolatra vall. Az 5B II:47--62. 1491 augusztusára időzítve megemlékezik egy másik, hasonló célzatú követségről, mit Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost egy bizonyos Panzolsius palatinussal együtt viselt. Ez utóbbi név ismeretlen; "Pan" előtagja (haszonlóan a Dobesch--Pandobles alakváltozathoz, 4B VI:133., s a 4B VI:204, 285.-ben is Pandobes; másutt Paniano = János úr, Hadtörténelmi Közlemények 1912. 58. stb.) cseh személyre utal, akit tehát Zolsiusnak hívtak volna. Szerencsére, máshonnan tudjuk, kiről van szó. II. Ulászló 1491. júl. 13-án írt levelében utasítja a bártfaiakat, hogy Lengyelországba küldött követeit, "magnificum Pnotham Swehowffzky, supremum iudicem regni nostri Bohemie ac reverendum dominum Dominicum prepositum ecclesie Albensis etc. consiliarios nostros" útjukban támogassák (Iványi: Bártfa levéltára I. 431.). Ugyanazok (Pan Swehoczky és Dominicus prepositus Albensis) júl. 23-án Krakkóba mentükben Kassán időznek (uo. 432--433.), aug. 5-én Kálmáncsehi Újvárosból (Nova Civitas) ír a bártfaiaknak (uo. 433.), aug. 10-én pedig Pnotha Swyhoczky és Domonkos prépost tudósítja őket Olasziból, hogy "vadinus ad dominum ducem Albertum" (uo. 434.). A 4B X:3.-ban írt P. Swibowsky és az 5B II:47.-ben említett Panzolsius tehát azonos személyt jelöl. Első küldetéséről csak Bonfini szól: szerinte tehát 1490 augusztusában Fodor Istvánnal együtt járt Albertnél. Tudósítását megerősíti II. Ulászló, aki 1490. szept. 13-án Budáról értesíti a bártfaiakat arról, hogy Kázmér lengyel király

hoz követett küldött, de nevet nem ír (Wagner: Dipl. Sáros. 138.). Swehowsky és Fodor István kapcsolatáról más hírnk is van: 1491. nov. 17-én Váradi Péter levelet ír a cseh országbirónak ("summo iudici regni Bohemiae"), kit ő a változatosság kedvéért Parthának nevez, s ebben hivatkozik Fodor Istvánnak egy őt említő levelére (Petri de Warda epistolae 235--236.; Katona: Hist. Coloc. I. 477. ugyanezt a levelet idézve Partha-t ír.) A soknevű országbíró tehát két alkalommal folytatott tárgyalásokat, először 1490 augusztus--szeptemberében Fodor István, másodszor 1491 nyarán Kálmáncsehi Domonkos társaságában. Így Bonfini mindkét közlése hitelt érdemel, a fura névalakok a cseh nyelvben való járatlanságát bizonyítják. (A "P." a "Pan" vagy a "Pnotha" rövidítése. Ha Dassen herceg Zaliabus nevére gondolunk, a torzítás nem is oly elképesztő.)

4B X:46--55. Az itt adott elbeszélés nagyjában-egészében pontos. Bécs visszafoglalásáról és Miksa ezt követő Magyarországi betöréséről általában ld. Kápolnai P. István, Századok 1885. 156--164. és Kósa: I. Miksa 27--33. Ünnepeles bécsi bevonulása 1490. aug. 20-án történt; aug. 23-án hirdették ki azt a pápai bullát, mely Ausztria népet felmentette a magyar királynak tett hűségeskü alól: ennek visszhangja a 4B X:47--50. fejtegetése. A dátum meghatározása (XI. Kalend. Septemb. = aug. 22.) nem pontos. A bécsi Burg ostroma augusztus vége felé kezdődött; részletei, a megadás, Miksa sebesülése (aug. 31.) egyezik Bonfini elbeszélésével.

4B X:56, 64. Wienerneustadt feladásának napja nov. 22., Klosterneuburgé szept. 9. (Századok 1885. 161, 164.)

4B X:68. "undique auxilia cogere" stb. Miksa erről így nyilatkozik: "A római királynak Bécsben való tartózkodása

alatt mindenfelől sok harcós érzékelt seregéhez." Uo. 161.
Magyarország elleni készülődéséről ld. uo.

4B X:74. A kalocsai érsek és Ujlaki Lőrinc távollétét
kiemeli egy Milanóból Nápolyba küldött névtelen jelentés is
(Beatrix-okiratok 173.).

4B X:75. A koronásás dátuma ("undecimo Kalend. Octobris"
= szept. 21.) nem pontos, mert az szept. 18-án történt meg.
Igaz, eredetileg szept. 14-re volt kitűzve (Wagner: Dipl.
Sáros. 137.; Beatrix-okiratok 173.), talán ezért a zavar.

4B X:97. "regali divi Stephani regis habitu aureisque
cutharnis induitur". Hasonlóképpen szól — a ezzel az adat
hiteletét növeli — Beatrix fentebb id. 1492-es felterjeszté-
se: "dum se indueret vestibus regalibus sancti Stephani"
(Beatrix-okiratok 223.). Ez az apróság is bizonyítja, hogy
ugyanaz a jelenség több szentatúnak is megragadja a figyel-
mét.

A 4B X:135—159. a közhelyek mellett egyedülálló és va-
lóságos adatokat tartalmaz, vö. Bunyitay I. 326.

Az 5B I:9. forrása Udis 464.: "Quin etiam Boemici regni
scita votant suum regem ducere viduam." E még uo. 466.: "in-
terdicta Bohemicis legibus viduarum esse connubia". Ugyanigy
Udis 456—457. a forrása az 5B I:11—17. szakasznak is. Bon-
fini jórészt szó szerint, bár rövidítve, egy-két mondatát
elhagyva vesszi át.

5B I:19. Miksa okt. 4-én indul ki Bécsből. Szombathely
feladásáról ld. Századok 1885. 161—162.

5B I:32. A bevonulás nov. 8-án történt. Veszprém elfog-
lalását Miksa maga is említi feljegyzésében, a Vitéz Jánost
illető dolgok felől azonban hallgat (Századok 1885. 162.).

5B I:39—65. Székesfehérvár bevételéről jóval rövidebben

Miksa is beszél. A város alá nov. 9-én érkezett, a "XIII. Kal. Octob." megjelölés tehát téves. A részletekben elég nagy az összhang, ő is említi a külváros elfoglalására küldött elő-
őröket, mindketten szerepet juttatnak az egyik kapunak. Az elő-
őrkölést a király nem említi, csak arról tudósít, hogy 8-9
embert kivégeztetett. Más híradások viszont ugyancsak kegyet-
lenkedésekről szólnak (Cseselszki Mihály 1490. dec. 1.; a mi-
lanói követ dec. 15.; a tortonai püspök 1491. jan. 15.; ld.
Hadtörténelmi Közlemények 1912. 610-612.) A nagy méreteket
őltő fosztogatásra jellemző, hogy a római király maga sem
tudta rávenni zsoldosait arra, hogy ezt abbahagyva a had-
járat következő állomására vonuljanak (Századok 1885. 162-
163.). Lényegében emiatt hiúsult meg az egész akció:

5B I:66-67, 71, 131. Az osztrák zsoldosok lázadásáról
és a Buda elleni felvonulás emiatt történt elmaradásáról Mik-
sa is beszámol (uo. 163.). Dec. 12-13-án hagyta el Székes-
fehérvárt, s dec. 24-én ért Németújhelyre (uo. 164.).

Miksa magyarországi betörésének elbeszélése (a 4B XI:
46.-tól kezdődően) tehát általában egybevág saját feljegyzé-
seivel. (A flamand nyelvű napló vonatkozó részeit magyarul
közli Gömöry Gusztáv, Hadtörténelmi Közlemények 1891. 274-
277.) A legtöbb pontatlanság a dátumokban mutatkozik. Az e-
semények fő vonala és ezen belül számos apróság jó érte-
ségekre utal. Szövegünk sokkal bővebb Miksáénál, s mind fogal-
mazásban, mind adatokban részletesebb. Mindes szenttanúra
vall, s megnyugtató abban, hogy a más tanúsággal nem támoga-
tott adatok sem térhetnek el túlságosan a valóságtól. Óva-
tosságra főképp a szerző megállapításoknál van szükség,
s az ostromjelenetekben is érzünk egy keveset az Attila tör-
ténete óta megszokott írói fordulatokból.

5B I:78. "Rex procures pro virili singulos cum suis copiis convenire ad certum diem iubet" stb. Pontosán megfelel ennek Ulászló Egerből 1491. jan. 13-án kelt levele (Wagner: Dipl. Sáros. 14o.), mely a gyülekezést a következő szepárdára (jan. 2o.) Szikszóhoz tűzi ki. Sebestyén: Tart. hely. 94. szerint a király jan. 13—15-én időzött Egerben. Megint csak megbízható visszaemlékezéssel van dolgunk: a tények igazak, a hely- és időadatok azonban már elmosódtak. Más, de hasonló jellegű megfigyelések mellett ez egyben arra is utal, hogy a történés és lejegyzés a decasok e szakaszában sincsen szinkronban. Az események rögzítésére akkor került sor, amikor a rájuk vonatkozó hagyományt az idő pora kissé már befedte, tehát legalább egy—két év távlatából.

5B I:127. vö. Gebel Gergely a késmárkiakhoz, Szepesvár 1491. febr. 24.: "Scire vos cupio, quod serenissimus dominus rex Hung. et dux Albertus concordati sunt, et Poloni dominum iam de regno exhibunt, regia autem maiestas intravit ad civitatem Cassoviam." (Wagner: Anal. Sceps. I. 7o.)

Az 5B I:127. is fedi a tényeket, u. így a követjelentések (Berzeviczy: Beatrix 5o5.).

5B I:131. vö. 5B I:66—67.

5B II:5. Buda; vö. Sebestyén: Tart. hely. 94.

5B II:4—6. A király visegrádi és esztergomi kirándulásáról Sebestyén (Tart. hely.) nem tud. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a Sebestyén-féle itinerarium több tekintetben korrekcióra szorul. Egyrészt nem használ fel minden okiratot, mely tárgyára vonatkozóan hasznosítható lett volna, másrészt elfogad néhány kétes hiteli tudósítást. Néhol magunknak is helyesbíteniünk kell megállapításait. Nem feltétlenül bizonyos tehát, hogy nézeteltérés esetén mindig

Bonfini szorul korrekcióra. Ettől függetlenül megállapítható azonban, hogy szerzőnk hadilábon áll a dátumokkal, s útmutatását sohasem fogadhatjuk el ellenőrzés nélkül.

5B II:14--17. Kinissi váré-itté tevékenységéről más adatokat idős, s ezzel ps itt állókat valószínűsíti Balogh Jolán 503--504.

5B II:38. "XIIII. Kalend. Sext." = júl. 19. "Sext." nem szeptember, mint ahogy Bonfini régebbi kiadói közül sokan hiszik, hanem Sextilis = augusztus, s ezért nem jó Haszlinssky (i. m. 11.) igazítása sem, bár az adat valóban javításra szorul, mert Székesfehérvár bevételre 1491. júl. 29-én, tehát 10 nappal később történt.

5B II:39. Az említett "Laurentii ducis villa" Ujleki Lőrinc birtoka, Várpalota. A király itteni tartózkodását Sebestyén (i. m. 94.) aug. 9. és 28. közé teszi. Az 5B II:63. szerint "rex... circiter Kal. Sept. e villa Laurentii ducis... se Budam contulisset", s szept. 19-én valóban Budán látjuk.

5B II:45--46. vö. 4B X:3.

Az 1491 augusztusában lezajlott pozsonyi béketárgyalásokról (5B II:64--85.) a szerzőt ismét szentani láttuk el adataival. A békeokmány szövege (Tabulae concordiae, Pozsony 1491. nov. 7.) rendelkezésre állhatott, s tartalmi eltérés nincs is közöttük. Formailag azonban össze sem hasonlíthatók, mert a több mint 20 lapnyi hivatalos irattal szemben Bonfini mindössze 22 sort szentel az egység pontjainak ismertetésére, ugyanakkor viszont számos olyan körülményről tud, mely abból nem tűnik ki, a máshonnan beszereshető információknak azonban megfelel. Jellemzően utal a hagyomány felhasználására két név összezavarása is: a csakugyan jelen volt Schellenberg János cseh kancellár és Paunkircher Vilmos kan-

fudálódásából született a mi szövegünkben "Ioannes Paumkircher Bohemus cancellarius". Az okmány használata esetén az efféle tévesztés valószínűsége csekély.

A Miksával kötött szerződés visszautasításáról, illetve Bonfini előadása (5B II:82—85.) és az okleveles emlékek látszólagos ellentmondásáról külön dolgozatban értekezik Szabó Dezső (Századok 1914. 383—403.). Többek között ebből is megállapítható, hogy nemcsak dokumentumokra támaszkodik az események leírásánál, s ezért adatai különösen jól egészítik ki az azokban foglaltakat, ellenőrzésükre azonban feltétlenül szükség van, mert még a mindenki számára ismert adatokban is lehet tévedés. (Vö. még Kósa: I. Miksa 30—33.)

5B II:107. A budai gyűléshez vö. II. Ulászló 1491. nov. 30-án kelt meghívó levele a bártfalakhoz (Wagner: Dipl. Sáros. 145.). Egy napnyi eltérés azonban itt is van. Vö. Hazslinszky i. m. 11.

5B II:113. Beatrix levélben kérte fel Váradí Pétert, hogy ügyét a király és az urak előtt képviselje; az érsek azonban kitérő választ adott. (Váradí P. levele Beatrixhoz, Bács 1492. máj. 12. Petri de Warda epistolae 47—48. A dátumot Katona XVII. 445. ápr. 28-ra teszi, holott: "die Sabbathi ante Sophiae Virginis".) Az effélékre vonatkozik az 5B II:117. megállapítása is: "neque per legatos neque per nuncios, quid de sponsalibus suis patres decrevissent, accipere potuit".

5B II:117—121. Jóval kevesebb adattal, de egyezően ír Udis 457—458., ki forrás aligha lehet. Vö. két 1492 márciusában kelt levéllel (Beatrix-okiratok 216—219, 232—233.). A királyné ügyének támogatására küldött Andreas Caraffa felől először 1492. ápr. 2-án hallunk egy névtelen jelentésben

(uo. 236.); ápr. 27-én Szegben van. Ugy látszik, 1495. decemberében utazott haza, ugyanis e hó 2-én látja el különféle, Itáliában teljesítendő kommissiókkal Beatriz. (Uo. 237, 331.) Bánkfalvi Antal követségéről ld. Maffeo Triviliensis Bakóczhoz, Pavia 1492. júl. 2.; Taddeo Vimercati jelentése, Velence 1493. febr. 13.; Ulászló VI. Sándorhoz, Buda 1493. ápr. 9. (uo. 244, 279--280, 285.) Visszatéréséről ld. 5B III: 123.

5B III:19--41. A fekete sereg Mátyás halála után viselt dolgairól, szétszűlléséről s Kinizsi által lett tömegvereségről ld. Tóth Zoltán, Hadtörténelmi Közlemények 1930. 501--523. Megállapítása szerint Bonfini elbeszélése hitelt érdeml, s egybevág a zsoldossereg egyik tagjának néhány évtizeddel későbbi keletű feljegyzésével. Az említett "villa Fissina" a Valkó megyében hajdan volt Halászfalva; Singidunum nem Szeged, mint ahogy szövegünk néhány kiadója véli, hanem feltehetőleg Nándorfehérvár (Singidunum). Szerzőnköt "a fekete sereg mindenben hű és megbízható fő haditudósítójának" mondja a Tóth Zoltánnal minden másban vitatkozó Csimer Károly is (i. m. 5.).

5B III:42--45. Báthori István halála; "se sponte paulo ante Transylvanie prefectura abdicaret" -- vagy Bonfini szépiíti meg a dolgokat, vagy nagyon pontatlanul tájékoztatták: az ispán lemondása világra szóló botrányok közepette ment végbe. A kegyetlenül harécsoló Báthori ellen a hét székely szék 1492-ben beadvánnyal fordult a királyhoz, majd az év végén fegyveres felkelés tört ki ellene. Ennek nyomán Ulászló 1493. jan. 19-én letette méltóságáról. Még ebben az évben meg is halt. Ld. Szabó Károly, Századok 1889. 701--679(=709.).

5B III:46. Frigyes halálának dátuma téves, nem aug. 1.,

hanem aug. 19. Vö. Hazalinszky 11. A bécsi gyászünnepeken Bakócz és Bánfi Miklós vezetésével szép számú magyar küldöttség vett részt, mint erről valamivel alább Bonfini is említést tesz (5B III:103.). A tudósításának hitelét később kétségbe vonták, de a legújabb kutatás szerzőket igazolja, vele egyértelműen nyilatkozik egy, az eseményekről beszámoló latin nyelvű nyomtatvány. Ld. Borsa Gedeon, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—1966. 392—394. Bonfini ezt a röplapot nem használta, különben bővebben ismertethetné a történeteket; értesülése tehát valamelyik résztvevőtől származhat.

5B III:49—83. Derencsényi udbinai vereségéről jól tájékozott forrás tudósította a szerzőt. Az elbeszélésben többször találkozunk Frangepán Bernát nevével (5B III:53, 54, 56, 64, 67, 68, 69.), rajta kívül hallunk Jánosról (5B III:50, 72.), Miklósról (5B III:72.) és Károlyról (5B III:72.). Mellettük csak maga Derencsényi kap szerepet. A vereség hírért a pápai követ szept. 8-án, majd 13-án jelenti Zengéből; említi Derencsényi és Frangepán János fogságba esését, Miklós halálát, azt mondja, hogy "tota nobilitas Corvatie capta est et mortua", egyedül Bernátnak sikerült megmenekülnie. A két jelentés még ez évben nyomtatásban is megjelent. Vö. Frangepán-eklevéltár II. 213. és Borsa, i. h. 389—392. Bonfini már arról is tud, hogy Derencsényi rabságában nem sokára meghalt. Hosszasan ecseteli a történeteket Szeád-eddin (Thury: Török történetírók I. 175—181.), lényegében nem sokkal térve el a mi elbeszélésünktől, illetve a valóságtól. Ő is említi Derencsényi fogságban lett halálát. Szerinte az ütközet helye Korbova, napja pedig 1493. szept. 19., péntek (akkor azonban csütörtök volt). A nuncius említett tudósítása szerint a csata szept. 5-én, csütörtökön folyt le. Bonfini azon hírán,

hogy a király szomorkodott az események fölött, nincs mit ocs-
 dálkoznunk. Tanácsát tehetünk viszont emellett, hogy valóban
 támogatta Frangepán Miklós feleségét a férje kiváltásához
 szükséges összeg előteremtésében. A pápa pedig Orsini legá-
 tust — amellett, hogy a számára adott levélben fájdalmas
 szavakkal ecseteli a gyászos eseményt —, megbizta az ügyben
 való hathatós közreműködéssel. Frangepán Miklós csakugyan ki-
 is szabadult. Bonfini ezt már nem mondja, de szól a törökkel
 1495-ben kötött béke egyik pontjáról, "ut sine fraude doloque
 captivi ex clade Croatica redderentur" (5B V:42.). A hasaté-
 rők között Miklós is ott van, s 1496 tavaszán már Rómában ta-
 lálkoznak vele (Tóth-Szabó Pál i. m. 41—42.). Az utolsó hírt
 1498-ban kapjuk felőle (Frangepán-~~oklevéltár~~ II. 240.).
 Mindebből látszik, hogy Bonfininak módjában volt hiteles ér-
 tesüléseket szerezni a tragédiáról. Ezek hagyomány-jellegére
 utalva ismét felbukkannak azok a tévedések és félreértések,
 melyeknek minden hasonló eredetű helyen tapasztalói voltunk.
 Mindenekelőtt a dátum, mely nem lehet pontos ("V. Id. Septemb.")
 Károly dux körül is van valami zavar: "Ioannes Frangepanus...
 et ex eadem familia Nicolaus... et Carolus dux" —, mintha ő
 is a család tagja lenne. Korbáviai Károlyról van szó, akiről
 ezen kívül alig tudunk valamit. Felesége Frangepán Bernát lá-
 nya, Dorottya, talán ezért találjuk itt a családtagok között.
 (Vö. Nagy Iván III. 48.; Frangepán-oklevéltár II. 215.; Thal-
 löczy—Horváth: Jajca története 100.) A Derencsényi halálá-
 ról szállongó hírek számbavétele ("ut fama quoque fuit")
 törökországi szóbeszéd ismeretére utal, s közlöje feltehető-
 leg az a More Péter, ki az 5B V:41. szerint 1495-ben tért
 vissza onnan. A konstantinápolyi udvarban terjedő híreket
 saját bevallása (5B IV:102.) szerint tőle vette át.

5B III:103. vö. 5B III:48.

Az V. decas külpolitikai hírei (5B III:119—122. s még ezen kívül 5B IV:50—55, 5B V:45—50, 83—84.) megbízhatók. A IV. decas után itt most már minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy forrásuk nem lehet valami világeseeményeket összefoglaló krónika, hiszen a dolgok megtörténte és a Magyar Történet megírása közben az átszármazás e módjára nincs lehetőség. E részleteknél nem gondolhatunk másra, mint miszlikésekre, követi jelentésekre, szóbeli beszámolók adatainak értékesítésére. S most visszaemlékezhetünk az előző könyvekkel kapcsolatban mondottakra: ha itt számolnunk kell efféle anyag felhasználásával, nem látjuk akadályát annak, hogy ugyanezt tegyük az előzőek vonatkozásában is. Az V. decasban felbukkanó nemzetközi szemlék jellegükben nem térnek el a hasonló tárgyak korábbiaktól, s ezzel az ott mondottakat is igazolva látjuk. Próbaképp egybevetettük ezeket Guicciardini sokkalta bővebb s néhány évtizeddel fiatalabb munkájával (libro I. 1—37. fol.), s azt állapíthattuk meg, hogy Bonfini adatai ugyanebben az összeállításban olvashatók nála is. A nyelvi különbség eltekintve a formai azonosság is sokhelyt szembeötlő. Ugy látszik tehát, hogy amint az irodalmi alapokra vetett részleteknél a forrás szövegét adatszerűen és formailag minden esetben teljes bizonyossággal ki lehetett mutatni, úgy most a diplomáciai anyagot veszi át oly nagy hűséggel, hogy a tőle távol álló másik feldolgozással sem veszíti el kapcsolatát. Érdemes most ismét megerősíteni azt a fentebbi megállapításunkat, hogy ugyanarról az eseményről különböző személyek ugyanazokkal a szavakkal számolnak be anélkül, hogy írásaik egymással genetikus kapcsolatban lennének. Így kerülnek Guicciardini jóval későbbi feldolgozásába Itáliában található dokumentumokból

ugyanazok az adatok és kifejezések, amelyekhez Bonfini térben és időben távol tőle, részben szóbeli értesülésekből juttott.

Egyébként éppen a szóban forgó hely után nyomban utal is a királyi követ Itáliából való visszatérésre. A dátumok itt sem pontosak: Ferdinánd halálát az 1493-as év utolsó eseményeként adja elő, holott napja 1494. jan. 25. (Berzeviczy: Beatrix 545.)

5B III:123. vö. 5B II:121.

5B III:124--125. Ursus Ursinus (Orso Orsini teanói püspök) küldetéséről először egy 1493. aug. 30-i irat emlékezik meg, hírvil adván, hogy a nápolyi király kieszaköszölte Magyarországára küldését. Jövetelét jelzi ez év okt. 10-én Ascanio Sforza Rómából. A megbízó bulla kelte 1493. okt. 23., a Budára 1494. márc. 5-én érkezik, közvetlenül azelőtt, hogy Ulászló elindult volna a lőcsői találkozóra. Az esemény időzítése tehát jó. Itteni tevékenységéről ő maga számol be a pápához küldött jelentésében (Nagyvárad 1494. aug. 11.). 1494. szept. 18-án még itt van, sőt itt találjuk még 1495 tavaszán is. Áprilisban azonban már aligha tartózkodhatott nálunk, mert itéletel ellen e hó 1-én és 13-án fellebbeznek a pápához. Távozásának időpontjáról nem maradt fenn okiratos emlék, s haláláról sem tudunk többet, mint amennyit Bonfini ír, illetve amennyit tőle Istvánffy átvesz. (Id. Berzeviczy: Beatrix 557--561.; Fraknói: Magyarország egyh. és pol. összeköttetései I. 253--255, 454--455.; Beatrix-okiratok 475, 300, 311--318, 318--325.; Történelmi Tárl 1904. 172--173.)

5B III:124. A Budáról való indulás dátuma (1494. márc. 10.) nem lehet egészen pontos, mert Ulászló két nappal később még a fővárosban van (Sebestyén: Tart. hely. 94.); a további-

akban megjelölt útirány (Eger--Kassa--Eperjes--Kisszeben--
Lőce) jónak látszik.

5B III:147. Nagy Lőrinc megölését Emszt Zsigmond számadéskönyve is említi az 1494-es esztendőnél. A Bonfini által említett részleteket nem írja, név szerint ismeri azonban a gyilkosokat: Michael et David Cornis (Engel I. 93.).

5B IV:1--47. A 15⁶ei találkozásról -- legalább is ennek legfeltűnőbb tényeiről -- megemlékezik egy helybeli templom felirata is (Bongarsius RHB 629.) Az ebben közölt időtartam -- kb. ápr. 19-től kb. máj. 28-ig -- nagyjában megfelel Bonfininak, ki azt mondja, hogy "per mensem ferme ibi fuissent". A 15⁶ei felirat minden adata megtalálható Bonfini összehasonlíthatatlanul bővebb elbeszélésében. A két forrással ellentétben Sebestyén (Tart. hely. 94.) csak máj. 4-ig hagyja a királyt ott, máj. 10-től már Kassán tudja.

A kassai tartózkodásról az 5B IV:48--49. is tesz említést; utána a királyt Nagyváradon találjuk (Herpay: Debrecen 81. és Sebestyén i. h.)

5B IV:50--55. ld. 5B III:121--122.

Az 5B IV:64--73. a nagyszombati zsidóüldözésről szállongó híreket foglalja össze, s feltétlenül szentani elbeszélésén alapszik. Előadása egybevág Jehosua ben Chájim egykorú héber nyelvű gyászdalának adataival, mely szerint a vádlottak elfogása 1494. aug. 5-én történt, s aug. 22-én már ki is végezték őket. (Sebestyén: A magyar zsidók tört. 593--595.) Maglyahalálukról megemlékezik egy 1494-es pozsonyi feljegyzés is (Magyar--zsidó oklevéltár VIII. 86.). Egy XVIII. századi hamisítvány szerint 1494. máj. 23-án elégették tíz zsidó nőt és tíz férfit, mert Márk és Ábrahám zsidók társaikkal "két keresztény gyermeket ártatlan vérükért meggyilkol-

tak." (Uo. 87.) Hasonló megmozdulásokról az 1490-es évek folyamán többször hallunk, így Sopronból, Pessonyból s Budáról kétszer is. (Sebestyén: A magyar zsidók tört. 595—596.) Az 5B V:102—108. ezek egyikéről úgyszintén beszámol. Megemlítjük, hogy a nagyszombati esethez hasonló olvastunk már a 4B III:306—307.-ben, ahol JPB szolgált az "orthodoxe fidei miraculum" példájával.

5B IV:80. A temesvári tartózkodás szept. 25. és okt. 4. közé esik (Sebestyén: Tart. hely. 94.). 5B IV:88. Ulászló Péterváradon 1494. okt. 24.—nov. 17. (uo.)

5B IV:103. A "de reversione domini Pauli de Kynis ex regno Rascie" tudósító első híradás 1494. nov. 20-án érkezik az akkor már Bácsan ülő királyhoz (Engel I. 53.).

5B IV:105. vö. Wladislai regis adhortatio et consensus ad comitem Temesiensem Josa de Som. (Petri de Warda epistolae 1—3.)

5B IV:106. A bácsi tartózkodást vö. Sebestyén: Tart. hely. 94.

Az ezután következő hosszú rész (5B IV:110.—5B V:6.) az Ujlaki Lőrinc ellen indított expedíciót beszéli el, melyben a szerző a legnagyobb teret Ujlak ostromának szenteli. A történet bevezetésében a vállalkozás indító okait adja elő, részben talán a résztvevőktől nyert értesülések alapján, részben a szállongó hírek szerint ("Erat enim fama" 5B IV:112.). A résztvevők tájékoztatására abból következtethetünk, hogy a várban lévő állapotokat meglehetősen pontossággal ismerteti. (Kapisztráni János Ujlakon lévő sirját Ra 3. is említi.) Magát az eseménysorozatot assal kezdi, hogy a király néhány hívét beavatja terveibe (5B IV:124.), s assal végzi, hogy a hadjárat után bevonul Verőcére (5B V:2.). Majd az ott történ-

tek eléggé részletes edzetelése következik, nagyrészt még mindig a fentebb írt eseményekkel szoros kapcsolatban. A legtöbb hiba ismét a dátumok körül van. Az újlaki bevonulás napja nem lehet dec. 21., mert a király még 23-án is Bácsón van (Sebestyén i. m. 94—95.), ezzel szemben azonban egyes eseményeknél apró részletekbe menő pontos ismeretekről tesz tanúságot. Az 5B IV:168. mellé odaállíthatjuk Ernst Zeigmond elszámolásának 1494. dec. 30-i tételét: "Thome Maiori, qui de Wylak ex coone Re Mtis matrem domini ducis Laurentii in tribus curribus regis ad castrum Palotha duxit" történt kifizetés. (Engel I. 62.) A verőcei események 1495. jan. 13. és márc. 1. között zajlottak; Bakócz is "ad Werocze" tartózkodik e napokban (Bakócs-codex 416.), Kanizsai László "uncum regni nobilibus" hasonlóképpen (Levél-tári Közlemények 1928. 166.).

A Szapolyai Imréről mondottakkal bőven foglalkozik Tokay: Magyarország kormányzata 98—99.

Közben — a 4. könyv végén — a szokásos "eodem anno" indítással két, az eseménytől távol álló, de ezúttal nem külföldi hírt hallunk. Az egyik Egervári László haláláról tudósít, s az elhunyt viselt dolgait foglalja össze. A másik szerint Bakócz Ferenc 1494.(?) jan. 1-én győri püspök lett.

Az 5B V:10—12. a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének történetére vonatkozó adatot őriz. Bár ez ünnep első nyomain az őskeresztény időkre nyúlnak vissza, megtartása egészen 1854-ig nem volt kötelező, minthogy maga a vonatkozó dogma sem volt elfogadott. Általánosabb érvényre 1476-tól kezd jutni, amikor IV. Sixtus a római egyházmegyére nézve elismerte. Magyarországon oklevélkeltezként 1308 óta fel-felbukkan, ám mint ünnepet csak az 1483-as esztergomi, majd az 1494. évi nyitrai

zsínat auktál említik. Hazai terjedése elsősorban Temesvári Polbárnak (Stellarium) köszönhető. Bonfini adata tehát az ünnep magyarországi megjelenésével van összefüggésben, közelebről feltehetően a nyitrai zsínattal. Szavai az újságra utalnak, pontosabban arra, hogy egy főgében is jeles napot mostanában kezdenek ünnepként megülni. Tudtunkkal a tárgyról ez az első — s mindeddig fel nem használt — említés irodalunkban. Jelessük, hogy e naphoz a legendaképzés számos hasonló csodát fűzött. (Vö. Aldágy Antal, Katholikus Szemle 1930. 661—668.; Knaus: Kortan 157.; Lévy: Szűs Mária 125—137.; Dadek: Immaculata 15.) — Nem hagyhatjuk kihasználatlanul a Magyar Történet e szakaszának keletkezésére vonatkozó átmutatást. Fontosabb az 1495. év első negyedének eseményeiről volt szó, az elbeszélte csodával kapcsolatban említett "His diebus" nem vezethet messze innen. Mivel a Festum Conceptionis S. Mariae dec. 8-ra esik, Bonfini a történetet 1494. decemberére rögzíti. Ugy véljük, hogy a "postea semper" kitételnek legalább két alkalmat kell takarnia, s így a rész megírása nem tehető 1496 decemberénél előbbre. ~~Minthát~~ Más részről — épp e felderíthető forrásokban szegényes decásban — jelentősnek tartjuk a hír eredetének megjelölését: "quod nos ab iis, qui viderunt"; ilyenek — az előadásból kitűnőleg — nem sokan voltak, s csak "Nicolaus Sigismundi questoris familiaris" jöhet számításba.

5B V:25. A dátum Sebestyén (Tart. hely. 95.) szerint is helyes, a pécsi tartózkodás 1495. márc. 2. és ápr. 6. közé esik.

5B V:37. A vránai perjel birtokainak feldúlásáról saját maga is hasonlóképpen panasszkodik: "A támadók elrabolták a prioratus értékes bitorait, arany, ezüst ékszereit, drága ru-

háit elrabolták, s maguk között szétosztották; várait, városait, falvait, birtokait elpusztították, elfoglalták" — idézi Tóth-Szabó Pál 43.

5B V:41. A követek valóban Budán találkozhattak a királlyal. 1495. ápr. 2-án Ernst Zsigmond számadáskönyve "Petro More... Budam ad domus suam revertenti" jegyez fel kiadást, a király pedig ápr. 9-én érkezik oda. (Engel I. 74. és az 5B V:56.-hoz adott jegyzetünk.)

5B V:45—50. ld. 5B III:121—122.

5B V:56. A megadott napon (ápr. 1.) Ulászló még javában Pécsen van, s ott találjuk még 6-án is (Sebestyén I. n. 95.)

5B V:80—81. Fentebb úgy vettük észre, hogy az Ujlaki-féle mozgalom történetéről szerzőnk megbízható forrásból tájékozódhatott. Beriszló Bertalan vránai perjel eszel összefüggő esetéről ugyanigy (5B V:37.), sorsának további alakulásáról azonban nem kapott pontos adatokat, hiszen kénytelen a pletykára támaszkodni. 1495-ben csakugyan fogságra vetették, ez azonban korántsem volt örökös, hiszen 1499. júl. 30-án már ismét régi funkciójában találjuk, s haláláig (1511/12) meg is marad benne (Tóth-Szabó Pál 43—45.). Ezt persze Bonfininak — néhány évvel korábban — nem kell tudnia. A szigorú büntetés nyilván a nép igazságkereső fantáziájának leleménye: Ulászló később azt is letagadta, hogy egyáltalán tudott a dolgról (uo.).

5B V:83—84. ld. 5B III:121—122.

5B V:85. Az 1495. esztendőben dühöngő pestisjárványról szól a brassói fali krónika (Bongarsius RNS 63o.); erről panasszkodik Esztergomban szept. 19-én Hippolit órsék (Beatrix-okiratok 476.); okt. vége felé említi Egerre a Bakócs-codex (425.).

5B V:86. Schagvar = Csákvár, itt a király okt. 7-9-én tartózkodott; a további útvonal megjelölése pontatlan, helyesen: Szeged—Csanád—Bács—Babóca—Sümeg—Szombathely—Sopron—Pozsony (Sebestyén: Tart. hely. 95.).

A vidéki eseményekről a szerző a résztvevőktől értesült. A szegedi gyűlésre Bánfi Miklós is kapott meghívót (Engel I. 172.), Bakócz ugyancsak ott van (Bakócs-codex 425.).

A Magyar Történet záró szakasza (5B V:87--118.) az 1496-os országgyűlés eseményeit tárgyalja. Forrásérték szempontjából kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy a hivatalos irományok eltesszván, az az egyetlen tudósítás maradt ránk. Adatait tehát kénytelenek vagyunk tudomásul venni, annál is inkább, mert néhány részletet módunkban van megerősíteni. Így az Ernst Zsigmond elszámoltatásával van kapcsolatban az a számadás, amit a megelőző két évről állított össze (kiadva Engel I. 17--181.). Leváltása tény, ettől kezdve a kincstartó Weneri Zsigmond. A visszatérítendő összeg nagyságáról másutt nem szólnak, arról azonban a lőcsői városi jegyző is beszámol, hogy Budán jártában odaérkezett "gar trubiglich" a pécsi püspök, s kilenc arannyal és kincessel megrakott szekeret hozott magával (Iványi: Bártfa levéltára I. 485--486.). Nincs hírünk az országgyűlésen megjelenő cseh követekről s kérésükről sem, ("ut regnum suum inviseret" 5B V:111.), tény azonban, hogy Ulászló 1497. febr. 15-én már Csehországba készül (Iványi uo. I. 488.), s febr. 24-től ápriliséig valóban Prágában látjuk (Sebestyén I. m. 95.).

Berzeviczy (Beatrix 569--570.) szerint nincs másutt nyoma, s nem is valószínű, hogy ez az országgyűlés foglalkozott volna az özvegy királyné ügyével, bár a későbbi történetírók hitelt adnak e tudósításnak. Lodovico Sforza 1496

őszén leveleket ír Beatrix érdekében a főuraknak, s ebből az következik, hogy legfeljebb 1497-ben kerülhetett szőnyegre az ügy. Mi csak annyit tudunk mondani, hogy a felsorakoztatott adatok lényegében — és többé-kevésbé fogalmazásban is — Udis Apológiájából valók, zömükben azonban már előbb is felbukkantak.

A budai zsidóellenes zavargást a Magyar—zsidó oklevéltár V:1. 92—93. 1495-re datálja, de Sebestyén (A magyar zsidók tört. 595—596.) szerint az 1496-os országgyűlés bezárásakor tört ki, s mert nem állt példa nélkül, (ent fentebb mi is említettük,) ezután a zsidók minden országgyűlés megnyitása-kor biztos helyre menekítették családjukat. Kohn Sámuel Bonfini elbeszélését egy 1526 körüli zsidó feljegyzéssel hozza kapcsolatba; eszerint Budán "egy rágalmozó lépett föl, ki a zsidókat azzal akarta rágalmozni, hogy egy keresztény gyermeket megölték; a vért pedig ő maga rejtette el a zsidók közt. Az említett Snéor megtudván a dolgot, a királynál s az előkelőknél közbenjárt, míg a rágalmozót az ő kezeibe adták, ő pedig a zsidóknak kezébe adta, kik őt megfojtották." (Történelmi Tár 1880. 332—336.) A magunk részéről a két eset között nem látunk hasonlóságot; az idézett feljegyzés más dologra vonatkozhat.

A Bonfininál jegyzett esemény idejéről pontos tudomást szerezhethünk egy 1496. aug. 2-1 levélből, mely szerint a "közelmúlt napokban" a csöcselék megtámadta a zsidókat, majd az idegeneket, s a főpapok is kénytelenek voltak a budai várba menekülni" (Fraknói: A Hunyadiak és a Jagellók kora 363.; Beatrix-okiratok 343.). E levél segítségével az országgyűlés idejét közelebbről meghatározhatjuk. Az inént említettük, hogy a király ápr. 28-án Pozsonyban van (Sebestyén: Tart.

hely. 95.), az év folyamán először máj. 13. és júl. 19. között találjuk Budán. A fent említett levél alapján a gyűlés zárását augusztus elé kell tennünk. A szokásos gyakorlat szerint kezdetét a Sz. György utáni 20. napra tehetjük (Magyar jogi lex. V. 647-648.), ami éppen a jelzett máj. 13-ra esik; ezt a számításunkat megerősíti a löcsei tanács 1496. máj. 2-án kelt értesítése, mely szerint a nyolcados törvényszék a Sz. György utáni 20. napon kezdődik. (Iványi Bártfa levéltára I. 481. a vö. még Lőcse levele Bártfához 1496. ápr. 12. uo.) 40 napi időtartammal számolva befejezése július első felére tehető. E hónapokról szól tehát a Magyar Történet záró szakasza.

A MAGYAR TÖRTÉNET KELETKÉZÉSE

A Corvina

A keletkezés helyének meghatározását azért tartjuk elsőrendűen fontosnak, mert konkrét és megfellebbezhetetlen ítéletet mind a Mátyás udvarában felvirágozott humanista műveltség könyvtári megalapozottságát illetően. Kérdés ugyanis, hogy egy magas mércével dolgozó történetíró kielégíthette-e igényes megbízóját a Budán megtalálható eszközök segítségével. Azt vizsgáljuk tehát, milyen könyvtári bázis állt a külsőségekben pompázó magyarországi humanizmus mögött. A Corvináról fennmaradt egykori megemlékezések aránytalanul nagyobbak tűntetik fel ezt a könyvhalapot a meglévő romcsökből rekonstruálhatónál s az analógiákból gyanítható valóságnál. A kötetek mennyisége azonban ilyen szempontból másodlagos jelentőségű. Fontosabbnak tartjuk a minőséget, pontosabban szólva azt, hogy lépést tartott-e a budai könyvbeszerzés a korrál, figyelemmel kísérte-e a legfrissebb tudományos eredményeket, módot adott-e az udvarban megtelepült humanistáknak arra, hogy kitekintsenek a világra, hogy felvegyék a versenyt külföldi szakértésükkel. Látszólag modern követelmény ez, hiszen a humanista könyvtár korabeli becsét a klasszikus auktorok bősége szabta meg, s célja az elvileg még elérhetőnek hitt teljesség volt. (Csapodi: Corvina tört. 24.) Az auktorok gyűjtése azonban akkor is a ma céljait szolgálta, s az állomány gyakorlati értéke akkor is a használatban realizálódott. A kutatók tudományos munkájukban gyümölcsöztették a gyűjtemény darabjait, s tevékenységük nyomán a könyvtár egyre újabb és újabb kötetekkel gyarapodott. A klasszikus és modern állomány tehát a reneszánszban is olvashatatlanul összetartozik, s egészen pontosan tükrözi a körülötte zajló tudományos élet vi-

talitását. Nem is szorítkozhatunk csupán a Corvina állományára, Beatrix könyvtárára s szorosan Budára, mert hiszen a magyarországi humanista tudományosságot nem szűkíthetjük a királyi család közvetlen környezetére. Bonfini maga hivatkozik azokra az ismerőseire, akik közléseikkel segítségére siettek, s lehetőségünk lesz arra, hogy ezek körét az általa megjelölt-nél is szélesebbre szabjuk; kézenfekvő, hogy ugyanebből a forrásból írott anyagot is beszerezhetett. (A könyvkölcsönzés egyébként is szokásos volt.) Világos, hogy amennyiben megírhatta Magyar Történetét anélkül, hogy helyét elhagyta volna, kérdésünkre a válasz egyértelmű igen, ellenkező esetben a Mátyás-kori humanizmus csillogását — legalább is ebben a vonatkozásban — felszínesnek kell nyilvánítanunk. Távoli analógiaként utalunk azokra a roppant nehézségekre, melyekkel egy kutatónak meg kell küzdenie ma, a könyvtárközi kölcsönzés és a reprodukciós lehetőségek korában, ha munkáját történetesen vidéken végzi. "Vidék" volt-e Buda, mondjuk, Firenzéhez képest az 1490-es években?

A Bonfini-irodalom, mint említettük, ²~~egy~~ ügyben hosszú ideig megmaradt Heltai tudósítása mellett, s a forrásokkal való bibelődés helyett elfogadta azt a tételt, hogy a szerző a király által rendelkezésére bocsátott dokumentáció alapján dolgozott. (Valószínűsíti ezt Ransanusnak az a vallomása, hogy ő viszont a királyn³~~étől~~ kapott anyaggal látott munkához.) Ebben kimondatlanul is az a vélemény bújta meg, hogy az udvar képes volt a szükséges segédletekkel szolgálni. Heltai közleménye azonban ⁴~~ann~~ira naiv, hogy bírálatával foglalkozni sem látszik érdemesnek. Említettük Kardos Tibor álláspontját, ki a Bonfini magyarországi tartózkodását feltűnően gyakran

meg-megszakító itáliai utazásokat a Magyar Történet készülő-sével hozván összefüggésbe úgy vélekedik, hogy a szerző ez ~~műveiben~~ alkalmakkal gyűjtötte anyagát, mely véleményével tagadó választ ad kérdésünkre. Eriemben az ügyel -- tudom-sunk szerint -- senki sem foglalkozott.

Mielőtt a tárgyalásba bocsátkoznánk, összegeznünk kell eddigi eredményeinket, hogy kijelölhessük a további kutatás útját. Megállapításaink szerint a mű váza Tharóczy Magyar Krónikája. Az előadás második szakaszában ezt fokozatosan az élő hagyomány váltja fel, mely azonban szórványosan már előbb is kimutatható, mint ahogy a Krónika sem tűnik el teljesen. Ezekkel párhuzamosan fut Blondus Flavius Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades c. munkája, illetve ennek kimerülése után a vele azonos tartalmú diplomáciai hagyomány. E kétszer két forrás határozza meg a decades tartalmát és felépítését. A mű egy-egy szakaszában -- a tárgy által meghatározott időkeretek között -- mellettük meghatározó szerepet játszik Aeneas Sylvius gót majd cseh története és Philippus Callimachus Ulászló-életrajza. Ugyancsak előírja az elbesszélés menetét, de kisebb területen Paulus Diaconus és Rogius. Néhány mű az egész alkotáson végig nyomon követhető, a kompozíció alakításában azonban csak alkalmakként játszik közre. Ezek közül legfontosabb Sabellicus velencei története, Palmerius és J. Ph. Bergomensis Supplementuma. Szűkebb területen jut érvényre és az előadás felépítését nem befolyásolja Aeneas Sylvius Historiája, Európája, Blondus-abbreviációja, Ransanus Epitonéja. Egy meghatározott, bár néha meglehetősen hosszú szakaszhoz járul forrásként Blondus Italia illustrata c. lexikona, Vincentius Bellovacensis egyik Speculum, Severus Sulpicius Márton-életrajza, Plinius, Strabo és Ptolemaeus

geográfiai művei, valamint Aeneas Sylvius Bécseről szóló leírása, az Udis Álnév alatt fennmaradt Apologia regis Wladislai. Nagyjában és általában az utóbbi csoportba sorolhatók Bonfini korábbi alkotásai, a Philostratus-, a Herodianus-, a Hermogenes- és az Averulius-fordítás, a Historia Asculana, a Symposium, a Libellus és az epigramma gyűjtemény. Hasonló jellegű, de nagyon csekély teret kapván kevésbé jelentős Justinus, Suidas, Eutropius, Florus, Dio Cassius, Procopius, Hegesippus, Curtius Rufus, Jordanes, Pomponius Mela, Ammianus Marcellinus, a Scriptores historiae Augustae, valamint Preisingi Ottó, Cosmas Pragensis munkája, Ludprandus Antapodosisa, Einhardus Nagy Károly-életrajza. Ezek közül egynéhányat feltehetően nem is közvetlenül a Magyar Történet megszerkesztése során vett kézbe, a belőlük merített adatok csekély száma inkább az emlékezet igénybe vételére utal. Bizonyos, hogy nem ütötte fel például a Petrarca-kötetet sem, bár onnan vett gondolatokkal is találkozunk. Külön szólnunk azokról a kitételekről, melyek identifikálása nem sikerült. A szöveg ismerete nélkül csak feltételesen szólhattunk a magyar szentek legendáit tartalmazó kézirat, a feltételezett osztrák krónika, valamint a tatárokról szóló összeállítás alkalmazásának köréről, s attól is tartózkodnunk kell, hogy pontosan körülhatárolt helyhez kössük a Hunyadi hásról kompilált Libellus, az epigramma-gyűjtemény bevezetője és a Historia Asculana használatát a Magyar Történetben. Számolnunk kell azszal, hogy a források fenti kiutatásában az utolsó helyre csoportosított művek némelyike ezek révén került a Magyar Történet lapjaira. (A Libellus például bizonyíthatóan számos klasszikus auktor anyagát szoritette magába.) Kétségtelen, hogy Tristanus Caracciolus

és a *Chronicon Siculum*, valamint egy említett nápolyi ólomtábla adatai a *Historia Asculana* átvételével kerültek ide; *Plano Carpini* elbeszélése sem közvetlen forrás, hanem a tatár-összeállítás része volt, s *István, Adalbert, Imre, László, Erzsébet* életrajza sem öt különböző munka tanulmányozásáról tanúskodik, hanem egy legendagyűjtemény közbe vételéről. Ezeket nem is soroljuk a Magyar Történet forrásai közé.

E bizonytalansági tényezőktől eltekintve végül is tehát a Magyar Történet szilárd irodalmi alapokra helyezhető darabja 39 szerző illetve szerkesztő 47 munkájából meríti adatait; ehhez járul Bonfini 8 korábbi műve. Mindösszesen mintegy 55 könyvet kellett kézbe vennie munkája befejezéséig. Ezen kívül említjük azokat a köteteket, melyek nem irodalmi jellegű dokumentumokat foglaltak magukba.

A szükséges könyvtári alap mennyiségileg nem lépi túl a kor általában megszabott lehetőségeinek kereteit, annál kevésbé, mert a művek számánál kevesebb kötettel kell kalkulálnunk, minthogy azonos tárgyú vagy egy szerző tollából eredő munkák nem ritkán egy kötetbe foglaltattak. Így például az egyik *Corvina*-kötet (*Csapodi: Korvinák 79. sz.*) többek között a következőket tartalmazza: *Florus (Bellum Romanum)*, *Plinius (Epítome in Historiam naturalem abbreviatum per Ludovicum de Guastis ad principem Paulum Guinisium Lucensem)*, *P. Mela (De situ orbis)*. Bizonyosra vehetjük továbbá — s részben ki is mutattuk —, hogy *Thurócsit* és *Rogeriust*, *Aeneas Sylvius Historiáját* és *Europáját*, *Florust* és *Eutropiust*, valamint *Severus Sulpicius* három művét együtt kapta kézhez; ez a 9 ml tehát 4 kötetet jelent. (Összehasonlítául jelezzük, hogy *Blondus* a maga monumentális decasait 6 fő forrás alapján állította egybe, s kiegészítésként 37 más ml adatait hasznalta).

totta; ld. Buchholz i. m. passim.)

Most nyílik alkalmunk arra, hogy kritikus szemmel nézzük meg Bonfininak a saját forrásairól adott jegyzékét, melyet kommentár nélkül idéstünk a bevezetésben. Munka közben egyre erősebbé vált bennünk az a meggyőződés, hogy a lista nem a szerző olvasottságának fitogtatására való, hanem csakugyan az adatok forrására, sok esetben azonban nem közvetlen, hanem végső forrására utal, mégpedig nagyon is megbízhatóan, számunkra azonban szokatlan módon: szolgailag átveszi a forrás hivatkozásait; ha a másolt műben egy régibb auktort lát említve, kimásolja onnan a nevét, de kimásolja a szerző nevét is, ha az magáról beszél (Rogeriusra például két helyen hivatkozik, mindkétszer ott, ahol Rogerius önmagát említi). A precíz szétválasztás túl sok helyet igényelne, mivel egy szerző adatai többnyire különböző utakon jutnak el a Magyar Történetbe, közvetlenül tanulmányozott műveket közvetítéssel is vesz át stb. Ezért csak jelezzük, hogy a jegyzékén felsorakozó 74 szerző közül 26-ot teljes joggal iktathat forrásai közé, minthogy ezeket — ekkor vagy előbb — valóban eredetiben tanulmányozta:

Dio Cassius, a Scriptores historiae Augustae (név szerint Trebellius Pollio és Julius Capitolinus), Procopius, Claudius Ptolemaeus, Strabo, Suidas, Ammianus Marcellinus, Eutropius, Hegesippus, L. Annaeus Florus, C. Plinius Secundus Maior, Pomponius Mela, Flavius Blondus, Callimachus Experiens, Jordanes, Liudprandus, Otto Frisingensis, Mathias Palmerius, Paulus Diaconus, Franciscus Petrarca, Aeneas Sylvius, Rogerius, Severus Sulpicius, Herodianus és Flavius Philostratus.

Aeneas Sylvius munkáinak közvetítésével került hozzá Diodorus Siculus, Caesicritus, Polyclitus Larissaeus, Corn-

lius Nepos, Aristobulus Cassandreuus, Metrodorus Scepsius, Ablabius, Dio Prusaesus neve.

Blondustól származnak Cornelius Alexander, P. Cornelius Tacitus, Paulus Orosius, C. Suetonius Tranquillus, Priscus Rhetor, Hieronymus, Guillelmus de Nangis, Ricardus Pictavien-sis, Sicardus Cremonensis, Titus Lívius, Crescentinus metropolita és Eusebius Caesariensis adatai.

A Libellus tartalmazta Dionysius Periegetes és Plutarchus nevét.

Justinus révén került a Magyar Történetbe Pompeius Trogus munkája.

Strabótól ered a Diogenes Laertius, Ephorus, Posidonius, Menander, Apolledorus Atheniensis, Eratosthenes Pentathlus, Homerus, Hypsicles Amisenus, Apollonides, Euripides, Timagenes, Callimachus Cyrenaeus műveire való hivatkozás.

Pliniustól Timaeus Tauromenius, Hecataeus, Philemon, Pytheas, M. Vipsanius Agrippa, M. Porcius Cato adatait veszi át.

Severus Salpiciustól szedi a Severinusra való hivatkozást, Suidastól Crito egy adatát, Ransanustól Appianus Alexandrinusét, Thurócsitól a Herodotus és Dionysius Halicarnassaeus alapján mondottakat. Jordanes Q. Aurelius Symmachus adatait közvetíti, Trebellius Pollio pedig P. Herennius Dexippusét.

Ez pontosan a keresett 74 név, hamis utalás tehát egy sincs a műben.

Saját munkái közül — a már említett Philostratuson és Herodianuson kívül — forrásként csak a Symposionra hivatkozik, s epigrammái egyikét idézi, más vonatkozásban azonban valamennyiről tesz említést. Nem nevezzi meg Thurócsit, Sabel-

licust, J. Ph. Bergomensist, Ransanust, Curtius Rufust, Justinust, Cosmas Pragensist, Einhardust, továbbá az álnévű Udist, az öt magyarországi szent legendájának, az osztrák krónikának és a tatárokról készült beszámoló összeállítójájé. Ezekre csak bizonytalan utalásokat tesz ("Ungari", "Veneti", "Alerique" stb.). Az utóbbiakat nyilván maga sem tudta.

A megállapított forrásmunkák mennyisége tehát nem szembeszökő — a fent mondottak alapján 40—45 kötettel kell számolnunk —, minőségileg azonban Bonfini alkotása komoly követelményt állított a Mátyás-kori magyar könyvtárügy elé. Ami ugyanis összefoglalásunkból elsőként megíti a szemünket, az a Magyar Történet alapvető forrásanyagának korszerűsége. Thuróczi, Blondus, Aeneas, Callimachus, valamint a kisebb szerepekben Sabellicus, Palmerius, Jacobus Philippus és Ransanus a XV. század második felének kurrens irodalmát képviselik, nagyrészt a szerző kortársai, s az egy árva, de nélkülözhetetlen Thuróczit leszámítva, a modern ~~magyar~~ itáliai irodalom reprezentánsai. Plinius, Strabo és Ptolemaeus meg a többi ókori auktor újraélesztése úgyszintén a kor divatját követi, s egyébként is kapcsolatot tart az előző körrel, hiszen fordításuk, emendálásuk, kiadásuk kortárs tudósok szorgalmát dicséri. Bonfini azonban a kor uralkodó szellemi irányzatához igazodik akkor is, amikor tárgya a modern humanista irodalom által kellően meg nem művelt területre vezet. Jellemzőnek tartjuk, hogy egyetlen régibb keleti szöveget sem használ eredetiben, ha annak modern, ~~humanista~~ humanista feldolgozása — fordítás vagy abbreviáció formájában — megtörtént, s ahol ez még nem áll rendelkezésre, mint például Paulus Diaconus esetében, ott maga végzi el ezt a mun-

két. Ha Bonfini ezt a vitathatatlanul korszerű irodalmi alapon nyugvó munkáját megalkothatta Magyarországon, úgy Mátyás-kori humanizmusunk — legalább is bibliográfiai értelemben — kétségkívül megalapozottnak tekinthető. Hol írta tehát Bonfini a Magyar Történetet?

A felderített források közül azokat, melyek az átvétel jellegéből következően nem származhattak át a Magyar Történetbe a szerző memóriájának közvetítésével, fel kellett ismerni. Ezek közül egynéhány természeténél fogva olyan, hogy sehol másutt, mint magyar földön, közelebbről Budán, meg nem lehetett. Ilyen mindenekelőtt a nem történeti feldolgozásokban rögzített magyar dokumentumanyag, értve alatta oklevél-, misszilis-, törvény-, feliratgyűjteményeket stb., melyeknek konkrét használatára számos helyen volt alkalmunk rámutatni. Jóllehet ezek egy része nyomtatásban vagy kéziratban külföldön sem volt teljesen ismeretlen, használatuk mégis bizvást Budára lokalizálható, legalább is annak a megállapításnak az erejéig, hogy megszerzésükért nem kellett máshová ellátogatni.

Két nyomtatásban is hozzáférhető volt a Constitutiones incliti regni Ungarie, Mátyás 1486-os Decretum maius-a (Ballagi: Buda és Pest 45—46.; Hubay: Magyar Könyvszemle 1939. 234—236.; Fitz, Gutenberg-Jahrbuch 1939. 133.), emellett kézirati példányai is jócskán lehettek. (Eredetije a Corpus juris Hungarici I. 402. szerint ma is megvan Bécsben.)

Megjelent az 1490-es évek elején Passauban a Frigyes és Mátyás között 1464-ben kötött egyezmény, mégpedig latinul és németül (Hubay: Röplapok 2.; Ballagi: Buda és Pest 42—45.; Hain 4381. sz.)

Ballagi (i. m. 52.) 1491-re keltezi a Frigyes és Miksa,

illetőleg Ulászló között létrejött egyezség szövegének közléstételét.

A nyomtatásban meg nem jelent dokumentumok eredetüknél, a belőlük zárt anyag jellegénél, rendeltetésüknél fogva csak hazai termékek lehettek, s használatuk könnyebben rögzíthető Budára, mint bármely más városra. Elvileg nem képtelen az a feltevés, hogy Bonfini ezeket egyenként vette kézbe azokon a helyeken, melyeknek kidolgozásához irodalmi források elégteleneknek bizonyultak. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy gyűjtemények feküdtek előtte. Erre utal mindenekelőtt az, hogy az azonos típusú iratanyag felhasználásának köre többé-kevésbé zárt, időben és térben szűken vett határok közé szorítható; a dokumentumok egyedi felhasználása esetén a szóródás elkerülhetetlen lenne. Az itt szóba hozható négy forrástípus — antik feliratok, oklevelek, misszálisok, törvények — tehát nem levéltári bűvárlatokról, hanem négy — egyenként egységes koncepció szerint szerkesztett — kötet fellapozásáról tanúskodik.

A felírt emlékekkel kapcsolatban a gyűjtemény felhasználását nem volt nehéz bizonyítanunk. Azt állapítottuk meg, hogy az író egy azóta hír nélkül elkallódott kötetet forgatott; ennek anyaga részben egyezett egy másik kollekcióval, melyből Apianus és Amantius a XVI. század negyedik évtizedében a maga nyomtatott kiadásának magyarországi darabjait vette. Azóta ez a kézirat is elveszett. Az antik emlékek gyűjtése a XV. században a reneszánsz műveltség alkotó részét képezte, II. Pius bullát is adott ki megmentésük érdekében (Burekhardt i. m. I. 247. s köv., uo. ld. az irodalmat). A Magyar Történetben való kiaknázásuk tehát Bonfini számára természetes volt, a bennük rögzített adatok iránti érzékeny-

séget hazulról hozta magával, hiszen tanítómesterei, kortársai is szívesen foglalkostak effélékkel. (Vö. pl. "Inscriptiones latinae collectae Romae, in Dalmatia, Illyrico etc. cum figuris delineatis et epigrammatibus variorum utique Baptistae Guarini, Pomponii Leti, C. Julii Caesaris aliorumque insertis", Csontosi, Magyar Könyvszemle 1884. 198.) Magyarországon a római régiségek gyűjtésének már Zeignond korából van nyoma (ld. 3B III:343—350. és hozzá adott jegyzetünk). A foglalatosság meghonosításában a nálunk tartózkodó itáliai humanistáknak volt nagy szerepük. Balogh Jolán (683.) az ismert hazai gyűjtőkről áttekintést és irodalmat adva a magyarokon — Geréb László, Kálmáncschi Domonkos, Bornemisza János, Batthyány Boldizsár, Filipecz János, "Antiquus" — kívül Franciscus Justinianus velencei követ és Bartholomaeus Fontinus nevét említi. A divat terjedésének munkásai közé sorolhatjuk Bonfini és Ransanust is. Utóbbi szintén megemlékezik a feliratos emlékekről: "Pagus Sancti Andreae in Romanae legionis situm vestigiis, ubi complura Romanorum extant epitaphia." (Ra 3.) Bonfini az egyik gyűjtővel való kapcsolatára hivatkozik: "Tot igitur Corvine domus monumenta in Ungaria reperta sepius admirari sumus, quin et Bornemysza, qui Urbano questori serviebat, nominata multa nobis ostendit, quae corvum cum anulo respicientem referebat et in Pannoniis ac Dacia reperta fuisse affirmabat." (3B IX:303.) Megyericsói János dáciai leleteket szállít Budára (Horváth János i. m. 155.; kollekciónjáról ír Gerézdi, Magyar Könyvszemle 1945. 83—84.). Mindebből kitűnőleg az udvarnál divat lehetett az efféle leletek felkutatása, s jogosan hihetjük, hogy megkísérelték összeállítani az országban található klasszikus epig-

rafék kataszterét is. Nem tartjuk kétségesnek, hogy Bonfini akár a királyi könyvtárban, akár magyarországi ismerősei egyikénél hozzájuthatott ahhoz a gyűjteményhez, melynek használatát az 1B I.-ben és a 3B IX.-ben felfedeztük.

Annak ellenére, hogy különböző időből származó oklevelek adatait sokszor ism^etük fel a decasok lapjain, a forrásaikra vonatkoztatható megfigyelések száma roppant csekély. Főleg azért vagyunk kénytelenek a messzemenő óvatosságra, mert az ilyen eredetű helyek konkrét forrását — az idézett oklevelet — nagyon ritkán sikerült felkutatnunk. Mátyusz Elemér, amikor Thuróczi hasonló jellegű anyaggyűjtéséről szól, több adománylevél elbeszélő részének átvételét állapítja meg, melyek közül némelyek egész fejezetek számára szolgáltatott anyagot. Ezek a dokumentumok részint egy-egy per iratainak tanulmányozása közben, részint valamelyik Zsigmond-kori registrum közvetítésével jutottak tudomására; mindkét lehetőség nyitva állt előtte, hiszen foglalkozása ezek tanulmányozását meg is követelte tőle. (Thuróczy 130—135.) Ugyanő megállapítja, hogy Küküllői is szívesen élt a saját maga által fogalmazott okleveleknek a történeti elbeszélésbe való átültetésének eszközével. Bonfini tehát nem járt töretlen úton, amikor a Magyar Történet egy részénél erre a forrásanyagra alapozta. Megjegyezzük, hogy ez a módszer az itáliai történetírásban sem idegen (Marino Sanuto stb.), de akár a klasszicitásból is vehetnénk példát. Míg azonban Küküllői és Thuróczi számára a felhasználható diplomaanyag napi működésük következtében adva volt, Bonfini részéről előteremtése gondos levéltári forráskutatást tételezne fel. Ennek nincs nyoma. Ugy látjuk, ez esetben is egyetlen kötetrel kell számolnunk. Nem registrum-kötetről beszélünk, hanem azoknak a

gyűjteményeknek egyikéről, melyek a kancelláriai utánpótlás igényeinek figyelembe vételével tanulmányi céllal állítottak össze, mint a Somogyvári formuláskönyv vagy Hagyi János Stylus cancellariae-ja. Ilyen kötet használatára egyetlen biztos adatunk van: a 2B VIII:354—366. szakaszban idézett Frangepán-oklevél. Láttuk, hogy a megadományozottak nevét szíglával rövidíti, ami ezekben a kiadványokban természetesen, de minden más helyen — s főként eredeti okiratban — érthetetlen volna. A formuláskönyvekben megőrzött oklevélszövegek természetesen megtagadják a felvilágosítást mind a szereplők nevéről, mind a bennük foglalt események idejéről, hiszen dátumot nem tartalmaznak. Nagyon is érthető tehát, hogy Bonfini szinte mindenütt megbotlik a kronológiában ott, ahol elbeszélésében okleveles anyag használatának jeleit találjuk, holott annak éppen fordítottja lenne természetesen az eredeti dokumentumok megtekintése esetén. Ez természetesen nem zárja ki, hogy néhány oklevél eredetben való megtekintését is feltételezzük, bizonyos azonban, hogy a szerző, ha már a kezében volt ez a kötet, sok darabját hasznosította, s így az ilyen eredetű helyek tekintélyes része ebből a gyűjtőkötetből való. Amit magáról a könyvről mondhatunk, csak egy önként adódó következtetés: nyilván a XV. század második felében keletkezett, s mondanunk sem kell, hogy ez is elhallódott az idők viharában.

A humanista iskola egyik legfontosabb tantárgyának, a levélírásnak a tankönyvei számtalan változatban kézirat és nyomtatott kiadások százaiiban lelhetők fel még ma is Európában. Mennyiségük saját korukban felmérhetetlen volt. Egy részük csupán a levélírás szabályait adta elő, más részük emellett példaként részleteket is hozott valamelyik világi-

res tudós episztoláiból. Ilyen könyvet szerkesztett többek között Johannes Marius Philolphus (*Novum epistolarium, sive ars scribendi epistolas*. Bazel 1489.), Franciscus Niger (*Modus epistolandi*. H. n. 1497.), Jacobus Publicius (*Ars conficiendi epistolas Tulliano more*. Davenport é. n.); az Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 392. sz. kódexe: *Formularium epistolarum Aeneae Sylvi litteris nonnullis adhibitis* (vö. még uo. Cod. Lat. 260, 392, 432. stb.). Nagy keletnek örvendtek a jó stiliszták levelezését tartalmazó kiadványok; a klasszikusok és szentatyák írásairól nem szólva sok-sok példányban forgatták Aeneas Sylvius, Leonardus Aretinus, Pius de Mirandula, Marsilius Ficinus, Gasparinus Barzizius, Franciscus Philolphus, Christophorus Longolius, Petrus Candidus Decembrius (az 6 leveleinek összegyűjtéséről és kiadásáról érdekes adatokat közöl Vittorio Zaccaria, *Rinascimento* 1952. 85—118.), később Paulus Manutius, Erasmus, Luther stb. levelezését, de megjelent II. Mohamed leveleinek kötete is. (Ez példázza, hogy e kiadványok nemcsak a stilisztikai oktatás szempontjából veendő figyelembe, hanem a történetírók számára forrásgyűjteményül is szolgáltak.) Adtak ki episztolákat tárgyi csoportosításban (*Epistolae aliquot eruditorum, nunquam antehac excusae*. Ed. Thomas Lapsetus, ^hé. n.; *Illustrum virorum epistolae Hebraicae, Graecae et Latinae ad Ioannem Reuchlin Phorcensem... missae*. Hagenu 1519.; *Epistolae trium illustrium virorum ad Hermannum comitem Nuenarium*. Köln 1518.; *Epistolae obscurorum virorum ad venerabilem virum magistrum Ortwinum Gratium Daventriensem Coloniae Agrippinae bonas litteras docentem... missae*. H. é. n.; stb., stb.) A magyarországi jelesek leveleit a XV. századból több ismert gyűjtemény őrzi. Mátyáséit már életében kezdték összegyűjte-

ni. Az 1462—66-os évekből egy 103 darabot számláló kötet maradt ránk, a későbbi időkből még hat másik (Fraknoi: Mátyás levelei I. V—VII. p.). Emeltettük a Sternberg-kódexet és az ún. Haager-féle másolatot, s megállapítottuk, hogy ebben a kettőben található fel minden, Bonfini által szöveg szerint idézett levél, helyesebben azok, melyeket közülük azonosítani tudunk. Valamennyi általa felhasznált vagy emeltett levél, akár kimutatható szövegesen is az elbeszélésben, akár csak saját utalásából szersünk róla tudomást, kivétel nélkül Mátyástól származik, vagy hozzá intéztetett. Ugy látszik tehát, hogy a király levelezését tartalmazó kötet fekhát előtte. Az ebből való első átvétel Jajca bevételének elbeszélése során bukkan fel (3B X:321—347.) 1464-ből, az utolsó pedig az 1466-os év eseményeinek ismertetése közben (4B I:251—252.). Ezen a nem túl hosszú szakaszon kívül egyetlen alkalommal hivatkozik Mátyás és a velencei doge levélváltására az 1478-as esztendőnél (4B V:166—172.). Ez utóbbi kivételével tehát valamennyi levél mindössze három esztendő alatt kelt, s az elbeszélés egyetlen szakaszában kerül felhasználásra. Bizonyosan megállapíthatjuk tehát, hogy Bonfini Mátyás levelezésének egy olyan gyűjtőkötetét forgatta, mely az 1464—1466-os időszak darabjait tartalmazta. Csak ez az egy kötet került a közébe, máskülönben a levelek használata nem korlátozódna ilyen szűk határok közé. Mint az okleveleknél, itt is azt kell mondanunk: ezt természetesen nem zárja ki, hogy véletlenül egy-egy más levél is kerülhetett a közébe, mint a 4B V. könyvben idézett kettő; ezek nem lehettek kötetbe foglalva, mert akkor nem állnának társatalanul a Magyar Történetben.

A negyedik kézirat tartalma a törvénytárhoz utasít bennünket. A Corpus juris-féle gyűjtemények közül 36 maradt ránk ré-

ezint tényleg, részint híradásokból kikövetkeztethetőleg, tál-nyomó többségük a XVI. századból. Ismeretes azonban, hogy 1439-től kezdve számos országgyűlési határozat szorgalmazta az ország régiebb, illetőleg érvényben lévő törvényeinek összeírását és kiadását, amiből elgondolható, hogy a XV. században is szép számmal keletkezettek hasonló összeállítások. Ezek azonban magánkézben maradván nem váltak közhíressé, nélkülöztek az egységes szerkesztési elveket, a tartalmuk is a gyűjtő kezébe véletlenül került anyag szerint alakult. Egy XV. századi bécsi kódex például István, László és Kélmán korából őrzött dekrétumokat és szinati határozatokat. (Minderre ld. Kolosvári Sándor, Corpus juris Hungarici I. XXXVIII—XIV.) Tudunk arról, hogy a Corvinában is találtatott egy Libellus decretorum S. Stephani regis Ungariae (Bibl. Corvina 81.), s Mátyás 1486-os törvényének említett nyomtatott kiadása is felvett néhányat a törvényhozás korábbi alkotásaiból. Másrésről viszont az is ismert, hogy a Magyar törvénytárban s az egyéb kiadásokban ma őrzött törvénycikkek az idők viszontagságai által tett válogatásban maradtak ránk, s különösen történelmünk korábbi századaiból kell számolnunk nagyobb mennyiségben elkallódott dekrétumokkal. Amennyiben tehát Bonfini maga is használt valami törvénygyűjteményt a Magyar Történet összeállításához, korántsem bizonyos, hogy az abban foglaltak ma másutt is felfedezhetők. A decasokban valóban több helyen találunk a magyar törvényhozás alkotásaira. Először a 2B I: 148—150. I. István törvényeit ismerteti, majd a 2B II: 191—194. számol be azokról az intézkedésekről, melyekkel I. Endre a pogánylázadás után a rendet visszaállította; legközelebb a 4B VII: 1—2, 7—71. közli nagy részletességgel — bár még így is erősen kivonatolva — Mátyás 1486-os Decretum maius-

át, ezután a 4B IX:196--212, 22o. ismétli II. Ulászló koronázási feltételeit a Filipecz János szájába adott beszédben. Hasonló filiációt még egy helyen hozhatunk szóba: az 5B II: 74--78. tartalmában nem tér el a Frigyes és Miksa, illetőleg Ulászló által megkötött pozsonyi békeszerződés pontjaitól, szöveges egyezést azonban nem találtunk, s -- mint jeleztük -- a hivatalos okmány használata más szempontból sem valószínű. Jogosan tehát négy helyen beszélhetünk a Corpus juris valamely elődjének feldolgozásáról. E négy közül azonban az egyik, Mátyás dekrétuma, mint említettük, nyomtatásban is hozzáférhető volt, s emellett a Magyar Történettel egy időben keletkezvén más úton is a szerző tudomására juthatott. A koronázási feltételekre ugyanez vonatkozik. Az Endre-féle "törvények" sem tartalmilag, sem formailag nem mutatnak többet a szerző másutt is megszokott következtetéseinél, szó sem lehet arról, hogy ezek a sorok valóban törvénycikkeket idéznének. Marad végül a 2B I:148--15o. szakasz István törvényeivel.

A fentiekkel szemben nem tartjuk kétségesnek, hogy itt valóban a törvénycikkek tartalmát olvassuk. Az ismertetés fájdalmasan rövid, láthatóan egy-egy szóval foglalja össze az egyes cikkelyek lényegét: "varias leges et edicta tulit, imprigis de sicariis, adulteris et homicidis, item de vi, latrocinis et furtis capitalia supplicia promulgavit; in sacrilegis, profanos numinumque contemptores perquam severe animadvertit; iniurias, audaciam ac omne facinus gravi censura coercuit; ne quis indicta causa vicinum lederet, diligentissime cavet; viduarum et pupillarum causis mirifice favit; ut trium liberorum iura foveret, coniugatis premia proposuit; celibes a sacerdotio alienos infames habuit; ut seminarium Christiane reipublice exemplo suo foveret, quacum affinita-

tem contraheret, aliquandiu secum cognitasse ferunt, ne quam sui dissimilem sibi coniugaret." A jelzett artikulusok többsége István törvényeinek ma ismert változataiban is megtalálható, úgy látszik azonban, Bonfini nem ezeket használta, mert a sorrend mindegyiktől eltér, s azokhoz képest egy ropant érdekes többletet is ad a "ius trium liberorum"-ról. Szavai szerint István a háromgyermekes szülőket "családi pótlékban" részesítette, a gyermekteleneket pedig nem szívesen tűrte. Tudósítása tárgyi tekintetben megérdemelné a szakutatók figyelmét. Mi csak annyit szögezhetünk le teljes bizonyossággal, hogy ez a mozzanat nem tartozik a szerző saját betoldásai, következtetései közé, azoktól tárgyában, jellegében, formájában elüt, annál is inkább, mert efféle vélemény kialakítására többi forrásától nem kapott indítást. (Gondoljunk előbb irt és alább következő, Henrik és Izore szüzi életét dicsőítő szavaira!) Kétségtelen, hogy ez az adat ugyanonnan való, mint az István-féle törvényhozás többi részlete. Forrása talán azonosítható a már említett Libellus decretorum-mal; törvénysszöveget ugyanis — mint láttuk — csak ebben az egy szakaszban használ, s a Corvinából elveszett könyvecske is éppen ehhez a részlethez volt alkalmazható. Ha a Mátyás-féle dekrétum és a Confirmatio felhasználásával kapcsolatban szerzett tapasztalatainkra gondolunk, s azokat erre az ismeretlenre is kiterjesztjük, azt kell feltételeznünk, hogy tartalmában nem tért el nagyon a meglévő változatoktól (hiszen Bonfini mindig pontról pontra követi az előtte álló törvény-cikkek sorát), felépítésében, az egyes cikkelyek egymásutánjában azonban lényegesen különbözött tőlük; a ma ismert kollekciókhoz képest ^{szokás} ~~lényegesen~~ kevesebb fejezetből állt, viszont bővebben tartalmazta a családvédelmi vonatkozású rendelkezéseket.

Egy antik feliratgyűjtemény, egy okleveleket tartalmazó forguláskönyv, Mátyás 1464 és 1466 között írt leveleinek gyűjteménye s az I. István törvényeit tartalmazó kódex szolgált tehát Bonfininak ahhoz, hogy a krónikás irodalomban kellően elő nem adott események történetét megírhasse. Valamennyi a nyilvánosság számára készült, céljuk feltételezte széleskörű terjesztésüket, egyikük-másikuk oktatási segédeszköz volt, s hogy nyomtatásban nem jelentek meg, annak nyilván csak a tipográfia magyarországi hiánya volt az oka. Több kéziratú másolatok forgásával joggal számolhatunk, s Budán minden nehézség nélkül beszerezhetők voltak. Bonfini számára biztosították tekintélyes mennyiségű dokumentumanyag használatát anélkül, hogy fáradságos levéltári kutató munkára kényszerítették volna.

A szerző közvetlen közelében minden nehézség nélkül elérhetők voltak saját korábbi művei, melyek közül ma is megvan a Philostratus-fordítás (Csapodi: Korvinák 32. sz.; a görög eredetit tartalmazó kódex elveszett, Csapodi: Corvina tört. 27.); a Herodianus-fordítás (Csapodi: Korvinák 125. sz.), de megvan Herodianus eredetiben is két másik görög szerzővel együtt (uo. 94. sz.); megvan a Symposion (uo. 34. sz.), s tudunk a munkának egy elveszett példányáról (ld. Apró ismertetését a Bgy bevezetőjében). Ugyancsak megvan az Averulius-fordítás (Csapodi: Korvinák 129. sz.); lappang a Hermogenes kézírata, de nyomtatásban megjelent 1539-ben a velencei Melchior Sessa műhelyében.

Mindest csak a teljesség kedvéért említjük itt, mert hiszen amíg sem lehet vitás, hogy a Magyar Történet második felét csak és kizárólag Magyarországon lehetett megírni. Anyait már ebből is megállapíthatunk, hogy a mi tekintélyes

része — az 1B I. és a 3B VIII.—5B V., tehát a 45 könyvből 19 — Magyarországon készült, sőt sehol másutt nem készíthetett. (Az élő hagyományról — mely természetesen színtén hazai — a következő fejezetben beszélünk.)

Hozzá kell ehhez tennünk az egész mű vását, Thuróczyt, s a vele egy kötetben található Rogeriust. A Magyar Krónika 1488-ban két kiadásban s mindkétyszer két változatban jelent meg (Hain 15518—15519. sz.; vö. Mályusz, Magyar Könyvszemle 1967. 1—10. sz.; Varju, uo. 1962. 362—402.; Bibl. Corvina 82.) Ismerjük díszesebb kiállítását, Mátyásnak szánt példányát. Kézirata nincs, forgalomba csak nyomtatott kiadásai kerültek, természetesen tehát, hogy Bonfini is ilyet használt, s láttuk, hogy még a sajtóhibákat is kimásolja belőle. Azt is sikerült bizonyítanunk, hogy az újabb, gondosabb és tudósabb augsburgi ediciót (vö. Mályusz: Thuróczy 97.) használta. Külföldre utaznia ezért sem kellett.

Meglehetősen bonyolult kérdéseket vet fel az általa láttott Ransanus-szöveg meghatározása; mivel azonban ezzel kapcsolatos véleményünket másutt volt alkalmunk kifejteni (Magyar Könyvszemle 1969. 2. sz.), itt nem bocsátkozunk a kérdés részletes taglalásába. Ehelyett azt a megállapítást rögzítjük, hogy Ransanus Magyarországról való távozásakor hátrahagyta műve első fogalmazványát. Ennek szövege nem fedti teljesen az Orsz. Széchényi Könyvtárban őrzött Bakócz-féle kéziratét, de a palermói másolatét sem, pontosan egyezik viszont azzal a változattal, melyet Pécsi Lukács használt fel 1579-es Epitome-kiadásának sajtó alá rendezéséhez. Ezt az első fogalmazványt dolgozta fel Bonfini is a Magyar Történetben. A kéziratról közelebbi ismeretekkel nem rendelkezünk, hevenyészett fogalmazvány lévén valószínűtlen, hogy Ulászló

könyvei között kapott volna helyet, kétségtelen azonban, hogy Magyarországon volt, hiszen Pécsi is itt adta ki csaknem száz esztendővel később.

A feltétlenül Magyarországon keletkezett és használt munkák között említjük azt a kötetet, mely a magyar szentek legendáit tartalmazta. Mi volt ez, pontosan meg nem mondhatjuk, de talán kapcsolatba hozható azzal a gyűjteménnyel, melyet Salomon Schweiger 1577-ben még látott a Corvina budai maradványai között, s melyben leírása szerint a szentek latin nyelvű legendái voltak egybegyűjtve (Bibl. Corvina 28.; Fitz-Zelnai 35.).

Ani most már a Magyar Történethez felhasznált külföldi eredetű írásműveket illeti, ezekről és hazai használatuk lehetőségéről egyenként kell szólnunk.

A klasszikus auktorok java részét a Corvina állományában ma is megtalálhatjuk.

Hogy a humanista világ mire tartotta Pliniust, példásza az a 18 kiadás, ami 1469-től 30 év alatt napvilágot látott; 1476-ban Christophorus Landinus tollából olaszul is megjelent, s e változat is megért még két kiadást. A nyomdahelyek kizárólag itáliai városok, elsősorban Velence, ami arra mutat, hogy a Historia naturalis főleg az itáliai humanisták forgatták előszeretettel. (Hain 13087—13107. sz.; vö. Fazegs Péterné i. m. 214.; Petrarca tulajdonában is volt egy példány, ld. De Marinis II. 128.) Mátyás könyvtárából kéziratos másolata maradt ránk (Csapodi: Korvinák 116. sz.), egy vegyes tartalmú kötetben Iudovicus de Gunstis által szerkesztett abbreviációja foglaltatik benne (uo. 79. sz.), egy harmadik, elveszett példányából 1520-ban még Francesco Massaro dolgozott (Bibl. Corvina 82.; vö. még Fitz-Zelnai

102.) 1499-es velencei kiadása 1502-ben Szilágyi Kaplyon László, a későbbi esztergomi kanonok birtokában van, tehát a századfordulón nemcsak a királyi könyvtárban kereshetjük (Kotvan 238.).

A Bonfini által felhasznált Guarinus-féle Strabo-fordítás Corvina példánya ma is megtalálható (Csapodi: Korvinák 86. sz.).

A ptolemaeusi Geographia sorsáról bővebben szoltunk már a forrás meghatározásánál, most tehát csak a mi magyarországi vonatkozásait említyük. Jacobus Angelus latin fordításának augsburgi kódexét 1465-ben magyar másoló készítette, s ez a változat megvolt Mátyás bibliotékájában is (Csapodi: Korvinák 105. sz.). A görög eredetit egy 1454-ben készült kódexben a XVI. század elején Haczy Márton váradi kisprépost tulajdonában találjuk (Hoffmann: Régi magy. bibl. 170.).

Curtius Rufus műve hallatlanul népszerű volt a XV. század vége felé. 1471 és 1496 között hat alkalommal jelent meg nyomtatásban (GW 7871--7876. sz.), egyszer Pomponius Laetus, kétszer pedig Bartholomaeus Merula gondozásában, 1478-ban olasz, 1481-ben katalán, 1496-ban és kb. 1500-ban két francia fordítása hagyta el a tipográfus műhelyét (GW 7877--7880. sz.). Az olasz változat Petrus Candidus Decembrius munkája. Ezeken kívül hírből ismerjük még 1474-es és 1475-ös milánói kiadását. Az 1471-es velencei kiadásról készült kéziratot Beatrix tulajdonából maradt ránk (Csapodi: Korvinák 7. sz.; uő, Magyar Könyvszemle 1964. 215--216.), egy másik példányt 1467-ben másoltak Mátyás részére (uő: Korvinák 17. sz.), s arról is tudunk, hogy 1489-ben Angelus Politianus küldött neki egy glosszákkal ellátott Curtiust (Bibl. Corvina 81.). Megvolt Vitéz János birtokában is

(Hoffmann: Régi magy. bibl. 59.). A király kedvenc olvasmányai közé tartozott (Dézsi Lajos, MKEKv 168.).

Justinus munkája 1470 és 1500 között 13 nyomtatott kiadásban terjedt szerte a világon (Hain 9646—9658. sz.), köztük néhány Florus Epitomájával együtt. Niccolò di Campobasso 1477-ben olasz fordítását is elkészítette (uo. 9659. sz.). A királyi könyvtár példánya később Szamosközy-nél van (Jakó Zsigmond, Magyar Könyvszemle 1966. 242.), a nagy népszerűségről tanúskodó számos kiadás azonban megengedi, hogy másutt is számoljunk vele. Annál is inkább, mert ismeretes, hogy a hazai történetírásban a kezdetektől kimutatható, s Bonfinival egy időben Thuróczi is tanulmányozta (Mályusz: Thuróczy 112.). A Hain 9646. sz. római kiadás egyik példányát a magyar Paulus Schaidler Cronititanus emendálta 1494-ben Baptista Guarinus könyve alapján (Hellebrant: Catalogus 302.). Garázda Péter birtokában is volt egy firenzei illuminált kötet (Soltész Zoltánné, Művészettörténeti Értesítő 1958. 120.)

Suidas Lexiconáról kevesebb határozottsággal szólhatunk. Sem latin fordításáról, sem Bonfini által felhasználható nyomtatott kiadásáról, sem hazai meglétéről nincs tudomásunk. Elíteltük azonban, hogy 41 ismert kódexre közül 32 a XV. században készült, s ez Magyarországra is feltétlenül kiható népszerűségének jele.

A klasszikusnak tekintett szerzők sorának legproblemátikusabb tagja kétségtelenül az ún. Hegesippus. Magyarországon ismeretének nyomával sem találkozunk, de egész Európában is alig. Igaz ugyan, hogy a kassai püspökség könyvtárának mai állományában megvan 1510-es kiadása — ld. Fehér: Kassai könyvtár 27. —, de ebből akkori elterjedtségére nem követ-

keztethetünk.) Annál nagyobb népszerűségnek örvendett azonban teljesebb mintája, Josephus Flavius Zsidó háborúja, s elképzelhető, hogy azok az említések, melyek Josephus európai és hazai olvasottságát tanúsítják, részben Hegesippusra vonatkoztathatók. Azt a művet tehát, melyet Bonfini neki tulajdonít, mások talán Josephus ismertebb neve alatt hozták, s ezért hat a Hegesippus név váratlanul a Magyar Történetben.

Pomponius Mela kozmográfiája 1471-ben jelent meg, s még a század folyamán 9 kiadás követte (Hain 11012--11021. sz.); tudjuk, hogy Thuróczi is lapozgatta (Mályusz: Thuróczy 112, 165, 194.), így abban a társaságban meg kellett lennie. Meg is volt: a kozmográfiát is tartalmazó "Miscellanea" Corvina-kötet ma Modenában van (Csapodi: Korvinák 79. sz.).

Amianus Marcellinus Corvina-kódexe 1488-ban készült (uo. 75. sz.); Angelus Sabinus gondozásában kinyomtatva is megjelent még 1474-ben (GW 1617. sz.).

Procopius-t még látott Budán Cuspinianus, azóta azonban csak a híre maradt (Bibl. Corvina 82.).

Dio Cassiusból egy részletet Ugoletto küldött Mátyásnak (Csapodi: Korvinák 36. sz.), épp a Bonfini által felhasznált fejezet azonban Bonifacius Bombas latin fordításában is hozzáférhető volt egy 1493-as római kiadvány révén (GW 6168. sz.). Ezt azonban a Magyar Történet nem hasznosíthatta, mert azt állapítottuk meg, hogy Dio elbeszélésével a szerző már jóval előbb megismerkedett. Görögül kellett tehát olvasnia, vagy kéziratos fordítását látta, de még odahaza.

Appianus Alexandrinus történeti munkája ma is két példányban van meg a Corvina maradványai között, mindkettő Petrus Candidus Decembrius fordításában (Csapodi: Korvinák 60, 140. sz.); előbbi Mátyás halála után készült, s Budára alig-

ha jutott el, egy példánnyal azonban számolhatunk. Egyébként Római történetének mindkét része együtt négyszer jelent meg a század folyamán, először 1477-ben, ezen kívül 1495-ban megjelent külön az első rész, s két alkalommal -- első ízben 1472 -- külön a második (GW 2290--2294. sz.).

A *Scriptores historiae Augustae* kötete ma a budapesti Egyetemi Könyvtár kincse (Csapodi: Korvinák 10. sz.). 1475-től négy nyomtatott kiadásban állt az érdeklődők rendelkezésére (Hain 14560--14563. sz.), 1499-ben görög--latin változata is készült (uo. 14559. sz.).

Florus Epitomájának Justinussal együtt olvasható kiadásairól szoltunk. Önállóan 1470 körül jelent meg először, majd a század folyamán még 14 más kiadás követte (Hain 7196--7204, 9653--9658. sz.). Eutropius *Breviarium*a is látott nyomdafestéket 1471-ben (uo. 6726. sz.). Mátyás könyvtárában mindkettő megvolt (Csapodi: Korvinák 79. és 134. sz., 130. sz.), s az Orsz. Széchényi Könyvtár ma is őrzi azt a kötetet, melyet a XV--XVI. században Magyarországon olvastak (Cod. Lat. 167. sz.). Dionysius Halicarnassensis munkája szintén ott volt a polcon (Csapodi: Korvinák 77. sz.).

Az eddig felsorolt auktorokon kívül a többi idézett szerző munkájának közvetlen használatát biztonsággal tagadhatjuk, s tudjuk, hogy Bonfini ezeket a Magyar Történet írása során más, kimutatott művek közvetítésével hasznosította. Mivel azonban elképzelhető, hogy egy-egy adat ellenőrzése szükségessé tette az eredeti művekbe való belepillantást, meg hát az sem bizonyos, hogy megállapításaink támadhatatlannak, a biztonság kedvéért megemlítjük, hogy ezek egyike sem hiányzott a magyar könyvtárakból, sőt a Corvinában is megtalálhatók voltak. Májig is 6 Livius-kötet maradt fenn Mátyás

könyvei között (Csapodi: Korvinák 48, 97, 121, 133, 134, 162. sz.), de volt Liviua Vitéz Jánosnak és Inre bulcsi apátnak is (Hoffmann: Régi magyar bibl. 62—63, 170.). Mátyás állítólag még az égyben is olvasta (Dézsi, MKMv 168.). Suetonius volt a Corvinában (Csapodi: Korvinák 15. és 130. sz.), Plutarchust olvashatták a lőcsei plébánia régi könyvtárának látogatói (Kulcsár: Catalogus 87.).

A Mátyás korában működő itáliai humanista szerzők magyarországi kapcsolatai oly mértékben közismertek, hogy műveik hazai hozzáférhetőségében nem kételkedhetünk. Aeneas Sylviusnak a Corvina katalógusa egyetlen munkáját sem tartja számon, mégsem kételkedhetünk abban, hogy ezek helyet kaptak a polcokon. De institutione puerorum c. művét 1450-ben V. Lászlónak ajánlotta, lehetetlen, hogy ebből nem lett volna példány Magyarországon; ha ma nincs nyoma, az a pusztulás méreteit mutatja. Ugy hisszük, a királyi könyvtárban a Bonfini által felhasznált műveknek meg kellett lenni. A gót történet kivételével valamennyi megjelent nyomtatványként. A Historia 1477-ben, az Europa 1491 előtt (Hain 257—258. sz.); Thuróczi mindkettőt olvasta (Mályusz: Thuróczy 110.). Előbbi a cseh történettel együtt XV. századi magyar kötésben kéziratként volt Johannes Gosthon osztergomi érkanonok birtokában 1502-ben (Sz. Koroknay i. m. 28.), Bastya Endre pedig Aeneas Sylvius leveleinek és a cseh történetnek a Teleki-tétkából elveszett Corvina-kötetéről ír (Magyar Könyvszemle 1965. 331—332.). A Historia Bohemica 1475-től három nyomtatott kiadást ért meg a század végéig (Hain 254—256. sz.). A Bócs-leírás hazai ismertségét, ha más nem is, feltétlenül bizonyítja, hogy Ransanus is beledolgozta Epitonéjába. Blondus-kivonata szintén megjelent nyomtatásban 1481-ben (Hain

259. sz.). Legkevésebbé alterjedt munkája a gót történet, melyhez manapság is alig lehet hozzáférni.

Blondus Italiája 1474-ben, *Historiarum decades*-e 1483- és 1484-ben jelent meg (GW 4421. sz. stb.). Magyar földön való egykori meglétét ma már csak egy másik műve valószínűsíti (*Roma instaurata*), mely a Corvinából Győrbe került (Csapódi: *Corvinák* 64. sz.).

Sabellicusszal Bonfininak oly jó kapcsolatai voltak, hogy munkásságának ismeretét bizonyosra vehetjük, s nem kell messzire merészkednünk a feltételezésben, ha azt hisszük, hogy közvetlenül a szerzőtől kapott példányt, sőt, hogy a munkába már készülése közben módjában volt betekinteni (Mercati 1-9.). Egyébként rendelkezésére állt az általunk használt kiadás.

Ha részleteiben nem is, tényként ismeretesek Jacobus Philippus Bergomensis budai összeköttetései: 1497-ben megjelent *De claris mulieribus* c. munkáját Beatrixnak ajánlotta (Ballagi: *Buda és Pest* 60.; Rémer, *Magyar Könyvszemle* 1876. 84-90.). A *Supplementum* kelendő lehetett, mert 1483-as első kiadását két év múlva bővített, majd egy év múlva újabb, ismét bővített változat követte, mely még két kiadást ért meg, és Francesco C. olaszra is lefordította (Hain 2805-2812. sz.).

Intenzívek voltak Callimachus Experiens magyar nexusai is. Megfordult nálunk. Attiláját ugyan Mátyás expansív nyugati politikáját támadó éllel állította be, életének más szakaszaiban azonban baráti gesztust állít ezzel szembe: 1483-ban Budán jár (Balogh Jolán 651-652.), költeményeit Mátyásnak ajánlja (uo. 658.), s Garázda Péterhez is ír verset (Soltész Zoltánné, *Művészettörténeti Értesítő* 1958, 123.).
II. Ulászló idejében is megfordul Magyarországon, igaz, mint

az ellenpárt képviselője: 1491. dec. 19-én Eperjesről ír levelet a bártfalaknak, melyben nyugtatja őket, hogy ura (nyilván Albert) mindig jóakarattal volt az elfogottak iránt. (Iványi: Bártfa levéltára I. 442.) I. Ulászló története annyira magyar érdekű, hogy könyvtárainkból nem hiányozhatott. A dolgozatunkban elvégzett szövegösszevetés határozott útmutatással szolgál arra, hogy egy példánya megvolt a Corvinában, vagy legalább is Budán. Az elemzés során kitűnt ugyanis, hogy a Bonfini által rögzített szöveg a krakkói kiadásával mutat azonosságot. A kiadás alapjául szolgáló kézirat történetét sűrű homály fedi, az ismert mozzanatok azonban Budára vezetnek. A kiadást Brutus János Mihály, Báthory István király 1576 óta lengyel földön tartózkodó historikusa látta el előszóval. (Brutusnak 1578-ban két másik munkája is megjelent e városban.) A Zborowski Andrásnak cíezett ajánlás megemlékezik a felhasznált manuscriptumról is: "placuit tuo nomini inscriptum Philippi Callimachii Historiam in lucem emittere, cuius exemplar manuscriptum mihi vir illustrissimus P. Sborovius palatinus Cracoviensis frater tuus dono dedit paucis ante diebus." Az előszó kelte 1582. febr. 9. (Ld. Kwiatkowski i. h.) Az említett P. Sborovius (Piotr Zborowski) 1581-ben halt meg, a kódex tehát feltehetőleg ez évben, de mindenesetre 1576 és 1581 között került Brutushoz. Ami az előzményeket illeti, biztosak lehetünk abban, hogy a kötet nem volt régóta a Zborowski család birtokában, mert ez a familia csak a XVI. század első felében bukkan elő az ismeretlenség homályából, s néhány évtized alatt emelkedik Lengyelország legbefolyásosabb nemzetségei közé. Értékes kódexekkel előzőleg aligha rendelkezett. Hatalmuk éppen az 1570-es esztendőkhöz éri el zenitjét, amikor

az őt Zborowski fivér eldöntő sálllyal érvényesíti akaratát az ország sorsának irányításában, többek között a királyválasztás ügyében is. [Ld. Warsbach: Biographisches Lex. LIX. 230. és Szádeczky: Báthory 61, 89. stb. végig.] Egyikük, Sámuel 1574-ben egy halállal végződő incidens következtében száműzöttként kénytelen elhagyni hazáját (Johannes de Kosorow: Memoriale 391.), s Báthory gyulafehérvári udvarában megházkodva várja ki a viszonyok jobbra fordulását. 1575 februárjában térhet haza, s jelentős szerepe van abban, hogy családja a trónigénylők közül Báthory oldalára áll, s ezzel lényegében az ő javára dönti el a vitát. (Szádeczky: Báthory 161—163.) A király — részint hálából, részint a korteskedés költségeinek fedezésére — hatalmas összegeket juttat a Zborowskiaknak (uo. 175—177.). Mindebből arra következtetünk, hogy a Callimachus-kódex a fentírt események sodrában került Gyulafehérvárról a Zborowskiak krakkói rezidenciájába, vagy Sámuellel együtt, vagy a Báthory által bőkezűen osztott ajándékok között. Ismeretes, hogy a hajdani Corvina-könyvtár egyik-másik kötete Báthory tulajdonában volt, így például Johannes Chrysostomus Homiliáinak gyűjteménye (Csapodi: Korvinák 180. sz.). Ez a kódex később Lengyelországban tűnik fel. Nem lehet véletlen, hogy egy másik Corvina-kódexet (Frontinus, Csapodi i. m. 67. sz.) ugyancsak Krakkóban találunk meg, méghezsa annak a Chodkiewicz családnak a birtokában, melynek feje a Zborowskiakhoz hasonlóan jelentős politikai szerepet vitt a Báthory megválasztása körüli időkben. (Vö. Szádeczky i. m. passim.) A gyulafehérvári udvarba került egykori Corvina-kötetek közül kettőről Jakó Zeigmond tudósít (Magyar Könyvszemle 1966. 237—244.). Naldus Naldus ismeretlen sorú kötete ma Tarubán van (Csapodi: Korvinák 127. sz.). Egy-

általán nem tartjuk valószínűtlennek, hogy az 1582-es krakkói Callimachus-kiadás Corvina-kódex alapján készült, s ily módon "az elveszett vagy háppangó Corvinák jegyzékét" eggyel bővithetjük. A szövegösszevetés alapján az száz százalékos bizonyossággal leszögezhető, hogy a Zborowskiak a Bonfini által forgatott példányt bírták. Brutus János Mihály Báthory halála (1586) után Pozsonyban telepszik le, hogy azonban a kézirat még ekkor is birtokában van-e, nem tudjuk. Könyvei osztottak hányatott sorsában. Gyulafehérvárt halt meg 1592. máj. 16-án, de novemberben Bécsben vették fel hátrahagyott könyveinek jegyzékét; ebben a 150. tételszám alatt áll "Philippi Callimachi de rebus gestis ab Vladislai[II] libri tres, 4°." (Iványi: Könyvek, könyvtárak Ilo.) Ez a kötet azonban — úgy látszik — az említett krakkói nyomtatványt zárta magába, címe, nagysága ezzel egyezik. (Vö. mindehhez Papp Márta: Brutus 13—15, 17—19.; Szinnyei I. 1364—1365.) Tárgyunkra vonatkozóan azt a megállapítást szűrhetjük le mind-ebből, hogy Bonfini az Ulászló-történetet is Budán vette kézbe.

Severus Sulpicius Mártonra vonatkozó könyvei meglétének nincs nyoma ez időből Magyarországon, mégis alig hihető, hogy a pannóniai érdekeltségéről nevezetes szent életrajza ismeretlen lett volna. Meg kellett lennie legalább annak a XII. századi kötetnek, mely Vita Sancti Martini címen az általunk idézett valamennyi munkát tartalmazta. Ez ugyanis idehaza készült, s még ma is Budapesten van az Orsz. Széchényi Könyvtárban (Cod. Lat. 431. sz.). 1474-ben megjelent németül is (Marienthal, Fratres Vitae Communis).

A XIII. század közepén meghalt Vincentius Bellovacensis Speculuma népszerűségben vetekszik mind a humanista, mind a

klasszikus auktorokkal. Első ízben 1474-ben jelent meg nyomtatásban, másodszor kilenc esztendő múlva (Copingér 6247—6248. sz.). Az előbbi 1476 óta a kassai dominikánus zárdá birtokában volt (Ballagi: Buda és Pest 35.), ma a pozsonyi egyetemi könyvtáré (Kotvan i. m. 232.). A második kiadás egy példányát a XV. század végén a löcsei Polirer Gáspár kezén találjuk (Kulcsár: Catalogus loc.). Egy másik fennmaradt kéziratot példányának kötése 1490 körül készült Budán (Sz. Koroknay i. m. 35.). A ma is fellelhető XV. századi kötetek viszonylag nagy száma — a pusztulásnak ismert méreteire tekintve — kétségtávol nagy elterjedtségről tanúskodik, ami nemcsak azt jelenti, hogy Bonfini könnyű szerrel hozzájuthatott munkahelyén, hanem bizonyítja, hogy a középkori alkotás átvételével sem lépett túl a saját kora által megszabott követelmények keretein. Hallottunk a mű kivonatáról — talán humanista igényű kivonatáról —: az "Epithoma de Vincentio historiale" valaha két példányban is megvolt a nápolyi királyi könyvtárban (De Marinis I. 234, 236.).

Az eddigieken végigtekintve, feltett kérdésünkre pozitív választ adhatunk. Száz százalékos bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy az 1490-es években Magyarországon nem volt hozzáférhetetlen a Magyar Történet forrásai közül Thuróczi, Rogerius, Plinius, Strabo, Ptolemaeus, Curtius Rufus, Mela, Ammianus Marcellinus, Dio Cassius, Appianus, Procopius, Justinus, Callimachus, Vincentius Bellovacensis, Severus Sulpicius munkája s Aeneas Sylvius életművének néhány darabja. Csaknem teljes bizonyossággal számolhatunk Aeneas Sylvius többi idézett művének, Blondus, Palmerius, Sabellicus és J. Ph. Bergomensis szükséges műveinek meglétével. Kérdőjelet csak Suidas és Hegesippus neve mögé kell tennünk.

Ha az eddig nem említett kútforrásokat egymás mellé állítjuk, mind azok tartalma, mind felhasználásuk területe szempontjából bizonyos egymásra utaló azonosságot tapasztalunk. Einhardus Nagy Károly-életrajza, Liudprandus Atapedosisa, a feltételezett osztrák krónika, Jordanes, Paulus Diaconus, Freisingi Ottó, Cosmas Pragensis a középkori történetírást, zömükben a germán történetírást képviselik; alkalmazásuk köre pedig nem lépi túl a II. decas első könyveit. Német szerzőtől származó adattal, a most említett munkákból eredő sorokkal a II. decas közepe után egyetlen esetben sem találkozunk. Ennek nem lehet magyarázata a tárgy változása, hiszen a korai magyar történelemnek nincs több német kapcsolata, mint Mátyás idejének, magunk is többször állítottuk párhuzamba Bonfini egyes helyeit Arenpeck, Ebendorffer stb. adataival. Bonfini azonban sohasem folyamodik ezekhez. Ugy hisszük, ennek oka az, hogy a német területről származó források kiaknázásának lehetősége szűnt meg a munka készülése közben. Arra gondolunk, hogy a Mátyás környezetében tartózkodó szerző ezekhez addig juthatott hozzá, míg az udvar osztrák területen időzött, tehát Mátyás halála előtt. A középkori krónikák távolról sem űrvandtek a XV. század folyamán olyan népszerűségnek, hogy széleskörű elterjedtségükkel számolhatnánk. Nem mintha nem lehettek volna meg valamelyik gazdag humanista könyvtárban -- amint megvolt például Nápolyban Paulus Diaconus longobárd és római története (De Marinis I. 235., II. 182.) -- de gyűjtésük nem volt divat, így legfeljebb csak véletlenül sodródtak oda. Jellemzőnek tartjuk, hogy az említett klasszikusokkal szemben ezek a munkák az inkunábulum-korszakban nem jelentek meg nyomtatásban, aminek csak az lehetett az oka, hogy nem volt bennük üzleti fantá-

zia. Aeneas Sylvius vallomásából tudjuk, milyen nehéz volt például a Geticához hozzájutni; ASG bevezetőjében így szól: "veni ad monasterium Cirtuisense, quod est in molte altissimo constructum non longe ab Hystro inter Viennam atque Pataviam, ibi, dum intro bibliothecam librosque volvo, incidit in manus meas Jordanis historia, quae res Gothorum continet; perlegi invenique, quod cupiebam." Tehát ő is csak véletlenül bukkant rá egy osztrák kolostorban. A bécsi egyetem könyvtárának XV. századi állománya a jelek szerint igen gazdag volt a történettudományban, s nyilván nem hiányoztak belőle a német középkor nagy alkotásai sem. Freisingi Ottó 49 ismert kódexéből 5 ma is Bécsben van (OC id. kiad. XXX--XLVIII.), Cosmas Pragensis 6 XV. századi másolatából az egyik ugyancsak (OCB id. kiad. XLV--LXXXVI.). Az Einhard-féle Károly-életrajz első nyomtatott kiadása 1521-ben jelent meg, 11 legfontosabb kódexe közül 3 bécsi (EC id. kiad. XIII--XIX.). Stb. E munkák tanulmányozásához még csak szorgos könyvtári kutatásra sem volt szükség. Ismerünk olyan köteteket, mely néhányukat egybefogva kínálja. A firenzei Laurenziana LXV, 35. sz. kódexében például egymás után olvasható többek között Einhardus, Jordanes és Paulus szövege. Bonfininak talán csak egy-két könyvet kellett átlapoznia. Most ismét szóba hozzuk a "Hegesippus" és Suidas magyar földön ismeretlen munkáit. Felhasználásuk körét tekintve talán ezeket is ide sorolhatjuk. Bonfini egy megjegyzéséből Klosterneuburgra is gondolhatunk. Könyvtárról (Budán kívül) csak ez egy városnak az ismertetésénél szól (4B V:66.). Az itteni ágostonrendi kánonok bibliotékájában -- szavai szerint -- minden tudományra kiterjedő, tekintélyes régiségű kötetek óriási tömege található. Még azt is megállapítja, hogy nagy részük Itáliá-

ból származik. Megjegyzésének jelentőségét növeli, hogy a kolostorra vonatkozó tudnivalókat Hansanustól veszi, s az ott olvasottakat az épület lefestésével és a könyvtár leírásával tartja szükségesnek kiegészíteni. A könyvek provenienciájára vonatkozó ismeretei feltételezik, hogy ezeket kézbe is vette. A klosterneuburgi könyvtár akkor már évszázados máltra tekintett vissza, s több száz kötetet tartalmazott. A XV. század elejére visszavezető katalógusainak kötetszáma ma meghaladja a negyedfélszázat. Szavaiban tehát nincsen túlzás. Érte-sülése személyes jellegű, s mindenképpen olyan egyén megfi-gyelésén alapul, aki a könyveknek fontosságot tulajdonított. Valószínűnek tűnik, hogy ottani munkálkodásának állított em-léket.

A felenlított munkák általában továbbmennek annál a pontnál, ahol Bonfini megszakítja átvételüket, s ezt a meg-szakítást nem tudjuk mással magyarázni, mint hogy az átvétel lehetősége szűnt meg a számára. Ezzel egyúttal kronológiai-lag is hasznosítható észrevételt tettünk, hiszen ebből az is következik, hogy az osztrák forrásokat hasznosító részek Mátyás halála előtt készültek, illetve hogy a király halála a munkának abban a szakaszában érte a szerzőt, melyen túl e-zek szövegét már nem mutathatjuk ki.

Vizsgálatunkat azzal a megállapítással zárjuk, hogy Bonfini Mátyás udvarában minden szükséges segédletet kézhez kapott ahhoz, hogy a kor színvonalán álló történeti munkáját elkészíthesse. Munkásságának tálnyomó részét Magyarországra, közelebbről Budára lokalizálhatjuk. A forrásoknak egészen csekély jelentőségű részét találta meg Ausztriában; ezek hi-ánya nagyon kis mértékben érintené az elbeszélés menetét, bár kétségtívil szegényebbé tenné a nem is annyira gyakorlati,

mint inkább elvi szempontból szükséges világtörténeti összefoglalások anyagát. Ugy tűnik, maga a szerző sem ezek tanulmányozása végett utazott oda, hanem inkább véletlenszerűen ragadott ki belőlük egynéhány adatot, ha már éppen a kezébe akadtak. Itáliai anyaggyűjtésnek semmi nyomát sem látjuk, s az itáliai humanisták eredményeinek előtérbe állítása, műveik favérisálása sem annyira a szerző, mint a budai udvar kapcsolatait és könyvbesszerezési politikáját jelzi. Felhasznált munkáik Bonfiniétől függetlenül is megvoltak Magyarországon, zömmel a Corvina könyvtárban. Egyetlen esetben tehetünk kivételt, Sabellicusnál, kinek a szerzővel való kapcsolata megengedi azt a feltételezést, hogy műve Bonfini közvetítésével jutott el hazánkba. Ha ez csakugyan így van, példánzza azt az egyébként is természetes kölcsönhatást, mely a budai udvarban kialakult műveltségi szint és az ott tartózkodó itáliai humanisták között van: a budai környezet biztosítja Bonfini számára a magas szintű tudományos munkálkodás lehetőségét, s az ő ottani tevékenysége révén ez a szint tovább emelkedik, újabb itáliai kapcsolatokkal, értékes könyvekkel gazdagodik.

A Magyar Történet bibliográfiai bázisának modern volta a kérdést más oldalról megközelítve is Mátyás-kori humanizmusunk európai színvonalának bizonyítéka. Ugyanis néhány évtizeddel korábban ez a mű ebben a formában, ezen a bázison sehol a világon nem készülhetett volna el, s amikor egyáltalán megírható lett, Magyarországon íródott meg. Blondus decasainak említett 43 forrása közül az egyetlen XV. századi szerző Aretinus, s rajta kívül a humanista irodalmat csak Dante képviseli. 6 fő forrásából 5 középkori, s összesen mindössze 4 klasszikus auktort szólaltat meg. (Buchholz i. m.

passim.) Az más lapra tartozik, hogy Blondus éppen ezért
úttörő; tény, hogy amikor nyomában megindul a humanista
történetírás, megindul minálunk is. Dlugosz lengyel év-
könyveinek második fele (az elsőről sajnos nem tudunk tá-
jékozódni) egyedül Aeneas^{us} hasznosítja a kortárs történetírók
közül (Rosbiór krytyczny passim). Velük szemben a Bonfini
forrásairól adott lista önmagáért beszél, s világosan bizo-
nyítja, hogy keletkezésének pillanatában szerzője az Európá-
ban beszerezhető legújabb irodalomban válogathatott. S ha
még további bizonyíték kell, vessük össze jegyzékünket a
világ akkori legragyogóbb reneszánsz könyvgyűjteményének, a
nápolyi királyi bibliotékának állományával: A kortárs itáli-
ai humanisták közül nincs meg a nálunk szereplő ASG, ASH,
ASE, ASV, CaV, Sab; a klasszikusokból hiányzik Suidas, Pro-
copius, Dio Cassius; a középkoriak sorából csak Paulus Dia-
conus és Vincentius van meg. Természetesen hiába keressük
Thuróczi, Rogerius, no meg Bonfini munkáit is. Nem mintha
nem lenne ott ezzel szemben egy sorozat olyan kötet, aminek
a Corvina mai katalógusában nincs nyoma, de éppen a történeti
művek állomány^a mind a budai gyűjteményhez, mind Bonfini lis-
tájához képest meglepően szegény. (Vö. De Marinis I. 231—
244., II. 3—184.)

S megint egy más oldalról: azok az itáliai humanisták,
akik hazájuk határain kívül Bonfiniéhoz hasonló munkásságot
fejtettek ki, nem idősebbek nála; Spanyolországban Lucius
Marineus Siculus (1445—1533), Franciaországban Paulus Ae-
milius (+1529), Angliában Polydorus Vergilius (1470—1555)
stb.

A hagyomány

Az alábbiakban megkíséröljük szétbontani a Magyar Történet tartalmának alakulásában jelentős szerepet játszó hagyomány ágait. Mindenekelőtt azért tartjuk ezt fontosnak, mert teljesebbé teheti azt a képet, amit a Mátyás-kori magyar társadalom műveltségének, a humanizmushoz való viszonyának állapotáról rajzolhatunk. Ez a vizsgálat lényegében annak a társadalmi közegek a felderítésére irányul, melyben humanista történetírásunk megindult. Amint Bonfini munkájának a magyarországi könyvtári állapotokkal való összevetése hasznosítható adatokkal szolgált hazai humanizmusunk kezdeti évtizedeinek egy bizonyos szempontból való értékeléséhez, talán nem túlzás azt mondani: technikai megalapozottságának felméréséhez, úgy az sem lehet közömbös, volt-e hazánkban társadalmi bázis Bonfini történetírói működése mögött. Munkássága természetesen csak szerény darabja Mátyás művelődéspolitikai célkitűzéseinek, viszont a megvalósult kevesek közé tartozik, a királyt túlélő csekély számú kezdeményezések egyike, s hatása korántsem enyészett el a budai udvar fényének elhomályosulásával. A Magyar Történet keletkezését általában és teljes joggal Mátyásnak szokás tulajdonítani, Ulászló mint az ő szándékának folytatója kerül szóba. Valóban, nem vitathatjuk el e két uralkodó érdemeit a magyarság reprezentatív történetének elkészültében, úgy hisszük azonban, hogy ez a monumentális alkotás pusztán kettejük támogatása mellett sohasem jött volna létre, vagy távolról sem érte volna el végül is megvalósult színvonalát. A Magyar Történet a magyar társadalom igényeit fejezte ki, létrejöttét nemcsak Mátyás személyes ambíciói követelték, hanem az a műveltségi szint

is, amire társadalmunk a XV. század utolsó évtizedére eljutott. S ha ez így van, akkor Bonfini mögött ott kell állnia annak a "huszonnégy vénnek", akiről Heltai beszél, bárha nem is abban a formában, ahogyan azt ő előadja. Fel-tétlenül kellett lennie Magyarországon olyan társadalmi rétegeknek, mely a készülő mű mellé állt, s ennek a réteg-nek az állásfoglalását meg kell találnunk a munka hasáb-jain. Természetesen nem gondoljuk, hogy Bonfini működése valami társadalmi összefogás jegyében zajlott volna, sőt, bizonyosak vagyunk abban, hogy az uralkodó osztály érde-kelt tagjai harmadrendű kérdésként kezelték ezt az ügyet. Állítjuk azonban, hogy a Mátyás politikáját támogató, a reneszánsz életszemléletet elfogadó társadalmi réteg né-hány képviselője tevőlegesen részt vállalt a Magyar Történet létrejöttében. Hogy a szerzőt anyagilag is támogatta vol-na, adatok hiányában nem állíthatjuk, kétségtelen azonban, hogy a Bonfini által közölt egykori adatok néhány élesen körülhatárolható információs bázis köré gyűjthetők.

Mindaz, ami a Magyar Történetben nem támaszkodik irodalmi alapra, s nem tartozik a szerző saját elnefuttatásai, frázisai közé, ami nem tükrözi közkézen forgó do-kumentumgyűjtesények használatát, természetesen a szó-vagy írásbeli hagyományból ered. Egy viszonylag rövid szakaszban számolhatunk a szerző saját tapasztalataival,

(-----)

itt-ott már jelentük azonban, hogy ezeknek szinte hihetetlenül jelentéktelen szerep jut. Egy-egy tárgyi emlék festésében még csak észrevehetjük valamennyire megfigyelő képességét, ízlését, bár ezekben a leírásokban is sok a kész elem; olyan történet azonban, melynek saját szemében^{lyé} lett volna tanúja, jóformán nincs is a műben. Ha véletlenül ilyen adódik, mindig másokat, vagy legfeljebb saját, korábbi munkáit idézi. A 4B VII:178—183. szakaszban említi megérkezését Mátyás retzi udvarába. Időben ez 1486 októberének végére esik. Itt említi Mátyás parancsát, mely szerint vele együtt kellett a táborba vonulnia, s megjegyzi, hogy ez író és filozófus számára bizony nem kellemes szórakozás. Ugy látszik, nem is nagyon sietett eleget tenni a parancsnak, mert néhány mondatnál alább (4B VIII:1.) elárulja, hogy míg Mátyás Bécsújhely ostromára vonult, Beatrix a tudósok társaságában Bécsben maradt. Ezután három hónapig a békés Ebenfurthban tartózkodik a királyné mellett, aztán Averulinust fordítja ismét három hónapig, az év végén már Itáliában van, s ott is marad 1488 nyáig. Megérkezésétől kezdve "elvileg" eszentani a történeteket illetően, gyakorlatilag azonban alig van ott az elbeszélte eseményeknél. Ezen az alapon általában jelentéktelen epizódokat jegyez fel (a 4B VIII:206—207. szerint például a komáromi golyák furcsa viselkedését látta tulajdon szemével). Éppen a legszivesebben részletezett hadi eseményektől maradt rendszeresen távol. Azokon a helyeken viszont, ahol csakugyan megfordult, s azoknál az eseményeknél, melyeket csakugyan látott, rendszerint forrást — jellehet saját maga által írt forrást — idéz. Magyarország leírásához Ransanust veszi elő, Bécséhez Aeneast; "Meis hisce oculis sepe vidi" — mondja a 4B VIII:110.-ben és Rph-t másolja. Elké-

pesztő a Marchiai Jakabról közölt adatok pontatlansága; ket-
tejük között oly szoros volt a személyes kapcsolat, hogy Ama-
dio külön könyvet írt róla (S. Giacomo passim), s ennek elle-
nére azt kellett megállapítanunk, hogy tollát róla írtában
Thuróczi és az elhomályosult, eltorzult magyar hagyomány vese-
ti, saját ismereteiből egy szót sem közöl, s egy hibát sem
javít. Az LB II:199.-ben saját tapasztalataként számol be a
véres kard körülhordozásának szokásáról: bizonyítottuk, hogy
nem láthatta. Egy árva szót sem szól arról, mi történt Eben-
furthban az alatt a három hónap alatt, amig ott tartózkodott,
bőven ismerteti azonban az ezalatt távol lejátszódott hadi e-
seményeket. Részben érthető ez, mert feladataként Mátyás tet-
teinek megírását tekintette, s Beatrizra -- mint láttuk,
személyes okkal is -- nem sok szót veszteget, ez azonban
megállapításunk érvényét nem befolyásolja. Tény, hogy főleg
azokról az eseményekről emlékezik meg, melyekről saját szemé-
vel nem szerezhethett tudomást. Így tehát az 1487-tel kezdődő
szakasz megírásában sem tér el addig követett forrásaitól, s
elsősorban ezután is a hagyományra, értesülésekre támaszkodik.

A hagyományra alapított részeket éppoly kevésbé mondhat-
juk a források tekintetében egységeseknek, mint az irodalmi
alapon állókat. A szerző most sem változtatja meg szerkesztő-
si módszerét, s lehetőség szerint most is több forrást futtat
párhuzamosan, egymással ellenőrzi őket, kiegészítésükre ki-
sebb jelentőségű, csakélyebb szerepet játszó kiegészítő
forrásokat használ fel. A különböző hagyománykörök között lé-
vő ellentmondások elsimítását, a hézagok kitöltését s az ősz-
szefüggések megteremtését, a logikai rend kialakítását saját
következtetéseivel végzi el. Ezért kellett többször is meg-
állapítanunk, hogy egyes adatai -- leszámítva a forrás termé-

szetéből adódó helyenkénti torzulásokat -- pontosan tükrözik a valóságot, rengeteg értékes mozzanatot tartalmaznak, magának az egész részletnek az alapvető beállítása, kronológiai elhelyezése azonban többnyire hibás. (A többféle hagyomány összeütvőzésének és a szerző ezzel kapcsolatos munkájának kitűnő példája a Hunyadi család származásának a Lábellustól független szakasza, vagy az osztrák háború indokainak összefoglalása.)

Hagyomány alatt a történeti emlékezetnek azt a fajtáját értjük, mely nem fejeződik ki irodalmi, művészi, historiográfiai feldolgozásokban, a publikumnak szánt olvasmányokban, gyűjteményekben, hanem az egyén és a társadalom történeti tudatának tényleges vagy eszmei alkotórészeként -- emlékezetben megmaradva, szóban továbbszállva, vagy valamilyen okból feljegyzések, dokumentumok formájában rögzítve és őrizve -- évtizedekre, évszázadokra visszamenőleg lehetővé teszi az események és a társadalmi fejlődés utólagos rekonstrukcióját egyéni vagy szűk csoportot képviselő szempontok szerint. A hagyomány kategóriájába tehát az egyén, a család, a kisebb közösség történeti tudatának elemeit soroljuk, amelyeknek szubjektív jellege sokkal határozottabban megjelenik, mint a "hivatalos" történetírás alkotásaié. Az ebben őrzött emlékeknek a történeti irodalomba való bekerülése elsősorban attól a viszonytól függ, mely a hagyomány hordozói és a történetíró között fennáll. Az átszármazás módja kétféle lehet: vagy élőszóban tájékoztatják az írók az emlékezetükben rögzített eseményekről, tudomására hozzák véleményüket a szóban forgó kérdésekkel kapcsolatban, vagy rendelkezésére bocsátják azokat a dokumentumokat, amelyekből a szükséges anyag összegyűjthető. Az eljárás jellemzője mindkét esetben a messzenemő

szubjektivitás, ami az adatok tárgyában, beállítottságában, szelektálásában jut kifejezésre. Ez a tényező megkönnyíti a mi dolgunkat, hiszen az informátorról szándéktalanul is elő-
árul többnyire annyit, amennyi felfedéséhez szükséges.

A Magyar Történet lapjain felbukkanó nevek csak egy bizonyos pontig jelentenek segítséget a hagyomány forrásai-
nak felkutatásában, addig tudniillik, ameddig feltehetjük, hogy a szerző nem hagyta említés nélkül a neki segítséget
nyújtók érdemeit. Ámde természetes, hogy egy ilyen nagyméretű
alkotásban előbb-utóbb minden ténylegesen szereplő név fel-
merül, s -- az uralkodó ízlésnek megfelelően -- rendszerint
magasztaló jelzők tömege között. Naivitás lenne feltételezni
például, hogy a Mátyásra vonatkozó rengeteg tudnivalót az
író magától a királytól szerezte. Az irodalmi források feltá-
rása közben egyébként is arra a tapasztalatra tettünk szert,
hogy hivatkozásai nemcsak a tényleges adatszolgáltatóra vo-
natkoznak, hanem a nála talált hivatkozásokat is átveszi.
Mindennek figyelembe vételével a vizsgálódás kezdetén egy
hipotézist állítottunk fel, mely, ha nem is ment minden ön-
kényességtől, az emberi természet logikájával mérve valószí-
nű: azt, hogy az informátor, ha tervőleges érdeklődést taná-
sit Bonfini munkássága iránt, feltehetőleg lesz annyira in-
telligens, hogy az általa mint szentaná vagy résztvevő által
közölt események során nem akarja a saját személyét minden
áron előtérbe állítani, hanem azoknál az epizódoknál, melyek-
ben lényeges szerepet nem játszott, a háttérbe vonul. A hát-
térbe vonul, azonban jelen lesz. Ha nem így lenne, a Magyar
Történet minden kortárs szereplőjét gyanúba foghatnánk, vagy
reménytelennek kellene tartanunk a vállalkozást.

Mindjárt az első kiegészítés, mely még az irodalmi for-

rások közé ékelődik be, érdekes és egyedülálló anekdotát őriz Rozgonyi Simon egri püspökről. Th IV:30. elbeszélésébe szár bele egy láthatóan szóbeli értesülést: "Rosgone defectio-
nis causa Elisabetha fuit, quippe que Simoni, dum Vesprimien-
sis erat episcopus, archiepiscopatum Strigoniensem efflagi-
tanti repulsum dedit responditque Elisabetha regnante Simone
nunquam archiepiscopus futurum, contra ille se vivente Eli-
sabetham nunquam regnaturam." (3B IV:251.) Ugyanott — Thuró-
czit követve — magasztalólag emlékezik meg a család hatalmá-
ról. Feltűnik, hogy a várnai csatánál, ahol a forrásul hasz-
nált CaV 59., illetőleg 62. Agriensis episcopus-t ír, Bonfi-
ni mindannyiszor kiegészíti ezt a püspök nevével: Simon Ros-
genius (3B VI:219, 240.); ugyanebben a részben őriz egy má-
sik, kétségtől a ~~magyar~~ hagyományból való anekdotát, mely
szerint Simon így szólt Hunyadihoz: "Ego, inquit, Corvine,
non fugiam, neque prelium detrectato et, si vincere non dabi-
tur, hic me scilicet moriturum; te autem terga versarum auguror
et ad meliora te tempora servaturum."

A nádorfehérvári csata résztvevőinek névsorát Th IV:
55.-ből veszi, beleszárja azonban Rozgonyi Sebestyén nevét
(3B VIII:86.), kit másutt — forrástól függetlenül — mint a
király környezetének tagját mutat be (3B IX:109, 163., 3B X:
14.).

A 4B I:43. önálló adatként közli Janus Pannonius és Roz-
gonyi János római és velencei követségének hírét, ami önmagá-
ban nem volna feltűnő. Ugyanezt azonban megismétli a 4B I:96.,
s harmadszor is a 4B I:242. Ez utóbbi olyan megállapítást
tesz, ami véleményünk szerint bizonyossággal szolgál az in-
formáció forrását illetően: "Id anno — mondja az 1466-os
esztendő bel- és külpolitikai eseményeinek elbeszélése után —

salutis quadringentesimo sexagesimo sexto supra millesimum factum erat eo quidem anno, quo Joannes Quinqueecclesiensis antistes et Joannes Rosgonius legatū ad Paulum pontificem venerē." Ugy hisszük, Rozgonyi Jánoson kívül senki másnak nem juthatott eszébe, hogy egy egész esztendő történetét összefoglalóan éppen ezzel a mozzanattal jellemezze.

Az Udíst földrajzi adatokkal, nevekkal, számokkal konkretizáló 4B IX:188--191. szakaszban Rozgonyi László neve űti meg a szemünket, s nyomban ezután következik egy röpke epizód a család történetéből: Ulászló semptói látogatása (4B IX:223.) oklevelesen igazolható, hiteles tények környezetében.

Mátyás korának eseményei között aránytalanul nagy teret kap az 1458--1462-es felső-magyarországi hadjárat, melynek egyik vesére, mint említettük, Rozgonyi ~~Mátyás~~ Sebestyén volt. Láttuk, hogy Bonfini elbeszélése rendkívül pontos és szakszerű információkat tételez fel, s nem kételkedhetünk abban, hogy ezek Rozgonyi Sebestyéntől származtak hozzá. Az eseménysor első mozzanataként már a 3B X:17. említi, hogy őt básták meg a csehek ellen indítandó háború vezérletével, a későbbiekben pedig természetesen többször is találkozunk vele. Ugy látszik, a családi hagyomány még ekkor sem tudott megbocsátani néhai Erzsébet királynénak: háromszor is olvassuk, hogy ő volt az oka mindeme bajoknak (3B X:92, 101, 233.).

A Rozgonyiaktól származó anyagot természetesen nem köthetjük csak azokhoz a sorokhoz, melyekben valamelyikük neve előfordul. A fentieket kiegészíthetjük néhány olyan szakasszal, melyről megállapítható volt, hogy a Magyar Történetbe szentamá elbeszélése révén került bele, s ezek között ott találjuk a család valamelyik tagját is. Legközépfokúbb ezek közül a felső-magyarországi hadjárat záró akkordját tartalma-

zó 4B I:59—95. szakasz, melyben Rozgonyi nevét nem olvassuk, eredete felől azonban az eddigiek alapján nem lehet kétségünk. Hasonlóképpen magyarázható a Zverník és Szreberník 1464 október—novemberében történt ostromát pontos információkkal elbeszélő 4B I:26—30., ahol is tudjuk, hogy a sereg egyik alvezére Rozgonyi János volt. Kalkuláljuk a Beatrix Magyarországra követelésével kapcsolatban mondottakat (a 4B IV. elején), hiszen a küldöttségben Rozgonyi Lászlót is ott találjuk, bár látni fogjuk, hogy e rész származtatása más úton is elképzelhető. Rozgonyi László jelen van az 1491 augusztusi pozsonyi béketárgyalásokon is, és így az 5B II:64—85. erről szóló híradását személyéhez köthetjük, jóllehet Bonfini nem említi őt a magyar küldöttség tagjaként. 1481-ben ő a belgrádi kapitány (Hadtörténelmi Közlemények 1912. 434.).

Kevesebb bizonyossággal, de nagy valószínűséggel hozhatjuk szóba a családot néhány messzibb máltra visszavezető adat származtatásánál. A 3B III:253. Zsigmond Itáliában járt katonáinak tanúságára hivatkozik. Hogy ezek mikor jártak arra, nem tudjuk. Tény azonban, hogy Zsigmond 1433-as római utazásának részese a Rozgonyi család három tagja: "Stephanus et Georgius filii Simonis de Rozgon, Posoniensis comitatus comites, qui... contra perfidos hereticos Hussitas generales capitanei existunt deputati" és "Stephanus Ladislai de Rozgon, Themesiensis, Jauriensis et Albensis comitatum comes, qui pro defensione ipsius regni... contra... Turcos... generalis capitaneus et defensor ac tutor deputatus existit." (Fraknói, Turul 1893. 6.) Talán innen való az a (megromlott) olasz—magyar hagyományt őrző adat is, mely a 3B IV:258.-ban Hunyadi Jánost ifjúkorában Philippe Visconti szolgálatába állítja.

Az apróbb részletekre nem térünk ki; a fentiekkel csak

arra törekedtünk, hogy a család informatív szerepét valószínűsítsük. Mely adatok származnak tőlük, teljes konkrétsággal nem állapítható meg minden esetben. A bizonyos és valószínű helyeket táblázatos kimutatásukban gyűjtöttük össze.

A familiának a magyar történetírássra gyakorolt hatása, a Rozgonyi-hagyománykörnek abban való tükröződése neglegesen nagy máltra tekint vissza. Kézai a dürnkruti csata (1278) magyar résztvevői közül egyedül Rozgonyi Rajnáldot és testvéreit nevezi meg. Mátyusz (Thuróczy 54.) ezt azzal magyarázza, hogy az írók meleg vonzalom fűzte hozzájuk. Ez azonban nyilván kevés, tájékoztatóra is volt szüksége. Rozgonyi Simon művelt, olvasott ember, a veszprémi káptalan könyvtárából egyszerre négy kötetet kölcsönöz ki, köztük Aquinói Tamás Summáját (Könyv és könyvtár 84--87.). Rozgonyi Jánosnak tudunk némi irodalmi kapcsolatairól: 1468. jan. 7-én Johann von Glogau krakkói csillagász levelet ír hozzá fia születési horoszkópja ügyében (Balogh Jolán 651.), Martinus Talayero valenciai teológus pedig neki ajánlja a husziták ellen írt latin nyelvű munkáját (Hoffmann: Régi magy. bibl. 36.). Igaz, ezzel szemben Rozgonyi László úrni sem tud, s a pozsonyi békeszerződést Bakócz Tamás szignálja helyette: "Ego Thomas episcopus, qui supra, pro dom. utroque Ladislao de Gwth et de Rozgon, qui scribere ignorant propria manu me subscripsi." (Tabulae concordiae 26o.)

A Rozgonyiakhoz hasonlóan nagy szerep jut a Magyar Történet hasábjain a Kanissaiaknak is. Azokon a helyeken, ahol a király környezetében Bonfini Rozgonyi Sebestyént említi, többször szerepelteti Kanissai Lászlót is (3B IX:109, 163., 3B X:14.); említi őt Bécsújhely ostrománál (3B VII:176.), Miksa Veszprémet elfoglaló seregében (5B I:33. — egyébként is

gondoljunk az osztrák intervenció részleteiben mutatott jártasságára!), majd a fehérvári bevonuláskor (5B I:53.), Severinannál a török ellenében (5B III:15.), a Corvin János és Osvát püspök közötti viszálykodásban (5B III:151.). A 4B IX:11. szerint a család tagjai a Szentgyörgyi hercegek kíséretében érkezők a pesti királyválasztó országgyűlésre; Corvin János Csonthegynél elfogott emberei között ott van Kanissai György (4B IX:171.). Mindez emlékeztet arra, aminek alapján megállapítottuk a Rozgonyi család hagyományközvetítő szerepét. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy ismerjük a familia részvételét azokban az eseményekben is, melyeknél nevük nem fordul elő, a hagyomány jelenléte azonban kiütözik. Zvornik és Szrebernik ostrománál például Rozgonyi János mellett Kanissai László is jelen volt. Tudjuk továbbá azt is, hogy a család nem elhanyagolható szerepet vitt a magyarországi humanista történetírás megindításában: Mátyusz Elemér megállapítása szerint (Thuróczy 133—135.) Thuróczi munkájának feltűnően nagy részében foglalkozik a Kanissaiakkal, rájuk vonatkozó okleveleket használ, s odáig megy, hogy kedvükért az egész előadást egyoldalúvá teszi. Mátyusz szerint ez a véletlen vagy a család iránti vonzalom műve; mi — a fentiek értelmében — inkább a családi hagyomány forrásként való hasznosítására hívnánk fel a figyelmet. Mindezek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy Bonfini nem használta fel közvetlenül a Kanissai család tájékoztatását a Magyar Történet megalkotásához. Valószínűtlenné teszi ezt, hogy az egész családot a meglehetősen antipátiával kezelt Szentgyörgyi grófokkal futtatja együtt. Valószínűtlenné teszi továbbá azoknak a jeleknek, apróságoknak a hiánya, melyek a Rozgonyi-hagyomány használatára elsősorban utaltak: a családi jelleg, némi intimitás a családi érzelmekben, múlt-

ban, az anekdotikus elemek, melyek kizárólag a családi emlékezet sajátjai. Egyetlen olyan momentummal sem találkozunk, melyből valami szubjektivitást érezhetnénk. A nevükhöz fűződő események sokasága s a bennük való tájékozottság a családi hagyomány ismeretét tételezi fel, a feldolgozás formája azonban valószínűtlenné teszi a közvetlen átvételt. A probléma megoldásában iránymutató a 3B IX:109, 163., 3B X:14., mely a király tanácsadói között Rozgonyi Sebestyénnel együtt említi Kanissai Lászlót. Ez az adat jó, de írott forrásban nincs meg, tehát a hagyományból származik, s nyugodt lelkiismerettel köthettük a Rozgonyiakhoz, amiből viszont az következik, hogy a Kanissai-anyag is az ő közvetítésükkel került Bonfinihoz.

Nagy mértékben támogatja ezt, hogy a szóban forgó személyek viszonylag szűk családi körre koncentrálhatók. Rozgonyi Sebestyén Mátyás trónra kerülése után erdélyi vajda, majd székely és temesi ispán lett, de már 1462 előtt elhalálozott (Századok 1869. 496—497.). Simon egri püspök az ő nagybátyja; 1491 után meghalt László fia feleségének második férje 1493-ban Kanissai György (Turul 1926. 23—25.), az említt László unokaöccse, ennek második felesége pedig már megint a Rozgonyi család tagja, Klára (Nagy Iván VI. 65.). Klára apja a sokat emlegetett Rozgonyi János, 1458-tól 1471-ig erdélyi vajda, tárnokmester, országbíró, ki 1472 vége előtt halt meg (Turul i. h.; Levéltári Közlemények 1935. 271.). Megtaláljuk tehát azt a pontot, ahol a két család hagyomány-anyaga összegyűlhetett. A központi alak — a jelekből ítélve — Rozgonyi János volt, s a 4B I:242. tanúbizonysága szerint írott feljegyzések is származtak tőle. Tudós kapcsolatairól szóltunk. Az adatok elégtelensége ennél messzebbre vezető

kombinációt nem enged.

Halvány jel mutat arra, hogy a Rozgonyi-hagyománykör más családok anyagát is magába olvasztotta, illetve vállalta a közvetítést Bonfinihoz. A Rozgonyi Sebestyént és Kanissai Lászlót együtt emlegető három idézett hely közül kettő Szokolai Péterről is szól (3B IX:163., részletesebben a 3B IX:110-111.), s külön is megemlékezik róla a 3B X:256. A két család köztí kapcsolatát nem ismerjük, tény, hogy mindkettő a szemplóni főnemesek közé tartozott (Zemplénvármegye 377.). A Rozgonyi-hagyományból eredeztethető szakaszokban hallunk egyedi és hiteles adatokat a Kerothnaiakról, a Lábathlaniakról stb. Feltehető, hogy az ezekre vonatkozó ismeretek is ezen a révén jutottak Bonfiniig.

A fentiekhez hasonló észrevételek és megfontolások vezetnek az Alsóladvai Bánfiak közelébe is. Az erre utaló első jelet a rigómezei csatáról szóló leírás olvastán kapjuk, ~~ahol~~ ahol -- a pontos információt feltételező adatok között -- négy alkalommal is találkozunk Bánfi István (Stephanus Pamphi) névvel. Igaz, halálát Th IV:46. is említi, de csak Stephanusnak mondja, a vezetéknévet Bonfini tölthet hozzá, vitéz magatartásának hangoztatásával egyetemben, s egy alkalommal pontosabban is megjelöli: "Nicolai Pamphi pater". (ld. 3B VII: 52, 115, 142, 151.)

Esen az egy szakaszon kívül főleg csak Bánfi Miklósról hallunk, ő róla azonban annál többször. Szerepel a király környezetében (4B II:87.), sőt Mátyás és Ulászló belső barátjaként (4B IV:97., 5B IV:124.); ott találjuk ^u számos olyan eseménynél, melyekkel kapcsolatban Bonfininál a bizalmas értesülések intenzív használatát kellett megállapítanunk. Mindenekelőtt a moldvai hadjáratban (4B I:198-232.). Az ixó -- bár

nagyobb szerepet nem juttat neki -- róla is szól azok között, akik vitézségükkel tűntek ki (4B I:219.), s valóban, Mátyás 1468. febr. 4-én Debrecenben kelt donacionális levelében maga is említési helytállását: "his diebus contra Stephanum vaivodam in Moldavia constantiam suam et virilitatem in effectu demonstrare certavit, pugnavit enim, ut miles strenuus pro salute personae et exercitus nostri, ubi etiam vulnera pro nobis suscepit et mori, si fortuna voluisset, non dubitabat." (Veress: Akták és levelek 2.) Az 1467. máj. 17-i királyi adománylevél részletesebben is kifejti hőstetteit elmondván, hogy a Mátyásra mért kardcsapásokat ő fogta fel (Fraknói: A Hunyadiak és a Jagellók kora 222.). A háború utolsó mozzanataként Bonfini is azt említi, hogy vitézségéért jutalmat kapott (4B II:68.).

Az osztrák háború okának bevallottan több értesülést feldolgozó fejtegetése is utal Bánfi Miklósról: ő az, akinek a király felfedi a készülő merénylet tudomására jutott tervét, ami itt mint a Mátyás és Frigyes közti ellenséges viszony kifejlődésének egyik összetevője kap szerepet (4B IV:97.). Megemlíti Bánfit a német háborúba induló vitézek között is (4B V:11.). Nagyon röviden szól fogságáról (4B VIII:58.), s egy mondatban arról a követségről, melyet az egri püspök társaságában viselt Miksánál, "ut regia mandata secretiora peragerent" (5B III:103.). A küldetés titkos jellegét külön is hangsúlyozza, s nem is mond róla semmit. A nagy részletességgel ecsetelt lőcsei találkozók befejezésekképpen arról tudósít, hogy Ulászló a távozó lengyelek mellé őt adta kísérelül (5B IV:47.), s ugyanitt utal szóbeli értesülésekre is (dicuntur).

Az Ujlaki ellen indított akciót azzal vezeti be, hogy

a király beavatta Miklós^t terveibe (5B IV:124.), majd a hosszú és hiteles részletekben bővelkedő elbeszélést azszal zárja, hogy a hadjárat végén a király bevonul Bánfi egyik birtokára, Verőcére (5B V:2—3.). Néhány mondattal alább (5B V:86.) ismét említi ezt a helységet, s itt szól a szegedi gyűlésről is, melyen Bánfi is résztvett (Engel I. 172.). A fentiekén kívül tudjuk róla, hogy több alkalommal folytatott békétárgyalásokat a császárral (Fraknói: Mátyás diplomatái 82—86.), s mivel az inént az osztrák háború résztvevői között is megtaláltuk, egy intim részlet pedig Bonfini szerint is csak tőle származhat, feltehető, hogy számos, konkrét forrásból nem köthető epizód ezzel az eseménysorozattal kapcsolatban is az ő tájékoztatásának köszönhető.

Vissza kell még térnünk a Beatrix Magyarországra jövetelével kapcsolatban mondottakra: a küldöttségben Bánfi István is jelen van (Beatrix-okiratok 28.). Mivel azonban az ő nevével a Magyar Történetben nem találkozunk másutt, e részlet eredetét nagyobb valószínűséggel fűzhetjük a Rozgonyiakhoz. (Könnyen eldönthető lesz a kérdés, ha sikerül megtadnunk, melyikük járt es alkalommal Urbínóban.)

Bánfi Miklós megbízható és személyes jellegű, közelségi értesüléssel rendelkezett egy sereg olyan delegéről, melynek elbeszélését a decasokban a tájékozottság jellemzi, irodalmi forrásokhoz azonban nem köthető, s melynél már eddig is a résztvevők elbeszélésére gyanakodtunk. Résztvett a moldvai és a havasalföldi hadjáratban, több ízben viselt követtséget, tárgyalt a császárral, s mind Mátyás, mind Ulászló idején magas tisztségeket viselt. Mátyás életének vége felé rövid időre kegyvesztett lett ugyan (vö. 4B VIII:58.), de hamarosan visszanyerte hivatalát. 1459-től Corvin János bukásáig a Hu-

nyadiak következetes híve, s most már az sem utolsó szempont, hogy Beatrixszal nem a legjobb viszonyban volt. 1501-ben halt meg. (Fraknói: Mátyás diplomatái 82—86.; Wortner, Turul 1898. 24—25, 65.; Magyar életrajzi lex. I. 104.; Nagy Iván I. 159—160.; Beatrix-okiratok 162.) Mátyás így jellemzi: "Magnificus Nicolaus filius bani de Alsolindva, comes Posoniensis a pueritia sua nos — uti rex dicit — et curiam nostram secutus, et quoad potuit et licuit, a latere nostro nunquam discessisse visus est, in cunctis rebus nostris fidei suae commissis iuxta modulum aetatis suae fidelitatem suam, simul et diligentiam nobis ostendendo, hanc etiam suam aetatem, ad quam in servitiis nostris pervenit, rebus militaribus dicavit et strenue certare contra inimicos nostros, atque etiam periculo, ubi opus est, se opponere non formidat." (Debrecen 1468. febr. 4. Veress: Akták és levelek 2.) ~~Magyarországi~~ Politikai és emberi magatartása — úgy tetszik — alkalmassá tette arra, hogy befolyást gyakoroljon a Magyar Történet alakulására. Műveltségére vonatkozó adataink nem egyértelműek. Latinul nem tudott ("Nicolo Linfi... E homo vecchio, grande, non sa latin solum hungaro" — jegyzel fel róla 1500. máj. 11-én Marino Sanuto, MTT XIV. 109.); ezzel szemben azon kevesek közé tartozik, akiket Mátyás a nagy múltú főnemes családok világi tagjai közül követi megbízatásra ördemesített.

Az alsólindvai Bánfi család szerepe a magyar kultúra fejlődésében a Rozgonyiakéhoz hasonlóan észlelhető, de nem vissza, hanem előre mutat. Nem bőségesen megbízható adataink vannak arról, hogy a tudós pálos író, Bánfi (Coelius) Gergely a familia tagja lett volna, mégpedig az 1534-ben meghalt János testvére. Mindenesetre tény, hogy az Ardy-kódex írója megdicséri a családot a pálos rend iránt tanúsított nagylelkis-

ségéért. (Dézsi: Sz. Ágoston regulái 5--12.) Az is tény, hogy az említett János fiától, Istvántól származnak a család nevezetes és történeti érdekű házi krónikájának első feljegyzései, melyek 1522-ig nyúlnak vissza, (Séllyei Elek, Tudománytár 1841. 252--260, 321--325.), talán nem minden előzmény, de bizonyosan nem folytatás nélkül: továbbviszi a krónikát fia s unokája, Kristóf (+1644).

Veronai Gábor a maga személyével nem játszik szerepet a Magyar Történetben. Ritkán esik róla szó (4B III:133--134, 138--140, 274., 4B VI:114, 130.), s akkor sem kedvezően: elítéli nagyravágásáért. Nem is ezért említjük dolgozatunk e helyén, hanem azért az egy odavetett megjegyzését, amit a 4B III:274.-ben olvasunk az 1473-as(!) cseh- és lengyelországi hadakozások lezárásaként: "Gabriel episcopus Transylvanus bello semper affuit, quandoquidem regius erat secretarius et illi ab epistolis apposite serviebat." Ismét egy olyan megállapítás, mint Rozgonyi János esetében: csak az alany szempontjából van értelme. A megjelölt funkció ismeretében azt a gyanút kelti bennünk, hogy Gábor püspök -- talán hivatalból -- jegyzeteket készített az eseményekről, s ezek jutottak Bonfini kezébe. A 4B III:133--134. életrajzi adatait nagyjában pontosan közli. A franciskánus Gabriel Rangoni de Chieri alias de Verona 1472. dec. 6-tól erdélyi, 1475. ápr. 24-től egri püspök, 1477. dec. 10-én elndyeri a bibort ("cardinalis SS. Sergii et Bacchi"), meghalt Rómában 1486. szept. 27-én. (Chevalier II. 3878.; vö. Pray: Specimen II. 269. téves adatokkal.) Eszerint tehát nem áll a 4B III:133. kitétele, hogy az elbeszélte események idején -- 1473 -- egri püspök lett volna, helyesbit azonban a 4B III:274., mely erdélyinek mondja. (Itt viszont Geréb László téved, mikor fordításának 200. lap-

ján "helyesen: egri"-re módosítja a szöveget.) Az sem igaz, hogy regius secretarius volt, legalábbis ekkor nem, mert ez évben cancellarius regius címet visel (Turul 1930. 49.). Gya-
más a 4B VI:130. hiradása is, mely szerint Magyarországról
való távozása előtt fő- és titkos kancellár lett volna, pedig
Bonfini szavai másként nem értelmezhetők; azt mondja ugyanis,
hogy indulása előtt "regalia sigilla, quibus littere obsignan-
tur, Petro Colocensi metropolitae concessit". Erről csak szer-
zőnk tesz említést, e hivatásban való működésének okleveles
nyoma nem maradt. Ezt a funkciót 1471-től 1478-ig Gábor ka-
locsai érsek látta el, utána 1478. nov. 13-án Handó Györgyöt
találjuk benne egészen 1480. febr. 25. után bekövetkezett
haláláig, s már ez év júl. 27-én Váradi Péter a secretarius
cancellarius, az is marad 1484-ig. Közben -- éppen 1480-ban
-- Veronai Gábor elhagyja az országot. Nagyon valószínű te-
hát, hogy Bonfini Matucsingai Gábor kalocsai érsekkel vóti
össze, s ezért hiszi, hogy Váradi tőle vette át a tisztsé-
get; az is lehetséges, hogy az említett cancellarius regius
címet értette félre. A legkevesebb valószínűsége annak van,
hogy a tudósítás csakugyan helytálló; ez esetben alig né-
hány hétig fungált. (Vö. Szilágyi Loránd, Turul 1930. 46,
49.; Magyar életrajzi lex. I. 670.) Furese, hogy a borosszlói
hadjárat minden apró részlege -- mint láttuk -- messzemenően
hiteles és rendkívül pontos információról tanúskodik, éppen
csak a Gáborra vonatkozó közlésekben akad hiba szép számmal.
Az informátor nem lehetett mindkét esetben azonos. Ha pedig
a hadjáratról szóló tudósítás nem tartalmazta a rá vonatkozó
adatokat, ugyan mi indította Bonfinit arra, hogy valamennyi
résztvevő közül éppen vele foglalkozzék a legrészletesebben?
Nézetünk szerint ez is valószínűsíti azt, hogy a borosszlói

események ismertetése az általa szerkesztett feljegyzésekre támaszkodik. A feljegyzőre vonatkozó adatokat máshonnan, kevésbé megbízható helyről szedte. (A 4B VI:112--115. rá vonatkozó, ugyanezek pontatlan adatáról már szóltunk.)

Hibás továbbá a cseh és lengyel ügyek időbeli elhelyezése: az 1474. szept. 13. és 1475. márc. 3. között lejátszódott eseményeket (vö. Sebestyén: Tart. hely. 9c.) egészében 1473-ra helyezi. Veronai Gábor kezére valló nyomokat nem láttunk másutt a Magyar Történetben. Bizonyos azonban, hogy jegyzetei személytelenek voltak, s így az adatok tömegéből nem emelkednek ki. Tárgyi hitelük mellett Bonfini más adataihoz viszonyítva jelentős többletük a király feltehető közreműködése létrejöttükben. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy a szerző nemcsak az eseményekben tájékozott, hanem helyesen világítja meg Mátyás stratégiai elgondolásait is, és képes arra, hogy az egyes mozzanatokat ezek vonalába beállítva értékelje.

Bonfini egyik név szerint említett adatsszolgáltatója More Péter: "ut enim Petrum More, qui tum Constantinopoli orator erat, postea narrante audivi" --, mondja, s konstantinápolyi híreket közöl (5B IV:102.). Péter követéről nem tudunk többet, mint amennyit az író jegyzett fel róla. Nem lehetett jelentős személyiség a magyar politikai életben. Valószínű, hogy tőle származnak azok az értesülések is, melyek a Berencsényi katasztrófája alkalmával Törökországba vetődött foglyak soráról pontosaknak bizonyultak (5B III:49--83.), sőt, talán az egész ütközet története is. Egy más helyen említi a követésből való visszatértét 1495. április elején (5B V:41.). Mindez kevés ahhoz, hogy More Péternek a Magyar Történet tartalmi alakításában komoly szerepet juttassunk, tanáskodik a-

zonban azoknak a követi beszámolóknak a felhasználásáról, melyek nyomát többször kimutathattuk. Hasonló lehet például a 4B I:149. konstantinápolyi híradása, s nyilván nem véletlenül említi a 4B X:58. sem a névtelen törökországi követ visszatértét. A követi relációk történeti forrásként való felhasználása mindennapos gyakorlat az itáliai historiográfiában, Bonfini számára tehát természetes lehetett; ugyanakkor a felhasznált világkrónikák és külföldi források elapadásával rá is kényszerült arra, hogy ezt a gyakorlatot a magyarországi történetírásban is meghonosítsa.

A szerző másik megnevezett ismerőse Tolnai Bornemissa János, "Bornanyssa, qui Urbano questori a rationibus serviebat", aki régi pénzeket mutatott neki, s akivel meghánytákvetették a Hunyadiak származásának problémáját (5B IX:303.). Felfogásának egy része minden bizonnyal belekerült az ezzel foglalkozó fejtegetésekbe. Vele kapcsolatban családi hagyományanyagról nem beszélhetünk, mert jelentéktelen szülők gyermeke volt, s magtalanul halt el 1526 után. Mátyás alatt emelkedett fel, 1481-85-ben Nagylucsei Orbán jegyzője volt, 1487 és 1493 között alkincstartó, Ulászló idején a budai vár kapitánya lett. (Nagy Iván II. 178.; Teleki XII. 166, 274-277.; Fögel: II. Ulászló 54-58.) Nem is hallunk máshol róla a kelletténél többet; az említett helyeken kívül az 5B V:3, 14-15.-ben fordul elő. Hírközlőtő szerepét még egy helyen van jogunk feltételezni, az 5B V:113.-nál, tehát az 1496-os országgyűlés forrásértéki adatokkal teljes elbeszélésénél, ahol többek között arról is értesülünk, hogy a zavargások lecsillapításában Bornemissa Ferenc szerzett érdemeket, s a "plebs"-et képviselte az Ernst Zsigmond sikasztását kivizsgáló bizottságban. A két Bornemissa kapcsolatát csak

sejthetjük abból, hogy Nagy Iván (i. h.) szerint Jánosnak volt egy nővtelen, szegény sorai testvére, s talán ez volna Ferenc. Aligha lehet véletlen, hogy az országgyűlés egész anyagából jóformán csak a pénzügyi vonatkozások merülnek fel a Magyar Történet elbeszélésében; ne feledjük, Bornemisza 3 évvel korábban még a kincstartó helyettese volt. Majdani főnőke, Nagylucsei Orbán általában nem játszik nagyobb szerepet az előadásban, mint amennyit tényleges jelentősége előír. Néha-néha azonban felbukkan olyan "gyanús" helyzetekben, amelyeknél közelebb férközhetünk személyéhez, mint amennyire ezt a Magyar Történet a többi szereplőnél megengedi. Az 1486-os törvény előkészítésénél is ott találjuk (4B VII:3.), egy helyen pedig tőle származó szóbeli értesülést hallunk: "Sepe patrem illum optimum dicentem audivi se nihil preter laetum victum corporisque tecturam sibi ex hac vita usurpaturum, cetera, que supererant, se in dei honorem et alienam utilitatem erogaturum." (1B I:63.) Ez egy kincstartó szájából csakugyan nem hat idegenszerűen, s nem lehetetlen, hogy a róla szóló többi hírrel együtt Bornemisza révén jutott Bonfinihoz. (Pusztá feltevésről lévén szó, nem tulajdonítunk jelentőséget annak, hogy Nagylucsei és familiárisa között meglehetősen rossz volt a viszony. Vö. Kubinyi András, Tanulmányok Budapest Múltjából XII. 1957. 27.)

Van még a Magyar Történet adatainak egy csoportja, mely vitathatatlanul egy irányba mutat, mégpedig Várad felé. Ezt azonban nem köthetjük személyhez vagy családdhoz. Bonfini feltevése jól tájékozott két váradi pásztor, Filipecs János és Farkas Bálint dolgaiban, ezeket gyakran és hosszasan részletezi (4B VII:184--201, 203., 4B VIII:165--172., 4B IX:29, 128--134, 193--219., 4B X:135--159., 5B I:76, 109, 113-tól,

5B II:79., 5B V:71. stb., stb.). Valószínű ugyan, hogy nem minden rájuk vonatkozó részlet tartozik a helyi hagyomány körébe, hiszen az országos politikai életben való részvételük tényei széles körben ismertek lehettek (ezért nem is emlíjük e helyen a szintén igen nagy teret foglaló Vitéz Jánost), jellemzőnek tartjuk azonban a rájuk vonatkozó említések aránytalan bőségét a többi egyházi vezetőhöz képest. A váradi érdekeltségű hagyományanyag felhasználását e megfigyelésen túl három onnan keltezett, forrásértékű adat bizonyítja: az 1B I:399. említi Sz. László váradi lovasszebrát; a 2B III:131--132. a László-legendának egy íratlan változatát rögzíti; a 2B IV:282. Gizellának és Adelheidnak -- Sz. István és Sz. László feleségének -- "sírfeleiratát" másolja. Emlékeztetünk a talán bihari származású Kinissiről őrzött adatok hitelességére is.

Ezek az adatok önkéntelenül is Antonius Salonensis nevét juttatják az eszünkbe. A 2B I:382. Sz. László idejéből fennmaradt adatokat őriz István szenttéavatásával kapcsolatban, s a szentjobbfi apátság történetéből közöl egy epizódot. Az ehhez szükséges forrásanyagot a kolostor apátja, Antal bocsátotta az író rendelkezésére. Ő az irodalomban jóformán ismeretlen, alig tudunk róla többet, mint amennyit Bonfini mond róla, s ez nem sok; kevés pergament áldoz rá, hangoztatja azonban tudományos képzettségét: "Cui tempestate nostra Antonius Salonensis vir magno ingenio ac sacris litteris non medicriter eruditus profuit et privilegia, unde hęc accepimus, nobis ostendit." (2B I:392.) Ha több nem is, annyi bizonyos, hogy személyes kapcsolatban állt az íróval, közreműködött az anyaggyűjtésben. Nevéből ítélve talán azzal az adalékkal is összefüggésbe hozható, amit az 1B VI:33--34.

Salonae romjairól és Spalato emlékeiről közöl. Szerepeltetésének kronológiai vonatkozásaira még visszatérünk. A váradí hagyománykör közvetítőjeként nem merjük szóba hozni — bár a vezetése alatt álló kolostor igen szoros kontaktus tartott a várossal —, nevének felbukkanása azonban tovább valószínűsíti Bonfini bihari kapcsolatait, melyek révén a váradí hagyománykör munkájába jutott.

A Magyar Történet hagyományra ~~meghatározott~~ alapított könyveinek jó részét tehát konkrét forráshoz köthetjük. Nem csekély terjedelmű darabok maradnak továbbra is felderítetlenül, ezeknél csak annyit állapíthatunk meg, hogy hasonló származásúak. A legjelentősebb ezek közül a Vaskapunál vívott csatáról szóló tudósítás, melynek több helyén látszik a hagyomány nyoma, sőt maga az író utal a résztvevők elbeszélésére (3B V:211, 286.), valamint a közvetlenül ehhez kapcsolódó események teljesen hasonló jelleggel és hivatkozásokkal (3B V:387—388, 390—393., 3B VI:19—24.). Két apróságot említünk még: "Herdel olim Ungari ab auri feracitate canches appellaverre" (2B I:123.), aminek az irodalomban semmi nyoma, de valószínűségét kimutattuk; "Aladarium cum Tetrico in ea seditione cesos fuisse credunt" (1B VII:121.), ahol is a forrásként használt Thuróczi egy szót sem szól erről, s az egész betoldás erősen emlékeztet arra, amit a cserhalmi ütközetnél figyeltünk meg.

A nagy-rázat nélkül maradt részletekben nem találtunk olyan elemeket, melyek konkrét irányba mutattak volna, de nem tartjuk valószínűtlennek, hogy ezek is a felderített hagyománykörök és informátorok révén jutottak el a szerzőhöz, s voltaképpen nem a forrás ismeretlen előttünk, hanem az a kapcsolat, ami az informátort az illető eseményhez kötötte.

A családi hagyománykörök megismerése természetesen feltételezi az illető család valamely emberével való közelebbi kapcsolatot. Ez nincs helyhez kötve. Annál szigorúbban rögzített viszont a családi levéltár. Ezt csak a helyszínen lehetett tanulmányozni. A jogbiztosító "litterae et litteraria instrumenta" lepecsételt ládákban, edényekben, megerősített várakban őrzött anyagát csak jó okkal szedték elő, s azt Bonfini kedvéért aligha szállították Budára. (Vö. Czobor Alfréd, Levéltári Közlemények 1904/41. 383--388.) Ezért tartjuk jelentősnek, hogy szerzőnk egyáltalán bebocsátást nyert az említett családok konzervatóriumába. A megerősített várak alkalmasak voltak a létfontosságú iratok védelmére, s ezt a lehetőséget a rokon családok is kihasználták. A Rozgonyiak okiratait csicsvai várukban őrizték, s itt nyert elhelyezést Zemplén megye irattára is. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a szerző megismerkedhetett a szintén zempléni Szokoli családdal és — bár adataink nincsenek rá — elképzelhető, hogy a Rozgonyiakkal rokon Kanissai familia okleveleinek egy része is ugyanott feküdt. 1527-ben a várral együtt az egész iratanyag a tűz martaléka lett. (Zemplénvármegye 123.; Levéltári Közlemények 1935. 271.) Ezért nem maradt ránk ~~semmitől~~ a Rozgonyiak oklevéltára. De nem maradt ránk a Kanissaiaké sem. A Bonfini által felhasznált családi iratok közül pedig egyetlenegy sem sikerült fel^{tal)}ismernünk. A szerzőnek tehát el kellett látogatnia Csicsva várába.

Ezek szerint a XV. század második felének elbeszélését alapvetően három jelentős hagyomány-bázis határozza meg: a Rozgonyi és az Alsóbindvai családi hagyomány, valamint a váradi értesülések köre. Ezeken kívül a külföldet járt követek beszámolóit említjük, s a szerző személyes ismerőseinek közre-

működését. A Veronai Gábor-féle jegyzeteket a felhasználás módját tekintve inkább az irodalmi források közé sorolhatnánk, célja szerint azonban nyilván nem a nagyközönség számára készült. A két családi hagyománykör közvetítőjének kilétét teljes homály fedi. Ismerünk viszont hármat azok közül, akik immediate informáltak a szerzőt: a Magyar Történetben tűzijátékként szíporzó fényes nevek mellett mindhármán mélyen a homályban maradnak; viselőik nem jutottak magasabb fokra az udvari ranglétrán, nem szereztek örökre való hírnévet tetteikkel, nem dicsekedhetnek származásukkal. Ugy véljük, az író a Bánfi és a Rozgonyi családi hagyományt sem közvetlenül az általa oly nagyra becsült hősöktől kapta. Szó sincs arról, hogy bizalmasa lett volna például Bánfi Miklósnak, akivel beszélni sem tudott. E hatalmasságok részéről már az is túlnem az egyszerű jóindulat határán, hogy szerzőket meghallgatták, s valamelyik képzett, de társadalmilag jelentéktelen familiárisuk kíséretében beeresztették a családi "conservatorium"-ba. Ez a névtelen deák szolgált néhány értesítéssel, szerepe azonban elsősorban az általa fontosnak tartott iratok, jegyzetek, levelek megmutatására szorítkozott. Ezért szólalhat meg első személyben az akkor már rég halott Rozgonyi János és a latinul sem tudó Bánfi Miklós. Jellemző, hogy a szerző néhány családi ügyben olyan mély beavatottságot tanúsít, mintha gyermekkeri játszópajtása lett volna Rozgonyi Simonnak, ezzel szemben a politikai intimításokról semmivel sem tud többet, mint bárki az érdeklődő kortársak közül. Ebből a szempontból bátran hasonlítható napjaink újságolvasó polgárához, aki a napilapokban közölt tények mögé saját okoskodásaival és a szállongó pletykák segítségével igyekszik betekinteni. Nem tesszük szóvá azt, hogy nagy jelentőségű

eseményekről meg sem emlékezik, mert lehettek okai a hallgatásra. Az azonban már mégiscsak jelent valamit, hogy az említett, fontos tényként említett s gyakran hosszasan részletezett ügyekről egy szemernyi bizalmasabb mondanivalója sincs, s ha a dolgok igazi indítékát szeretné megtalálni, minden egyes esetben mások találgatásaira és saját feltevéseire utal. Szilágyi Mihály és Váradai Péter elfogatása mély hatást gyakorol rá, okát kutatja, de semmit sem tud. A munkájához oly közel álló Bánfi Miklós hasonló szerencsétlenségéről egyetlen kurta mondatban tesz említést, s meg sem kísérli, hogy alaposabban utána járjon a dolognak. Fogalma sincs arról a szerepről, amit Filipecz, Bakócz, Szapolyai a királyválasztásnál játszott, holott hosszú lapokon keresztül taglalja a kérdést, s a váradai egyébként is kedvencei közé tartozik. Mélyen szánító fejtegetésekbe bocsátkozik az osztrák—magyar háború okainak felderítése érdekében, de nem tehet többet, minthogy összefoglalja az innen-onnan felcsipegetett találgatásokat. Bánfi említett nápolyi követségével kapcsolatban rámutattunk a félreértésre, amit egy oklevél későbbi átiratának használata okozott; ha hűsétől személyesen nyert értesülésekre támaszkodhat, ezt elkerüli, s részletekben gazdagabb lehet. Máskor titkos küldetéséről szól, s csakugyan nem tud semmit. Thuróczi esetében Mályusz feltételezi, hogy néhány vezető állású főúrtól — Guthi Ország Mihály, Drági Tamás stb. — személyesen kapott értesüléseket. Bonfininál a jelek nem erre mutatnak. (Vö. Thuróczy 140—141, 168—169.)

Mi sem zárja ki természetesen, hogy az író ezen a részen kapott kézbe néhány más jellegű — például nyomatott — művet is; főleg az oklevél- és misszilinggyűjteményeknél látszik ez elképzelhetőnek.

Abban a tényben, hogy a történetírók vidéki kistisztviselők is támogatták munkájában, nincs semmi meglepő. Idézzük Elekes Lajos megállapítását, mely szerint a külföldiek és állami hivatalnokok mellett ez időben a humanizmus szélesebb körű terjedésével is számolnunk kell, a világi és egyházi értelmiség egy része ekkor már feltétlenül hatása alatt állt. (Mátyás 139.)

Bonfini munkája mögött ott állt tehát az uralkodó osztály legfelsőbb rétegének az a csoportja, melyet az adatszolgáltatásban közvetlenül a Rozgonyi és a Bánfi család képviselt. Ez a támogatás tette lehetővé, hogy a Magyar Történet a végül is megvalósult nivón jöjjön létre, egyben azonban némileg el is torzította annak tartalmát: jóformán nincs olyan esemény az elbeszélésben, mely ezzel a két családdal valamiképpen ne lenne összefüggésben. "Szerencsére" valóban nem sok akadt ilyen: a két hatalmas familia közreműködése nélkül a XV. század második felében Magyarországon nem nagyon történetelt jelentős esemény. Nem tartjuk feladatunknak, hogy részletekbe menően elemezzük azt a szerepet, amit a Hunyadiak politikai irányvonalának kialakításában és vezetésében a Rozgonyiak és Bánfiak játszottak, némi utalást tettünk már rá. Ugy hisszük azonban, a hazai humanista történetírás megindításában vállalt közreműködésük nem szorul háttérbe többi érdemük mögött.

A reneszánsz tudomány magyarországi meghonosítása érdekében tevélegesen közreműködő More Péter, Bornemissa János, Antonius Salonensis az uralkodó osztály középső rétegét képviseli. Ők azok, akik az írók egyenrangú társainak tartják, akiket talán baráti köréhez sorolhatunk. Az ő jelentőségük a Magyar Történet tartalmának kialakításában bizonyára jóval

szerevényebb, eszmei megalapozásában azonban nem szorul háttérbe, jelenlétük a köznemesség szempontjainak érvényesítését követeli meg. Jollenző e tekintetben a Bornemisza nevéhez fűszhető elbeszélés az 1496-os országgyűlésről. Felékezzünk vissza a 4B II. egyik Ransan²tól átvett megállapításán tett módosításra, — mely forrásától eltérően a köznemességet a főurakkal egyenrangú félnek tekinti. Thuróczi hasonló felfogása az író osztályhelyzetéből fakad, s minden külső befolyás nélkül érthető. Bonfini számára a dolognak nem volt személyes jelentősége, állásfoglalása tehát csak az őt tájékoztató, befolyásoló csoport törekvéseinek tükrébe nézve nyer értelmet. Nem kétséges, hogy ez a beállítás a Rozgonyi--Bánfi-csoporttal szemben a Bornemisza által képviselt vonalnak felel meg. Illetlenség lett volna az írótól, ha baráti körének a magyar történelem alakításában való közreműködését kiemelte volna. Mértéktartása számunkra asszal a kellemetlen következménnyel jár, hogy e kör informatív szerepére csak közvetett utalásaink vannak, ezek azonban elég súlyosaknak látszanak ahhoz, hogy belőlük eredmények levonására is merészkedjünk.

Érdemes közelebbről megnézni az 5B V:11. forrásmegjelölését: "Nicolaus Sigismundi questoris familiaris". Valami utazó ember, aki az elbeszélte esemény idején egy Solita nevű faluban időzött. A vele kapcsolatos epizód az 1495-ös esztendő eseményei között áll, de 1494 decemberére utal. A "questor" ekkor Ernst Zsigmond. A szakasz fogalmazása idején már egy másik Zsigmond, Wemerí áll a pénzügyek élén. Mindkettőnek van Miklós nevű familiárisa. Az előbbi Csányi Miklós, János fia (1475-ben új adománylevelében kapnak megerősítést a királytól, ld. Nagy Iván III. 96.), 1455-ben a bécsi egyetem hall-

gatója, 1490-ben Bornemisza János kezese és talán familiárisa, 1494 és 1496 között kincstári tisztviselő (Kubinyi, Tanulmányok Budapest Múltjából XII. 1957. 27, 33, 44.). Számunkra feltűnő a Bornemiszához fűződő kapcsolata. Több valószínűsége van azonban annak, hogy Bonfini Weneri Zsigmond familiárisának, a gömöri kisbirtokos családból származó Sánkfalvi Zele Miklósnak információját hasznosította. Róla külön is megemlékezik az 5B V:88.: "Nicolaus episcopi Nitriensis frater, qui apud Bohemos provisoris munere functus fuerat", s most új kincstartó segédjéül rendelik. E minőségében okleveleken nem szerepel, s megbízatásának emlékeit csak a Magyar Történet tartotta fenn. Tudjuk azonban, hogy 1489—1491-ben bécsi tanuló, 1502-től 1507-ig pozsonyi prépost, 1502-től 1511-ig királyi titkár. (Kubinyi i. m. 44.; Fögel: II. Ulászló 47.; Balogh Jolán 176.; Szilágyi, Turul 1930. 52.; Császár: Acad. Istropol. 128.; Gömörvármegye 51—52, 92.; Hazai oklevéltár 333.) Ezek szerint iskolázott ember, Bornemisza köréhez tartozik, s annak a Sánkfalvi Antalnak az öccse, kinek számára az Udis megírta Apológiáját. Talán e révén került Bonfinihez ez az irat. E két Miklóson kívül még egy tucat másik lehetett, mert Kubinyi (i. m. 29.) a XV. század második feléből 450 kincstári alkalmazott nevét ismeri, s ezek valamennyien a kincstartó familiárisai. Akárhogy is van tehát a dolog, "Nicolaus Sigismundi questoris familiaris" a kincstár személyzetéhez tartozik; lehet titkár, jegyző, fizetőmester, számvívő, kamaraispán, harmincados vagy adószedő. Ez a Miklós és Bornemisza alkincstartó tanúsítja Bonfini kapcsolatát ezzel a figyelemre méltó körrel. Tagjai személyük szerint nem gyakoroltak döntő befolyást a magyar történelem menetére — Bornemisza például Thurnschwamb szerint "ein kleine und graue

Person" (Engel I. 194.) —, összességükben azcaban roppant jelentősek mind a királyi központosító törekvések érvényesítésében, mind a magyar műveltség nivójának fenntartásában; annyira, hogy alapjában véve ők képviselik ezt a nivót. (Az új hivatalnokréteg történelmi jelentőségéről ld. Elek: Magyar. állam 220—229. és uő: Mátyás 135—136.) Kubinyi András (i. m. 36.): "nyugodtan beszélhetünk egy központi hivatalnokrétegről, mely tagjainak familiarisain keresztül állandóan feltöltődött tehetséges, értelmiségi képzettségű, sokszor alacsony származású egyénekkel... A modern műveltség Budáról kiindulva ezeken a hivatalnokokon keresztül áradt szét az országban... Ennek a hivatalnokrétegnek a kulturális élet élesztésén kívül nagy szerepe volt az ország történetében még úgy is, hogy képzettsége folytán megfelelő eszközt nyújthattott a központosító uralkodónak." Ez a kör képviselteti magát a Magyar Történetben, s érvényesíti hatását azokon a helyeken, ahol a köznemesség szempontjai domborodnak ki. A kincstári tisztviselők munkájuknál fogva elsőrangú hírforgácsként szolgálhattak a vidéki eseményekre, hiszen — Kubinyi (i. m. 20.) számítása szerint — évente 100—200 adószedő fordult meg az ország minden sarkában, a budai udvarban pedig természetesen szintén otthonosan mozogtak. Egyiküket nyomban tetten érhetjük, mihelyt megtudjuk, ki hozta el Nagyszombatból az adót az ottani zsidóellenes zavargások idején (1494. aug., 5B IV:64. s köv.). Egyébként nem tartjuk különösebben fontosnak, hogy személy szerint megnevezzük Bonfini adatszolgáltatót; elképzelhető, hogy a kincstár felé mutató valamenyi jelzés Bornemiszára utal. Fontos annak leszögezése, hogy a Magyar Történet alapvetően két csoport informatív közreműködésére épül, ezek adatait tartalmazza, ezek érdekeit kép-

viseli. Mindkettő többszörösen Mátyás társadalompolitikai törekvéseihez kötődik, részesei ezek kialakításának és megvalósításának, oroszlánrésze van abban, hogy a törekvések bizonyos elemei a király halála után sem semmisültek meg. E két csoport egyike az uralkodó osztály nagybirtokos, másika köznemesi réteget képviseli.

Kronológiai következtetések

Mindaddig arra a kérdésre kerestük a választ, hogy hol és miből keletkezett a Magyar Történet. Most röviden összefoglaljuk kronológiai észrevételeinket, mert ezek nélkül a források dolgában sem juthatunk megnyugtató álláspontra, hiszen egy-egy mű, egy-egy információ felhasználásának lehetősége időrendi probléma is; néhány irodalmi alkotás esetében eddig is fel kellett vetnünk az elsőség kérdését. Az alábbiakban részint áttekintjük eddig elszórtan tett ide vonatkozó megállapításainkat, részint ezeket továbbvive és kiegészítve megpróbálunk e tekintetben is egyértelmű és lehetőleg elfogadható nézetet kialakítani.

Mielőtt magára a műre térnénk, jelezzük, hogy számunkra az alábbi dátumok lesznek irányadók:

1486. szept. 1. Recanatiban 3 havi szabadságot kap. (Introductio VI.)

1486. szept. 25. Recanatiból elutazik. (Anadio 96.)

1486. okt. 22. és 28. között Retsben megjelenik Mátyás előtt. (4B VII:178.; Sebestyén: Tart. hely. 93.)

1487. jan. 1. Bécsben beszédet tart az udvar előtt. (4B VII:181.)

1487. jan. 13. körül Bécsben van Beatrix mellett. (4B VIII:1.)

1487. jan.—márc. Ebenfurthban Philostratus fordítja. (Balogh Jolán szerint a kódex 1487—1488 körül készült; a 4B VII:183. azt mondja, hogy közvetlenül Mátyáshoz érkezése után 3 hónapig dolgozott rajta; BPh 826—827.-ből tudjuk, hogy Bécsújhely ostroma közben, Beatrix mellett s a tél folyamán készítette; végezetül ismeretes, hogy Beatrix ezen időt Eben-

furthban töltötte, ld. Hadtörténelmi Közlemények 1912. 607.)

1487. ápr. után 3 hónapig Averulinast fordítja. (Balogh Jolán 658. szerint 1489-ben minálják a már kész másolatot; a 3 hónapot 4B VII:124. mondja; az alábbiakból kitűnik, hogy ez az idő csak 1487. ápr.—dec. vagy 1488. ^{ny}áj.—dec. hónapokra helyezhető, a későbbiekben azonban igyekszünk kimutatni, hogy a második lehetőség kevésbé valószínű.)

1487 végén Recanatiba visszamegy. (Amadio 96.)

1488. jan. 11. Recanatiban van, folytatja az iskolamestertséget. (Amadio 96.)

1488. máj. 11. Recanatiból Magyarországra indul. (Uo.)

1488. dec. Recanatiban és Lorettóban. (Amadio 215—216.)

1489. márc. közepén Komáromban. (A Bécsből Buda felé tartó királyi pár kíséretének tagja; 4B VIII:207. és Sebertyén: Tart. hely. 93.)

1489. júl. 16. Lorettóban. (Amadio 215.)

1490. ápr. 6. Mátyás halála.

1492 júl. Budán beszédet mond Kázmér halálakor. (5B III:17.)

1492. szept.—okt. Budán írja az 1B ajánlását. ("Duobus circiter annis effete Pannonie... otium peperisti" —, mondja Ulászlónak, s másutt: "Hominem bellum preterquam Turcis humanibus indixisti, quibuscum perpetuo dimicare decrevisti." Ehhez tudnunk kell, hogy Ulászló 1495-ben 3 évre békét köt a szultánnal.)

1492. okt. 10. Budán nemességet és poeta laureatus-i címet kap a királytól. (Turul 1929. 49—50.)

1492. dec.—1493. aug. Ferrarában. (Fabiani 286.)

1494. ápr. 9. 1 forintot kap a kincstárból; ugyanakkor másolják a decasokat. (Engel I. 91.)

1494. jún. 5. másolják a decasokat. (Engel I. 94.)

1495. júl. 13. másolják a decasokat. (Uo. 122.)

1495. aug. 18. másolják a decasokat. (Uo. 169.)

1495. szept. 30. 8 forintot kap a kincstárból. (Uo. 172.)

1496. júl. vége a Magyar Történetben említett utolsó esemény. (5B V:102.)

1497 végén Budáról haza készül. (Introductio VII--VIII.)

1499 nyár Hassensteini Bohuslav kölcsonkéri a munkát a királyi könyvtárból. (Fögel: II. Ulászló 103.)

1502 Budán meghal. (Antonio Bonfini II.)

Futólag végigtekintve a táblázaton, a történeti mű írásának megkezdését nem tehetjük 1488 nyara elé. Azt gondoljuk ugyanis, hogy aki nagy ambícióval érkezik Hunyadi Mátyás udvarába, az nem megy vissza ismét iskolamesternek Recanatiba, ha tőle ilyen megtisztelő és egy életre szóló megbízást kap. Bonfini azonban 1487 végén hazautazik, s nem bácsázkodik: ezt nyilván mutatja, hogy hosszú időre ismét munkába áll. Véglegos magyarországi tartózkodásra 1488. máj. 11-én indul, s ezután már tényleg csak futó látogatásokat tesz otthon, ha nem is ritkán. Emberünk 1487-ben bemutatkozásképp tartott egy beszédet, s lefordított két művet. A bemutatkozás azonban — legalább is egyelőre — nem járt sikerrel, mégpedig nem Mátyás, hanem Beatrix előtt. Idéztük saját tudósítását arról, hogy Mátyás hadi elfoglaltságai idején a királyné mellett tartózkodott, s csakugyan ez volt a szokás. Ugyanezt mondja a 4B VII:164—165. a francia követről, a 4B VIII:104. még egyszer önmagáról; emlékeztetünk Ransanus szavaira, melyekből kitűnik, hogy ő is a királyné mellett töltötte idejét. A jelek szerint a tudósok sosem kísérték el urukat a háborúba; Galeotto és Ilkus Márton Pozsonyban üldögél, amikor Mátyás

"sürgönyileg" rendeli őket maga mellé a Hradistye körül álló táborba (1468. júl. 25., Teleki XI. 350--351.). A még odahaza készült Symposium és az 1487-ben írt Philostratus-előszó a szokásos magasztaló jelzőkkel halmosza el Beatrixot, utóbbi szerint ő a "divina regina... omnium nostrae saeculi mulierum sapientissima." A decasokban nemhogy egyetlen dicsérő sort sem veszteget rá, de -- mint láttuk -- támadja, s ha most emlékezetünkbe idézzük látszólag érthetetlen védjét: "Ajándékokkal csalogatott ide költőket, szónokokat, grammatikusokat is, de ezek reményükben csalatkozva szegényebben vitték vissza Itáliába missájukat, mint ahogyan elhozták", nemcsak a kettejük viszonyában bekövetkezett romlást konstatálhatjuk, de határozott útmutatást kapunk arra is, miért tért haza 1487 végén abban a hitben, hogy sesem látja többé Mátyás udvarát. Nem gázolunk a becsületébe, ha feltételezzük, hogy nem a többi költő, szónok, grammatikus feje fájt neki, hanem a sajátja, s a meglehetősen kijelentés kettejük számára nagyon is érthető. Mátyásnak aligha lehetett szerepe az ügyben, hiszen nem is volt jelen. Amikor alkodásának talán legelső nyugalmas periódusa -- harminc esztendővel királlyá választása után és két esztendővel halála előtt -- 1488 tavaszán beköszönt, első dolga, hogy Bonfiniét visszahívja, s ekkor már nyilván azzal a céllal, hogy rá bizza a Magyarország történetének a Corvinus névhez méltó megírását. (Ezért nem hisszük, hogy ebben az esztendőben fordította volna Averulinust. Visszahívása nem történhetett ismét kísérleti céllal, csak a Magyar Történet megírásáért, s ez kizárta, hogy aprólká dolgokkal töltse idejét.) Ugyancsak 1488 mögé mutat a legjelentősebb forrás, Thuróczi felhasznált augsburgi kiadásának megjelenési dátuma, 1488 augusztusa is. Ha ez a kötet nincs az

első perctől a kezében, más forrást kellett volna felkutatnia, s akkor annak nyomát észlelnünk kellene.

1488-ban természetesen még csak az anyaggyűjtés, a vázlat kialakítása történhetett meg. A mű irásának konkrét megkezdéséről azt az adatot idézzük, amit Ransanus Epitomájának felhasználásával kapcsolatban állapítottunk meg: Bonfini a Magyar Történet fogalmazását 1489 közepe és 1490 februárja között kezdte el. Ekkor vetette papírra első fogalmazásban az I. decas 1. könyvét. Összhangban van ezzel saját vallomása az 1B ajánlásában, ahol azt mondja, hogy a munkához nem sokkal Mátyás halála előtt kezdett hozzá.

Nem tudjuk pontosan, hogy Mátyás haláláig hány könyvvel készült el. Annyi bizonyos, hogy még 1490 áprilisa előtt eljutott a II. decas 6. könyvéig. Eddig találkoztunk ugyanis azoknak a forrásoknak az adataival, melyek használatát Ausztriára lokalizálhattuk. Kardos Tibor (Bonfini 56--57.) úgy véli, hogy szövegében erre az időre mindössze az első három könyv készült volna el -- bár más jelekből arra következtet, hogy vázlatosan készen volt ekkor már az I. István kora is --, mert Attila szerepének megítélése a franciaországi és itáliai hadjáratok elbeszélésében észrevehetően megváltozik, s ez csak Mátyás halálával lehet kapcsolatban. ~~Mátyás~~ Mátyusz Elemér kutatásaiból azonban kitűnik, hogy az udvari költők felfogásában az Attila--Mátyás-párhuzam nem 1:1 arányú (Thuróczy 156.); magunk rámutathattunk néhányszor arra, hogy -- mindazzal szemben, amit a humanista udvaroncok erkölceiről általában mondani szokás --, Bonfini nem hangolta át gyakran érzelmeit, meggyőződését, ítéleteit nem befolyásolták jelentősen a politikai változások: a királynét hatalma teljében is támadja, már a Hermogenes-fordításban az övével gyökeresen

ellenkező életfelfogást dicsőít; Ulászlóról még a saját megbízása alapján készült műben sem nyilatkozik a kötelezőnél kedvesebben, sőt — ha bájtatva is — nevetségessé teszi, még azt is tőle tudjuk, hogy ökörnek volt szokás nevezni, amint hogy általában Bonfini jegyezte fel mindazokat a jellemző tulajdonságait, melyek alapján ma sem soroljuk nemzeti hőseink közé; Mátyásról viszont életében, halálában egyaránt szuperlatívuszokkal szól. Nem hisszük tehát, hogy a politikai élet apróbb-nagyobb változásai művének hangjából kiolvashatók lennének. Inkább arra figyelmeztetünk, hogy az 13 IV. könyv az első, melyben az addig követett humanisták — Agnass, Blondus, Tharóczy — mellett megjelenik a középkori szerzetes, Vincentius, s az elbeszélés törzsét a 4. és 5. könyvben az ő Speculuma alkotja az ugyancsak középkori Severus Salpicus Márton-életrajzával együtt; tehát Bonfini munkájában a szemléleti törés nem a saját felfogásában bekövetkezett változást tükrözi, hanem azt a különbséget, ami a középkori és a humanista Attila-kép között mutatkozik.

Egyben ismét rámutathatunk egy már értékelte szempontunkra: a mű egyes darabjaiban megnyilvánuló felfogásbeli, ideológiai jellegzetességek kisebb mértékben tükrözik a szerzőt, mint a forrás beállítottságát. Talán úgy is mondhatnánk, kívülről nézi a magyar történelmet, ami nem annyira közösségének, mint inkább tájékozatlanságának s ebből fakadó bátortalanságának jele épp úgy, mint módszerének egyik vonása: az egymással ellenkező értesítések kritikátlan, vagy "döntően az olvasó" megjegyzéssel való továbbítása, vagy az egyes nézetek egymással egyenrangú beszédek keretében történő ismertetése. Pártatlanságra törekszik ott, ahol nem képes pártos lenni, de nagyon szenvedélyesen foglal állást minde-

nütt, ahol konkrét vagy általános ismeretei, tapasztalatai vannak, s persze ott, ahol személyes indulat fűti.

A II. decas első könyvei keletkezésének konkrét időhatá-
raira vonatkozólag jól megragadható fogódzkodót nyújt Anto-
nius Salonenensis szentjobbi apát nevének említése a 2B I:392.
mondatban. A benedekrendű zárda vezetését IV. Sixtus 1474-
ben Váradi Péterre bízta (Katholikus Szemle 1896. 635.), ki
1501-ig viselte ezt a tisztséget. Azonban nem zavartalanul.
Amikor 1484-ben kegyvesztettként börtönbe került, Mátyás Sa-
lonai Antalt ültette a helyébe, s Váradinak szabadulása u-
tán pörösködnie kellett régi javadalmáért. A pápa 1491. aug.
1-én az ő javára dönt, s Antal ekkor végleg le is tűnik a
színről. (Sörös: Bencés apátságok 146--148.) Antonius Salo-
nensis tehát feltehetőleg Mátyás halála, de bizonyosan 1491
augusztusa előtt állt kapcsolatban Bonfinival, illetőleg
ekkor állt módjában kezébe adni a kolostor iratait, s így a
2B I. vonatkozó részlete sem készülhetett ezután.

Bizonyos, hogy a III. decas 9--10. könyve 1490 őszén
től, de 1493 előtt készült. A 3B IX:298. Corvin János buká-
sára tesz célzást; a 3B IX:110. és a 3B X:256. Szekeli Jánost
mint a jelenlegi csanádi püspököt említi; utóda, Szegedi
Lukács 1493 elején már hivatalban van, pápai kinevezése
1493. nov. 4-én kelt. (Juhász: Csanádi ^{új}püspökség V. 78, 82,
84., vö. uő, Zeitschrift für Katholische Theologie 1959.
466--478.) A 3B X:145. először említi kifejezetten Mátyás
halálát. Ugyancsak a határpontok bukkannak elő a IV. decas
1--8. könyvében is: Beatrix házassági terveinek megghiúsulása
(4B V:257.); Corvin János bukása (4B VII:125--136.). A 4B
VIII. burkoltan, de érthetően mond véleményt Ulászló politi-
kájáról, kormányzásának eredményeiről; ehhez megkoronázása

után hosszabb időnek kellett elteltie. A 4B VII:185. Filipeos János váradi püspökségét (1490) a múltba helyezi; miszerint azonban a 4B VIII:177. szerint Fedor István még mindig szerémi püspök, e mondat tehát 1494 április eleje előtt fogalmazódott. A 4B III:256. Aragóniai Eleonórárt korunk legboldogabb asszonyai közé sorolja, amit nem tenne 1493. okt. 11-én történt halála után (Beatrix-okiratok 297—298.).

S most vessünk egy pillantást kronológiai táblázatunkra. Az 1492. év nagy nyarán más tudós ténykedésére is látunk adatot. Ezután írja az I. decas s egyben az egész mű ajánlását. Ezután nyeri el jutalmát a királytól, s ez nyilván nem ok nélkül történik. Eszen a nyáron valamit is kellett tennie az asztalra. 1492 szeptemberében tehát első fogalmazásban készen volt a Magyar Történet első három decasa s a negyedikből 8 könyv. Ezért mondhatja Ulászló a nemesi levélben, hogy Bonfini egészen az ő koráig megírta munkáját: "ab origine mundi ad nostra usque tempora nos ac Hungaros nostros perpetua illustravit historia" (Turul 1929. 49.). Szándékában volt-e tovább is folytatni, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy műve itt jut el csúcspontjára, s fogalmazásában is lezártnak látszik, a szerző pedig hosszú időre elhagyja az országot.

Újabb alkotó periódus^u hazatérte után indul. Valószínűleg csak az emlékeknek a véletlen által meghatározott szelekciója tünteti fel úgy, mintha 1494 tavaszától ébredt volna fel az érdeklődés alkotása iránt: ez időből sűrűn sorakoznak a Magyar Történet másolására vonatkozó adatok. Azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy ezután dolgozza át régibb fogalmazványát. A Mátyást emlitő mondatokba néhány szó beemelésével céloz időközben bekövetkezett halálára, itt-ott kiegészíti előadását a később közébe került források, illetőleg a hát-

rább álló könyvek adataival. Ekkor kerül feldolgozásra az 1B I. és az 1B X. könyvben Ransanne Epitoméja, s talán Aeneas Sylvius Európája is, minthogy ez 1490-ben még nem volt kinyomtatva, bár kéziratban természetesen megjelent Budán. Ekkor kerül az 1B I. végére Callimachus földrajzi bevezetője. Az átdolgozás mértéke távolról sem egyenletes. Erősen érinti a földrajzi bevezetőt és a Cézáról adott leírást.

Kronológiai táblázatunk alapján 1496 közepe és 1497 vége között helyezhetjük el azt a napot, amelyen Bonfini egyszermindenkorra letette a tollat. A 4B IX. legalább három évvel a benne elbeszélte események után készült, mert nagy mértékben hasznosítja az Udís 1493-as keletkezésű Apológiáját; az 5B V:10--12. segíteni enged, hogy a benne elbeszéltek után több -- tehát legalább két -- esztendő telt el. Az említett utolsó esemény dátuma 1496 júliusának vége. A történés és leírás között tehát 1--3 esztendő telt el. Az 5B III:49--83. az 1493-as év eseményeit ismerteti (Derencsényi), felhasználja azonban az 1495-ben visszatért konstantinápolyi követ információját is, a fogalmazás tehát legalább 2 évvel későbbi. Az 5B III:124--125. is összefoglalóan ismerteti Ursus Ursinus magyarországi ténykedését az 1494. esztendő történetének elbeszélése közben, említve egy évvel későbbi halálát és temetését. A mű legutolsó epizódja, az 1496-os gyűlés eseményeinek elbeszélése is későbbi fogalmazású. A diéta ugyanis júliusban befejeződött, Ernst Zsigmond sorsa azonban még októberben sem dőlt el, a megítélt kártérítést is csak ebben a hónapban rótta le (Iványi: Bártfa levéltára I. 485--486.). Bonfini minderről mint befejezett tényről szól. Tehát az utolsó periódus eseményeit sem egyidejűleg vetette pergamenre, hanem utólag egyszerre foglalta

össze. Ezért látjuk a legutolsó események ismertetésénél is a már halványuló emlékezet nyomát.

Fógel Sándor (i. m.) azt az észrevételt teszi, hogy Bonfiniról két képmás maradt ránk. Egyik a Symposion címlapján fiatal korában ábrázolja, másik — immár öreg és szélütött ember portréja — a Philostratus-kódexben. A két festményt megnéztük, Fógel véleményét nem tudjuk osztani. A Symposion ábrája kezdetlegesebb a másiknál; mindkettő jó hátszélű személyt mintáz. Ennél többet nem tudtunk felfedezni az összehasonlítás során. Egyébként sem látszik valószínűnek, hogy az író már a Philostratus-kódex illusztrálásakor, tehát Mátyás halála és a Magyar Történet megkezdése előtt érte volna a szerencsétlenség. Az esetről az egyetlen kétségbevonhatatlannal hiteles hírt Ömaga adja az V. decas ajánlásában: "Mirifice igitur cruciatur Antonius, quod est apoplexia correptus et quod omnes sui sensus et ingenii vires elanguent servitilique tempora percunt et hoc virtutum tuarum spectaculo frui non potest." Amennyi a töredékesen fennmaradt szövegből kitetszik, annyiból is világos, hogy a szélütés után többé nem szándékozott tollat venni a kezébe, sőt, a királyi udvart is el akarta hagyni. (Máskülönben miért ne tudná legalább szemlélni Ulászló kiválóságát?) Az udvar elhagyására irányuló szándéka egybeesik kronológiai táblázatunk 1497 végére rögzített dátumával, amikor Budáról hazafelé készülődik. A Magyar Történet utolsó sorait tehát az 58 V. ajánlása őrzi.

Nem tudjuk azonban, egészsége nem rokkant-e meg már az említett szélütés előtt is. A Magyar Történet szerkesztőben ugyanis törést észleltünk a IV. decas 9. és 10. könyve között, amiből határozottan kitűnik, hogy alig fogott hozzá 1496-ban munkája utolsó szakaszának megírásához, nyomban ér-

te valami kellemetlen megrázkódtatás. Rományeiben csatlakozott-e, mint ezt Hasszinszky Rezső gondolja, felhiva a figyelmet a részére juttatott fizetés roppant csekély voltára (i. m. 7.), vagy fizikai és szellemi ereje tört-e meg, nem tudjuk. A hirtelen hanyatlást csak konstatálni lehet.

Utoljára felvetett néhány gondolatunkat összegezve azt hisszük, hogy Bonfini 1496 táján látott hozzá harmadjára a munkához. Nagy kedvvel vetette bele magát ismét a magyar történelem hullámaiba, s talán az egész addigi alkotást gyökeresen át akarta alakítani. Ebben azonban valami hamarosan ^{de} kelet szegte. A magyar nyelv átdolgozás nyomait az LB II:193. mondattal mintha elvágták volna, s az újonnan fogalmazott szakasz első könyve (4B IX.) után lelkesedése hirtelen lelohadt. A továbbiakban már csak a legszükségesebb átalakításokra, illetve az események kötelelességszerű felsorolására futja erejéből.

Kronológiai következtetéseink tehát ezekhez a megállapításokhoz vezetnek:

1488. máj.—1489 közepe: anyaggyűjtés, vázlat.

1489 közepe—1490. febr.: a munka megkezdése, elkészül az LB I.

1490. ápr. 6.: készen van az LB I.—2B VI. első változata

1492 nyár: elkészül a 2B VII.—4B VIII.

1496: a 4B IX. keletkezése; az LB I—II. jelentékeny átdolgozása.

1496—1497: a 4B X.—5B V. keletkezése; az LB III.—4B VIII. kisebb átdolgozása. A má utolsó sorait az 5B ajánlása tartalmazza.

Kereken tíz esztendőig készült tehát az opusz.

A szerkesztés

A Magyar Történet összeállításának részletkérdéseivel bőven foglalkoztunk az eddigiek során, s így most megelégedhetünk a legfőbb eredmények rövid summázásával. Az források kutatása közben azt tapasztaltuk, hogy a mi anyagának tartalma és formája — forrás és szerkesztés — között az író által tudatosan megkomponált összhang áll fenn. Több alkalommal láttuk például, mily nagy gonddal illeszti össze magyar és külföldi adatait, az egyes művek átvétele során mennyire ügyel az előadás egyenletességének biztosítására. E törekvést sokszor a logika követelmányeivel szemben is érvényesíti: a kiegészítő forrásokból átvett részesetek nem kapcsolódnak mindig szorosan saját elbeszéléséhez; előfordul, hogy megszakítja másolásukat a magyar vonatkozású előadás közepén, máskor viszont hosszú szakaszokat vesz át érdektelen fejecskéiből is. Műve első felének néhány könyvében szemmel látható erőfeszítéseket tesz azért, hogy egynehány szemtémendő kitérőből minél nagyobb darabokat préselhesse saját munkájába, a második szakaszban azonban fontos adatoktól fosztja meg magát azért, hogy említésre sem méltatja egyébként szorgalmasan idézett forrásai magyar érdekei sorait. Többről van itt szó, mint "a fogalmazás egyöntetűségének elvéről", amit Mátyás Elemér Bonfini legfőbb céljának tart (Thuróczy 185.). Egy alkalommal utaltunk ennek a nem mindig szerencsés kimenetelű törekvésnek — az egyes szakaszok egymáshoz való viszonyításának — egyik indító okára, a XV. század végére kialakult magyar történeti tudat (irodalom és hagyomány) egyenletlenségeire. A Magyar Történet összeállítása során Bonfini egyik legfőbb, néhol számokban is kifejezhető törekvése a fo-

lyamat egységének helyreállítása. Hézagot, ugrást, aránytalanságot nem tűr. Egy rövid példán szemléltettük ezt, most már módunkban van megnézni, hogyan alakul a XI. századi magyar történelem egyes szakaszainak egymáshoz való viszonya Bonfini átrendezésében (az I. Istvántól Kálmánig eltelt időt, valamint Thuróczi és Bonfini előadásának erre vonatkozó részeit 100 %-nak tekintve:

	idő	Thuróczi	Bonfini
I. István	34 %	11 %	28 %
Péter—Aba	7 %	20 %	10 %
I. András	11 %	10 %	7 %
I. Béla	3 %	3 %	2 %
Salamon	9 %	28 %	18 %
I. Géza	4 %	7 %	5 %
I. László	15 %	11 %	13 %
Kálmán	17 %	10 %	17 %

A három számoszlopot nézve Bonfini arányosítási szándéka minden kétséget kizáróan bebizonyosodik. A táblázatban egyetlen olyan sor sincs, melynél a Thuróczi rögzítette hagyomány torzulását tovább fokozná, hat helyen viszont közelebb igazítja az elbeszélés terjedelmét a "valósághoz", s ahol nem, ott az eltérés eleve is jelentéktelen. Ezt a "valóságot" idézőjelbe kell tennünk, mert az is látni való, hogy a szerző eléggé mechanikusan alkalmazza szempontját: az uralkodók jelentőségét szereplésük időtartamával méri, s éveik számának megfelelően juttat nekik kisebb vagy nagyobb szerepet munkájában. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy ez a kritérium nem nélkülöz minden természetességet, hiszen Bonfi-

ni nem a társadalom fejlődését elemzi, hanem eseménytörténetet ír, az pedig nyilvánvaló, hogy hosszabb idő alatt több esemény történik. A módszer — alkalmazásának primitív volta ellenére — jelentős lépés hazai történetírásunkban: az első kísérlet arra, hogy a megszentosodott krónikás hagyománnyal szakítva a magyarság életének egyes fázisait olyan önálló egészekként értékelje, mely egyben a nagyobb folyamat jól meghatározható helyére sajátos funkcióval épül be.

Hyonban megállapíthatjuk azt is, hogy igyekezete nem jár maradéktalan sikerrel. Áthághatatlan korlátokat szab a rendelkezésre álló források mennyisége, mely eleve meghatározza az egyes részletek tartalmát. Az írói munkamódszer bizonyos aránytalanságok elegyengetésére elegendő, de ismeretlen tényeket nem hozhat napvilágra, s így a mű egészét tekintve az alapvető arányok megmaradnak. E tekintetben a Magyar Történet öt nagyobb szakaszra tagolható: a hun, majd az avar történet, utána a magyarság irodalmi forrásokban rögzített története (hozzávetőleg a XV. század derekáig), Mátyás és végül II. Ulászló kora. Az ezek között terjedelemben lévő különbség semmiféle technikával nem küszöbölhető ki, s a szerző erre nem is törekszik, megelégszik a periódusokon belüli ~~mag~~ arányok kialakításával. A források mennyisége és az előadás terjedelme között lévő könyvszerű összhang az első három periódus esetében szembetűnő; ebből a másik kettőre nézve azt a következtetést vonjuk le, hogy az ezeknél hasznosított hagyományanyag óriási bőségben állt rendelkezésére, s viszonylag könnyen hozzáférhető volt. Ezért csak ritkán könyvszerűl arra, hogy a hiányzó adatokat következtetéssel, elmélkedéssel pótolja.

A nivellálási törekvéssel a legszorosabb kapcsolatban

Áll egy többé-kevésbé azonos elgondolásból fakadó másik szándék: az író a magyarság történetét az egyetemes történelem menetébe szervesen beágyazva, annak kiszakíthatatlan részeként akarja bemutatni. "Rerum Ungaricarum decades" cím alatt lényegében világtörténetet ír, olyan világtörténetet azonban, mely az eseményeket egy sajátos szemszögből nézi, a magyarság szemszögéből. Volt alkalmunk rámutatni, milyen érzékenyen reagál a nemzetközi politika Magyarországot is érintő fordulataira. Ez a beállítottság lehetett az egyik ösztönzője erre a felfogásra. A másik külföldi származása volt, hiszen neki tudnia kellett, hogy a magyar történelem eseményeinek ideje alatt a határokon kívül sem állt az élet. Harmadszor erre a felfogásra ösztönözték forrásai. A munka megindulásakor felkészültsége inkább egy egyetemes, mint egy magyar történet megírására tette őt alkalmassá, s nem csodálhatjuk, ha ismereteit kamatoztatni akarta. Nem hagyhatta figyelmen kívül itáliai tanulmányait, olvasmányait, mert ezek nélkül ő sem alkothatott volna többet Thuróczinál. Számára természetesnek tűnt, hogy egy történeti művet elsősorban Blondus és Aeneas nyomán kell megírni, s a Corvina révén meg is kapta erre a lehetőséget. Ebből ered az a -- csakugyan sajnálatos -- következmény, hogy Thurócsit nem magyar forrásokkal, nem akkor még hozzáférhető, de azóta elpusztult oklevelekkel, feljegyzésekkel egészíti ki, hanem a legmodernebb egyetemes történeti alkotásokkal. Emiatt bizonyára számos pótolhatatlan dokumentum ment veszendőbe. Amennyire fájdalmas ez a mi számunkra egyrészt, ugyanolyan határozottan szögezhetjük le, hogy a Bonfini által megnyitott voltál óriási jelentőségű a magyar történettudomány történetében. Tudásunk szerint nincs a XV. században még egy nemzeti történet, amely mind gyakorlati,

mind elméleti, mind pedig erkölcsi tekintetben annyira tudatában lenne a szóban forgó nemzet európai jelentőségének, mint a *Rerum Ungaricarum decades*. Ez természetesen nem egyedül Bonfini érdeme, hiszen hazánkban a török birodalom és Európa közötti földrajzi elhelyezkedése ekkor már évtizedek óta érlelte ezeket a gondolatokat, s határozott tudatát írott emlékek is fenntartották. Azonban a nemzeti hivatástudat, mint a magyar történelem alapesszméje, Bonfininál jelenik meg először, s ő az, aki Zrinyin keresztül napjainkig átmentette azt. Felfogását azonban elsősorban nem ebből az idők folyamán sajnálatosan elizléstelenedett szempontból kívánjuk értékelni, hanem csak azt hangsúlyozzuk, hogy Bonfini előtt nem volt írásban rögzítve az a ma már természetes tény, hogy a magyar nemzet az emberiség sajátos jellegzetességeket mutató, de kiszakíthatatlan része.

Ugy véljük, a Bonfini által meg nem őrzött dokumentumok elvesztéséért más oldalról megkaptuk a kárpótlást. A magyar és európai történelem szoros egységbe való kovácsolása a Magyar Történetet valamennyi közép-európai nép számára elsőrangú forrássá tette, s évszázadokon keresztül tartó, lankadatlan érdeklődést keltett a mű, s közvetítésével a magyar történelem iránt. Ki tudja, hány középkori emlékünök lappangana még ma is a külföldi archívumok mélyén és könyvek tábláiba rejtve, vagy pusztult volna el érdektelenségtől kísérve, ha Bonfini nem fordítja Európa történetbúvárainak figyelmét a magyar múlt felé?

A kisebb részleteken belül való nivellálás és az egésznek a még nagyobb folyamatba való beillesztése határozza meg a mű forrásainak mibenlétét és felhasználásuk módját, mert a fentiekben vázolt szándék a különböző kútfőforrásokból merített

kisebb-nagyobb részletek egymásbaillesztése útján valósul meg. A források jellege és alkalmazásuk módja az egész alkotáson keresztül azonos, tehát nem véletlenre, hanem tudatos szerkesztésre vall; ezek szerint következtetések levonására is alkalmas. Dolgozatunk során egyszerre csak kisebb darabokat tekinthettünk át, másként nem juthattunk volna hozzá azokhoz az önmagukban apró alkatrészekhez, melyekből az egész felépül, most azonban már lehetőségünk van a teljes mű áttekintésére. Az elbeszélés az I. decas 2° könyvével indul, s az események sorozatát a hunok története nyitja meg, megtöltve az 1B II.—VII:22o. szakaszt. Az előadás két, egymással néha érintkező fő vonal köré épül. Ezek egyike a Blondus által képviselt világtörténelem, másika a hunok belső története. Az utóbbi ismét két hagyomány-családot foglal magában: a Thuróczinál rögzített magyar hantörténetet s a Jordanestől megindított "gót vonalat". Ez a két fő irány határozza meg az elbeszélést, a "cselekmény" alakítását, az értékelés szempontjait. A három alapvető mű természetesen nem illeszthető egybe automatikusan. Egyrészt azért nem, mert — különösen a két hantörténet — felfogásukban sok helyt különböznek. Másrészt viszont végső soron mindannyian ugyanarra az egy-két ősforrásra épülnek, s ezért adataikban — különösen Blondus és Aeneas — jórészt azonosak. Az egymásbavágás tehát jelentős munkát ró a szerkesztőre. Ez a két fő vonal elegendő anyagot szolgáltat ahhoz, hogy az elbeszélte események a világtörténelem folyamatába beilleszthetők legyenek, amde nem teszi lehetővé a nivellálásra irányuló törekvés megvalósítását. A hunokról — az irántuk megnyilvánuló érdeklődés ellenére — önálló feldolgozás nem maradt a humanizmus korára, s eseménytörténetükből jobbra csak azt ismerték, ami a gótokkal való

kapcsolatuk révén ezek történetébe belekerült. A humanista hantörténet tehát reppant házagosnak bizonyult egy olyan író számára, aki ezzel a speciális témával kívánt foglalkozni, még hozzá azzal az igényel, hogy az elhanyagolt szakaszokat is a többihez hasonló mélységgel tárgya fel. Bonfininak tehát Thuróczi és Aeneas mellett még számos kiegészítő forrást kellett felkutatnia ahhoz, hogy az ő alkotásában ne maradjanak kitöltetlen házagek. Ugyanakkor a BF által képviselt világtörténetírás sem tapad minden ízében az elbeszélés menetéhez, s az utóbbiban jócskán akadnak olyan mozzanatok, melyek nem kapcsolhatók a BF-ben előadott egyetemes folyamathoz. Esért kell -- bár a másik ágnál kisebb mennyiségben -- kiegészítő forrásokat alkalmazni a világtörténelem eseményeinek vázolásához is. A szerkesztő feladatait növeli, hogy a kiegészítők között -- más vonatkozásban -- ugyanolyan összhang, illetve ellentmondás van, mint a fő források között, s ezeknek egymással, valamint azokkal való összeillesztése sokszor nem kis leleményességet követel. Bonfini -- jól, rosszul -- igyekszik uralkodni az anyagon.

Az LB VII:221. mondatától az egyik fonal kicsonszik a kezéből: egyetlen forrása sem vezeti tovább a belső történetet. Legközelebb néhány száz év múlva, a 9. könyvben érkezik el újra a magyarság "avar" periódusához, addig azonban a világtörténeti vonal magára marad, s a keletkezett ürt ennek a szokásosnál alaposabb taglalásával tölti ki oly módon, hogy átmenetként nagy terjedelemben beiktatja a longobárdok történetét. A kapcsolat most sem hiányzik, de nagyon laza: a longobárd--frank érintkezést használja fel arra, hogy a frank--avar összeköttetés révén áthidalja a szakadékokat, s a 9. könyv től ismét párhuzamosan futtathassa a külső és belső történele

szálat. Az avar periódus elbeszélését a hun szakaszhoz hasonlóan állítja össze. A belső eseményeket ismét két forrás — Einhardus és Thurócsi — alapján mondja el, a külső vonalat továbbra is EF vezeti. Saját munkájára — ha lehet — még az eddiginél is nagyobb felelősség hárul, mivel ebben a szakaszban alapvető "magyar" forrásai között nincs meg a tárgyi összhang. Einhardus ugyanis az avar—frank háborúk történetét adja elő, Thurócsi pedig a magyarok második honfoglalásának menetét ismerteti. Alább visszatérünk erre a problémára, jelen pillanatban megelégedhetünk annyival, hogy Bonfini nem lát különbséget a hun, az avar és a magyar nép között, a források közt levő ellentmondásokat tehát logikus következtetések és korrekció segítségével kiküszöbölhetőnek tartja.

Amikor a decas utolsó könyvében elérkezik a "valódi" magyar történet szakaszához, forrásproblémái megszűnnek, s jelentékeny átalakításokat a következőkben már nem kell tennie. Az irodalom értékesítésének módjában megmarad az eddig járt úton. Az egyetemes történeti alapot a néhány kisebb jelentőségű kiegészítő forrással megerősített és kibővített EF nyújtja, míg el nem fogy; a magyar történet fonala ezután is két, egymást kiegészítő, erősítő szálból áll. Az egyik végig Thurócsi, a másik az adott korhoz felhasználható, esetenként előkeresett forrás: először Ransanus, majd a legendák, a 2B VIII.-ban Rogerius, azután Aeneas cseh története, utána a 3B VI.-ban Callinachus, majd ismét ASB. A kiegészítő források között — eddigi szórványos felbukkanásai után — a 3B VIII.-ban nagy szerephez jut a hagyomány, s a következő könyvtől az elsorvadó irodalmi alap helyébe lépve fő forrássá válik. Ezután a kettős szálát ennek magyar és egyetemes (diplomáciai) ága alkotja, s ezek köré gyűlnek az irodalmi és hagyomány-jel-

legi kiegészítő források adatai. Írott kitérő a továbbiakban fő helyen már nem jut szóhoz. A módszer változatlan marad: a belső történetet két párhuzamos vonal, a Rozgonyi- és a Bánfi-hagyományanyag összegezése alakítja ki.

Áttekintésünk világosan mutatja, hogy a Magyar Történet szerkesztésében Bonfini fentebb vázolt történetirői szándékának meghatározó szerepe jut. Ez dönti el az egész mű kettős — magyar és egyetemes érdeklődés — felépítését. Ezen belül a magyar vonatkozású elbeszélés két-két szálának egymáshoz való viszonyát, továbbá a kiegészítő források alkalmazását a nivellálásra irányuló szándék szabja meg.

Bizonyos helyzetekben ez az utóbb említett, s látszólag másodlagos szempont felülmúlja az első. Az egyetemes történeti adatok ugyanis kettős célt szolgálnak: nemcsak a magyar történet szélesebb körű értelmezését teszik lehetővé, hanem anyagot adnak a bővítésre szoruló részek megfogalmazásához is. Megfigyeltük, hogy a krónikában különös szaksaványsággal előadott események elbeszélése során Bonfini sokkal intenzívebben hasznosítja külföldi forrásait, mint egyébként. Fejti táblázatainkból kitűnik a nivellálás mechanikus volta, mintha centivel mérné a sorokat. A nagyobb arányú kiegészítést igénylő szakaszokban egyrészt több külföldi érdeklődésű eseményről olvasunk, másrészt gyakran találkozunk erőszakosan "magyarított" nemzetközi eseményekkel. Ennek megfelelően viszont azokon a helyeken, ahol a hazai hagyomány elegendő adattal szolgál a szakasz kellő terjedelemben való megírásához, az egyetemes történeti vonatkozású betoldások száma megcsappan. Különösen a IV. decasban észlelhető ez, s annál is inkább, mivel az itt feldolgozott magyar anyag önmagában is rengeteg nemzetközi érdeklődésű mozzanatot tartalmaz, s önmagában is elegendő ahoz,

hogy a magyar történet külföldi kapcsolatait kellőképpen ki-
domborítsa. Itt is feltűnik, milyen nagy szerepet tulajdo-
nit a szerző a diplomáciai mozgalmaknak: követek érkezését,
indulását szükségesnek tartja feljegyezni, beszámolójukra
hivatkozik, adataikat felhasználja. A Magyar Történetet meg-
előző elbeszélő forrásaink között egyet sem találtunk, mely
effélékre figyelmeztet volna.

A IV. decas 9. könyve a szerkezetben is jelentékeny tö-
rést jelez. Az utolsó hat könyvben szerkesztési elvek érvénye-
sülésének egyáltalán nincs nyoma. A források felhasználásá-
nak módja megváltozik, az egyetemes érdekeltség háttérbe
szorul, sőt elsikkad. A különböző források nem kerülnek egy-
mással szembe, hanem — ha szabad mondani — köszömbösen áll-
dogálnak egymás mögött. Az egész anyagot természetesen itt
sem lehet egyetlen informátorra támaszkodva előadni, s itt-
ott fel is figyelünk azokra a jelekre, melyek az egyes adatok
különböző eredetére utalnak. A szerkesztőben azonban már
nincs meg az a vitatkozó kedv, ami eddig az ellentétek kiéle-
zésében, elsimításában, a belőlük levont következtetésekben
megnyilvánult. A mi utolsó könyvekben a politikus szerkesztő
elbújik, s helyét az érdektelen másoló foglalja el.

Dolgozatunknak ebben a szakaszában nem kívánunk minden,
fentebb már érintett kérdésre visszatérni. Jó részük úgyis
ismétlés lenne. A szerkesztés módszerére, technikájára, prob-
lémaira tett részlet-megfigyeléseinket a maguk helyén igye-
kestünk tágabban értelmezve a mi egészére vagy érintett da-
rabjára kiterjeszteni, s ezért most összefoglalásuk fölösle-
gesnek tűnik. Szólnunk kell azonban az egyik alapvető problé-
máról, mely a fentiekkel indítékában, következményeiben egy-
aránt szoros kapcsolatban áll, s ez a Magyar Történetnek a

hun--avar--magyar azonosságról, a három nép történetének egységéről vallott felfogása.

Anélkül, hogy a magyar hun-hagyomány bonyolult (s véleményünk szerint megnyugtatóan ma sem tisztázott) kérdésébe belebonyolódnánk, leszögezhetjük, hogy az elmélet fejlődésének egyes állomásai erős szálakkal kötődnek azokhoz a jeleskövekhez, melyek a magyarság keleti kapcsolatainak alakulását mutatják. Első írott nyoma a hun kérdésben erősen érdekelt Anonymusnál tűnik fel; ő sejteti -- bár konkrétan még ki nem mondja -- a hun--magyar azonosság tényét. Nála jóval továbbmegy Kézai, aki szóban is kifejezi, hogy a hun és hungarus név azonos fogalmat takar, s mindkét honfoglalást egységesen a hunoknak tulajdonítja. Kézai annak a IV. Lászlónak a keze alatt dolgozott, akinek a hunokkal való kapcsolata közsismert. Ő utána a magyar udvar keleti orientációja megszűnik, innen nem vezetnek nyomok arrafelé, a "a halicsi évkönyv 1282. évi, utolsó magyar vonatkozású adata és Mátyásnak 1482-ben történt első említése közötti hosszú időre nézve az orosz évkönyveknek nincsen magyar vonatkozású szövege." (Hodinka i. m. 10.) Ezzel egyidőben a magyar hun-hagyomány alakítása, a továbbfejlesztésre irányuló törekvés megszűnik. A XIV. századi krónikaszerkesztő egy betűt sem tesz elődei alkotásához, megelégszik annyival, hogy a tudomására jutott valamennyi adatot és elméletet rögzíti. A következő lépést -- immár ismét kétségszövegbevonhatatlan politikai céllal -- Mátyás történetírója teszi meg. Feladata korántsem volt egyszerű. Tharóczy lényeges változtatást nem hajtott végre a XIV. századi krónikakompozíció felfogásán, csak itt-ott toldott hozzá egy keveset másutt is felhasznált forrásai jóvoltából, s kifejezésre juttatta benne korának nézetét az Attila--Má-

tyás-párhuzamot illetően. Ugy látszik, Thuróczi nem ismerte fel a hagyomány perfektuálásának jelentőségét, vagy nem mert nektivágni a nagy felkészültséget követelő munkának. Külföldön ekkorra már előtérbe került a kérdés, aktualitását felismerték, s a Jordanos-féle vonalat követve hozzáálltak a Mátyás-ellenes beállításához. (Elegendő Callimachusra utalnunk; úgy tetszik azonban, Calanus 1452 és 1455 között keletkezett munkája sem áll távol ennek célkitűzésétől.)

Ez az ellenséges irányzatú tevékenység Bonfini számára nyilván nem lehetett követendő példa, s annál kevésbé, mert kiindulásában is a hunokkal kevésbé rokonszenvező Jordanost vette alapul. Magyarországon természetesen a magyar hun-hagyományból kellett elindulnia. Ez azonban írásban való megjelenésének első percétől kezdve megoldhatatlan ellentmondásokat hordozott magában, miknek száma minden következő állomáson szaporodott. Most nem kívánunk a kérdéssel behatóan foglalkozni, tény azonban, hogy már Anonymus két, egymást kizáró elméletet igyekezett összehangolni: a hun-magyar azonos-ság és a hun-magyar rokonság elméletét. (Ezért tartjuk kétségesnek Györffy György és Horváth János megoldási kísérleteinek sikerét.) Az igyekezet Anonymusnál nem járt eredmény-nyel, Kézai pedig kifejezetten kudarcot vallott. Ők ketten még tudatosan törekedtek az ellentétek elsimitására, álláspontjuk elfogadhatóvá tételére, utánuk azonban a kérdésből kivesszett a politikum, s a XIV. századi szerkesztő aggály nélkül hordott össze mindent, ami a témáról tudomására jutott. Az eredmény teljes szürzavar lett: Hunortól és Magortól külön származtatja a hunokat és magyarokat, de a kettőt a továbbiakban azonos népek veszi, mindkét honfoglalást a hunokkal végezteti el, viszont a kettősséget is tartja, ezért

a népet mechanikusan osztja ketté; Álmos családfáját Attilán keresztül vezeti Hoóig, de ősi jussra nem hivatkozik, s a fehér ló mondáját teljességében feldolgozza; végül is nem merül ki, hogy a szerkesztő szerint a magyarok milyen kapcsolatban állnak a hunokkal. Nem tudja ezt Bonfini sem, s a megfejtésre nem is vállalkozik: "Unni, qui posthac Ungari dicti sunt" (1B IX:1.); "Unni, quos deinde Ungaros appellavimus" (1B III:44.) --, mondja néhánysszer. Másutt viszont: "ab Unnis... unde Ungari duxere genus" (1B II:2.); "Ungaris, qui Unnorum sunt posteri" (1B II:185.) --, mintha előd--utód viszony állna fenn köztük. Megint másutt azonban: "Ungaros Unnis... cognatos esse credendum est" (1B II:191.) --, egésze bizonytalan fogalmazás. A hagyomány savartsága lehet az oka annak, hogy Bonfini formailag nem foglal el egyértelmű álláspontot ebben az ügyben. Az azonban nem vitás, hogy lényegében a teljes azonosság hitének talaján áll, egész műve beállítottaságából az olvasó arra következtet, hogy a két nép között nincs különbség. Ezért kezdheti a magyarság történetének elbeszélését a hunok sorsának ismertetésével, s eljárása helyességét illetően nem merült fel benne kétely.

A hun--magyar azonosság tétele -- a hagyomány fejlődésének hazai útját figyelmen kívül hagyva -- Bonfini születésekor több mint félezer esztendő múltára tekintett vissza az európai irodalomban. Tudomásunk szerint először az Annales Alamannicának a X. század elején keletkezett részlete jelöli meg a magyarokat a "gens hunorum" kifejezéssel; itt még nincs szó konkrét azonosításról, a hiedelem meglétét azonban bizonyítja; a hír ősforrása, az Annales Bertiniani ugyanis e helyet ^{ny} ungrī-ról beszél, tehát az Annales Alamannici vagy a közvetítő forrás írójának tudnia kellett, kiket mond hunoknak

A nézet elterjedtségét tanúsítja a X. század legelejéről való Vita S. Geminiani, mely Attilát "Ungarorum rex"-nek tartja jelezvén, hogy ismeri a magyarok nevét, de azt is tudja, hogy azonosak a hunokkal. Magától értetődően azonosítja a két népet Georgius Hamartolus krónikájának 960 körül működött folytatója, ki a magyarokat ugyanazon elbeszélésben hol ungri, hol unni, hol turkoi névvel illeti. Ezek az írók nem fejtik ki a hun-magyar azonosság gondolatát, egyszerűen csak cserélgetik a neveket, de épp ebből a természetességből következik, hogy olvasóik magyarázkodás nélkül is megértették, miről van szó, az azonosság ténye tehát nem volt vitás. Hunnak nevezi a magyarokat még a X. században Leo Caloensis és a Fragmentum historiae Francicae a Ludovico Pio is. Ezekkel az adatokkal nem azt kívánjuk bizonyítani, hogy a X. században a hun-magyar azonosság gondolata elméleti megfogalmazást nyert volna. Sőt, az a magától értetődő természetesség, amivel a neveket cserélgetik, véleményünk szerint éppen ennek ellenkezőjét bizonyítja, egyszerűen azt, hogy a feljegyzők a Kárpátmedence területén a múltban és jelenben felbukkant két népet minden tudományos vizsgálódás nélkül egynek hitték, s eszükbe sem jutott, hogy a városukig kalandozó támadók esetleg különbözhetnek azoktól, akik néhány száz évvel korábban saklalták őket. Eredetük kérdésével tehát nem kellett foglalkozni. Ennek a problémának a felvetése, a tudományos magyarázkodás csak ott válhatott szükségessé, ahol az azonosságot nem érezték magától értetődőnek. Számunkra lényegtelen, hogy ki és mikor vetette fel elsőnek a kérdést, s milyen fokozatokon haladt keresztül elvi kidolgozása. Tény, hogy Bonfini idejében a két nép azonosságát évszázados vallomások tanúsították, a gondolatot mind a magyar, mind a külföldi

közvélemény magáénak tartotta, s ezért a magyar történelmet elbeszélését erre a tételre kellett alapozni. A lényegében azonos alapállásból kiinduló hazai és külföldi hagyományanyag összeegyeztetése nem okozott gondot, s a szerzőnek nem kellett mást tennie, mint egyébként is alkalmazott módszere segítségével azonos szintre hozni a különböző mélységig kidolgozott epizódok láncolatát. A hantörténet tehát minden összefüggés nélkül illeszkedik bele a magyar történelmi folyamatába, s természetesen indítja meg azt.

Lezárulása azonban kellemetlen helyzetbe hozza az író. A hagyomány kezdettől meglévő ellentmondásossága hirtelen a felszínre bukkan, s abban a hatalmas űrben jut kifejezésre, mely a magyarság történetének első és második periódusa között időben tátong. Bonfini szemlélete nem tűri az ilyen hézagot. A megoldás a magyar történetről alkotott felfogásának egyik leglényegesebb, teljesen új és hosszú-hosszú időre közvéleményt formáló eleme, a hun--avar--magyar azonosság elméletének kidolgozása lett.

Körülbelül ugyanabban az időben, amikor a hun--magyar azonosítás első nyomai felbukkannak, jelenik meg az európai közvéleményben az avar--magyar azonosság híre. Ez a másiknál is természetesebb, hiszen a Kárpát-medencében élt avarok emléke a IX--X. században természetesen erősebben hatott a köztudatra, mint az onnan évszázadokkal előbb kipusztult hunoké. Ebből következőleg az avar--magyar azonosság gondolata előbb jelenik meg az irodalomban, mint amaz, határozottabb megfogalmazást kap, s szélesebb körben terjed. A Fuldai évkönyvek lipcei kézírata már a IX. század végén következtessen az "Avari, qui dicuntur Ungari" kifejezéssel él. A X. század második felében keletkezett Carmen panegyricum de lau-

dibus Berengarii Augusti abari néven emlégeti őseinket; néhány évtizeddel később, 962-ben XII. János pápa ír egy leveleiben az avarok elleni győzelemről, mit néhány sorral alább az ungari fölött aratott diadalnak mond. Hroswitha 984 körül ugyancsak avarok-nak tartja a magyarokat. Widukind a XI. század elején az avarokat azonosítja a magyarokkal, s mindkettőjük őseként a hun népet jelöli meg: "Avaros, quos modo Ungaricos vocamus... Avaros autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum." A Chronicon Vedastinum (XI. század) az "Avaros, quos dicimus Hungros" kifejezést használja. Az avar-magyar azonosság hite tehát régibb keletű, mint a hun-magyar azonosságé, direkter formában jut kifejezésre, s a világirodalomban semmivel sem játszik alárendeltebb szerepet társánál. Sőt, a XI. század végéig ez a hiedelem uralkodott szélesebb körben. Elméleti megfogalmazására azonban külföldön nem került sor. Az írók nem tartották kutatásra érdemes problémának, s amikor munkájukat különböző forrásokból összeállították, az egymástól eltérő vélemények összeegyeztetésére nem pazaroltak energiát. Az erre vonatkozó megjegyzéseket mechanikusan átvették, s a hun-avar, hun-magyar, avar-magyar, hun-avar-magyar rokonságot vagy azonosságot tanúsító adatok teljes összevisszaságban sorakoznak ugyanazon műben egymás mellett. A XII. század legvégén dolgozó Viterbói Gottfrid Pantheonjának egészen zavaros felfogása határozottan mutatja, hogy írójának semmiféle kialakult elképzelése nem volt a dologról: "Hunorum... et Avarum, id est Ungarorum priorum" ---, mondja egy helyt; másutt: "Avaros, id est Ungari Pannonii"; s ismét: "Avaros, qui et Huni sive Ungari". De idézhetjük a XIII. század végéről a Flores temporumot: "Huni, id est Ungari"; "Ungari... Hunos seu Avaros de Pannonia elecerunt" stb.

A kérdést nem kell jobban megközelítenünk annak megállapításához, hogy külföldön még a XV. században sem alakult ki egységes gyakorlat -- elméletről nem is szólva -- ebben az ügyben. Ami mégis bizonyos határozott színezetet kölcsönöz egyik-másik szerző állásfoglalásának, az a Magyarországon már kialakult és általánossá vált hun--magyar koncepció kisugárzása. Ennek másik oldalaként viszont a magyar irodalomban az elfogadott hun rekonítás nem adott teret az avarokat is szóba hozó elképzelésnek. Az avarokról tehát a magyar hagyomány egy szót sem szólt. Valószínű, hogy az elmélet továbbfejlődése esetén -- a külföldi adatok hatására -- nálunk is történt volna kísérlet a harmadik elem beiktatására, de, mint említettük, a munkálkodás a XIII. század végén megszakadt, s újabb előrelépés kétszáz esztendőig nem történt. Bonfinira az a feladat várt, hogy megtegye ezt a lépést, és befejezze a magyarországi őstörténetére vonatkozó teória kidolgozását.

Feladatát nagy igyekezettel, s kétségtelen sikerrel oldotta meg. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy az általa javasolt megoldás távolról sem egyértelmű, s a felületes kritikát sem állja ki. Szavakban most is ugyanolyan bizonytalan, mint a hun--magyar azonosítás esetében: "Unni, qui et Auares dicti sunt" (1B IX:4.); "Auares... magna cum Unnis cognatione... pro Unnis habiti" (1B IX:5.); "ab Auaibus Unnorum cognatis" (1B IX:139.) stb. Egész gondolatmenete azonban egyértelműen az azonosság hitét sugallja. Módszerét láttuk közelebből. Felbátorodva azon, hogy forrásai a három nép megnevezésében bizonytalankodnak, ő mándhármat azonosnak és egymással felcserélhetőnek tartja, s ezzel a nem sok fáradságot igénylő eljárással megteremtí a magyarországi őstörténelmi

folyamatának időbeli egységét. Az így keletkező, illetve az ennek ellenére is megmaradó ellentmondások, a még mindig betöltetlen hézagok nem hozzák zavarba, hiszen ezek kiküszöbölésére, áthidalására bevált módszerrel rendelkezik. S az eredmény? Bonfini az első, aki népünk történetét a kezdetektől képes áttekinteni, aki annak megszakítatlan folyamatáról egybefüggő képet rajzolhat. Konceptiója évszázadokra meghatározta a magyarság őstörténetéről vallott nézetek alakulását, kijelölte helyünket a világ népeinek családjában. Történelmünk hárm^s — ^{ly} hun, avar, magyar — periodizálása a XIX. századig érvényben maradt.

Ez az új felosztás más tekintetben is a mű egyik leglényegesebb ismertető jege. A krónikás hagyomány kettős bontásához képest ugyanis a többlet elsősorban nem mennyiségi, hanem minőségi változást okoz az előadás felépítésében. A hun—magyar kettősség tézise lehetővé tette, hogy az író alkalmakként rámutasson bizonyos párhuzamokra, egyéni beállítottságának megfelelően itt-ott burkoltan fejezhesse ki véleményét. Tehát a történetírás módszertana szempontjából ez a tagolás gyakorlati jellegű, s mind indításában, mind következményeiben nélkülözi az elvszerűséget. Bonfininál azonban a hárm^s periodizáció teremt meg a mű alapvetően a humanista jellegét, ez ad lehetőséget arra, hogy elbeszélést a reneszánsz történelemszemlélet alaptételére, az organizmusra (születés—növekedés—virágzás—hanyatlás—halál—újzászületés—stb.) építse. A dolog természetéből következik, hogy az "ismétlődő periódusok" váltakozása, a "luktetés" két útban nem mutatható ki. A hárm^s tagolás — véleményünk szerint — elsősorban erre hivatott, s erre mutat az a tény is, hogy a szerző vissza-visszatérő kifejezésekkel szinte

szuggerálja a ritmust olvasójának.

Ennek a szemléletmódnak szűkebb tárgyunk, a források területén is megvan a következménye. Mindenféle szempontból kézenfekvő lett volna Bonfini számára (ha másutt nem, legalább Mátyás koránál), hogy német írók munkáira támaszkodjék. Ennek azonban nincs nyoma. A germán historiográfia egészen jelentéktelen darabokban, s csak középkori termékeivel képviselteti magát a Magyar Történet lapjain. Nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy konkrét politikai megfontolások mellett elviek is közrejátszottak ebben. Ismeretes, hogy a német történelemszemlélet a XV—XVI. században is megmaradt a középkori folytonosság tétele mellett, s az egy Cuspinianuson kívül humanista történetírót nem is mutathat fel. Alighanem ez szorítja ki Bonfini forrásai közül Schedt, Rolowincket és a többieket.

A szerkesztés problématikájáról szólva említést kell tennünk arról a választóvonalról, mely a felhasználható forrásokat illetően a III. század második felében húzódik. Ezek jellegének megváltozása természetesen jelentékenyen befolyásolja a szerkesztői tevékenységet is. Az első szakaszban felhasznált irodalmi alkotások általában maguk is forrásokra támaszkodtak, s az azok között lévő egyenetlenségeket tudós eszközökkel igyekeztek elsimítani. Egy-egy irodalmi műben természetesen érvényre jut mind a társadalom évszázadokra visszanyúló történeti tudata, mind a szerkesztésekor érvényes ideológia, mind pedig az író ^mérzeli és tudatvilága. Bonfini a legmodernebb irodalmat hasznosítja, s ezért annak felfogásával általában nem kényszerül vitatkozni, a forrásaiban talált szempontokkal nagy általánosságban egyetérthet. A második szakaszban azonban nem "hivatásos" történetíróktól származik, hanem maguktól a szereplőktől vagy hosszjuk kö-

zel álló és nem az utókor számára dolgozó személyektől. A
tőlük származó információk nem összefoglaló jellegűek, nem
törekednek arra, hogy álláspontjukat másokéval összeegyez-
tessék, s még ha azonos körből származnak is, csak felfogá-
suk rokon, de különálló epizódokat bocsátanak a szerző ren-
delkezésére. Az elbeszélés egyes részletei között a tárgyi és
eszmei, a logikai és művészi kapcsolat megteremtése a szer-
kesztőre hárul. A kronológiai rend kialakítása, a fontos
és jelentéktelen mozzanatoknak a maguk helyére való állítása
eddig — rendszerint — nagy műlttal rendelkező, az évszázá-
dok folyamán számtalan oldalról érkező kritikával csiszolt
és szakképzett mesterek kezén formálódott alkotások, régibb
történetírók felelőssége volt, most hirtelen Bonfini nyakába
szakad. Innen a rengeteg logikai, időrendi botlás. Kronoló-
giája annyira rossz, hogy némely elbeszélte eseményt nem is
lehet a más forrásokból ismertekkel azonosítani, különösen
azokat, melyek huzamosabb időn keresztül elhagyódó részlet-
akciókból állnak (török harcok, béketárgyalások Frigyessel,
követjárások, Giskra ügyei stb.). Míg az első szakaszban e-
legendő volt összeegyeztetni a különböző tárgyú és szemlé-
letű forrásokat, s ezt elvégezve feladata csak a másolás ma-
radt, most nem nagyobb darabokból, hanem apró mozaikokból
kell összeraknia mindent. Ezért tapasztaljuk, hogy hitele
elsősorban az apróságokban erős, az általánosságokban nem
megbízhatóbb, mint bárki, aki következtetésekre vállalkozik.
Másképp viszont az is következik ebből, hogy a szerző saját
ideológiáját elsősorban nem a tényekben, mondatokban, kife-
jezésekben kell keresnünk, hanem a felépítésben, a szerkezet-
ben, a logikában, s inkább a mű egészében, mint részleteiben.

Még a bevezetőről, az 18 I. könyvet megtöltő földrajzi

áttekintésről kell szót ejtenünk, egyrészt azért, mert — szerves tartozéka lévén a műnek — a szerkezet kialakításában is van szerepe, másrészt pedig azért, mert a Magyar Történet legmodernebb kezdeményezései közé tartozik. Bonfini nem úttörő e téren — ez az érdem nálunk Ransanúsé —, de elsőként kapcsolja össze a humanista földrajzirást a magyar történet nagyszabású feldolgozásával, s hatásában, jelentőségében feltétlenül fölmúlja elődjét. A klasszicitás újjáélesztésére irányuló törekvés a humanista geográfiát a filológia körébe utalta. Nagy apparátussal indult meg a régi korok emlékeinek, jelölnek feltárása, azoknak az adatoknak az összegyűjtése, melyek tanúsítják, hogy valamely családban, városban, népben, intézményben a klasszikus ókor egyik családja, városa, népe, intézménye született újra. A felhasználható eszközök száma nem nagy, s ezért a munka a megművelhető néhány területen rendkívül intenzív. Értékesíthetők az antik tárgyi emlékek, ezért megindul feltárásuk, rendszerezésük, katalogizálásuk. Ezek kis száma miatt azonban a kutatás fő területe a filológia, részint azért, mert a kutatók maguk ehhez értenek a legjobban, részint, mert ennek eszközei nagy bőségben állnak rendelkezésre. A görög nyelvismerettel megismerosodott etimológia többnyire kimutatja egy-egy helység, család ókori eredetét, s lehetővé teszi az azonosítást valamely irodalmilag ismert klasszikus névvel. Kifejezetten erre a célra készülnek azok a fordítások, átdolgozások, melyek a görög földrajzirókat tesszik hozzáférhetőkké, s az ő eredményeiket is hasznosító kompilációk. Amikor Philippus Callimachus I. Ulászló életének ismertetésébe kezd, legelsősorban azt tartja szükségesnek, hogy az események színteréről tájékoztatást adjon, mert a klasszikus nép- és városnevek a középkor folyamán megváltoz-

tak, mindenekelőtt tehát az azonosítást kell elvégezni, hogy a mai ismeretlen fogalmakat a meghitt klasszikusokkal értelmezhessek. Így például: "Litifania vero interiora Sarmatiae ad Venedicos Bondinosque montes obtinens" —; hogy Litvánia hol van, azt a XV. században nem kötelező tudni, de a Venedici és Bondini montes, Sarmatia mindenki előtt ismerős. Blondus arra vállalkozik, hogy összefoglalja azokat az ismereteket, melyek Itália egyes városainak földrajzi helyzetére vonatkoznak, s ezekből rakja össze lexikonát, az Italia illustratát. Előszavában részletesen indokolja vállalkozását, eljárását, s megállapítja, hogy Itáliának a régibb íróktól emlegetett területei, városai, vízei, hegyei neveiket az elmúlt századok alatt megváltoztatták, s hogy mi értendő alattuk, ma már kevesen tudják, az alapítás körülményei is feledésbe merültek; most azonban, "postquam propitiore nobis deo nostro meliora habet aetas nostra", s a többi tudomány között az "eloquentiae studia" is újjáéledtek, az embereket pedig elkapta a tudás vágya, itt van az idő arra, hogy kimutassuk a változásokat, s helyükre tegyük a dolgokat. Bonfini elméletileg nem foglalkozik a kérdéssel, gyakorlatilag azonban ugyanazt teszi, s röviden meg is fogalmazza; hosszú földrajzi áttekintése után e szavakkal kezdi következő könyvfőjét: "Utrenque Scythiam et citeriorem ulteriorenque Ungariam et locorum nomina, quae transmigrationibus ac bellis variarum gentium immutata sunt, quae potuimus, brevitate descripsimus, rati hac descriptione historiam quaeque facilius accepturam." (13 II:1.)

Ebben a geográfiai munkában legnagyobb tere az etimológiának van, s ebből világossá válik, hogy a mi szerzőnk szövegei távolról sem öncélúak, hanem nagyon is szerves tartozékai annak a törekvésnek, hogy a magyar történetírást mo-

dern, humanista alapokra fektesse. Első könyve — némi túlzással — egyetlen széleskörű etimológiai fejtegetésnek tekinthető, s hatalmas terjedelme az eszköz fontosságára figyelmeztet. Ennek a következménye itt is, mint mindenütt a humanista kozmográfiában az a rengeteg földrajzi kitérés, mely a tárgytól látzólag távolesően kíséri az eseményeket, s az a rengeteg történeti beszúrás, mely ezekben a Földrajzi kitérőkben helyet kap. A földrajzi objektum azonosításához többnyire csak a név szolgál alapul; az összefüggés kimutatása és meggyőző bizonyítása a felkészült filológus dolga. Ennek az eljárásnak iskolapéldája a Magyar Történet első könyve. A magyar irodalom Bonfini előtti alkotásaiban ennek a törekvésnek és eljárásnak nyoma sincs. A földrajzi adatok elszórtan, véletlenszerűen és kizárólag a történeti események függvényeként kerülnek bele a krónikákban, s még azt is hozzátehetjük, hogy számuk, jelentőségük Anonymustól Thurócziig egyre csökkenő tendenciát mutat (Lauko Albert, Földrajzi Közlemények 1890. 367—376.). Ekképp Bonfini földrajzirásunk egyik legelső (pontosabban szólva második) munkása, s a magyar tudomány történetében e minőségében is helyet érdemel.

- x -

Mi lehet mindezek után végső — összefoglalásnak is beillő — következtetésünk? A Magyar Történetet forrásanyaga, történelemszemlélete, szerkezeti felépítése egyértelműen korának legmodernebb hazai alkotásává avatja. Mai szempontjaink érvényesítését természetesen hiába várjuk tőle, saját mércéjét azonban messze meghaladja. Keletkezésének helye s az anyagának értékesebb zömét alkotó hagyományanyag — írója külföldi származása ellenére — a magyarság legsajátabb tu-

lajdonává teszi. Másrészt viszont hosszú időre megszabja azt a helyet, amit a magyarság az egyetemes emberi nemzetben betölt. Tartalmában, törekvéseiben összefoglalja és betetőzi történetírásunk középkorának valamennyi eredményét, s ezeket a legkorszerűbb tudományosság szintjére és rangjára emelve kijelöli fejlődésének további útját. Ma már nem forrás. De a tényekkel együtt informátorainak eszmevilágát is őrzi. Lapjain társadalmi rétegek képviselői szólalnak meg, s tolmácsolják koruk kérdéseire feleletül kialakított véleményüket, felfogásukat, törekvéseiket; saját történeti tudatuk részeivé tesznek bennünket. Ez a Magyar Történet számunkra legnagyobb értéke.

A MAGYAR TÖRTÉNET FORRÁSAI
(Részletes kimutatás)

A következő táblázat a Magyar Történet forrásairól kíván minden részletre kiterjedő kimutatást adni. A szöveget ennek tekintetbe vételével bontottuk egységekre.

A kifejezéssel induló tétel élén a vonatkozó mondat(ok) száma áll, majd egyenlőségjel (=) után következik az illető tétel fő forrása. Amennyiben ez nem állapítható meg egyértelműen, az együttesen felhasznált fő forrásokat keresztjel (+) kapcsolja egymáshoz.

A tételen belül a különböző kiegészítő forrásokból vett kisebb szakaszokat a fő forrástól és egymástól ferde lénia (/) választja el. A kiegészítő forrásból származó teljes mondatot száma jelöli; a rövidebb mondatrészt egészében idézzük, a hosszabbnak csak kezdő és három pont (...) után záró szavát adjuk meg. Ha a kiegészítő forrásból vett részlet több mondaton kísődik át, első és utolsó szava előtt a vonatkozó mondat száma áll. A mondat számát csak egyszer tesszük ki, hiánya minden esetben a legutóbb kitett számra utal. A tételen belül az ugyanazon kiegészítő forrásból származó valamenyí szakasz egymás mellett áll, a keresztjel (+) köti ezeket egymáshoz.

A táblázatban használt rövidítések a dolgozatáival egyeznek; azonban B itt a szerző saját, konkrét forrást jelölő szavait jelöli, a kérdőjel (?) pedig a fel nem fedezett forrás helyén áll.

A táblázat felépítését a pontosság és rövidség igénye alakította ki. Ezzel a megoldással a nagyobb tételek fő forrásai jól kidomborodnak, ugyanakkor a legkisebb részlethez is eljuthatunk anélkül, hogy Bonfini szövegét meg kellene ismételni. Tapasztalatunk szerint némi megszokás után áttekintése nem fáradságos.

Az alábbi adatok természetesen összhangban állnak a dolgozatban mondottakkal, s feltételezzük az abban tett megállapítások ismeretét. Ezért nem különböztetjük meg például a kétségtelenül megállapított és csak feltételezett forrásokat, s ezért nem jelöljük meg a forrás felhasznált változatát akkor sem, ha erre módunk lenne. Az első szakaszban (I--III. decas) mondatról mondatra végigkísérjük a szöveget, a másodikban azonban ez nem látszik célszerűnek, hiszen -- a költő pontos tartalma ismeretlen lévén -- nem különíthetjük el egymástól határozottan a különböző eredetű adatokat. Itt tehát csak a biztonsággal megjelölt forrásokra vagyunk tekintettel. A IV--V. decasnak azok a részletei, melyek kimutatásunkban nem szerepelnek, általában a hagyományból erednek, de természetesen számolnunk kell a szerző saját gondolataival is.

A további kutatás elősegítése érdekében összegyűjtöttük azokat a helyeket, melyek minden valószínűség szerint irodalmi forrásokból származnak, identifikálásuk azonban nem sikerült. Ezeket a részleteket -- terjedelmüktől függően -- egészükben vagy tartalmuk szerint idézzük.

I. decas

1B I:1. = Th I:6-7.

2-12. = ASG 2. / 2. qui... attingit + septem ostiis = Ra
3. / 3. Scandiam + in quattuor... tenent. = Pt 2:10.
/ quam + Ptolemeus appellat = B.

13-17. = Pt 3:5. / 13. a fructu nimio dicti + 15. a levi-
tate dicti + et communi... vocantur. = B / 15. ab
imbribus appellati = Pl 3:14. / 16. = ASE 28-29. /
16. et a... circumdatur. = Pl 4:14.

18. = ASG 3.

19-21. = AM 22.8:38, 40. / 20. Hamaxobii + 21. Litvaniam...
tenuerunt. = Pt 3:5. / 20. qui et... sunt = 1B I:26.
/ et Budini... habitant. = 1B I:32. / 21. Litvania
... obducta. = 1B I:49. / 19. Ammianus Marcellinus +
et in... continentur. + 20. qui maiores Gete inter-
pretantur + Omnes... circumsepti. + 21. ut plerique
coniciunt = B.

22-31. = Me 1:19., 2:1. / 24. veluti Pomponius ait + 28.
Neruis, qui et = B / 26. ut paulo supra diximus =
v6. 1B I:20. / ceruleo + 28. fontium Borysthenis
accole = Th I:7. / 27. = ASE 13.

32-46. = Pl 4:12-13. / 32. Plinius... dissentit + atque...
compararunt. + 34. et idcirco... sortiti. + 37. Pli-
nius... fides + 44. in Sarmatiam + Scandiam quam ple-
rique + vocant = B / 32. Basilides... arma + 33. qui
a... nomen = Me 2:1. / 34. qui humanis carnibus ve-
suntur = Pl 6:17. / 35. ut paulo supra dictum =
v6. 1B I:24. / 45. = 1B I:96-98.

47-48. = ASE 25.

49. = ASE 28.

50. = ?

51-52. = Pt 3:5. / 51. Poloniam + vel Rutheniam = B.

53. = B.

54. = Pt 3:7. / quos... Metanaste = 1B I:13. / et nunc...
pagi. = Ra 2. / id est... sunt = B.

55-56. = B.

57-69. = Ra 2. / 57. questaram... dicunt = 4B VI:236. /
67. e quibus... referebat. = 4B VI:229-231. / 68. qui
Pannoniis erant + ut catenas dentibus morderent = Pl
4:12. / a Pisone... interfectus = TT 21. / 57. nec Vien-

ne...caruit + 60. + 63. = Bornemisza-hagyomány /
68.ut ad...redeatur + a Cassio...caput + ut ait L.
Florus + aliqui + vocatum opinantur. 69. XXX mili-
bus passuum + et remotius...interpretatur + et Si-
lina = B.

1B I:70. = Ra 3. / in plures...dicitur = B.

71. = 4B VII:119.

72. = 2B III:268-269. + B / Vacia + a Vatianis...comme-
morat = Ra 2.

73-75. = B., vö. 4B VI:42. etc.

76-78. = Ra 2. / 76.A...eadem + ac...77.Scemicia + Bi-
stricia + regine...date. + 78.Marnacia...quam +
nunc appellant = B / 78.Post...divisa = ASE 2.

79-81. = Pt 3:8. / 80.Nodem...iussit + ad quem...tenent.
= B / item...spectantur = 1B II:90-91. / 81.ubi...
Marnacia = 1B I:78.

82-84. = ASE 2. / 82.pecoris...83.glomeratio. = Ra 33.

85-86. = Feliratgyűjtemény.

87. = Pt 3:5. / qui...initiarunt. = B.

88-89. = ASE 2. / 89.Davi...utuntur. = 1B I:96. / 88.

Pius + a pellat + 89.Moldavia quasi mollis + a iu-
nioribus + sed...dicitur = B.

90-91. = Pt 3:5. / 90.et metropolis...Iulia + deinde...
instaurata = Ra 2. / cuius...dicti + a Romanis
prius condita + 91.quorum...emporium. = B / 90.La-
dislao...referemus = vö. Bsy.

92-93. = Ra 2., vö. 4B VII:185. etc.

94-95. = B.

96-107. = StG 7. / 96.Sed...plerique = 1B I:7. / 98. +
100.Nec desunt, qui + 103.antiqua...veluti + 106.
ut Philostratus ait = B / 100.Dacos...101.appella-
vere. = Su 2:1. / 102.Cesus...scripsit. = Su 1.G.
/ 103.Comidava...Marcidava = Pt 3:8. / 106. + 107.
Cesar...petuit. = PhV 1:7.

108-109. = Fl 3:4.

110-113. = Eu 7:23., 8:2., 9:8, 13, 15., 10:4. / 111.
Tunc...fuit. = ASV / in hodiernum...referentes =
3B IX:284-285. / 113.Daci...acceperunt. = 1B I:304.
/ 112.Neque...nam + 113.olim Galatas appellatos =
B / 112.ut Suidas et Eutropius ait = B, vö. Su 2:23.

114-115. = Fl 4:12. / 114.ut ait Plinius = B / de qui-

bus...disseretur. = v8. 1B II:70. -- 1B VII:220. /
Dacia...potest. = JG 12. / Galieno...devastarunt.
= Ru 9:8. / 115.a dextra...officio. = Ra 3.

1B I:116. = B.

117-118. = PhH(157-159.) / 117.Cum...Ister + nominatur +
quos...scribit = B.

119-120. = StG 7. / 119.a picearum...sunt. = B / 120.ne-
que...nominata. = Pl 4:12.

121-124. = Pl 4:12. / 122. = 1B I:168. / 123.stupidisque
...appellatur. + a lignis...vocatur. + a falsitate
+ que a...invenit + a transitu + 124.denique...ci-
vitas. = B.

125-154. = StG 7. / 127.ut Plinius ait + 129.a leporum
gravitate nominati + 132.ut auctor est Strabo + 135.
non[!] + 140.Immo...dixerimus + 145.Quare...astipa-
latur' + 147.unde...est + 150.de quo...151.redegus.
+ 152.cui ab + nomen inditum + 153.id est Getarum
+ 154.de qua multa Philostratus + cognitione digna
scribit = B / 127. + 129.oppida...Tyram = Pl 4:12.
/ Hermonactus = 1B I:160. / 130. + 139. = 1B I:96-
98. / 154.e Protesilai verbis + Neptuno...statuis-
se. = PhH(212.)

155-160. = PhH(212-215.) / 159.De...oratio. = B / 160.
In...appellatus. + immo...erexit. = StG 7.

161. = ?

162-169. = Pl 4:12. / 162.adverse...Ophiussa. = StG 7.
/ cum...nuncupatum + 165.quon...preditus. + 166.a
Milesiis...bestitudinem, modo + 167.Optimum...con-
fluebant. = B.

170-175. = StG 7. / 170.ut ait Strabo + 171.Basternarum
+ 173.hanc...distinctam. + 175.et hos...vocant = B.

176-180. = Pt 3:5-6. / 176.Itaque...referamus + 178.quod
nova...interpretemur = B / 177.queadmodum supra
diximus = v8. 1B I:168.

181-197. = StG 7. / 184.Et...dedit = ASH 31. / 185-186.
= ASH 25.

198-199. = Pl 4:12. / 199.ut min Plinius ait. = B.

200-201. = Pt 3:5.

202. = Pl 4:12. / et supra diximus = v8. 1B I:17. / Re-
liquum...transeamus. = B.

1B I:203. = Pt 5:9. / apud...fines. = B.

204-206. = ASH 18. / 206.et Navaris...Mateta. = Pt 5:

207. = Pt 5:9.

208-210. = StG 11. / 210.ut ait Strabo = B. / posteri...
affirmant. = ASH 24.

211-220. = CR 7:6-9. / 211.Alexander...cum = CR 1:1.-

7:5. / 220.Urben...quam + Ptolemaeus appellat. = B /
Exopolim = Pt 5:9.

221-222. = Pt 5:9.

223-225. = CR 7:3. / 223.sicut...meridie = B.

226. = Pt 5:12-13. / unde...gesserunt = StG 7.

227-233. = Pt 6:10-14,16. / 228.iuxta...229.occupavit.

= CR 7:10-11. / 230.inde...veluti et = B / Comara,
originem duxere = 1B I:381.

234-235. = Pl 6:17. / 235.Hec...nominant. = ASH 10. /

234.ut ait Plinius + 235.quem...interpretantur = B.

236-238. = ASH 11.

239-243. = ASH 12.

244. = ASH 13-14.

245-252. = ASH 16. / 252.Ultra...Alexandro. = Pl 6:16.

254. = Pl 6:16.

254-265. = ASH 17.

266-276. = ASH 19. / 276.Supra...iuga = ASH 18. / a tec-
tu fulminum appellata. = B.

277-281. = StG 11.

282-284. = B / 283.Ungaros...videntur. = ASH 29. / 284.

tellus...licet. = Ra 2.

285-299. = Ra 2. / 291. + 293. + 298. = B / 296.lacum...

annumerat = Pl 3:24. / 297.abi Sisciam esse dixi-

mus = vö. 1B I:292. / 298.dum...influere = StG 4:

6. / 299.Drausus Danubio admiscetur. = Ra 3.

300. = StG 7. / Quoniam...dixerim + Albi accolae = B.

301. = B.

302-303. = Pl 3:4. / 302.Bel...sed = 1B I:304-305.

304. = StG 7. / nomenque a discordia invenere. = 1B I:305.

305. = ASH 1-2. / ab orta...sunt. = B.

306. = StG 7. / quo...extant = 1B I:292. / cumque...vo-
cant. = B.

307. = Ra 2. / et a...clarum = B / qui Marmaridas...reg-
egit = VP 12. / quadringenta...abstulerent = VP 13.

- 1B I:308-309. = VF 21. / 309. Eius...mutavit. = VF 24.
 310. = Ba 9:4. / in Christianos...incendio = Pa 254. /
 demersusque...inveniri. = Ht.
 311-312. = StG 7. / 311. Pannonia...est. = 1B II:133.
 313-316. = 1B VI:58-62. / 313. Adrius...prospectans =
 StG 7.
 317. = 3B IX:256-257.
 318. = Ra 2. / nulla...usurpavit. = B.
 319-323. = ASA 1. / 319. Ceterum...origo + regioni...in-
 posuit. = B. / 322. Contra...prodant. = ASA 8. /
 plerique...323. appellati. = ?
 324-325. = Fl 4:12. / 324. qui...Romani = 1B I:142.
 326-327. = ?
 328-330. = ASG 3. / 328. quos...prodiderunt = B / 330.
 Avarum...utuntur. = Su I:423.
 331-334. = Su I:423.
 335. = CaV Praef.
 336-350. = Ra 2. / 336. tamen...338. opera. + 340. que...
 anteferri. + 346. antistes...conciliat. + 347. quam
 ...voluerunt. + 349. Sed...receperunt. = B / 350.
 cui...externorum = vö. 4B V:296-297.
 351. = 4B V:296-297.
 352-355. = B / 353. Unni...duxerunt + 355. Procopius...
 nominat = 1B II:184.
 356-366. = Ra 2. / 358. quendam...accepit. + 359.
 cui...undarum + 363. si...364. occupassent. = B.
 367. = Feliratgyűjtemény.
 368-369. = Pt 2:14. / 368. Nos...credimus + 369. quam
 quidem...Tatan + ubi...opinamur = B.
 370. = Feliratgyűjtemény.
 371. = 3B IX:272.
 372. = 1B I:365-366.
 373-384. = Ra 2. / 373. Sed...sectamur. + 377. eiusque...
 excoluit. + 381. celeberrimi...referunt + 382. Ex...
 Asiaticorum. = B / 381. Comari...fuere = Pt 6:13. /
 quin...populi. = ASH 17.
 385. = B.
 386. = 1B I:369. / cum...tenerentur + a prefecto...est
 = 1B I:387. / si...ubi = B.
 387. = Feliratgyűjtemény.
 388. = 4B VIII:61-71.

1B I:389-410. = Ra 2. / 391.que a...versaretur. = 1B I:68. /
 406.que...annis. = 4B VII:125-136. / 392.a Sacis...
 vocatum. + 394.ac civitas...significat. + 398.Zol-
 nocensemque exteriorum + 400.Zegediensi oppido ce-
 lebratus + 402.Zolnok...Grazna + 403.ubi antiquis-
 sima...summa. + 404.ubi...prefuit. + Urbani pontifi-
 cis Agriensis + 407.ad Bodrogum annum Scythe ac +
 409.vicinum...dicatum. = B. / 399.spectatur...non-
 nulle. = Váradi hagyomány.

411-420. = CaV Praef. / 413Litifania, quam plerique +
 appellant + 417.A Dravo + ad Taurunum...influit +
 418.quem...nunc + appellant. + 420.ad Vistulam em-
 nem sita = Bm / 412.ubi sylvestres...metiantur. = ?

1B II:1-2. = B., v8. CaV Praef. + 1B I:335.

3. = Th I:3. / Verum...dissentiant. = B.

4-6. = ASH 28. / 5.optimis...fertur = B.

7-9. = Th I:3. / 9.ad Aquilonem = B.

10. = Th I:1-2. / hallucinantes = B.

11. = B.

12-18. = Ju 2:1.5-21. / 17.Ex...18.emersit. = B.

19-20. = Ju 2:3.8-15.

21. = ASH 28. / Sed...ingerimus? = B.

22-27. = Ju 2:2.3.-2:3.7. / 25.Ceterum...Romani = B. /

26. = 1B I:142-145.

28. = ASH 28. / sanctissimus...inclamat = B.

29-33. = B., v8. 1B I:211-220. + 1B I:283-285.

34-39. = ASH 30. / 39.Pretereo...evagemur. = B.

40. = B.

41-56. = ASH 20. / 55. = B. / 50.ex qua...potuere. =

ASH 4. / 49.nihil hostile = Ju 2:4.21. / 53.regina

...concubitu = Ju 2:4.33. / 56.ne...cogereur. =

Ju 2:3. 14.

57-60. = Heg 5:50-51. / 57.Utinam...cum = B / Titus...

nonaginta milia = Heg 5:49.4.

61. = B.

62. = ASH 29. / Utinam...careremus! = B.

63. = 1B II:133. / Omnia...promanarunt. = B.

64. = B.

- 1B II:65. = Fl 3:5. / Ne...refragatur + credamus...illa +
supplementa abunde suggererentur. = B / gentium
officina fecundissima = 1B I:3.
66. = ASH 100. / Novissime...oriundi = Th I:8.
- 67-69. = B., v6. 1B I:31. + 1B II:14.
- 70-72. = JG 5. / 70.ut a principio diximus = v6. 1B I:7.
73. = 1B I:96. + Ju 32:3.16. + ASH 29. + B.
74. = ASH 28. / Quamvis...qui = B.
75. = B.
- 76-78. = JG 5. / 78.Dion...trahit. = JG 9.
- 79-80. = JG 9.
- 81-82. = JG 10.
- 83-86. = JG 11.
- 87-91. = JG 13. / 90.Ulpianus...nam = B / Decebalum...91.
cernuntur. = DH 68:12. / Deinde...superati. = SC 10.
- 92-96. = JG 14.
- 97-99. = JG 15. / 99.Iordanis = B.
- 100-104. = HeB 6-7. / 100.Herodianus...traduximus = 4B
VII:179. / hunc...affirmat + 104.Hec Herodianus
noster. = B / Dum...petitus. = JG 15.
105. = B.
- 106-119. = ASG 9. / 107.qui...natus = 1B I:310. / 112.
= Pa 250,247. / 119.Mysias...statuit = B / ingentes
...subduceret. = ASG 10.
- 120-129. = ASG 10. / 120.item...Philippus. + 129.Iorda-
nis + scribit = B / 127.quando...absumpsit. = Pa
254. / Eodem...incensum. = Pa 249. / 128.Imperato-
res...129.obit. = Pa 256.
- 130-133. = Pa 257,260-261,263-264,266. / 130.Non...bar-
barorum + 132.Gallienus...prorupisset = B.
- 134-136. = ASG 10. / 135.igni...forent. = B.
137. = TT 15. / At declinate. = B / Postumus...Gallias
+ armis...vendicavit. = Pa 269. / antequam...occi-
deretur = Pa 270.
- 138-143. = TC 6,12-13.
- 144-146. = B., v6. BF I:1.
- 147-159. = TV 6,8-12,15. / 147.ut...est = v6. 1B II:138.
160. = B.
- 161-162. = Pa 272-273. / 161.ab...repetendus = B / 162.
Galbe ac Pertinacis exemplo = TC 12.

- 1B II:163-166. = BF I:1. / 166. Iordaniⁿs auctor est = B / Maximianum...trucidasse. = ASG 11.
- 167-173. = ASG 11.
- 174-175. = BF I:1., v8. 1B II:271-275.
- 176-177. = ASG 11.
- 178-183. = ASG 12. / 181. = BF I:1. / 178. quin...conditum. + 182. + 183. ne...labefactarent = B.
- 184-185. = PRF 1. / 185. Dionysius + qui...accommodatissimos. = Th I:6. / Procopio suffragatur = B.
- 186-189. = 1B II:10. + 1B II:194-197. + ASE 1. + ASH 30. + B.
190. = B.
- 191-193. = Th I:8. / 192. non...ait = 1B I:96.
- 194-197. = ASG 12. / 194. haud...opinio + 195. sedes...causati = B.
- 198-199. = Th I:10. / 199. adhuc...vidimus = B.
- 200-207. = ASG 12. / 200. Iordanis historicus + tradit = B / 207. occidentales...contendant. = ASG 13.
208. = ASG 13. / quas...recipiant. = BF I:1.
- 219-213. = BF I:1. / 209. Thraciamque = 1B II:208. / 211. Quare...facti = ASG 13.
214. = ASG 13. / Scribunt aliqui = B / Deciam...gubernasse. = BF I:1.
- 215-217. = BF I:1. / 215. continuatis...Propontide = B.
- 218-222. = Pa 367-373, 375-377. / 220. in Phrygia fames insaudita. + 222. multes...obtruncatus. = Nt 369, 375-376.
- 223-228. = BF I:1.
229. = ASG 14.
- 230-231. = Pt 3:5. / 230. Dum...quicquid + in suam dicionem redigunt + ab his leges accipiebant + magnis...mercabantur. + 231. Unni + omnia...desinabant. = B
232. = Nt 379.
- 233-266. = BF I:1. / 241. Per Syriam + 243. superatis Appenninis + quatuor et XX stadiis + 247. ut Iordanis ait + 248. Dum hec aguntur + per Macedoniam...Noricos + 251. litteris + 259. decimo + 260. Longobardos + novas...studere + 262. Iordanis + testatur = B / 260. extremis...egressos = 1B VII:227-229. / 240. Alaricum...audaciam. + 246. Ravennam...247. Le-

gati + hoc referunt... noluerunt. + 262. Edicta...
servata + rapina... fuisse + ne sue... desponsata.
+ 263. Quin... cogeretur. = ASG 14.

1B II:267-270. = ASG 14.

271-275. = BF I:1.

276. = ASG 14. / Quartus... excellens. = ASG 15.

277-283. = ASG 15.

284-285. = ASG 16.

286-287. = BF I:1. / 286. Theodosio = BF I:2. / 287. oc-
cupavitque... posset = B / Geisericum... advocat. =
ASG 16.

288-290. = ASG 16.

1B III:1-2. = BF I:2.

3-6. = ASG 17.

7-10. = BF I:2.

11-32. = Th I:11. / 13. nam... est. = B.

33-43. = Th I:12.

44-45. = Th I:13.

46. = ASG 18.

47-49. = Th I:13.

50. = BF I:2. + ASG 18.

51-53. = ASG 18.

54-86. = B / 86. Ipse... promulgat. = Th I:13.

87. = Th I:13.

88-90. = BF I:2.

91-104. = Th I:13. / 98. ut Ungarici referunt annales +
104. qua in diplomatis utebatur = B / 101. Hirsutis
+ torvosque aspectus = 1B III:149. / ut... abster-
reant. = Th I:3.

105-112. = Th I:14. / 105. quem supra... supersunt. =

1B I:365-366. / 107. Pannonie ubertas feracitasque
= 1B I:284-285. / 109. quem plerique Budam appellant
= ASG 18.

113-121. = BF I:2.

122-123. = Th I:17. / 122. urbem... dictam = 1B I:365-366.
/ 123. muro cinxerat = BF I:2. / Ungarorum annales
= B.

124. = BF I:2. / Diversas... referunt = B.

- 1B III:125. = ASG 18. / Iordanis + scribit. = B.
 126. = Th I:14. / Hec...sunt. = BF I:2.
 127. = BF I:2.
 128-156. = B.
 157-160. = BF I:2.
 161-171. = ASG 18. / 161.ut Iordanis ait = B.
 172. = Th I:15.
 173-184. = ASG 18. / 179.Galliam...Hispaniam = B.
 185-191. = B, v8. 1B I:139-144. + 1B III:125-126.
 192. = ?
 193-194. = BF I:2. + ASG 18. + Th I:15.
 195. = Th I:15.
 196-202. = B, v8. 1B III:193-195.

- 1B IV:1-5. = Th I:15. _
 6-9. = BF I:2. / 8. = 1B IV:171.
 10. = Th I:15.
 11-14. = BF I:2.
 15-18. = Th I:15. / 17. = B.
 19-21. = BF I:2.
 22-23. = B.
 24-42. = VB 21:36-38. / 24.preter...referunt = B.
 43. = B.
 44-52. = BF I:2. / 45.traiecto...demergitur. + 46. +
 48.Nam...diripuit. + 50.per Galliam Belgicam et
 Lugdunensem + 52.Lugdunum + Narbonensem Galliam = B.
 53-81. = VB 21:12-13. / 53.Alii...prodidere. + 78. = B.
 82. = BF I:2.
 83. = ASG 19.
 84. = Th I:16. / Ungarorum annales longe dissentiunt +
 ante...Remenses = B / Atilanque...Lugdunum + ex-
 pugnasque. = Th I:15.
 85. = 1B IV:82. / Lugdunum...credimus = Th I:15. / ve-
 tustam...commiscetur. = StG 4.
 86-88. = StG 4.
 89-99. = Th I:15. / 89.preter Rhodanum + Allobroges...
 accolae = Pl 3:4. / Mox + festinatis itineribus +
 diripit...90.Galliam + 96. + 98. = B.
 100-101. = ASG 19.

1B IV:102-106. = B.

107-108. = ASG 19.

109-113. = Th I:15.

114. = ASG 19.

115. = BF I:2.

116. = ASG 19.

117-121. = BF I:2.

122-143. = ASG 19. / 127. Scythia fecundissima gentium
officina = v8. 1B I:3.

144-156. = B.

157-158. = ASG 20. / 158. Gothi...incedebantur. = B.

159-167. = BF I:2. / 164. = B.

168-169. = ASG 20.

170-172. = BF I:2.

173-185. = ASG 20.

186-211. = B.

212-220. = BF I:2. / 216. = 1B IV:175. / 219. = B4

221. = Th I:15. / superatis...Lusitania = B.

222. = ASG 20. / quando...idoneam. = StG 4.

223-228. = StG 4.

229. = 1B IV:222.

230. = B.

231-234. = VB 21:39.

235-242. = VB 21:16.

243. = B.

244-272. = VB 21:4,7-15. / 272. Nunc ad Atilam redeamus.
= B.

1B V:1-2. = 1B V:197. / 1. Ex...revocavit = 1B IV:179.

3-6. = 1B V:97-100. + B.

7-134. = VB 21:39-48. / 11. Sed...referetur. + 23. Curatis
30. licuit. + 43-65. + 98. Universas...partem + 119.
= B. / 133. e Pannonia oriundi = 1B V:136.

135. = B.

136-170. = SM 2-27. / 136. Severus = VB 18:10. / 170. In
...obduxit. = SM 1.

171-184. = SD 2:2.-3:15. / 171. Cum...est. = SM 1.

185-187. = VB 19:32-33. / 187. Nunc ad historiam redeamus.
= B.

- 1B V:188-189. = Pl 4:17-18. / 188.Dum...grassatur = 1B V:
81-89. / Atila...quicquid + effunditur...incendit.
+ 189.pariter...traiecta + pepercit. Quin et +
gravissimis...infestat. = B.
190. = ASE 38. / omnes...denu + traiecit + aggreditur
+ protendantur. = B.
- 191-193. = Pt 2:11.1,6,12-13,17,22,28-29. / 191.gravi-
ter oppugnantur. + preda ingens affertur + spolian-
tur. + 192.discursus + gravi bello sollicitata +
passim...193.Deinde in + cum...apud + diebus...re-
crearentur. = B.
- 194-196. = B.
197. = HF I:2., v8. 1B V:1-2.
- 198-200. = B / 200.Atilam...referemus = v8. 1B VII:77-
82.
- 201-212. = Th I:17. + B.
213. = Th I:18.
- 214-215. = HF I:2. / 215.eodem quinquennio = 1B V:213.
- 1B VI:1. = 1B IV:179.
- 2-6. = HF I:2. / 2.ne...inhiberetur. + 4. + 6.Diruitur
+ hostili manu subvertitur = B / 3.ab...Liburnicam
= StG 7. / 6.Tragurium...initium = Pl 3:22.
- 7-9. = Pl 3:22. + Th I:18. + B / 9.vestigia...osten-
dant. = 1B VI:34.
10. = StG 7.
- 11-34. = B / 33-34. = Antonius Salonensis?
- 35-38. = StG 7. + B.
- 39-43. = Pt 2:16-17.,8:7. / 39.Quin...populatur. =
StG 7. / 40.obsidet...41.ineunt. = BF I:2.
- 44-51. = B.
52. = Pl 3:14,21. + JPB 6.(109^V) + HF I:2. + B.
53. = StG 7. / si...auctoritas. = B.
- 54-57. = Pl 3:21. + BF I:2. + B / 57.Nam...erubuit. =
Pl 2:5.
- 58-62. = Pl 2:5,13.,4:12.
- 63-64. = B.
- 65-76. = Pl 3:18-19,25. / 68.obaldent. + 69.Unnorum fu-
rore corruit. + 75. = BF I:2. / 69.qui...appellave-

runt = StG 5. / 71. Omnes... sinum + accolunt... non-
tibus + 72. Quin... instauratum = Rit 11. / 74. cui...
est = Rit 10. / 70. Inducte... venia. + 70. immune...
absumptum est + 71. vesaniante tempestate dictum +
nuncupatum... est. + 72. ab... est. + 73. festinatum
+ paucis... diripuitque + 74. discurrebat... devastat.
76. a Romanis... impositum = B.

13 VI:77-86. = StG 5. / 79. ut ait Strabo = B.

87-89. = Rit 10. / 87. Verum... perveniamus + 89. Sed...
oratio. = B.

90. = Th I:18.

91-92. = BF I:2.

93-101. = B / 94. patentem... grassatur = Th I:20.

102-103. = Rit 9.

104. = Pl 3:18-19. / pariter affliguntur. = B.

105-110. = B, vñ. 13 VI:94, 132.

111-114. = ASG 21. / 111. tertius elaboratur annus =
Th I:18.

115-117. = B.

118-119. = ASG 21.

120. = Th I:18. / Oppidani... subibant. = ASG 21.

121-124. = B.

125-128. = ASG 21. / 125. Rex... exclamat. = B.

129. = BF I:2.

130. = Sab I:1. / Inter... exemplum. = B.

131-138. = BF I:2.

139-141. = Th I:21.

142-143. = BF I:2. / 142. Dum... Venetia = 13 VI:106. /

143. et... inditum. = Sab I:1.

144-145. = Sab I:1. / 145. Tutæ... prebuere. = Rit 8.

146-147. = B.

148-149. = Rit 8.

150-153. = B / 152. Ad... movit = BF I:2.

154-159. = Rit 9. / 156. = B.

160-162. = B.

163-164. = BF I:2.

165. = Th I:20. / Contra... extollunt = B.

166. = StG 5. / Ad... reputabant = B.

167. = Rit 6. / Et... aliqui + coniciunt. = B.

168-175. = Th I:20. / 168. Ferunt ergo Ungari + 172. +

175. Flaminie partem = B.

1B VI:176. = 1B VI:168. / De Ferraria...demolitos. = B.

177. = Th I:20. / Ceteri vero scriptores + scribunt...
cogimus. = B / post...obsedisse = BF I:2.

178-180. = Bit 9. / 179. Unni...subversa. = B.

181-183. = B.

184. = Bit 7. / Longe...agitur. = B.

185. = Th I:20. / Traiecto Mincio + munitionem...perhor-
rent. = B / Cenomannes = 1B VI:193.

186-188. = B / 186. A Veronensibus = BF I:2. / 188. = v8.
2B I:127.

189-191. = BF I:2.

192-193. = Th I:20. / 192. Cum fumantem Veronam = 1B VI:

191. / quarum...fuerat + 193. Cenomanni = Bit 7. /
abacta...oppugnatur. = B.

194-195. = Bit 7. / 195. Deinde...vastaverant. = StG 5.

196-197. = StG 5. / 197. Omnes...incenditur. = 1B VI:193.

198. = BF I:2. / populosissima...conspicua + Hec, ut
Greci memorant = B / quamvis...aiunt. = StG 5.

199-200. = Pl 3:17. / 200. Sed...gessere. = StG 5.

201-211. = Bit 7. / 201. Insubres denique...videatur =
1B VI:198. / 202. Multe...203. evagatur = B / 205.

In...207. retulit = Pl 2:4.

212-247. = B / 216. Populata...Transpadana = 1B VI:94.

/ 232. Cisalpina...metropolimque = 1B VI:198.

248. = BF I:2. / Dum hec Mediolani aguntur = v8. 1B VI:

198-247. / a perfluente anne nominatam. = 1B VI:250.

249-252. = Bit 7. / 251. Nunc...facta + 252. Ticinienses
...nesciebant. = B.

253-261. = B / 256. Mediolani haudquaquam sevitum = 1B
VI:243-247.

262. = Bit 1. / qui...referunt + cognoverant. = B.

263-274. = ASG 21. + B + 1B VII:1,4,12,23-27. + 1B VI:
264.

1B VII:1-38. = BF I:2. / 2-3. + 33-35. = B.

39-43. = VB 21:35.

44-54. = BF I:2.

55-63. = Th I:21. / 55. ut...redeamus + 56. illud...nisi

+ Placidieque Auguste filiam + 58. quod...postula-
ret. + 62. Valentinianus...63. posset. = B / 55. in
Noricos = BF I:2. / 63. quam supra diximus = v8. 1B
VII:45.

1B VII:64. = ASG 21.

65. = B.

66-70. = Th I:22. / 67. Ildice = BF I:2.

71. = B.

72. = Th I:23. / ut alii dicunt = B / Exnacus et Duri-
chus = BF I:2.

73-74. = Th I:22. / 73. de quibus supra diximus = v8. 1B
III:32.

75-76. = ASG 26. / 75. Iordanis + ita prodidit = B.

77-83. = ASG 21. / 77. Iordanis...perlegerint + refert.
+ 82. Si...censem = B.

84-91. = ASG 22. / 84. Antequam...prosequamur. = B / 91.
Mutatio...obtulit. = ASG 23.

92. = ASG 23. / De his hactenus. = B.

93-96. = BF I:2. / 93. Sed...redeamus + 96. ut Iordanis
auctor est = B / Gepide + triginta...trucidarunt.
= ASG 27.

97-104. = ASG 27.

105-112. = Th I:23.

113-120. = Th I:24. / 113. ut...videmus + mutata t in e
litteram + 118. quam...habitatam = B. / 116-117. =
v8. Ra 33.

121-123. = Th I:23. / 123. Atque...videamus = B / 122.
Aladarium...credunt = ?

124. = B.

125-127. = BF I:2.

128. = ASG 23.

129-131. = BF I:3. / 129. qui...divisit. = Pa 471.

132-136. = ASG 27. / 136. qui...premeruit. = ASG 28.

137-150. = ASG 28.

151-174. = ASG 29. / 157. Illud...158. contigat = B.

175-197. = ASG 30. / 177. Ragi ac Turingi + 182. ad cenam
invitatus + 193. Tanta...194. succedere. = B / 196.
Siciliam...adiocit. = BF I:3.

198-201. = BF I:3.

202. = ASG 30. / Exacta...accepit. = ASG 31.

- 1B VII:203-220. = ASG 31. / 220. De his hactenus. = B.
 221-222. = B.
 223. = PD 1:22-25. / decimus = BF I:7.
 224. = B.
 225-252. = PD 1:1-27.
 253. = BF I:5.
 254-257. = PD 2:1.
 258. = BF I:8. / Sed...videamus. = B.
 259-276. = PD 2:4-7. / 261. ad Noricos usque + 276. Per
 Syrmium iter faciunt = B / 263. = Pa 570.
- 1B VIII:1-6. = PD 2:8-10. / 2. veluti Paulus auctor est = B.
 7-9. = ASA 4.
 10-43. = PD 2:10-14, 23-32. / 15. quippe...defecisset =
 Pa 539. / a Gothis...tradunt = Pa 540. / 26. = B.
 44-90. = PD 3:1-7, 16-35. / 60. Hoc...demonstrat. = Pa 585. /
 64. = Pa 589. / 62. Pre Nili inundatione = B.
 91-153. = PD 4:1-39. / 131. per...incendit. + 133. + 149.
 qui...inundarant = B.
 154-156. = ASA 8. / 154. ut in primo libro retulimus =
 v8. 1B I:319-325. / 155. Hamaxobii...Roxiani = B.
 157. = B.
 158-163. = PD 4:40-42. / 160. = Pa 611.
 164. = B.
 165-188. = VB 24:11-12.
 189. = ?
 190-193. = PD 4:44-45.
 194-196. = VB 24:39-40.
 197-209. = PD 4:46-48, 51.
 210-275. = PD 5:1-41. / 210. In...foret + 216. superatis
 Alpibus + 218. superatis Alpibus + 225. ad...lapidem
 = B. / 221. ab anno...sexcentesimo. = Pa 662. /
 240. Bo...destitutum. = Pa 672. / Ignis...emicuit
 = Pa 673.
 276-307. = PD 6:1-3, 15-36, 41, 46-47. / 296. Hec...sunt.
 = B.
 308-310. = Pa 726. / 310. Quin...alter. = Pa 729.
 311-331. = PD 6:37-38, 43, 45, 48-54. / 312. Sed...oratio +
 330. Bulgarorum principes = B / 321. = Pa 739.
 332-345. = ASA 10. / 333. Ildebrandumque = PD 6:55.

1B VIII:346-348. = PD 6:58. / 348.quos Unnos quoque dicimus
= 1B VIII:8.

349-355. = Pa 750,753-756,758,776. / 349.ne...imperium
= B. / 351. = ASA 11.

1B IX:1-2. = Th II:1. / 1.duobus circiter et XXX annis + 2.
Nam...crediderimus = B.

3-14. = BF I:7. + Th I:23. + 1B VIII:131-140. + 1B IX:
1,16,18,39. + B.

15. = Th I:24. / Rexolanes + Hamaxobios, quos nunc + Ros-
siove dicunt = B.

16-18. = Th II:1.

19-24. = Th II:2.

25. = Th II:3.

26-30. = Th II:1. / 29.ex Iaphet, Iaphet denique = B.

31-33. = B / 33.quemadmodum de Longobardis supra retu-
lius = vö. 1B VII:224.

34-62. = Th II:3. / 34.Sed...redeamus + 37.cum in...Me-
tanastas + 52.Cum...appropinquassent = B / 60. =
vö. Ra 7.

63. = B.

64-65. = Th II:4. / 65.Varon...significat. = B.

66-70. = Th II:5. / 67. = B.

71. = Th II:6.

72. = Th II:7.

73. = Th II:8.

74-75. = Th II:9. / 74.ab...effusi = B.

76-83. = B.

84-112. = ASA 11.

113-121. = BF II:1. / 116.quamvis...amiserat = B / qui
...retinebant. = 1B X:116.

122-127. = B / 127.que...diximus = vö. 1B VIII:131-147.

128-133. = EC 10-11.

134-141. = B.

142-149. = EC 11.

150-158. = BF II:1. / 150.Alii...referunt. + 155.rapi-
nas...vastare. = B. / 158.quos...appellant. = EC 12.

159-173. = EC 12-13. / 161.alii vero Rusios + 163.Gens
...poterat. + 169.predatum...171.imperium. + 172.
nec...173.occurrere. = B.

- 1B IX:174-181. = BF II:1. / 174.intelleto Ungarorum appa-
tu + 180.apud...dividebat. = B.
- 182-247. = B / 241.ut late supra diximus = vö. 1B I:
365-366. / 235-240. = vö. 1B X:330.
248. = EC 13.
249. = B / Preter...bellum + quamvis...traheretur =
EC 13.
250. = 1B IX:248. / id...ostendetur. = vö. 1B X:183-190.
- 251-313. = BF II:1. / 254.pari...certatum + 255.non so-
lum + principium...incolant. + 258.Dum...gravissi-
mo ac + 266.Ne...superasse + Hercules hydre more +
282.Carolo patri...feliciter. + 286.annis pene du-
centis et XXX + 289.per Cisalpinam in ulteriorem
= B.
- 314-348. = BF II:2. / 317.Tyrrhenum + 325.ego + 330.
tertiam...permansurum. + 332.O...beatum. + 348.
omniumque...censuit. = B.
- 1B X:1-2. = B.
- 3-123. = BF II:2. / 22.Imperator...quando + non...23.
habuit. + 44-47. + 65.Qui...est + 75.Cisalpinam
Galliam + 97-100. + 103-106. + 109. + 113.Proinde
...Macedoniamque = B. / 22.idem...durasse = 1B IX:
299. / 36. = Pa 825. / 95.qui...96.sunt. = LA 2:5.
/ 110. = 1B X:94-106. / 116.Bulgari...vexassent =
1B VIII:154-155. / diu...concessere. = BF I:9. /
122.et Lodovici imperio = 1B X:3.
- 124-143. = LA 2:9-15. / 124.Leoprandus + tradit + 125.
Pataxvium + 136.Quare...aspernandus + 141. = B.
- 144-170. = BF II:2. / 144.Scriptores...divertentes +
150.Verebatur...151.liberarit. = B / 149.Unnorum...
convolarant = 1B VI:142-152.
- 171-174. = LA 2:17-21.
- 175-184. = BF II:2. / 175.Imperante...cui + eius...suc-
cessit + 183.Ast...redeamus = B / 184.quod...est
= LA 2:28.
- 185-190. = LA 2:20-24. / 185.Nam, ut Leoprandus tradit
= B.
- 191-202. = BF II:2. / 191.Dum...reguntur = B.
203. = B.

- 1B X:204-206. = Th II:23. / 204.Referunt enim = B.
 207-211. = Th II:24. / 207.Quin...quiescisse = Th II:23.
 212-227. = Th II:25. / 214. + 222.Sed...indicant. = B.
 228-235. = Th II:26.
 236-271. = BF II:2. / 245.quem...pater = Th II:27. /
 246. + 257.Latine decemviratus = B.
 272-281. = Th II:27. / 272.Sed ad Torim redeamus + de
 ...pretium. = B.
 282. = BF II:3. / quod...est. = B.
 283-289. = B.
 290-318. = BF II:3. / 291.quos neque...occuparat + 310.
 cum...principio = B.
 319. = 1B X:203-222. + 1B X:245-248. + B.
 320-322. = Ra 9.
 323-329. = Ht., v8. Ar 1179-1181. / 327.quem...nominant
 + 329.Sed...redeamus. = B.
 330-355. = Ra 9.
 356-363. = BF II:3.
 364-365. = B.
 366. = Pa 1004. / Quare...nam + post Othonem + ut Val-
 merius auctor est = B.
 367. = Ra 9. / de...referunt + hereditario iure = B.

II. decas

- 2B I:1. = Th II:27. / vet^uetissimo...natus = B.
 2-13. = LSH 2-3.
 14-15. = CCB 1:27. / 14. Rogati...referunt = B / 14. ma-
 tri vero Strosislavam = CCB 1:28.
 16-19. = Adalbert-legenda.
 20-21. = CCB 1:29-30. / 21. paulo...defuturum = Adalbert-
 legenda.
 22. = Adalbert-legenda / nunc...adventurum. = LSH 3.
 23-24. = LSH 3-4. / 27. cui...fuerat + 31. ab...nunc =
 Th II:27. / 30. + 31. Dum...partu = B.
 35-37. = Th II:10. / 35. vernacula...prereverenter + id
 est pater + 36. haud procul a Danubio + ac villam
 crexisset = B / 36. ubi...est = LB I:383.
 38-76. = LSH 4-5. / 40-46. + 47. hec...69. + 70. non...
 creatur + 71-72. + 73. increbescante...luctu + ac...
 reliquit + 74. = B.
 77-95. = Adalbert-legenda / 77. Adalbertus...putavit +
 Sarmatas, qui nunc + appellantur...accolunt + 95.
 Sed...oratio. = B.
 96-108. = LSH 4-6. / 101. iuxta Pannonie lacum sitam
 = LB I:358-359. / 102. + 107. ad...numen = Th II:
 28. / 99. + 102. Ungarorum...tradunt + 107. ne...vel-
 let + 108. = B.
 109-126. = Th II:28. / 111-112. = Th II:13. / 114. dum
 ...120. acie + et optima...121. lactum. + 123. De...
 124. tributa + 125. qui...habiti. + 126. qui...est =
 B / 123. Quam...appellavere. = Váradí hagyomány.
 127. = v8. LB VI:188.
 128-147. = LSH 7-10. / 135. eunque post initum pontifi-
 catum + 138-139. + 143. quam...propagavit = B / 140.
 Benedicto = BF II:3.
 148-150. = I. István törvényei / 148. Post...tulit =
 LSH 10.
 151-154. = BF II:3. / 152. Hic...accepit. + 154. quin...
 asseruit. = Nt / 151. in primis...quidem = B.
 155-160. = Nt.
 161-162. = BF II:3. / 161. Stephanus...conspicatus =
 LSH 10.

- 2B I:163. = LSH 10 / pacemque...pacisceretur. = B.
 164-166. = Th II:34. / 164.Hec...qui = B.
 167. = Th II:27.
 168-180. = LSH 10-11. / 178.in...cenobio + supremam...
 assecutus = B.
 181-200. = LED 1-5.
 201-203. = Th II:33.
 204-224. = LED 5-7.
 225. = Th II:33. / Mater...angebatur = B.
 226. = LED 6. / maximum...viderentur. = 2B I:203.
 227-228. = Th II:33.
 229-256. = LSH 12-15. / 231.ubi...suscipiunt. + 232.
 pleraque...speciem + 240.si...poterit + 242.Pauli-
 que + 252.Nunc oratio. + 254.ulteriorem Dacie par-
 tem + qui...et + 256.Item...gessit. = B / 240.Hanc
 ...quam + opus...reputatur. = 1B I:350.
 257-263. = Th II:29.
 264. = B.
 265-275. = Th II:30. / 267.quippe...effunditur + finiti-
 mos...contendant. + 269.inferiorem Mysiam + 271.
 ulteriori Dacia, quam + dicunt = B.
 276-284. = Th II:31. / 276.Preterea...tradatur = B /
 Germanicam...nominabant = 1B I:365-372.
 285. = LSH 16.
 286-291. = BF II:3. / 286.Post...est = LSH 16. / item...
 nobilissima = OC 6:28.
 292-295. = B / 294.prius...movit. = BF II:3.
 296-297. = OC 6:28. / 296.ut auctor est Othe = B / 297.
 Deinde...itum. = LSH 16.
 298-344. = LSH 15-21,23. / 299. + 301.Scythicis pectori-
 bus + 309. + 325-326. + 341.Daciaque...populis +
 344.Sed...pretermissum. = B / 340.quarto + regni
 vero XXXVII. = Ra 9.
 345-351. = Th II:34. / 351.Poloniamve + quando...potest.
 = B.
 352-354. = B + 2B I:164.
 355. = OC 6:28. / Sed ad diverticulum revertamur. = B.
 356-396. = LSH 24-27. / 382.Ungarico...inserviret +
 386.ubi...erat. + 389-391.accidisse = Antonius
 Salonensis, vö. Simon: Suppl. 96. / 396.Is...di-

videbat = 1B I:82,417,419. etc. / 375.Alban + 391.
illius...392.ostendit. = B.

2B I:397. = B.

398. = Th II:32. / neque...defuit = Pa 1007.

399-411. = BF II:3. / 399.Henrici...sunt. = B.

412-416. = Nt 1012-1015,1030-1039. / 416.haud...Stepha-
num = B.

2B II:1-10. = Th II:35. / 1.Gysle opera et arte + sanctissi-
ni regis e sorore nepos = 2B I:346. / erbato lumi-
nibus Vazule = 2B I:347. / 2. + 7. = B.

11-31. = Th II:36. / 12.a ceteris...nominant, + 22.Cer-
radi ex Gysla filium + 31.Contra...coniugarat = Nt,
v8. OC 6:32. / 18.iussu Gysle = 2B I:347. / 13. +
14.qui ab Ungaris + 16.Vindeliciam, quam nunc = B.

32-75. = Th II:37. / 34.Bratislai Bohemie ducis consi-
lio = Th II:36. / 34.Iaurinensem usque agrum + et
Arabonem...appellant + 45.Avarorum damna resarserat.
+ 54.in dextro...59.est. + 64.traiectoque Danubio
+ 68. = B.

76. = B / a Caroli...visa. = 2B I:355.

77-84. = ASB 17.

85-94. = ASB 18.

95-106. = ASB 19. / 106.Spitigneus Bohemie suscepit im-
perium. = ASB 20. / Sed ad diverticulum reverta-
mur. = B.

107-116. = Th II:38. / 108.qui sancti regis iussu = 2B
I:351.

117-148. = Th II:39. / 117.Bela ex Mesconis filia = Th
II:38. / 121. = 2B II:1-10. / 118.reconditos Saz-
matie populos + 134.quo...utuntur. = B.

149-164. = Th II:40.

165-170. = Th II:41. / 165.in Austriam fugam init. + 170.
et Paulo = B.

171. = B / Petri gratia...repetierat. = 2B II:175.

172-186. = Nt 1040-1047,1056,1075. / 175.a Clemente...
176.placuit + 177-180. = ASA 13.

187-198. = Th II:42. / 187.Exactis...defuncto + cum Le-
venta...exercitu + cum Gerardo + 191-194. = B.

199. = B.

- 2B II:200-216. = OCB 2:13,15-17. / 205.Pragensis + 212.A...
 213.obnoxius + fuisse traditur. + 215.in Pannonia
 vitam exegit. = B.
- 217-230. = Th II:42. / 218.Andream...detulisse = Nt 1049.
 / 219. = Nt 1051. / 227.Agundam = 2B IV:36. / 217.
 ut Ungarorum annales referunt + 218.Contra...sugil-
 larentur + 220.de quo supra diximus + 227.quos...
 nominabant + 230.contra...referetur. = B.
231. = B.
- 232-263. = Th II:43. / 254.Bulgaris + 259.forma specta-
 tissima + 263.XXV...obsitum = B / 259.Philippo
 Henrici = ASA 13.
- 264-267. = B / 264.Ungares...factus = 2B II:218.
- 268-310. = Th II:44. / 270.qui...dexterminat. + 279.
 ex more + illud Israeliticum + 303-306. = B / 274.
 a patre Venetiis vitam agente = Th II:34. / 292.
 de quo supra diximus = v5. 2B II:116. / 300.Brati-
 slavam...coniugarat = 2B II:210-211. / 309.quem...
 diximus. = v5. 2B II:226.
- 311-315. = Pa 1045-1046,1055-1057. / 314. = Nt 1056.
- 316-319. = ASA 13. / 316.Matri...gessit. = Nt 1058,1062.
-
- 2B III:1-9. = Th II:45.
- 10-23. = Th II:46. / 17. + 23.ab Ungaris = B.
- 24-28. = Th II:47.
- 29-56. = B.
- 57-61. = Th II:47.
62. = Nt 1063. / Australium annales prodidere. = B.
- 63-64. = Pa 1061-1062. / 63.Multa...emergere = B / 64.
 Nam...impetravit. = ASA 13.
- 65-70. = ASA 13.
- 71-72. = Nt 1065,1067-1068,1071,1073,1077-1086. / 72.
 Sed...redeamus. = B.
- 73-86. = Th II:47. / 73.cum Polonicis copiis + 78.una
 cum Ladislao fratre + 80.et Ladislao + 82.Deo...
 supplicationes. = B.
87. = OCB 2:20.
- 88-89. = ASB 21.
- 90-91. = OCB 2:20.
- 92-95. = ASB 21 / 95.Sed...revertamur. = B.

- 2B III:96-99. = Th II:47. / 96.Dum...offertur. + et Ladislai
= B.
- 100-108. = Th II:48.
- 109-137. = Th II:49. / 131.virginem...fuisse + 132.e-
quum...adhibere. = Váradí hagyomány / 109.qui...
110.multitudine + 117.quia...videretur. + 131.Non-
nulli + forunt. Contra alii + scribunt. + 132.Ad-
ficiunt aliqui = B.
- 138-178. = Th II:50. / 139.ac Bulgari...accolunt + Tau-
rinum quem + nunc...Pannoniam + 142.qui sub...situs
est + 144.prima hora diei + 149.que utranque...u-
surparat + 150.litteris = B.
- 179-189. = CCB 2:35.
- 190-203. = Pa 1078, 1080-1081, 1084, 1088. + CCB 2:36. +
Nt 1077, 1081, 1086. + ABB 22. / 203.Verum...oratio.
= B.
204. = B.
- 205-212. = Th II: 51. / 208.unum Solem...intueri. = B.
- 213-306. = Th II:52. / 266. = Sab I:4. / 219.Roxenos,
quos Ruthenos + nunc dicunt + 228.dato...consecrat
+ 239.Ruxiave + 247.Tibiscum, quem + appellant +
267.preter...nomine + appellant + 268.que XX...ab-
erat. + 285-289. = B / 239.Bratislai...scripsimus
= v8. 2B III:179. ≠
- 307-319. = B.
- 320-347. = Th II:52.
- 2B IV:1-11. = Th II:53.
12. = B.
13. = Th II:52.
- 14-15. = Th II:53.
- 16-17. = B.
18. = 2B III:334.
- 19-32. = Th II:53. / 19.Neque...oblivisci. + 21. + 31.
+ 32.Flerique...quem + ut...volunt. = B.
33. = B.
- 34-64. = Th II:54. / 36.Rutheno sanguine natam = 2B II:
227. / Sophiam Henrici tertii filiam = 2B II:259.
/ 47.que...erat + 49.Bator = B.
- 65-86. = Th II:55. / 65.Romane gentis opus + 77.Saxardia

+ 78. Strigoniensis = B / 86. Filiam...impulsam. =
Sab I:4.

28 IV:87-89. = Sab I:4.

90-91. = B.

92-100. = LL 2-4.

101-132. = Th II:56. / 112. traiecto...pretenditur + 115.
Regena colonia + 123. Reconciliatus...127. fraude +
128. Qui...129. significarunt = B.

133. = B.

134-139. = 2B II:356-363. / 134. Sed...ostendit. = B.

140-150. = BF II:3. / 140. + 141. qui...appellatus + re-
fert. + 150. Sed de his haecenas. = B / 148. qui e...
dederat. = Pa 1053, 1058.

151-183. = Th II:56. / 153-155. + 161. dena + ex...desi-
derati + 163. inferiorum...nunc + dicunt + 164. Thre-
ciam + Nicephorum + 167. phalangen Macedonicam = B.

184. = B.

185-229. = Th II:57. / 185. Quando...intelligebat + 188.
superatoque...inditum + ubi Varadinum est + 189.
cui nunc + est nomen + 193. Illyrico + 194. in...
parte + 205-211. + 220. Hamaxobios et Ruthenos +
224-226. = B.

230-232. = B.

233-235. = 2B III:109-137. + 2B III:127-132. + B.

236-251. = Th II:58. / 236. Romanorum...quos + nunc...
nominant. + 237. misisse...noverat. + 240. cum...
Ghunis + nam...241. Ruthenos + quos...243. fugatque
+ a...regiam + 244. = B.

252-253. = Th II:59.

254. = Nt 1077.

255-260. = JPB 12. 1096.

261-263. = ASA 13. / 262. plerique + memorant. = B.

264-281. = Th II:59. / 265. Pannonici referunt annales
+ 269. suumque e sorore nepotem = B.

282. = Felirat.

283. = 2B VI:57. + B.

284. = Th II:59.

285-292. = LL 7-9. / 288. = B.

293-294. = LL 5-6.

295-301. = LL 10-11. / 301. Sed...haecenas. = B.

2B V:1. = Th II:60. / sed...opinio. = B.

2. = Th II:62.

3-15. = Th II:60. / 3. Alii...prodidere + 7. = B / 8. in Germaniam + et mox...vagatur + Hierosolymitane expeditionis prefectum = IL / 15. ut paulo infra referetur = v8. 2B V:24-31.

16. = B.

17-19. = Sab I:5.

20-23. = B.

24-31. = Th II:60.

32-63. = Sab I:5.

64-69. = Sab I:6. / 64. Inde...Cesarem = Sab I:5.

70-97. = Th II:60. / 70. itaque redeamus, qui + 73. ad Tibiscum amnem ac + 78. ad Aluum Ilias + 80. quos ...appellabant + ratus...81. exercitu + postquam... abducit. + 86. quinque...passuum + 87. et quadrato agmine incautum + et pre...88. seuire. + 97. Ex... reperio. = B.

98-102. = Sab I:6. / 102. homines...recipiant. = B.

103-110. = B.

111. = Th II:62. / Colomanum aiunt = B.

112. = B.

113-116. = Sab I:6.

117-123. = B.

124. = Sab I:6.

125-126. = B.

127-136. = Sab I:6. / 127. quos...128. retinentur. + 129. Veneti graviter incusabant + notabant + 130. + 132. Obstat...133. properarunt. + 134. Sicum, quod nunc + dicunt + 136. Venetos...elatos + quod...invenio. = B.

137-212. = B / 143. in maritimam...Ordephalus + 144. in Dalmatianque transvolat + 169. Ordephali...conditum. + 180. legatos...181. Legati + Vitalis...sunt + 210. se pacem...servaturum = Sab I:6.

213-222. = Sab I:6. / 219. Hunc Michaelen + in reditu... expugnasse = JPB 12.1115. / aliqui...maluere + prodiderunt. = B.

223-237. = Th II:60. / 223. Dum...Syria + que caput est provincie + 224. Ungarorum annales + 226. Nicolaus[1]

+ 235. = B.

- 2B V:238-254. = Th II:61. / 238.supra Danubii ripam + 239.
quod dive Margarete dicavit + 251.Nicolaus[!] = B.
255. = Th II:62. / sub Nicolai mortem = B.
256-258. = Pa 1108,1111,1114.
259-301. = Th II:62. / 301.Sed de Colomanno hactenus.
= B.
302-308. = ASB 22-24. / 302. Ladislai Colomannique tem-
poribus = B.

2B VI:1-12. = Th II:63. + B / 10. = 2B V:220.

13-14. = CCB 1116.

15-118. = Th II:63. / 20.de quo supra diximus + 28.qui
procul a rege metati + 30.ac Palatini + 35.et Si-
cilia + genere Normannorum + 57.quem...volunt + 59.
et Normanis + 60.Rogerium...regem + 100.secundus
= B.

119. = B.

120-132. = ASA 14. / 120.Regnante Stephano + Antiochie
...gesserat = B.

133-135. = Pa 1121-1122,1124-1125,1128.

136-141. = ASA 14. / 136.referunt annales = B.

142. = B.

143-238. = Th II:64. / 149.Illud Davidicum in prover-
bium + 151-159. + 197-211. = B.

239-254. = ASA 15. / 239.Regnante...ferunt + 247.qua
Campaniam et Calabriam + 250.Verone moritur. = B.

255. = B.

256-310. = Th II:65. / 274-283. + 304.ex Ungaris tria
milia desiderata + 310.ut annales memorant = B.

311. = Pa 1135.

312. = B.

313-315. = ASA 15.

316-320. = Th II:66. / 316.et preter Danubium iter fa-
ciens + 320.per Mysiam...faciens = B / Constantino-
polin...traiceret. = ASA 15.

321-326. = ASA 15. / 324.ut adiunt + 326.De Corrado hac-
tenus. = B.

327-328. = JPB 12.1131,1147. / 327.et per...faciens = B.

329-347. = ASA 15. / 333. + 345.logimus. + 347.Sed...

traduntur. = B / 346. Balduinus... 347. sunt. = Pa
1151.

2B VI:348-350. = B.

351-374. = Th II:66. / 353. Lodovici + 354. Lodovico +
356. quendam ibi Ruthenum + 370. Lodomerius... 373.
auxilium. + 374. Penci... initum. = B.

375-376. = B.

377-409. = ASA 15. / 377. Dum... geruntur + 409. legimus.
= B.

410-411. = Pa 1153, 1157. / 410. Hec... acciderunt. = B.

412-425. = Th II:66-67. + B.

426-477. = BF II:5. / 448. quorum... 451. detrimentum. +
463. per Flaminiam + 467. quod... fuerat = B.

478. = B.

479. = 2B VI:485.

480-483. = B.

484. = Th II:67.

485-490. = Th II:68. / 489. ne... 490. persoluto = B.

491. = B.

492-496. = BF II:5.

497. = B.

2B VII:1-4. = B.

5-8. = Th II:69.

9-11. = B.

12. = JPB 12.1160.

13-24. = BF II:6. / 13. Auctores... 14. admissus. = JPB
12.1160. / 15. quem... occiderit. = BF II:5. / 23.
= Pa 1187.

25-36. = Sab I:8. / 29-30. + 32. sed... 34. constabat. +
quorum... 35. nequiverunt. = B.

37-46. = BF II:6.

47-54. = Pa 1191-1192, 1194-1195, 1197-1198.

55-59. = BF II:6. / 55. Sed... redeamus + 56. Quod... 57.
quando + 59. plerique tradunt. = B.

60-62. = Th II:69. / 60. Bela... gravatus = B / 61. =

2B VII:109.

63-65. = Th II:70. + B.

66-76. = BF II:6. / 66. Desponsatam... filiam + senatus
...coniugatam = Th II:70. / 68. Dum... 69. cuius = B.

2B VII:77-91. = B.

92-93. = BF II:6. / 92. Ungari...recopere. = B.

94. = B.

95-98. = Sab I:8.

99-107. = BF II:6. / 102. Raynerio...103. reduxit = Sab I:8.

108. = B.

109. = BF II:6. / Americum, de quo agitur + quoniam aliqui
per synecopem + appellant = B.

110-118. = Sab I:8. / 118. Nec...commemorant. = B.

119. = B.

120-121. = BF II:6. / 121. Addebat...adimebatur. = B.

122-150. = B / 142. confestim arma posuerint = Sab I:8.

/ 147. ab insectante...obtruncatum = BF II:6.

151. = Th II:70. / cui...fuit. + quando...obit = B.

152-154. = BF II:6.

155-157. = ASE 2. / 156. Traiano ac ceteris + 157. Quos
Pius + pronunciatione Germanica + dici...propelle-
ant. = B.

158. = B., v8. 3B X:282.

159-163. = Th II:71. / 160-161. + 162. cum...surruptus
+ 163. Intempestivus...honorificentissime + celebra-
ta...regum = B.

164-166. = B.

167-170. = Th II:72. / 167. immaturo fato + omnium...vo-
tis + 168. Mox...habuit. = B.

171-176. = B / 174. Philippi...conjugarat = 2B VII:109.

177-185. = BF II:7. / 185. Venetorum annales + ferunt = B.

186-191. = ?

192-216. = B / 192. Andream + Banchanum...prefecisse +
199. illa...fecit. + 206. gladio...confodit. = Th
II:72.

217-223. = BF II:7. / 217. atque...appellavere. + 219.
Andreas + 222. rex Andreas + unum...incipiunt. = B.

224-228. = B / 228. Iam...occidit. = BF II:7.

229-299. = BF II:7. / 234. Andream + 241. Andreas + 245.
Andreas + 246. circiter Idus + 247. Andrea + 253.
rex Andreas + 262. Andreas + 266. ductu...Ungarie +
269. Rex quoque + 271. Itaque...est. + 283. Andreas
= B.

300-302. = Th II:73. / 300. ut eorum annales referunt = B.

303-304. = B.

2B VII:305-307. = Th II:72.

308. = Th II:73.

309-350. = Erzsébet-legenda.

351. = B.

352-354. = Th II:73. / 352. Audite filie obitu + ingenti...353. diebus + quattuor + 354. a liberis honestatum = B.

2B VIII:1-3. = Th II:74. / 2. Comitibus...habitis = B.

4-18. = Ósszeállítás a tatárokról.

19-103. = Ósszeállítás a tatárokról; vö. PC II:1,3., IV:3-4., III:1,3., II:2., IV:2-3., VI:3., IV:4., III:3.

104-105. = B.

106-144. = Ro 2-12. / 106. Dum...omnes = B.

145-158. = Ro 14-16. / 145. quam...appellant = B.

159-353. = Ro 18-40. / 162. que in Sarmatia continentur + 163. qua...attingit + ut supra diximus + 165. Sclesie metropolim ac + 174. vigesimum lapidem + 202. Iaurienses et + 203. Sabariam + 204. que...fuit 254. Iam...redeamus + 262. ne...periclitetur. + 267. Sed...ut + 273. ex...collegimus + 324. quam si...sperabant. + 331. Croatiam...nunc + nominant + 332. quam...nuncupamus. + 335. e...Italique + 336. Tertio + 353. qui in...imperabant = B / 196. quem...crediderim = 2B VIII:267. / 301. ex...collegimus = vö. 2B VIII:267.

354-356. = Oklevél-formuláskönyv + B.

357-362. = Th II:74. / 360. ut...361. dimicarunt = B.

363-366. = Oklevél-formuláskönyv + B.

367-375. = ASB 27. / 367. ut...videantur = B, vö. Th II:74,78. / 369. Hic...est = ASB 26.

376-387. = Th II:75. / 377. Cum...379. pugnaretur + 381. Aliqui + tradidere...complecteretur. + 387. Belam...medium. = B / 381. Pannorum...demersa = Pa 1260. /

383-384. = ASB 27. / 385. = 2B VIII:408. / 386. = ASB 28. / 387. Instaurandam...curevit. = Th II:76.

388-394. = Th II:76. / 389. duos + et Stephanum = Th II:77. / 391. pro...marmore = B.

395. = B.

2B VIII:396-403. = Th II:77. / 400.ubi...ita + 401.tertio
+ mense = B / Marian...402.patrem. = v8. 2B IX:
25-27,235.

404-405. = Th II:78. / 404.vir...exiguus = B.

406-426. = ASB 27. / 406-407. + 408.imperator...409.
Interea + 412.Imperator...affuere. + 420.Ladislau
...421.iungit. + 422.et Ungari + 423.Ladislau...
424.ee + si...est + fertur + dicitur. + 425.Nonnul-
li + 426.ut...hactenus. = B / 424.prelie + cum La-
dislaus interfecisse = Th II:78. / 426.Venceslaus
...successit = ASB 28.

427-428. = B.

429-436. = Th II:78.

437-445. = Th II:79. / 439.hic...sunt. = Pa 1247,1249.
/ 440. = BF II:8. / 441-442. = Pa 1251,1253,1265,
1268.

446-456. = Th II:80. / 446.Chano...inditum. = Th II:78.
/ 450-455. = B.

457-461. = Th II:81.

462. = B.

2B IX:1. = 2B IX:16.

2-22. = Th II:82. / 14.Ubi...adactus + cui Thomasina
nomen erat = 2B IX:18. / 18. = Sab II:1. / 15.in...
accepit. + 18.Sed...redoundum + 19.Habito...21.
capiebant. = B.

23-32. = Th II:83. / 24.Atque...auctoritate + 28. +
32.Hec...adiciemus + ex...sunt. = B / 29-31. =
ASA 19.

33. = B.

34-136. = Historia Asculana / 34-43. + 66.67. + 70-86.
+ 89ax...Septembribus + et exequis...95.concepit.
+ 102-103. + 114. + 118-136. v8. Crs / 44-65. +
68-69. + 89.anno...sepultus + 96-101. + 104-113.
+ 115-117. v8. CG / 87.At...89.accepit v8. 2B IX:
38c. + 2B X:490-494. + B.

137. = B.

138-141. = Th II:83.

142-150. = Sab II:1.

151-161. = Th II:84. / 151.qui...regnavit + 154.ut

- aiunt + 158. qui... annum = B / 157. = ASB 28.
 2B IX:162-165. = Th II:85.
 166-170. = ASB 28. / 169. Bonifatius... corripere = Th II:86.
 171-177. = Th II:86. / 172-174. = B.
 178-181. = B.
 182-188. = Th II:87. / 184. + 187. dux preerat, quem illi + dicunt = B.
 189. = B.
 190-197. = Th II:88.
 198-199. = B.
 200-209. = Th II:89. / 203-204. + 207. = B.
 210-228. = Th II:90. / 219-220. = B.
 229-233. = Th II:91. / 229. Plures + 230. Dones + 231. alteris... deinde = B / 233. Anno... coniugavit. = Th II:92.
 234-235. = Th II:92.
 236-238. = B.
 239-240. = Th II:93.
 241. = B.
 242-243. = Th II:94.
 244-245. = B.
 246-247. = Th II:94.
 248. = Th II:95.
 249-273. = Th II:96. / 250-251. + 254-258. = B.
 274-278. = B.
 279-312. = Th II:97. / 281. ut aiunt = B.
 313. = B.
 314-325. = BF II:9. / 317. His... fluctuavit. = B.
 326. = B.
 327-334. = Th II:97. / 328. = 2B IX:332. / 334. et... adoptare = B.
 335-337. = B / 336. v8. 2B IX:341.
 338-342. = BF II:10. / 340. Rerum... 341. ceteri + scribit = B.
 343. = B.
 344-345. = Th II:97. / 344. Pannonici + annales + perhibent = B.
 346-349. = ASB 32.
 350-358. = ASB 33.
 359. = B.

- 2B IX:360-367. = Th II:97. / 363.auroque...irritabat = B.
 368-375. = Th II:98. / 368.anno...forent = Th II:97.
 376-377. = Pa 1339-1340.
 378-393. = Th II:99. / 380.Robertus...qui + cum...est.
 = Pa 1342,1345. / ut deinceps referetur = v8. 2B
 X:147.
 394. = BF II:10.
 395. = Historia Asculana.
 396-398. = Pa 1337,1339-1340. / 396.ex...~~quidam~~
 predicere. = B.
- 2B X:1. = BF II:10. / plerique volunt. = B.
 2. = B.
 3-20. = Th III:1.
 21-25. = Th III:2.
 26. = B.
 27-31. = Th III:3.
 32. = B.
 33-77. = Th III:4. / 40. + 61-62. + 68.ut aiunt + 73.
 quam...nominarunt = B.
 78-81. = Th III:5.
 82-83. = B.
 84-92. = Th III:6. / 84.ut aiunt + 86.collocatis...89.
 tergo = B.
 93. = B.
 94-106. = Th III:7. / 99. = v8. 2B IV:20. + 1B I:328.
 / 100. = 2B X:98.
 107. = Th III:8.
 108-125. = Sab II:3. / 108.ut...annales = B.
 126-129. = Th III:8.
 130-138. = B.
 139-142. = Sab II:3. / 139.Venatorum annales + produnt
 ...140.crediderit? + 142.dicitur. = B.
 143-144. = Th III:8. / 143.Annales...referunt = B.
 145. = B.
 146-154. = Th III:9. / 146.Post...obgruit = Th III:10.
 155-163. = BF II:10.
 164-168. = Th III:9. / 165. + 166.Neve...dicimus. +
 168.Cum...conspirarunt. = B.
 169. = Th III:10.

2B X:170-172. = B.

173-191. = BF II:10. / 173.omnia...174.est + cum...
socius + 175.Picentum...176.secuti + cum...178.
fecere. = B / 189.Ioanna...190.ducea = Th III:11.

192-196. = Th III:11.

197-198. = BF II:10.

199. = Th III:12. / Annales + ferunt. = B.

200-202. = BF II:10. / 202.Sed...oratio. = B.

203-213. = Th III:13.

214. = Th III:14. / Re...est. = Th III:13.

215. = BF II:10.

216-226. = Th III:15.

227-228. = B.

229-233. = Th III:17.

234-238. = Th III:18.

239-240. = Th III:19.

241-245. = Th III:20.

246-250. = Th III:21.

251-263. = Th III:22. / 261.Dispositis...grassaretur =
BF II:10.

264-272. = Th III:23. / 264.de quo...residebat = B.

273-275. = Th III:24.

276. = B.

277-280. = BF II:10. / 279. = B.

281-289. = B.

290-291. = BF II:10. / 290.Persuasum...ferunt + 291.

Scriptor...ceteri + tradunt, iste vero = B / Inno-
centii sexti pontificatu = Th III:25. / qui Cle-
menti subrogatus est. = Pa 1358.

292-299. = Th III:25.

300-303. = Pa 1352-1355.

304-310. = Th III:26. / 306-307. = B.

311-324. = Sab II:4. / 311.Scriptores...alteram + refe-
runt + 312.adiciunt + 316.Quidam eorum annales
referunt + 317. + 319.Cum...cum = B.

325-327. = Th III:27.

328-330. = Sab II:4.

331-339. = Th III:28.

340-345. = Sab II:4.

346. = Th III:28.

347-351. = Sab II:4. / 347.ut Veneti referunt annales = B.

- 28 x:352-358. = Th III:28.
359-362. = Th III:29.
363-364. = Th III:30.
365. = Th III:31.
366-375. = ASA 20. / 369.Cum...371.nauavit. = Th III:31.
 / 375.Petrus...recepit. = Sab II:4.
376-388. = Sab II:4. / 383.Quare...recidisse + Lodovici
 ...recepisse = Th III:32. / illorum...~~Magnum~~
 Ungaricorum + memorat. = B.
389-422. = Sab II:5. / 394.ut eorum testatur historia
 = B.
423-428. = Sab II:6.
429-441. = Sab II:7.
442. = B.
443-446. = Th III:33. / 443.Sed...est. = B.
447-450. = Th III:34.
451-454. = Th III:35.
455. = Th III:36. / Lodovicus...regreditur. = Th III:35.
456-457. = Th III:37. / 456.Hic...457.ore = B.
458-468. = Th III:38.
469-475. = Th III:39-40.
476-499. = Th III:41-45, 53, 46-54.
500-517. = B / 500.Ut...dicitur + 504.regnum...filie. =
 Th IV:1. / 508. = Th III:55.
518-522. = Th III:55. / 518.preter Venetos = B.

III. decas

- 3B I:1-8. = 2B X:492-493. + 3B I:120. + 2BX:394-441. + B /
8.Senenses...submovere. = ASA 20.
9-36. = ASA 20. / 36.haud...solent. = B.
37. = B.
38-64. = Th C.2. / 44.ut aiunt = B.
65-145. = Th C.2. / 65.quos diximus + 69.Cum...itinori-
bus = B.
146-150. = Th C.3.
151-161. = Th C.4. / 151. Sipontum venit + 152.octavo
die + 158.litteris = B / 156.quem...volunt = 1B I:
292.
162-183. = Th C.5.
184-210. = Th C.6.
211-235. = Th C.7.
236-264. = Th C.8.
265-277. = ASA 20. / 267-268. + 270-271. + 274.Cum...
vertisset + 277.Sed...referemus. = B / 269. = 3B
I:272-274.
278. = B.
279-289. = Sab II:8.
290. = B.
291-324. = Th IV:1. / 291.Blasioque + Idibus...ut = B.
325-337. = Th IV:2.
338-354. = Th IV:3.

3B II:1-40. = Th IV:3. / 2.Sigismundum dextra tenens + 36.
38.ab Strigoniensi metropolita = B.
41-57. = Th IV:4.
58-80. = Th IV:5.
81-96. = Th IV:6.
97. = B.
98-121. = Th IV:7.
122-161. = Th IV:8.
162-189. = Th IV:9. / 162.In...desiderata. = JPB 14.1584
190-240. = Th IV:10. / 197.In...202.reverabatur. + Ve-
netorum...203.excipi. + 239.deinde in Bohemiam +
240.qui, ubi...pervenit + cuius viribus adiutus +
in...recuperavit = B / Celie comitem + quia...de-

sponsavit = 3B IV:1. / 202. Iadram a Ladislaw vi
captam = 3B II:250.

3B II:241-247. = Th IV:11.

248-249. = B.

250-255. = Sab II:9. / 255. Qui...errarunt. = B.

256-263. = B / 258. ad Sigismundum hoc scripsit = Th IV:11

264-273. = JPB 14.1384.

274. = B.

275-284. = Pa 1399-1400, 1402-1403, 1406. / 275. His tem-
poribus + 278. Caroli...anno + Bavarus = B.

285. = B.

286-298. = Th IV:12.

299. = Th IV:13.

300. = B.

301-304. = ASB 34.

305-314. = ASB 35.

315-361. = ASB 36.

362-364. = ASB 37.

365-379. = ASB 38.

380-391. = ASB 39.

392-396. = ASB 40.

397-403. = ASB 41.

404-417. = ASB 42.

418-421. = ASB 43.

422-446. = ASB 44.

3B III:1-38. = ASB 33.

39. = ASB 45.

40-45. = ASB 46.

46-63. = ASB 47.

64-86. = ASB 48.

87-94. = ASB 49.

95-99. = ASB 50.

100-110. = ASB 51.

111-112. = Pa 1432. / 112. quod + accidisse legimus. = B.

113-122. = ASB 52. / 113. Nam...acceperat. = Th IV:23.

123-125. = B.

126-142. = Th IV:16.

143-158. = Th IV:17.

159-181. = Th IV:18. / 178. a fronte...179. omnes = B.

5B III:182-187. = Th IV:19.

188. = Pa 1416.

189-194. = Th IV:20. / 193.Regiam[1] + quod...propugnaculum. = B.

195-197. = Th IV:21.

198-204. = Th IV:22.

205. = B.

206. = 3B II:250.

207-251. = Sab II:9.

252-255. = B / 252.vita decessit. + 253.Forojulianus ager + a Venetis occupatur. = Sab II:9. / 254. = Rezsényi-hagyomány.

256-287. = ASB 52.

288-297. = ASB 53.

298-317. = Th IV:24.

318-321. = ASB 53.

322-327. = Th IV:24.

328-342. = JPB 14.1411,1414., 15.1434.

343-350. = B.

351-359. = ASB 54.

360. = B.

361-373. = JPB 14.1414,1424,1427,1442,1451.

3B IV:1-3. = Th IV:25. / 1.Marism + alteram Lodovici regis + alteram = 2B IX:87-88.

4-14. = ASB 55.

15. = B.

16-33. = Th IV:25. + ASB 55. / 33.De his hactenus. = B. / 29.ex agro Asculano natus + in Pannonias... venerat. = Hagymány.

34. = Th IV:26.

35-89. = ASB 55. / 89.Postquam...rediit. = ASB 56.

90-91. = ASB 56.

92-97. = ASE 4-5. + Raguzai hagyomány.

98. = B.

99-103. = Th IV:27. + ASB 56. / 102.Nonnulli + tradunt. = B.

104-105. = B / 105.Fuit...predicant. = Th IV:27.

106-111. = Th IV:27. / 107. = B.

112-116. = ASB 57. / 116.De...referendum. = B.

- 3B IV:117-142. = Th IV:28. / 136.his...ducat et mē = CaV 1.
 143-146. = CaV 3-4.
 147-149. = CaV 4-5.
 150-153. = CaV 7-9.
 154. = Th IV:28.
 155-170. = Th IV:29.
 171-223. = ASB 57.
 224-241. = ASB 58.
 242-243. = B.
 244-248. = 3B VI:302. / 248.His...comparavit. = Th IV:30.
 249-277. = Th IV:30. / 251. = Rozgonyi-hagyomány / 257-
 258. + 260-261. = Hagymány / 254-256. + 262-270.
 = 3B IX:192-303. + B.
 278-291. = Th IV:31.
 292-308. = Th IV:32. / 293.ut aiunt + 295.sub...Dand-
 bium = B.
 309-310. = B.
 311-326. = Th IV:33.
 327-338. = Th IV:34. / 328. = B.
 339-342. = B / 341.Ciscra + a quo bis victum + fuisse
 = ASB 58.
 343-372. = Th IV:35. / 361.viginti + 363.fossa...sub-
 equitarent. + 372.Preter...sunt. = Hagymány / 344.
 Taurunium...sitam + 372.ab...intellexit. = B.
 373-376. = B.
 377-405. = Th IV:36.
 406-407. = B.

- 3B V:1-15. = ASB 58. / 1.Dum...desinunt. = B / 7.Cassovia-
 num = Th IV:34.
 16-30. = Raguzai hagyomány.
 31-80. = Th IV:37. / 72.In...statuit. + 80.cum...trahe-
 rent = B / 79.Getarum olim regiones = 1B I:88-89.
 81-96. = B.
 97-98. = CaV 21. / 97.Dum haec e Sarmatis expectentur = B.
 99-103. = CaV 22.
 104-118. = CaV 23.
 119-127. = CaV 24.
 128-142. = CaV 25.
 143-153. = CaV 27.

- 3B V:154-157. = CaV 28. / 154. Intestina... laboraret = B.
 158-174. = CaV 29.
 175-190. = CaV 30.
 191-195. = CaV 31. / 193-194. = Th IV:38.
 196. = B.
 197-282. = Th IV:38. / 211. + 257-277. + 279-281. = Hagymány / 212-218. + 220-256. = B.
 283-293. = Hagymány.
 294-326. = CaV 31. / 299. Anarates... 301. ubi + 302-317.
 + 319-324. = B.
 327-333. = CaV 32. / 333. Exercitum... perhibent. = 3B V:284.
 334-342. = CaV 33. / 335. dies... adhiberetur + 337. et
 Cobin... est + que... fuerant + que sex... est + 339-
 340. = B / 338. Dicunt... successisse. + 341. Civi-
 tas... occupatur + eam... diripuitque. = Th IV:40.
 343-346. = CaV 34.
 347-360. = CaV 35.
 361-367. = B.
 368-369. = CaV 37.
 370-371. = ?
 372-377. = Hagymány.
 378-384. = CaV 37.
 385-395. = CaV 38. / 386-387. + 390. Cum... 393. consere-
 ret + 394. = Hagymány / 388-389. = B.
- 3B VI:1-17. = CaV 38. / 1. quas enumeravimus + Hesi & quem...
 vocant + 4. itinere... diximus = B.
 18-47. = CaV 39. / 19-23. = Hagymány / 24. Ungari...
 testantur. = Th IV:40. / 25-29. + 37-40. = B.
 48-74. = CaV 40. / 59. Alban... nunc + dicunt + 61-62.
 + 74. que... spectantur. = B / 64. Deinde... 72. testa-
 retur. = Th IV:40.
 75. = B.
 76-82. = CaV 41.
 83-85. = CaV 42.
 86-90. = CaV 43.
 91-94. = CaV 44.
 95-99. = CaV 45.
 100-105. = CaV 46.

3B VI:106-116. = CaV 47.

117-124. = CaV 48.

125-127. = CaV 49.

128-131. = CaV 50.

132-167. = CaV 51.

168-172. = CaV 52.

173. = CaV 53.

174-181. = CaV 54.

182-194. = CaV 55.

195-205. = CaV 56.

206-210. = CaV 57.

211-214. = CaV 58. / 211.Sed...exponetur. + 213.hec...
adepta est = B.

215-226. = CaV 59. / 219.Simon Rosgonius + 225. = Ros-
gonyi-hagyomány.

227-232. = CaV 60.

233-237. = CaV 61.

238-240. = CaV 62. / 240.Simon = 3B VI:219.

241-254. = CaV 63.

255-262. = CaV 64.

263-265. = CaV 65.

266-273. = Th IV:42. / 266.e...267.confluenterant + 269.
Gregorius...genait. + 271.Hic...est. = Rosgonyi-
hagyomány / 267.triginta...fatentur. = Pa 1444. /
Ex his...268.maluissent. = CaV 67. / 269.Iulianum
...pugna. = CaV 66. / 271.Is...dicitur. = 4B VI:
42-lol.

274-275. = CaV 66. / 274.Tales...exegit. = B.

276. = CaV 67. / quemadmodum...recepit. = B.

277. = B.

278-297. = Török hagyomány. / 297.ut a Turcis nonnullis
audivimus. = B.

298-302. = Th IV:42. / 299. = B.

303-308. = B.

309-310. = Th IV:43.

311-312. = B / 311.paulo ante fedus iniverat + quem...
dederat = 3B VI:190-192.

3B VII:1-4. = B / 4.Cum...indixere. = 3B VII:22,28.

5-21. = Hagymány.

3B VII:22-32. = Th IV:44.

33-44. = Th IV:45. / 33.Dracule...redit. = Th IV:44. /
35-37. + 40.Sempronianum...agrum + 41.Neapolim ob-
sedidit = Hagymány.

45-82. = Th IV:46. / 54.Preterea...appellant + 58.nihil
...64.evaserit. + 67.creberrimis...70.obstruit. +
72-81. = Bánfi-hagymány / 55.superato...currens +
65-66. = B / 57.duorum...auxilia = 3B VII:52.

83-123. = B / 111. = Th IV:46.

124-154. = Th IV:46. / 128-134. + 140.Corvini...144.
procures + 145-149. = B / 150.Christianorum...re-
feruntur. = 3B VII:153. / 151.Pamphi...~~Sum~~Char +
152-153. = Bánfi-hagymány.

155-167. = Th IV:47. / 162.uti...duceret = Bánfi-hagyo-
mány / 166.quattuor et triginta milia + vix octo
= 3B VII:150.

168. = Bánfi-hagymány.

169-172. = Th IV:48.

173. = B.

174. = 3B VII:52.

175-192. = Th IV:50.

193-214. = Th IV:48.

215-216. = B.

217-223. = Th IV:49.

224. = B.

225-235. = ASB 58. / 229.Pium...legimus = B.

236-241. = ASB 59.

242-262. = ASB 60. / 257. + 258.ut Pius Eneas + memorie
tradidit = B.

263-289. = B.

290-292. = Th IV:51.

293-299. = ASB 60.

300-312. = ASB 61.

313-332. = ASB 62.

333-336. = ASB 63.

337-369. = ASB 64.

370-377. = Th IV:53. / 374.ut aiunt + 375.honorificen-
tissime...cogebatur + 377.ubi...dicendum. = B.

- 3B VIII:1-5. = Th IV:52. / 1.ad Cruim + Adrianopolim...millesimum + 2.ex Ottomanis genere septimus + 3.mox...
profligavit. = Diplomáciai hagyomány / 3.Potius...
fecit = Th IV:54. / 4. = B.
- 6-11. = Th IV:54. / 10.Paleologus...genitus = Seb III:7.
12. = Seb III:7.
- 13-16. = Th IV:52. / 15.Hic...adscivit = 3B VIII:158. /
qui...sunt. + 16.Malta...instaurarunt. = B.
- 17-22. = B.
- 23-24. = Raguzai hagyomány.
- 25-102. = Th IV:55. ≠ quam Belgradus nunc dicitur = Th
IV:20. / 33-34. + 37.simulata venatione = ASB 65.
/ 49.item...censebant. = 3B VIII:14. / 67.Sacer...
Augusti = JPB 15.1454. / 39. + 41. + 86.Sebastiano
Rosgonio + 100.Curtidean...trucidatum + 102.cui
Caracie nomen erat = Rozgonyi-hagyomány.
103. = Rozgonyi-hagyomány.
- 104-109. = ASB 65. / 104.Sed...105.reputabantur. = Th
IV:55. / 106.Galustum = 3B VIII:33.
- 110-111. = Th IV:56. / 111. Medicorum...fuere = B.
- 112-113. = B.
- 114-148. = Ra 28. / 134.Diem...millesimum + 135.in
Transylvaniam...137.pollens. + 144.Neumethen...
145.Europa = Th IV:56. / 134.quarto...135.legarat
+ 146.in gradu...148.finis. = Hagymány / 137.O...
140.exclamarint = B / 145.Galistus = 3B VIII:33.
- 149-150. = Ra 29.
151. = BA.
- 152-153. = Hagymány + B.
- 154-157. = Th IV:57. / elusis medicorum adminiculis = B.
158. = Hagymány.
- 159-162. = ASB 66.
- 163-204. = Th IV:58. / 175. + 183.Claves...190.iubet.
= B / 191.de...195.sunt. = Hagymány. / 197-199.
= ASB 66.
- 205-207. = Th IV:59.
- 208-221. = ASB 67.
- 222-224. = Th IV:59. / 224.Ad diverticulum revocetur
oratio. = B.
- 225-263. = Th IV:60. / 255.Quare...triginta = ASB 68.

- 3B VIII:264-270. = Th IV:62. / 264.Ut...redeamus = B.
 271-275. = ASB 68.
 276-304. = ASB 69.
 305-324. = ASB 70.
 325-327. = Th IV:62. / 325.horarum...ceperat = ASB 70.
 328-337. = ASB 71.
 338-346. = Hagymány / 340. + 343.Soluta...344.prodide-
 re. = B / 344.Superiore...exercuit. = 3B VIII:146.
 347-351. = JPB 15.1442,1455-1458. / 349. = Sab III:8. /
 350. = Diplomáciai hagymány.
 352-361. = JPB 15.1457.
 362-368. = JPB 15.1458. / 362.Sub eadem quoque tempesta-
 te + 368.De...redeamus. = B.
 369-372. = ASB 71.
 373-374. = B.
 375-381. = ASB 72. / 375.Mox...descendere = 3B VIII:380.
 382-395. = B / 389. = Hagymány.

- 3B IX:1-3. = Th IV:63.
 4-6. = B.
 7-10. = ASB 1.
 11-19. = Hagymány.
 20-29. = Th IV:63. / 27.Nam...opinionem + 28.multitudo
 ...deducerent. = Hagymány.
 30-31. = Hagymány.
 32-72. = Ra 30.
 73-76. = Hagymány + B.
 77-92. = Th IV:63. / 91.in quinquennium = Hagymány? /
 92.Hic...nunciat = Ra 31.
 93-94. = B.
 95-98. = Ra 31.
 99-102. = B.
 103-106. = Hagymány + Ra 31. + B + 3B IX:18.
 107-108. = Th IV:64.
 109-115. = Rozgonyi-hagymány.
 116-117. = Th IV:64.
 118-135. = B.
 136-157. = Rozgonyi-hagymány / 137.Dum...138.videatur
 + 139.Ungaros...140.pollicentur. + 142-143. + 145-

149. + 153. + 155. Ad...pretore = B / 144. Ungari...
properant + 152. = Th IV:64. / 144. antequam...tra-
hiciant = 3B IX:108.

3B IX:158-191. = B / 162-163. = 3B IX:109-110. / 170-171. +
181. = Ra 31. / 182-184. = Rozgonyi-hagyomány.

192-289. Libellus / 192-204. + 289. = Hagyomány / 267-
272. = Feliratgyűjtemény.

290-304. = Bornemissa-hagyomány + B.

3B X:1. = B.

2. = 2B VII:215-223.

3. = 3B X:101. + B.

4-5. = B.

6. = 3B X:252-253.

7-10. = Hagyomány.

11-12. = B.

13-19. = Rozgonyi-hagyomány / 15-16. + 18-19. = B.

20-91. = Hagyomány.

92-262. = Rozgonyi-hagyomány / 241-244. + 252-253. +
259. = B / 255. = Th IV:65. / 256. = 3B IX:110. /
257. + 260-261. = 3B X:254.

263-315. = Hagyomány + B.

316-320. = Ragusai hagyomány, vö. 3B IV:92-98.

321-347. = Mátyás levelei.

348. = B.

IV. decas

- 4B I:1-9. = Th IV:66. / 1.postquam...2.nequivissent = Hagyo-
mány / 5.ut...9.nuncuparunt. = B.
10-13. = Váradi hagyomány?
14-19. = B.
20. = Rozgonyi-hagyomány.
21-25. = Sab III:8. / 22.Deinde...Anconam + 23. =
JPB 15.1462. / 25. = 4B I:44. / Sed ad diverticulum
redeamus. = B.
26-36. = ~~Mátyás~~ Rozgonyi-hagyomány.
40-44. = Mátyás levelei.
49-95. = Rozgonyi-hagyomány / 53.Reversus...occupavit +
63.divi...occupatum + 88.Frustra...iussit. + 89.
ubi...propenderet. + 92.Ii omnes + deducti et in
turrin + coniecti sunt. = Th IV:66. / 64-66. +
69-70. + 73-75. = B.
96-97. = 4B I:42-44.
98-102. = Rozgonyi-hagyomány.
103-127. = Mátyás levelei / 111-112. + 118. + 123. +
126-127. = B / 117. = 4B I:42-44.
128-137. = B + Th IV:66. + Hagomány.
138-139. = Ra 33.
140-157. = B + Ra 33. + Hagomány.
158-181. = B.
182-183. = Mátyás levelei.
190. = 4B I:233.
191-192. = Mátyás levelei.
198-232. = Bánfi-hagyomány + Th IV:66. / 226. = B.
238. = Ra 34.
242. = 4B I:42-44.
248. = 4B I:113.
249-252. = Mátyás levelei.
- 4B II:1-2. = 4B I:243-248.
3-59. = B / 24. = 1B I:339. / 45. = 4B I:262.
68. = Bánfi-hagyomány.
87. = Bánfi-hagyomány.
105-117. = B.

4B II:119-155. = Rozgonyi-hagyomány.

156. = 4B I:248.

161-162. = Rozgonyi-hagyomány.

163-166. = B.

170-195. = Rozgonyi-hagyomány / 172. = Sab III:8.

197-235. = 4B IX:51-90.

236-241. = B.

242. = 4B III:279-280.

243-251. = Rozgonyi-hagyomány.

256. = JPB 15.1471.

258-259. = Sab III:8.

260. = JPB 15.1476. / Ioannes...obit. = Diplomáciai
hagyomány.

261-262. = B / 262. Bohemi...mortis = 4B II:45.

263-267. = Rozgonyi-hagyomány.

268. = B.

4B III:1-5. = B.

6. = Th IV:67.

9. = v8. 1B I:340, 342-408.

10. = Th IV:67.

11. = v8. 4B I:184.

63-66. = B.

71-72. = Th IV:67.

75. = Th IV:67.

108. = 4B III:10.

114. = Sab III:9.

116. = JPB 15.1471.

135. = Th IV:67.

143-146. = Th IV:67.

162. = Th IV:67.

176. = Th IV:67.

179-216. = B.

242. = Th IV:67.

249. = Th IV:67.

251. = Bánfi-hagyomány.

255-256. = JPB 15.1471.

257-258. = Sab III:9.

261-274. = Veronai Gábor feljegyzései.

4B III:275-278. = JPB 15.1473-1474, 1476. + Sab III:10. /
 278. Nihil... invenio. = B.
 279-280. = Ra 36.
 305-307. = JPB 15.1475.

4B IV:1-2. = B.

3. = 4B III:252.
 27-28. = 4B I:144-149.
 35-62. = Rozgonyi-hagyomány / 37-38. = Bsy Praef.1-64.
 67-73. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány / 69. Multi... repul-
 sam + 73. Georgium... ausum = Ra 37.
 74-81. = Ra 37.
 82. = 4B II:158-159., vö. 4B I:248.
 83-123. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány / 93. si... efflagi-
 tarunt. = 4B II:146-147.
 124-178. = B.

4B V:1-27. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány.

28-61. = ASV + B.
 62-97. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány / 65. + So. ad... in-
 tueretur = Ra 3.
 144-151. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány.
 152-154. = B.
 155-163. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány / 160. = Diplomá-
 ciai hagyomány + JPB 15.1466.
 164-173. = Mátyás levelei.
 178-180. = Sab III:10.
 181-193. = Diplomáciai hagyomány.
 194-213. = Sab III:10.
 214-217. = B.
 218-221. = Sab III:10. / 221. Sed... oratio. = B.
 222-246. = Hagomány + Mátyás levelei + B.
 247-250. = Th IV:67.
 252. = Th IV:67.
 270-275. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány.
 303. = JPB 15.1471.
 304-306. = Diplomáciai hagyomány.
 307-308. = Sab IV:1.
 310-311. = B.

4B VI:1-20. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

21-23. = B.

24-36. = Sab IV:1.

37-41. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

42-55. = Vitézi ének.

56-75. = B.

76-111. = Vitézi ének.

116-127. = Diplomáciai hagyomány.

128-138. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

139-151. = Diplomáciai hagyomány / 143-144. = B.

152-221. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

244-285. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

4B VII:1-2. = Mathiae Decr. VI. Praef. / 2. Capta...petiretur. = 4B VI:270.

3-5. = Bornemissa-hagyomány.

6. = B.

7-71. = Mathiae Decr. VI:1-5, 7-61, 63-69, 71, 73-76.

84-85. = BA.

92-97. = BA / 96. + 97. Ad...trophea. = B.

98-99. = B.

100. = Bonfini: Epigramma.

101-110. = B.

111-114. = BA / 111. Magnam...113. videatur. = B.

115-120. = B + Ra 2. / 118. Non...vocant. = 1B I:369.

121-124. = BA / 124. tribus sane mensibus + Cetera...
enarrare. = B.

125-135. = Bonfini: Epigrammata, előszó.

136. = B.

137-177. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány + B / 137. uti diximus = vö. 4B VII:2. / 138. Cum instauresset = 4B VII:6-71.

178-183. = B.

184-205. = Váradi hagyomány.

4B VIII:1-3. = Rozgonyi--Bánfi-hagyomány.

4-114. = Bph / 10. + 11. in...12. adnot. + 14-19. + 22.
Regati...35. deterritus. + 40-49. + 51-53. + 72-77.
= Rozgonyi--Bánfi-hagyomány / 61-71. = B.

4B VIII:115-116. = Diplomáciai hagyomány.

161-173. = Rozgonyi-Bánfi-hagyomány.

244-249. = BH.

250-257. = B.

258-261. = BH.

262-264. = B.

265-266. = BH.

267-269. = B.

270-277. = BH.

278-286. = B.

4B IX:9-10. = 1B VII:114. + 1B III:100. + 1B VII:116. +
1B II:22.

11. = Rozgonyi-hagyomány.

29. = Váradí hagyomány.

60-63. = Udis 454, 478.

127-134. = Váradí hagyomány.

171-172. = Rozgonyi-hagyomány.

188-191. = Rozgonyi-hagyomány + Udis.

192-194. = Udis.

195. = 4B IX:84.

196-212. = Confirmatio 1-14, 17-19.

213-219. = Udis.

220. = Confirmatio 20.

221-223. = B / 223.in...invitatus = Rozgonyi-hagyomány.

4B X:1. = B.

19-21. = Rozgonyi-hagyomány.

22-31. = B.

32-34. = Rozgonyi-hagyomány.

58-59. = Diplomáciai hagyomány.

135-159. = Váradí hagyomány / 140-150. = B.

V. decas

5B I:9. = Udis 464.

11-17. = Udis 456-457.

28-74. = Rozgonyi-hagyomány.

76-77. = Váradí hagyomány.

106-120. = Váradí hagyomány.

5B II:64-85. = Rozgonyi-hagyomány / 79. = Váradí hagyomány

5B III:15. = Rozgonyi-hagyomány.

48. = Bánfi-hagyomány.

49-83. = Diplomáciai hagyomány.

103. = Bánfi-hagyomány.

121-122. = Diplomáciai hagyomány.

123. = 5B II:117-121.

148-151. = Rozgonyi-hagyomány.

5B IV:1-37. = Bánfi-hagyomány.

50-55. = Diplomáciai hagyomány.

64-73. = Bornemista-hagyomány.

102-103. = Diplomáciai hagyomány.

110-174. = Bánfi-hagyomány.

5B V:1-9. = Bánfi-hagyomány / 6.ut...solebat = 5B IV:113.

10-12. = Bornemista-hagyomány.

25-40. = Bánfi-hagyomány.

41-50. = Diplomáciai hagyomány.

71-76. = Váradí hagyomány.

83-84. = Diplomáciai hagyomány.

86. = Bánfi-hagyomány.

87-118. = Bornemista-hagyomány / 90-92. + 94. = Udis.

Megoldatlan részek

- 1B I:50. Post Poloniam versus Tanaim Massovite, quos Massagetas esse dicimus. Ultra Litvaniam versus Tanaim ~~nam~~ Tartaria vera, id est Alania, a mediterranea Sarmatia descendendo ad Meotida Tartaria falsa.
- 1B I:161. Tyras a Tyriis mercatoribus dictos arbitror, qui lucri cupiditate ducti non modo primi cum Ionibus mare Ponticum, sed Hispanum quoque et Gaditanum penetrarunt, ut argentum sylvarum incendio conflatum e Pyrenaei montibus purpure commercio referentes se ditarent; Phenices primi cymbam et siderum in navigando observationem invenerunt.
- 1B I:322-323. plerique ab ortu Vistule fluminis, qua in Aquilonem vergit, per immensa spatia Venedarum nationes diffusam olim fuisse scribunt, quam in Slavonos, Venetos et Antes diviserunt. Slavoni a Marsiano lacu et civitate Novietiniensi ad Danastrum usque amnem extendebantur in Boream... Antes vero... a Danastro ad Danubium usque diffusi...
- 1B I:326-327. Pannonicos igitur Mysi superiores inferioresque subsequuntur Istri accolae, quos Eetianos a Retia Mysie civitate metropoli nunc vocant; hinc ~~nam~~ enim optimas gladiatorum familias Romani deduci reputarunt... Roxanos melius fortasse dixerim a Roxanis Alanorum comilitonibus...
- 1B I:412. usque Sarmatas... ubi sylvestres homines supra nives fere perpetuas vehiculis feruntur, quae cervi tanta pernecitate trahunt, ut ultra centum milia passuum uno die iter facile metiantur.
- 1B III:192. Procera deum simulacra...visa...; sanguines e celo gutte defluxere, bicipites infantes editi, sacra tecta... de celo tacta; vox nocte audita saepe: Cave tibi, Italia...
- 1B VII:122. Aladarium cum Tetrice in ea seditione cesis fuisse credunt.
- 1B VIII:189. quin etiam odoratissima e Perside cura in Palaestinam usque provinciam eam, ut aiunt, subsecuta est.
(A ss. kereszt61.)
- 2B VII:186-191. Adversantur Ungarorum testimonia, qui haec a

maioribus accipere, commemorantium Andream regem Pannonia profectum Constantinopolim cum exercitu venisse, veluti ex his, quae subicientur, intelligi poterit, et per Bosporum Thracicum in Asiam transmisisse. Haecque legatus pontificius cum Iole Veneta classe Constantinopolim adveniens ibi copias omnis praesuta crucis tessera signatas undique coegit... Cum igitur Andreas... Constantinopolim appulisset ibique legatum apostolicum invenisset, dum ceteri duces convenirent, aliquandiu socios expectare coactus est...

3B V:370-371. Hems mons editissimus, cum longius effundatur, inter has, quas diximus, regiones excurrit; hinc iuga usque adeo frigida, ut perpetuas nives habeant et vix duobus anni mensibus super se pastores estivare patiantur. A Sophia in Macedoniam Thraciamve iter facientibus duplex ad superandum Hems patet exitus...

КАТОН
АНТОНИН
АВГУСТ

**TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ BIZOTTSÁG
TITKÁRSÁGA**

Budapest, V., Münnich Ferenc u. 7.
Telefon: 127—291; 127—294

TMB **145-452/1970** /197
Ir.tud.
Szakbizottság

MTA Könyvtár

Budapest

A Tudományos Minősítő Bizottság 197**1.** év **junius** hó **30.** napjára tűzte ki **Kulcsár Péter "Bonfini Magyar Történetének forrásai"**

.....
..... című
értekezésének nyilvános vitáját.

Mellékelten megküldöm az értekezés egy példányát. Kérem, szíveskedjék azt a Könyvtárban elhelyezni és az érdeklődőknek átadni.

Megvédés után a dolgozat a Könyvtárban marad.

Budapest, 197 **1. május 20.**

Márkus Ferencné dr./

főelőadó